

ЛЕВ
ТОЛСТОЙ

УРУШ
ВА
ТИНЧЛИК

Абдулла Қаҳҳор ва
Кибриё Қаҳҳорова
таржимаси

ТОШҚЕНТ — 1979 Ғафур Ғулом
номидаги
Адабиёт ва санъат
нашриёти

ИККИНЧИ КИТОБ

БИРИНЧИ БУЛИМ

I

1806 йилнинг бошларида Николай Ростов отпускага қайтди. Денисов ҳам ўз юрти Воронежга кетмоқда эди, Ростов уни Москвага бирга бориб, ўзлариникига тушишга кўндириди. Москвага бир бекат қолганда Денисов бир ўртоғини учратиб, у билан уч шиша вино ичди-да, Ростовнинг ёнида ухлаб қолди; йўл ўнқир-чўнқир бўлиб, чана ҳарчанд чайқалса ҳам Денисов Москвагача уйғонмади. Ростов эса Москвага яқинлашган сайн бетоқат бўлар эди.

Улар заставада отпушкаларини қайд қилдириб, Москвага киргандарида Ростов ичиди: «Қачон етамиз? Қачон етамиз? Оббо, кўчалари, дўконлари, калачлари, фонуслари, извошлиари қурсин!» — дер эди.

Ростов талпинса, чана тезроқ юрадигандай энгашиб:

— Денисов! Тур, келдик! Ухлагани ухлаган! — деди. Денисовдан садо чиқмади.

— Ана Захар извошличи турадиган чоррача; ана, Захарнинг ўзи, ўша оти, мана ширин кулча сотиб оладиган дўконимиз. Қачон етамиз? Мунча узоқ бўлиб кетди!

— Қайси ҳовлига? — деб сўради аравакаш.

— Ҳув ана, кўчанинг охиридаги катта иморат, кўрмаяиссанми! Шу бизнинг ҳовлимиз,— деди Ростов,— ахир шу уй бизники-да! Денисов, Денисов! Келиб қолдик.

Денисов бошини кўтариб йўталдию ҳеч нарса демади.

— Дмитрий,— деди Ростов козлада ўтирган хизматкорига.— Ўша ёнаётган чироқ бизнинг ҳовлимизда эмасми?

— Ҳа, отангизнинг кабинетларида ҳам чироқ бор.

— Ҳали ухлашмапти-да, а? Ўхлашмаганмикин? Эсингдан чиқармагин, дарров янги венгеркамни олиб бер,—деди Ростов энди сабза урган мўйловини силаб.

— Қани, ҳайда тезроқ,— деб бақирди аравакашга.— Вася, турсанг-чи,— деди яна ётиб олган Денисовга.

— Тезроқ ҳайда, уч сўлкавой ароқ пули оласан,— деб бақирди Ростов ҳовлисига уч уй қолгана. Назарида от қимирламасдан бир жойда тургандай эди. Ниҳоят, чана ўнг томондаги катта эшикка томон бурилди, Ростов тепасига қараб, сувоқлари тушиб кетган ўша таниш карнизни, пиллапояни ва йўлкадаги устунни кўрди. Чана тўхтагунча сабри чидамай сакраб тушиб, айвонга қараб чопди. Ҳовли ҳам жимжит, ким келганлиги билан иши бўлмагандай, қовофини солиб турар эди. Айвонда ҳеч ким йўқ. «Эй худойим! Тинчлик-омонликмикин?» — деди Ростов юраги орзиқиб ва бир лаҳзагина тўхтадию қийшайиброқ қолган ўша эски зинадан юрганича чиқиб кетди. Графиня, тутқичи кир, деб ҳамиша койиниб юрадиган ўша эшик илгаригидай секингина очилди. Кираверишдаги уйда битта шам ёниб турар эди.

Чол Михайло сандиқ устида ётган эди. Қаретада юрадиган ва каретани орқасидан баҳузур кўтаришга кучи етадиган ўша бақувват лакей Прокофий қовуқдан чобота тўқиб ўтирган эди. Уйқу босиб, бепарво ўтирган Прокофий очилган эшикка қарадию бирдан ҳам қўрқиб, ҳам суюниб кетди.

— Ё қудратингдан! Кичкина граф-ку! — деди Николайни таниб.— Бу қандоқ бўлди? Бўталогим! — Прокофий ҳаяжондан титраб-қалтираб, унинг келганидан хабар бермоқчи бўлди шекилли, эшикка томон югурди-ю, лекин яна қайтди ва ёш хўжайнининг елкасига осилди.

— Тинчлик-омонликми? — деди Ростов қўлини унинг қўлидан тортиб.

— Худога шукур! Ҳамма соғ-саломат. Ҳозиргина овқат еб бўлишди! Кел, бир дийдорингга тўяй, тўрам!

— Ҳамма, соғ-саломатми?

— Ҳа, худога шукур! Худога шукур!

Ростов келганини ҳеч кимга билдиримай, пўстинини ечиб ташлаб, Денисовни ҳам тамоман эсидан чиқариб, оёқ учида қоронғи катта залга кирди. Бу ер ҳам ҳамон илгаригидай: карта ўйналадиган ўша столлар, усти ёпиб қўйилган ўша катта қандил. Бироқ кимdir ёш хўжайнини қўриб қолиб, Николай меҳмонхонанинг эшигига етмасдан, ёнбошдаги эшикдан елдай югуриб келдию уни қучоқлаб ўпа бошлади. Яна бошқа эшиклардан бошқа одамлар шунга ўхшаш чолиб уни қучоқлаб-ўпиб, хурсандликдан

кўз ёши қилишди. Николай бу одамлардан қайсиси отаси, қайсиси Наташа, қайсиси Петя эканини билолмас эди. Ҳамма бараварига қичқирар, гапиран, ўпар эди. Ростов буларнинг ичидаги онаси йўқлигинигина билар эди холос.

— Мен билмабман ҳам... Николушка... айланай!

— Мана... ўзи... дўстим Коля... ўзгариб кетипти! Шам йўқми! Нима бало!

— Мени ҳам ўпсанг-чи!

— Айланай... мени-чи.

Соня, Наташа, Петя, Анна Михайловна, Вера, кекса граф уни қучоқлашар эди, хизматкорлар, оқсоchlар бир уй бўлиб чуғурлашар ва ўз хурсандликларини ифода қилишар эди.

Петя унинг оёғига ёпишиб:

— Мени-чи, мени ўпмайсанми? — деб қичқирди.

Наташа акасининг бўйини эгиб, юз-кўзидан чўлпичўлп ўпганидан кейин ўзини четга олди-да, унинг венгеркасини этагидан ушлаганича эчкидай ирғишлиб, чийиллай бошлади.

Теварак-атрофда кўзларига қувонч ёши тўлган, лаблари бўсага тайёр одамлар турар эди.

Қипқизариб кетган Соня ҳам унинг қўлидан ушлаб, қарашини кутиб гул-гул очилиб турар эди. Соня ўн еттига қадам қўйган бўлиб, айниқса ҳозир, унинг келганига суюниб очилганидан ниҳоятда чиройли бўлиб кетган эди. У тин олмай, кулумсираб Николайга тикилганича турар эди. Николай унга ташаккуромиз назар ташлади, лекин ҳануз кимнидир кутар ва излар эди. Кекса графиня ҳали чиқмаган эди. Ниҳоят йўлакдан оёқ шарпаси эшишилди. Лекин бу оёқ шарпаси жуда тез, онасининг юришига ўхшамас эди.

Аммо келаётган онаси бўлиб, у Николай йўқлигига тикирган янги кўйлагини кийиб олган эди. Ҳамма четланди, Николай онасининг истиқболига югурди, она-бала кўришганда графиня йиғлаб, ўзини унинг бағрига ташлади. У бошини кўтаролмас, юзини ўғлининг венгеркасининг совуқ шнурларига тобора қаттиқроқ босар эди. Қирганини ҳеч ким пайқамаган Денисов уларга қараб, кўзларини уқалаб бир четда турар эди.

— Мен ўғлингизнинг дўсти Василий Денисов бўламан,— деди у,— савол назари билан қараган графга ўзини танитиб.

— Хуш келибсиз, хуш келибсиз. Биламан,—деди граф

уни қучоқлаб ўпид.— Николушка сизнинг тўғрингизда ёзган эди... Наташа, Вера, мана Денисов.

Ўша баҳтиёр, қувноқ чеҳралар, сочи ҳурпайган Денисовга ўгирилди ва уни қуршаб олишди.

Хурсандлигидан ўзини йўқотиб қўйган Наташа чопиб унинг олдига келди-ю:

— Вой, жонгинам, Денисов! — деб уни қучоқлаб ўпди. Наташанинг бу қилмишидан ҳамма хижолатда қолди. Денисов ҳам қизариветди, лекин кулимсираганича Наташанинг қўлини олиб ўпди.

Денисовни алоҳида тайёрлаб қўйилган уйга олиб киришди. Ростовлар эса истироҳат бўлмасида Николушка атрофига тўпланишди.

Кекса графиня унинг қўлини ушлаганича дамба-дам ўпид ёнида ўтирап эди; бошқалар эса уларнинг атрофига тўпланиб, Николайнинг ҳар бир ҳаракатини, сўзини, қарашини кузатиб, унга хурсандлик ва меҳр-муҳаббат билан тикилиб туришар эди. Николайнинг уқалари ва сингиллари унга яқинроқ ўтиргани жой талашар, чой, рўмолча, трубкани ҳар қайсиси мен келтирамая, деб бир-бири билан жанжаллашар эди.

Ростов ўзига бўлган бу меҳр-муҳаббатдан жуда хурсанд эди, лекин учрашувнинг дастлабки дақиқалари шундай яхши бўлган эдики, ҳозирги хурсандлиги назаридаги кам кўринди ва у яна нималарни дир кутар эди.

Йўлдан чарчаб келган иккى оғайни эртасига соат тўқиздан ошгунча ухлашди.

Бериги уйда қилич, сумка, қопчиқ, қопқоғи очиқ чамадон, ифлос этиклар сочилиб ётар эди. Ҳозиргина пардозланган шпорлик бир жуфт этик девор тагида турар эди. Хизматкорлар дастшўй, соқол олгани иссиқ сув ва чўткалаб тозаланган кийим-кечакларни олиб келишди. Уйдан тамаки ва эркак ҳиди келар эди.

— Ҳой, Гришка, трубкани келтир, — деб қичқирди Васька Денисов бўғиқ товуш билан.— Ростов, турсангчи!

Ростов кўзларини уқалаб, иссиқ ёстиқдан бошини кўтарди. Унинг соchlарни тўзиб кетган эди.

— Нима, ухлаб қолибмизми?

Наташанинг:

— Ҳа, соат тўқиздан ошди,— деган товуши эшитилди ва нариги уйда оҳорланган кўйлакларнинг шилдираши, қизларнинг шивирлагани ва кулгани эшитилди: қия турган эшикдан ҳаво ранг бир нима, лента, қора соchlар ва

кулиб турган юзлар кўзга чалинди. Булар Наташа билан Соня ва Петя бўлиб, меҳмонлар туришмадимикин, деб хабар олгани келишган эди.

Эшик олдидан яна Наташанинг:

— Николинъка, тур! — деган товуши эшитилди.

— Ҳозир!

Шу пайт Петя нариги уйда қилични кўриб дарров қўлига олди-ю, жанговар соҳибқирон акасини кўриб ўзида йўқ суюнган боладай хурсанд бўлди ва опаларининг ҳали кийинмаган эркакларга кўзи тушуви айб эканлигини ҳам унугиб, эшикни очиб юборди.

— Бу қилич сеникими? — деб қичқирди Петя. Қизлар ўзларини четга олишди. Денисов, кўзлари олайиб, «Бу қандоқ бўлди» деган мазмунда ўртоғига қарап экан, жун босган оёғини кўрпанинг остига тиқди. Петя ичкарига кириши билан эшик ёпилди. Эшикнинг нариги ёғидан қизларнинг кулгиси эшитилди.

Яна Наташанинг:

— Николинъка, халат кийиб чиқа қол,— деган товуши эшитилди.

— Бу қилич сеникими? — деб сўради Петя,— ё сизникими? — деди мўйловли, қора Денисовга хушомадомуз ҳурмаг билан мурожаат қилиб.

Ростов шошиб-пишиб оёғига кийди ва халатини елкасига ташлаб нариги уйга чиқди. Наташа шпорли этиканинг бир пойини кийган, иккинчисига оёғини тиқмоқда эди. Соня эса гир айланиб, кўйлагининг этагини шишириб, энди ўтиromoқчи бўлиб турган эди. Иккови ҳам бир хилда ҳаворанг янги кўйлак кийган, икковининг ҳам юзи қип-қизил, қувноқ эди. Соня қочиб кетди, Наташа эса акасини қўлтиқлаб истироҳат бўлмасига олиб кирди ва шу ерда иккови гаплаша кетди. Ака-сингил ўзларинигина қизиқтирадиган сон-саноқсиз икир-чикирлар тўғрисида бир-бирига саволжавоб қилишар эди. Наташа ўзи ҳар бир оғиз сўз айтганда ҳам, акаси гапирганда ҳам кулар, лекин унинг кулиши орада қизиқ гаплар ўтаётганлигидан эмас, балки хурсандлигидан ва бу хурсандликни ичига сифдиролмаганлигидан эди.

У икки гапнинг бирида:

— Мунча яхши, мунча ҳам яхши! — деб қўяр эди.

Ростов сўнгги бир ярим йил мобайнинда биринчи марта ҳароратли муҳаббат нури таъеиридан кўнгилда ва юзида маъсум табассум сездики, уйдан чиқиб кетганидан бери бу хилда табассум қилмаган эди.

— Йўқ, менга қара,— деди Наташа,— энди катта йигит бўлибсан-а? Шундай акам бор-а!—деди унинг мўйловига қўл теккизиб,— йигитлар қанақа бўлади-я? Шуни билмоқчиман. Бизга ўхшаганми — сизлар? Йўқми?

— Соня нега қочиб кетди? — деб сўради Ростов.

— Буни қўй, гап кўп. Соня билан гаплашганингда сенсирайсанми, сизлайсанми?

— Кўрамиз-да,— деди Ростов.

— Сизлагин, хўпми, мен сенга кейин айтиб бераман.

— Нима гап экан?

— Хўп, ҳозир айта қолай. Сонянинг ўртоғим эканлигини биласан-а. Бизлар шунақа ўртоқки, унинг учун мен қўлимни ҳам куйдирман. Мана, кўр,— деб ҳарир кўйлагининг енгини шимарди ва узун нозик қўлининг тирсагидан анча юқори (балда кийиладиган кўйлак ҳам беркитиб турадиган) жойидаги қизил изни кўрсатди.

— Уни қанчали яхши кўрганлигимни билдириш учун шу еримни ўзим куйдирганман, темир жазбар¹ ни ўтда қиэздирдиму босдим.

Ростов ўзининг бурунги уйида, ёстиқчалар қўйилган диванда ўтириб, Наташанинг қувноқ ва ўйнаб турган кўзларига қарар экан, ўзидан бошқа ҳеч кимга ҳеч қандай қиммати бўлмаган, лекин унга ҳаётда энг катта ҳузур-ҳаловат бағишлаган болалик олами қучоғига яна кириб кетди. Наташанинг муҳаббат билдириш учун жазбар билан қўл куйдирганлиги ҳам унга бемаъни кўринмади, чунки Ростов буни англар ва бунга ҳайрон бўлмас эди.

— Хўш, бутун гап шуми? — деди Ростов.

— Жонажон ўртоқмиз-да, ўртоқмиз. Жазбар билан қўл куйдириш нима деган гап экан. Қиёматли ўртоқмиз. Соня бирорни яхши кўргидай бўлса, ўла-ўлгунча яхши кўради: лекин мен негадир унақа эмасман, дарров эсимдан чиқараман.

— Хўш, яна нима?

— Нима бўлар эди, Соня мени ҳам, сени ҳам яхши кўради! — Наташа тўсатдан қизариб кетди.— Эсингда борми, жўнайдиган кунинг... Уша гапларни эсидан чиқарсин, дейди... Мен уни ўла-ўлгунимча яхши кўраман, лекин унинг боши очиқ, дейди. Жуда яхши, олижаноб одамнинг гапи-al Нима дейсан? Олижаноб-а? Шундай эмасми? —

¹ Жазбар—линейка. (Ред.)

деди ва бу саволларни шундай жиддият билан ва ҳаяжон ичидা берардики, ҳозир гапираётган бу гапларини илгари йиғлаб гапирганлиги кўриниб турар эди. Ростов ўйланиб қолди.

— Мен ҳеч қачон лафзимдан қайтмайман,— деди Ростов,— бундан ташқари, Соня шундай дилбар қизки, бундай баҳту толедан аҳмоқ юз ўгиради.

— Йўқ, йўқ,— деди Наташа қичқириб,— бу тўғрида биз гаплашганимиз. Сенинг шундоқ дейишингни билар эдик. Лекин бу тўғри келмайди, чунки сен шундоқ десанг, лафзимдан қайтмайман, дейдиган бўлсанг, Соня ҳалиги гапни жўрттага айтгандай бўлиб қолади. Унда сен ҳар нечук, уни мажбуран оладиган бўлиб чиқасан. Унда тўғри келмайди.

Ростов бу гапларни Соня билан Наташа бамаслаҳат пишиқтириб қўйганини фаҳмлаб турар эди. Соня кеча ҳам уни ўзининг ҳусну жамолига қойил қолдирган эди. Ҳали қия очиқ турган эшикдан кўзи тушгандан кўзига кечагидан ҳам чиройлироқ кўринди. У ўн олти яшар, тўлин ойдай қиз бўлиб, афтидан, Ростовни жондан ортиқ яхши кўрар эди (Ростов бунга заррача ҳам шубҳа қилмас эди). «Нега энди уни яхши кўрмайну, ҳатто уйланмайн,— деб ўйлар эди Ростов,— лекин... Ҳозир бошқа хурсандчилигу машғулотдан кўпи борми?» Ҳа, икковининг ўйлаган нарсаси маъқул,— деди Ростов ичидা,— менинг бошим очиқ бўлиши керак».

— Ҳўп жуда яхши,— деди Ростов,— кейин гаплашамиз.— Сени кўрганимга шунчалик хурсандманки! — деди у яна.

— Ҳўш, сен қалайсан, Борисни эсингдан чиқарганинг йўқми? — деди акаси.

— Қўйсанг-чи! — деди кулиб Наташа.— Борисингни ҳам танимайман, бошқасини ҳам.

— Ҳали шунақами! Нима бўлди санга?

— Менгами? — деди Наташа гул-гул очилиб кулиб.— Сен Durog'ни кўрдингми?

— Йўқ.

— Машҳур раққос Дюпорни кўрганинг йўқми? Кўрмаган бўлсанг тушунмайсан, мен мана бунаقا бўлиб кетгандман.— Наташа рақсга чоғланиб, юбкасининг этагини икки томондан ушлади-да, бир неча қадам нарига югуриб бориб ирғиди, оёқларини бир-бирига урди ва оёғининг учгинасида бир неча қадам босди.

— Оёғимнинг учида турибманми? Кўрдингми,— деди, лекин оёқ учида кўп туролмади.— Мана, мени кўрдингми! Ҳеч эрга тегмайман, раққоса бўламан. Лекин бу гапни ҳеч кимга оғзингдан чиқарма:

Ростов шу қадар қаттиқ кулдики, нариги уйда ўтирган Денисовнинг ҳаваси келди ва Наташа ўзини тутолмай унга қўшилишиб кулди.— Яхши-я? — дер эди Наташа қайта-қайта.

— Яхши. Демак, энди Борисга тегмайсан-а?
Наташанинг жаҳли чиқди.

— Ҳеч кимга ҳам тегмайман. Кўрсам, ўзига ҳам шу гапни айтаман.

— Ҳали шундоқми? — деди Ростов.

— Ҳа, кел, қўй бу гапларни,— деди Наташа,— Денисов яхши одамми?

— Яхши одам.

— Хўп бор, кийин. Денисов бадфеъл эмасми?

— Нега бадфеъл бўлади? — деди Nicolas,— Йўқ, Васька хушфеъл одам.

— Сен уни Васька дейсанми? қизиқ... Хўш, у жуда яхши кишини?

— Жуда яхши киши.

— Хўп, тезроқ чойга чиқ. Ҳаммамиз бирга ичамиз.

Наташа худди раққосалардай оёқ учида юриб ва ўн беш яшар қувноқ қизлардек табассум қилганича уйдан чиқиб кетди. Ростов меҳмонхонада Соняни кўриб қизариб кетди. У Соняга қандай муомала қилишини билмас эди. Кеча биринчи кўришилгандаги курсанд дақиқаларида иккovi ўпишган эди, лекин ҳозир ундай қилиш мумкин эмаслигини иккovi ҳам билар эди; Ростовнинг назарида ҳамма: онаси ҳам, ҳамширлари ҳам худди унга, қани Соняга қандай муомала қиласар экан, деб қараб тургандай бўлар эди. У Сонянинг қўлини ўпиди, ўзини узоқроқ тутгандай сизлаб гапирди. Лекин кўз-кўзга тушгандаги икковининг ҳам кўзи бир-бирини яқин тутиб «сенсирагани» ва кўзи билан бир-бирини юмшоққина ўпгани сезилиб турар эди. Сонянинг кўзлари «берган ваъдангни Наташа орқали эслатганим учун кечир, менга кўнгил қўйганинг учун ташаккур» деб турар эди. Николинъканинг кўзлари эса «бошинг очиқ деганинг учун қуллуқ, лекин ҳар қандай бўлганда ҳам сени яхши кўраман, чунки сени яхши кўрмай илож йўқ» дер эди.

— Вой тавба,— деди Вера бир лаҳза жимлик чўккан-

да,— Соня билан Николињка бугун кўришганда худди
бегона одамлардай сизлашиб гапиришди-я.— Веранинг
бу мулоҳазаеи ҳам унинг бошқа мулоҳазалари сингари
тӯғри мулоҳаза эди, лекин унинг мулоҳазалари кўпинча
ҳаммани ўнғайсиз ҳолатда қолдиргандай бу гапдан кейин
фақат Соня, Николай ва Наташагина эмас, ҳатто мудом
ўғлиниңг Соняга бўлган ва уни бой қизга уйланишдан маҳ-
рум қиласидиган муҳаббатидан қўрқиб юрган қари графиня
ҳам ёш қизлардай қизариб кетди. Денисов Ростовни ҳай-
ратда қолдириб, эгнида янги мундир, пардоз-андоз қилиб,
ўзига атири сепиб, Жанг майдонларида юрганидек олифта-
ланиб хонимлар ва кавалерларга жуда ширин забон бўлиб
мехмонхонага чиқди. Ростов, уни бу тахлитда кўришни сира
хаёлига келтирмаган эди.

II

Армиядан Москвага қайтиб келган Николай Ростовни
уй ичи яхши ўғил, қаҳрамон ва севикили Николушка деб,
қавм-қариндошлар — меҳрибон, дилкаш ва хуш ахлоқ
ёш йигит сифатида, таниш-билишлар келишган гусар по-
ручиги, абжир ракқос ва Москванинг куёв бўладиган энг
яхши йигитлардан бири сифатида қарши олишиди.

Ростовларниңг бутун Москва билан ошначилиги бор
эди: кекса граф бутун мулкларини гаровга қўйгани учун
бу йил пули жуда кўп эди, шунинг учун ҳам Николушка
чопқир от, ҳали Москвада ҳеч ким киймаган жуда чиройли
шим, тумшуғи узун ва кумуш шпорли энг яхши этик сотиб
олиб, кунларни хурсандчилик билан ўтказар эди. Ростов,
уйга қайтиб келганидан кейин, илгариги ҳаётини ҳозирги
ҳаётига солиштириб бирмунча вақт димоғи чоғ бўлиб юрди.
Назаридан, ҳозир тўлишган ва катта йигит бўлиб қолган-
дай эди. Дин дарсидан имтиҳон беролмай хафа бўлгани,
извои кирага Гавриладан пул қарз олиб юргани, Соня
билан яшириқча ўшишганлари — буларниңг ҳаммаси бола-
лигига бўлиб ўтган ва ҳозир жуда узоқда қолиб кетгандай
туюлар эди. У ҳозир зарҳал ментик¹ли гусар поручик бў-
либ қолган, солдатларга бериладиган Георгий нишонини
олган, чопқир отини пойгага совутаётитти: машҳур овчи-
лар, ёши улуг кишилар, муҳтарам зотлар билан ҳамсух-

¹ Гусарлар киядиган иимча.

бат. Унинг бульварда туралган хотин ошнаси бор, кечқурунлари ўшанинг олдига боради. Архаровларникида бўлган балда мазуркага дирижёрлик қилди, фельдмаршал Каменский билан уруш тўғрисида сухбатлашди, Инглиз клубига борарди. Денисов таништирган қирқ ёшли бир полковник билан жуда яқин одамдай сенсирашиб гаплашар эди.

Москвага келганидан кейин унинг подшоҳга бўлган оташин муҳаббати бир оз сусайди, чунки бу орада уни кўрмаган эди. Шундоқ бўлса ҳам, подшоҳ тўғрисида, унга ўзининг муҳаббати ҳақида кўп сўзлар ва шу билан бирга подшоҳга нисбатан кўнглида бўлган муҳаббатнинг ҳаммасини изҳор қилмаганига, кўнглида бошқалар тушунмайдиган яна алланималар борлигига ишора қилиб қўяр; Москвада шу кунлари император Александр Павловичга «ер фариштаси» деб берилган унвонга жон-дили билан қўшилар эди.

Ростов Москвада, армияга қайтиб кетгунигача бўлган бу қисқа муддат ичиди, Соня билан яқинлашмади, аксинча, узоқлашди. Соня чиройли, дилбар қиз бўлиб қолган, афтидан, уни жуда яхши кўрар эди; лекин Ростов ёшликнинг шундай бир даврида эдики, бу даврда бунақа нарса билан машғул бўлишга қўли тегмайдигандай кўринади ва йигит бунга элашиб қолишдан қўрқади — бошқа кўп нарсаларга керак бўлалигган эркини қўлдан беришга кўзи қиймайди. У Москвада юрган бу кунларида Соня тўғрисида ўйлар экан, «Эй! ҳали бунақа нарса кўп учрайди, мен билмаганларим жуда кўп. Тиласам ҳали муҳаббат билан ҳам машғул бўлгани фурсат бўлади, ҳозир фурсатим йўқ» дер эди. Бундан ташқари, хотин-қизларга аралашиб юриш, назарида нечукдир эркаклик ҳамиятига тегадигандай эди. У балларга, аёллар сухбатига борганида, ўзини ноилож бораётганга солар эди. Пойга, Инглиз клуби, Денисов билан фисқ-фужур йўлига юриши, у ёққа бориши — булар бошқа гап; ёш гусарга муносиб ишлар эди.

Март ойининг бошида кекса граф Илья Андреич Ростов Инглиз клубида князь Багратион шарафига зиёфат бериш тараддуудида бўлди.

Граф устида халат, князъ Багратион шарафига бериладиган зиёфатга керакли сарсабил, бодринг, қулупнай, яхна гўшт ва балиқ тўғрисида клубнинг экономига ва бош ошпази машҳур Феоктистга амр-фармонлар бериб залда юрар эди. Граф клуб очилгандан бери унинг аъзоси ва оксоқоли эди. Багратион шарафига зиёфат ташкил қилишни

клуб графга топширган эди, чунки зиёфатни унингдай тўкин-сочин ташкил қиласидиган, лозим бўлганда ўз пулини ҳам аямасдан харжлайдиган валламат ва меҳмондўст одам жуда кам топилар эди. Клубнинг ошпази билан экономи графнинг амр-фармонларига илжайиб қулоқ солишар, чунки улар бир неча минг сўмлик зиёфатга граф бош бўлгандагина кўпроқ юлиш мумкин эканлигини билишар эди.

— Ҳа, тож эсингдан чиқмасин-а, тортюга тож соласан!

— Демак, уч хил яхна тайёрлаймиз-а? — деб сўради ошпаз. Граф ўйланиб қолди.

— Бундан кам бўлса бўлмайди... майонез бир... — деди у бармоғини букиб.

— Стерляд балиғининг каттасини олаверайми? — деб сўради эконом.

— Нима ҳам қилардик, айтганига олаберасан энди. Эй-ҳа, айтгандай, эсимдан чиқаёзитти: столга яна бошқа нарса қўйиш ҳам керак-ку ахир. Оббо худо урди,— деди бошини ушлаб.— Гулга ким боради? Митинъка! Ҳой, Митинъка! Сен Москвадан ташқаридаги боққа от чоп! — деди югуриб кирган саркорга.— Москвадан ташқаридаги боққа учиб бориб, боғбон Максимкага айт, дарров крепостнойларга буюрсин. Айтки, гулхонадаги бутун гулларни наматга ўраб, бу ерга юборсин. Жума кунигача икки юз тувак гул шу ерда бўлсин.

У тағин бирмунча амр-фармонлар бериб, дам олгани графиня олдига кирмоқчи бўлган эди, яна бир нарса эсига тушиб қайтди ва ошпаз билан экономни чақириб, яна амру фармонлар бера бошлади. Эшикдан эркак кишининг енгил қадам ташлаши ва шпорнинг жиринглаши эшитилдию, чиройли, икки юзи қипқизил, мўйлови энди сабза урган афтидан, Москвада тингчина ётиб хўп ҳордиги чиқиб, семириб қолган ёш граф кирди.

— Эй, бормисан! Бошим ғовлаб кетди,— деди граф ўғлидан уялгандай кулимсираб! — Ҳеч бўлмаса сен қарашсанг бўлар эди. Ҳали ашулачи топиш керак. Созандалар ўзимдан чиқади, лўлилардан чақирсанмикин? Сиз ҳарбийлар, шуларни яхши кўрасизлар.

— Дада, ростини айтсам, князъ Багратион Шенграбен жангига тайёргарлик кўрганида ҳам сизчалик ташвиш тортмагандир,— деди ўғли кулимсираб.

Кекса граф ёлғондан қовоғини солди.

— Гапирасан-да, шу ишни сен қилиб кўр-чи!

Граф ота-болага маъноли ва ҳурмат сақлаган қиёфада

мушоҳадакор ва мулойим назар ташлаб турган ошпазга мурожаат қилди.

— Бу ёшларни кўраётисанми, Феоктист? — деди граф. — Биз қарияларни мазах қилаётитпи.

— Булар фақат яхши овқат ейишни билишади, тўрам, лекин буни қанақа қилиб пиширадиyo, қанақа қилиб дастурхонга қўяди — буниси билан ишлари йўқ.

— Шундайми ҳали, — деди граф ва кулиб ўғлининг икки қўлидан ушлаб қичқирди. — Мана энди мен сени ҳам ишга соламан, қўлимга тушдинг! Ҳозир қўш отли чанани олу Безуховникига бориб, граф Илья Андреич землянига билан ананас сўраптилар, дегин. Бошқа ҳеч кимдан топа олмайсан. Агар ўзи бўлмаса, кириб княжналарга айт; у ердан чиқиб, тўғри Разгуляйга бор — кучер Ипатка билади — граф Орловникида оқ камзул кийиб ўйинга тушган лўли Ильюшка эсингда борми, ўшани топиб бу ерга олиб кел.

— Лўли хотинларни ҳам бирга олиб келайми? — деди Николай кулиб.

— Бор, гапни кўпайтирма!

Шу пайт юмшоқ-юмшоқ қадам босиб, ташвишманд ва шу билан бирга юзидан сира ариймайдиган христианларга хос ҳалимлик акс этган Анна Михайловна кириб келди. Гарчи Анна Михайловна графни ҳар куни халатда кўрса ҳам, граф ҳар сафар хижолат бўлар ва шу ҳолда кўринганига ундан узр сўрар эди.

— Майли, майли, граф, чироғим, — деди Анна Михайловна ҳалимлик билан кўзини юмиб. — Безуховникига мен бораман. Ёш Безухов шу ерда, унинг гулхонасидан ҳаммасини топамиз, граф. Ўзим ҳам уни кўрмоқчи эдим. Борисдан мёнга хат келган экан, шуни бериб юборипти. Худога шукур, Боря штабга ўтипи.

Анна Михайловна ҳам зиммасига бир иш олганидан граф хурсанд бўлиб, кичкина каретани қўшгани буюрди.

— Безуховга айтинг, ўзи ҳам келсин. Мен уни рўйхатга ёзиб қўяман. Хотини билан келармикин? — деб сўради граф.

Анна Михайловна кўзининг пахтасини кўрсатди, унинг юзида зўр қайғу акс этди.

— Эй, жигарим, бечоранинг хотиндан толеи бўлмади, — деди у. — Агар биз эшитган гаплар рост бўлса, шўри қўрсинг! У уйланганига шунчалик хурсанд бўлганимизда бу гаплар хаёлимизга ҳам келмаган эди. Безухов шундай

олижамоб, олиҳиммат йигит! Мен унга чин кўнглимдан ачинаман, қўлимдан келганча унга тасалли беришга ҳаракат қиласман.

— Эй, нима бўлипти? — деди ота-бала Ростовлар. Анна Михайловна чуқур хўрсинди.

— Марья Ивановнанинг ўғли Долохов,— деди у секин пичирлаб,— Эленинг обрўини тўккан эмиш. Пъер уни рўёбга чиқарди, Петербургда уйига йўл берди, у бўлса тузини ичиб, тузлиғига... Элен бу ерга келган эди, у ка-софат орқасидан эргашиб келди,— деди Анна Михайловна ўзининг Пъерга ачинаётганини кўрсатмоқчи бўлиб, лекин унинг гап оҳангига ва жилмайшидан, ўзи айтмоқчи касофатга, яъни Долоховга хайриҳоҳ эканлиги кўриниб турар эди.— Пъер ҳам бу қайғу билан ўзини еб қўйган эмиш.

— Ҳарқалай Пъерга айтинг, клубга келсин, зиёфатда ўйин-кулгу билан кўнгли ёзилади.

Эртаси, 3-мартда, кундузи соат иккода, 250 кишидан иборат Инглиз клуби аъзолари ва 50 кишидан иборат меҳмонлар Австрия юришининг қаҳрамони, қадрли меҳмон князь Багратионнинг зиёфатга келишига мунтазир эди. Аустерлиц жанг тўғрисида хабар келган дастлабки кунларда бутун Москва гаранг бўлиб қолган эди. Ўша вақтларда руслар ғалабага шунчалик ўрганиб қолган эдикি, мағлубият тўғрисида хабар келганда баъзилар ишонмади, баъзилар эса бундай ғайритабиий ҳодисага фавқулодда бирон нарса сабаб бўлгандир деб ўйлади. Инглиз клубига йиғиладиган ҳамма нарсадан хабардор обрўлик барча оқсуяклар жанг майдонидан хабарлар келиб турган де-кабрь ойида, худди ҳаммалари тил бириктиргандай, на уруш тўғрисида ва на охирги жанг ҳақида оғиз очишмас эди. Бўладиган гап-сўзларни йўллайдиган граф Растопчини, князь Юрий Владимирович Долгоруков, Валуев, граф Марков, князь Вяземскийга ўҳшаган одамлар клубга келмасдан, ўзлари йиғилишиб хусусий сұҳбатлар қуришар эди, бошқалардан эшитиб гапирадиган москваликлар (Илья Андреич Ростов ҳам шулар жумласидан эди) бир неча вақт уруш тўғрисида бирон фикр айтишдан ожиз ва раҳбарсиз бўлиб қолди. Москваликлар қандайдир кўнгилсиз бир иш бўлаётганини, бу совуқ хабарларни муҳокама қилиш қийин эканлигини ва шунинг учун ҳам яхшиси жимгина ўтириш маъқуллигини сезишар эди. Бироқ бирмунча вақтдан кейин, кенгаш бўлмасидан чиққан суд маслаҳатчилариdek, клубда маълум бир фикр айтадиган кузиirlар ҳам пайдо бўлишиди

ва ҳамма аниқ-равшан гапирадиган бўлди. Фавқулодда, кўз кўрмаган ва қулоқ эшигмаган, имконият хорижидаган боқеа — рус аскарларининг мағлуб бўлганлиги сабаблари топилиб, ҳамма нарса равшан бўлди, бутун Москва шу тўғридагина гапира бошлади. Бу мағлубиятга сабаб: австрияликларнинг хиёнат қилганлиги, қўшинларнинг озиқ-овқати ёмон бўлганлиги, поляк Пршебишевский ва француз Ланжеронинг хиёнати, Кутузовнинг қобилият-сизлиги ҳамда ярамас ва анчайин одамларга ишонган подшоҳнинг ёшлиги ва тажрибасизлиги (бу гапни секин айтишар) эди. Лекин қўшинлар, рус қўшинлари мисли кўрилмаган жасорат ва мўъжизалар кўрсатди, дейишар эди. Солдатлар, офицерлар ва генераллар қаҳрамон эди. Лекин Шенграбен жанги ва Аустерлицдан чекиниш билан донгчиқарган Багратион қаҳрамонларнинг қаҳрамони эди (у Аустерлицда бир ўзи колоннасини бузмасдан олиб чиққан ва ўзидан икки ҳисса ортиқ кучга эга бўлган душман билан куни бўйи олишган). Москваликлар уни қаҳрамон деб кўтаришларига унинг Москвада катталардан ошнаси бўлмаганлиги ва москваликлар учун бегона одам эканлиги ҳам сабаб бўлган эди. Уни жанговар, тўпори, катталардан ошнаси бўлмаган ва ҳийла-найрангни билмайдиган, Суворовнинг Италияга қилган юришида қатнашган рус солдати сифатида ҳурмат қилишар эди. Бундан ташқари унга бўлгани бу иззат-ҳурмат Кутузовни хушламасликларини, ёқтирмасликларини яхшироқ кўрсатар эди.

— Багратион бўлмаганда ҳам il faudrait l'inventer¹,— деди ҳазилкаш Шиншин Вольтернинг сўзини ҳажв қилиб. Кутузов хусусида ҳеч ким оғиз очмас, баъзилар уни сарой мегажини ва қари фосиқ деб секин сўкиб кўйишар эди.

Бутун Москва бизнинг мағлубиятимиз ҳақида бурунги ғалабаларимизни эслаб ўзига тасалли берган князь Долгоруковнинг «урушаберсанг ўрганиб қоласан» деган сўзларини такрорлар, Растопчининг француз солдатларини жангга йўллаш учун уларни дабдабали сўзлар билан руҳлантириш, немисларни эса мантиқий равишда фикр юргизиб, олға боришдан кўра орқага қочиш хавфлироқ эканлигига ишонтириш керак, лекин рус солдатларини фақат тутиб туриш, уларга «секинроқ» дейиш кифоя, деган гапларини қайтарар эди. Ҳар томондан бизнинг солдат ва офицерларимизнинг Аустерлиц жангидаги кўрсатган айрим мард-

¹ уни ўйлаб чиқариш керак эди

лик намуналари ҳақида янгидан-янги хабарлар тарқалмоқда эди. Бири байроқни қутқариб қолган, бири бешта французни ўлдирған, бири ўзи якка бешта замбаракни ўқлаб беріб турған. Берг тұғрисида ҳам гапирадилар, уни билмаган одамлар «у, ўнг қўли ярадор бўлганда, қилични чап қўлига олиб олға борипти» дейишарди. Болконский тұғрисида ҳеч ким гапирмас, уни яқиндан биладиган одамларгина ҳомиладор хотини ва қариб, табиати ғалати бўлиб қолган отасини доғ-ҳасратда қолдириб ёш ўлиб кетганлиги ҳақида афсус қилишар эди.

III

3-мартда Инглиз клубининг ҳамма бўлмалари ғовурга тўлди, мундир, фрак, баъзи бирлари упа сепилган парик билан кафтани кийган клуб аъзолари ва меҳмонлар худди баҳорда тўзиган асаларидай нари-бери юришар, ўтиришар, тикка туришар, тўпланишар, тарқалишар эди. Ҳар бир эшик олдида упа сепилган парик, пайпоқ, бошмоқ ва хизматкорларга хос либос кийган лакейлар, меҳмонлар ва клуб аъзоларининг ҳар бир ҳаракатларига зеҳн солиб, хизматга ҳозир бўлиб туришар эди. Бу ерда тўпланганларнинг кўпчилиги юzlари кенг ва пурвиқор бармоқлари йўғон-йўғон, ҳаракатлари ва товушлари кескин кекса муҳтарам зотлар эди. Бу тоифа меҳмонлар ва клуб аъзолари маълум ва одатдаги жойларда ўтиришар, маълум ва одатдаги даврага қўшилишар эди. Бу ерда ҳозир бўлган одамларнинг оз қисми тасодифий кишилар бўлиб, бу тасодифий кишиларнинг кўпи ёшлар, булар орасида Денисов, Ростов ва Семёнов полкида яна офицерлик унвонини олган Долохов ҳам бор эди. Ёшларнинг, айниқса, ҳарбий хизматдаги ёшларнинг юзида қарияларни назарга илмай ҳурмат қилиш, қарияларга «биз сизларни иззат ва ҳурмат қилишга тайёрмиз, лекин ҳарқалай, эсларингдан чиқарманларки, келажак бизники» деган ғуур ifодаси ётар эди.

Клубнинг эски аъзоси бўлмиш Несвицкий ҳам шу ерда эди. Хотинининг амри билан соч қўйиб, кўзойнак тақмайдиган бўлган ва жуда яхши кийинган, лекин жуда маъюс кўринган Пьер залларда айланиб юрар эди. Пьернинг молдунёси олдида бош эккан одамлар ҳар қаердагидек бу ерда ҳам унинг атрофини ўраб олишар, Пьер ўзига одат бўлиб қолган ҳукмдорлик ва паришонҳол менсимаслик билан уларга муомала қиласи эди.

У ёш жиҳатидан ёшлар қаторида ўтириши керак бўлса ҳам мол-дунёси ва обрўли одамлардан ёр-ошналари бўлганилиги сабабли қариялар, муҳтарам зотлар даврасига кирап ва шунинг учун даврама-давра юрар эди. Энг муҳтарам қариялар ҳамма давраларга марказ бўлган бир давра ташкил қилишдик, машҳур одамларнинг сўзларини эшитмоқ учун ҳатто нотаниш кишилар ҳам одоб билан бу даврага яқинлашди. Граф Растопчин, Валуев ва Наришкинлар атрофида катта-катта давралар ташкил топди. Растопчин русларнинг қочиб бораётган австрияликлар томонидан қандай босиб мажағлангани, улар наиза ёрдами билан қочоқлар орасидан ўзларига йўл очганлари тўғрисида сўзлади.

Валуев Москва аҳолисининг Аустерлиц тўғрисидаги фикрини билиш учун Петербургдан Увоарвни юборишгани ҳақида яшириқча гапирди.

Учинчи даврада Наришкин Австрия генералларининг бетамизликлари жавобан Суворов хўрор бўлиб қичқириган Австрия ҳарбий кенгашининг мажлиси тўғрисида гапирар эди. Шу ерда турган Шиншин тегишиб, Кутузов афтидан, Суворовдан хўрор бўлиб қичқиришдек осонгина санъатни ҳам ўрганаолмапти демоқчи бўлган эди, бироқ қариялар унга хўмрайишиб, бу ерда, бугун Кутузов ҳақида бундоқ дейиш одобдан эмас, деган ишорани қилишди.

Граф Илья Андреевич Ростов оёғида юмшоққина этик шошиб-пишиб ошхонадан меҳмонхонага чиқар, катта-кичик ҳамма (буларнинг ҳаммасини билар эди) билан бир хилда саломлашар, ҳар замон ўзининг хушқомат, азамат ўғлини қидириб у ёқ-бу ёққа қарап, уни кўрганида хурсанд бўлиб унга кўз қисар эди. Ёш Ростов яқин орадагина танишган ва жонажон дўст бўлиб қолган ўртоги Долохов билан дебраза ёнида турар эди. Кекса граф буларнинг олдига келиб Долохов билан сўрашди.

— Бизникига марҳамат қил, бизнинг азамат билан танишсан... Урушда бирга қаҳрамонлик кўрсатгансизлар... Эҳ! Василий Йгнатъич-ку... салом, чол,— деди у олдидан ўтиб бораётган мўйсафидга, лекин ҳали ҳол-аҳвол сўраб улгурмаган эдики, бирдан ҳамма туриб қолди ва ранги ўчиб чопиб келган лакей: «Ташриф буюрдилар!» деб хабар берди.

Кўнғироқ товуши эшитилди, клуб оқсоқоллари югуриб чиқишиди: уйларда ўтирган меҳмонлар худди эланган буғдойнинг чоридай бир жойга тўпланишди ва катта меҳмонхонада, залнинг эшиги олдида туриб қолишлиди.

Олдинги эшикда бошяланг, қиличсиз Багратион намоён бўлди, у клубнинг расм-одатига кўра, шляпаси билан қиличини швейцарда қолдирган эди. У Ростов Аустерлиц жанги арафасида кечаси кўрганидек барра телпак кийиб, елкасидан тўқима тасма ўтказган эмас, балки ихчамгина янги мундир кийиб, Россия ва чет эл орденлари, чап кўкрагига Георгий юлдузи тақиб олган эди. У сочи билан бақенбардини ҳозиргина, бу ерга келиш олдидан олдирган бўлса керак, афти-ангари хунукроқ кўринар эди. Унинг чеҳрасидаги сипоҳлик ва мардлик ифодасига қўшилиб, юзида кулгили бир ифода ҳосил қилган нечукдир маъсумона шодлик аломати бор эди. У билан бирга келган Беклешов ва Феодор Петрович Уваровлар, унинг асосий меҳмон сифатида олдин ўтишини истаб, эшик олдида тўхташди. Багратион буларнинг кўрсатган ҳурматларидан андак шошиб қолди: эшик олдида тўхтаб қолинди, ниҳоят Багратион ҳарқалай олдинга ўтди. У иккала қўлини қаерга қўйишини билмай, қабулхонанинг паркет полидан тортиниб ва зўрға юриб борар, чунки унинг учун бундан кўра Шенграбенда Курск полки олдида юрганидек, ўқ ёмғири остида, ўнқир-чўнқир жойда юриш қулайроқ эди. Клуб оқсоқоллари уни биринчи эшик олдида қарши олиб, ҳурматли меҳмоннинг ташриф буюрганидан мамнун эканликларини биринки оғиз сўз билан арз этиб, унинг жавобини кутмасдан, худди у энди ўз ихтиёрларида бўлгандай, уни қуршаб меҳмонхонага томон олиб кетишиди. Меҳмонхона эшиги олдига тўпланган клуб аъзолари ва меҳмонлар орасидан ўтишнинг сира иложи йўқ: булар тиқилишиб, худди нодир бир жониворни томоша қилгани интилгандай, бир-бирларини итаришиб, елкаларидан ошиб Багратионга қараашар эди. Бошқалардан кўра эпчилроқ бўлган граф Илья Андреич кулиб: «Йўл беринглар, топ cher йўл беринглар, йўл беринглар» дея-дея халойиқни итариб-туртиб, меҳмонларни меҳмонхонага олиб кирди ва ўрта диванга ўтқазди. Клубнинг энг мўътабар аъзолари бўлмиш казо-казолар уларни ўраб олишиди. Граф Илья Андреич яна халойиқни ёриб ўтиб меҳмонхонадан чиқди ва ҳаял ўтмай, бошқа бир оқсоқол билан бирликда каттакон бир кумуш лаган келтириб князь Багратионга тутди. Бу лаганда қаҳрамоннинг шарифига ёзилиб босилган шеърлар бор эди. Багратион лаганини кўриб чўчиб кетди ва нима қилишини билмай, орқасига қаради. Бироқ ҳамма унинг рад қилмаслигини талаб қилгандай қараб турар эди. Багратион ўзини буларнинг ҳукм-

ронлиги остида сезиб, лаганин икки қўллаб олди, лаганин тутиб турган графга, бу нима қилганинг дегандай жаҳл билан қаради. Кимdir хизмат қилган бўлиб, унинг қўлидан лаганин олди (йўқса кечгача ҳам тутиб турадиган ва дастурхонга ҳам шу билан борадигандай кўринар эди) ва ичидаги шеърга унинг диққатини жалб қилди. Багратион худди «хўп, ўқийман» дегандай бўлди ва чарчаган кўзларини қоғозга тикиб жиддий қиёфада, диққат билан ўқишга киришді. Шеърни ёзган кишининг ўзи олиб ўқий бошлади. Князь Багратион бошини эгиб қулоқ солар эди.

Александр замонин шонига қўш шон,
Титни доим тахтида асра, баҳт айла иқбол,
Ёвқур лашкарбоши бўл, бўлгил оққўнгил инсон
Юрт аро Рифей янглиғ, жанг аро Цесарь мисол.
Ҳаттоқи баҳти чопгаң ул Наполеон,
Ўзи кўрди: неларга қодир бу Багратион,
Ортиқ рус Алкандларин уринтиримоғи маҳол . . .

Бироқ у шеърни ўқиб тамом қилмасдан овози баланд баковул: «Овқат тайёр!» деди. Эшик очилди, ошхонадан полякча ашула янграб эшитилди: «Ғалаба наъраси янгра, қувон баҳодир рус», граф Илья Андреич ҳамон шеър ўқимоқда бўлган шоирга ҳўмрайиб қаради ва Багратионга, марҳамат, дегандай таъзим қилди. Ҳамма шеърдан кўра овқат муҳимроқ эканини билиб, ўрнидан турди ва яна Багратионни ҳаммадан олдинда ошхонага қараб кетди. Багратионни биринчи ўринга, подшо билан адаш бўлган икки Александр — Наришкин билан Беклешовнинг ўртасига атайнин ўтқазиши: уч юз киши ошхонада ҳар қайсиси ўз мансаби ва мартабасига қараб, мартабаси улуғроқлари, худди сув табиий равишда пастқамликка кўпроқ оққанидек, шарафига зиёфат берилаётган азиз меҳмонга яқинроқ ўтириши.

Зиёфат бошланиши олдида граф Илья Андреич ўғлини князъга таништириди. Багратион уни таниб, бугун куни бўйи гапирган гапларидек бир-икки оғиз қовушмаган, келишмаган сўз айтди. Граф Илья Андреич ўғли билан Багратион гаплашаётган вақтда хурсанд бўлиб ифтихор билан ҳаммага назар ташлади.

Николай Ростов ва Денисов янги танишлари Долохов билан бир жойда, столнинг ўрта ерида ўтириши. Буларнинг рўпарасида, князь Несвицкийнинг ёнида Пьер ўтириди.

Граф Илья Андреич бошқа оқсоқоллар билан бирга Багратионнинг рўпарасида ўтиаркан, москваликларнинг меҳмондўстлигини ўзида мужассам қилиб, князъга, олинголинг, дер эди.

Графнинг меҳнатлари зое кетмади. Унинг гўштли ва гўштсиз овқатлари жуда яхши чиқди, лекин шундоқ бўлса ҳам то меҳмондорчилик тамом бўлгунча у хотиржам ўтиролмади. У буфетчига кўз қисар, лакейларга шивирлаб амр-фармон берар ва ўзига маълум ҳар бир овқатни келтиришини ҳаяжон билан кутар эди. Ҳаммаси жойида эди. Иккинчи овқатда, баҳайбат стерлядни (балиқ) келтириб қўйгандан сўнг (буни кўрганида Илья Андреич хурсанд бўлганидан ва шошиб қолганидан қип-қизарib кетди) лакейлар шампан виноларини пақиллатиб очиб қуя бошлаши. Ҳаммага манзур бўлган балиқдан сўнг, граф Илья Андреич бошқа оқсоқоллар билан бир кўз уриштириб олди. «Қадақ кўтаришлар кўп бўлади, бошлаш керак» деб шивирладида, қўлига қадаҳни олиб ўрнидан турди. Ҳамма унинг оғзига қараб жим қолди.

— Шаҳаншоҳимизнинг саломатликлари учун! — деб қичқирди ва шу онда хурсандлик ва завқдан унинг эзгу кўзларига ёш келди. Шу пайт «Фалаба наъраси янгра» машқи чалинди. Ҳамма ўрнидан туриб, ура! деб қичқирди. Багратион ҳам Шенграбен жанг майдонида қичқирганидек, ура! деб қичқирди. Ёш Ростовнинг қувноқ овози уч юз кишининг овози ичидан алоҳида эшитилиб турар эди. У йиғламсираган овоз билан «Шаҳаншоҳнинг соғлиқлари учун, ура!» деб қичқирди ва қадаҳни бир кўтаришда ичиб ерга ташлади. Бошқа кўп кишилар ҳам шундай қилишди. «Ура-ура» узоқ давом этди. «Ура» овозлари тингандан сўнг лакейлар қадаҳларнинг синигини йиғиб олишди-да, ҳамма ўзининг шовқин-сурон кўтарганига кулиб, ўзаро гаплашиб ўтиришди. Граф Илья Андреич яна ўрнидан турди, олдида, товоқча ёнида турған хатчага кўз ташлади ва сўнгги кампаниямизнинг қаҳрамони князь Петр Иванович Багратион шарафига қадақ кўтарди ва унинг кўк кўзларига яна ёш келди. Уч юз овоз тағин «ура!» деб қичқирди ва музика ўрнида хонандалар Павел Иванович Кутузов ёзган канта-тани баравар кўтаришди.

Русларнинг йўлида писандмас ғовлар,
Жасорат келтиргай шарафлар-шончлар,
Хасдек пойимизда хор бўлур ёвлар,
Чунки бор бизларда Багратионлар-в.ҳ.

Хонанда қантатани тамом қилғандан кеини яна яңгидан-яңги қадаҳлар кўтарилиди ва ҳар бир қадаҳ кўтаришда граф Илья Андреичнинг кўпроқ ўпкаси тўлар, ҳар қадаҳ кўтаришда яна кўпроқ қадаҳ синдирилар, қаттиқроқ қич-қиришар эди. Беклешов, Наришкин, Уваров, Долгоруков, Апраксин, Валуевларнинг соғлиги учун, оқсоқолларнинг соғлиги учун, зиёфат берганинг соғлиги учун, ҳамма клуб аъзоларининг соғлиги учун, клубнинг барча меҳмонлари соғлиги учун ичилди, ниҳоят, бу зиёфатни ташкил қилган граф Илья Андреичнинг соғлиги учун яна алоҳида қадаҳ кўтарилиди. Шунда граф чўнтағидан рўмолчасини олиб юзини беркитдию йиғлаб юборди.

IV

Пьер Долохов билан Николай Ростовнинг қаршисида ўтирад эди. У ютоққандай кўп ер, одатдагича кўп иchar эди. Бироқ уни унча яхши билмаган кишилар, бугун унда нечукдир катта бир ўзгариш бўлганини кўришди. У бутун зиёфат давомида оғиз очмади, кўзини қисиб ва афтини буриштириб атрофга назар ташлар ёки парищон ҳол қиёфада, бир нуқтага кўз тикиб, бармоғи билан беихтиёр қаншарини ишқар эди. У маъюс ва шумшайган эди. У худди атрофида бўлаётган ишларни кўрмайтган ва гапларни эшитмаётгандай, нечукдир оғир ва ҳал бўлмаган бир нарса тўғрисида ўйлаётгандай кўринар эди.

Бу ҳал бўлмаган ва уни қийнаётган масала, Москвада княжнанинг «Долохов хотинингга яқин муносабатда», деган мазмунда қилган кинояси ва бугун эрталаб олган имзосиз хати эди; бу хатда, имзосиз хатларга хос хунук ҳазил йўсинида, кўзойнак билан яхши кўрмайсан, хотининг билан Долохов ўртасидаги муносабатни фақат сен билмайсан, холос дейилган эди. Пьер княжнанинг киносига ҳам, бу хатда ёзилган гапларга ҳам қатъиян ишонмаса-да, бироқ рўпарасида ўтирган Долоховга қараши унинг учун ниҳоятда оғир эди. Ҳар сафар Долоховнинг чиройли ва беибо кўзларига бехосдан кўзи тушар экан, Пьер юраги орзиқиб, дарров юзини ўгирад эди. У хотинининг бутун ўтмишини ва унинг Долохов билан бўлган муносабатини беихтиёр эслаб, бу имзосиз хатда ёзилгани гапларнинг ҳақиқат бўлиши мумкин, агарда бу гаплар бошқа хотин тўғрисида бўлган тақдирда ўзи ишонганлигига кўзи етиб турар эди. Пьер беихтиёр, жангдан сўнг яна офицерлик

унвони қайтиб берилгандан кейин Долохов Петербургга қайтиб, уникага келганини эслади. Долохов бир вақтлар фисқ-фужурда Пъернинг ҳамнишин дўсти бўлганидан фойдаланиб, тўғри унинг уйига келувди, Пъер эса унга жой ва қарзга пул берган эди. Пъер Долохов уларнинг уйидага турганига Элен ўз норозилигини табассум билан билдирганини, Долохов унинг хотинининг ҳусн-жамолини ҳеч ибо қилмай мақтаганини ва Москвага келгунларича булардан ажрамаганини хотирлади.

«Тўғри, Долохов жуда чиройли йигит,— дер эди Пъер ичида,— мен уни биламан. У мени бадном ва қалака қилишга жуда орзуманд, чунки мен уни деб у ёқ-бу ёққа юргурганман, уни рўёбга чиқарганман, ёрдам берганман да. Агар шу ҳақиқат бўлса, бу қилмиши унинг хиёнатига ўз наздига қандай маъно беришини биламан, тушунаман. Ҳа, агар шу гап рост бўлса, лекин мен бунга ишонмайман, ишонишга ҳаққим ҳам йўқ, ишонолмайман». У Долоховнинг шафқатсиз бўлган пайтларидаги, чунончи миршабни айнинг орқасига боғлаб, ариққа ташлаган, ёки ҳеч сабабсиз бирорни дузлга чақирганда ёки аравакашнинг отини тўппонча билан отиб ўлдирган вақтларидаги юз ифодасини эслади. Долохов унга қараган пайтларда кўпинча юзида шундай ифода бўлар эди. «Ҳа, бу безори одам, дер эди Пъер ичида, одам ўлдириш унинг учун ҳеч нарса эмас, мендан ҳамма қўрқади деб ўйласа керак, эҳтимол, шундан лаззат ҳам топса. Мени ҳам қўрқади деб ўйласа керак Ҳақиқатан ҳам мен ундан қўрқаман». Пъер шуларни ўйлар экан, яна юраги аллақандай бўлиб орзиқиб кетди. Долохов, Денисов ва Ростовлар унинг қаршисида ўтиришар, ҳаммаси ҳам жуда хурсанддай кўринар эди. Ростов ўзининг бири ботир гусар, иккинчиси машҳур безори ва санқи бўлмиш ўртоқлари билан хушчақчақ гаплашиб ўтирас ва бугунги зиёфатда паришонхотир ва ўйчанлиги, ҳамда йўғон гавдаси билан ҳаммани ҳайратда қолдириб ўтирган Пъерга ҳар замон қараб қўяр эди. Ростов Пъерга ёмон назар билан қаарарди, биринчидан: бу гусар йигитга Пъер жўн бир бой, чиройли хотиннинг эри, умуман хотинчалиш бир одам кўринган бўлса, иккинчидан, Пъер паришонхотирлиги ва ўз ўй-хаёли билан кайфияти бир тарзи бўлгани учун Ростовни танимай, унинг саломига алик олмаган эди. Ҳамма подшоҳнинг саломатлигига қадаҳ кўтаргандага, Пъер ўй-хаёл билан бўлиб, ўрнидан турмади ва қадаҳни олмади.

Ростов ҳаяжон ва ғазаб билан унга қаараркан:

— Ҳой! Эшитмаётисизми, шаҳаншоҳимиз саломатликларига кўтараяпмиз — деб бақирди. Пьер уф тортиб, итоаткорона ўрнидан турди, қадаҳини кўтарди ва ҳамма ўтиргандан кейин Ростовга қараб мулойим табассум билан:

— Мен сизни танимабман,— деди. Бироқ Ростов ураура билан банд бўлгани учун унга эътибор қилмади.

— Ҳа, ошиначиликни бас қилдингми,— деди Долохов Ростовга.

— Қўй шу аҳмоқни,— деди Ростов.

— Гўзал хонимларнинг эрларига хушомад қилиш керак,— деди Денисов.

Пьер булар нима деяётганликларини эшитмаса ҳам ўзи тўғрисида гапираётганликларини билиб турад эди. У қизарид юзини тескари ўғирди.

— Энди гўзал хонимларнинг саломатликлари учун ичайлик,— деди Долохов ва жиддий қиёфада бўлса ҳам, лекин хиёл табассум қилиб Пьерга қараб:

— Гўзал хонимлар ва уларнинг жазманлари саломатлигига, Петруша,— деди.

Пьер Долоховга қарамасдан ва унинг сўзига жавоб ҳам бермасдан ерга қараб қадаҳини ичди. Кутузов кантатасини улашиб юрган лакей азиз меҳмонлар қаторида Пьернинг ҳам олдига бир варақ қофоз қўйди. У қофозни олмоқчи бўлган эди, бироқ Долохов энгашиб унинг қўлидан тортиб олдию ўқий бошлади. Пьер ғазаб билан Долоховга қаради, бутун зиёфат давомида унинг юрагини ғаш қилаётган алланечук хунук ва даҳшатли нарса юзага чиқди. У йўғон гавдасини стол устида энгаштириб:

— Қўйинг жойига! — деб қичқирди.

Бу қичқириқни эшитиб ва кимга қичқирилаётганини кўриб Несвицкий билан унинг ўнг томонида ўтирган киши чўчиб кетди ва шошиб Безуховга мурожаат қилишди.

— Бас, бас, сизга нима бўлди? — деб шивирлади.

Долохов шўх, қувноқ ва беибо кўзлари билан, худди «Мана бу менга маъқул» дегандай табассум қилиб, Пьерга қаради.

— Қўймайман,— деди Долохов барала.

Ранги оқариб, лаблари пир-пираб учайдан Пьер қофозни унинг қўлидан юлқиб олди.

— Сиз... сиз абллаҳ!.. мен сизни дуэлга чақираман,— деди Пьер ва курсини суриб ўрнидан турди. Пьер шу ишни қилган ва шу сўзни айтган пайтида шу кечаю-кундуз ўзини қийнаётган масала — хотинининг гуноҳкорлиги мутлақо

тўғри эканлигини сезди. Шу дамда хотини кўзига беҳад ёмон кўринди ва у билан узил-кесил ажралгандай эди, Денисовнинг шунча бу ишга аралашма дейишига қарамасдан Ростов Долоховга секундант бўлишга кўнди ва зиёфатдан кейин Безуховнинг секунданти бўлган Несвицкий билан дуэлнинг шарт-шароити тўғрисида маслаҳат қилишди. Пъер уйнга кетди, Ростов, Долохов ва Денисовлар эса ярим кечагача клубда лўлилар ва ҳофизларнинг ашулаларини эшитиб ўтиришди.

Долохов клубнинг зинасида Ростов билан хайрлашар экан:

— Эртагача хайр, Сокольникида кўрищамиз,— деди.
— Тетикмисан? — деб сўради Ростов.

Долохов тўхтади.

— Шошма, мен сенга дуэлнинг бутун сирини икки оғиз гап билан айтиб берай. Агар сен дуэль олдидан васиятнома ва ота-онангга юракни эзадиган хатлар ёзадиган ва ўлишим мумкин деб ўйлайдиган бўлсанг, аҳмоқсан ва ўлдим деявер: сен дуэлга уни ўлдираман, мумкин қадар тезроқ ва албатта ўлдираман деган ният билан борсанг, ишинг ўнгидан келади. Ҳамشاҳримиз костромалик айиқ овчиси: «Айиқдан-ку қўрқасан киши, лекин айиқни кўрдингми, қўрқувдан асар қолмайди, ишқилиб қочиб кетмасин деб қолсан» дер эди. Мен ҳам мана шундай дейман. A demain, mon cher!¹...

Эртасига эрталаб, соат саккизда Пъер секунданти Несвицкий билан Сокольники ўрмонига келганида Долохов, Денисов ва Ростовлар аллақачон келиб ўтиришган экан. Пъер, худди ҳозир бўладиган ишга сира алоқаси бўлмаган, аллақандай бир мулоҳаза билан банд бўлган кишига ўхшар эди. Кечаси ухламаган бўлса керак, озиб қолган юзи сарғайиб кетган эди. У атрофга паришонҳол назар ташладио, худди офтобдан кўзи қамашгандай, афтини буриштирди. Унинг бутун фикру ёди икки мулоҳаза билан банд эди: уйқусиз ўтказилган кечадан кейин хотинининг гуноҳкорлигига заррача шубҳаси қолмаганлигию, ўзи учун бегона бўлган бир одамниг номусини сақлашга ҳеч қандай эҳтиёжи бўлмаган Долоховнинг бегуноҳ эканлиги. «Унинг ўрнида бўлсан, эҳтимол, мен ҳам шундай қиласар эдим, деди ичида Пъер, балки албатта шундай қиласар эдим; бу дуэль, бу одам ўлдиришнинг нима кераги бор? Ё мен уни ўлди-

¹Эртагача хайр, азизим.

раман ёки унинг ўқи бошингами, тирсагимгами, тиззэмгами тегади. Бу ердан кетиш, қочиш, бирон жойга кўмилиб ётиш керак» деган фикрлар унинг бошига келар эди. Бироқ бошига шундай фикрлар келган пайтда, у кўрган кийин эктиром қилишга мажбур этадиган жуда осойиша ва паришонҳол бир қиёфада: «Қани, бўлдими?» деб сўради.

Ҳамма нарса тахт бўлиб, чегарани белгилаш учун қорга қилич санчилиб, тўппончалар ўқлангандан кейин Несвицкий Пъернинг олдига келди.

— Агар мен шу пайтда, шу жуда муҳим пайтда сизга бир ҳақиқатни айтмасам, граф,— деди босинқи товуш билди,— ўз вазифамни адо этмаган ва мени секундант қилиб кўрсатган ишонч ва иззат-ҳурматингизга муносиб иш тутмаган бўлар эдим. Менинча, дуэль қилишга етарли асос йўқ ва шу иш учун қон тўкишга арзимайди... Айб сиёдан ўтувди, ўзингиз тезлик қилувдингиз...

— Ҳа, жуда хунук иш бўлди...— деди Пъер.

— Ижозат беринг бўлмаса, сизнинг пушаймон бўлганингизни уларга етказай, аминманки, душманларимиз ҳам сизниг узрингизни қабул этишади,— деди Несвицкий (дуэль қатнашчилари ва умуман шунига ўхшаш дуэлларга иштирок қиласидиган бошқа мишилар сингари Несвицкий ҳам бу ишнинг оқибати дарҳақиқат дуэлга бориб этишига ишонмас эди).— Ўзингиз биласизки, граф, ишни хароб қилгандан кўра, хатони эътироф қилиш олижаноблироқдир. Ҳеч ким ҳеч кимга озор бергани йўқ. Ижозат беринг, мен гаплашай...

— Йўқ, нимани гаплашасиз! — деди Пъер,— барибир... қани, бўлдими? — деди у яна— қаерда туриб қаёққа отишими айтиб берсангиз бас,— деди ғайри табиий бир жилмайиб. У тўппончани олди-да, шу чоққача қўлига тўппонча ушламагани учун қандай отиш кераклигини сўрай бошлади.— Ҳа, бундек эди дент, билар эдим-ку эсимдан чиқипти,— деди умрида қўлига тўппонча ушламаганини яширишга тиришиб.

Долохов ҳам уларни яраттиришга уриниб кўрган Денисовга:

— Йўқ, ҳеч қандай узр-пузури йўқ! — деди-да, белгиланган жойга келди.

Дуэль чана турган катта йўлдан саксон қадам нарида, кун исиб, қори эрий бошлаган кичикроқ қарағай ўрмоннинг яланглигига бўлиши керак эди. Душманлар ялангликнинг икки четидан бир-биридан қирқ қадамча узоқда турар эди.

Секундантлар салмоқли қадам ташлаб ўзлари турган жойдан Несвицкий билан Денисовнинг қиличлари санчиди қўйилган жойгача эриб турган қордан йўл очиб боришиди. Қиличлар бир-биридан ўн қадам узокқа, қорга санчилган бўлиб, чегарани белгилаб туарар эди. Ҳаво ҳамон илиқ ва туман, қирқ қадам наридаги нарсанни кўриб бўлмас эди. Ҳамма нарса тайёр бўлса ҳамки, дуэлни уч дақиқача бошламай турдилар. Ҳеч ким чурқ этмас эди.

V

— Қани, бошлайлик бўлмаса! — деди Долохов.

— Майли,— деди Пьер ҳамон кулумсираб.

Ҳаммани даҳшат босди. Ҳазил-ҳазил билан бошланади қолган бу ишнинг олдини олиш энди сира мумкин эмаслиги, бу иш кишиларнинг ихтиёридан ташқари ўз йўлича кетаётганлиги ва ниҳоятига етиши кераклиги маълум бўлиб туарар эди. Денисов ҳаммадан олдин чегарага келиб:

— Модомики душманлар ярашишдан бош тортдилар, энди бошласак ҳам бўлар: тўппончаларни олиб, уч деб команда берилгандан кейин ҳар ким ўз жойига бориб турсин,— деди.

— Бир... Икки! Уч! — деб қичқирди Денисов ва ўзи четга чиқиб турди. Икки рақиб секундантлари очган йўлдан туман ичиди тобора бир-бирини яққолроқ кўриб, яқинлаша бошлади. Чегарага етгандан кейин ким истаса ўқ узиши мумкин эди. Долохов тўппончасини кўтармасдан, рақибига чақнаб турган шўх кўк кўзларини тикиб, астасекин қадам ташлаб бормоқда эди. Унинг лаби, одатдаги ч, кулумсираб турганга ўхшар эди.

Уч деб команда берилгандан кейин Пьер очилган йўлдан четга, босилмаган қорга чиқиб, тез-тез қадам ташлаб олға борди. У мабодо шу тўппонча билан ўзимни отиб қўймайин, деб қўрқиб кетган эди шекилли, тўппонча тутган ўнг қўлини олдинга чўзди. У чап қўли билан ўнг қўлини сал тутгиси келар, лекин қоидага мувофиқ бундай қилиш мумкин эмаслигини билгани учун чап қўлини орқага қилишга зўр берар эди. Олти қадамча юрганидан кейин йўлкадан қорга чиқиб қолиб, оёқ остига қаради, кейин яна ялт этиб Долоховга боқдию ўргатгандарича тепкини босиб ўқ узди. Тўппончадан бунчалик қаттиқ овоз чиқшини кутмаган Пьер чўчиб тушди ва бу қилган иши ўзига таъсир қилди-да, илжайиб тўхтади. Туман билан қўшилиб

қуюқлашиб кетган тутунда у бир лаҳза ҳеч нарсани қўролмади: бироқ у кутган ўқ овози чиқмади. Фақат Долоховнинг шошқин қадам товушигина эшитилди ва тутун бир оз тарқалгандан кейин унинг гавдаси кўринди. У бир қўли билан чап биқинини ушлаб, иккинчи қўлида тўппончани осилтириб туар эди. Унинг ранги-қути ўчган эди. Ростов чопиб унинг олдига келдию бир нима деди:

— Йў... йўқ...— деди Долохов тишини-тишига қўйиб,— ўқ, иш тамом бўлгани йўқ, отаман,— у қилич санчилган жойгача аранг юриб бордию қорга йиқилди. Унинг чап қўли қонга беланган эди, у қонни кийимига артдию шу қўлига суюнди. Ранги бўзарган, афти буришган ва юзи титрар эди.

— Марҳамат,— деди Долохов аранг. Пъер ўзини йигидан зўрға тутиб Долохов томонга қараб чопди ва чегарадан ўтди деганда Долохов:—жойингизга боринг!— деб қичқирди! — Пъер унинг нима демоқчи эканини тушуниб, ерга санчиб қўйилган қиличи олдида тўхтади. Буларнинг ораси ўн қадамгина эди. Долохов бошини ерга қўйиб, жон жаҳди билан қорни тишлади, сўнгра яна бошини кўтариб ўзини ўнглади, ўрнашиброқ ўтириш учун оёғини йиғди. У совуқ қорни шимиб ютар эди, лаблари пирпираб учайтган бўлса ҳам ҳамон табассум қиласар, зўр берганидан кўзлари ёнар эди. У тўппончани ўқталиб Пъерни нишонга ола бошлади.

— Ёнбош туринг, тўппонча билан тўсинг,— деди Несвицкий. Ҳатто Денисов ҳам сабри чидолмай душманига:

— Тўсинг тўппонча билан! — деб бақирди.

Пъер афсуслангани ва пушаймон бўлганини кўрсатаётган ёввош табассум билан, қўл ва оёғи бўшащани ҳолда Долоховнинг қаршисида, кенг кўкрагини тутиб, унга маъюсона қараб туар эди. Денисов, Ростов ва Несвицкийлар кўзларини қисишиди. Тўппончанинг гумбирлаши билан бирга Долоховнинг жон-жаҳди билан:

— Тегмади! — деб қичқирган товуши эшитилди ва Долохов бўшашиб қорга мукка тушди. Пъер иккала қўли билан бошини ушлаб, ўрмонга қараб, қор кечиб бораркан, афтини буриштириб:

— Бемазагарчилик!.. Бемазагарчилик! Бировни ўлдириш... Ёлғон...— дер эди. Несвицкий уни тўхтатиб, уйига олиб кетди.

Ростов билан Денисов эса ўқ еган Долоховни олиб кетишиди.

Долохов ўртоқларининг саволларига жавоб бермай, кўзларини юмиб индамай чанада ётар эди: бироқ Москвага кирилгандан кейин бирдан ўзига келди-да, бошини зўрға кўтариб, ёнида ўтирган Ростовнинг қўлини ушлади. Унинг буткул ўзгариб кетган ва тўсатдан хурсандлик акс этган юзини кўриб Ростов ҳайратда қолди.

— Хўш, аҳволинг қалай? — деди Ростов.

— Маза йўқ! Лекин гап бунда эмас! Дўстим,— деди Долохов энтикиб,— қаердамиз? Биламан, Москвадамиз. Ўзимга-ку майлиу унга қийин бўлади... Буни кўтаролмайди, кўтаролмайди...

— Кимга? — деб сўради Ростов.

— Онам. Менинг онам, менинг малагим, менинг бор-йўғим онам,— деди Долохов ва Ростовнинг қўлини қаттиқ қисиб йиглаб юборди.

У ўзини бир оз тутиб олгандан кейин, онаси билан бирга туришини, агар онаси шу аҳволда кўрса юраги ёрилиб кетишини уқдирди ва олдинроқ бориб, воқеани онасига ётиғи билан айтишини сўраб Ростовга ялинди.

Ростов унинг бу топширигини бажаргани олдинроқ кетди ва шу бевош ва шаллоқи Долохов Москвада қари онаси ва букир синглиси билан бирга туришини, энг суюкли фарзанд ва энг меҳрибон aka эканини билиб ҳайрон қолди.

VI

Пьер сўнгги вақтларда хотини билан камдан-кам юзмай келадиган бўлди. Петербургдаги уйларида ҳам, Москвадаги уйларида ҳам, ҳамиша меҳмон тўла бўлар эди. Пьер дуэлнинг эртаси, кечқурун ётоққа кирмай, отаси граф Безухов, ўлган ўша катта кабинетда ётди. (У кўпинча шу ерда қолар эди).

У бўлиб ўтиган ҳодисаларни бир оз унудиши учун диванга чўзилиб ухламоқчи бўлди, бироқ ухлай олмади. Тўсатдан унинг қалбида бениҳоят ҳислар, ўй-хаёллар, хотиротлар шу қадар мавж урдики, ухлаш у ёқда турсин, ҳатто бир жойда ўтираолмади ва ўрнидан туриб у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Гоҳ унинг кўз олдига тўйдан кейин дастлабки кунларда елкаларини очиб, ҳорғин эҳтиросли кўзларини хумор қилиб юрган хотини келар ва шу ондаёқ унинг ёнида Долоховнинг чиройли сурбет ва зиёфат кундагидек бенбо ва истеҳзоли юзи, гоҳ шу Долоховнинг дуэлдан кейин ранги-

қути ўчиб, қалтираб мүккаси билан қорға йиқилгани келар эди.

«Нима бўлди? — дер эди Пьер ўзига-ўзи.— Мен ўйнаши, хотинимнинг ўйнашини ўлдиридим. Ҳа, шундай килдим. Нима учун? Мен нима бўлиб шу даражага етдим?» «Ўшанга ўйланганинг учун» деб жавоб берарди ички бир товуш.

«Хўп, менинг гуноҳим нима?» деб сўради ўзи-ўзидан.— «Гуноҳинг шуки, уни яхши кўрмасдан олдинг ва шу билан ҳам ўзингни, ҳам уни алладинг! Унинг кўз олдида князъ Василийнинг уйида, кечки овқатдан кейин, ҳеч қачон ўзидан чиқмайдиган гапни, яъни: «Je vous aime»¹ деган гапни айтган дақиқалари гавдаланди. «Ҳамма бало мана шундан чиқди. Мен ўшанда ҳам буни сезган эдим, шундай қилмаслигим кераклигини ўшанда ҳам сезган эдим. Ҳудди шундай бўлиб чиқди». У никоҳдан кейин ўтган «ширин-шакар» бир ойни эслаб қизариб кетди. Тўйдан кейин бир куни кундузи соат ўн бирларда шоҳи авра тўн кийиб ётогидан чиқиб кабинетига кирганида у ерда бош саркорни кўргани, саркор эҳтиром билан таъзим қилиб, унинг юзига ва авра тўшига қараб, ҳудди ўз хўжасининг баҳтига хурсандлик изҳор қилгандай кулимсираганини эсласа, жуда-жуда злами келар ва хижолат бўлар эди.

«Шундай хотиним бор деб қанча ифтихор қилганиман-а, унинг улуғвор ҳусн-жамоли, киборларга хос рафтори билан қанчалик фахрланганман-а,— дер эди ўз-ўзига,— хотиним ва бутун Петербургни қабул қилган ўша ҳовлим билан фахрланганман-а, унинг покдомонлиги ва гўзаллиги билан фахрланганман-а! Ҳали шу билан фахрланган экайман-да?» Мен у вақтда хотинимни яхши билмайман деб ўйлар эдим. Унинг хулқ-атвори тўғрисида ўйлаб, кўпинча айб ўзимда, мен хотинимни яхши билмайман, унинг ҳар доим оғирлигини, нафси қонган бўлишни, ҳеч қандай эҳтирос ва ҳоҳиши бўлмаганлигини тушунмайман деб ўйлар эдим, маълум бўладики, бунинг ҳамма сири унинг бузуқлигига экан» — Пьер ўз-ўзига шу даҳшатли сўзни айтдию, унга ҳамма нарса ойнадай равшан бўлди қолди.

«Анатоль ундан пул қарз сўрагани келганида, унинг очиқ елкаларидан ўпган эди. У Анатольга пул бермовдию, лекин елкасидан ўпич берувди. Отаси ҳазиллашиб, унинг рашкини қўзғатганда, у бепарво табассум қилиб, тентак эмасманки рашк қилсан: билганини қилсин, деган эди

¹ Мен сизни яхши кўраман.

менинг тұғримда. Мен бир куни ундан, ҳомиладор бүлмадингмикин, деб сұраган әдім. Шунда у таҳқиromуз илжайиб, «Туғиб әсимни ебманни, сендан бола бўлмайди ҳам» деб жавоб берган әди.

У хотинининг олимақом аристократлар доирасида тарбияланганига қарамай, дағаллигини, фикрларини бенбо ва ифодаларини беварда айтишини эслади. «Мен унақа ахмоқ әмасман... ўзинг кўрчи... allez vous рошепег»¹ дер әди. Хотинининг ёш-қари ва әркак-аёл ҳамманинг диққатини ўзига жалб қылганини кўриб Пьер, мен нима учун уни яхши кўрмайман, деб ўзига савол берар ва «Тўғри, мен уни ҳеч қачон яхши кўрган әмасман», деб яна ўзига жавоб берар әди. «Мен унинг бузуқ хотин эканлигини билар әдім, лекин бунга иқорор бўлишга журъат қилаолмасдим» дер әди Пьер яна ўзига-ўзи.

«Мана энди Долохов қорда ўтириб, зўрма-зўраки, кулиб, эҳтимолки, менинг бу афсус ва надоматларимга алланечук соҳта мардлик билар жавоб бериб, ўлаётгандир!»

Пьер зоҳирان иродаси суст кўриниса ҳам, лекин ғамига ғамгузор изламайдиган кишилар тоифасидан әди. У ўз гамини ёлғиз ўзи ютар әди.

«Ҳамма, ҳамма айб хотимнинг ўзида,— дер әди у ўзича — лекин бундан нима фойда? Нега мен унга әлакищдим? Нега мен ёлғондан ҳам ёмонроқ, бўлмағур гапни — «Je vous aime»² деган гапни айтдим. Айб ўзимда, ўзим кўтаришим керак... Нимани? Маломат ва баҳтсизлик юкиними? Эй, ҳаммаси беҳуда гаплар...— деди ўзига — маломат ҳам, номус ҳам, ҳаммаси бир нав гап, ҳеч қайсиининг менга алоқаси йўқ.

«Людовик XVI ни беномус ва жинояткор деб ўлдиришиди (шу фикр Пьернинг бошига келди), унинг учун ўзларини қурбон қилиб, минг азоб-уқубат ичидан ҳалок бўлган ва Людовик XVIни азиз авлиёлар қаторида кўрган кишилардек, уни ўлдирган кишилар ҳам ўз нуқтаи назарларидан ҳақли әдилар. Сўнгра, Робеспьерни золим деб ўлдиришиди. Ким ҳақу, ким ноҳақ? Ҳеч ким. Модомики тирик экансан, яшай бер: мен ҳам бундан бир соат бурун ўлишим мумкин бўлганидай, эртага ўларсан кетарсан. Абадиятта нисбатан бир лаҳзагина умринг қолганда шунга шунчалик азоб-

¹ Йўқол.

² Мен сизни яхши кўраман.

уқубат чекиб ўтиришга арзийдими?» Лекин у мана шу хилдаги мулоҳазалар орқасида тасалли топганида бирдан кўзига хотини, унинг ўзининг ғайри самимий муҳаббатини жўшқинроқ изҳор қилган дақиқалари кўриндию юраги тарс ёрилиб кетгудай бўлди: яна ўрнидан туриб, юришга, қўлига тушган нарсани йиртишга, синдиришга мажбур бўлди. «Нега ҳам мен унга Je vous aime дедим экан» дер эди ҳамон ўзига. Шу саволни неча мартараб тақрорлаганидан кейин унинг ёдига Мольернинг: mais que diable allait il faire dans cette galère?¹ дегани тушди ва ўз ҳолига ўзи кулди.

Пъер кечаси камердинерни чақириб, Петербургга жўнагани йўл ҳозирлиги кўришни буюрди. Энди хотини билан қандай гаплашишни у сира кўз олдига келтира олмас эди. У эртага, кетиш олдидан, хотинига узил-кесил ажралиш нияти борлигини айтиб, хат қолдирмоқчи бўлди.

Эрталаб камердинер кабинетига кофе олиб кирганида Пъер қўлида очиқ китоб, диванда ухлаб ётар эди.

У уйғондию кўзини очиб, қаерда эканлигини дарров билолмай, хийла вақтгача қўрқув ичидаги атрофга қараб ўтироди.

— Жаноблари уйдамилар, шуни билиб келгин дедилар, графиня,— деди камердинер.

Бирор Пъер ҳали бир нима дейишга улгурмаган эдик, графиня зардўзи оқ атлас халат кийиб, икки ўрим узун сочини чиройли бошига икки айлантириб ўраб, осойиша ва улуғорлик билан кабинетга кирди: унинг дарғазаблиги оппоқ ва дўнгроқ пешонасидаги ажинидангина билиниб турар эди. У ўзига хос вазминлик билан камердинер олдидаги гап очмади. У дуэлни эшитган ва шу тўғрида гаплашмоқчи бўлиб кирган эди. У камердинер кофени қўйиб чиқиб кетгунича маҳтал бўлиб турди. Пъер кўзойнаги орқали унга қўрқибгина назар ташлади ва итлар қуршаб олганда қулоқларини чимириб, душманлари кўз олдидаги тик ётаберган қуёндек, китоб ўқишини давом эттиromoқчи бўлди, бироқ бу бўлмаган гап ва мумкин эмаслигини фаҳмлаб, хотинига яна қўрқибгина қаради. Хотини ўтиромади ва камердинернинг чиқиб кетишини кутиб, эрига таҳқиромуз табассум билан қараб турди.

— Бу нимаси эди тағин? Нима қилдингиз, мен сиздан сўраётиман? — деди хотини жеркиб.

¹ Қайси гўрдан ҳам бу галерага келиб қолди.

— Менми? Нима қилибман?

— Баҳодирни қаранглару! Қани айтинг-чи, бу қанақа дуэль эди? Бу билан нимани исбот қилмоқчи бўлдингиз? Нимани? Мен сиздан сўраётибман? — Пьер унга томон секин ўғирилди, оғзини очдию лекин жавоб беролмади.

— Сиз айтмасангиз, ўзим айтиб берай... — деди Элен. — Сиз одамлар нима деса ишонаверасиз. Сизга одамлар... — Элен кулиб юборди. — Одамлар Долохов хотинингга ўйнаш дейишган, — деди Элен французчалаб беибо «ўйнаш» сўзини оддий сўзлар каби рўйи-рост айтиб, — шунга ишонгансиз! Хўш, шу билан нимани исбот қилдингиз? Шу дуэль билан нимани исбот қилдингиз? Шусиз ҳам аҳмоқлигинизни, ҳамма билар эди! Бунинг оқибати нима бўлади? Бунинг оқибати шу бўладики, мен бутун Москвага калака бўламан, сизни эса, маст бўлиб бегуноҳ бир кишини бекордан-бекорга рашик қилиб, дуэлга чақирипти дейди. — Элен борган сайин авж олиб, қаттиқроқ гапира бошлади. — Ҳолбуки бу одам ҳар жиҳатдан сиздан юқори туради...

Пьер афтини буриштириб, хотинига ҳам қарамай:

— Ҳим... Ҳим... — деб қимирламай ўтираверди.

— Нега энди сиз ўшанинг менга ўйнашлигига ишондингиз?... Нега? Унинг сухбатини яхши кўрганим учумми? Ахир сиз ақллироқ ва дилкашроқ бўлганингизда унинг сухбатидан сизнинг сухбатингизни афзалроқ кўрар эдим.

— Бас қилинг, менга гапирманг... Ҳудо ҳақи, — деди Пьер хириллаб.

— Нега гапирмас эканман? Гапираман, баралла айтаманки, сиздай эри бўлган хотинлар камдан-ками ўйнаш ортдирмайди, лекин мен бу ишни қилмадим, — деди Элен. Пьер нимадир демоқчи бўлиб унга ғалати бир кўз ташладио ҳотини бу қараашдан ҳеч нарса англамади), яна ётди. У шу дамда жисмоний азоб чекар эди: кўкраги қисилиб, нафас ололмай қолди. Бу азобдан қутулиш учун нимадир қилиш кераклигини билар, лекин бу иш ниҳоятда мудҳиши эди.

— Яхиси, ажрашайлик, — деди у нафаси тиқилиб.

— Ҳўп, мол-дунё беринг, ажрашамиз... — деди Элен. — Зап гап билан қўрқитмоқчи бўлибсизу!

Пьер дивандан иргиб турдио гандираклаб унга томон отилди.

— Ўлдирман! — деб бақирди ва столдаги мармар тахтани олиб, беихтиёр бир қадам ташладио, тахта билан урмоқчи бўлди.

Эленинг ранги-қути ўчди, чинқириб ўзини орқага ташлади. Шу пайт Пьер отасига тортди. Фазабдан унинг кўзига ҳеч нарса кўринмас эди. У мармар тахтани ерга уриб синдириди, қўлини палахса қилиб хотинига яқинлашаркан: «Йўқол!!» деб шу қадар қаттиқ бақирдик, бутун ҳевли-дагилар бу товушни эшишиб қўрқиб кетинди. Агар шу тонда Элен қочиб чиқиб кетмаганда, худо билади, Пьер нималар қилмасди.

Бир ҳафтадан кейин Пьер бутун бойлигининг ярмидан кўпи бўлган великорусдаги ҳамма мулкини хотинига ва сиқа қилиб бериб, ўзи якка Петербургга жўнаб кетди.

VII

Аустерлиц жанг ва князь Андрейнинг ҳалок бўлганлиги ҳақида Лисие Горига хабар келганига иккى ой бўлди, лекин элчихоналар орқали кўп ҳатлар юборилганлиги ва шунчалик қидирилишига қарамай, князь Андрейнинг жасади ҳам топилмади, асир тушганлиги ҳам маълум бўлмади. Унинг оиласини ҳаммадан ҳам кўра, ўша ердаги одамлар уни жанг майдонидан олиб кетган ва эҳтимолки бегона одамлар орасида ё кундан-кун тузазиб ёки ўзининг аҳволи тўғрисида ҳат ёзгани ҳам дармони бўлмай, ўлим тўшагида ётпти, деган фикру хаёл қийнар эди. Кекса князь Аустерлиц воқеасини дастлаб газеталардан билди, газеталар бу жанг ҳақида, одатдагича, жуда қисқа ва дудмал қилиб, рус кўшинлари ажойиб жангдан кейин чекинишлари лозим бўлди ва жуда тартиб билан чекиндилар, деб қўя қолган эди. Бу расмий ахборотдан кекса князь кўшинларимиз тор-мор бўлганини англади. Газета хабаридан кейин бир ҳафта ўтиб, кекса князь Аустерлиц жанг ҳақида Кутузовдан ҳат олди. Кутузов бу ҳатда қари князь ўглининг тақдирни ҳақида ёзган эди:

«Ўглинигиз менинг кўз олдимда, қўлида байроқ, полкнинг олдида бориб, отаси ва ўз ватанинга муносиб қаҳрамонларча ҳалок бўлди. Менинг ва бутун армиянинг бахтига қарши ҳануз унинг на ўлгаплиги маълум, на тириклиги. Сизни ҳам, ўзимни ҳам уни тирик деб умидвор қиламан, чунки акс ҳолда, жанг майдонидан йиғиштириб олинган ва рўйхатлари элчилар орқали менга юборилган офицерлар ичida унинг ҳам номи бўлар эди».

Қари князь бу хабарни кечаси ўз кабинетида ёлғиз ўтирганида олдию эртасига, одатдагича, эрталаб айлангани

чиқиб кетди: у гумаштаси, боғони ва архитектори билан гаплашмади, гарчи жуда дарғазаб кўринса ҳам ҳеч кимга ҳеч нарса демади.

Княжна Марья ҳар кунги вақтда унинг олдига кирганида у дастгоҳ олдида ниманидир тарашлаб турар эди, лекин қизига одатдагича қайрилиб қарамади.

— Эй, княжна Марья-ку! — деди чол тўсатдан сохта бир оҳангда ва қўлидаги исканани қўйди. (Дастгоҳнинг чархи запти билан ҳануз айланар эди. Чархнинг тобора сустлашган ғижирлаши шундан кейин рўй берган ҳодиса билан бирга қўшилиб анча вақтгача княжна Маръянинг эсидан чиқмади.

Княжна Марья отаси ёнига борди ва унинг юзини кўриб, юраги шув этиб кетди. Унинг кўз ўнгини қоронфилик босди. У отасининг ғам ифода этмаган, мусибатдан адо бўлмаган, лекин дарғазаб ва фавқулодда ташвишманд юзини кўрдию умрида кўрмаган, ҳеч қачон ўнғарилмайдиган, ақл емайдиган, энг яхши кўрган одами ўлгандек бошига зўр кулфат келаётганини англади.

— Мон рёге,— André¹— деди беўхшов; бесўнақай княжна; бу гапни шундай таъсирили, шундай юрак-бағирни эзадиган қилиб айтдики, отаси унинг кўз қарашига бардош қилолмай, ўпкаси тўлиб, юзини тескари ўғирди.

— Хат келди, асир тушганлар ичиди ҳам, ўлганлар ичиди ҳам йўқ. Кутузов, ҳалок бўлди, депти,— деб кекса киязъ шу қадар қаттиқ қичқирдики, гўё шу билан княжнани уйдан ҳайдаб чиқармоқчи эди.— Ҳалок бўлди! — деб ёзибди.

Княжна йиқилмади, ўзидан кетмади. Унинг ранги аллақачон ўчиб кетган эди, лекин бу гапни эшитган ҳамон юзи ўзгарди ва чиройли кўзларида нимадир ёниб кетди. Гўё курсандлик, бу дунёнинг туйғу ва шодликларига боғлиқ бўлмаган, зўр бир хурсандлик унинг қалбидаги ғамни кўмиб кетгандай эди. У отасидан қўрқиши ҳам унтиб, унинг олдинга борди, қўлидан ушлаб ўзига тортиди ва пайдалигина иборат бўлган ориқ бўйнидан қучоқлади.

— Мон рёге,— деди,— юзингизни ўғирманг, бирга йифлаймиз.

Чол ундан ўзини тортиб:

— Малъунлар, ифлослар! — деб қичқирди.— Армияни

¹ Отажон! Андрей?

ҳалок қилиш, одамларни ҳалок қилиш! Нима учун? Бор, бор, Лизага айт.

Княжна ҳолдан тойиб, отасининг олдидағи креслога ўтириб қолдию йиглаб юборди. Унинг кўзига шу топда Лиза ва ўзи билан меҳрибонлик ва виқор билан хайрлашаётган акаси кўришиб кетди; акасининг мулойимлик билан ва кулиб бўйнига бут тақаётгани кўз олдига келди. «Ўшандада худога ишонганими? Худога мункир бўлганича тавба қилганими? Экан? Унинг руҳи жаннатдамикин? Абадийроҳат ва фароғат маконидамикан» деб ўйлар эди княжна.

— Мон рёге,— деди кўзида ёш княжна,— айтиб беринг, қандоқ бўлган экан?

— Бор, бор, энг яхши рус фарзандларини ўлдиргани ва рус шон-шавкатини барбод бергани олиб борилган жангда ҳалок бўлипти. Бор, княжна Марья. Бориб Лизага айт. Мен ҳозир кираман.

Княжна Марья отасининг олдидан қайтиб келганида кичкина киягиня иш тикиб ўтирар эди: у княжна Марьяга фәқат иккиси хотинларгагина хос ички саодатманд осойишталикини ифода қилувчи бир назар билан қаради. У княжна Марьягэ қараб турган бўлса ҳам уни кўрмаётганлиги, бутун эс-ҳуши ўзида — ўзининг ичида бўлаётгани спрли бир нарсада эканлиги кўриниб турар эди.

— Marie,— деди ишини нари суреб ва гавдасини орқага ташлаб,— қўлингни бер,— деди ва княжнанинг қўлини олиб, ўзининг қорнига қўйди.

Қорнидаги боласининг қимирлашини кутиб кўзлари қулар эди, майин қора тук босган лаблари мъсумона табасумдан кўтарилиганича қолди.

Княжна Марья келинининг қаршиисига тиз чўқдию унинг этаги билан юзини ёпди.

— Ана, ана пайқаяпсанми? Одам аллақандай бўлиб кетади. Эсон-омон қутулсам, қанчалик яхши кўрар эдим, Марья,— деди Лиза хурсандликдан ёниб турган кўзлари билан қайни опасига қараб.

Княжна Марья йиглаётганлиги учун бошини кўтаролмас эди.

— Нима бўлди сенга, Маша?

— Ҳеч... Шундай, ўзим... Андрейни соғиниб хафа бўлаётиман,— деди у кўз ёшини келинининг тиззасига артиб. Княжна Марья эрталабдан бери келининга бу совуқ хабарни ётиғи билан айтишга бир неча марта уринди-ю, лекин ҳар сафар ўпкаси тўлиб айтольмасди. Бу кўз ёшлар-

унинг сабабини билмаган кичкина княгиня унчалик зийрак бўлмаса ҳам ҳар қалай ташвишга тушди. У княжнага ҳеч нарса демаса ҳам кўзлари жаланглаб қолди. Овқатланиш олдидан уйга ҳар кунгидан ҳам баджаҳл кўринган қайнатаси — кекса князъ кирдио (кичкина княгиня ундан ҳамиша қўрқар эди) индамасдан чиқиб кетди. Кичкина княгиня княжна Марьяга қаради, сўнгра юзида ҳомиладор хотинларга хос бир ифода билан ўйланиб қолдио бирдан йиглаб юборди.

— Андрейдан бирон хат-хабар келдими? — деб сўради.

— Йўқ, ҳаливери келмаслигини ўзинг биласан-ку. Лекин хавотир бўлаётитпилар, шунга мен қўрқаётибман.

— Тинчликми, ахир?

— Тинчлик,— деди княжна Марья нурли кўзларини келинига тикиб. Княжна бу совуқ хабарни келинидан яширишга қарор берди ва у кўз ёргунича айтмаслигини сўраб отасига ялинди. (Лизанинг ой-куни яқин эди). Княжна Марья билан қари князъ ҳар қайсиси ўзича пинҳоний ғам чекар эди. Қари князъ умидвор бўлиб ўтиришни истамади: гарчи ўглини қидиргани Австрияга одам юборган бўлса ҳам князъ Андрей ҳалок бўлди, деган қаноатда ҳаммага ўглим ўлди, деб Москвага ҳайкал буюрди ва бу ҳайкални ўзининг боғига қўймоқчи бўлди. У кундалик ҳаёт тартибини ўзгартмасдан юрагидан яшашга ҳаракат қилас, лекин қуввати бурунгидай эмас эди: у кам юрар, кам ер, кам ухлар, куидан-кун заифлана борар эди. Княжна Марья умидвор эди. У худди акаси тирикдай ибодат қилиб, унга умр тиллар ва унинг келини тўгрисенда кечасию қуидузи хат-хабар кутар эди.

VIII

— Ma bone amie¹— деди кичкина княгиня ўн тўққизинчи март куни эрталаб ионуштадан кейин ва унинг майин қора тук босган лаби одатдагича кўтарилиди; лекин мусибат хабари келганидан бери бу ҳовлидаги одамларнинг табассумларига, наинки табассумларига, сўз оҳанглари ва ҳатто юришларига ҳам ғам-койиш акси уриб қолганлиги учун, гарчи, гапдан бехабар бўлса ҳам умумий кайфиятга берилган кичкина княгиняning ҳозирги табассуми ҳам яна шу ғам-койишни эслатди.

¹ Ўртоқжоним.

— Ma bonne amie, Je crains que le fruschtique (comme dit) de ce matin ne m'aie pas fait du mal.¹

Княжна Марья қўрқиб кетиб:

— Жоним, нима қилди? Рангинг оппоқ. Вой, жуда ҳам оқариб кетдинг-а,— деди-да, одатдагиға оғир-оғир, лекин юмшоқ қадам ташлаб келинининг олдига борди.

— Хоним афанди, Марья Багдановнага киши юборайликми? — деди шу ерда турган бир оқсоч. (Марья Багдановна уезддан келган доя бўлиб, икки ҳафтадан бери Лисие Горида тураг эди.)

— Ҳа, айтгандай, шундоқ қилиш керакдир,— деди княжна Марья унинг сўзини қувватлаб,— мен борай. Courage, mon ange!² у Лизани ўпди-ю, эшикка томон йўналди.

— Йўқ, йўқ, қўйинг!— деди кичкина княгиня. У ранги оқарғанлигидан ташқари, юзида қаттиқ жон оғриғи азоби натижасида бўлган маъсумона қўрқув аломати кўриниб тураг эди.

— Non, c'est l'estomac... dites que c'est l'estomac, dites, Marie, dites...³ — деди кичкина княгиня ва бетоқатликдан кичкина қўлчаларини уқалаб, болаларча финшиб, ҳатто бир қадар маҳоват қилиб йиглаб юборди. Княжна Марья Богдановнани айтиб келгани югуриб кетар экан, кичкина княгинянинг: — Oh! Mon dieu! Mon dieu!⁴ — деган товушини эшилди.

У ташқарида семиз, кичкина ва оппоқ қўлларини артапта бамайлихотир келаётган дояга рўпара келди.

— Марья Богдановна, тўлғоқ бошланганга ўхшайди,— деди княжна Марья қўрқувдан кўзларини катта очиб.

— Ҳа, жуда яхши, княжна,— деди Марья Богдановна ҳамон шошилмасдан қадам ташлар экан.— Сизлар, қизлар, бу ишга аралашманглар.

— Москвадан ҳали доктор келгани йўқ-ку ахир,— деди княжна. (Лиза ва князъ Андрейнинг раъйига кўра Москвадан акушер олиб келгани одам юборилган, унини келишини дам сайни кутишимоқда эди.)

¹ Ўртоқжон, шу фриштиқ (ошпаз Фока бу овқатга шундай ног берган) дан кўнглим озмаса деб қўрқаман.

² Қўрқма, малағим!

³ Йўқ, бу оғриқ уники эмас . . . Маша, айт, бу оғриқ уники эмас . . .

⁴ Вой худо-еӣ, вой худо-еӣ! Вой!

— Майли, княжна, ташвиш тортманг,— деди Марья Богдановна,— докторсиз ҳам эсон-омон қутилади.

Ўз уйига кирган княжна орадан беш минут ўтгандан кейин оғир бир нарсаны күтариб боришаётганларини эшишиб қаради. Официантлар князь Андрей кабинетидаги турган чарм дивани негадир ётоққа олиб киришаётган эди. Диван күтариб бораётган одамларнинг юзида нечукдир тантана бор эди.

Княжна Марья қулоги ҳовлида, ўз бўлмасида ёлғиз ўтиракан, бирор ўтганда ҳар замонда эшикни очар ва коридорда нима бўлаётганинга қараб қўяр эли. Бир неча хотин секин-секин қадам босиб, княжнага қараб ва ундан юзларини буриб, у ёқдан-бу ёққа ўтишиди. Княжна улардан гап сўрагани журъат қилолмай, эшикни ёпиб қайтиб келар, тоҳ креслосига ўтирас, тоҳ ибодатномасини қўлига олар, тоҳ санам қаршисида тиз чўкар: бахтга қарши бугун ибодат ҳам ҳаяжонини босмаётганини сезиб ҳайрон бўлар эди. Тўсатдан эшик очилди-ю, бошига рўмол ўраб олган қари момоси Прасковья Савишина кўринди. (Қари князь ман қилганлиги учун у ҳеч қачон княжнанинг уйига кирмас эди.)

— Сен билан бир оз ўтирай деб кирдим, Машенька,— деди Прасковья Савишина.— Мана, князънинг никоҳ шамини санам олдига ёқиб қўй, малагим,— деб уф тортди.

— Яхши қилибсиз, она.

— Худо кушойиш беради, жоним қўзим,— деди момо ва зарҳалга ўралган шамини санам олдига ёқди-ю, қўлида тўқнётгани пайноги билан эшик олдига бориб ўтириди. Княжна Марья китобни олиб ўқишига киришиди. Ҳар гал йўлакда қадам товуши ва гап овози эшитилса, улар бир-бира, — княжна кўрқиб, савол назари, момо эса тасалли назари билан қараб қўяр эди. Бутун ҳовлидагилар ҳам уйнда ўтирган княжна Марья сингари ташвишманд эди. Тўлоқ тутаёттан хотиннинг дард чекаётганлигидан ҳамма бардор бўлса, туғиши қийин бўлади, деган иримга мувоғиҳи ҳамма ўзини билмасликка солар, бу ҳақда ҳеч ким гаштрас, лекин князънинг ҳовлисисидаги одат бўлиб қолган оғирлик ва тамкиндан ташқари ҳамманинг юзидан яна қандайдир умумий бир ташвишмандлик, тараҳҳум, шу дақиқада нечукдир буюк ақл ожизлик қиласидиган бир иш бўлаётгани кўриниб туради.

Оқсоқ қизлар турадиган катта уйдан кулги товуши эшитилмас, официантлар бўлмасида ҳамма ниманидир кут-

тандай жим ўтирас эди. Хизматкорлар ҳам чироқ ёқиб ухламай ўтиришар эди. Уйда түқ-түқ қилиб нари-бери юрган қари князь Марья Богдановнадан нима бўлганини сўраб келгани Тихонни юборди.

— Бор, князь нима бўлди деб сўраётибдилар дегин, нима деса, менга келиб айтгин.

— Князга бориб айт, чордард бошланди,— деди Марья Богдановна Тихонга тикилиб қараб. Тихон бориб князга айтди.

— Ҳа, бўлти,— деди князь ва эшикни ёпиб олди. Шундан кейин Тихон князнинг бўлмасидан ҳеч қандай товуш эшифтади. Бир оздан кейин Тихон шамнинг пилигини тузатиш баҳонаси билан кабинетга кирди. Князь диванда ётган эди. Тихон князга, унинг паришон юзига қаради, бош чайқади, индамай унинг олдига бориб елкасидан ўпди: шамни ҳам тузатмай, нима учун кирганини ҳам айтмай, чиқиб кетди. Дунёда энг тантанали мўъжиза рўй бермоқда эди. Қеч бўлди, тун кирди. Ақл ожизлик қиласидиган ишининг ташвиш таҳликаси камаймади, аксинча, авж олди. Ҳеч ким ухламас эди.

Қиши худди қишлигини кўрсатиб, қаҳр-ғазаб билан сўнгги қорини сепган ва бўронини гувиллатаётгани март кечаларининг бири. Москвадан келиши дақиқа сайни кутилаётган немис докторни қарши олиш учун катта йўлга от юборилган ва уни қор уюмлари, ўйдим-чуқурлардан олиб ўтиш учун бурилишга чироқ кўтарган отлиқлар чиқарилган эди.

Княжна Марья китобини аллақачонлар қўйган, кўз олдида қариган момосининг ажин босган юзига, рўмолининг тагидан чиқиб турган оплоқ сочларига, осилиб турган, теридангина иборат бўлган бақбақасига ўтдай кўзларини тикиб хомуш ўтирас эди.

Савишина момо, пайноқ тўқиб ўтирас экан, ўз овозини ўзи ҳам эшифтмай ва нима деяётганини билмай, минг марта айтган ҳикоясини, яъни марҳум княгиня Кишиневда доясиз, бир молдаван хотини билан қандай қилиб княжна Марьянни туққанини фуриинг-туринг қилиб айтиб ўтирас эди.

— Худо ўзи кушойиш берса, ҳеч қачон дуҳтур керак мас,— деди момо.

Шамол бир хуруж қилганда яхши беркитилмаган деразанинг бир табақаси очилиб кетдию қор аралаш совуқ шамол оғир ипак пардани кўтариб, шамни ўчириди. Княжна

Марья бир чўчиб тушди: момо тўқиб турган пайпогини қўйиб, дераза олдига борди ва бошини чиқариб, шамол очиб юборган деразани ушламоқчи бўлди. Совуқ шамол унинг оппоқ сочини, рўмолининг учини юлқиб ўйнар эди.

— Княжна, онагинам, катта кўчадан кимdir келаёттити,— деди у деразани ёпмасдан,— чироқ билан келаёттити, духтур бўлса керак.

— Вой, худога шукур-эй, худога шукур-эй! — деди княжна Марья,— бориб, уни қарши олиши керак, рус тилини билмайди.

Княжна Марья рўмолини ўраб, келаётгандарни қарши олгани чиқди. У даҳлиздан ўтаётганида деразадан катта эшик олдида турган бир аравани, чироқларни кўрди. У зинага чиқди. Панжаранинг устига ёқиб қўйилган шам шамолдан оқиб ётар эди. Ранг-қути ўчган официант Филипп яна битта шам ушлаб, зинанинг муюлишида кигиз этик кийган кишининг қадам товуши эшитилди. Княжнага танишдай тувлган бир овоз алланима деди.

— Худога шукур, — деди ўша товуш. — Отам қалай?

— Ухладилар,— деб жавоб берди пастда турган саркор Демьян.

Сўнгра ўша товуш яна бир нима деди, Демьян унга яна алланима деб жавоб қайтарди. Кигиз этик кийган кишининг оёқ шарпаси зинанинг пастки муюлишига тез-тез яқинлашди. «Андреймикни! — деди княжна Марья ичидা.— Йўқ-эй, у эмасдир, у бўлиши ҳеч мумкин эмас» деди яна ўзича ва шу онда, официант шам тутиб турган зинанинг супачасида, пўстинининг ёқаси қордан оппоқ бўлған князь Андрей намоён бўлди. Бу ҳақиқатан Андрей эди, лекин унинг озиб, ўзгариб қолган юзидан мулойимлик аломатлари кўриниб турар, аммо ҳаяжон ифода этар эди. У юқорига чиқиб, опасини қучоқлаб олди.

— Менинг хатимни олганларинг йўқми? — деб сўради ва саволига жавоб кутмай (княжна барибир жавоб беролмасди, чунки гапиролмас эди), орқага қайтди ва орқасидан чиқсан доктор билан (улар охирги бекатда учрашган эди) бирга тез-тез юриб тағин зинага чиқди ва яна опасини қучоқлади.

— Толени қара-я! Азизим Маша! — деди ва пўстини билан этигини ечиб, княгинянинг уйига кириб кетди.

Кичкина княгиня бошига оқ чепчик кийиб ёстиқда ётар эди. (Чордард ҳозиргина қўйиб юборган эди). Унинг қора соchlари дарднинг зўридан қизариб , шишинқираб ва терлаб кетган юзига тушган: устини майин қора тук босган, қипқизил, чиройли оғзи салгина очиқ, у севиниб кулимсираб турар эди. Князь Андрей уйга кириб, хотини ётган діваннинг олдида тўхтади. Унинг ёниб турган, болаларча қўрқув босган кўзлари ҳаяжон ичидаги ҳамон бир зайлда қараб турар эди. Унинг кўз қараси «Мен ҳаммаларингни яхши қўраман, ҳеч кимга ёмонлик қилганим йўқ эди-ку нима учун мунча азоб тортаётиман? Мени бу азобдан қутқаринглар» деб турар эди. У эрини кўриб турса ҳам, лекин унинг шу топда пайдо бўлганига тушунолмас эди. Князь Андрей диванин айланаб ўтиб, хотинининг пешонасидан ўпди.

— Жонгинам,— деди у умрида биринчи марта,— худо ўзи күшойин беради...— хотини унга савол назари билан маъсумона ўйкалашиб қаради.

Унинг кўзлари «Сен бўлсанг, дардимни енгил қилармидинг, деб умид қилган эдим, сен ҳам ҳеч нарса қилолмадинг» деб турар эди. У эрининг келганига таажжубланмади: унинг келганига тушунмади. Эрининг келиши унинг чекаётган азобинга, бу азобни енгиллатишга ҳеч дахли йўқ эди. Яна дард тутди. Марья Богдановна князь Андрейга уйдақ чиқиб туришни маслаҳат берди.

Доктор уйга кирди. Князь Андрей уйдан чиқди ва княжна Марьянни кўриб, яна унинг олдига борди. Булар ўзаро шивирлаб гапиришар, лекин тез-тез гапини тўхтатиб, ниманидир кутиб қулоқ солишар эди.

— Aliez, топ ами¹,— деди княжна Марья.

Князь Андрей яна хотинининг олдига кирдин нариги уйда ўтирди. Кичкина княгиня ётгани уйдан қути ўчиб чиққац бир хотин князь Андреини кўриб, нима қилишини билмай қолди. Князь Андрей юзини қўллари билан беркитиб бир неча дақиқа шу куйича ўтириб қолди. Ичкари уйдан инграш, «вой-вой» эшитилиб турар эди. Князь Андрей ўрнидан туриб, эшикни очмоқчи бўлди. Кимдир эшикни маҳкам тортиб турар эди.

¹ Бор кир, азиизим.

— Кирманг, кирманг! — деди ичкаридан кимдир ваҳма қилиб.

Ўйда нари-бери юра бошлади. Дод-вой товуши тинди. Орадан яна бир неча лаҳза ўтди. Бирдан даҳшатли бир дод овози эшитилди (бу овоз Лизанинг овози эмас, чунки у бундоқ қаттиқ додлаёлмас эди). Князь Андрей югуриб эшик олдига борди; дод овози тинди; сўнгра чақалоқнинг қичқиргани эшитилди.

«Нега бу ерга олиб кирипти? — деб ўйлади князь Андрей дастлаб,— чақалоқ? Қанақа чақалоқ? Бу ерда чақалоқ нима қиласди? Ё туғдимикин?»

Князь Андрей бу қичқириқнинг қувноқлик маъносига тушунганидан кейин ўлкаси тўлди ва иккала тирсагини дераза тубига қўйиб, ёш боладай йиғлаб юборди. Эшик очилди. Доктор уйдан енглари шимарилган, сюртуксиз, ранг-қутни ўчган, ияги титраган ҳолда чиқди. Князь Андрей унга нимадир деган эди, доктор гаранг бир аҳволда унга бир қарадию индамасдан олдидан ўтиб кетди. Уйдан югуриб чиққан бир хотин князь Андрейни кўриб нима қилишини билмай, бўсағада туриб қолди. У хотинининг олдига кирди. Хотини бундан беш дақиқа олдин қандай ётган бўлса, шундай ўлиб ётар эди. Унинг кўзлари хира тортган, юзи оппоқ оқарган бўлса ҳам, майин қора тук босган лаби ва кичкинагина чиройли маъсум юзида ҳамон ўша ифода ётар эди.

«Мен ҳаммаларининг яхши кўраман, ҳеч кимга ёмонлик қилганим йўқ эди-ку, нега мени бундай қилдиларинг?» деб турар эди унинг чиройли аянч, жонсиз юзи. Уйнинг бир бурчагида Марья Богдановнанинг қалтираб турган оппоқ қўлларида кичкинагина, қинқизил бир нарса хириллар ва чийиллар эди.

Икки соатдан кейин князь Андрей секин-секин қадам босиб отасининг кабинетига кирди. Чол аллақачон ҳамма гапдан хабардор бўлган эди. У эшик олдида турган экан, эшик очилиши билан, индамай суюк ва теридангнина иборат бўлган қаттиқ қўллари билан ўғлининг бўйнидан қучоқлаб, ёш боладай йиғлаб юборди.

Уч кундан кейин кичкина княгинянинг дафи маросими бўлди, князь Андрей хотини билан видолашгани тобут устига энгашди. Кичкина княгиня тобутда гарчи кўзлари юмиқ ётган бўлса ҳам юзида ҳамон ўша ифода эди. «Вой, мени нима қилиб қўйдиларинг?» деб тургандай кўринар эди. Князь Андрей қалбида бир нима чирс этиб узилгандай,

ўзини ҳеч қачон ўнгфариб бўлмайдиган ва эсдан чиқмайдиган бир гуноҳ қилгандай сезди. Унинг кўзига ёш келмас эди. Чол ҳам тобут ёнига чиқиб, келинининг чалмаштириб қўйилган ва оқ мўмдай бўлиб қолган қўлидан ўпди. Келин унга ҳам: «Вой, мен нима гуноҳ қилдимки, мени бундай қилиб қўйдиларинг?» — деб тургандай эди. Чол буни кўриб, дарров юзини ўгиради.

Яна беш кун ўтгандан кейин ёш князь Николай Андреични чўқинтириши. Энага қўлидаги боланинг йўргачини ияги билан тутиб турди, поп гознинг пати билан боланинг бужмайган кафтию оёгининг тагига мой суркади. Чўқинтирган отаси — бобоси, қўлидан тушириб юборишдан қўрқиб болани табаррук жомдан айлантириб ўтиб чўқинтирган онаси княжна Марьяга берди. Князь Андрей болани сувда димиқтириб қўйишиларидан қўрқиб, нариги уйда маросимнинг тамом бўлишини кутиб ўтиради.

Энага болани кўтариб чиққанида князь Андрей унга қувониб қаради ва энаганинг жомга соч ўраб ташланган тумор сувга чўқмасдан, жомда сузиб юрди, деганига жавобан бош иргаб қўйди.

X

Ростовнинг Долохов билан Безухов дуэлида иштирок қилганлиги кекса графнинг ҳаракати орқасида бости-бости бўлиб кетди ва Ростов ўзи кутганча офицерликдан солдатликка туширилиш ўрнига, аксинча, Москва генерал-губернаторига адъютантликка тайин қилинди. Шунинг учун у ота-онаси билан қишлоқقا кўчиб боролмай, ёзи бўйи Москвада қолди. Долохов тузалай деб қолди. Ростов мана шу кунларда у билан жуда қалин дўст эди. Қасал Долохов ўғилга парвона бўлган онасиницида ётар эди. Қампир Марья Ивановна Ростовни шунишг учун ҳам севар эдики, у яъни—Ростов, ўғли Федя билан жонажон ўртоқ эди; у кўпинча ўғли тўғрисида ганирар экан:

— Ҳа, шундай, граф, фисқ-фужурдан иборат бўлган ҳозирги олимақом доирамизга у тўғри келмайди, у жуда ҳам олижаноб ва ҳалол йигит, — дер эди.— Ҳозир эзгуликни ҳеч ким яхши кўрмайди, эзгулик ҳамманинг кўзига чўп бўлиб тиқилади. Қани, граф ўзингиз айтингчи, Безуховнинг шу иши инсофданми? Федя олижаноб бўлганлигидан уни яхши кўрар эди, ҳозир ҳам унинг тўғрисида ҳеч

ёмон гап гапирмайди. Петербургда шўхлик қилиб, миршабни ана унақа қилишганда ҳаммаси бирга қилғанмиди? Безуховга ҳеч нарса бўлмади, бечора Федя эса шунча азоб чекди! Нималарни кўрмади! Хўп, офицерлик унвонини қайтиб беришипти, бермасдан илож ҳам бормиди? Менимча, бундай баҳодир ва ўз ватанининг фарзанди бўлган йигитлар жуда кўп эмасдир. Шунчадан кейин энди бу дуэль нимаси эди? Бу одамларда ҳам инсоф деган гап бормикин? Яккаю ягона ўғил эканлигини била туриб наҳот уни дуэлга чақирсаю тўппа-тўғри отса! Хайрият худо сақлапти. Нима гуноҳ қилган эди? Ҳозирги замонда ким чакки юрмайди? Безухов бунчалик бадрашк бўлса, бу нима қилсан? Бунақа экан, илгарироқ билдирса бўлмасмиди, ахир бир йил бўлди-ку Федя мендан қарздор, шунинг учун ҳам отишмайди, деб дуэлга чақирди-да, шундай ҳам пасткашлик бўлладими! Шундай ҳам разолат бўладими! Менга аёнки, сиз Федянинг кўнглини биласиз, азизим граф, шунинг учун ҳам сизни яхши кўриб қолдим. Унинг кўнглини камдан-кам киши билади. Унинг кўнгли мана шундай юксак, олижаноб кўнгил.

Долоховнинг ўзи ҳам касал ётган вақтида Ростовга шундай гапларни айтдики, ундан шундай гаплар чиқшини ҳеч ким кутмас эди.

— Мени ёмон одам дейишади, буни ўзим биламан,— дер эди у,— айтишаверсин, майли, ўзим яхши кўрган одамлардан бошқа ҳеч ким менга керак эмас, лекин бир яхши кўрдимми, у одамдан жонимни ҳам аямайман, менинг йўлимни тўсадиган бошқа ким бўлмасин, янчиб ташлайман. Менинг жондан ортиқ ва бебаҳо онам, икки-учта сенга ўхшаган дўстим бор, бошқаларга эса қанчалик фойдаси тегади қанчалик зарари тегади, деб қарайман. Буларнинг деярлик ҳаммаси, айниқса хотинлар, заарли. Мана шундай, дўстим,— деди давом этиб.— Эркаклар орасида садоқатли, олижаноб ва олиҳиммат кишиларни кўрдим, лекин хотинлар орасида хоҳ графиня бўлсин, хоҳ хизматкор бўлсин — сотқин маҳлуқлардан бошқа ҳеч кимни учратмадим. Мен ҳали хотинлар орасида биронта ҳам покдомон ва вафодорни толганим йўқ. Агар шундай хотинни тополсам, жонимни қурбон қиласр эдим. Мана булар бўлса!..— у нафрат билан қўл силтади.— Ишонасанми, агар мен ҳаёт лейдиган бўлсам, фақат шундай покдомон ва вафодор хотинни учратарман, бу хотин мени қайтадан оламга келтиради, қалбимни пок қиласди ва мени кўкларга кўтаради, деган умиддагина ҳаёт дейман. Лекин сен бунга тушумайсан.

— Нега, мен жуда яхши тушунаман,— деди ўзининг янги дўсти таъсирида бўлган Ростов.

Кузда Ростовлар хонадони Москвага кўчиб келди. Қишининг бошида Денисов ҳам қайтиб келди ва Ростовларни кига тушди. 1806 йил қиши мавсумининг Николай Ростов Москвада ўтказган дастлабки кунлари унинг учун ҳам, бутун оиласи учун ҳам энг хурсандлик билан ўтказилган кунлар эди. Николай ота-онасининг уйига кўп ёш йигитларни олиб келар эди. Вера йигирма ёшга кириб, чиройли қиз бўлиб қолган; Соня ўн олти ёшида бўлиб, энди очилаётган фунчдайд; Наташа эса бола деса бола дегудай, бўйга етган деса бўйга етган қиз дегудай — гоҳ ёш боладай одамнинг кулгуси қистайдиган ҳаракатлар қилас ва гоҳ етилган қизлардай кишини мафтун қиласади.

Ростовларнинг уйида шу кунлари чиройли ва ёш қизлар кўп бўлган уйлардаги сингари, нечукдир ошиқ-маъшуқлик кайфияти ҳукм сурар эди. Ростовларнинг уйига келган ҳар қандай ёш йигит ҳам бу ёш, серзавқ, негадир (эҳтимолки ўз хушбахтликларигадир) кулиб турадиган қизларнинг юзига, уларнинг тала-тўнолон қилиб у ёқдан-бу ёққа югуриб юришларига қараб, қизларнинг қозушмаган бўлса ҳам, лекин ҳаммага ёқадиган, уларнинг таъсирчан ва умидга тўла эканликларини кўрсатадиган ширин сўзларини эшлитиб, ҳали мусиқа чалишларига ва ҳали ашула айтишларига қулоқ бериб, худди Ростовлар ҳовлисидағи ёшларнинг ўзларидек муҳаббат қўйишга ва келажак бахту саодатга умид боғлашга ўзини тайёр сезар эди.

Ростов олиб келадиган ёш йигитлар орасида энг яхшиларидан бири Долохов бўлиб, у Наташадан бошқа ҳаммага ёқиб қолган эди. Долохов туфайли Наташа сал бўлмаса акаси билан уринибди. Наташа уни ёмон одам, Безухов билан бўлган дузлда Пьер ҳақли, айб Долоховда, унинг ўзи бадҳазм ва риёкор киши деб туриб олди.

— Жуда яхши биламан! — деб қичқирди Наташа ўжарлик қилиб,— Долохов — ичи қора, бағритош одам. Мана, Денисовингни яхши кўраман-ку. У бевош, ҳарқанча ёмон бўлса ҳам мен уни яхши кўраман, демак, мен уни билар эканман. Мен сенга тушунтиролмаётибман, Долоховинг ҳар нарсадан муддао кузатади, мен бунаقا одамни ёмон кўраман. Денисов бўлса...

— Денисовнинг йўли бошқа,— деди Николай шу билан Долоховга солиштирганда ҳатто Денисов ҳам ҳеч нарса эмас, демоқчи бўлди.— Долоховнинг нима эканлигини унинг онаси билан гапиришаёттандада кўриш керак, қалби шундоқки!

— Бунисини билмайман, лекин у гаплашганда киши ишқулай тортади. Ҳа, у Соняни яхши кўриб қолган, билсанми?

— Бўлмаган гап...

— Ҳўп, кўрарсан.

Наташанинг гапи тўғри чиқди. Хотинлар сухбатини ёмон кўрадиган Долохов Ростовларникига тез-тез келиб турадиган бўлиб қолди, кўп ўтмай, гарчи бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса демаса ҳам, Соняни деб келиб юрганлиги маълум бўлиб қолди. Соня гарчи буни айтишга ҳеч қаҷон журъат қилолмаса ҳам лекин буни билар ва ҳар сафар Долоховни кўрганида қизариб кетар эди.

Долохов кўпинча Ростовларникида овқатланар, улар борадиган театрлардан ҳеч қолмас, Йогельникида бўладиган ва Ростовлар ҳаммавақт бориб турадиган «adolescence¹» балида ҳам бўлар эди. У ҳаммадан кўра Соняга кўпроқ диққат ва эътибор қиласар, унга шундай қарар эдики, бу қараашдан Сонягина эмас, ҳатто қари графиня билан Наташа ҳам буни пайқаб қизариб кетишар эди.

Бу кучли ва ғалати йигит шу хушқомат, бошқа кишини яхши кўрадиган қора қизга мафтун бўлиб юрганлиги кўриниб турар эди.

Ростов Долохов билан Соня орасида илгари бўлмаган бир муносабат пайдо бўлганини сезар, лекин бу муносабат иннадан иборат эканлигини аниқ билмас эди. У Соня билан Наташа тўғрисида «Булар кимнидир яхши кўриб қолишган» — деб қўя қолар эди. Лекин ҳозир Соня билан Долоховни кўрганида илгаритидай эмас, қандайдир ўнгайсизлик сезар, шунинг учун уйда камроқ бўлишта ҳаракат қиласар эди.

1806 йилнинг кузида Наполеонга қарши уруш ҳақидаги гап-сўз ўтган йилгига қараганда яна авж олди. Ҳар минг кишидан ўн кишини аскарликка чақиришдан ташқари, яна тўққиз киши лашкарликка олинадиган бўлди. Ҳамма сенда Бонапартни қарғашар ва лаънатлашар эди. Москвада ҳамма фақат бўлажак уруш тўғрисида гапирав эди. Ростов-

¹ Ўсмирлар.

лар оиласида урушнинг ташвиши фақат шундан иборат эдики, Николушка Москвада қолгани кўнмай, жангга борадиган бўлди ва ҳозир, байрамдан кейин полкка бирга кетиш учун Денисовнинг отпускаси тамом бўлишини кутар эди. Унинг сафарга отланиши хурсандчилигига халал бермадигина эмас, балки кўпроқ йўл очди. У кўп вақтини уйда эмас, зиёфатларда, кечаларда, ва балларда ўтказар эди.

XI

Рождество байрамининг учинчи куни Николай уйда тушлик қилди, у кейинги вақтларда уйда жуда кам тушлик қиласиди. У байрамдан кейин Денисов билан полкка кетадиган бўлгани учун бу тушлик расмий хайрлашиш тушлиги бўлди. Тушликда йигирмага яқин киши, шу жумладан, Долохов ва Денисовлар ҳам бор эди.

Ростовлар уйида ошиқ-маъшуқлик кайфияти ҳеч қачон шу байрам кунлари дагидек барада сезилмаган эди. «Саодатли дамларни ғанимат бил, бошқаларни мафтун қил, ўзинг ҳам мафтун бўл! Дунёда бирдан бир ҳақиқий саодат шудир, бошқа ҳаммаси бекор гап. Биз бу ерда фақат мана шу билан машғулмиз» дер эди бу кайфият.

Николай ҳар кунгидай қўш отии қора терга пишириб борадиган ва таклиф қилинган жойларнинг ҳаммасига боролмай, уйга тушлик олдидан етиб келди. У уйга кириши биланоқ уйда ошиқ-маъшуқлик кайфияти авжига олганини, бундан ташқари бу ердаги бальзи бирлар орасида ғалати бир гангиш ҳукмронлик қилаётганини пайқади ва сезди. Хусусан Соня, Долохов, кекса графиня ва бир қадар Наташа ҳам ҳаяжонда эди. Николай тушликкача Соня билан Долохов ўртасида бир нима бўлишини сезди ва шунинг учун ўзига хос бир зийраклик билан тушлик вақтида ҳар иккаласига жуда мулоҳимлик билан ва ҳушёр бўлиб муомала қилди. Рақс муаллими Иогель ҳар байрамда берадиган баллари сингари бу байрамининг ҳам учинчи кунида ўз шогирдлари учун бат бериши керак эди.

— Николинъка, сен Иогелинига борасанми? Албатта боргин,— деди унга Наташа,— у жуда тайинлади, Василий Дмитрич ҳам (бу Денисов эди) боради.

— Графиня буюрсалар дунёning у бурчига бўлса ҳам бораман,— деди Денисов. У ҳазиллашиб, мен Наташанинг рицариман, деб юрар эди,— pas de châle¹ га ҳам тайёрман.

¹ рўмол рақсига

— Кўлим тегса бораман! Архаровларга ваъда бердим, уларнида бугун ўтириш бўлади,— деди Николай.

— Сен-чи? — деб сўради у Долоховдан. Сўрашга сўради-ю, лекин кейин пушаймон бўлди.

— Балки борарман... — деб қўя қолди Долохов Соняга қараб ва худди клубдаги тушлик вақтида Пьерга қарагандай қовоини солиб яна Николайга қаради.

— «Бир гап бўлганга ўҳшайди» — деди Николай ичидава тушлик тамом бўлиши биланоқ Долоховнинг кетиши унинг бу тахминини тасдиқлади. У Наташани чақириб: «Ҳиз нима гап?» деб сўради.

— Мен сени ахтариб юриб эдим,— деди Наташа унинг олдига югуриб келиб.— Мен сенга айтмабмидим, сен ишонмаган эдинг,— деди керилиб.— У Соняниг қўлини сўради.

Николай бу гал қелганида Соня билан нақадар иши бўлмаган бўлса ҳам, лекин бу гапни эшитганида юраги шув этиб кетди. Долохов бу сепсиз етимча қизга бинойигина, баъзи жиҳатдан жуда ҳам муносиб куёв эди. Кекса графиня ва киборлар доираси нуқтаи назаридан Долоховнинг таклифини қабул қилиш керак эди. Шунинг учун бу хабарни эшитганида Николайнинг Сонядан димоғи куйди. У: «Жуда яхши, болаликдаги аҳд-паймонларни эсидан чиқариб, унинг таклифини қабул қилиши керак» дейишга ўзини чоғладио, лекин бу гапни айтишга улгурмади...

— Буни қара-я! Соня буткул рад қилди,— деди Наташа.— Мен бошқа бир йигитни яхши кўраман, деб айтди — деди яна Наташа бир оздан кейин.

«Ҳа, менинг Соням шундай дейиши ҳам керак эди» — деди Николай ичидা.

— Ойим шунча қистасалар ҳам кўнмади. Мен биламан, у ҳеч қачон битта гапини иккита қилмайди.

— Ойим қистадилар ҳамми? — деди Николай ўпкалаб.

— Ҳа,— деди Наташа.— Аччиғинг келмасин, Николинъка, лекин мен биламан, сен унга уйланмайсан. Биламан, нима учун эканлигини худо биладио, лекин аниқ биламанки, уйланмайсан.

— Йўқ, сен буни ҳеч ҳам билмайсан,— деди Николай,— лекин мен ўзи билан гаплашишим керак. Соня тушкур хўп ҳам сўлим бўпти-да, — деди кулимсираб Николай.

— Ҳа, асти қўй! Мен ҳозир уни айтиб юборамац,— деди Наташа ва акасини ўпиб, чопқиллаганича кетди.

Бир оздан кейин ранг-қути ўчган, гангиган ва ўзини нечукдир гуноҳкор сезган Соня кириб келди. Николай уни қарши олиб қўлини ўпди. Николай келганидан бери икковининг ёлғиз учрашгани ва муҳаббат изҳор қилгани ҳам шу эди.

— Sophie,— деди Николай тортиниб, сўнгра тобора дадилроқ бўлди,— шундай муносиб, ҳар жиҳатдан мувоғиқ кишининг тақлифини рад қиласангиз... Лекин у жуда яхши, олижаноб йигит... Менинг дўстим...

Соня унинг сўзини бўлиб:

— Мен аллақачон рад қилдим,— деди шошиб.

— Агар мени деб рад қилган бўлсангиз, қўрқаманки...

Соня унинг сўзини яна бўлди. У Николайга қўрқиб, ёлбораётгандай қараб:

— Nicolas, менга бу гапни гапирманг,— деди.

— Йўқ, айтишим керак. Эҳтимол бу менинг suffisance¹ бўлар, лекин ҳар қалай айтганим яхши. Агар сиз мени деб рад қиласадиган бўлсангиз, мен гапнинг ростини айтиб қўйишим керак. Мен сизни яхши кўраман, ўйлайман, ҳаммадан ҳам кўпроқ...

— Менга шунинг ўзи бас,— деди Соня қизариб.

— Йўқ, мен минг марта ошиқ бўлганман ва бўламан ҳам, лекин ҳеч кимни сиздай дўст тутганим, самимий яхши кўрганим йўқ. Бундан ташқари, мен ҳали ёшман. Матапнинг хоҳиши йўқ. Шунинг учун ҳам мен ҳозир сизга ҳеч қандай ваъда бермайман. Долоховнинг таклифини дурустроқ ўйлаб кўришинингизни сўрайман,— деди у дўстининг юмини айтгани зўрға тили бориб.

— Кўйинг, гапирманг менга бунақа гапни. Мен ҳеч нарсани истамайман. Мен сизни ўз акамдай яхши кўрганман ва яхши кўраман, менга бошқа ҳеч нарса керак эмас.

— Сиз фаринтасиз, мен сизта лойиқ эмасман, лекин сизни алдаб қўймай деб қўрқаман.— Николай унинг қўлини яна ўпди.

XII

Иогелнинг уйида бўладиган баллар Москвада бўладиган энг хушчақчақ баллардан эди. Буни эндигина ўрганган рақсларини ижро қилаётган adolescentes² га қараб ўтирган

¹ Мутаккаббирлигим.

² Ўсмирлар

оналар, ҳолдан тойиб йиқилгунча рақс қилган *adolescentes*¹, хушчақчақ ўсмирлар билан ўйин-кулги ва вақтичоғлиқ қилиш ниятида келган бўйи етган қизлар ва йигитлар тасдиқлашар эди. Шу бу йил мана шу балларда танишиб икки қиз эрга тегди. Иккала чиройли княжна Горчакова шу балдан куёв топиб тегди ва шу билан бу балларнинг яна ҳам донғи кетди. Бу балларнинг энг яхши томони шу эдикি, бунда балга расмий тус берадиган уйғалари йўқ эди, фақат санъатнинг барча қоидаларига риоя қилиб, ўйнаб пардай учиб юрадиган оқ кўнгил Иогель ўз меҳмонларидан дарс билетини йиғиштириб олар эди холос; ундан ташқари, бу балга, умрида биринчи марта узун кўйлак кийган ўн уч-ўн тўрт яшар қизлар ҳавас қилгандек, ким ўйин-кулгини ҳавас қилса келаберар эди. Буларнинг деярлик ҳаммаси чиройли ёки чиройли кўринадиган ёшлилар эди. Буларнинг ҳаммаси завқдан табассум қилас, кўзлари ёнар эди. Баъзан энг яхши шогирд қизлар *pas de châle*² ни ҳам ижро қилишар, буларнинг ичida ўзининг хушқоматлиги билан ажралиб турган Наташа ўйинга жуда уста эди; лекин бу сўнгги балда фақат экосеза, англеза ва шу вақтларда эндигина расм бўлган мазурка рақсларигина ижро қилинди. Иогель бу бал учун Безуховнинг залини сўраган эди, ҳамманинг айтишига кўра бал жуда яхши бўлди. Балда чиройли қизлар жуда кўп эди, лекин буларнинг ичida ҳаммадан чиройлиги Ростовалар эди. Буларнинг ҳар иккаласи ҳам бугун жуда хурсанд ва хушчақчақ эди. Долоховнинг таклифидан, унга рад жавоби берганини ва Николай билан муҳаббат изҳор қилишганидан мағрур бўлган Соня оқсоқ қизга сочини тарагани тутқич бермай, ҳануз уйда дикиллаб юрар ва энди гул-гул очилганлиги шундай кўриниб турар эди. Биринчи марта узун кўйлак кийганига ундан камроқ мағрур бўлмаган Наташа ҳам бу балда ўзида йўқ хурсанд эди. Иккаласи ҳам ҳарир кўйлак кийиб, пушти лента таққан эди.

Наташа залга кириши билан мафтун бўлиб қолди. У айрим бирон кишига эмас, ҳаммага ошиқ эди. У кимга қарамасин, қараган замониёқ ўшанга ошиқ бўлиб қолар эди.

— Вой, мунча ҳам яхши! — дер эди Соняга нуқул.

Николай билан Денисов рақс қилаётганларга мулоим ва хайриҳоҳона назар ташлаб, залда айланниб юришар эди.

¹ Қизчалар.

² Рўмол ўйини

— Хўп ҳам дилбар, хўп чиройли қиз бўлди-да,— деди Денисов.

— Ким?

— Графиня Наташа,— деди Денисов.

— Рақс қилишини қара-я, латофатини кўр-а,— деди бир оздан кейин яна Денисов.

— Ким тўгрисида гапираётибсан?

— Синглинг тўғрисида,— деб бақирди Денисов.

Ростов кулиб қўйди.

Бўйи кичкина Иогель Николайнинг олдига келиб:

— Mon cher comte; vous êtes l'un de mes meilleurs écoliers, il faut que vous dansiez, Voyez combien de jolies demoiselles,¹— деди ва собиқ шогирди бўлмиш Денисовга ҳам шу тарзда мурожаат қилди.

— Non, mon cher, je ferai tapisserie²,— деди Денисов.— Наинки уқувсиз шогирдингиз бўлганлигим эсингидан чиққан бўлса?

— Йўқ-эй,— деди дарров Иогель унинг кўнглини кўттармоқчи бўлиб,— сиз фақат кам ҳафсалароқ эдингиз, бўлмаса жуда лаёқатли шогирд эдингиз.

Янги модага кириб қолган мазурка чалинди. Николай муаллими Иогельнинг сўзини қайтаролмай, Соняни рақсга таклиф қилди. Денисов бир кампирнинг ёнига ўтириди ва қиличига суюниб, рақс қилаётган ёшларга қараганича, музика мақомига ер тепиб, кула-кула алланималар деб кекса хонимларни кулдирди. Иогель аввал ўзининг ифтихори бўлган энг яхши шогирди Наташа билан танца қилди. Бошмоқ кийган кичкина обёқларини юмшоқ босиб, енгил кўтариб Иогель, қўрқиброқ бўлса ҳам яхши танца тушишга тиришаётган Наташа билан биринчи бўлиб зални айланди. Денисов кўзини Наташадан олмай, музика мақомига қиличини тўқиллатиб ўтирап, унинг танцани билмагани учун эмас, хоҳламагани учун танца қилмаганини очиқ кўрсатиб туар эди. Бир мақомнинг ярмида у олдидан ўтиб бораётган Ростовни чақирди.

— Бу ҳеч ўхшамайди-ку,— деди у.— Поляк мазуркаси шунаقا бўлар эканми? Лекин жуда яхши танца қилаётитпи-да.

Денисов Польшада поляк мазуркасини яхши билиш

¹ Муҳтарам граф, сиз мени энг яхши шогирдларимдансаниз. Рақс қилишингиз керак. Қаранг, қанча чиройли қизлар, бор.

² Йўқ, азизим, шу ердан томоша қилиб ўтирганим яхшироқ.

билан ном чиқарганини билган Николай югуриб Наташа нинг олдига борди.

— Бор, Денисовни таклиф қилгин. Бу танцани у жуда қотиради,— деди. Яна навбати келганда Наташа ўрнидан турди ва бантик тақилган бошмоғи билан йўргалаганича, бир оз тортиниб, ўзи ёлғиз залдан ўтди ва Денисов ўтирган жойга қараб кетди. У ҳамма қараб турганини ва танцага тушишини кутаётганини сезиб турар эди. Николай синглиси Наташа Денисов билан кула-кула баҳслашаётганини ва Денисов хурсанд бўлиб, жилмайиб, йўқ деяётганини кўриб турар эди. Николай югуриб борди.

— Юринг, Василий Дмитрич,— дер эди Наташа,— юра қолинг энди.

— Кўйинг, графиня, мени шу ишдан озод қилинг,— дерди Денисов.

— Кўй энди, Вася, бора қол,— деди Николай.

— Худди мушук Васькани йўлга солаётганга ўхшайсизлар-а,— деди Денисов тегишиб.

— Кейин кечаси билан ашула айтиб бераман,— деди Наташа.

— Бу сеҳргар мени ҳар йўлга солади,— деди Денисов ва қиличини белидан ечди. У стулларни оралаб олдинга чиқди, Наташанинг қўлидан маҳкам ушлади-да, мақомни кутиб, бошини кўтариб, оёғини чоғлади.

Бўйи пастлиги отда-ю, танцада билинмайдиган Денисов ҳозир ўзи тасаввур қилганича азamat йигит эди. Музика мақоми тўғри келганда у ўзининг хонимига голибона ва ҳазилинамо қийроғи қараб, тўсатдан бир оёғини срга урди-ю, худди тўпдай иргишлиб, хонимини давра бўйлаб олиб кетди. У залнинг ярмигача иккинчи оёғини ерга текизмасдан, товуш чиқармай учиб, худди олдида турган нарсаларни кўрмагандай, столлар устига бориб қолди: кейин бирдан шпорларини шиқирлатиб оёқларини қўйди-да, пошнасида туриб қолди: шу зайлда шпорларини шириқлатиб, бир оз ер тепиниб турдию гир айланди ва чап оёғини ўнг оёғига уриб, яна давра бўйлаб учиб кетди. Наташа унинг нима қилмоқчи эканини билди ва қандоқ қилаётганини ўзи ҳам билмай, бутун ихтиёрини унга берди. У Наташани тоҳ ўнг қўли билан ва тоҳ қўли билан пилдиратар, тоҳ чўккалашиб ўз атрофида айлантирас, яна иргиб турар, худди бутун зални бир зумда айланиб чиқмоқчи бўлгандай олға учар, тоҳ яна тўсатдан тўхтаб, кутилмаган чоқда тиз букиб ўйнар эди. У хонимини жойига олиб бориб, бир айлантириб

шпорини шиқирлатиб унга таъзим қилганда Наташа ҳатто қуллуқ ҳам қilmади. У худди Денисовни танимаётгандай кулимсираганича анграйиб қараб қолди.

— Бу қанақа бўлди? — деди Наташа ўзига.

Гарчи Йогель бу мазуркани мазурка деб билмаса ҳам ҳамма Денисовнинг усталигига қойил бўлади. Ҳамма уни мақтади, чоллар эса кулимсираб. Польша ва ўтган яхши замонлар ҳақида гап бошлади. Ўйиндан қини-қизариб кетган Денисов юз-кўзини рўмолча билан артиб, Наташанинг ёнида ўтириди, ҳамманинг кўзи Наташада эди.

XIII

Шундан кейин Ростов икки кунгача Долоховни ўз уйида ҳам учрата олмади, у Ростовларникига ҳам келмади. Учинчи куни Ростов ундан бир хатча олди.

«Мен бундан кейин, ўзингга маълум сабабларга кўра сизларнинг уйларингга бормайман, армияга кетаётганинг учун бугун кичкинагина зиёфат бериб, ўртоқларим билан хайрлашмоқчиман.— Инглиз меҳмонхонасига келгин». Ростов оила аъзолари ва Денисов билан театрга борган эди, шу ердан соат ўиларда чиқиб, тўғри Инглиз меҳмонхонасига борди. Уни дарроғ шу кечаси Долохов ижарага олган энг яхши уйга олиб кириши.

Долохов икки шам ўртасида ўтирас, стол атрофига йигирмага яқин киши тўпланган эди. Стол устида тилла ва қофоз пуллар ётар, Долохов банк тутган эди. Соња Долоховнинг таклифини рад қилгандан кейин Николай ўртоғи билан кўришмаган эди. Шунинг учун ҳозир кўришиш тўғрисида ўйлаганида юраги увишиб кетар эди.

Ростов эшиқдан кириши билан Долохов унга худди кўзи тўрт бўлиб ўтиргандай қаради.

— Аничадан бери кўришганимиз ҳам йўқ,— деди у,— хуш келибсан. Мана шу ўйинци тамом қиласин, унгача Илюшка ҳам ашулачиларни олиб келар.

— Мен уишигга борган эдим,— деди Ростов қизариб. Долохов индамади.

— Ўтири, ўйна,— деди у Ростовга.

Ростов шу пайт Долохов айтган галати бир гапни эслади: «Аҳмоқ одам таваккал деб ўйнайди» деган эди ўшанда Долохов.

Долохов худди Ростовнинг кўнглидагини билгандай:

— Ё мен билан ўйнагани кўрқасанми? — деб кулим-

сиради. Бу табассумдан Ростов унинг Инглиз клубида бўлган зиёфат кунидаги кайфиятда эканини англали: Долохов умуман кундалик ҳаётдан зерикиб, бундан бирон беҳуда, кўнишча шафқатсизлик қилиб қутилиш заруратини ҳис қилганида шундай кайфиятда бўлар эди.

Ростов ўнғайсизланиб қолди; Долоховнинг сўзига ҳазил билан жавоб бермоқчи бўлди-ю, лекин шу онда эсига ҳеч нарса келмади. У то ўйлаб жавоб топгунича Долохов унинг юзига қараб, ҳаммага эшилтириб, дона-дона қилиб деди:

— Ўйин тўғрисида гаплашганимиз эсингда борми... аҳмоқ одам таваккал деб ўйнайди. Ўйнаганда албатта ютаман деб ўйнаши керак, мен ҳозир шуни кўрмоқчиман.

«Таваккал қилибми ёки албатта ютаман дебми?» — деди Ростов ичида.

— Ўйнамай қўя қол,— деб қўйди Долохов ва янги карта очиб: — Банк, жаноблар! — деди.

Долохов пулини ўртага суриб қўйиб, карта суза бошлиди. Ростов унинг ёнида ўтириди-ю, лекин ўйнамади. Долохов унга қараб:

— Нега ўйнамаётибсан? — деди ва Ростов негадир озгина пул тикиб, карта олиб, ўйнашни зарур кўрди.

— Ёнимда пуллим йўқ,— деди Ростов.

— Ишонаман!

Ростов беш сўм тикиб ютқизди, яна беш сўм тикиб уни ҳам бой берди. Долохов Ростовнинг устма-уст ўнта картасини ютиб олди.

— Жаноблар,— деди Долохов бир неча марта карта берриб,— қани, пул ташланглар, мен ҳисобдан адашиб қоламан.

Картабозлардан бири, пул ташламасам ҳам менга ишонасизлар деб умид қиласман, деди.

— Ишониш мумкин, лекин адашиб кетаман деб қўрқаман, пул ташланглар,— деб жавоб берди Долохов.— Сен хижолат тортма, икковимиз кейин суришамиз,— деди у Ростовга қараб.

Ўйин давом этар, лакей тинмай шампанский ташир эди.

Ростов ҳамма карталарга чув тушди, саккиз юз сўмча қарздор бўлиб қолди. У бир картанинг устига саккиз юз сўм ёзай деб турганда, лакей шампанский берди-ю, Ростов бу ниятидан қайтиб, саккиз юз ўрнига оддий дов — йиғирма сўм ёзди.

Долохов гарчи унга қарамагандай кўринса ҳам:

— Тикавер, тезроқ ютиб оласан.— Бошқаларга бераману сенинг картангни ўлдираман. Ё мендан қўрқасанми? — деди у яна.

Ростов унинг сўзи билан ўша саккиз юзни тикди-ю, ердан олган бурчаги йиритиқ, еттилик картани қўйди. У кўп вақтлар бу картани унутмади. У тиккан саккиз юз сўмини бўр билан еттилик картага ёзиб қўйди: салгина илитилган бир стакан шампанский ичди, Долоховнинг сўзига кулимсираб, ўша еттилик картани кутиб юраги орзиқиб, унинг қўлига қараб туар турар эди. Мана бу еттилик картани ютиш ёки юттириш Ростов учун жуда катта аҳамиятга эга эди. Ўтган якшанба куни граф Илья Андреич ўғлига икки минг сўм бериб, пул танқислиги ҳақида гапиришни ёмон қўрса ҳам, лекин бу сафар бир оз тежаб, шу пулни майгача еткизгин, деган эди. Николай эса бу пул жуда кўп, баҳоргача сиздан пул сўрамайман, деб сўз берган эди. Ҳозир шу пулдан бир минг икки юзи қолди. Энди агар бу еттилик картани бой берса, бир минг олти юз сўм ютқизишдан ташқари, яна отасига берган сўзидан қайтиши ҳам зарур бўлар эди. Шунинг учун ҳам у юраги орзиқиб Долоховнинг қўлига қарап экан, «Қали, бер менга шу картани тезроқ: шундан кейин шапкамни олиб чиқиб кетаман-у, уйга бориб Денисов, Наташа ва Сонялар билан овқатланаман, минбаъд қўлимга карта ушламайман» деб ўйлар эди. Шу дамда унинг уйда кечирадиган ҳаёти — Петя билан қила-диган ҳазиллари, Соня билан гапиришиллари, Наташа билан лапар айтишлари, отаси билан карта ўйнашлари ва ҳатто юмшоққина тўшаги ҳам кўзига шу қадар ёрқин, гўзал бўлиб кўриндики, гўё буларнинг ҳаммаси аллақачонлар ўтган, қўлдан кетган ва таърифга сиғмайдиган бир саодат бўлиб кўринар эди. Беҳуда бир тасодиф рўй бериб, еттилик қўлдан кетиб, у эндиғина тушшунаётгани, эндиғина қадрига етаётгани, баҳт-саодатининг барбод бўлишини, умрида кўрмагани ва боиндан кечирмагани бир баҳтсизлик чангалига тушиб қолинини тасаввур қила олмас эди. Бундек бўлиши мумкин бўлмаса ҳам у ҳар қалай Долоховнинг қўл ҳаракатларини юраги орзиқиб кузатар эди. Суяги йўғон, қизғимтири билагининг жунин енгидан чиқиб турган қўл картани қўйиб, узатилган стакан билан труккани олди.

— Мен билан ўйнагани қўрқмайсан-а? — деди Долохов яна ва гўё қизиқ бир нарса эсига тушгандай картани

қўйиб, стулнинг суюнчиғига суюнди ва кулимсираганича аста гап бошлади:

— Ҳа, айтгандай, мени Москвада ғирром деб овоза қилишипти, шунинг учун, жаноблар, мен билан ўйнаганда эҳтиёт бўлинглар.

— Ҳа, хўп, бўл,— деди Ростов.

— Оббо Москва кампирлари-е! — деди Долохов ва кулимсираб картани олди.

— Уфф! — деди Ростов икки қўллаб сочини чанглаб. У умид қилган еттилик карта Долохов қўлидаги карталарнинг устида турар эди, демак бисотидаги бор пулдан ҳам кўпроқ ютқизди.

Долохов унга кўз қирини ташлаб:

— Кўп чиранма,— деди-да, карта беришда давом этди.

XIV

Бир ярим соатдан кейин кўп картабозлар ўз ўйинларига ҳазилакам деб қарайдиган бўлишди.

Бутун ўйин Ростовда бўлиб қолди. Бир минг олти юз сўм у ёқда қолиб, унинг ҳисобига бирин-кетин ёзилган рақамлар шу қадар кўпайиб кетдики, у ўн минггача санадиу, лекин тахмини ўн беш мингдан кам эмас эди. Ҳақиқатда эса бу ёзилган рақамлар йигирма мингдан ҳам ошиб кетган эди. Долохов ҳозир на гапга қулоқ солар, на ўзи гапирав, у Ростовнинг ҳар бир қўл ҳаракатини кузатар ва ҳар замон ёзиб қўяётган ютуғига кўз ташлаб қўяр эди. У ютуғи қирқ уч мингга етгунича ўйнашга аҳд қилган эди. Ўз ёши билан Сонянинг ёшини қўшганда қирқ уч бўлганлиги учун шу рақамни белгилаган эди. Ростов бошини икки қўли орасига олиб, ҳамма ёғи чизиб ташланган, вино тўкилган карталар уюлиб ётган стол олдида ўтирап эди. Оғир бир таассурот унинг зеҳнидан ҳеч кетмас эди: суюги йўғон, қизғимтири, енглари остидан жуни чиқиб турган, бир вақтлар кўзига иссиқ кўрингану ҳозир кўргани тоқати бўлмаган бу қўллар уни ўз чангалига олган эди.

«Олти юз сўм, туз угол тўққизлик... қайтиб ютиб олиш мумкин эмас!.. Ўйим қандоқ яхши эди-я! Саллот ўйини... бу мумкин бўлмаган гап! Нега бу мени унақа қилаётитпи?— деб ўйлар эди Ростов. У баъзан катта картани қўяр, Долохов эса уни қўйиб, ўзи дов тикар эди. Николай унга бўйсуниб, жанг майдонида — Амштетен кўпригига худога сифингандек, худога сиғинар, гоҳ стол тагидаги карталардан

қўлимга тушгани мени бу аҳволдан қутқазармикин деб умид боғлар, гоҳ бутун ютқизиғига ишмасининг боғичлари миқдоридаги очколик карта қўймоқчи бўлар, гоҳ энди нима қиласман дегандай бошқа картабозларга қараб, гоҳ Долоховнинг беларво юзига қараб, унинг кўнглидагини билишга ҳаракат қиласин.

«Шунча пулни ютқизиш менинг учун нима эканлигини билади-ку ахир. Наҳот менинг хароб бўлишимни истаса? У менга дўст эди-ку. Мен уни яхши кўрар эдим-ку... Лекин омади келган бўлса бу ҳам қандоқ қилсан! Айб менда ҳам эмас,— дер эди Ростов ўзича.— Мен ҳеч қандай ножўя иш қилганим йўқ. Нима, мен одам ўлдирдимми, бирорни ҳақорат қилдимми, бирорга ёмонлик тиладимми? Нега менинг бошимга бундай фалокат келди? Бу фалокат қачондан бошланди? Мен ҳалигина бу стол ёнига юз сўм ютаман, онамга туғилган кунида совға қилиш учун қутича сотиб олиб уйга бораман, деган умид билан келиб ўтирган эдим. **Нақадар баҳтиёр**, эркин ва хурсанд эдим! Ўшанда нақадар баҳтиёр эканлигимнинг қадрига етмаган эканман. Бу баҳтиёрлик қачон қўлдан кетдию қачон бу фалокатлар бошланди? Нима бўлиб бу фалокат бошланди? Мен-ку шу ерда, шу стол ёнида ҳамон бир хилда карта олиб, пул тикиб, бу суюги йўғон эпчил қўлларга қараб ўтириб эдим, нима бўлдники, бошимга бундай фалокат келди? Мен-ку соғ-саломат, бақувват, ҳамон илгаригидайман, ҳамон ўша жойимда ўтирибман. Йўқ, бундоқ бўлиши ҳеч мумкин эмас. Бунинг оқибати ҳеч нарса бўлмайди.

Уй иссиқ бўлмаса ҳам Ростов қип-қизариб, терга пишиб кетган эди. Унинг юзи, хусусан, ўзини тутишга беҳуда зўр берганидан жуда ёмон, одамнинг раҳми келадиган бир ҳолатда эди.

Ютқизилган пулнинг миқдори ўша машъум миқдор — қирқ уч мингга етди. Ростов уч минг сўм — банкининг тўртдан бирига карта олган эди. Долохов қўлидаги картани тақ этиб столга қўйдию, бўрни олиб, ўзининг чиройли ва пишиқ хати билан Ростов ёзуб қўйган рақамларни жамлай бошлади.

— Овқат қиласланык, овқат қиласланык! Мана, лўлилар ҳам келишди,—дейишиди.

Шу пайт дарҳақиқат ташқаридан лўли лаҳжасида гаплашиб, қора мағиздан келган эркак-аёллар кириб келишди. Николай иш тамом бўлганини билиб турар эди, шундоқ бўлса ҳам лоқайд бир товуш билан:

— Ҳа, энди ўйнамайсанми? Жуда яхши бир картани тайёрлаб ўтирувдим-да,— деди гўё фақат ўйингагина қизқандай.

«Иш тамом, хароб бўлдим! Энди ўзимни отишими қолди холос» — деди ичидা, лекин қувноқ товуш билан:

— Қани, яна битта ўйнайлик,— деди.

— Ҳўп,— деди Долохов ютган пулини жамлаб бўлиб,— бўпти! Йигирма бир сўм тикдим,— деди қирқ уч мингдан ортиқча чиққан йигирма бир сўмни кўрсатиб ва картани олиб чийлай бошлади. Ростов, ҳўп, деб қўлидаги картанинг четини букди ва ёзиб қўйгани олти минг ўрнига йигирма бир ёзди.

— Менга барибир,— деди у,— мен шуни кўрмоқчиман, қани шу картани босасанми ёки менга берасанми?

Долохов астойдил карта бера бошлади. Шу пайтда бу қизғимтири, бармоқлари калта, енг остидан жуни чиқиб турган ва уни ўз чангалига олган қўлларни Ростов нақадар ёмон кўрар эди... Ўнлик карта Ростовга чиқди.

— Қирқ уч минг сўм қарздор бўлдингиз, граф,— деди Долохов ва керишиб ўрнидан турди.— Одам ўтираверса ҳам чарчаб кетар экан,— деб қўйди.

— Ҳа, мен ҳам чарчадим,— деди Ростов.

Долохов худди ҳазил қилишни сенга ким қўйипти, демоқчи бўлгандай унинг сўзини бўлиб:

— Пулни қачон оламиз, граф,— деди.

Ростов қип-қизариб, Долоховни бошқа уйга олиб кирди.

— Шунча пулни бирдан беролмайман, вексель бераман,— деди.

— Менга қара, Ростов,— деди Долохов кулиб ва унинг кўзларига қараб,— «Муҳаббатда омади бўлган кишининг картада омади бўлмайди» деган мақол бор. Жиянинг сени яхши кўради. Мен буни биламан.

«Ўзингни шу одамнинг чангалида ҳис қилиш нақадар оғир!» — деди Ростов ичидা. У шунча пул ютқизганлигини айтса, ота-онаси қанчалик хафа бўлишини билар, бу фалокатдан қутулиш нақадар катта баҳт эканлигини, Долохов уни шу фалокатдан қутқазолишини ва ҳозир яна уни мушук сичқонни ўйнагандай ўйнамоқчи бўлганини англар эди.

— Жиянинг...— деган эди Долохов, Николай унинг сўзини бўлди.

— Бунга жиянимнинг нима даҳли бор, унинг тўғрисида нима қиласан гапириб! — деди Ростов бақириб.

- Хўш, пулни қачон оламан? — деди Долохов.
— Эртага,— деди Ростов ва ўйдан чиқди.

XV

«Эртага» дейинш ва йигитликни қўлдан бермаслик учун қизишмаслик-ку осон эди-я, лекин уйга келиб, сингилларига, укасига, ота-онасига рўбарў бўлиб, қилмишига иқорор бўлиш, пул сўрамайман, деб сўз бергани ҳолда яна пул сўраш ниҳоятда оғир эди.

Ўйда ҳали ҳеч ким ухлагани йўқ эди. Ростовлар ҳовлисидағи ёшлар театрдан қайтиб, овқат еб, клавикорд олдида ўтиришган эди. Николай залга кириши биланоқ, шу бу йил қиши уйларида ҳукмон бўлган ва Долоховнинг таклифи-ю, Иогелнинг балидан кейин Соња билан Наташа атрофида яна ҳам авж олган ўша ошиқ-маъшуқлик кайфияти уни қамраб олди. Театрга кийиб борган ҳаворанг кўйлакларида яна ҳам чиройлироқ бўлиб ва буни ўзлари ҳам билиб, гул-гул очилган Соња билан Наташа клавикорд олдида жилмайиб туришган эди. Вера билан Шиншин меҳмонхонада шахмат ўйнашимоқда эди. Кекса графиня эри билан ўглини кутиб, шу ерда истиқомат қиласидиган ва оқсуякларни бўлган бир кампир билан карта ўйнамоқда эди. Кўзлар ёниб турган, соchlари тўзигиган Денисов обёкларини кериб, қисқа бармоқлари билан клавикорд чалар ва кўзларини сузиб, ўзи ёзган «Соҳира» деган шеърга куй топмоқчи бўлиб, майнингина овози билан хиргойи қилиб ўтирган эди.

Ул куй на куйдирки, айтгил, соҳира,
Ки мени унтиқ торларга тортар;
Ул ўт на ўтдирки, тинч қўймас сира
Таҳ-батаҳ қалбимга завқу шавқ ортар!

У эҳтиросли овоз билан ашула айтар экан, чақнаб турган қоп-қора кўзларини данг қотиб, ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетган Наташадан олмас эди.

— Жуда яхши! Қойил! — деб қичқирди Наташа.— Иккинчи бандини ҳам айтинг,— деди Николайнинг кирганини пайқамай.

Николай меҳмонхонага қараб, у ерда Верани ва кампир билан ўтирган онасини кўриб ичида: «Булар ҳали ҳам шу» деб қўйди.

— Эй, ана, Николинъка ҳам келди,— деб Наташа унинг олдига югуриб борди.

— Дадам уйдамилар? — деб сўради Николай.

— Зап келдинг-да,— деди Наташа унинг саволига жавоб бермай.— Хурсандчилик қилиб ўтирибмиз. Менинг учун Василий Дмитрич яна бир кунга қолди, биласанми?

— Йўқ, ҳали дадам келганлари йўқ,— деди Соня.

Меҳмонхонада ўтирган графинянинг:

— Эй, қўзим, келдингми, қани, бу ёққа кел-чи,— деган овози эшитилди.

Николай онасининг олдига борди, унинг қўлини ўпди ва индамай унинг олдиаги курсига ўтири-ю, унинг карта тахлаётган қўлига қараб қолди. Залдан кулги ва Наташани қистаётган хушчақчақ овозлар эшитилиб турар эди.

— Хўп-хўп,— деб қичқирап эди Денисов,— энди баҳона кетмайди, bargacolla айтиб берасиз сўрайман.

Графиня индамай ўтирган ўғлига қаради.

— Ҳа, нима бўлди сенга? — деб сўради онаси.

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ,— деди Николай худди бу савол жонига теккандай.— Дадам келиб қолармикин?

— Келиб қолар.

«Булар ҳамон ўша, ҳеч нарсадан хабари йўқ! Қаёққа борай?» деди ичиди Николай ва яна клавикорд турган залга чиқди. Соня клавикорд олдида ўтириб, Денисов жуда яхши кўрадиган баркаролланинг прелюдиясини¹ чалмоқда. Наташа ашула айтмоқчи бўлиб, Денисов эса унга завқ билан тикилиб турар эди.

Николай залда нари-бери юра бошлади.

«Шуни ашула айттириб нима қилишар экан! Бу ашулани биладими? Шу ҳам хурсандчилик бўлдию!» деб ўйлар эди Николай.

Соня прелюдиенинг биринчи аккордини чала бошлади.

«Эй худо, мен буткул ҳароб бўлган, буткул раево бўлган одамман. Менга ашулани ким қўйипти, бирдан бир қиласидиган ишим ўзимни отиш. Ё бирон ёққа кетайми? Қаёққа бораман? Барибир, ашуласини айтаверсинг» деб ўйлар эди Ростов.

Николай қовофини солиб, уйда ҳамон нари-бери юрар, Денисов билан қизларнинг қўзини-қўзига туширмасликка ҳаракат қилиб, уларга қарап эди.

¹ Прелюдия — музикали асарнинг кириш қисми, сарахбори.

Соня худди «Николинъка, сизга нима бўлди» деб сўраётгандай унга тикилиб турар эди. У Николайнин кўриши билан унга бир нарса бўлганини сезди.

Николай ундан юзини ўгирди. Наташа ҳам ўзига хос зийраклик билан шу ондаёқ акасининг кайфиятини пайқади: пайқашга пайқадию, лекин ҳозир шу қадар хурсанд, ғам хоҳиш, таъна-дундан шу қадар узоқ эдики (ёшлар кўпинча шундоқ бўлади), ўзини ўзи алдади: «Кўй, ҳозир бирорвнинг ғам-хоҳишини деб ўзимнинг хурсандчилигимни барбод бераманми» деган хаёлда ўзига ўзи: «Йўқ, мен янгилаштаётгандирман, эҳтимол у ҳам менга ўхшаган хурсандир» деди.

— Қани Соня,— деди Наташа ва залнинг ўртасига, назарида овоз янграйдиган жойга борди; бошини кўтарди, раққосалардек беҳол қўлларини осилтирди да, оёқ учиди йўргалаб уйни бир айландию тўхтади.

Завқ қилиб кузатиб турган Денисовга у худди: «Мана, мени кўрдингми?» деяётгандай эди.

Николай синглисига қараб: «Бу нимага мунча хурсанд бўлаётган экан! — деди ичида.— Наҳот ҳозир юрагига шу сифса!» Наташа ашулани бошлиди, овози очилди, кўкраги кўтарилиди ва кўзлари жиiddий тус олди. Шу дамда ҳеч ким ва ҳеч нарса тўғрисида ўйламас, табассумга чоғлаган лабларидан қўнғироқдай овоз янграб чиқарди: бу овоз худди шу мақомда ва шу тарзда ҳар кимнинг ҳам оғзидан чиқиши мумкин, лекин бу овоз минг мартаба эшитганда таъсир қилмаса ҳам, минг биринчи мартаба эшитганда сизни титратар ва йиғлатар эди.

Наташа шу бу йил қиши биринчи марта, айниқса Денисов товушига маҳлиё бўлгандан кейин ашулага жиiddий берилди. У энди ашулани болаларча эмас, катта одамларча айтар, у ҳозир ашула айтганда илгаригидай болаларча чиранмас эди: шундоқ бўлса ҳам унинг ашуласини эшитганда шинавандалар ҳали сал хомроқ дейиншар эди. «Овози ҳали етилмаган, лекин жуда ажойиб овоз, етилтириш керак» дер эди ҳамма. Лекин ҳаммавақт бу гапларни Наташа ашула айттаётганда эмас, айтиб бўлгач, анчадан кейин айтишар эди. Ҳали етилмаган, кераклик жойда нафас олмаганлигидан пардадан-пардага қийинлик билан ўтаётган бу овоз янграганда ҳатто кагта шинавандалар ҳам индамай овозга маҳлиё бўлиб ўтиришар, фақат яна эшитишни орзу қилишар эди. Унинг ишланмаган, ҳали ўз кучини билмаган, ҳали табиий ва ипакдай юмшиқ товуши ашула

санъъатини яхши билмаслик натижаси бўлган қамчиликлар билан шундай қўшилиб кетган эдики, унинг камчилигини тузатаман деган қиши овозни бузиб қўйишдан қўрқар эди.

Николай унинг товушини эшитиб ҳайрон бўлиб: «Бу қандоқ бўлди? Нима бўлди уига? Бунақа ашула айтолмас эди-ку» деди ўзича. У тўсатдан бутун оламни эсидан чиқарди-да, тамом диққати ашуланинг давомида бўлди. Унинг учун бутун ҳаёт уч темпдан иборат бўлиб қолди: «Oh mio crudele offsetto.¹ Бир икки, уч... бир, икки уч... бир... Oh mio crudele offsetto. Бир, икки, уч... бир. Эй, бизнинг ҳаётимиз ҳам ҳаёт бўлдими! — деди Николай ўзича,— буларнинг ҳаммаси — бу фалокат ҳам, пул ҳам, Долохов ҳам, кек ҳам, ор-номус ҳам — ҳаммаси икки пулга арзимайди. Ҳақиқий ҳаёт мана бу... Қани, Наташа, қани, қўзим! Қани, ол! Қани, si-ни қанақа олар экан! Олди! Худога шукур!» У si-ни кучайтириш учун, ўзи ҳам билмай, беихтиёр баланд терцияга қўшилди. «Вой тавба! Қандай яхши! Наҳот шу овоз менини бўлса! Шу овоз-а!» деб кўнглидан ўтказди.

Бу терция шундай ҳам жараглангладики, Ростовнинг кўнглидаги энг яхши ҳислар қўзголиб кетди. Бу ҳис олам билан ҳеч алоқаси бўлмаган ва оламдан юқорироқ турган бир ҳис эди. Ютқизиш, Долохов, сўз бериш нима деган гап ўзи! Ҳаммаси беҳуда гаплар. Қиши одам ўлдирса ҳам, ўғирлик қилса ҳам ҳарқалай баҳтиёр бўлиши мумкин...

XVI

Ростов кўндаи берп бугунгидай музика эшитиб завқ қилган эмас эди. Бироқ, Наташа ашуласини тамом қилиши биланоқ унинг эсига яна ҳозирги аҳволи тушди. У индамасдан залдан чиқдию пастга, ўзининг уйига тушди. Чорак соат ўтгандан кейин кекса граф хурсанд ва мамнун бўлиб клубдан қайтиб келди. Николай унинг келганини эшитиб олдига чиқди.

Илья Андреич ўғлига қараб хурсанд ва ифтихор билан табассум қилиб:

— Хўш, қалай, ўйнаб-кулиб келдингми? — деди. Николай «ҳа» демоқчи бўлдию айта олмади: у йиғлаб юбораёзди. Граф трубка чекар эди, ўғлининг ҳолатини пайқамади.

¹ Оҳ, золим муҳаббат.

«Оббо, айтмай илож йўқ!» — деди Ростов ичида биринчи ва охирги марта. Тўсатдан, худди шаҳарга бориб келган отасидан арава сўраётгандай:

— Дада, мен олдингизга бир иш билан келдим, эсимдан чиқаёзитти. Менга пул керак эди,— деди. Бу гапни у шундай бамайлихотир айтдики, сўзига ўзининг нафрати келди.

Кайфи жуда чоғ бўлган дадаси:

— Ҳа, ҳа, ҳали шундоқ дегин. Етмайди демабмидим? Кўп керакми? — деди.

— Ҳа, жуда кўп керак,— деди Николай қизариб-бўзариб ва кўп вақтгача кўнглида доғ бўлиб қолган табассум билан.— Бир оз ютқазиб қўйдим, бир оз ҳам эмас, анчагина, жуда кўп, қирқ уч минг сўм.

— Нима? Қимга? Ҳазиллаётисанми? — деб бақирди граф. Унинг томоқ ва бўйинлари қизариб кетди.

— Эртага тўлайман деб ваъда бердим,— деди Николай.

— Ах!.. — деди кекса граф ва оёқ қўли бўшашиб, диванга ўтириб қолди.

— Қандоқ қиласай! Бу иш кимнинг бошига тушмайди,— деди Николай пинагини бузмасдан, лекин ичида ўзини умр бўйи бу жиноятни ювиб ташлолмайдиган аглаҳ, разил ҳисоблар эди. Николай отасининг қўлини ўпиб, тиз чўкиб, ундан узр сўрашни истагани ҳолда, пинагини бузмай, ҳатто дагалроқ бир тарзда: — Бу номардгарчилик ҳар кимда ҳам бўлади,— деди.

Граф Илья Андреич ўғлининг бу сўзини эшитиб бошини қўйи солди ва бир нима излагандай шошилди.

— Ҳа-ҳа...— деди у,— қийин, топиш қийин бўлар деб қўрқаман... Кимнинг бошига тушмайди! Ҳа, кимнинг бошига тушмайди...— граф ўғлига кўз қири билан қарадио, уйдан чиқиб кетди... Николай отаси бирон сўз айтса, унга жавоб қилгани тайёрланган, бироқ отасини индамай қўя қолнишини сира кутмаган эди.

— Дада, дадажон! — деб қичқирди унинг кетидан югуриб,— кечиринг! — деди ва отасининг қўлини ўпиб йифлаб юборди.

Ота-бала орасида шу гаплар бўлаётган вақтда, ичкарида она-бала ўртасида ҳам шундай катта бир гап бўлмоқда эди. Наташа ҳовлиққанича онасининг олдига чопиб келди.

— Ойи!.. Ойи!.. Денисов оламан,— деди.

— Кимни оламан деди?

— Мени, мени оламан деди. Ойи! Ойи! — деб қичқирди Наташа.

Графиня донг қотиб қолди. Денисов оламан депти. Кимни? Яқинда қўғирчоқ ўйнаб юрган, ҳали ўқиб юрган муштдай болани-я!

— Наташа, қўй бунаقا беҳуда гапларни! — деди графиня ҳануз буни ҳазил гумон қилиб.

— Беҳуда гапингиз нимаси! Мен бўлган гапни айтаётубман,— деди Наташа аччиғланиб.— Мен сиздан, нима қилай, деб сўрагани келсам, сиз менга «беҳуда гап» дейсиз.

Графиня ҳайрон бўлиб елкасини қисди.

— Агар мосъё Денисов ростдан ҳам сени оламан деган бўлса, аҳмоқ экансан, дегин қўйгин, вассалом.

— Йўқ, у аҳмоқ эмас,— деди Наташа ўпкалаб жиддий равища.

— Ҳа, бўлмаса нима демоқчисан? Ҳозир ҳаммаларинг ҳам ошиқ-маъшуқсизлар. Хўп, яхши кўриб қолган бўлсанг, тега қол,— деди графиня истеҳзо билан кулиб — худо пешонангни очсин.

— Йўқ, ойи, мен уни яхши кўриб қолганим йўқ, яхши кўриб қолмаган бўлсам керак.

— Шундоқ бўлса, шундоқ дегин-да.

— Ойи, мендан хафа бўлаётурсизми? Хафа бўлманг, ойижон, мен нима гуноҳ қилибман?

— Мен ҳам гуноҳ қилдинг деяётганим йўқ, қизгинам. Сен айта олмасанг, мен бориб айта қолай,— деди графиня кулимсираб.

— Йўқ, ўзим айтаман, фақат ўргатсангиз бас,— деди ва онасининг табассумига жавобан илова қилди.— Сизга осон кўринади-да, унинг бу гапни менга қандай қилиб айтганини кўрганингизда билар эдингиз! Ўзим ҳам билар эдим, бу гапни менга айтмоқчи эмас эди, оғзидан чиқиб кетди.

— Ҳарнечук бўлганда ҳам йўқ дейиш керак.

— Йўқ, қўйинг. Бечорага одамнинг раҳми келади. Шундай яхши киши.

— Ундоқ, бўлса, хўп дегин. Эрга тегадиган вақтинг ҳам бўлиб қолди,— деди онаси заҳарханда қилиби.

— Йўқ, ойи, хафа қилгани ҳеч кўнглим бўлмайди. Қандоқ қилиб айтишимни билмайман.

— Сенинг айтишинг ҳам керак эмас, мен ўзим айтаман,—

деди графиня муштдай болага катта қиз деб қараб, шундоқ гапни айтишганидан даргазаб бўлиб.

— Йўқ, йўқ, мен ўзим айтаман. Сиз эшик орқасида туриб қулоқ солинг.— Наташа юрганича меҳмонхонадан ўтиб, залга чиқди. Денисов ҳамон ўша ерда, клавикорд олдида, икки қўли билан юзини ушлаб ўтирас эди. У Наташанинг енгил қадам шарпасини эшишиб, иргиб ўрнидан турди.

— Наталья,— деди у Наташага томон тез-тез юриқ келиб,— менинг тақдиримни ҳал қилинг. Тақдирим сизнинг қўлингизда!

— Василий Дмитрич, сизга жуда юрагим ачийди!. Жуда ҳам яхши одамсизу... лекин қўйинг... бу... мен ҳам мавақт сизни ўндай яхши кўриб юравераман.

Денисов унинг қўлига энгашди ва Наташанинг қулогига жуда ғалати, тушуниб бўлмайдиган бир товуш эшитилди. У Денисовнинг қоп-қора, жингалак сочидан ўпди. Шу пайт графиня кўйлагини шилдиратиб, буларнинг устига кириқ қолди.

— Василий Дмитрич, бошимизни осмонга еткизганинг учун қуллуқ,— деди хижолат тортган бир тарзда,— лекин менинг қизим ҳали жуда ёш. Сиз ўғлимнинг жонажои ўртоги бўлганингиз учун бу гапни аввал менга айтарсан деб ўйлаган эдим. Шундоқ қилганингизда мени рад қилиш заруратидан озод қилас эдингиз.

Денисов мулзам бўлиб ерга қараб:

— Графиня,— деб гап бошладио, лекин дудукланни қолди.

Наташа унинг бундай уволгина бўлиб турганини кўриб, юраги ачида ва ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Графиня, кечиринг,— деди Денисов товуши қалти раб,— лекин мен сизнинг қизингизни ва бутун оиласигизни шу қадар эҳтиром қиласманки, агар иккита жоним бўлса икковини ҳам қурбон қилас эдим...— У графиняга кўкирини ташлади ва уни жиддий қиёфада кўриб...— Хайр графиня,— деб унинг қўлини ўпди ва Наташага қарамасдан, тез-тез ва қаттиқ-қаттиқ қадам ташлаб, чиқиб кетди

Эртасига Ростов Москвада бир кун туришга ҳам тоқати қолмаган Денисовни кузатди. Денисовни Москвадаги ҳамм ўртоқлари лўлиларникига йиғилиб кузатишди. Ўртоқлари уни чанага ўтқизишганини ҳам, уч бекат кузатиб қўйишга нини ҳам Денисов билмай қолди.

Денисов кетгандан кейин Ростов то отаси у ёқ-бу ёқдан пул топгунча яна икки ҳафта уйдан чиқмай, кўпинча вақтини қизлар бўлмасида ўтказиб, Москвада яна икки ҳафта турди. Соня унга аввалгидан ҳам кўра меҳрибонроқ ва яқинроқ эди. У Ростовнинг шунча пул ютқизганлигига бир йигитлик деб қарагандай, шу иши учун уни яна ҳам кўпроқ яхши кўрганлигини кўрсатмоқчи бўлгандай кўринар эди, лекин Николай энди ўзини унга нолойиқ кўрар эди.

У қизларнинг хотира дафтарини шеър ваноталар билан тўлдирди ва таниш-билишларидан ҳеч ким билан хайрлашмасдан, Долоховга қирқ уч минг сўмни юбориб, тилхат олгач, ноябрь ойининг охирида аллақачонлар Полъшага етиб олган полкига жўнади.

ИҚКИНЧИ БҮЛЛІМ

I

Пьер хотини билан очиқ сүзлашганидан кейин Петербургга жүнади. Торжок бекатига келганда бекат назоратчиси от беришни истамади шекилли, от йўқ, деди. Пьер кутишга мажбур бўлди. У ечинмасдан, тўгарак стол ёнидаги чарм диванга чўзилди ва иссиқ этик кийған каттакон оёқларини стол устига узатиб юбориб, ўйга толди.

— Чамадонларини олиб кирайликми? Тўшак солиб берайликми, чойга майллари қалай? — деб сўради камердинер.

Пьер жавоб бермади, чунки кўзига ҳеч нарса кўринмас, қулоғига ҳеч гап кирмас эди. У илгариги бекатда ҳам ўйга ботганича, ҳамон ўша муҳим нарса тўғрисида ўйлар, шунинг учун ҳам атрофида нималар бўлаётганига ҳеч эътибор қилмас эди. У Петербургга эртароқ борадими ёки кечроқ борадими, бу бекатда дам олгани жой топиладими-топилмайдими, парвойига келмас, ҳозир миясини банд қилган масала олдида, ҳатто бу бекатда бир неча соатгина турадими ёки умр бўйи қоладими — унинг учун барибир эди.

Назоратчи, унинг хотини, камердинер, машиначи кампир, ҳар қайсиси хизматга тайёр эканлигини айтиб кириб турар эди. Пьер стол устига узатиб юборган оёғини йиғиширмасдан, буларга кўзойнаги орқали қарап экан, миясини банд қилиб турган нарсаларини ҳал қилмасдан туриб, қандоқ яшаб турганини ва буларга пима кераклигини тушуна олмае эди. Дуэль куни Сокольникидан қайтиб, азоб-уқубатга тўла уйқусиз ўтказилган биринчи кечадан бери унинг мияси ҳамон ўша масала билан банд эди. Энди сафар ёлғизлигига бу фикру хаёллар уни айниқса ўз чангалига

олгани эди. У нима тўғрида ўйламасин, яна ўша ҳал қиломаган масалага ва тинмай ўзига берадиган саволига келиб тақдатар эди. Гўё унинг бутун ҳәётини тутиб турган асосий винт бўшаб қолгандай эди. Бу винт на ичкари киради, на буткул тушиб кетади: бекордан-бекорга бир жойда айлангани айланган, уни тўхтатишнинг сира ҳисоби йўқ эди.

Назоратчи кириб, етти букилиб, жаноблари икки солтнина сабр қилсалар, кейин (нима бўлса бўлар) жаноблари учун почта отини бермоқчи эканини айтди. Назоратчи, афтидан, чойчақа олиш ниятида ёлғон гапираётган эди. «Шу яхши бўлдими, ёмон бўлдими? — деди Пьер ўзича,— менинг учун яхши, бошқа йўловчи учун ёмон, унинг ўзи учун эса зарур, чунки шундай қилмаса оч қолади, у: «Мени офицер силтаб ташлади», деди. Офицер тезроқ кетиши керак бўлгани учун силтаб ташлаген-да. Мен, масалан, ўзимни ҳақоратланган ҳисоблаганим учун Долоховга қараб ўқ уздим. Людовик XVI ни эса жинояткор доб қатл қилишди; бир йилдан кейин уни қатл қилганларни ҳам нима учундир ўлдириши. Қайсиси гуноҳ? Қайсиси савоб? Нимани яхши кўриш керак? Нимани ёмон кўриш керак? Яшашдан мурод нима? Мен нимадан иборатман? Ҳаёт нима? Ўлим нима? Буларнинг ҳаммасини қандай куч идора қиласди?» — деб сўрар эди ўзидан-ўзи. Бу саволларнинг ҳеч бирига бир мантиқсиз жавобдан бошқа ҳеч қандай жавоб йўқ, бу мантиқсиз жавоб ҳам бу саволларга жавоб бера олмас эди. Бу жавоб: «Ўлсанг, ҳаммаси тамом бўлади кетади. Ўлсанг ё ҳаммасини биласан, ёки қайтиб сўрамайсан» деган сўздан иборат эди. Лекин ўлим ҳам жуда қўрқинчли эди.

Торжок бекатининг савдогар хотини чийиллаб ўзининг молларини, айниқса, бўз туфлисини мақтар эди. «Мен шунча пулимни қаерга қўйишимни билмайман, бу бечора эса йириқ пўстин кийиб, менга мунгайиб қараб турипти,— деб ўйлар эди Пьер.— Бу пулнинг нима кераги бор экан? Кошки пул деган нарса буни бир зум баҳтиёр қилсаю руҳига ором берса! Дунёда буни ёки мени фалокат ва ажалга дучор бўлишдан бир оз бўлса-да қутқариш қўлидан келадиган бирон нарса борми? Ҳамма нарсани барбод қиладиган ва бугунми, эртами келадиган ажал абадиятга нисбатан кўз очиб юмгуңча барибир келиб ёқангдан ушлайди». У яна ўша бекордан-бекорга айланаётган винтини босди, лекин винт ҳамон бир жойда айланар эди.

Хизматкори унга т-те Suza¹нинг саҳифалари ярмигача қирқилган романини берди. Бу китобда Пьер Amélie de Mansfeld² деган бир хотиннинг чеккан изтироблари ва ҳалоллик учун курашганлигини ўқиди. «Ўзи яхши кўратуриб, бу хотин нега ўзининг ошинига қарши курашишти? Худо ўз иродасига қарши унинг кўнглига гулғула солмаса керак эди. Менинг собиқ хотиним курашимади ва эҳтимол тўғри қилгандир. Ҳеч қандай ҳақиқат топилган эмас,— деди Пьер яна ўзича,— ҳеч қандай ҳақиқатининг тагига етиб бўлмайди. Биз фақат билмаслигимизнингни биламиз. Мана шунинг ўзи инсон заковатининг энг олий нуқтасидир».

Унинг бутун турган-битгани ва атрофидаги ҳамма нарса назарида чалкаш, маъносиз ва жирканч кўринар эди. Лекин Пьер мана шу атрофидаги ҳамма нарсадан жирканиб лаззат топар эди.

Назоратчи от етишмаганлиги важидан кетолмай қолган бир йўловчини бошлаб кириб:

— Мумкинми, жаноблари, сизни салгина қисиб бу кишига ҳам шу ердан жой қилиб берсак,— деди.

Йўловчи пакана, суюклари йўғон, раңги сапсариқ, юзини ажин босган, кўқимтири кўзларининг устига оплоқ қояни тушиб турган бир чол эди.

Пьер оёғини столдан олди, ўрнидан турди ва тўшак тўшаб қўйилган каравотга чўзилди, чолга ҳар замон бир қараб қўяр эди. Чарчагандай кўринган қовоғи солиқ чол Пьерга қарамасдан, хизматкори ёрдами билан зўрға ечинди; устида қолган эски пўстинчаси-ю, суюкдангина иборат бўлган оёғидаги кигиз этиги билан диванга ўтириди, чаккалари кенг, сочи калта қилиб қирқилган каттакон бошини диванинг суюнчиғига қўйиб, Безуховга назар ташлади. Унинг жиддий, маъноли ўткир кўз қараши Пьерни ҳайратга солди. У шу одам билан гаплашгиси келиб, йўл қалай, деб сўз бошламоқчи бўлиб турганида йўловчи бир бармоғига одам сурати солинган каттакон жез узукли қўлинин қовуштириб, кўзларини юмди, Пьернинг назарида, дам олибми ёки нима тўғридадир чуқур ўйга толибми, қимирламай ўтириди. Унинг хизматкори ҳам юзини ажин босган, хўжайнинга ўҳшаган сап-сариқ, афтидан, кўса бир чол эди. Абжир бу хизматкор чол сафар халтани очиб,

¹ Сюзахоним.

² Амелия Мансфельд.

чой ичгани дастурхон ҳозирлади ва қайнаб турган самоварни келтириб қўйди. Ҳамма нарса тайёр бўлгандан кейин йўлончи кўзини очиб столга яқинроқ келди ва ўзига бир стакан чой қўйиб, яна бир стакан чойни кўса чолга берди. Пъер бу одам билан жуда ҳам гаплашгиси келиб, бетоқат бўла боилади.

Хизматкор чойни ичлб, бўш стакан билан ейилмай ҳолдан бир бўлак қандни келтириб столга қўяр экан, хўжайинидан, «Бирон нарса керакми» деб сўради.

— Йўқ, китобни бер,— деди йўловчи. Хизматкор Пъернинг назарида диний китобдай кўринган бир китобни берди. Йўловчи ўқишга киришди. Пъер унга қараб тураг эди. Йўловчи бирдан хатчўп қўйиб, китобини ёпди, яна кўзини юмиб, диваннинг суюнчиғига тирсакланиб, боягидай ўтириди. Ҳамроҳига қараб турган Пъер ундан кўзини олишга ултурмай чол кўзини очди ва унга тикилиб қолди.

Пъер хижолат тортгандай бошқа ёққа қарамоқчи бўлган эди, чолнинг чақнаб турган кўзлари уни ўзига тортди.

II

— Янглишмасам, граф Безуховнинг суҳбатларига мушиарраф бўлаётубман шекилли? — деди йўловчи салмоқлаб баланд овоз билан. Пъер индамасдан, кўзойнак орқали ўзининг ҳамсуҳбатига савол назари билан қаради.

— Мен сизни ва бошингизга келган мусибатларни эшлигани эдим, султоним.— У худди: «Сиз мусибат демасангиз ҳам, лекин Москвада бошингизга келган кунлар мусибатдир» демоқчи бўлгандаи, «мусибат» сўзини таъкидлаб айтди.— Ниҳоятда афсусландим, султоним.

Пъер қизариб кетди ва шошиб-пишиб оёгини каравотдан тушириб, ғайритабиий бир табассум билан чолга томон энгашди.

— Мен бу гапни азбаройи қизиққанлигимдан айтаётганим йўқ, султоним, бунга бошқа муҳим сабаблар бор.— У Пъерга тикилганича, сал нари сурилди ва шу ҳаракати билан Пъерни диванга таклиф қилгандай бўлди. Бу чол билан гаплашишга Пъернинг ҳозир сира кўнгли бўлмаса ҳам, лекин чолга беихтиёр бўйсуниб, унинг ёнига бориб ўтириди.

— Сиз бахтсиз одамсиз, султоним,— деди чол давом этиб.— Сиз ёшсиз, мен қариб қолганман. Қўлимдан келганича сизга ёрдам қилишни истар эдим.

— Ҳа, ҳа,— деди Пьер тиржайиб,— жуда миннатдорман... Қаёқдан келаётптилар? — Йўловчининг чеҳраси тунд ва ҳатто қовоғи солиқ бўлса ҳам, лекин унинг гапи ва афт-ангори Пьерниңг диққатини тортди.

— Агар бирон сабаб орқасида мен билан гаплашиш малол келадиган бўлса, очигини айтаверинг, султоним,— деди чол. У тўсатдан оталарга хос меҳр билан табассум қилди.

— Йўқ, йўқ, ҳеч ундоқ эмас, аксинча, мен сиз билан танишганимдан жуда хурсандман,— деди Пьер унинг қўлига ва узугига синчиклаб қараб. У чолнинг қўлидаги узукда масонлик¹ аломати бўлмиш одам калласининг суратини кўрди.

— Мумкинми сўрасам,— деди Пьер,— сиз масонми?

— Ҳа, мен озод бинокорлар жамиятига мансубман,— деди йўловчи тобора Пьерниңг кўзларига тикилиб.— Ўз номимдан ва ҳаммаслакларим номидан сизга мурувват қўлини чўзаман.

Пьер бир томондан бу одамнинг сўзларига ишонганлиги ва иккинчи томондан илгари масонларнинг эътиқодидан кулиб юрганлиги учун иккиланиб:

— Шуниси борки,— деди кулимсираб,— нима десам экан, олам тўғрисидаги менинг қарашим сизнинг қарашингизга шу қадар қарама-қаршики, бир-биримизни англашолмасмиз деб қўрқаман.

— Мен сизнинг қарашингизни биламан,— деди масон,— ўша айтган қарашингиз ва назарингизда тафаккурингизнинг самарасидай бўлиб кўринган қарашингиз, кўп кишиларнинг қаноатидек, кибр, ялқовлик ва жаҳолат натижасидир. Кечирасиз, султоним, агар мен бу қарашни билмаганимда, бу ҳақда сўз очмас эдим. Сизнинг қарашингиз гумроҳликдир.

— Худди шундай, мен ҳам сизни гумроҳликка тушгансиз деб тахмни қилишим мумкин,— деди Пьер жилмайиб.

— Мен ҳақиқатни биламан деб ҳеч қачон даъво қилмайман,— деди масон сўзишиниг пухта ва бурролиги билан Пьерни борган сайни қойил қолдириб.— Ҳеч ким якка ўзи ҳақиқатга етиша олмайди, ҳамма, Одам Атодан тортиб шу кунгача бўлган миллион-миллион насл иштирок қил-

¹ Масонлик—XVIII асрда пайдо бўлган диний-сиёсий ҳаракат бўлиб, ўз олдига ахлоқни мукаммаллаштириши мақсад қилиб қўйган эди.

гандагина худои таолога муносиб макон бунёдга келгусидир.

Пьер гапнинг ростини айтишга мажбур бўлганини сезиб, таассуф билан зўрға:

— Мен сизга айтсам... Мен... Худога ишонмайман,—деди.

Масон унга диққат билан қараб кулимсиради, унинг кулимсираши беш сўм пулим бўлса қандай баҳтиёр бўлар эдим, деган камбағалга кулимсираган миллионер бойнинг кулимсирашига ўхшар эди.

— Ҳа, сиз худони билмайсиз, султоним,—деди масон.— Уни билолмайсиз ҳам. Худони билмаганингиз учун ҳам шундай бадбахт бўлгансиз.

— Ҳа, ҳа, мен бадбахтман,— деди Пьер,— бироқ на чора?

— Сиз худони билмаганингиз учун ҳам бадбахтсиз, султоним. Сиз худони билмайсиз, ҳолбуки, худо шу ерда, менинг кўнглимда, менинг сўзларимда. Худо сенинг кўнглингда, ҳатто ҳозир айтган қуфр сўзларингда ҳам,— деди масон жиддий ва титроқ овоз билан.

У ўзини босиш учун бўлса керак, чуқур нафас олди ва жим қолди.

— Агар худо бўлмаганда эди, султоним,— деди у сенин,— биз унинг тўғрисида гапиришмас эдик. Биз нима ва ким тўғрисида гапиришдик? Сен кимни инкор қилдинг?— деди у тўсатдан ғолибона жиддият ва тантана билан.— Худо бўлмаса, уни ким ўйлаб чиқарибди? Бўлмаса, нега сенда шундай тушуниб бўлмайдиган бир вужуд бор деган тахмин пайдо бўлган экан? Бўлмаса, нега сен ва бутун олам шундай ақл-идрок етмайдиган қудратли ва ўзининг бутун хислатлари билан абадий ва бениҳоя бир вужуд бор деб тахмин қиласди? — деди масон ва узоқ жим қолди.

Пьер сўз қотишни истамади ва сўз қотолмади.

Масон ички ҳаяжондан тек туролмаган қўли билан олдидаги китобни варақлар эди.

— Худо бор, лекин уни англаш мушкул,— деди яна масон Пъернинг афтига қараб.— Худо одам бўлсаю сен унинг борлигига шубҳа қилганингда эди, мен унинг қўлидан ушлаб, олдингга олиб келиб кўрсатар эдим. Лекин мен, бир ожиз банда, унинг бутун қудратини, абадий эканлигини, бутун лутфу карамини кўрга ёки уни кўрмаслик ва билмаслик учун ўз разолатини, жаҳолатини кўрмаслик ва тушунмаслик учун кўзини юмган кишига қандай қилиб

кўрсатоламан? — у яна жим қолди.— Кимсан ўзинг? Ни-
мадан иборатсан? Шундай куфр сўзларни сўзлай олганинг
учун ўзингни донишманд деб ўйлайсанми,— деди масон
заҳарханда қилиб.— Сен жуда ҳунарманд уста ясаған соат-
нинг қисмларини ўйнаб ўтириб, бу соатининг нимага керак-
лигини билмагани учун устанинг борлигига ҳам ишонмай-
диган боладан ҳам нодонроқ, бефаҳмроқсан. Худони бил-
моқ қийин. Биз аср бўйи, Одам Атодан бошилаб шу кунгача
уни билшигга тиришиб келмоқдамиз, лекин бу мақсаддга
эришмоқдан ҳали бениҳоят узоқдамиз, уни англамагани-
мизга сабаб ўзимизнинг ожизлигимизу унинг буюклиги-
дир...

Пьер тин олмай, ёниб турган кўзлари билан масонга
қараб, унинг сўзини бўлмасдан, гап сўрамасдан қулоқ
солар, бу бегона одамнинг гапирган гапларига бутун ву-
жууди билан ишонар эди. У масоннинг ақлга тўтири келади-
ган далил-исботлар билан гапираёттани гапларига ишон-
дими ёки болалардек унинг талаффузига, ишонч ва сами-
мият билан сўзлашига, баъзан деярлик унинг сўзини бў-
либ қўядиган овозидаги титроққа ишондими ёки шу эътиқод
билан қариган масоннинг чақиаб турган кўзларига ишон-
дими, ёки ўзининг тушикун ва забулигига чоғиштирил-
ганда ҳайратга қолгани, унинг бутун вужудидан ёғилиб
турган осойишталиги, қатъияти ва ўз бурчини билишли-
гига ишондими, ҳар қалай Пьер астойдил ишонгиси келди,
ишонди ва ишонганидан кўнгил тасалли топгандай, дунёга
янгидан келгандай ва ҳаётга қайтгандай бўлди.

— Худони ақл билан билиб бўлмайди, уни ҳаётда би-
лади киши,— деди масон.

— Мен тушунолмайман,— деди Пьер кўнглида пайдо
бўлаётган шубҳадан чўчиб. У ҳамсуҳбати кўрсатаётган
далил-исботларнинг аниқ-равшан эмаслиги ва бўшлигидан
ва унинг сўзларига ишонмасликдан қўрқар эди.— Мен
тушунолмайман, нечук ишоннинг ақли сиз зитаётган нар-
саларга етмаса?

Масон ювошгина, оталарча табассум қилди.

— Ҳикмати илоҳи ва ҳақиқат ичмогимиз керак бўл-
ган покиза сув демакдир,— деди масон.— Бу покиза сувни
нопок идишга қуйиб, бу тозами-потозами деб ўтиришим
мумкинми? Мен аввал ўзимни пок қилсам, ундан кейин
бу сувнинг маълум даражада поклигига эришган бўл-
ламан.

— Ҳа, ҳа, тўғри айтасиз,— деди Пьер қувониб.

— Ҳикмати илоҳи фақат ақлу идрокка, физика, тарих, кимё ва бошқа дунёвий илмлардан мураккаб бўлган билимга асосланган эмас. Ҳикмати илоҳи ягонадир. Ҳикмати илоҳи бир илмдан ҳамма нарсани, оламнинг яратилиши ва унда инсоннинг тутган ўрнини тушунтириб берадиган илмдан иборат. Бу илмни забт этиш учун одам ўзини, кўнглини пок қилиши керакдир. Шунинг учун бу илмни билишдан олдин эътиқод қилиш ва такомиллашиш лозим. Бу мақсадларга эришмоқ учун қалбимизга виждан отли нури илоҳий жойлаштирилгандир.

— Шундоқ,— деди Пьер унинг сўзини маъқуллаб.

— Сен ўз кўнглингга маънавий кўз билан қараю ўзим ўзимдан розиманми, деб сўра. Шу ақлнигина пеша қилиб нимага эришдинг? Ўзинг нимадан иборатсан? Сиз ёшсиз, бойсиз, ақллisisiz, маълумотлisisiz, султоним. Мана шу лутфу иноятларнинг ҳаммасидан нима кўрдингиз? Ўзингиз ва ўз ҳаётингиздан розимисиз?

— Йўқ, мен ўз ҳаётимдан безорман,— деди Пьер афтини буриштириб.

— Безор бўлсанг, бу ҳаётингни ўзгартири, ўзингни пок қил, пок бўлганинг сайин ҳикмати илоҳини тушунаверасан. Ўз ҳаётингизга бир назар ташланг, султоним. Бу ҳаётни сиз қандай кечирдингиз? Айш-ишрат, фисқ-фужур билан кечирдингиз, жамиятдан ҳамма нарсани олдингизу, унга ҳеч нарса бермадингиз. Бойлик ортиридингиз. Бу бойликни қандай сарф қилдингиз? Одам боласи учун сиз нима қилдингиз? Минглаб, ўн минглаб қулларингиз тўғрисида ҳеч ўйладингизми, уларга моддий ва маънавий ёрдам қилдингизми? Йўқ, сиз фисқ-фужур билан умр кечириш учун уларнинг меҳнатидан фойдаландингиз. Қилган ишининг мана шу. Одам боласига ёрдам қилиш керак деган ҳеч ниятингиз бўлганмиди? Йўқ. Сиз умрингизни бекорчилик ва ишрат билан ўтказдингиз. Кейин уйландингиз, султоним, ёш бир хотинга бош бўлиш масъулиятини бўйнингизга олдингиз. Хўш, оқибат нима қилдингиз? Сиз унга ҳақиқат йўлини топгани ёрдам бермадингиз, султоним, аксинча, уни ёлғончилик ва бахтсизлик қучоfiga ташлдингиз. Бир одам сизни ҳақорат қилган эди, сиз уни ўлдирдингиз, яна мен худони билмайман, ҳаётимдан безорман, дейсиз. Бунда таажжубланарли ҳеч нарса йўқ, султоним.

Шу гаплардан кейин масон худди узоқ гапдан чарчагандай яна диванга тирсакларини тираб, кўзларини юмди.

Пъер чолнинг жиддий, қотиб қолган, ўлукдай қони қочган юзига қараб пичирлаб қўйди. Ў «дарҳақиқат, ҳайтимни расвогарчилик, бекорчилик, фисқ-фужур билан ўтказдим» демоқчи бўлди-ю, лекин сукунатни бузгани ботинолмади.

Масон қариларча хириллаб йўталди ва хизматкорини чақирди.

— От нима бўлди? — деди Пъерга қарамай.

Нариги бекатга топшириладиган отлардан олиб келишди,— деди хизматкор,— дам олмайсизми?

— Йўқ, айт, аравани қўшсин.

«Наҳот ҳамма гапини гапириб бўлмасдан ва менга ёрдам ваъда қилмасдан мени ёлғиз ташлаб кетиб қолса?» — деди Пъер ичидан туриб, бошини қуи солганича, ҳар замон масонга бир қараб, нари-бери юра бошлади. «Ҳа, тўғри, мен бу тўғрида ўйламаган эканман, мен жирканч ва фисқ-фужурга тўла ҳаёт кечирдим, мен бу ҳаётни яхши кўрмас эдим ва шундай ҳаёт кечиришни истамас эдим, бу одам ҳақиқатни билади, агар истаса эди, менга ҳақиқат ўйлани очиб бера олар эди». Пъер кўнглига келган шу гапни масонга айтишни истар эди-ю, лекин айтишга ботинолмасди. Йўловчи буришган-тиришган қўллари билан нарсаларини чаққон йигиштириди, пўстинчасининг тугмасини ўтқизди; кейин Безуховга қараб, лоқайд ва эҳтиром сақлаган бир оҳангда:

— Қай томонга азм қилмоқчилар, сultonim? — деди.

— Менми?.. Мен Петербургга,— деди Пъер болалардай тортинибгина.— Мен сиздан жуда миннатдорман. Мен сизнинг ҳамма фикрларингизга қўшиламан. Лекин мени унчалик бефаросат деб ўйламант. Мен сиз айтгандай одам бўлишни жон-дилим билан истар эдим, лекин бу борада ҳеч кимдан ҳечқандай ёрдам кўрмадим. Лекин дастлаб ҳамма айб ўзимда. Менга мадад қилинг, йўл кўрсатинг, эҳтимол мен...— Пъер гапиролмай қолди, буринии тортиб юзини тескари ўғирди.

Масон, афтидан, нима тўғридадир ўйлаб, узоқ жим қолди.

— Мададни фақат худодан сўраш керак,— деди у,— лекин жамиятимиз қўлидан келадиган ёрдамни сизга беради, сultonim. Петербургга борсангиз мана шуни (у ҳамёнини очиб, тўрт букланган катта бир қоғозни олиб бир неча калима ёзи) граф Вилларскийга беринг. Сизга бир маслаҳат: пойтахтга боришингиз билан бирмунча вақт узлатга чекилинг, ўз қилемишларингизни муҳокама

қилинг, бурунги ҳаёт йўлингизга қайтиб қадам босманг. Кейин сизга оқ йўл ва муваффақият тилайман, сultonим,— деди, хизматкори кирганини пайқаб.

Бу йўловчи Осип Алексеевич Баздеев экан, буни Пьер назоратчининг дафтарини кўриб билди. Баздеев Новиков замонасининг машҳур масон ва мартинистларидан эди. У кетгандан кейин Пьер анчагача ухламай, от ҳам сўрамай, ўзининг расво кечмиши тўғрисида ўйлаб, назарида жуда осондай кўринган бекам-кўст ва эзгу келажагини хурсандлик билан тасаввур қилиб, бекатнинг уйида айланиб юрди. Унинг назарида яхши одам бўлиш қанчалик яхши эканлигини тасодифан эсидан чиқариб қўйганлиги учунгина шу йўлларга киргандай кўринар эди. Унинг қалбида бурунги шубҳалардан асар ҳам қолмади. У инсонларнинг биродар бўла олишларига, эзгулик йўлида қовушишларига қаттиқ ишонар ва масонлик назарида шундай кўринар эди.

III

Пьер Петербургга келди-ю, келганини ҳеч кимга маълум қилмади, ҳеч кимникига бормади, эртадан кечгача уйда ўтириб, аллаким келтириб берган Фома Кемпийский китобини ўқишдан бош кўтармади. Бу китобни ўқиган сари, бир нарса унга ошкор бўлаверди, бу нарса камолотга етишмоқ ва одамлар орасида Осип Алексеевич очиб берган биродарлик меҳру оқибат туғилиши мумкинлигига ишонч завқи эди. Пьер келганига бир ҳафта бўлганда бир куни кечқурун унинг кабинетига Петербургдаги киборлар доирасида бир-икки кўргани, польшалик ёш граф Вилларский кирди. У кабинетга худди Долоховнинг секундантига ўхшаш, расмий ва тентанали бир важоҳат билан кирди-ю, эшикни ёпди ва уйда Пьердан бўлак ҳеч ким йўқлигига ишонганидан кейин унга мурожаат қилди:

— Мен сизнинг ҳузурингизга бир топшириқ ва таклиф билан келдим, граф,— деди тикка турганича,— жамиятилизда жуда катта ўрин тутган муҳтарам бир зот сизни жамиятимизга муддатдан бурунроқ қабул қилишни сўради ва сизга кафил бўлишимни таклиф қилди. Мен шу зотнинг хоҳишини бажо келтиришни ўзимнинг муқаддас бурчим деб биламан. Менинг кафолатим билан озод бинокорлар жамиятига киришни истайсиэми?

Балларда, энг гўзал хотинлар сухбатида ҳаммавақт мулойим табассум қилиб турганини кўриб юрган Пьер унинг ҳозирги расмий ва жиддий важоҳатини кўриб ҳайратда қолди.

— Ҳа, истайман,— деди Пьер.

Вилларский бош эгди.

— Яна бир савол, граф,— деди у,— бу саволга бўлажак масон сифатида эмас, балки ҳалол бир киши сифатида самимий жавоб беришингизни сўрайман: илгариги фикрларингиздан юз ўғирдингизми, худога ишонасизми?

Пьер ўйланиб қолди.

— Ҳа... Ҳа... Мен худога ишонаман,— деди у.

— Ундоқ бўлса...— деб Вилларский гап бошлаган эди. Пьер унинг сўзини бўлди: — Ҳа, мен худога ишонаман,— деди яна қайтиб.

— Ундоқ бўлса, юринг,— деди Вилларский,— менинг аравам хизматингизга тайёр.

Вилларский йўл бўйи оғиз очмади: Пьернинг нима қилишим ва қандоқ жавоб бернишм керак деган сўроқларига жавобан, мўътабарроқ биродарлар сизни синаб кўришади, сиз рост гапирсангиз кифоя, деб қўя қолди.

Арава жамият ўришган катта ҳовли дарвозасидан кирди, булар қоронғи зинадан чиқиб, унча катта бўлмаган ёруғ бир даҳлизга киришди ва пўстинларини ечишди. Бу даҳлиздан бошқа бир уйга киришди. Эшик олдилда жуда ғалати кийинган бир киши туар ҳади. Вилларский унга яқин бориб, французча бир нима деди-ю, чоғроқ бир жавоннинг олдига борди. Бу жавонда Пьер умрида кўрмаган кийимлар осиғлиқ туар ҳади. Вилларский жавондан бир рўмолни олиб, Пьернинг кўзини боғлади, боғланганда унинг сочи тугунга кириб оғриди, кейин унинг бошини эгиб, пешонасидан ўпди-да, қўлидан ушлаб қаёққадир бошлади. Пьернинг тугунга кириб қолган сочининг ости оғрир, оғриқдан афтини буриштирас ва нимадандир уялиб илжаяр ҳади. У қўлларини осилтириб, афтини буриштириб, илжайганича чалама-чатти қадам ташлаб, унинг кетидан тұядай бўлиб борар ҳади.

Ўн қадамча юрилгандан кейин Вилларский тўхтади.

— Агар сиз бизнинг жамиятимизга киришга аҳд қилган бўлсангиз,— деди у,— нима бўлмасин, мардана туришингиз керак. (Пьер хўп деб бош иргитди). Эшик тақиллаганда кўзингизни очасиз,— деди яна Вилларский.— Сизга мардлик ва муваффақият тилайман,— дедиу Пьернинг қўлинини сиқиб чиқиб кетди.

Елғиз қолган Пьер ҳамон илжайиб турар эди. У бир икки марта елкасини учирив, кўзини очмоқчи бўлиб қўлини рўмолга олиб бордию журъат қилолмади. Кўзи боғлиқ шу аҳволда беш дақиқача тургани унга бир соатдай туюлди. Унинг қўллари шишгандай, оёқларининг мадори қуригандай, ўзи чарчагандай бўлар эди. У энг мураккаб ва турли-туман ҳисларни босдан кечирар эди. У ҳозир нима бўлар экан деб ваҳимага тушар ва бундан ҳам кўра ваҳимага тушганини билдириб қўйишидан қўрқар эди. У нима бўлишини, кўзини очганида қандай сир-асрорни кўришни билишга қизиқар эди. Лекин ҳаммадан ҳам кўра Осип Алексеевич билан учрашгандан бери орзу қилиб юргани ўша янги ҳаёт сари қадам қўядиган пайти келаётганига хурсанд бўлар эди. Эшик қаттиқ тақиллади. Пьер кўзини очиб атрофига қаради. Ўй қоп-қоронғи, факат бир бурчакда бир оқ нарсанинг устида чироғ ёниб турар эди. Пьер яқинроқ бориб қаради: чироғ қора бир столлинг устида бўлиб, унинг ёнида очиқ китоб турар эди. Бу китоб — инжил эди. Чироғ тагида турган нарса кўз ўрини қорайиб, тишлири кўришиб турган калла суюги эди. Пьер инжилининг биринчи хати — «Ибтидо бноми худо»ни ўқиб столни айланисб ўтди ва нима биландир тўлган очиқ каттакон бир сандиқни кўрди. Бу тобут бўлиб, ичи тўла суюк эди. Бу нарсани кўриб Пьер ҳеч ҳайратда қолмади. У илгариги ҳаётидан тамоман бошқача, янги бир ҳаётга қадам қўйиш умидида кўп фавқулодда нарсаларни, бу кўрганларидан ҳам фавқулоддароқ нарсаларни кутар эди. Бони суюги, тобут, инжил — буларнинг ҳаммаси ўзи кутган нарсалардай кўринниб, булардан ҳам каттароқ бир ҳодисани кутар эди. У ўзида эътиқод ҳиси уйғотишга тиришиб атрофига қаради. «Худо, ажал, муҳаббат, инсонлар бирсодержалиги», деди ичиди ўзига маълум унча аниқ бўлмаган, лекин хурсандлик бағишлийдиган ниманидир шу сўзларга боғлаб. Эшик очилиб, кимдир кирди. Пьер кўзи кўннишиб қоп-қоронғида ўрта бўйли одамни кўрди. Бу одам ёруғдан киргани учун уй кўзига қоп-қоронғи кўринди шекилли, тўхтади, кейин секин-секин қадам босиб стол олдига борди ва چарм қўлқоп кийған кичкина қўлини столга қўйди.

Бу ўрта бўйли киши кўкрагидан тиззасигача тушиб турган оқ мешидан пешгир кийған, бўйнига маржонга ўхшаган бир нима солиб олган, пастдан шуъла тушиб турган чувак юзини ўраб турган тикка оқ ёқаси маржоннинг тагидан кўтарилиб турар эди.

— Бу ерга нима деб келдингиз? — деди ўша киши Пьернинг шарпаси эштилган томонга қараб. — Сиз, маърифат ҳақиқатига ишонмайдиган ва маърифатдан кўз юмган киши нима деб бу ерга келдингиз ва биздан нима талабингиз бор? Сизга маърифат, фазилат ва илму урфон керакми?

Эшик очилиб бу номаълум одам кирганда Пьерни болалигига диний маросимда ўтирган вақтдагидек бир салобат босди: у ҳаёт йўсими жиҳатидан тамоман бегона бўлса ҳам, лекин инсонлар биродарлиги жиҳатидан ўзига жуда яқин бўлган бир киши билан юзма-юз турганини сезди. У юраги гуп-гуп уриб, зўрға нафас олиб, ритор (жамиятга кириш учун тайёрлайдиган одамни масонлар орасида ритор дейилар эди) га томон юрди. У яқин бориб қараса, ритор ўзига таниш Смольянинов деган экан, лекин шу онда бу одам таниш киши экан-ку, деб ўйлашни ҳақорат деб билар эди; чунки унинг учун бу одам фақат жамиятнинг аъзоси ва яхши ўйлга бошлайдиган пир эди холос. Пьер анчагача сўзга тили келмагандан кейин ритор саволини яна такрорлади.

— Ҳа... мен... мен пок бўлишни истайман, — деди Пьер зўрга.

— Хўп, — деди Смольянинов ва дарҳол давом этди, — муқаддас тариқатимиз сизнинг ўз мақсадингизга етишувиңгиз учун қандай воситалар билан ёрдам қилишини биласизми? — деди тезгина лекин осойишталик билан.

Пьер ҳеч қачон русча мавҳум нарса тўғрисида гапириб ўрганмагани ва ҳаяжонга тушганидан овози қалтираб зўрга:

— Мен... умид қиласанки... покланишим учун раҳнамолик... ёрдам... — деди.

— Франк-масонликни нима деб биласиз?

— Мен шундоқ деб биламанки, франк-масонлик эзгу ниятлі кишиларнинг *fraternité*¹ ва тенглигидир, — деди Пьер оғзидан чиқаётган сўзлар бу тантанали дақиқага мос келмаётганидан тобора уялиб. — Мен шундай деб ўйлайманки...

Ритор унинг шу жавобидан қаноат ҳосил қилди шекилли, шошиб:

— Яхши, — деди, — сиз ўз мақсадингизга эришиш учун диндан бирон ёрдам умид қилганимидингиз²

— Йўқ, мен динни ҳаққониятсиз деб қараб, унга амал

¹ Биродарлик.

қилмас эдим,— деди Пьер ва гапни шу қадар секин айтдики, ритор эшитмасдан қайтиб сўради.—Мен даҳри эдим,— деб жавоб берди Пьер.

— Сиз ҳақиқатни унинг қонунларига ҳаётда амал қилиш учун қидирасиз; демакки сиз ҳикмат ва маърифат изларсиз-а,— деди ритор бир оз жим қолганидан кейин.

— Ҳа, ҳа, шундай,— деди Пьер.

Ритор томогини қириб олди ва қўлқоп кийган қўлларини кўкрагига чалмаштириб, гап бошлади:

— Энди мен сизга тариқатимизнинг асосий мақсадини айтиб беришим керак,— деди у,— agar тариқатимизнинг мақсади сизнинг мақсадингизга мувофиқ келса, у вақтда сиз бизнинг жамиятимизга кирасиз. Тариқатимизнинг биринчи мақсади ҳеч ким путур етказолмайдиган асосий бир мұхим сирни сақлаш ва наслдан-наслга ўтказишдир... Бу сир энг қадим замонлардан, ҳатто Одам Атодан қолиб келаётган сир бўлиб, бани башар тақдирни шунга боғлиқдир. Лекин мазкур сир щундоқ бир хусусиятга моликлирки, узоқ муддат ўзини поклаб тайёр қилмаган кимса буни билолмайди ва бундан истифода қилолмайди, шунинг учун бу сирдан воқиф бўлиш ҳар кимга ҳам мұяссар бўлавермайди. Шу сабабли бизнинг иккинчи мақсадимиз ўз аъзоларимизни шунга тайёр қилиш, имкон борича уларнинг қалбларини пок этиш, уларнинг ақлу идрокларини мазкур сирдан воқиф бўлиш йўлида кўп риёзат чеккан зотлардан қолган воситалар ёрдами билан тозалаш ва мунаvvар қилиш, шу билан уларни қобили асрор этишдир. Ўз аъзоларимизнинг қалбларини тозалаш ва уларни тўғри йўлга солиш билан биз, учинчидан, ўз фазилат ва художўйлигимизни намуна қилиб бутун бани башарни ҳам тўғри йўлга солган ва шу билан бутун кучимизни сарф қилиб, жаҳонда ҳукмрон бўлган ёвузликка қарши курашган бўламиз. Мана шу тўғриларда ўйлаб кўринг, мен яна қайтиб кираман,— деб ритор уйдан чиқиб кетди.

— Жаҳонда ҳукмрон бўлган ёвузликка қарши кураш...— деди Пьер ичиди ва келажакда шу йўлда кўрсатадиган фаолиятини тасаввур қилди. Унинг кўз олдига ўзи бундан икки ҳафта бурун қандай бўлса, шундай одамлар келди ва буларга ўзича панду насиҳат ўқиди. Унинг кўз олдига ҳам сўзи, ҳам иши билан ёрдам қилган кишилари — йўлдан озган ва баҳтсиз кишилар келди: мазлумларни қўлларидан халос қилган золимлар кўз ўнгидага гавдаланди. Ритор қайд қилган уч мақсаддан энг охиргиси — бани ба-

шарни тўғри йўлга солиш Пьерга айшиқса маъқул эди. Ритор айтган биринчи муҳим мақсад унинг мароқини қўзғотган бўлса ҳам, назарида унча муҳим кўринмади; иккинчи мақсад — киши ўз қалбини пок этиб ўзини тўғри йўлга солиши билан унинг учалик иши бўлмади, чунки шу тобда ўзини аллақачон тўғри йўлга кирган ва илгариги нуқсонларидан қутилган ва фақат эзгуликкагина қодир деб сезар эди.

Ярим соатдан кейин ритор қайтиб келди ва жўяндаги Сулаймон маъбадининг етти зинасига мувофиқ етти фазилатни баён қилди, масонликка кирувчи ҳар бир кишида мана шу фазилатлар бўлиши керак эди: 1) *шикаста нафслик*, тариқатнинг йўлларига риоя қилиш, 2) жамиятнинг улуғларига *итоаткорлик*, 3) хушфеъллик, 4) инсонпарварлик, 5) мардлик, 6) сахийлик, 7) ўлимга муҳаббат.

— Етгинчидан,— деди ритор,— ўлим тўгрисида кўпроқ ўйлаб, ўзингизни шу даражага еткизингки, ўлим кўзингизга даҳшатли душман эмас, балки... эзгулик йўлида риёзат чеккан руҳни роҳат ва фароғатга элтиш учун бу дунёнинг касиратидан қутқарадиган дўст бўлиб кўринсин.

Ритор шу сўзларни айтиб чиқиб кетгандан кейин Пьер: «Ҳа, шундоқ бўлса керак» деб ўйлади.— Шундоқ бўлса керак, лекин мен ҳали шунчалик занфманки, эндигина маъносига унча-мунча тушуниб келаётган ҳаётимни яхши кўраман». У қолгани беш фазилатини бирма-бир санаб, мардлик ҳам, сахийлик ҳам, хушфеъллик ҳам, инсонпарварлик ҳам, хусусан, кўзига ҳатто фазилатгина эмас, балки баҳт бўлиб кўринган итоаткорлик ҳам қалбida борлигини сезди. (Бебошлигидан қутулиб, ўз иродасини шубҳасиз ҳақиқатни биладиган кишилар қўлиға топширишдан бениҳоят хурсанд эди). Еттинчи фазилатни Пьер эсидан чиқариб қўйди ва ҳарчанд ўйласа ҳам эслолмади.

Ритор учинчи марта тез қайтиб келди ва ундан ўз нияtingизда қатъий турибсизми, сиздан нимаини талаб қилинса, ҳаммасини ўрнига етказилига розимисиз, деб сўради.

— Мен ҳаммасига розиман,— деди Пьер.

— Мен сизга яна юни айтишим керак,—деди Ритор,— бизнинг тариқатимиз ўз таълимотини сўз билангина эмас, балки ҳикмат ва фазилат муридларига сўздан кўра кўпроқ таъсир қиласидиган бошқа воситалар билан таълим беради. Агар қалбингиз соф бўлса, мана шу маъбадимиз ўзининг кўриниши билан сизга сўз билан айтгандан кўра кўпроқ

нарсанни англатмоғи керак; қабул қилинганингиздан кейин, эҳтимол, келажакда яна шу хилда таълим кўрарсиз. Бизнинг тариқатимиз ўз таълимотини иероглифлар воситаси билан ўргатган қадимги замон жамиятларига тақлид қиласди. Иероглиф,—деди ритор,—ҳис қилиб бўлмайдиган ва тасвир қилинган нарсадаги сифатларга эга бўлган нарсанинг номидир.

Иероглиф нима эканлигини Пьер жуда яхши билса ҳам гапиргани журъат қилолмади. Бу гаплардан у ҳозир синов бошланишини сезиб, индамай риторнинг сўзларига кулоқ солар эди.

— Агар сиз ўз қарорингизда қаттиқ турган бўлсангиз, мен бошлашим керак,— деди ритор Пьерга яқин келиб.— Сахийлигингизнинг исботи учун ҳамма қимматбаҳо нарсаларингизни менга бёришингизни сўрайман.

— Ёнимда ҳеч нарса йўқ эди-ку,— деди Пьер унинг сўзидан бутун бойлигингни бер деган маъно тушуниб.

— Ҳозир ёнингизда борини бераверинг: соатми, пулми, узукми...

Пьер дарров ёнидан ҳамёнини, соатини олди ва семиз бармоғидан никоҳ кечаси тақиладиган узугини чиқаргани анча уриниб қолди. У ҳамма нарсани бергандан кейин масон:

— Итоаткорлигингизнинг исботи учун ҳозир ечинишингизни сўрайман,— деди.

Пьер риторнинг амрига кўра фракини, жилеткаси ва чап оёғидаги этигини ечди. Масон унинг ёқасини суриб, чап кўкраини очди ва энгашиб иштонининг чап почасини тиззасигача кўтарди. Пьер бу одам овора бўлмасин деб дарров ўнг оёғидаги этигини ҳам ечиб, почасини кўтармоқчи бўлган эди, масон керакмас, деб чап оёғига кийгани туфли берди. Пьер болаларча уялар, интиқлиқда ўзига-ўзи кулгиси келиб беихтёр жилмайган кўйи риторнинг қаршисида қўлларини осилтириб, оёқларини кериб, ундан яна амр-фармон кутиб турар эди.

— Энди софдиллигингизнинг исботи учун энг кўп ҳирс қўйган нарсангизни айтишингизни сўрайман,— деди ритор.

— Менинг ҳирс қўйган нарсаларим! Мен кўп нарсаларга ҳирс қўйган эдим,— деди Пьер.

— Фазилат эгаси бўлиш йўлида сизни иккиланишга ҳаммадан кўпроқ мажбур қилган ўша нарсани айтинг,— деди масон.

Пъер эсламоқчи бўлиб ўйланиб қолди.

У ўзининг қусурларини бирма-бир ҳеслаб ва буларнинг қайси бири каттароқ деб ҳар қайсини салмоқлаб кўрар эди: «Майхўрликми? Баднафсликми? Такасалтангликми? Ялқовликми? Тезликми? Баджаҳликми? Хотинбозликми?»

— Хотинбозлик — деди Пъер эштилар-эштилмас. Бу жавобдан кейин масон анчагача тек ва жим қолди; ниҳоят Пъерга яқин келди-ю, столда турган рўмолни олиб, унинг кўзини яна боғлади.

— Сизга сўнгги марта айтаман: бутун диққатингизни ўзингизга қаратинг, бутун ҳиссиётингизни занжирбанд қилинг, кайфи сафони эҳтиросдан эмас, ўз қалбингиздан истанг. Кайф-сафо манбаи сиздан ташқарида эмас, ўзингизда...

Пъер ҳозир қувонч ва эътиқодга тўла бўлган қалбида одамнинг баҳрини очадиган кайф-сафо манбаи пайдо бўлганини сезди.

IV

Орадан кўп ўтмай қоронги маъбадга бояги ритор эмас, кафил бўлган Вилларский кириб келди. Пъер уни овозидан таниди. Ўз қарорида маҳкам турган-турмаганлиги тўғрисида яна берилган саволга жавобан Пъер:

— Ҳа, ҳа, турибман,— деди ва семиз кўкраги очиқ ҳолда маъсумона табассум билан бир оёғида этик, бир оёғи этиксиз оқсоқлана-оқсоқлана, Вилларский кўкрагига қўйилган қилич билан лапанглаб олға юрди. Уни уйдан олиб чиқиб ва орқа-олдинга қайриб, йўлак бўйлаб олиб кетишиди ва ниҳоят ложа¹ эшиги олдига олиб келишиди... Вилларский йўталди, унга масонлар болғачаси билан тиқиллатиб жавоб беришиди, эшик очилди. Йўғон бир товуш Пъердан (унинг кўзи ҳамон боғлиқ эди) кимсан, қаерда ва қачон туғилгансаи ва ҳоказо деб сўради. Шундан кейин унинг кўзини очмасдан, яна қаёққадир олиб боришиди: йўл-йўла-кай бу «саёҳатда» чекадиган заҳматлари тўғрисида, муқаддас дўстлик тўғрисида, халлоқи олам тўғрисида, барча қийинчилик ва хавф-хатарларга мардонавор тоб бериши тўғрисида разм билан сўзлашди. Бу саёҳат чоғида Пъер ҳамроҳлари уни тоғжислашди. Бу саёҳат чоғида Пъер ҳамроҳлари уни тоғжислашди. Бу саёҳат чоғида Пъер ҳамроҳлари уни тоғжислашди.

¹ Ложа—масонлар мажлис қурадиган маҳсус хона ва бошлангич ташкилот.

ганликларини ва бу гапларни айтганларида болғача ва қилич билан турлича тақиллатганликларини пайқади. Уни алланиманинг олдига олиб келганларида пирлари шошиб ва гангиб қолганликларини сезди. Уни ўраб олган одамлар щивирлашиб ўзаро мунозара қилаётганликларини, булардан бири уни нечукдир бир гилам устидан юргизишни талаб қилаётганлигини эшитди. Шундан кейин унинг ўнг қўлини олиб ниманингdir устига қўйишиди, чап қўлини чаپ кўкрагига қўйиши буюришиди ва бир масон айтаётган сўзларни такрорлаб, тариқат қонун-қоидаларга содик бўлиш тўғрисида қасам ичишга ундашди. Сўнгра шамни ўчириб, спирт ёндиришиди (Пъер буни ҳидидан билди) ва унга «Сен ҳозир кичик зиёни кўрасан» дейишиди. Унинг кўзини очишиди. Пъер худди тушида кўргандай, спирт алангасининг хирагина ёруғида риторга ўхшащ оқ пешгир тутган бир неча кишини кўрди, булар унинг рўпарасида кўкрагига қилич ўқталиб туришар эди. Буларнинг орасида қонга беланган оқ кўйлак кийтан бир киши бор эди. Пъер қилич кўкрагимга санчилсан, деб олға ташланди. Бироқ қиличлар четланди. Унинг кўзини дарров боғлашди.

— Ҳозир сен кичик зиёни кўрдинг,— деди кимдир. Кейин яна шамларни ёкиб, энди катта зиёни кўришинг керак дейишиди ва яна кўзини очишиди ва ўндан ортиқ овоз тўсатдан: *sic transit gloria mundi*¹ деди.

Пъер аста-секин ўзига кела бошлади ва уйга, ундаги одамларга қарай бошлади. Қора чойшаб ёпилган узун стол атрофида ўн иккитача одам ўтирас, ҳаммасининг кийими ҳам Пъер ҳали кўрган кишиларнинг кийимига ўхшар эди. Булардан баъзи бирларини Пъер Пејербургдаги ўтиришларда кўрган эди. Раислик ўрнини бўйнига маҳсус бут тақсан, Пъерга нотаниш ёш бир йигит ишғол қилган эди. Унинг ўнг томонида Пъер бундан икки йил бурун Анна Павловнанинг уйида кўргани ўша итальян аббат ўтирас эди. Булар орасида яна катта бир мансабдор ва илгари Курагинларницида турган швейцариялик бир мураббий ҳам бор эди. Ҳамма қўлига болғача тутган раиснинг сўзларига қулоқ бериб, шукуҳ билан хомуш ўтирас эди. Деворга ёниб турган юлдуз ўрнатилган; столнинг бир томонида турли-туман расмлар солинган чоғроқ гилам, иккинчи томонида меҳробга ўхшаган бир жой бўлиб, унда инжил билан одамнинг калла суяги туради. Столнинг тевара-

¹ Дунёни фоний мана шундай ўтади кетади.

тига бутхона чироғпояларига ўхшаган еттита катта-катта чироғпоя қўйилган. Масонлардан икки киши Пьерни меҳробга олиб бориб чўқкалатишди ва меҳробга сажда қилишни буюришди.

— Аввал қўлига курак олиши керак,— деди масонлардан бири секингина.

— Эй, қўя турсангиз-чи! — деди яна бири.

Пьер кўзлари жавдираб, сажда қилмасдан атрофга қаради ва бирдан иштибога қолди: «Қаердаман? Нима қилаётиман? Мени қалака қилишмаётганимкини? Шу ишларимдан кейинчалик ўзим уялиб юрмасмиканман?» Лекин бу иштибо бир лаҳзагина давом этди. У атрофини ўраб турган кишиларнинг жиддий башарасига қаради, шу дамгача қилган ишларини эслади ва ёрги йўлда — аросатда қолиш мумкин эмаслигини англади: у ўз иштибосидан ўзи қўрқиб, ўзида аввалгида ихлос туғдиришга тиришиб меҳробга сажда қилди. Дарҳақиқат унинг ихлоси илгаридан ҳам ортиб кетди. У бирмунча вақт бош қўйиб ётгандан кейин унга ўрнингдан тур, дейишди ва бошқалар тутган пешгир сингари оқ меш пешгир боглаши, қўлига курак, уч жуфт қўлқоп бернишди. Шундан кейин пири аъзам унга мурожаат қилди. Пир унга метинлик ва поклик рамзи бўлмиш бу пешгирга ҳеч доғ тушнрмаслигига ҳаракат қўлишини тайнилади: кейин шу курак билан ўз қалбингни қусурлардан тозала, одамларнинг қалбини ардоқла деди. Кейин бир жуфт мардона қўлқоп ҳақида гапириб, бунинг маъносини ҳали сен билолмайсан, лекин эҳтиёт қилгин деди; иккинчи бир жуфт мардона қўлқопни мажлисларда киясан деди, ниҳоят учинчи бир жуфт заифона қўлқоп ҳақида шундай деди:

— Азиз биродар, бу заифона қўлқоп сизнинг ихтиёрингизда. Қайси хотинни кўпроқ эҳтиром қиласангиз, ўшантга берниг. Ўзингиз муносиб кўриб, ихтиёр қилган хотинингизга шу туҳфа билан қалбингизнинг поклигини исбот қиласиз,— деди ва бир оз жим қолганидан кейин илова қилди.— Шуни назарда тутки, азиз биродар, бу қўлқоп нопок қўлнинг зийнати эмас, Пири аъзам шу сўзларни айтаётгандан Пьернинг назарида раис хижолат тортгандай кўринди. Пьер ундан кўпроқ хижолат тортди ва ҳатто қизариб, болалардай кўзларидан ёш чиқди-да, аланг-лаб атрофга қарай бошлади. Ўнгайсиз жимлик чўкди.

Бу жимликни биродарлардан бири бузиб, Пьерни гилам олдига олиб борди ва дафтарига қараб-қараб, гилам-

даги офтоб, ойболгача, шоқул, курак, йўнилган ва йўнилмаган тош, устун, уч дераза ва бошқа нарсаларнинг тасвирини унга тушунтира бошлади. Кейин Пъерга жой тайинлашди, ўтирадиган ложасининг белгисини кўрсатишиди, киришда айтиладиган сўзни айтишиди, ниҳоят, ўтиргани ижозат беришди. Пири аъзам дастурни ўқий бошлади. Дастур жуда узун эди. Пъер хурсандликдан, ҳаяжон ва уятидан ўқилаётган нарсага тушуна олмас эди. У дастурнинг фақат кейинги жумласинигина эшитди-ю, шу эсида қолди:

«Биз ўз маъбадларимизда эзгулигу ёвузлик орасидаги даражалардан бошқа даражаларни тан олмаймиз. Тенгликини бузадиган бирон ҳаракатдан ўзингни сақла. Ким бўлмасин, одам боласига дарҳол ёрдам қил, гумроҳга йўл кўрсат, йиқилаётганини суяб қол, одам боласига ҳеч қаҷон душманлик қилма, ғазабланма. Хушфеъл ва хушмуомала бўл. Барчанинг кўнглида эзгулик оловини ёқ. Бахтсаодатни одам боласи билан баҳам кўр, шунда бу фарогатингга ҳеч қаҷон ҳасад путур етказмайди.

Душманингни кечир, ундан қосос олма, унга фақатгина яхшилик қил. Олий қонунни мана шундай ижро қилишинг билан сен қадимги, йўқотган шавкатинг изига тушган бўласан». У сўзини тамом қилганидан кейин ўрнидан туриб, Пъерни қучоқлади ва ўпди.

Пъер хурсандлигидан кўзларида ёш, табриклиётган ва қайтадан танишашётган одамларга нима жавоб беришини билмай, атрофига қарап эди. У ҳеч қандай танишликни тан олмас, бу одамларнинг ҳаммасига фақат ҳаммаслагим дебгина қарап ва улар билан бирликда иш бошлаш иштиёқида ёнар эди.

Пири аъзам болғачаси билан тақиллатди, ҳамма жойжойига ўтирди ва бир киши мўминлик зарурати ҳақида ваъз айтди.

Пири аъзам энг сўнгги бурчни адо этишни буюрди, иона тўпловчи унвонини олган катга мансабдор масопларни айланиб чиқди. Пъер иона варақасига бор пулинин ёзмоқчи бўлдию, лекин бу мағрурлик бўлмасин деб қўрқиб, бошқалар қанча ёзган бўлса шунча ёзив қўя қолди.

Мажлис тамом бўлди. Пъер уйга қайтиб келганида ўзини худди ўн йиллик сафардан қайтган ва буткул ўзгариб, бурунги урф-одатларидан тамоман бегона бўлиб қолгандай сезди.

Ложада бўлган қабул маросимнинг иккинчи куни Пьер уйда китоб ўқиб ўтиаркан, ундаги бир томони худони, бир томони маънавий, учинчі томони жисмоний ва тўртинчи томони аралаш асосларни тасвир этган тўрт бурчакнинг маъносини англашга уринар эди. У ҳар замон китоб ва тўрт бурчакдаи бошини кўтариб, хаёлида янги ҳаётининг режасини тузар эди. Кеча ложада, дуэль хабари шоҳининг қулогига етганилиги ва Пьер Петербургдан чиқиб кетса, балки яхшироқ бўлиши тўғрисида гапиришган эди. У ўзининг жанубдаги мулкларига бориб, у ерда ўз дехқонлари билан машғул бўлишни мўлжаллади. У мана шу янги ҳаёти тўғрисида хурсанд бўлиб ўйлаб ўтирганида бехосдан князь Василий кириб келди.

— Дўстим, сен Москвада нима бало қилдинг? Лёля билан нима учун урушдинг, *mon cher*?¹ Сен янгилишгансан,— деди князь Василий эшикдан кирап экан.— Мен ҳаммасини билдим. Сенга шуни айтиб қўяйки, Эленда ҳеч гуноҳ йўқ, у фариштадай бегуноҳ.

Пьер жавоб қайтармоқчи бўлган эди, князь Василий унинг сўзини оғзидац олди:

— Нима учун тўппа-тўгри менга, ўз дўстингга мурожаат қилмадинг? Ман ҳаммасидан хабардорман, ҳаммасини биламан,— деди у,— сен ўз ор-номусини биладиган кини сифатида орият талааб қилгансан; эҳтимолки бир оз шошқалоқлик қилгандирсан, лекин бу тўғрида гапириб ўтирумаймиз. Аммо шуни назарда тутки, сен бу ишнинг билан Элен икковимизни бутун жамоат ва ҳатто сарой олдида ёмон аҳволда қолдирасан,— деди у овозини пасайтириб.— Элен Москвада, сен бу ерда. Шуни билгинки, дўстим,— деди Пьернинг қўлинини пастга тортиб,— бу бир англайлармовчилик холос, ўзинг ҳам сезиб тургандирсан деб ўйлайман. Ҳозир хат ёзиб бергни. Элең бу ерга келиб, ҳаммасини сенга айтиб беради. Бўлмаса, ўзингга жабр бўлади, дўстим.

Князь Василий унга «гап мана шу» дегандай назар ташлади.

— Тул маликамиз бу ишга жуда қизиққанлар, деб тайинлилар одамлардан эшилдим. Биласанми, маликамиз Эленга жуда меҳрибонлар.

¹ Азизим.

Пьер гапирмоқчи бўлиб бир неча марта оғиз ростлади-ю, лекин бир томондан князь Василий навбат бермади, иккинчи томондан эса, қайнатасининг сўзини қайтариб, ярацмасликка қарор қилганлигини қатъий айтгани журъат қилолмади. Бундан ташқари, масонлар дастурдаги «хушфеъл ва хушмуомала бўл» деган гап эсига тушди. У афтини буриштирди, қизарди, нима қилишини билмай бир неча марта туриб ўтири: умрида ҳеч қачон ким бўлмасин ҳеч кимнинг юзига қаттиқ гапирмагани учун ҳозир кўп қийин аҳволга тушиб қолди. У князь Василийнинг бунақа мағрурлик билан айтадиган сўзларига бўйинсунишга шу қадар ўрганиб қолган эдики, ҳозир ҳам унга бир нима дейишга ўзини ожиз сезди, лекин келажак ҳаёти ҳозир айтадиган гапига боғлиқ эканлигини билиб турар эди: у яна эски йўлдан юрадими — ёки масонлар кўрсатган, янги ҳаётга олиб борадиган ўша жозибали йўлдан борадими шу бир оғиз гапига боғлиқ эди.

-- Қани, азизим,— деди князь Василий тегишиб — «хўп» дегин, мен ҳозир сенинг номингдан хат ёзаман, олам гулистон,— лекин князь Василий ҳали сўзини тугатмаган эдики, Пьер отасига ўхшаб, оқариб бўзариб, князь Василийнинг афтига қарамай:

— Князъ, мен сизни чақирганим йўқ, чиқинг ҳозир, чиқиб кетинг,— дея шивирларкан, иргиб ўрнидан туриб эшикни очди ва ўзи қилаётган ишига ўзи ишонмай, князь Василийнинг қути ўчганини кўриб севиниб,— чиқинг дейман! — деди яна.

— Сенга нима бўлди? Ҳушиңг жойидами?

— Чиқинг деялман! — деди яна Пьер қалтироқ овоз билан. Князь Василий тайинлик бир жавоб олмай, чиқиб кетишга мажбур бўлди.

Пьер бир ҳафтадан кейин янги ёр-дўстлари бўлмиш масонлар билан хайрлашди ва уларга иона тариқасида катта пул қолдириб ўз мулкига кетди. Янги биродарлари унга Киев ва Одесса масонларига хат қилиб беришди ва унга хат ёзиб туриш ва келажак янги фаолиятларига раҳбарлик қилиш тўғрисида ваъда беришди.

VI

Пьер билан Долохов ўртасида бўлиб ўтган иш босди-босди қилинди ва подшоҳ ўша вақтларда дуэль хусусида жуда қаттиққўл бўлса ҳам, лекин ҳар иккала рақибга ҳам,

уларнинг секундантларига ҳам ҳеч нарса бўлмади. Бироқ Пьер хотини билан ажрашгандан кейин дуэлнинг сабаби ҳаммага маълум бўлди. Бир вақтлар гайри қонуний ўғил бўлганида ҳамма илтифот ва ҳимоят кўзи билан қараган, Россия империясида энг бадавлат бўйдоқ-йигитлардан бўлганида ҳамма ширин сўз айтган ва мақтаган Пьер уйланганидан кейин, яъни қизлар ва оналарнинг ундан умидлари узилгандан сўнг, хусусан одамларни ўзига хайриҳоҳ бўлишларини истамагани ва хайриҳоҳ қила билмагани учун жамоат ўртасида анчагина сҳори тўкилган эди. Энди ҳамма айбни унга тўнкашар, уни тутуруқсиз бадрашк, отасига ўхшаб жаҳли келганда, кўзига ҳеч нарса кўринмайдиган жоҳил дейишар эди. Пьер кетгандан кейин, Элен Петербургга келганда, таниш-билишлари уни хурсандлик билангина эмас, балки унинг бошига келган ғамга ғамгузордай бўлиб қарши олишди. Эридан гап очилганда Элен ўзига хос одоб билан, гарчи маъносига тушунмаса ҳам, рафтор қилди. Бу рафтори билан у гўё «тақдирига тан бермай начора, худо пешонамга шундай эр ёзган бўлса, қандоқ қилай» деб турар эди. Князь Василий ўз фикрини очиқроқ айтар эди. Пьердан гап очилганда у елкасини учирив ишора қилиб:

— Uncerveau fêlé — je le disais toujours¹, — дер эди.

— Мен олдинроқ айтган эдим,— деди Анна Павловна, мен ўшандаёқ дарров, ҳаммадан бурун (у ҳаммадан бурун айтганлигини таъкидлар эди) бу йигит асримизнинг йўлдан оздирувчи ғоялари бузган ярамас йигит, деган эдим. У чет элдан янги келиб, унга ҳамманинг ҳаваси келиб юрганда шундоқ деган эдим. Эсингизда борми, бир куни кечқурун бизникида ўгиришганимизда ўзини аллақандай бир Маратга ўхшатиб ўтирган эди. Мана, оқибати нима бўлди? Шу тўйнинг бўлишига ўшандаёқ кўнглим йўқ эди, ўшандаёқ охири баҳайр бўлсин, деган эдим.

Анна Павловна бўш кунлари ҳали ҳам бурунгидек ўз уйида ўзига хос маҳорат билан ўтиришлар ташкил қиласар, бу ўтиришларга биринчидан Анна Павловна ўзи айтгандай La crème de la véritable bonne société, la fine fleur de l'essence intellectuelle de la société de Pétersbourg² йигилар эди. Бу хилланган меҳмонлардан ташқари, Анна Павловна ташкил қилган ўтиришлар бошқа ўтиришлардан шу билан

¹ Мен ҳамма вақт жиннисимон демасмидим.

² Яхшиларнинг яхшиси, Петербург оқилларининг гули

фарқ қилар эдики, у ҳаммавақт бунда меҳмонларга бирон янги ва ҳаммага ёқадиган кишини таништирас, Петербург сарой муҳибларининг кайфиятини кўрсатадиган сиёсий термометрнинг даражаси бошқа ҳеч қаерда бу ўтиришлардагидек очиқ ва равshan кўринмас эди.

1806 йилнинг охирида, Наполеон прусс армиясини Иена ва Ауерштет атрофида тор-мор қилганлиги, прусс қалъаларининг кўпи қўлдан кетганлиги ҳақида хунук хабарларнинг тафсилоти келганидан ва бизнинг қўшинларимиз Пруссия тупроғига кириб, Наполеонга қарши иккичи уруш бошланганидан кейин Анна Павловна уйида ўтириш ташкил қилди. Бу ўтиришда la crème de la végitable bonne société¹ ташкил қилганлар дилбар ва эри ташлаб кетган баҳтсиз Элен, Mortemart, яқиндагина Венадан келган дилкаш князь Ипполит, икки нафар дипломат, Анна Павловнанинг холаси, сұхбатларида d'un homme de beaucoup de mérite² дебгина аталадиган бир ёш йигит, яқиндагина лутфан фрейлина қилинган бир хотин ва унинг онаси ҳамда яна бир неча бундайроқ кишилардан иборат эди.

Бу кечада Анна Павловна меҳмонларига таништирган янги шахс яқиндагина Пруссия армиясидан чопар бўлиб келган ва у ерда катта бир амалдорга адъютант бўлиб хизмат қиласидиган Борис Друбецкой эди.

Бу ўтиришда сиёсий термометрнинг суҳбат аҳлига кўрсатган ҳарорат даражаси шундан иборат эди: бутун Европа подшоҳлари ва саркардалари ҳар қайсимиизни ва ҳаммамизни дилсиёҳлик ва қайнуга солиш учун Наполеонни қанчалик ёқлашга тиришмасинлар, Бонапарт хусусидаги бизнинг фикримиз барибир ўзгармайди. Биз бу ҳақда кўнглимида нима бўлса шуни очиқ айтишдан тўхтамаймиз ва Пруссия қироли ҳамда бошқаларга шуни айтамизки: «Ўзларинга қийин. Tu l'as voulu, George Dandin,³ бизнинг айтадиган гапимиз мана шу». Анна Павловна ташкил қилган бу ўтиришда сиёсий термометр мана шуни кўрсатар эди. Меҳмонларга таниширилиши керак бўлган Борис меҳмонхонага кирганда ҳамма йиғилиб бўлган, Анна Павловна бош бўлган суҳбат Австрия билан бўлган дипломатик муносабатларимиз ва у билан иттифоқ тузиш устида борар эди.

¹ Яхшиларнинг яхшиси

² Катта фазилат эгаси

³ Сен шуни истар эдинг, Жорж Данден.

Олифта адъютантча мундир кийган, тўлишган, юзлари қип-қизил Борис меҳмонхонага бамайлихотир кириб келди, уни салом бериш учун одатдагича аввал Анна Павловнанинг холаси олдига олиб боришди, сўнгра меҳмонлар даврасига ўтқизиши.

Анна Павловна унга қоқ суюқдан иборат бўлган қўлини ўптирди, кейин уни баъзи нотаниш меҳмонлар билан таништирар экан, пичирлаб ҳар қайсисини таърифлайди.

— Le Prince Hippolyte Kouraguine — charmant jeune homme. M-r Kroug chargé d'affaires de Copenhague — un esprit profond, ёки оддийгина қилиб айтганда: M-r Shitoff un comme de beaucoup de mérite.¹

Борис хизмат даврида Анна Михайловнанинг гамхўрликлари соясида ва ўз диди ҳамда табиатан сиполиги орқасида хизматга хийла қулай вазиятни ишғол қилиб олди. У жуда катта бир кишига адъютант бўлиб, Пруссияга муҳим бир топшириқ билан бориб, ҳозир ўша ердан қайтиб келаётган эди. У Ольмюнда ўзига жуда ёқиб қолган, лекин ҳеч қаерда ёзилмаган субординацияни жуда яхши ўрганиб олган, бу субординацияга кўра, прaporщик сўзсиз генералдан жуда юқори туради; бу субординацияга кўра хизматда юқори мартабага эришиш учун ҳаракат, меҳнат, ботирлик, садоқат эмас, балки қилинган хизмат учун мукофот берадиганлар билан муомала қилишни билиш керак эди: у ўзининг тез муваффақият қозонишига ҳамда бошқалар буни нечук тушунмасликларига кўпинча ҳайрон қолар эди. Мана шу қашфиёти натижасида унинг бутун кундалик ҳаёти, илгариги таниш-билишлари билан бўлган бутун муносабатлари, келажаги тўғрисидаги бутун режалари буткул ўзгариб кетди. У бой эмас, лекин бор пулени бошқалардан кўра яхшироқ кийишга сарф қиласар, ҳар қандай ҳузур-ҳаловатдан воз кечар эди-ю, лекин мундоқ извошга тушмас ёки эски мундир кийиб Петербург кўчасига чиқмас эди. У ўзидан юқори ва фойдаси тегадиган одамларгагина яқинлашар ва улар билан ошно бўлишга тиришар эди. У Петербургни яхши кўрар ва Москвани эса ёмон кўрар эди. Ростовлар оиласи ва Наташага бўлган болалик муҳаббати ёдига тушса жини қўзир, шунинг учун армияга кетганидан бери Ростовларникига қадам босмаган эди. Анна Павловнанинг уйидаги суҳбатда иштирок

¹ Князь Ипполит Курагин, дилкаш йигит, Жаноб Круг, Копенгаген элчиси, заки одам . . . ва жаноб Шитов, кўп фазилатли киши.

тищни хизматда катта мартабага эришиш деб билган Борис бу ерда ўзининг ролини дарҳол англади, бу ерда ўтирганларга зеҳн солиб ҳар қайсиси билан яқинлашиш имконияти ва фойдасини чамалар экан, ўзидағи фазилатдан фойдаланишни Анна Павловнага қўйиб берди. У гўзал Элен ёнидан кўрсатилган жойга ўтириб, суҳбатга қулоқ берди.

— Vienne trouve les bases du traité proposé tellement hors d'atteinte qu'on ne saurait y parvenir même par une continuité de succès les plus brillants, et elle mêl en doute les moyens qui pourraient nous les procurer». C'est la phrase authentique du cabinet de Vienne¹, — деди Дания элчиси.

— C'est le doute qui est flatteur! — деди l'homme à l'esprit profond² хиёл табассум билан.

— Il faut distinguer entre le cabinet de Vienne et l'Empereur d'Autriche, — Mortemart. — L'Empereur d'Autriche n'a jamais pu penser à une chose pareille, ce n'est que le cabinet qui le dit.³

— Eh, mon cher vicomte, — деди Анна Павловна гапга аралашиб,— L'Urope ne sera jamais notre allée sincére.⁴

Шу гаплардан кейин Анна Павловна Борисни ишга солиши учун Пруссия қиролининг жасорати ва матонатидан ёўз очди.

Борис сўз навбатини кутиб, гапираётган кишининг сўзига диққат билан қулоқ солиб ўтиаркан, ёнидаги гўзал Эленга бир неча марта қараб ҳам қўйди; Элен ҳам ўз навбатида бир неча марта ўш ва чиройли йигит — адъютант билан жилмайиб кўз уриштириб олди.

Анна Павловна Пруссия аҳволи тўғрисида сўзлаб туриб, Борисдан Глогауга қылган сафари ва Пруссия қўшинларининг аҳволи тўғрисида гапириб беришни сўради. Борис шошилмасдан, соғ француз тилида жуда ўринлатиб, қўшинлар тўғрисида, сарой хусусида анчагина қизиқ тафсилотларни айтди ва бутун сўзи давомида айтган фактлари

¹ «Вена таклиф қилинган шартноманинг асосларини шу қадар имконият хорижида деб биладики, буларни бирмунча порлоқ муваффақиятлар натижасидагина қўлга киритиш мумкинdir ва Вена мана шу муваффақиятларни қўлга киритишимиш воситаларига шубҳа билан қарайди». Вена кабинетининг фикри мана шу.

² Яхши шубҳа—деди заковат эгаси

³ Вена кабинетини Австрия императоридан фарқ қилиши керак,— деди Мортемар. —Австрия императори бундай ўйлаши ҳеч мумкин эмас, бу фақат қабинетнинг гапи.

⁴ Оҳ, азизим, виконт, Европа ҳеч қачон бизга самимий иттифоқчи бўлмайди.

тўғрисида ўз фикрини баён қилишдан қочишга ҳаракат қилди. Борис бирмунча вақт меҳмонларнинг диққатини ўзига тортди ва Анна Павловна бу янги тортидан меҳмонлар мамнун бўлганликларини сезди. Бориснинг сўзларига ҳаммадан кўра Элен ортигроқ эътибор қилар эди. У бир неча марта сўз қотиб, Бориснинг сафари ҳақидаги баъзи бир тафсилотларни сўради ва бу саволлардан Пруссия армиясининг аҳволига жуда қизиқсандай кўринар эди. Борис сўзини тамом қилиши биланоқ Элен одатлагича жилмайиб, унга мурожаат қилди:

— Il faut absolument que vous veniez me voir,¹ — дели. Бу гапни шундай бир тарзда айтдики, тўё Борис билмайдиган баъзи бир мулоҳазаларга кўра, унинг келиши жуда зарур эди.— Mardi entre les 8 et 9 heures. Vous me ferez grand plaisir.²

Борис унинг хоҳишини бажо келтиришга ваъда бериб, энди у билан сўзлашмоқчи бўлган эди, Анна Павловна «холам сизнинг сўзингизни эшилмоқчи» деган баҳона билан Борисни чақирди.

— Сиз бу қишининг эрини биласиз-а? — деди Анна Павловна кўзини юмиб ва маҳзун бир ҳаракат билан Эленни кўрсатиб.— Шундай чиройли хотин шундай бахтсиз бўлса-я! Унинг олдида эридан сира сўз оча кўрманг! Бечорага жуда ҳам қийин!

VII

Борис билан Анна Павловна меҳмонлар даврасига қайтиб келганда киязь Ипполит тап сотиб ўтирган эди. У ўтирган креслосида илгарироқ сурилиб:

— Le Roi de Prusse!³ — деди то қулиб юборди. Ҳамма унга қараб қолди,— Le Roi de Prusse? — леб сўради Ипполит ва яна кулди, яна осойиншта ва жиддий қиёфада ўзини креслога ташлади. Анна Павловна бир оз кутди, лекин унинг ортиқ сўзлашга майли йўқлигини кўриб, худо бехабар Бонапарт Потсдамда Буюк Фридрихнинг қиличини ўтиргани ҳақида сўз очди.

¹ Албатта, менинг олдимга бир келишингиз керак.

² Сесанба куни соаг 8 билан 9 орасида. Қелсангиз, жуда хурсанд бўламан.

³ Пруссия қироли!

C'est l'épée de Frédéric le Grand que je...¹— деб гап боши-лаган эди, Ипполит унинг сўзини бўлиб:

— Le Roi de Prusse...— деди-ю, меҳмонлар оғзига қа-раши биланоқ узр сўраб яна жим бўлди. Анна Павловна афтини буриштириди. Ипполитнинг ошиаси Mortemart унга қараб: Voyons à qui en avez vous avec votre Roi de Prusse?²— деди.

Ипполит худди ўз кулгисидан ўзи уялгандай кулди.

— Non, ce n'est rien, je voulais dire seulement...³ (у Венада эшитгани ва бутун оқшом давомида айтишга урин-гани бир қизиқ гапни айтмоқчи эди.) Je voulais dire seu-lement que nous avons tort de faire la guerre pour le roi de Prusse.⁴

Борис шундай эҳтиёт билан табассум қилдики, меҳмон-лар ҳазилни қандай қабул қилишларига қараб, бу табас-сумни, ўша ҳазилни мазах қилиш, ҳазил маъқул бўлди, деб тушунса ҳам бўлар эди. Ҳамма кулиб юборди.

— Il est très mauvais votre jeu de mot, très spirituel, mais injuste — деди Анна Павловна буришган бармоғи билан таҳдид қилиб.— Nous ne faisons pas la guerre pour le roi de Prusse, mais pour les bons principes. Ah, le mé-chant, ce prince hippolyte!⁵ — деди у.

Суҳбат кўпроқ сиёсий янгиликлар атрофида айланиб, бутун оқшом давом этди. Ўтиришнинг охирида сўз шаҳан-шоҳ берган мукофотлар тўғрисида боргандা суҳбат жуда ҳам авжига чиқди.

Ўтган йили №№ портрет ишланган тамакидон муко-фот олди-ку,— деди L'homme à l'esprit profond⁶— Нега энди ўша мукофотни SS ололмас экан?

— Je vous demande pardon, une tabatière avec le portrait de L'Empereur est une résomqense, miis point une distinction —дели дипломат,—un cadeau plutôt.⁷

¹ Бу қилич Буюк Фридрихни бўлиб, мен буни . . .

² Хўп, нима бўлиши Пруссия қироли?

³ Ҳеч нарса, мен фақат айтмоқчи эдимки...

⁴ Мен фақат шунни айтмоқчи эдимки, биз Пруссия қиролини деб бекорга уришиб юрибмиз.

⁵ Сизнинг сўз ўйинингиз яхши эмас, жуда ўткир бўлса ҳам лекин ноҳақ. Биз Пруссия қироли учун эмас, балки эзгу ният учун урушаштибмиз. Бай-бай, бу князь Ипполит мунча заҳар!

⁶ Заковат эгаси.

⁷ Кечирасиз, императорнинг портрети ишланган тамакидон мартаба эмас, мукофот, ҳатто армуғондир.

— Il y eu plutôt des antécédents, je vous citerai Sehwa-
rzenberg.¹

— C'est impossible,² — деди яна бири.

— Le grand cordon, c'est différent³, — деди бошқаси.

Ҳамма кетгани ўрнидан қўзғолганида бутун оқшом кам гапириб ўтирган Элен яна Борисга қараб буйруқомуз му-
лойим бир илтимос йўсинида унииг сесланба куни кели-
шини сўради.

— Сизнинг келишингиз жуда зарур,— деди у Анна Павловнага кулимсираб қараб. Анна Павловна пушт-
паноҳида бўлган Элен тўғрисида сўзлаган вақтда юзида
пайдо бўладиган ўша маъюс табассум билан Эленинг
хоҳишини тасдиқлади. Бориснинг шу оқшом Пруссия
қўшинлари ҳақида айтган ҳалиги сўзларидан Элен уни
албатта кўришим зарур, деган фикрга келгандай эди.
Элен худди сесланба куни келсангиз, бу заруратнинг
сабабини айтиб бераман, дегандай кўришарди.

Борис сесланба куни кечқурун Эленинг ҳашаматли
мехмонхонасига келди-ю, лекин бу ерга келиши нима учун
бунчалик зарур бўлганилигига дурустроқ бир изоҳ топа
олмади. Бу ерда бошқа меҳмонлар ҳам бор эди. Графиня
Борис билан дурустгина гаплашмади ҳам, Борис кетаётиб
унииг қўлини ўтирганида Элен нечукдир жилмаймасдан, ши-
вирлаб:

— Venez demain dîner ... le soir. Il faut que vous ve-
niez... Venez⁴, — деди.

Борис Петербургга бу келишида графиня Безухованинг
уйига серқатнов бўлиб қолди.

VIII

Уруш авж олиб кетиб, жанг майдони Россия чегара-
сига яқинлашиб келмоқда эди. Ҳамма инсоният душмани
бўлмиш Бонапартни қаргамоқда эди. Қишлоқларда ҳалқ
лашкарлари тўпланимоқда, аскарликка одам олинмоқда
эди. Жанг майдонларидан турли-туман хабарлар келиб
турас, бу хабарлар ҳамиша ёлғон-янинқдан иборат бўлар,
шуниг учун буларга ҳамма ҳар хил маъно берар эди.

¹ Мисоллар бўлган—Шварценберг.

² Бундоқ бўлиши ҳеч мумкин эмас.

³ Лента—бошқа масала...

⁴ Эртага овқатлангани келинг кечқурун. Келишингиз зарур албатта
келинг.

Кекса князь Болконский, князь Андрей ва княжна Марьянинг ҳаётлари 1805 йилдан бўён анча ўзгариб кетди.

1806 йилда кекса князь халқ лашкарлари бўйича ўша вақтда бутун Россияга тайинланган саккиз бош қўмондоннинг бири этилиб тайинланди. Ўғлини ўлганга чиқарган вақтларида қарилиги айниқса билиниб қолган кекса князь заифлигига қарамай, императорнинг ўзи тайинлаган бу вазифадан бош тортишни ўзига эп қўрмади ва бу фаолият уни ғайратга киргизиб, тетик қилиб қўйди. У ўзига топширилган уч губернага ҳар доим қатнаб турар, ўз вазифаларини ниҳоятда садоқат билан адo этар, қўл остидаги одамларга бениҳоят қаттиқ қўл бўлиб, ҳеч бир икир-чикирни кўзидан қочирмас эди. Княжна Марья отасидан математика дарси олишни йиғиштириб қўйди, фақат чол уйда бўлган чоғлардагина ҳар куни эрталаб кичкина князь Николайнинг (бобоси уни шундоқ атар эди) мураббияси билан отасининг кабинетига кирап эди. Ҳали эмадиган князь Николай ўз мураббияси ва дояси Савишина билан марҳума княгинянинг уйидага турар, княжна Марья эса, жиянчасига қўлидан келганича оналик қилиб, кўп вақтини унинг бўлмасида ўтказар эди. M-le Bourieппе ҳам болани жуда яхши кўрадигандай кўринар, княжна Марья кичкина *фаришта* (у жиянини шундоқ деб атар эди)га қарашиб ва у билан ўйнаш лаззатидан ўзини маҳрум қилиб, бу лаззатини дугонасига багишлар эди.

Лисие Гори бутхонасининг олдида, кичкина княгиня қабрининг тепасида часовия¹ бўлиб, бунга Италиядан келтирилган мармар ҳайкал қўйилган эди. Бу ҳайкал қанотларини ёзib учишга тайёр турган фариштанинг тасвири эди. Фариштанинг юқориги лаби худди табассум қилмоқчи бўлгандай, бир оз кўғарилиб турар эди. Бир куни князь Андрей билан княжна Марья часовиядан чиқаркан, ажиб бир ҳолни — бу фариштанинг юзи марҳуманинг юзини эслатишини айтди. Лекин князь Андрей бундан ҳам ажиброқ бир нарсани синглисига айтмади: ҳайкалтарош фариштанинг юзига тасодифий равишда шундай бир ифода берган элики, князь Андрей марҳума хотиннинг юзида ўқигани ўша «Вой, мени нима қилиб қўйдиларинг?..» деган маънони уқиди.

Князь Андрей қайтиб келганидан кейин, орадан кўп вақт ўтмай кекса князь ўғлига Лисие Горига тўрт чақирим

¹ Кичкина бутхона.

келадиган Богучароводаги катта мулкини ажратиб берди. Бир томондан Лисие Горига боғлиқ оғир хотирот, бир томондан отасининг феъл-авторига уччалик тоқати бўлмаганлиги, бир томондан узлатга чекилиш зарурати важидан князь Андрей Богучаровога кўчди-да, вақтнинг кўпроқ қисми-ни шу ерда ўтказа бошлади.

Аустерлиц кампаниясидан кейин князь Андрей минбаъд ҳарбий хизматга кирмасликка аҳд қилди: уруши бошланиб, ҳамма аскарий хизматда бўлиши зарур бўлиб қолган вақтда у ҳақиқий ҳарбий хизматдан қутилиш учун отасининг қўйлостида жалқ лашкарлари тўплаш вазифасида ишлади. Ота-бала 1805 йилдан кейин гўё ролларини алмаштиргандай бўлишди. Кекса князь ишда файратга миниб, кампаниядан яхши натижалар умид қиласар, князь Андрей эса, аксинча, урушда иштирок қилмай, ичидаги афсусланар ва кампаниядан фақат ёмон натижалар кутар эди.

1807 йилнинг 26 февралида кекса князь округларга чиқиб кетди. Князь Андрей Лисие Горида қолди, у отаси бўлмаган вақтларда кўпинча вақтни шу ерда ўтказар эди. Қичкина Николушка уч кундан бери бетоброқ эди. Кекса князни олиб борган кучерлар шаҳардан қайтиб, князь Андрейга турли қофоз ва хатлар олиб келишди.

Хат олиб кирган камердинер ёш князни кабинетдан тополмай, княжна Марьянинг бўлмасига кирди. Бироқ князь Андрей бу ерда ҳам йўқ эди. Унга князь ўз ўглининг бўлмасида эканлигини айтишди.

— Зоти олийлари, Петрушка сизга хат олиб келибди,— деди мураббия ёрдамчиларидан бўлмиш бир қиз князь Андрейга қараб. Князь Андрей болалар стулчасида ўтириб, жуда диққат қилиб, титроқ қўллари билан ярим рюмка сувга шишадан дори томизмоқда эди.

— Нима гап? — деди у жаҳл билан. Қўли қалтираб кетиб, рюмкага ортиқча дори томиб кетди. У рюмкадаги дорини ерга тўкиб ташлади-да, яна сув сўради. Қиз сув берди.

Уйда битта болалар каравоти, иккита сандиқ, иккита кресло, стол, болалар столи ва князь Андрей ўтирган сгулча бор эди. Деразаларга парда тутилган, столда ёниб турган шам каравотдан муқовали нота китоби билан тўсиб қўйилган эди.

Каравотча ёнида турган княжна Марья акасига қараб:

— Дўстим, тура турайлик... кейин,— деди.

— Кўйсанг-чи шунақа беҳуда гапларингни, ҳали ҳам қилган ишинг шу бўлди-ку,— деди князъ Андрей жаҳл билан шивирлаб, афтидан, синглисига теккизиб.

— Дўстим, уйғотмаганинг яхши, бола ухлаб қолди,— деди княжна ёлворган товуш билан.

Князъ Андрей ўрнидан турди ва қўлида рюмка, оёқ учida каравотча олдига келди.

— Ё уйғотмасакмикин?— деди у иккиланиб:

Княжна Марья гапи ўтганига хижолат бўлгандай, лекин тортиниброқ:

— Ўзинг биласан... менимча... ўзинг биласан,— деди. У шивирлаб чақираётган қизни акасига кўрсатди.

Иситмада куйиб ётган болага қараб иккаласи ҳам икки кечадан бери ухламаган эди. Ўз докторларига ишонмай, шаҳардан олиб келинадиган докторни кутиб, булар икки кундан бери болага ўзлари ҳар хил дори-дармон қилишмоқда эди. Уйқусизлик ва ташвишдан бўларича бўлган aka-сингил бир-биридан аламини олар, бир-бирига жаҳл қилар ва уришар эди.

— Петруша дадангиздан қофоз олиб келипти,— деди қиз шивирлаб.

Князъ Андрей чиқиб кетди.

— Нима гап экан ўзи! — деди у жаҳл билан ва отаси айтиб юборган амр-фармонни эшитиб, ундан келган хат ва қоғозларни олиб, яна ўғлининг бўлмасига кирди.

— Хўш, қалай? — деди князъ Андрей.

— Бир зайлда, сабр қилгин, худо ҳаққи. Карл Иванич доим уйқу ҳамма нарсадан яхши дейди,— деб шивирлади княжна Марья хўрсиниб.

Князъ Андрей боланинг олдига келиб, унинг у ёқ-бу ёғини ушлаб кўрди. Бола иситмада ёнмоқда эди.

— Э, қўй, ўша Карл Иваничингни!— деб у дорилик рюмкани олиб, боланинг тепасига келди.

— Андрей, қўйсанг-чи! — деди княжна Марья.

Лекин князъ Андрей унга афтини буриштириб хўмрайди-ю, қўлида рюмка, боланинг устига энгашди.

— Мен шуни ичкизмоқчиман,— деди у,— мен сендан сўрайман, шу дорини бер.

Княжна Марья елкасини учирди-ю, ноилож унинг қўлидан рюмкани олди ва дояни чақириб, болага дори ичира бошлади. Бола чинқириб нафаси қайтди. Князъ Андрей афтини буриштириб, бошини ушлаганича уйдан чиқди-да, нариги уйга кириб, диванга ўтирди.

Отасидан келгаш хатлар ҳамон унинг қўлида эди. Кекса князъ кўк қоғозга йирик-йирик қилиб шуларни ёзган эди:

«Агар ёлғон бўлмаса, ушбу дақиқада қуръер катта бир хушхабар келтирди. Эйлау ёнида Бенигсен гўё Бонапартдан ғолиб келипти. Петербургда ҳамма шод-хуррам, армияга бениҳоят мукофотлар юборилмоқда. Немис бўлса ҳам табрик қиласман. Корчева бошлиғи Хандриков деган шахс нима қилаётганини ҳеч билмайман: шу маҳалгача қўшимча одам ва озиқ-овқат юборгани йўқ. Дарҳол от чопиб боргин ва айтгинки, агар бир ҳафта ичида ҳаммасини муҳайё қилмаса, бошини оламан. Прейсиш-Эйлау жангни тўғрисида Петенкадан ҳам мактуб олдим, жангда ўзи қатнашилти, бу гаплари рост. Аралашуви керак бўлмаганлар аралашмасалар, ҳатто немис ҳам Бонапартнинг адабини бериши мумкин. Одамларнинг гапларига қараганда, тумтарақай бўлиб қочмоқда эмиш. Тездан Корчевага от чопиб, тошириғимни бажо келтиргин».

Князъ Андрей бир уф тортдию иккинчи конвертни очди. Икки саҳифа қоғозга майда ёзилган бу хат Билибиндан эди. Князъ Андрей бу хатни ўқимасдан, икки буклади-да, яна отасининг «Корчевага от чопиб, тошириғимни бажо келтиргин!» — деган сўз билан тамом бўлгаш хатини қайтадаи ўқиди.

«Кечирасиз, бола тузалмагунча ҳеч қаёққа бормайман» деди ичида ва эшик олдига бориб, бола ётган уйга қаради. Княжна Марья ҳануз каравотча ёнида туриб, болани секин-секин тебратмоқда эди.

«Ёзган совуқ хабарини қараю! — деди князъ Андрей отаси ёзган хатни ўйлаб.— Ҳмм. Мен армияда хизмат қилмайдиган вақтда улар Бонапартни енгишилти. Мени мазах қилгани қилган... Майли, қилса қилаверсин...» деди ва Билибиннинг французча ёзган хатини ўқий бошлади. Ҳаёлни банд қилиб қийнаётган ўйлардан бир дақиқа фориг бўлиш учун гарчи бошига чала-ярим кираётган бўлса ҳам, лекин хатни ўқиди.

IX

Билибин ҳозир армиянинг бош квартираси ҳузурида дипломатия чиновниги бўлиб хизмат қиласар, хатни француз тилида, французча ибора ва қизиқ тадбирлар ишлатиб ёз-

ган бўлса ҳам лекин ўз қилмишини қоралаш ва ўз айбини фош қилишда русларга хос жасорат билан бу кампанияни мукаммал тасвиirlаган эди. Билибин хатида дипломатик *discréption*¹ қийнаётганини, армияда рўй берадиган ҳодисаларни кўриб юраги сиқилганда дардини айтгани князь Андрейдек одами борлигидан хушбахт эканини айтган эди. Бу эски хат бўлиб, Прейсиш Эйлау жангидан бурун ёзилган эди.

«Depuis nos grands succès d'Austerlitz vous savez, mon cher Prince,— деб ёзган эди Билибин,— que je ne quitte plus les quartiers généraux. Décidément j'ai pris le gout de la guerre, et bien m'en a pris. C'est que j'ai vu ces trois mois, est incroyable.

Je commence ab ovo. L'ennemi du genre humain, comme vous savez, s'attaque aux Prussiens. Les Prussiens sont nos fidèles alliés, qui ne nous ont trompés que trois fois depuis trois ans. Nous prenons fait et cause pour eux. Mais il se trois ans. Nous prenons fait et cause pour eux. Mais il se à nos beaux discours, et avec sa manière impolie et sauvage se jette sur les Prussiens sans leur donner le temps de finir la parade commencée, en deux tours de main les rosse a plate couture et va s'installer au palais de Potsdam.

«J'ai le plus vif désir,— écrit le Roi de Prusse à Bonaparte,— que V. M. soit accueillie et traitée dans mon palais d'une manière, qui lui soit agréable et c'est avec empressement, que j'ai pris à cet effet toutes les mesures que les circonstances me permettaient. Puisse-je avoir réussi!» Les généraux Prussiens se piqueent de politesse envers les Français et mettent bas les armes aux premières sommations.

Le chef de la garnison de Glogau avec dix mille hommes, demande au Roi de Prusse, ce qu'il doit faire s'il est sommé de se rendre?.. Tout cela est positif.

Bref, espérant en imposer seulement par notre attitude militaire, il se trouve que nous voilà en guerre pour tout de bon, et ce qui plus est en guerre sur nos frontières avec et pour le Roi de Prusse. Tout est au grand complet, il ne nous manque qu'une petite chose, c'est le général en chef. Comme il s'est trouvé que les succès d'Austerlitz auraient pu être plus décisifs si le général en chef eut été moins jeune, on fait la revue des octogénaires et entre Prochorofsky et Kamensky, on donne la préférence au dernier. Le général nous

arrive en kibik à la manière Souvoroff, et est accueilli avec des acclamations de joie et de triomphe.

Le 4 arrive le premier courrier de Pétersbourg. On apporte les malles dans le cabinet du maréchal, qui aime à faire tout par lui-même. On m'appelle pour aider à faire le triage des lettres et prendre celles qui nous sont destinées. Le maréchal nous regarde faire et attend les paquets qui lui sont adressés. Nous cherchons — il n'y en a point. Le maréchal devient impatient, se met lui même à la besogne et trouve des lettres de l'Empereur pour le comte T., pour le prince V. et autres. Alors le voilà qui se met dans une de ses colères bleues. Il jette feu et flamme contre tout le monde, s'empare des lettres, les decachète et lit celles de l'Empereur adressées à d'autres.

Ҳали менга муомала шуми! Менга ишонч йўқми? Мени таъқиб қилишмоқчи! Хўп, қилишсин, йўқол ҳамманг!

Et il écrit le fameux ordre du jour au général Benigsen.¹

---

¹ «Дўстим князь, ўзингиз биласизки, Аустерлицдаги порлоқ галабамиздан бери мен бош квартирадан бир қадам нарига жилганим йўқ. Мен урушга жуда ҳам ўрганиб қолдим ва шундан мамнумман; сўнгги уч ой ичидаги ҳориқулода насраларни кўрдим.

Мен гапни яна бошидан бошлийман. Ўзингизга маълум, бани башиар душмани пруссакларга ҳужум қилаётинти. Бу ўша бизни уч йилда уч мартағагина алдаган содик иттифоқчиларимиз бўлган пруссаклар! Биз шуларга ёрдам қилаяпмиз. Бироқ, маълум бўлишича, бани башиар душмани бизнинг гўзал нутқларимизга хеч қандай эътибор қилмасдан, ўзига хос одобсизлик ва ёввойиллик билан пруссакларга ҳужум қилаётинти, бошлаган парадларни тамом қилгани уларга фурсат бермай, тор-мор қилиб, Потсдам саройига кириб оладётинти.

Пруссия қироли Бонарпартга шундай деб ёзитти: «Мен зоти олийларини саройимда ўзларига муносиб равишда кутиб олишишиёқидаман ва бу хусусда мен айрим эътибор билан шароит имкон берганича, зарур бўлган ҳамма амр-фармонларни бердим. Шунга мусассар бўлиш орзусидаман». Прусс генераллари француздар олдида кўл қовуштириб туришади ва бир оғиз гап билан таслим бўлишиади. Ўй минг эскари бўлган Глогау гарнизонинин бошлиғи, агар таслим бўлиш керак бўлиб қолса қандай қиласай, деб Пруссия қиролидан сўрайди. Буларнинг ҳаммаси аниқ. Қисқаси, биз унга ҳарбий кучимиз билан даҳшат солмоқчи бўлган энлик, бироқ натижада ўз чегарамизда, ҳаммадан ҳам кўра муҳимроғи, Пруссия қироли учун ўшанинг ўзи билан бирга урушга тортилган бўлиб чиқдик. Ҳамма наржамиз ошиб-тошиб ётипти, фақат кичкинагина бир нарса етмай турнинг, у ҳам бўлса—бош қўмондон. Бош қўмондоң бунчалик ёш бўлмаганда Аустерлицда қозонган галабамиз кескинроқ бўлар эди деб, саксон яшар генераллардан бош қўмондон танлаб, Прозоровский билан Каменскийдан бирини, яъни Каменскийни танланди. Генерал бизнинг олдимишга суворовчасига усти ёпиқ файтунда келди, уни шод-хуррамлик ва зўр тантана билан қарши олишди.

«Мен ярадорман, от миниб юра олмайман, демак, армияга қўмондонлик ҳам қила олмайман. Сиз армиянгизнинг асосий қисмини Пултускка тор-мор қилинган ҳолда келтиридингиз: у бу ерда, очиқ ҳавода, ўтисиз, ем-хашаксиз ётипти, шунинг учун чора кўриш керак: чунки ўзингиз граф Буксгевденга кеча шундоқ илтифот кўрсатдингиз, чегарамизга чекиниш тўғрисида ўша ўйласин ва буни ўша бугун бажарсин.

— Отда юравериб, écrit-il à l'Empereur, эгар кетимни чақа қилдики, бу нарса отлиқ юришимга ҳамда бундай катта армияга қўмондонлик қилишимга монелик қиласди, шунинг учун ҳам қўмондонликни ўзимдан каттароқ бўлган генерал, яъни граф Буксгевденга топширдим ва бу ишга тааллуқли нарсаларни ўшангага ҳавола қилиб, унга маслаҳат бердимки, агарда нон юборилмаса, Пруссиянинг ичкариогига чекинсин, чунки бир кунга етадиган нон қолган холос, баъзи полкларда эса дивизион командирлари Остерман ва Седморецкийларнинг сўзларига кўра ҳеч нарса қолган эмас, мужикларнинг ўзлари эса оч, менинг ўзим бўлсан то муолажа қилиб бўлгунимча Остроленко госпиталида бўламан. Госпиталда неча кун ётганлигим тўғрисида маълумот бераман ва шу билан бирга маълум қиласманки, агарда армия шу манзилда яна ўн беш кун турса, баҳоргача ҳам соғ одам қолмайди.

Мен чолга жавоб беринг, қишлоққа кетайин, зероки топширилган буюк вазифани адо қилолмай, шон-шарафдан маҳрум бўлдим, Сизнинг илтифотномангизни шу ерда, яъни госпиталда ётиб кутаман, токи армияда командирлик ўрнида мирзолик вазифасини ўтаб ўтирамайн. Менинг армиядан кетганлигим боиси таассуф бўлмас, чароки бир кўрнинг армиядан кетиши ҳукмидадир, менга ўхшаган кишилар Россияда мингларча».

4-числода Питербургдан биринчи курьер келди. Чамадонни фельдмаршалнинг кабинетига олиб киришди, чунки у ҳамма ишни ўз қўли билан қилишини яхши кўради. Келтирилган хатларни ажратиб, ўзимизга тегишли бўлганларини айриб олишга ёрдам бергани мени чақиришди. Фельдмаршал бу ишни бизга топшириб, ўз номига келган хатни кутиб, қараб ўтириди. Ёиз қидириб унинг номига кэт топа олмадик. Фельдмаршал ҳаяжонланаб ўзи ахтара бошлади ва шаҳаншоҳдан граф Т., князь В., ва бошқаларга келган хатларни топди. У ниҳоятда дарғазаб бўлиб, жон-пони чиқиб шаҳаншоҳнинг бошқалар номига ёзган хатларини очиб ўқий бошлади. Шундан кейин граф Бенигсенга ўша машҳур буйруфини ёзди.

Le maréchal se fâche contre l'Empereur et nous punit tous; n'est-ce pas que c'est logique!

Voilà le premier acte. Aux suivants l'intérêt et le ridicule montent comme de raison. Après le départ du maréchal il se trouve que nous sommes en vue de l'ennemi, et qu'il faut livrer bataille. Boukshevden est général en chef par droit d'ancienneté, mais le général Benigsen n'est pas de cet avis; d'autant plus qu'il est lui, avec son corps en vue de l'ennemi, et qu'il veut profiter de l'occasion d'une bataille «aus eigener Hand» comme disent les Allemands. Il la donne. C'est la bataille de Pultousk qui est sensée être une grande victoire, mais qui à mon avis ne l'est pas du tout. Nous autres pékins avons comme vous savez, une très vilaine habitude de décider du gain ou de la perte d'une bataille. Celui qui s'est retiré après la bataille, l'a perdu, voilà ce que nous disons, et à titre nous avons perdu la bataille de Pultousk. Bref, nous nous retirons après la bataille, mais nous envoyons un courrier à Petersbourg, qui porte les nouvelles d'une victoire, et le général ne cède pas le commandement en chef à Boukshevden, espérant recevoir de Petersbourg en reconnaissance de sa victoire le titre de général en chef. Pendant cet interrégne, nous commençons un plan de manœuvres excessivement intéressant et original. Notre but ne consiste pas, comme il devrait l'être, à éviter ou à attaquer l'ennemi; mais uniquement à éviter le général Boukshevden qui par droit d'ancienneté serait notre chef. Nous poursuivons ce but avec tant d'énergie, que même en passant une rivière qui n'est pas guéable, nous brulons les ponts pour nous séparer de notre ennemi, qui, pour le moment, n'est pas Bonaparte, mais Boukshevden. Le général Boukshevden a manqué d'être attaqué et pris par des forces ennemis supérieures à cause d'une de nos belles manœuvres qui nous sauvait de lui. Boukshevden nous poursuit — nous filons. A peine passe-t-il de notre côté de la rivière, que nous repassons de l'autre. A la fin notre ennemi Boukshevden nous attrape et s'attaque à nous. Les deux généraux se fâchent. Il y a même une provocation en duel de la part de Boukshevden et une attaque d'épilepsie de la part de Benigsen. Mais au moment critique le courrier, qui porte la nouvelle de notre victoire de Poulousk, nous apporte de Petersbourg notre nomination de général en chef, et le premier ennemi Boukshevden est enfoncé: nous pouvons penser au second,

Князь Андрей хатни аввал эътибор бермасдан ўқиди, лекин ўқиётган нарсалари (Билибинга нақадар ишониш мумкин эканлигини билса ҳам тобора ҳаблини банд қила бошлади. Хатни у шу еригача ўқидио сўнг гижимлаб ташлади. Унинг аччиғини келтирган нарса хатда ёзилган гаплар эмас, балки ўзига ёт бўлган ҳаёт уни мунчалик ташвишга солгани эди. У кўзларини юмди, хатда ўқиганларини гўё унтиш учун пешанасини ишқади-да, болалар бўлмасига қулоқ солди. Қулогига бирдан галати бир товуш эшитилгандай бўлди. Унинг жон-пони чиқиб кетди, хат ўқиётган вақтимда болага бирон нарса бўлмадимикин, деб қўрқиб кетди. У оёқ учнда юриб болалар бўлмасининг эшиги олдига келди, эшикни очди.

У бўлмага кириши билан мураббия кайфи учиб, алланимани яширди, княжна ҳам каравот ёнида йўқ эди.

— Дўстим,— деб унинг орқасидан шивирлаган княжна Марьяннинг товуши унга ғоят ташвишмайд туолди.

Князь Андрей сабабсиз ваҳимага тушикли, бу ҳол кўпинча узоқ уйқусиз ва кўп ҳаяжондан кейин бўлади. Ў, бола ўлипти, деган хаёлга борди. Унинг қулогига кирган ҳар бир товуш, кўзига кўринган ҳар бир нарса шу қўрқувсини тасдиқлаётгандай бўлар эди.

«Оббо, тамом» — деди у ичиди ва пешанасига совуқ тер чиқди. Ў, бола каравотда йўқ ва мураббия унинг ўлигини мендан яширди, деган комил ишонч билан гаранг

манимиз Буксгевден бизга етиб олиб, атака қилди. Иккала генерал кўп талащи ва бир-биридан хафа бўлишди, иш икки бош қўмондон орасида дуэлгача борди. Бироқ шу пайтда Пултуск галабаси ҳақида Петербургга хабар олиб борган чопар қайтиб келади ва бош қўмондон тайнин қилинганилиги ҳақида бўйруқ келтиради, шу билан биринчи душман — Буксгевден мағлуб бўлади. Биз энди иккинчи душман — Бонапарт тўғрисида ўйласак бўлади. Мана шу пайтда, учничи душман чиқиб қолздики, бу душман православлардан иборат бўлиб, баланд овоз билан пон, гўшт, сухари, ем-хашак яна алланималар галаబ қилмоқда. Магазинлар бўм-бўш, йўллар юриб бўлмайдиган. Православлар талай бошлайди ва бу талон шу даражага стадики, бу сўнгги кампаниялар бундай талоннинг тимсолини кўрга эмас. Покларнинг ярми бебош командаларга айланниб, бутун мамлакатни кезиб, аҳолини хонавайрон қилаётитти. Аҳоли буткул хонавайрон бўлди. Касалхоналар касаллар билан тўлиб тошиб кетди. Ҳаммаёқда очник. Босқинчи солдатлар икки марта ҳатто бош штабни босициди ва бони қўмондон уларни даф қилиш учун бир батальон солдат чақиришга мажбур бўлди. Мана шундай босқинлар вактида менинг бўш чамадоним билан тўнимни олиб кетишиди. Шаҳаншоҳ барча дивизия бошлиқларига босқинчиларни отиб ташлашга ҳуқуқ бермоқчи. Лекин мен бу нарса қўшинларнинг ярмини отишга мажбур қилмаса деб қўрқаман».

бўлиб, каравотча олдига келди. У пардани кўтарди-ю, лекин жавдираган кўзларига бола анчагача кўринмади. Ниҳоят у болани кўрди: икки бети қип-қизил бола бошини ёстиқдан пастроққа қўйиб, тарвайиб, уйқу ичида тамшаниб, бир текис нафас олиб каравотда кўндаланг ётар эди.

Князъ Андрей болани кўриб, худди ўлган боласи тирилгандай суюниб кетди. У энгашиб, синглиси ўргатгандай, лабини боланинг пешонасига қўйиб, унини иситмасини кўрди. Боланинг нозиккина пешонаси нам эди. У боланинг бошини ушлаб кўрди, бола шунчалик терлаган эдики, ҳатто соchlари ҳўл эди. Бола ўлимдан қолдигина эмас, дарднинг оғир пайти ўтиб, энди тузалмоқда эди. Князъ Андрей бу бир парча гўштни олиб бағрига босмоқни истади, лекин журъат қилмади. У боланинг тепасида турар экан, унинг бошига, қўлларига ва кўрпа остида билиниб турган оёқларига қарап эди. Ёндан шарпа эшитилди ва каравотнинг пардасига кўланка тушди. Князъ Андрей қарамади, у боладан кўзини олмай, унинг бир текисда нафас олишига қулоқ солар эди.

Бу кўланка княжна Марьянинг кўланкаси эди, у аста босиб каравотнинг олдига келди-да, пардани кўтариб ичига кирди. Князъ Андрей қарамасдан уни билдию қўлини узатди. Княжна Марья унинг қўлини қисди.

— Терлапти,— деди князъ Андрей.

— Мен шуни сенга айтай деб чиқаётган эдим,— деди княжна Марья.

Бола уйқусида салгина қимиirlади, кулимсиради ва пешонасини ёстиққа ишқади.

Князъ Андрей опасига қаради. Княжна Марьянинг нур сочиб турган чиройли кўзларида хурсандлик ёши ялтираб, парда остида яна ҳам чиройлироқ кўринди. У каравот пардасини хиёл тортиб укасига томон интилди ва уни ўпди. Иккови бир-бирига таҳдидомуз ишора қилди, учовини бутун дунёдан ажратиб турган бу оламдан чиққуси келмагандай, парда ичида хийла туриб қолиши. Сочини парданинг попугига ўралаштириб каравот олдидан аввал князъ Андрей чиқди. «Дунёда энди бирдан бир илинжим шу» — деди у хўрсиниб.

X

Пьер масонлар жамиятига қабул қилинганидан кейин кўп ўтмай, ўз мулкларида нима ишлар қилиши кераклиги тўғрисидаги қўлланмаларни тўла ёзиб олиб, Киев губер-

насига жўнади — дехқонларининг кўпчилиги ўша ерда эди.

Пьер Киевга келиши биланоқ бош конторага ҳамма бошқарувчиларни йигиб, уларга ўзининг ният ва хоҳишларини баён қилди. У шундоқ деди: дехқонларни крепостнойликдан буткул озод қилишнинг тадбири тезда кўрилади, ўшангача уларга оғир меҳнат юкламаслик керак: болалик хотинлар ишга чиқарилмаслиги керак; дехқонларга ёрдам берилиши керак; дехқонларга жисмоний жазо бериш ўрнига насиҳат қилиниши керак, ҳар бир мулкда касалхона, етимхона ва мактаблар очилиши керак. Бошқарувчиларнинг баъзилари (бу ерда чаласавод хўжалик мудирлари ҳам бор эди) ёш граф ишимиздан иорози, пул ўғирлаганимизни пайқаб қолдимикин деб, унинг сўзларига ўтлари ёрилиб қулоқ солишар; баъзилари дастлаб бир қўрққанларидан кейин Пьернинг тиши тушган кишидек шу-шу қилиб гапирганига ва у айтган янги сўзларга қизиқенинг қулоқ солишар, баъзилари эса хўжайнининг гапирининг ўзидан завқ қилишар, яна баъзи бирлари, энг ақллилари, шу жумладан, бош бошқарувчи ҳам унинг сўзларидан ўз мақсадларига етмоқ учун хўжайнинг қандоқ муомала қилиш кераклигини англашар эди.

Бош бошқарувчи Пьернинг ниятларига катта хайрихоҳлик билдири; лекин бу ўзгаришлардан ташқари умуман издан чиқиб кетган ишлар билан ҳам машғул бўлиш зарур эканлигини айтди.

Граф Безуховдан қолган шунча мол-давлатга эга бўлиб, яна йилига, одамларнинг айтишича, 500 минг сўм даромад олса ҳам Пьер отаси ҳаёт чоғида ўн минг сўм олган вақтидагидан ҳозир ўзини кампулроқ сезар эди. У йиллик бюджетини қўйидагича тахмин қиласр эди. Бутун мулклари бўйича Кенгашга 80 мингга яқин тўлайди; Москва ёнидаги ва Москвадаги ҳовли ҳамда кияжналарнинг харажати 30 мингга яқин туради; 15 мингга яқин нафақага кетади; яна шунчалик хайрия ишларига сарф бўлади; 150 минг графикянинг таъминоти учун юборилади; қарзларнинг процентаига 70 мингга яқин берилади; солинаётган бутхона учун шу икки йил мобайнида ўн минг кетди; қолган юз минг нимага сарф бўлганини ўзи ҳам билмас, яна ҳар йили қарз кўтаришга мажбур бўлар эди. Булардан ташқари, бош бошқарувчи ҳар йил гоҳ ёнғин чиқди, гоҳ ғалла унмади, гоҳ фабрика-заводларни қайта қуриш зарурлиги ҳақида хат ёзиб турар эди. Шундоқ қилиб Пьер

биринчи навбатда машғул бўлиши керак бўлган нарса мулк-ларга тааллуқли ишлар эдики, бунга унинг на қобилияти бор эди, на хоҳиши...

Пъер бош бошқарувчи билан ҳар куни *машғул бўлар* эди. Бироқ бу машғулотдан ҳеч натижа чиқмаётганлигини ўзи сезиб турар эди. Унинг машғулоти ишга ҳеч муносабати йўқ бир тарзда ўтаётгани, бу машғулот ишни илгарилатмаганини ҳис қиласр эди. Бир томондан, бош бошқарувчи бутун ишларни расво бир аҳволда қилиб кўрсатар ва Пъерга қарзларни тўлаш, крепостной дехқонлар кучи билан янги ишлар бошлаш зарурлигини айтар, бунга эса Пъер кўнмас эди. Иккинчи томондан, Пъер крепостной дехқонларни озод қилишга киришишни талаб қиласр, бошқарувчи эса, аввал васийлар кенгашидан бўлган қарзни узиш кераклигини ва буни узмагунча дехқонларни тездан озод қилиш мумкин эмаслигини айтар эди.

Бошқарувчи бу иш мутлақо мумкин эмас, демас эди; у дехқонларни озод қилиш учун Кострома губернасидағи ўрмонларни, паст қўриқ ва Қrimдаги ерларни сотишни таклиф қиласр эди. Лекин бошқарувчи бу ишларни ижозатнома, талабнома ва ҳоказолар сингари нарсаларга боғлаб, шу қадар мураккаб қилиб кўрсатар эдики, Пъер гаранг бўлиб қолиб, фақатгина «ҳа, ҳа, шундай қилинг» дейишдан бошқа ҳеч нарса деёлмас эди.

Бу иш билан ўзи бевосита машғул бўлишга Пъернинг ўкуви йўқ эди, шунинг учун ишга ҳуши йўқ, бошқарувчи олдида ўзини шу иш билан машғул бўлаётгандай қилиб кўрсатар эди холос. Бошқарувчи бўлса бу ишларни граф қилсалар яхши, менинг учун нокулайроқ деб кўрсатишга тиришар эди.

Катта шаҳарда таниш-билишлар кўпайиб қолди; таниш бўлмаганлар эса губернанинг энг давлатманд кишиси билан танишмоққа ва қутламоққа шошилар эди. Пъер масонлар жамиятига кириш олдида ўзи иқорор бўлган ва тарқ қилишни ваъда қилган қусурлари шу қадар суюк-суюгига сингиб кетган эдики, булардан ҳеч қутила олмас эди. Унинг кун ва тунлари, ҳафта ва ойлари ўша Петербургдаги сингари ўтиришларда, зиёфатларда, сухбатларда, балларда ўтар, кўз очиб атрофга қарагани вақт тополмас эди. У янгича ҳаёт кечириш умидида бўлса ҳам ҳамон илгаригача, фақат бошқа шароитда яшар эди.

Пъер билар эдики, масонлик буюрган уч қарздан бирини, яъни ҳар бир масон маънавий ҳаётда намуна бўлиши

керак, деган қарзни ўрнига етказа олмаётитти; етти фазилатдан эса иккитаси: хушфеъллик ва ўлимга муҳаббат унда мутлақо йўқ. У бошқа қарзларни — инсониятни йўлга солиш, инсонпарварлик, хусусан, сахийликни ўрнига етказаётшибман-ку, деб ўзига тасалли берар эди.

1807 йилнинг баҳорида Пьер Петербургга қайтиб бормоқчи бўлди. У қайтиб кетаётиб, йўлакай бутун мулкларини айланиб, зиммасига олган ишларидан пималар қилинганигини, худои таоло топширган ва лутф-марҳамат қилиши керак бўлган одамлар қай аҳволда эканликларини ўз кўзи билан кўрмоқчи бўлди.

Ёш графикинг барча ниятларини телбалик, ўзи учун ҳам, граф учун ҳам, деҳқонлар учун ҳам зарарли деб билгани бош бошқарувчи ён берди. У деҳқонларни озод қилиш мумкин бўлмаган иш деб кўрсата туриб, барча мулкларда катта мактаб бинолари, касалхона ва стимхоналар солдиришга киришди; хўжайнини қарши олган ҳамма жойга одамлар қўйиб, уни дабдаба ва тантана билан эмас (чунки бу Пьерга ёқмаслигини билар эди) балки, графга таъсир қиласидан ва уни алдайдиган бир тарзда, яъни диний маросим шаклида, санам ва нон-туз олиб чиқиб қарши олишини буюрди.

Жануб баҳори, Вена коляскасида тинчгина ва тез юриб қилинаётган саёҳат ва ҳам йўл ёлғизлиги Пьернинг кайфини чоғ қилди. Унинг биринчи марта кўраётган мулклари бир-биридан гўзалроқ, ҳамма жойда одамлар унинг илтифотларидан мамнун ва миннатдор кўринар эди. Пьер одамларнинг бу қарши олишларидан бир қадар ўнгайсизланса ҳам, лекин ичидагу жуда хурсанд эди. Бир жойда мужиклар уни нон-туз ҳамда Пётр ва Павелнинг сурати билан қарши олишди, унинг деҳқонларга кўрсатган лутф-марҳамати учун миннатдорлик нишонаси ўлароқ ўз ҳисобларидан Пётр билан Павел ҳазратлари шарафига бутхонага яна битта меҳроб қургани ижозат сўрашди. Яна бир жойда ёш болали хотинлар уни қарши олиб, оғир ишдан озод қилганини учун унга миннатдорлик билдиришди. Учинчи бир мулкда бир руҳоний Пьернинг марҳамати соясида савод чиқараётган ва диний дарс ўқиётган болалар билан бирликда хоч кўтариб чиқиб қарши олди. Пьер ҳамма мулкларида касалхона, мактаб ва ибодатхоналар учун солинган ва солинаётган ғиштин иморатларни ўз кўзи билан кўрди, буларнинг ҳаммаси яқин ўртада очилиши керак эди. Пьер ҳамма ерда, баршчина ишлари илгаригидан камайганлиги

тўғрисида фақат бошқарувчиларнинг ҳисоботини кўрган бўлса ҳам, лекин кўк кафтан кийган дехқон вакилларининг таъсирли сўзлар билан миннатдорчилик баён қилганларини эшилди.

Лекин Пьер нон-туз олиб чиқилган ва Пётр билан Павел шарафига бутхонада яна битта меҳроб қурилган жой тижорат қишлоғи бўлиб, Пётр кунида у ерда ярмарка очилишини, унинг олдига вакил бўлиб келган бой мужиклар томонидан меҳроб аллақачон қурилганлигини, бу қишлоқ мужикларининг ўндан тўққиз қисми ниҳоят даражада қашшоқ эканлигини билмас эди. Фармонга мувофиқ баршчина ишларига юборилмай қўйилган болали хотинлар ўз ерларида жуда қаттиқ меҳнат остида эзилаётганликларидан ҳам Пьер бехабар эди. Хоч билан қарши олган руҳоний дехқонларни шилаётганлигини, унинг қўлига топширилган болаларни ота-оналари йиғи-сиги билан бериб, кейинчалик катта пул бадалига қайтиб олишларини ҳам билмас эди. План билан қурилаётган бу ғиштин иморатлар ўз дехқонларининг қўли билан қурилаётганлигини ва шубilan баршчина қофозда озайтирилган бўлса ҳам амалда кўпайиб кетганлигини билмас эди. Бошқарувчи унинг фармонига мувофиқ оброкни учдан бир камайтирилганлигини дафтардан кўрсатган бўлса, ўша ерда баршчина мажбурияти илгаригидан ярим баравар ортиб кетганлигини билмас эди. Мана шунинг учун Пьер ўз мулкларига қилган саёҳатидан бениҳоят хурсанд бўлиб, Петербургдан чиққан вақтдаги камбағалпарварлик кайфиятига қайтди ва ўзи буюк устод деб атагани пириаъзамга дабдабали хатлар ёзди.

«Шу қадар хайрли иш қилиш, шунчалик гап экан-ку,— дер эди Пьер ўзича,— нега биз шу тўғрида дурустроқ ўйламаймиз!»

У миннатдорчиликлардан хурсанд бўлса ҳам, лекин миннатдорчилик сўзларини эшилганида хижолат бўлар эди. Бу миннатдорчиликлар унинг шу тўпори ва фақир кишиларга яна ҳам кўпроқ яхшилик қилишга қодир эканлигини эслатар эди.

Ўтакетган қаллоб ва аҳмоқ бош бошқарувчи графнинг ақллилиги ва гўллигини яхши билиб, уни ўйинчоқдек ўйнаб, дабдабали қарши олишлар Пьерга қанчалик таъсир қилганини кўриб, дехқонларни озод қилиш мумкин эмас, озод қилиш керак ҳам эмас, улар шусиз ҳам жуда яхши ҳаёт кечираётитти деб туриб олди.

Пьер ичида дехқонлар ҳақиқатан яхши ҳаёт кечираёт тиғти, озод қилинса буларнинг бошига худо билади, не кунлар келиши мумкин деб ўйлаб, бош бошқарувчининг фикрига қўшилар, лекин астойдил бўлмаса ҳам, ўзи адолатдан деб билган нарсаларнинг амалга оширилишини талаб қиласр эди. Бошқарувчи графнинг ҳоҳишларини амалга ошириш учун бутун кучини сарф қилишга ваъда берди, чунки у яхши билардики, ўрмон ва мулкларни соғтиш, кенгашдан ижозат олиш учун унинг бирон чора кўриш-кўрмаслигини текшириш у ёқда турсин, ҳатто граф нима учун қурилган иморатлар бўш ётганини ва дехқонлар ҳамон бурунгидай хўжайинга пул бериб ёки унинг ишини қилиб юрганлигини ҳеч қачон сўрамайди ва билмайди.

XI

Жануб саёҳатидан кайфи чоғ бўлиб қайтган Пьер кўпдан бери ўйлаб юрган ниятини бажо келтириб, икки йилдан бери кўрмаган дўсти Болконскийнинг олдига борди.

Богучарово қишлоғи даштлик, кесилган ва кесилмаган қайназор ва арчазордан иборат кўримсизгина бир текисликда эди. Бариннинг қўраси катта йўл бўйидаги қишлоқнинг охирида, янги қазилган, қирғоқларига ҳали ўт-ўланчиқмаган сув тўла ҳовузнинг нариги томонида — ондасонда катта қарағайлар кўзга чалинган ёш ўрмоннинг ўртасида эди.

Бариннинг қўраси ғалла омбори, хўжаликка керакли бинолар, отхона, ҳаммом, флигель ва ярим доира шаклидаги поштоқи ҳали битмаган каттакон ғишт иморатдан иборат эди. Ҳовлининг атрофига ниҳоллар ўтқазилган, девори ва дарвозаси янгигина ҳамда мустаҳкам; айвонда кўк бўёқقا бўялгап иккита ёнгиги трубаси ва бочка тураг, йўлкалар типтик, кўприклар панҷарали ва пишиқ; ҳамма нарсадан эгасининг сариштали, сарғарлиги кўриниб тураг эди. Эшикдаги хизматкорлар, князъ қайси уйда туради, деган саволга жавобан ҳовуз бўйидаги кичкинагина янги флигелни кўрсатишиди. Князъ Андрейнинг қари огаси, Антон, Пьерни коляскадан туширди ва князъ уйдалар, деб уни кичкинагина ва озода флигелчага олиб кирди.

Ўз дўстини охирги марта Петербургда жуда ҳашаматли бир шароитда кўрган Пьер дўсти яшаб турган бу ҳовли-

чанинг, гарчи озода бўлса ҳам одмилигига ҳайрон қолди. У шошиб ҳануз қарагай ҳиди келиб турган ва шувалмаган кичкина залга кириб, эшикка томон бораётган эди, Антон оёқ училда югуриб, ундан илгари ўтдию эшикни тақиллатди. Ичкаридан:

— Ҳа, нима гап² — деган қаттиқ ва ёқимсиз товуш эшитилди.

— Мехмон келди,— деди Антон.

— Айт, тура турсин,— деган жавоб бўлдию стулнинг сурилган товуши эшитилди. Пьер йўргалаб эшик олдига келди-да, ичкаридан чиқсан қовоғи солиқ ва хийла қариб қолган князь Андрейга дуч келиб қолди. Пьер уни құчоқлади, кўзойнагини кўтариб уни ўпди ва яқиндан юзига қаради.

— Қандай шамол учирди, хуш келибсан,— деди князь Андрей. Пьер индамасдан, ҳайрон бўлиб, дўстига тикилиб турар эди. Князь Андрейнинг ўзгашиб кетганлиги уни ҳайратда қолдирди. Князь Андрейнинг сўзлари мулоим, юзида ва лабларида табассум бўлса ҳам, лекин нигоҳи сўнник эди ва бу сўнник нигоҳига хурсандлик ифодаси беришга тиришса ҳам бера олмас эди. Князь Андрейни озипти, рангруйи оқарипти, вояга етипти, дебгина бўлмасди, мудом бир нарса тўғрисида ўйлаганини кўрсатадиган бу нигоҳи ва пешонасидаги ажини Пьерни ҳайратда қолдирди ва то ўргангунича бегонасиратиб қўйди.

Ўзоқ жудоликдан кейин кўришганда гап дарров қўр олмагани сингари, буларнинг ҳам гаплари қўр олмай, ўзларига маълум бўлган нарсалар тўғрисида қисқа-қисқа савол-жавоб қилишди. Ниҳоят, гап аста-секин қўр олиб, боя бир-икки оғиз сўз билан айтилган нарсалар, ўтмиш ҳаёт, келажак тўғрисидаги режалар, Пьернинг саёҳати, унинг машғулотлари, уруш ва ҳоказолар масаласи устида тўхтади. Князь Андрейнинг нигоҳида Пьер пайқаган ўйчаник ва сўниклик ҳозир Пьернинг сўзларига, айниқса унинг ўтмиш ёки келажак ҳақида шавқ-завқ билан сўзлаётган сўзларига қулоқ солиб қилаётган табассумида кўпроқ билинди. Князь Андрей унинг сўзларига гўё қўшилишинистар эдину қўшила олмас эди. Пьер ҳозир князь Андрейнинг олдидаги шавқ-завқ билан сўзлаш, орзу-ҳавас умидидан гапириш ўнгайсиз бўлиб қолганини ҳис қила бошлади. У ўзининг сўнгги саёҳатидан кейин айниқса кучайган масонлик фикрларини баён қилишдан тортинар эди. У содалик қилиб қўйицдан қўрқиб, ўзини тутди; шу билан бирга

у ўзининг яхши йигит бўлиб қолганини, энди Петербургдаги Пьерга сира ўхшамаганлигини ўз дўстига кўрсатишни жуда-жуда хоҳлар эди.

— Кўришмаганимиздан буён кўп кунларни бошдан кечирдим, ўзим ўзимни танимай қолдим.

— Ҳа, ўшандан буён бизлар жуда кўп ўзгариб кетдик,— деди князъ Андрей.

— Сиз-чи, сиз? — деб сўради Пьер,— сизнинг қандай ниятларингиз бор?

— Қандай ниятларим? — деди князъ Андрей кинояомуз.— Менинг ниятларимми? — деди у яна худди бу сўзниг маъносига ҳайрон бўлгандай.— Мана, иморат солаёттипман, келаси йил буткул кўчиш ниятидаман...

Пьер индамай, князъ Андрейнинг қартая бошлаган юзига тикилди.

— Йўқ, мен сўраётганим...— деди Пьер.

Князъ Андрей унинг сўзини бўлди:

— Мени сўраб нима қиласан... Ўзинг гапир, саёҳатинг, мулкларингда қилган ишларинг тўғрисида гапирсанг-чи.

Пьер қилган хайрли ишларида ўз иштирокини мумкин қадар яширишга тиришиб, ўз мулкларида қилган ишлари тўғрисида гапира кетди. Князъ Андрей Пьер қилган ишлар худди кўпдан бери маълум ишлардай, унга бир неча марта ба луқма ташлади; унинг сўзларига на фақат қизиқмасдан, ҳатто Пьер шу сўзларни айтиб ўтирганидан номус қилаётгандай бўлиб қулоқ солди.

Пьер дўстининг олдида ўнғайсизланиб, ҳатто мустар бўлиб қолди. У жим бўлди.

Князъ Андрейга ҳам меҳмоннинг сухбати малол келди шекилли:

— Менга қара, дўстим,— деди,— мен бу ерда кўчман-чидай турибман,— фақат ишлардан хабар олгани келган эдим. Шу бугун синглиминг олдига қайтиб кетаман, сени улар билан танишитириб қўяман. Ҳа, айтгандай, сен таниш эдинг шекилли,— деди князъ Андрей меҳмонга бир нима дейиш учунгина.— Овқатдан кейин жўнаймиз. Кўрамни айланиб кўришга ҳафсаланг борми? — Иккоби ташқарига чиқди ва қалин ошналардай сиёсий янгиликлар танишибилишлари тўғрисида сўзлашиб, овқатгача айланиб юришди. Князъ Андрей ўзининг қўраси ва солаётган иморатлари тўғрисидагина ҳафсала билан ва бир оз жонланиб гапирди, лекин шунда ҳам сўрида туриб келажакда ҳовлиси қандай бўлишини тасвир қилаётганида сўзининг ўртасида бирдан

тўхтаб,— қўй, бу ерда қизиқарли нарса йўқ, юр, овқатланиб жўнайлик,— деди. Овқат вақтида Ўнернинг уйлашидан гап очилди.

— Мен бу гапни эшитиб жуда ҳайрон бўлиб эдим,— деди князъ Андрей.

Пьер шу тўғрида гап очилганда ҳаммавақт қизарганидай, қизариб кетдию шошиб:

— Буни қандоқ бўлганлигини мен сизга бирон вақт айтиб бераман. Лекин биласизми, бу нарса абадий узилкесил бўлиб кетган.

— Абадий? — деди князъ Андрей,— ҳеч нарса абадий бўлмайди.

— Бу ишнинг охири нима билан тамом бўлганини биласизми? Дуэлни эшитдингизми?

— Ҳа, сенинг бошингга шу ҳам келди.

— Ҳудога минг қатла шукурки, мен ўша одамни ўлдирмадим,— деди Пьер.

— Нега? — деди князъ Андрей. — Қопағон итни ўлдириш ҳатто савоб.

— Йўқ, одам ўлдириш яхши эмас, ноинсофлик бўлади.

— Нима учун ноинсофлик бўлади? — деди князъ Андрей.— Инсоф ва ноинсофлик тўғрисида ўйлаш одамларнинг иши эмас. Одамлар ҳамма нарсадан ҳам кўра инсофии ноинсофликдан ажратиш тўғрисида бир умр адашган ва бундан кейин ҳам адашади.

Пьер келганидан бўён князъ Андрейнинг энди очилиб гапираётганини сезиб:

— Бирорга нисбатан қилинган ҳар бир ёвузлик ноинсофлик бўлади,— деди мамнун бўлиб. У нима бўлиб ҳозиргидай ўзгариб қолганини батафсил айтиб беришни хоҳлар эди.

— Сен нимани бирорга нисбатан ёвузлик деб биласан?

— Ёвузлими? Ёвузлик?— деди Пьер,— ўзимизга нисбатан қилинган ёвузлик нима эканлигини ҳаммамиз ҳам биламиз-ку.

— Ҳа, биламиз, лекин мен ўзим учун ёвузлик деб билган нарсани бирорга қилмайман,— деди князъ Андрей ҳаётга янгича қарашини Пьерга айтиб беришни истаб, тобора жонланиб. У француэча гапирдди. Je connais dans la vie que maux bien réels: c'est le remord et la maladie.

Il n'est de bien que l'absence de ces maux.¹ Мана шу икки фалокатга чап бериб, ўзим учун яшаш менинг ҳозирги маслагимдир.

— Ўз яқинингга муҳаббат, фидокорлик қаёққа кетди?— деди Пьер,— йўқ, мен бу фикрингизга қўшилолмайман. Ёвузлик қилмаслик, пушаймон бўлмаслик учугина яшаш кифоя қилмайди. Мен илгари шундай, ўзим учунгина яшаб ҳаётимни барбод қилдим. Мен энди бошқалар учун (Пьер камтарлик вожидан «яшаб» демади) яшашга ҳаракат қилиб, баҳт-саодат нима эканлигини билдим. Йўқ, мен бу фикрингизга қўшилмайман. Бу гапларни ўзингиз ҳам тил учида айтиётисиз.

Князь Андрей индамасдан Пьерга қаради ва истеҳзо билан кулимсираб қўйди.

— Мана, ҳозир синглум княжна Марьянинг олдига бораётимиз. Икковларинг чиқишиасизлар,— деди у,— эҳтимол сен ўз нуқтаи назарингда ҳақлидирсан,— деди у бир оз жим қолгандан кейин давом этиб,— лекин ҳар ким ўз билганича яшайди: мана сен ўзим учун яшаб ҳаётимни барбод қилаёздим, деяпсан; бошқа учун яшабгина баҳт-саодат нима эканлигини билибсан. Мен аксини бошдан кечирдим. Мен шон-шараф учун яшадим. (Шон-шараф нима ўзи? Бу ҳам бошқаларни севиш, ўшалар учун бирон яхшилик қилиш, уларнинг мақтовига сазовор бўлиш деган гап). Мен мана шу хилда бошқалар учун яшаб ҳаётимни барбод қилаёздим эмас, балки буткул барбод қилдим. Ўзим учун яшай бошлаганимдан буён хийла тинчландим.

— Киши қандай қилиб фақат ўзи учунгина яшайди?— деди Пьер қизишиб,— ўғлингиз, синглингиз, отангиз-чи?

— Буларнинг ҳаммаси менинг ўзим деган гап,— деди князь Андрей,— бошқалар, княжна Марья икковларинг le prochain,— деб атаганларинг гумроҳлик ва ёвузликнинг асосий манбандир. Le prochain деганинг, сен яхшилик қилмоқчи бўлган ўша киевлик мужикларинг.

У Пьерга мазах қилгандай кулимсираб назар ташлади. Афтидан Пьернинг қитиғига тегмоқчи эди.

— Ҳазиллашаётисиз,— деди Пьер борган сайин жонланиб,— наинки менинг эзгулик қилишни истаганим, озмоз бўлса ҳам ҳар нечук эзгулик қилганим гумроҳлик ва

¹ Мен ҳаётда фақат икки нарсани чинакам баҳтсизлик деб биламан: виждон азоби ва хасталик. Мана шу икки нарса бўлмаслигининг ўзи хушбаҳтликдир.

ёвузлик бўлса? Ўзимизга ўхшаган инсон бўлмиш баҳтсиз мужикларимиз, онадан туғилиб ўлгунча худо ва ҳақиқатни бир маросим ва маъносиз ибодат дебгина билган кишилар охират борлигига, тортган азобларининг ажру мукофоти, тасаллиси борлигига эътиқод қилиб, ўзларини овутсалар ёмон бўлар эмишми? Одамлар хасталикдан ожиз бир аҳволда ўлиб кетаётинти, ҳолбуки буларга моддий ёрдам бериш анчайин гап ва мен уларга табиб, касалхона ва чолларга бошпана бераман, бунинг нимаси ёвузлик ва гумроҳлик? Кечаю кундуз тинмай ишлайдиган мужикка, ёш болали хотинга дам олиш ва истироҳат қилишга имконият туғдирганим хийла катта хайрли иш эмасми³ — деди Пьер шошиб ва тиши тушган кишидек ши-шилаб.— Мен шундай қилдим ҳам, оз бўлса-да, ўргатилмаган бўлсан ҳам шу йўлда унча-мунча иш қилдим. Бу қилган ишим яхши эмаслигини исбот қилиш у ёқда турсин, ўзингиз ҳам шу тўғрида ўйламаганингизга мени ишонтиrolмайсиз. Ҳаммадан муҳими шуки,— деди Пьер давом этиб,— мен шуни биламан ва шунга аминманки, ҳаётда энг яхши баҳт шу эзгулик лаззатидир.

— Тўғри, агар масала шундай қўйилса, бу бошқа гап,— деди князь Андрей,— мен иморат солаётиман, боғ қилаётиман, сен эсанг касалхона солаётисан. Мен қилаётган иш ҳам, сен қилаётган иш ҳам бир эрмак. Нима инсофдан, нима эзгуликдан эканлиги тўғрисида биз гапирмайлик, буни биладиган одамларга ҳавола қил. Сен баҳслашимоқчимисан,— деди у яна,— хўп, баҳслашамиз.— Иккови эшик олдиаги айвончага чиқди.

— Кани, баҳслашайлик бўлмаса,— деди князь Андрей, сен мактаб дейсан,— деди у бармоғини букиб,— амри-маъруф ва ҳоказо дейсан, яъни сен ана уни,— деди князь Андрей бошидан шапкасини олиб, салом бериб ўтиб кетаётган мужикни кўрсатиб,— ҳайвонлик ҳолатидан чиқариб, унда маънавий талаблар вужудга келтиromoқчи бўласан. Менимча, унинг бирдан-бир баҳти ҳайеонлик баҳтидир, сен эсанг уни шу баҳтдан маҳрум қилмоқчисан. Менинг унга ҳасадим келади, сен эсанг мендаги имкониятларни унга бермасдан туриб ундан мен — князь Андрей ясамоқчисан. Сен яна уни оғир меҳнатини енгил қилмоқчи бўласан. Менимча, бизнинг учун ақлий меҳнат қанчалик зарурат бўлса, унинг учун жимсоний меҳнат ҳам шунчалик зарурат ва ҳаётининг матлабидир. Сен ўйламасдан туролмайсан. Мен кечаси соат учларда ётаман, бошимга минг хил

фикрлар келади, уйқум қочади, у ёқдан-бу ёққа ағдарилеман, ўйлайман ва ўйламасдан туролмаганим учун тонг отгунча ухлай олмайман; у ҳам ер ҳайдамасдан, ғалла ўрмасдан туролмайди, бўлмаса ё қовоқхонага боради ёки касал бўлиб ётади. У қиладиган жисмоний меҳнатни мен қилсан бир ҳафтада ўламан, у агар менга ўхшаб жисмоний меҳнат қилмаса, юрагини ёғ босиб ўлади ҳам. Учинчиси нима эди?

Князь Андрей учинчи бармоини букди.

— Ҳа, айтгандай, касалхона, дори-дармон, дединг. У бошига қон уриб, ўладиган бўлганда сен қон олдириб уни тузатасан. У ҳаммага ошиқча юк бўлиб, ўн йил судралиб юради. Унинг ўша вақтда ўлиб кетгани ўзига ҳам қулай, ҳам тинч бўлар эди. У ўлса, бошқаси туғилади, уруғи кўп. Сен бир хизматкорим камайди деб ачинсанг (мен унга шу кўз билан қарайман) бошқа гап эди, сен эсанг муҳаббат юзасидан уни даволайсан ахир. Бунақа муҳаббатнинг унга ҳеч кераги йўқ. Яна бу ёғи ҳам бор: медицина бирон вақт бирорни тузатипти, деб ким айтди сенга? Ўлдиришга ўлдирган!—деди у жаҳли билан қовоини солиб ва Пъердан юзини ўгириб.

Князь Андрей ўз фикрларини шу қадар очиқ-равшан айтар эдики, унинг бу тўғриларда кўп ўйлаб юрганлиги билиниб турар ва бу гапларни худди узоқ вақт гапирмай юрган кишидай, камоли иштиёқ билан ва тез-тез гапирар эди. Унинг муҳокамалари нақадар ноумидона бўлса, нигоҳи шу қадар тетиклашар эди.

— Кўп ёмон, кўп оғир,— деди Пъер,— шундай фикрлар билан яшаб бўлар эканми? Яқиндагина Москвада, йўлда мен ҳам шундай кайфиятга тушган эдим. Бундай вақтларда менинг руҳим шу қадар тушиб кетадики, дунё кўзимга кўринмайди, ҳамма нарсадан, ҳатто ўзимдан ҳам безор бўламан. Бундай вақтларда томоғимдан овқат ҳам ўтмайди, юванишга қўлим ҳам бормайди... Хўш, сиз-чи?

— Нега юванимайди киши, мурдорлик бўлади бу,— деди князь Андрей.— Аксинча, кинин ҳаётини мумкин қадар яхшироқ ўтказишга ҳаракат қилиши керак. Дунёда турганим учун мен гуноҳкор эмасман, шундай бўлгандан кейин умримни дурустроқ, бирорга халал бермасдан ўтказишим керак.

—Шундай фикрлар билан яшашга сизни нима мажбур қиласди. Киши қимириламасдан бир жойда ўтирса, ҳеч нарса қилмаса...

— Ҳаёт бусиз ҳам тинч қўймайди. Кошки бекор ўтирасам эди. Бу ернинг дворянлари илтифот кўрсатиб, мени оқсоқолликка сайлайдиган бўлишди, зўрга қутулдим. Улар бу иш менинг қўлимдан келмаслигини, оқсоқол бўлиш учун зарур бўлган олғирлик, риёкорлик менда йўқлигини билишмайди. Ундан кейин, тинчгина яшагани бир бошпанага эга бўлиш учун мана бу иморатни битказиш керак эди. Энди мана халқ лашкарлари деган гап чиқиб қолди.

— Нега армияда хизмат қилмайсиз?

— Аустерлицдан кейин-а? — деди князь Андрей таъби хира бўлиб.—Йўқ, қуллуқ. Мен минбайд ҳаракатдаги рус армиясида хизмат қилмайман деб аҳд қилганман. Хизмат қилмайман. Бонапарт башарти Лисие Горига таҳдид қилиб Смоленск остонасида турган тақдирда ҳам рус армиясида хизмат қилмайман. Мен сенга айтиб эдим,— деб давом этди князь Андрей ўзини босиб,—энди халқ лашкарлари деган гап чиқиб қолди, отам учинчи округнинг бош қўмондони. Ҳарбий хизматдан менинг қутулишим учун бирдан-бир чора отамнинг қўл остида бўлишимдир.

— Демак, хизмат қилаётган экансиз-да?

— Хизмат қилаётибман,— деди князь Андрей ва бироз жим қолди.

— Нега хизмат қиласиз бўлмаса?

— Хизмат қилишимнинг сабаби шу: стам ўз асрининг энг яхши одамларидан бири. Лекин қариб қолаётитпи. Уни бағритоци деб-ку бўлмайди, бироқ жонсарак одам. Унинг чекланмаган ҳокимиятга ўрганганлиги, мана энди бу ҳокимият устида, шаҳаншоҳ томонидан халқ лашкарларига бош қўмонидон қилиб берилган ҳокимият устида турганлиги ёмон бўлди. Бундан икки ҳафта бурун агар мен икки соат кечиксам Юхновода мирзони осиб юборар эди,—деди князь Андрей табассум қилиб; — отамга мендан бошқа ҳеч кимнинг гапи ўтмаганлиги учун хизмат қилаётибман, унга баъзан кейинчалик ўзи пушаймон бўладиган ишларни қилишига йўл қўймайман.

— Мана, кўрдингизми!

— Ҳа, mais ce n'est pas comme vous l'entende,¹ — деди князь Андрей давом этиб.— Мен мирзога, халқ лашкарларидан бирини этигини ўғирлаган бу абллаҳга зигирдай ҳам эзгулик қилмоқчи эмас эдим; осилса, қайта хурсанд бўлар эдим, лекин отамга, яъни, яна ўзимга ачиндим.

¹ Лекин бу сен ўйлаганча эмас.

Князь Андрей борган сайин очилмоқда эди.

— Бу ишни қилганимда ҳеч қачон одам боласига эз-түлил қиласман деган ниятим йўқ эди,— леб Пьерга уқдира ёшлигандан кўзлари чақнаб борар эди.

— Мана, сен дехқонларни озод қилмоқчисан,— деди у давом этиб,— жуда яхши, яхши-ку, лекин бунинг сенга (меи ўйлайманки, сен ҳеч кимни урдирганинг ҳам йўқ, Сибирь қилганинг ҳам йўқ), хусусан дехқонга яхшилиги йўқ. Дехқонлар урилса, калтакланса, Сибирь қилинса, менимча, бундан дехқонлар ҳеч зарар кўрмайди. Дехқон Сибирда ҳам шу ҳайвонча кунини кўради, баданидаги калтак жароҳати битиб кетади ва илгаригидай хурсанд бўлиб юраверади. Бу ишни маънавий жиҳатдан ҳалок бўлаётган, қилмишларига пушаймон бўлаётган, бу пушаймонлик туйғусини босаётган ва бўлар-бўлмасга жазо берини имкониятига эга бўлганлари учун бағритош бўлиб бораётган одамлар қилишсин. Мен мана шу одамларга ачинаман, дехқонларни мана шундай одамлар озод қилсан, дейман. Сен, эҳтимол, кўрмагандирсан, лекин менинг яхши одамлар, чекланмаган ҳокимиятнинг мана шу таомилларидан тарбияланган яхши одамлар йилдан йилга феъли айниб, бағритош ва дағал бўлиб бораётганини, буни била туриб ўзларини қўлга ололмай, тобора бахтсизроқ бўлаётганларни кўрганман.

Князь Андрей бу гапларни шундай мароқ билан гапи-рар эдикни, Пьер бенхтиёр унинг бундай фикрга келишига отаси сабаб бўлган деб ўйлади. У индамэди.

— Мен мана шу одамларга ачинаман, мен у дехқонларни ҳар қанча урсанг, ҳар қанча калтакласанг ҳам ўзгармайдиган елка ва пешоналарини эмас, инсонлик қадр-қимматини, виждан осудалигини, покликни қадрлайман.

— Йўқ, йўқ! Мен сизнинг фикрингизга ҳеч қачон кўшилмайман,— деди Пьер.

XII

Князь Андрей билан Пьер кечқурун коляскага тушиб Лисие Горига жўнашди. Князь Андрей ҳар замон Пьерга қараб сўз қотар ва бу сўзлари унинг кайфи чоғ эканлигини кўрсатар эди.

У Пьерга далаларни кўрсатиб, ўз хўжалигини такомиллашгани ҳақида сўзлар эди.

Пьер унинг сўзларига қисқа-қисқа жавоблар бераб, шумшайиб жим ўтираси фикр-хаёлга чўмгандай кўринар эди.

Пьер князь Андрей бахтесиз эканлиги, гумрохликка тушганлиги, ҳақ-ҳақиқатни билмаганилиги, унга ёрдам бериш, ҳақиқатни англатиши ва уни оёққа бостириши кераклиги тўғрисида ўйлар эди. У нимадан ва қандай қилиб гап бошлаш тўғрисида бир қарорга келиши биланоқ князь Андрей бир оғиз сўз, бир далил билан унинг бутун таълимотини пучакка чиқариб қўйишини сезар, шунинг учун гап бошлашдан, ўзи муқаддас деб билган нарсани унга калака қилдириб қўйишдан қўрқар эди.

— Йўқ, нега бундай деб ўйлайсиз, — деди бирдан Пьер сузмоқчи бўлган ҳўкиздай бошини қутиб солиб гап бошлаб.— Нега бундай деб ўйлайсиз? Қўйинг бу ўйларингизни.

— Қанақа ўйларимни? — деди князь Андрей ҳайрон бўлиб.

— Ҳаёт тўғрисидаги, инсоннинг вэзифалари тўғрисидаги ўйларингизни. Бундоқ бўлиши мумкин эмас. Бир вақтлар мен ҳам шундай деб ўйлар эдим, лекин биласизми, мени нима қутқазиб қолди? Масонлик қутқазиб қолди. Йўқ, сиз кулманг. Масонлик ўзим ўйлагандек диний мазҳаб эмас экан. Масонлик инсониятнинг энг яхши хислатларини ифола қиласидиган мазҳаб.— У князь Андрей масонликни ўзи тушунганча баён қила бошлади. У, масонлик давлат ва дин кишанларидан озод бўлган христианлик таълимоти, тенглик, биродарлик ва одам боласига муҳаббат ҳақидаги таълимот, деб айтди.

— Фақат бизнинг муқаддас биродарлигимизгина ҳаётда чин маънога эгадир; бошқа ҳамма нарса бир туш демакдир, дер эди Пьер.— Шуни билингки, дўстим, бу иттифоқдан хориж ҳаммаёқ ёлғон ва ноҳақликка тўла; ақлли ва эзгу кишига ўзингиздек, ўзгаларга халал бермасдан, ўз умрини тамом қилишдан бошқа нарса қослмайди деган фикрингизга қўшиламан. Бизнинг асосий эътиқодларимизни ўзлаштиринг, бизнинг жамиятимизга киринг, ўзингизни бизга топширинг, сизга йўлбошчилик қилишимизга рухсат этинг, шунда дарҳол ўзингизни мен каби бу буюк, кўзга кўринмайдиган ва ибтидоси кўнгилда пинҳон бўлган занжирнинг бир қисми деб ҳис қиласиз.

Князь Андрей индамасдан, рўпарасига қараганича, Пьернинг сўзларига қулоқ солар эди. У араванинг тақири туқурида эшитилмай қолган сўзларини бир неча марта сўраб олди. Князь Андрейнинг чақнаётган кўзларидан, индамасдан қулоқ солиб ўтирганидан Пьер сўзлари бекорга

кетмаётганлигини, князь Андрей унинг сўзини бўлмаслигини ва бу сўзлардан кулмаслигини англади.

Булар тошиб ётган дарё бўйига келишди, дарёдан кемада ўтишлари керак эди. От-ара ва жойлаштирилгунча кемага чиқишиди.

Князь Андрей кеманинг панжарасига суюниб, ботиб бораётган қуёшнинг нурида ярқираб турган тошқинга жимгина қараб туради.

— Хўш, бу тўғрида қандай фикрдасиз? — деб сўради Пьер.— Нега индамайсиз?

— Қандай фикрда бўлар эдим? Гапларингни эшитдим. Хўп, шундоқ экан,— деди князь Андрей,— сен бизнинг жамиятимизга киргин, биз сенга ҳаётнинг маъносини, инсонлик вазифасини ва оламни идора қиласидиган қонунларни кўрсатиб берамиз, дейсан. Биз деб кимларни айтиётисан? Одамларними? Нима учун сизлар ҳамма нарсани билар экансизлар? Сизлар кўрган нарсани нима учун фақат мен кўрмас эканман? Сизлар ер юзида эзгулик ва ҳақиқат ҳукмрон эканлигини кўрасизлар, аммо мен буни кўрмайман.

Пьер унинг сўзини бўлди.

— Сиз охиратга ишонасизми, йўқми?

— Охиратгами? — деб қайтарди князь Андрей, лекин Пьер жавоб қилгани унга фурсат бермади ва унинг даҳрий эканлигини билгани учун бу саволни қайтаришини инкор қилиш деб тушунди-да, сўзида давом этди:

— Сиз ер юзида эзгулик ва ҳақиқат ҳукмрон эканлигини кўролмайман, дейсиз. Агар ҳаётимизга борлиқнинг интиҳоси шу деб қаралса, ер юзида эзгулик ва ҳақиқат ҳукмрон эканлигини мен ҳам кўрган эмасман ва буни кўриш ҳам мумкин эмас. Ер юзида, мана шу ер юзида (Пьер далани кўрсатди) ҳақиқат йўқ — ҳаммаёқ ёлғон ва ёвузликдан иборат, лекин оламда, бутун оламда ҳақиқат ҳукмронлиги мавжудdir, биз энди ер болалари, абадан эса бутун олам болаларимиз. Шу буюк, мутаносиб бир бутун нарсанинг бир қисми эканлигимни наинки мен сезмасам? Қудрати илоҳи намоён бўлган шу сон-саноқсиз маҳлуқотнинг бири, энг қуий босқичидаги маҳлуқ билан энг юқори босқичидаги маҳлуқ орасида бир босқич эканлигимни наинки сезмасам? Модомики, ўсимликлан инсонга олиб чиқадиган бу босқични кўрар эканман, очиқ-равишан кўрар эканман, нима учун бу босқич тобора юқориламасдан мен билан тамом бўлади деб фараз қиласман? Шуни сезаманки, оламда ҳеч нарса буткул йўқолиб кетмагани каби

мен ҳам йўқолиб кетмаймангина эмас, балки ҳаммавақт мавжуд бўламан ва ҳаммавақт мавжуд эдим. Мен шуни сезаманки, мендан ташқари, менинг тепамда руҳлар яшайди ва бу дунёда ҳақиқат бор.

— Ҳа, бу Гердернинг таълимоти,—деди князь Андрей,—лекин, дўстим, мени бу эмас, ҳаёт ва ўлим ишонтиради, билдингми? Жонингдан азиз, сенга чамбарчас боғланган кишинг бўлса, сен унинг олдида гуноҳкор бўлиб, бу гуноҳингни ювиш умидида юрсангу (князь Андрей овози қалтираб кетганда юзини ўғирди) бу кишинг бирдан азобуқубат чекса ва оламдан кетса... Нега оламдан кетади? Бу саволга жавоб бўлмаслиги мумкин эмас! Жавоб борлигига мен аминман... Мени мана шу ишонтиради, мана шу ишонтириди,— деди князь Андрей.

— Тўғри, тўғри,—деди Пьер,—мен ҳам шуни айтадиган-ку!

— Йўқ. Мен фақат шуни айтаманки, охиратнинг зарурлигига далил, исботлар эмас, балки ҳаётда қўл ушлашиб бораётган кишингнинг бирдан шу бетагистонга йўқолиб кетиши ва сен ўзинг бу чоҳ олдида тўхтаб, шу чоҳга кўз ташлашинг ишонтиради. Мен бу чоҳга кўз ташладим...

— Хўп, кўз ташлаб нимани кўрдингиз? У ёқда нима борлигини ва кимдир борлигини биласизми? — У ёқда охират бор. «Кимдир» — худо демакдир.

Князь Андрей жавоб бермади. От-арафа аллақачонлар нариги қирғоққа чиқарилиб қўшилган, офтобнинг ярми уфққа ботган, кечки изғиринда ўткал олдиаги кўлмак сувларнинг юзи игна-игна бўлиб музлаган, Пьер билан князь Андрей эса, лакей, кучер ва кемачиларни ҳайратга солиб, ҳамон кемадан тушмай, гаплашиб тураг эди.

— Агар худо ва охират бўлса, у вақтда ҳақиқат ҳам бор, эзгулик ҳам ва инсоннинг энг юксак саодати мана шуларга эришмоққа қўшиш қилмоқдир. Яшаш керак, севиш керак ва шунга ишониш керакки,— деди Пьер,— бу бир парча ерда фақат бугун яшаётганимиз йўқ, балки яшаганимиз ва у ёқда (у осмонни кўрсатди) абадий яшаймиз.

Князь Андрей кеманинг панжарасига суюниб, Пьернинг сўзларига қулоқ солар экан, ботаётган қуёшнинг нуридан қизғиши бўлиб ярқираб турган тошқиндан кўзини олмас эди. Пьер жим бўлди. Теварак-атрофни сукунат босган эди. Қема аллақачонлар қирғоққа етиб тўхтаган, сув тўлқинлари кеманинг остига аста-секин урилиб шилпиллар эди. Тўлқиннинг шилпиллаши князь Андрейнинг

қулоғида худди Пъернинг сўзларини тасдиқлаб «тўғри, шунга ишён» деяётгандай бўлар эди.

Князь Андрей уф тортди ва Пъернинг мамнуниятдан қизариб кетган, лекин ўзидан устун турган дўсти олдида ҳануз тортинаётгани кўриниб турган юзига маъсумона, мулойим назар ташлади.

— Ҳа, кошки шундоқ бўлса эди,— деди у.— Қани, юр, аравага чиқайлик,— деди князь Андрей яна.— У кемадан тушаётуб Пъер кўрсатган осмонга қаради-да, Аустерлиц даштида чалқанча ётиб кўргани ўша баланд, бепоён осмонни Аустерлиц воқеасидан бери энди биринчи марта кўрди: бу нарса аллақачонлар сўниб кетган энг яхши туйгуларни бирдан уйғотдию қалбини хурсандлик ва ёшлик ҳисларига тўлдирди. Князь Андрей яна одатдаги турмуш шаронтига кириши билан бу туйғу яна ғойиб бўлди, лекин ўстира олмагани бу туйғу кўнглининг бир чеккасида мудом турганлигини билар эди.

Пъер билан учрашиш князь Андрей учун зоҳиран ҳамон эскича бўлса ҳам, лекин унинг ички оламида тамоман янги бўлган бир ҳаётнинг бошланиш даври бўлди.

XIII

Пъер билан князь Андрей Лисие Горидаги ҳовлиниг катта дарвозаси олдига келгандарида қош қорайган эди. Шу пайтда князь Андрей жилмайиб, орқа эшик олдида турган одамларнинг шошиб қолганларига Пъернинг дикқатини жалб қилди. Халта кўтарган, буқчайган бир кампир билан қора кийган, соchlари узун, паst бўйли бир киши кириб келаётган аравани кўриб орқага, дарвозага томон қочишиди. Буларнинг кетидан иккита хотин югурниб чиқди ва тўрттоби аравага қараб-қараб, ўтлари ёрилгудай бўлиб, орқа эшикка кириб кетишиди.

— Бу Машанинг дарвишлари,— деди князь Андрей.— булар бизни отам деб ўйлашди. Маша фақат шу хусусдагина отамга итоат қилмайди: отам бу дарвишларни ҳайдаб юбор деса ҳам, Маша буларга йўл беради.

— Дарвиш деганингиз нима ўзи? — деди Пъер.

Князь Андрей унинг саволига жавоб бергани улгуролмади. Хизматкорлар чиқиб, уларни қарши олди. Князь Андрей улардан отаси қаерда эканлигини ва қачон келишини сўради.

Кекса князь ҳануз шаҳарда бўлиб, ана келади-мана келади, деб туришган эди.

Князь Андрей келишига ҳаммавақт таҳт турган ўз бўлмасига Пьерни олиб кирди ва ўзи ўғлининг олдига борди.

— Юр, опамнинг олдига кирамиз,— деди князь Андрей қайтиб келиб Пьеरга.— Мен ҳали уни кўрганим йўқ, у дарвишлари билан уйда беркиниб ўтирипти. Шу қилганига бостириб кириб ҳижолат қиласми. Сен дарвишларни кўриб оласан. C'est curieux, ma parole.¹— Дарвиш деганингиз qu'est-ce que c'est que?² — деб сўради Пьеर.

— Мана ҳозир кўрасан.

Булар кириб келганда княжна Марья дарҳақиқат хижолатдан қизариб кетди. Унинг киотлар олдига чироғлар ёқиб қўйилган дилкаш уйида, диванда, самоварнинг орқасида, княжна билан бирга бурни ва сочи узун, монах кийими кийган бир ёш йигитча ўтирас эди. Буларнинг олдидаги креслода афти буришган, озгин, ҳалим ва маъсумдай кўринган бир кампир ўтирас эди.

— André, pourquoи ne pas m'avoir prévenu?³,— деди княжна Марья ўлкалаброқ ва дарҳол, худди курк товуқ жўжаларини ҳимоя қилгандек дарвишларининг олдини тўсди.

— Charmée de vous voir. Je suis très contente de vous voir!⁴,— деди княжна қўлинни ўпаётган Пьеरга. Пьерни болалигидан билгани, ҳозир унинг Андрей билан дўстлиги, хотинидан куйганлиги, ҳаммадан ҳам кўра унинг эзгу ва тўпорилиги княжнани унга яқинлаштириди. У Пьеरга шаҳло ва нур сочиб турган кўзлари билан боқар экан, худди «мен сизни жуда ҳурмат қиласман, лекин зинҳор менинг бу дарвишларимдан кулманг» деяётгандай эди. Кўришиб бўлишлари биланоқ улар ўтиришди.

— Ие, Иванушка ҳам шу ерда экан-ку,—деди князь Андрей кулимсираб ёш дарвищага ишора қилиб.

— Андрей! — деди княжна Марья ёлворгансимон.

— Il faut que vous sachiez que c'est une femme⁵,— деди князь Андрей Пьеरга.

— André, au nom de dieu!⁶,— деди яна княжна.

¹ Жуда қизиқ бўлади-да.

² Нима ўзи?

³ Андрей, нега олдинроқ мени хабардор қилмадинг?

⁴ Хуш келибсиз, хуш келибсиз.

⁵ Бу йигитчани биласанми, бу хотин.

⁶ Андрюша, худо ҳаққи!

Князь Андрейнинг дарвишларга ҳазил-мазахомуз муносабати ва княжнанинг фойдасиз тарафгирилиги булар орасида одат тусига кириб қолган бир муносабат эканлиги кўриниб турар эди.

— Mais, ma bonne amie,— деди князь Андрей,— vous devriez au contraire m’être reconnaissante de ce que j’explique à Pierre votre intimité avec ce jeune honnête.¹

— Vraiment?²— деди Пьер кўзойнаги орқали Иванушкага синчилаб жиддий назар ташлаб, (унинг бу жиддиятидан княжна Марья жуда миннатдор бўлди), Иванушка эса ўз тўғрисида сўз бораётганлигини англаб, ер остидан ҳаммага бир-бир кўз ташлаб қўйди.

Княжна Марья ўз дарвишлари туфайли бекорга изза тортган эди. Дарвишлар пинагини ҳам бузмади. Кампир бошини қўйи солиб, кирганларга кўз қирини ташлаб, пиёласини ликобчага тўнтариб ва тишлаган қандини унинг ёнига қўйиб, яна чой қўйиб беришармикин деб ўз креслосида баҳузур ўтирасида остидан муғомбир, хотинча кўзлари билан қарап эди.

— Киевга борганимидинг? — деб сўради князь Андрей кампирдан.

— Ҳа, отагинам,— деди дарҳол кампир,— рождество куни аиззларга қўл бериб, тавоғ қилиб, гуноҳларимдан пок бўлиб келдим. Ҳозир Колязиндан келаётисман, отагинам, у ерда катта мўъжиза юз берипти...

— Иванушка ҳам сен билан юриптими?

— Йўқ, мен ўзимча, валинеъматим,— деди Иванушка йўғон овоз билан гапиришга тиришиб,— Пелагеюшка билан Юхновдагина ҳамроҳ бўлдик...

Пелагеюшка кўрганларини айтиб беришини хоҳлади шекилли, ҳамроҳининг сўзини бўлди:

— Колязинда, отагинам, катта мўъжиза юз берипти.

— Яна қанақа мўъжиза экан? — деди князь Андрей.

— Кўйсанг-чи, Андрей,— деди княжна Марья.— Кўй, гапирма Пелагеюшка.

— Вой... нега, онагинам, нега гапирмас эканман? Мен бу кишини яхши кўраман. Яхин одам, художўй одам. Менга ўн сўм хайр қилган эдилар, эсимдан чиққани йўқ.

¹ Азиҳ дўстим, бу йигитча билан сирдошлигингни Пьерга тушунтирганим учун мендан миннатдор бўлишинг керак.

² Шундоқми?

Киевга боришим билан Кирюшани кўрдим, дарвиш одам — қишин-ёзин яланг оёқ юради. Ўша менга, бу ерларда нима қилиб юрибсан, Колязинга боргин, у ерда катта мўъжиза юз берипти деди. Шундан кейин азизлар билан видолашиб йўлга чиқдим...

Ҳамма жим ўтирас, фақат зиёратчи хотин чуқур-чуқур нафас олиб, бир қиёмда сўзлар эди.

— Колязинга борсам, отагинам, одамлар, буюк мўъжиза юз берди:— Биби Маръямнинг юзларидан мушк ёғи томаётитти, дейишиди.

— Хўп, бўпти, бўпти кейин гапириб берасан,— деди княжна Маръя қизариб.

— Мумкинми, бу кишидан бир нарсани сўрасам,— деди Пьер.— Сен ўз кўзинг билан кўрдингми?

— Бўлмаса-чи, ўз кўзим билан кўрдим. Юзларидан шундоқ нур ёғилиб турипти, ёноқларидан томчи-томчи ёш оқаётитти Биби Маръямнинг.

Зиёратчи хотиннинг сўзларига диққат билан қулоқ солиб турган Пьер:

— Булар ҳаммаси алдамчилик! — деди соддадиллик билан.

— Астагфирулло дегин, отагинам; — деди Пелагеюшка ўти ёрилгундай бўлиб ва княжна Маръяга ҳимоя сўраб қаради.

— Халқни алдашади,— деди Пьер яна.

— Ё Исо Масеч! — деди дарвиш хотин чўқиниб,— астагфирулло дегин, отагинам, бир анарал ҳам ишонмасдан «монахлар алдамчи» деган эди, шу гап оғиздан чиқиши биланоқ кўр бўлди қолди. Унинг тушига Биби Печерская кириб, «Менга ихлос кўй, кўзингни очаман» дептилар. Шундан кейин анарал «Мени ўша кишининг олдиларига олиб бор-чи, олиб бор» деб туриб олипти. Бу гапларимнинг ҳеч ёлғони йўқ, ўз кўзим билан кўрганман... Кўрни у кишининг олдиларига олиб келишди. У оёқларига йиқилиб, «Кўзимни очинг, подшоҳ менга инъом қилган нарсаларнинг барисини сизга бераман» деди. Ўз кўзим билан кўрганман, отагинам, Биби Печерскаяга юлдуз ўрнатиб кўйилган. Анаралнинг кўзи дарров очилди. Шак келтириш гуноҳ. Худонинг ғазабига қолади киши,— деди кампир Пьерга насиҳатомуз.

— Санамда юлдуз нима қиласди? — деб сўради Пьер.

— Санамга ҳам генераллик унвонини беришилтими? — деди князъ Андрей ҳам кулимсираб. Пелагеюшка бирлан ранг-қути ўчиб, ағрайиб қолди.

— Вой, отагинам, куфрга бормагин-а, ўзинг бор,— деди дарвиш кампир ва унинг оқарган юзи бирдан қип-қизариб кетди.— Нима деяпсан ўзинг, отагинам, худо ўзи кечирсинг.— Кампир чўқиниб олди.— Худоё, ўзинг кечир. Бу қандоқ гап, онагинам,— деди у княжна Марьяга қараб ва ўрнидан турди-да, йиғлагундай бўлиб халта-хултасини йиғиштира бошлади. Шундоқ куфр гап оғзидан чиқадиган кишиларни паноҳ тортганидан ҳам қўрқанлиги, ҳам мустар бўлганлиги ва минбаъд бу хонадоннинг лутфмарҳаматидан маҳрум бўлишига ачинганилиги унинг афтидан кўриниб туради.

— Шу ҳам гап бўлдими? — деди княжна Марья.— Нега ҳам менинг олдимга кирдиларинг?

— Йўғе, мен тегищдим, Пелагеюшка,— деди Пьер,— Princesse, ma parole, je n'ai pas voulu l'offenser.¹ Мен омади гапни айтдим. Кўнгилга олма, тегищдим,— деди у илжайиб, ўз гуноҳини ювиш учун.

Пелагеюшка ишонқирамай тўхтаб қолди, лекин Пьернинг юзида шундай самимий, пушаймонлик аломати бор эди ва князь Андрей гоҳ Пелагеюшкага ва гоҳ Пьерга шундай ювош қарап эдики, буни кўрган дарвиш кампир бироз таскин топди.

XIV

Дарвиш хотин таскин топди ва яна гапга тушиб, ҳатто қўлидан исриқ анқиб турган даражада валий бўлган Амфилохий ҳазрат тўғрисида, Киевга сўнгги марта борганида таниш монахлари бир горнинг калитини берганлари ва тўша-талқон олиб икки кечани ўша горда азиз-авлиёлар билан бирга ўтказганлиги тўғрисида узоқ гапирди. «Ҳали бир авлиёни тавоф қиласман, ҳали бошқасини тавоф қиласман. Озгина пинакка кетаману яна туриб тавоф қиласман. У ер шундай сокит, шундай фарогатки, ёруғ дунёга чиққунг келмайди».

Пьер унинг сўзларига диққат ва эътибор билан қулоқ берди. Князь Андрей ташқарига чиқди. Унинг кетидан княжна Марья дарвишларга чой қуйиб бериб, Пьерни меҳмонхонага олиб чиқди.

— Хўп, эзгу одамсиз,— деди княжна Марья Пьерга.

¹ Мен уни ранжитмоқчи эмас эдим, княжна.

— Ростдан ҳам мен бу кампирни ранжитмоқчи эмас эдим, мен бунақа одамларни ҳурмат қиласман ва жуда қадрлайман.

Княжна Марья унга жимгина қаради-да, мулойимгина табассум қилди.

— Биласизми, мен сизни кўпдан бери биламан ва ўз укамдай яхши кўраман,— деди княжна.— Назарингизда Андрейнинг саломатлиги қалай? — деди у шошиб, навозишкор сўзларига Пьер бир нима деб жавоб беришга улгурмасдан,— ундан жуда ташвишдаман. Қищда соғлиги бир оз дуруст бўлади, лекин ўтган баҳор яраси очилди, доктор муолижа қилдиргани кетсин деб маслаҳат берди. Унинг феъл-агворидан ҳам хавотирман. У биз хотинларга ўхшағам-ғуссани кўз ёши билан чиқариб ташлайдиган эмас. Нима бўлса ичига солади. Бу кун таъби очилган, кайфи чоғ, лекин бунга сизнинг келишингиз сабаб бўлди. У камдан-кам шундай очилиб юради. Сиз уни чет элга кетгани кўндирангиз жуда яхши бўлар эди-да! У бирор нарса билан машғул бўлиши керак, бу бир хилдаги, жимгина ҳаёт майиб қиласди уни. Буни бошқалар пайқашмайди, лекин мен кўриб турибман.

Соат тўққизларда хизматкорлар кекса князниг извони келаётганлигини унинг қўнгириғидан билиб, эшикка югуриб чиқишиди. Князь Андрей ҳам Пьер билан бирга зинага чиқди.

Кекса князь извондан тушар экан, Пьерни кўриб:

— Ким бу? — деб сўради.

— Э, хуш келибсан, хуш келибсан! Ўп! — деди у Пьерни таниб.

Кекса князниг кайфи чоғ эди, шунинг учун Пьерни эркалади.

Кечки овқат олдида князь Андрей отасининг кабинетига кирганида кекса князь билан Пьернинг қизғин баҳсласиб ўтиргани устидан чиқди. Пьер шундоқ бир вақт келадики уруш деган нарса бўлмайди, деб исбот қилмоқчи бўлар эди. Кекса князь эса, аччиғи келмасдан, лекин калака қилиб, тортишар эди.

— Томирлардан қонни чиқариб ташлаб, ўрнига сув қўйсанг, ўшанда уруш бўлмайди. Хотинлар сафсатаси, хотинлар сафсатаси,— деди у,— лекин шундоқ бўлса ҳам, Пьерни эркалаб, унинг елкасини силтаб қўйди-да, князь Андрей ўтирган столнинг олдига келди: князь Андрей гапга аралашишни истамаган бўлса керак, отаси шаҳар-

дан келтирган қофозларни кўриб ўтирас эди. Кекса князъ унинг олдига келиб, ишлари ҳақида гапира кетди.

— Дворянлар оқсоқоли граф Ростов одамларнинг ярминни юбормалти. Шаҳарга келсам, мени овқатга чақирмоқчи бўлаётитти. Мен уни шундай адабини бердимки, овқати бурнидан чиқди... Мана бу қофозни ҳам қара... Аммо лекин,— деди князъ Николай Андреич ўғлига, Пьернинг елқасига қоқиб,— ўртоғинг чакки эмас, менга маъқул бўлиб қолди! Юрагимга ўт солди. Баъзи одамлар жуда оқилона гаплар гапирса ҳам қулоқ солгинг келмайди киши, лекин бу ёлғон гапирса ҳам мен чолнинг юрагимга ўт солди. Хўп, боринглар, боринглар,— деди у,— балким кечки овқат вақтида олдиларнингга чиқиб, бир оз ўтираман. Тағин баҳслашаман. Менинг овсарим княжна Марья билан дўст бўл,— деди у Пьерга эшикдан қичқириб.

Пьер энди, Лисие Горига келганидан кейнингина князъ Андрей билан нақадар қалин эканлигини англади. Бу қалинлик князъ Андрейнинг ўзи билан бўлган муносабатидан ҳам кўра унинг бутун хонадони билан бўлган муносабатда ёрқинроқ қўринар эди. Пьер балқовоқ кекса князъ ва жасоратсиз ҳамда ҳалим княжна Марья билан гарчи буларни яхши билмаса ҳам, қадрдан дўстдай бўлиб қолди. Булар ҳам Пьери яхши кўриб қолиши. Дарвишларга қылган илтифоти туфайли ихлоси ортган княжна Марья унга жилмайиб қарадигина эмас, балки бир ёшли, бобоси айтмоқчи, князъ Николай ҳам унга кулиб қарап ва қўлига борар эди. Пьер кекса князъ билан гаплашаётган вақтларида Михаил Иванович билан т-lle Bourieппе унга қувноқ табассум билан қараб туришар эди.

Кекса князъ Пьер келиши муносабати билан бўлса керак кечки овқатга чиқди. Пьернинг Лисие Горида икки кунлик меҳмонлиги давомида кекса князъ унга ҳаддан ташқари меҳрибон бўлди ва ҳатто унинг яна келишини сўради.

Пьер кетиб, онла аъзолари йигилгандан, одатда янги одам келиб кетганда бўладигандай, ҳамма унинг тўғрисида гапирди, лекин ҳамма ҳам унинг ҳақида фақат яхши гаплар айтар эдикни, бу ҳол жуда кам бўлар эди.

XV

Ростов Денисовга ва бутун полкка нечоғли ўрганиб қолганлигини бу сафар отпускадан қайтиб келганидагина сезди.

У полкка яқинлашиб келар экан, Поварскаядаги ўз уйига яқинлашиб бораётган вақтидаги сингари ҳаяжонга тушди. У мундирининг тугмалари ечилиб кетган бир гусар ҳамполкини кўрганда, малла Дементьевни кўриб таниганды, саман отлар боғлаб қўйиладиган ғовга кўзи тушганда, Лаврушка ўз хўжасини кўриб қувониб «граф келди» деб қичқирганида, ухлаб ётган Денисов соchlари тўзиганича ер тўладан югуриб чиқиб уни қучоқлаганида ва офицерлар унинг атрофини ўраб олишганида Ростов худди уйига борганида ота-онаси, опа-сингиллари, қучоқлаган пайтидаги сингари хурсандликдан кўзига ёш келдию гапиролмай қолди. Унинг учун полк ҳам худди ўз уйидай, ўз ота-онасининг уйидай эди.

Полк командири ҳузурига кириб, илгариги эскадронга тайинланиши тўғрисида қофоз олиб, навбатчилик қилиб ва отларига ем-хашак олгани бориб келиб, полкнинг бутун икир-чикирларини ўзлаштириб, ўзини эркинликдан маҳрум ва тор бир доирага тушиб қолган ҳис қилиб Ростов ўз ота-онасининг уйидагидек хотиржам бўлди, тинчили, ўз ўрнини топди. У ўзинга ўрин тополмаган, икки йўлдан бирини танлашда янгилишиб юрган бурунги такасалтанг ҳаёт энди йўқ эди; Соня ҳам йўқ, у билан очиқчасига гаплашами-гаплашмайми, деган ўй-хаёл ҳам йўқ. Ана у ерга бориш-бормаслик имконияти ҳам йўқ; минг хил номаъқулчиликлар билан ўтказиш мумкин бўлган суткасига 24 соат бўш вақт ҳам йўқ, биронтаси яқин ҳам бўлолмайдиган, биронтаси узоқ ҳам бўлолмайдиган сон-саноқсиз у одамлар ҳам йўқ; отаси билан пул тўғрисида бўлган мужмал муомалалар ҳам йўқ, Долоховга ютқизганлиги тўғрисидаги таъна ҳам йўқ! Бу ерда, полкда, ҳамма нарса очиқ-ойдин ва жўн. Бу ерда бутун дунё иккиси тенг бўлмаган икки бўлакка бўлинган: бири—бизнинг Павлоград полкимиз, иккинчиси— қолган бутун олам, мана шу қолган бутун олам билан унинг ҳеч бир иши йўқ. Полкда ҳамма нарса: ким поручик, ким ротмистр, ким яхши, ким ёмон, ҳаммадан муҳимроғи ким ўртоқ — ҳамма нарса муайян. Маркитант насияга ишониб нарса беради, ҳар тўрт ойда бир марта ойлик олиниди, ундоқ қийлайми, бундоқ қилайми деб ўйлаб ўтиришга ўрин йўқ: Павлоград полкида номаъқул деб топилган ишни қилмасанг бас. Бирон ёқقا юборишса, буйруқда очиқравшан айтилган ишни қилсанг ҳамма иш жойида бўлади.

Ростов полк ҳаётининг муайян режасига кириб олиб,

чарчаган киши дам олгани чўзилганида фароғат қилганидай, ҳузур ва ҳаловат топди. Бу кампанияда полк ҳаёти шунинг учун ҳам кўнгилли эдик, у Долоховга ютқизганидан кейин (ота-онаснинг шунча берган тасаллисига қарамасдан бу гуноҳини ўзи сира кечиролмас эди), ўз гуноҳини ювиш учун минбаъд жуда яхши хизмат қилишга энг яхши ўртоқ ва офицер бўлишга, яъни бебаҳо одам бўлишга аҳд қилган эди; бу нарса гражданлик ҳаётида жуда қийин кўринган бўлса-да, полк ҳаётида жуда осон бўлиб қолди.

Ростов ютқизганидан кейин бу қарзни ота-онасига беш йил давомида тўлашга қарор қилди. Унга ҳар йили ўн минг сўм юборишар эди, энди у шу пулдан фақат икки мингини олиб, қолганини қарзини тўлаш учун ота-онасига қолдирадиган бўлди.

Бизнинг армиямиз кўп чекинишлар, ҳужумлар ва Пултуск билан Прейсиш-Эйлау жангларидан кейин Бартенштейн ёнига тўпланди. Ҳамма подшоҳнинг армияга келишини ва янги кампания бошланишини кутар эди.

Армиянинг 1805 йил юришида иштирок этган қисми ҳайъатида бўлган Павлоград полки ўз сафини Россияда тўлдирган бўлиб, кампаниянинг дастлабки жангларига етиб боролмади. Бу полк Пултуск жангидаги ҳам, Прейсиш-Эйлау жангидаги ҳам иштирок қилолмади, кампаниянинг иккинчи ярмида ҳаракатдаги армияга қўшилиб, Платов отрядига ўтказилди.

Платов отряди армия доирасидан ташқарида — ўзи мустақил ҳаракат қиласар эди. Павлоградчиларнинг айрим-айрим қисмлари душман билан бир неча марта отишдилар, асиirlар олдилар, бир куни ҳатто маршал Ўдинонинг фойтунини қўлга туширдилар. Павлоградчилар апрель ойи ичи бир неча ҳафтани кули кўкка совурилган бир немис қишлоғи олдида туриб ўтказиши.

Ҳаволар юмшаб, лойгарчилик бошланди, дарёларда муз кўчди, йўллар юриб бўлмайдиган бўлиб қолди: бир неча кунлаб отларга ем-хашак, одамларга овқат берилмади. Атрофдан озиқ-овқат келтириш мумкин бўлмай қолгандан кейин одамлар тўзиб, харобазор ва ҳувиллаб қолган қишлоқларга картошка ахтариб кетиши, лекин арзигудай картошка ҳам топишолмас эди.

Қишлоқларда тишга босгундай нарса қолган эмас, одамлар қочиб кетган, қолган одамлар ҳам гадойдан хароб бўлиб, тортиб олгудай ҳеч нарсалари йўқ, ҳатто унча-мунча

раҳмдил солдатлар кўпинча улардан бирон нарса таъма қилиш ўрнига ўзларининг сўнгги нарсаларини беришар эди.

Павлоград полки жангларда фақатгина иккита ярадор солдатини йўқотди: лекин очлик ва касалликдан одамларнинг ярмиси нобуд бўлди. Госпиталда ўлим шу қадар мұқаррар бўлиб қолган эдик, ёмон овқатдан безгакка дучор бўлган ва шишган солдатлар касалхонага борищдан кўра минг машаққат билан бўлса ҳам милтиқ кўтариб юришни афзал кўришар эди. Баҳор келиши билан солдатлар ердан бош кўтарилган сарсабил тусли ўтни, негадир Машканинг чучук томирни деб (ҳолбуки бу томир аччиқ эди), қидирадиган, шу чучук томирни излаб ўтлосқ ва далаларга чиқиб кетадиган, бу заарали ўтни емоқ ман қилинганилигига қарамасдан, қиличлари билан қазиб олиб ейдиган бўлиб қолишиди. Баҳорда солдатлар орасида янги касаллик пайдо бўлди: одамларнинг қўл-оёғи ва юзи шишиб кетди. Докторлар буни ўша ўтнинг истъемол қилинишидан деб билишди. Ман қилинганилигига қарамасдан Денисов эскадронининг павлоградчи солдатлари нуқул чучук томирни ейишар эди; чунки қолган-қутган сухарини икки ҳафтадан бери камкам, киши бўшига ярим қадоқдан берилар, кейинги дафъя келтирилган картошкалар эса музлаган ва кўкариб қолган эди.

Отларнинг куни ҳам икки ҳафтадан бери томларнинг похолига қолган, ҳаммаси ҳам ўласи бўлиб, чала-ярим тулаб, жунлари осилиб турар эди.

Аҳвол шундай оғир бўлишига қарамасдан солдат ва офицерлар бурунгидай кун кечиришар, ранглари оқарган, юзлари шишинқираган, мундирлари жулдур бўлиб кетган гусарлар ҳозир ҳам машқ қилишар, у ёғ-бу ёғини тозалагани чиқишар, отларни қашлашар, кийим-кечакларини тозалашар, отларга хашак ўрнига томлардан похол келтиришар, овқат егани қозон бошига боришар ва овқатга тўймасдан расво овқатларини ва ўзларининг очликларини кулги қилишар эди. Солдатлар ҳамон бурунгидай, хизматдан бўш вақтларида гулхан ёқишар, ўтга ялангоч танларини товлашар, тамаки чекишар, кўкариб қолган ва чиригач картошкалардан унча-мунча еса бўладиганини териб олиб пиширишар, Потёмкин ва Суворовлар юриши ҳақида ҳикоя ёки Алёша-айёр ва попнинг қароли Микола тўғрисида эртаклар айтишар эди.

Офицерлар ҳам одатдагича ярим ҳароба уйларда икки-

тадан, учтадан бўлиб туришар эди. Старший офицерлар похол, картошка ва умуман озиқ-овқат топиш ҳаракатини қилишар, младший офицерлар эса, одатдагича, бири карта ўйнар (озиқ-овқат бўлмаса ҳам лекин пул кўп эди), бири городки ва свайка сингари эрмак ўйинлар билан машғул бўлар эди. Урушнинг умумий бориши тўғрисида кам гапиришар эди, чунки бир жиҳатдан тайинлик бир нарсани билишмаса, иккинчи жиҳатдан, умуман урушнинг яхши кетмаётганини тахмин қилишар эди.

Ростов бурунгидай Денисов билан бирга турар, булар орасидаги дўстлик алоқаси отпускага бориб келганидан кейин яна ҳам мустаҳкамроқ бўлиб қолган эди. Денисов Ростов хонадони тўғрисида ҳечқачон оғиз очмаса ҳам, лекин командир ўз офицерига кўрсатаётган меҳрибонликдан бечора гусарнинг Наташага бўлган муҳаббати дўстлик алоқасининг мустаҳкамланишида катта хизмат қилаётганини Ростов англар эди. Денисов, афтидан, иложи борича Ростовни хавф-хатарли ишларга камроқ буюришга, уни эҳтиёт қилишга тиришар ва ҳар бир жангдан кейин уни соғ-саломат кўрганида бениҳоят хурсанд бўлиб қарши олар эди. Ростов бир гал озиқ-овқат келтиргани командировкага борганида вайрон-валангир бир қишлоқда ёси болалик қизи билан қолган қари бир полякни кўриб қолди. Онла буткул оч, ялангоч бўлиб, имконияти бўлмагани учун қишлоқдан чиқиб кетолмаган эди. Ростов буларни ўз қароргоҳига олиб келиб уйидан жой берди ва чол ўзига келгунча боқиб турди Ростовнинг ўртоги хотинлар тўғрисида гапириб туриб Ростовга тегишиди: «Сен хўп ҳам айёран-да, нима бўлар эканки олиб келган гўзал поляк қизинг билан бизни ҳам таништириб қўйсанг» деди. Бу ҳазил Ростовга ҳақорат бўлиб тушди-да, у қони қайнаб, офицерга шундай ёмон гаплар айтдики, Денисов икковини дуэлдан зўрга тутиб қолди; офицер кетгандан кейин Ростовнинг поляк қизига бўлган муносабатидан бехабар Денисов уни «тезлик»да айبلاغан эди у:

— Нима дейсан, ахир... — деди. — Бу қиз менга бир сингилдай, унинг гапи менга қанчалик алам қилганини сенга айтиб беролмайман... чунки... шунинг учунки...

Денисов унинг елкасига қоқди-да, Ростовга қарамасдан тез-тез нари-бери юра бошлади. У ҳаяжонланган вақтларида шу ҳолатга тушар эди.

— Минг лаънат Ростовлар уругига! — деди у ва Ростов унинг кўзларидаи ёш чиққанини кўрди.

Апрель ойида подшоҳ армияга келар эмиш, деган ҳарни эшишиб қўшинларга жон кирди. Подшоҳ Бартенштейнда қўшинларни кўриқдан ўтказганини кўриш Ростовга мұяссар бўлмади, чунки павлоградчилар Бартенштейндан анча олдинда, аванпостда туришар эди.

Булар очиқ ҳавода муваққат бошпаналар қуриб олишган эди. Денисов билан Ростов солдатлар қазиб, устига шоҳ ва чим босиб берган ертўлада туришар эди. Бу ертўла ўша вақтда расм бўлган усулда ясалган бўлиб, эни бир яrim газ, чуқурлиги икки, узунлиги уч яrim газлик зовурдан иборат эди. Унинг бир томонидан зина қўйилган. Зовурнинг ўзи уй бўлиб, эскадрон командирига ўхшаган толеи баланд одамлар турадиган бу ертўланинг тўрига иккита қозиқ қоқиб, устига тахта қўйилган, бу стол эди. Зовурнинг икки томони бир газдан ўйиб олинган бўлиб, бу икки каравот ва икки диван хизматини ўтар эди. Ертўланинг томи шундоқ ёпилганки, ўртада тикка туриш, каравотда эса, агар столга яқинроқ борилса, ҳатто ўтириш мумкин. Жуда ҳашаматли турадиган Денисовнинг (эскадроннинг солдатлари уни яхши қўришар эди) ертўласи олдига тахта қоқиб, унга ямоқ ойналар ўтқазилган. Ҳаво совуқ бўлган вақтларда солдатларнинг гулханларидан тунукада чўғ келтириб зина супасига (Денисов бу ерни қабулхона деб атар эди) қўйишар, шунда ертўла шу қадар исиб кетар эди-ки, Денисов билан Ростов ертўласида йиғилган офицерлар кўйлакчан ўтиришар эди.

Апрель ойида Ростов навбатчи бўлди. Кечаси ухламай эрталаб соат еттиларда ертўлага келган Ростов чўғ келтиришни буюрди-да, ёмғирда увиган ички кийимини алмаштириди, чўқинди, чой ичди, исинди, ётадиган жойи ва столини йиғишириди ва қўлини бошининг остига қўйиб, кўйлакчан чўзилди. Унинг юзи шамолда қуруқшаган, қорайган эди. У сўнгги дафъа разведкага бориб келганлиги учун яқин ўртада янги унвон олиши тўғрисида ширин хаёлларга борар ва қаергадир чиқиб кетган Денисовни кутар эди. У Денисов билан гаплашишни истар эди. Ертўла орқасидан Денисовнинг бўғилиб бақирган товуши эшитилди. Ростов кимга бақираётипти экан деб ойнадан қараб вахмистр Топчеен-кони кўрди.

— Мен сенга ўша зорманда чучук томирни егани қўймагин демовдимми? — деб бақиради Денисов.— Лазарчук даладан олиб келаётганики ўз кўзим билан кўрдим.

— Мен еманглар деб буюрган эдим, жаноблари, қулоқ солишмайди,— деб жавоб берди вахмистр.

Ростов яна каравотига чўзилди-да, мамнуният билан: «Ташвиш торгса тортаверсин, мен ўз ишимни қилиб келдим, ҳузур қилиб ётибман» деди ўзича. Девор орқасидан вахмистрдан ташқари Денисовнинг айёр ва уддабуро хизматкори Лаврушканинг ҳам товуши эшитилар эди. Лаврушка озиқ-овқат келтиргани борганида йўлда кўргани аллақандай аравалар, сухари ва ҳўқиз тўғрисида гапирмоқда эди.

Яна ертўладан узоқлашиб бораётган Денисовнинг бақиргани ва «Отни эгарла, иккинчи взвод!» деган сўзлари эшитилди.

«Қаёққа боришаркин?» деди Ростов ичидা.

Беш минутдан кейин Денисов ертўлага кирди, лой оёқлари билан каравотига чиқди, жаҳл билан трубка чекди, нарсаларини ҳар томонга улоқтириди, қамчисини олди, қиличини тақди-да, ертўладан чиқа бошлади. Ростовнинг «Қаерга кетаётисан?» деган саволига жаҳл билан «иш бор» деб дўнгиллади.

— Худо ҳам, шаҳаншоҳ ҳам ғазабига олаберсин мени,— деди Денисов ер тўладан чиқаркан. Ростов ертўла орқасида отларнинг шилпиллаб лой кечганини эшиитди. Ростов Денисовнинг қаёққа кетганини суриштиргани ҳафсала ҳам қилмади.

У ўз каравотида кўрпага ўраниб, уйқуга кетганича, қош қорайгандагина ертўладан чиқди. Денисов ҳануз қайтмаган эди. Оқшом жуда кўнгилли, қўшни ертўла ёнида икки офицер юнкер билан қизишиб свайка ўйнашар эди. Ростов келиб ўйинга қўшилди. Ўйин қизиган вақтда офицерлар шу томонга қараб келаётган араваларни кўришди: ориқ отларга минган ўн бештacha гусар араваларни кузатиб келмоқда. Гусарлар олдига солиб келаётган аравалар от боланадиган ғов олдига келиб тўхтади, гусарлар араваларни ўраб олишди.

— Денисов бўғилиб юрган эди,— деди Ростов,— мана, озиқ-овқат ҳам келди.

— Шуни айт! — дейишди офицерлар.— Солдатларнинг ҳам энди жони кирди.

Гусарлардан бир оз кейинроқда Денисов икки пиёда

аскар офицери билан нима тўғридадир гаплашиб қелмоқда эди. Ростов унга қарши борди.

Ориқ, пакана, афтидан жаҳли чиққан бир офицер:

— Мен сизни огоҳлантираман, ротмистр,— дер эди.

— Бермайман дедим, бермайман,— деди унга жаеобан Денисов.

— Бу қилган ишингиз учун жавобгар бўласиз, ротмистр, сиз безорилик қилаётибсиз, одам деган ўз кишиларининг ҳам аравасини тортиб оладими! Одамларимиз икки кундан бери оч.

— Менинг одамларим икки ҳафтадан бери оч,— деди Денисов.

— Бу қилган ишингиз қароқчилик, жавобгар бўласиз жаноб! — деди яна пиёда аскарлар офицери пўписа қилиб.

— Нега мунча менга ёпишдингиз? А? — деб бақириб берди Денисов бирдан жаҳли чиқиб.— Сиз жавобгар эмас, мен жавобгар бўламан. Дабдала бўлмаганингизга шукур қилинг-у, кўп минғилламанг. Марш! — деб бақириб офицерларга.

— Хўп, бўпти! — деди пакана офицер писанд қилмасдан ва ўрнидан қимирламасдан.— Қароқчиликни мен сизга...

— Йўқол, дейман, марш, дабдала бўлмасдан,— деди Денисов отининг бошини офицерга томон буриб.

Офицер ҳам дўқ қилиб:

— Хўп, хўп,— деди ва отини йўрттирганича эгарда лўкиллаб, жўнаб кетди.

— Девор минган ит, девор минган ит! — деди Денисов унинг кетидан (суворилар отга минган пиёда аскарни қаттиқ масхара қилганда шундоқ дейишар эди) ва Ростовнинг олдига келиб, қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Пиёда аскарлардан озиқ-овқат аравасини тортиб олдим, зўрлаб тортиб олдим,— деди у.— Нима қилайлик, очликдан ўлсинми одамлар?

Бу аравалар пиёда аскарлар полкига бориши керак эди, лекин аравалар ёлғиз кетаётганинги Лаврушкадан эшишиб, Денисов ўз гусарлари билан йўлини тўсиб, тортиб олди. Солдатларга сухарини истаганича беришди, ҳатто бошқа эскадронлар билан баҳам кўришди.

Эртасига полк командири Денисовни чақирди ва кўзига панжасини тутиб, шундай деди: «Мен бу ишга шундай қарайман: оқ тую кўрдингми — йўқ, лекин сенга маслаҳат

шу: штабга бориб, озиқ-овқат бўлимига учра, ведомостларни тўгрила, агар иложи бўлса, «мунча овқат олдим» деб қўл кўй; акс ҳолда, талабнома пиёда аскарлар полки номидан ёзилган, бу иш қўзғалиб қолса, оқибати ёмон бўлади».

Денисов полк командири олдидан чиқиб, унинг маслаҳатини чин кўнглидан бажо келтириш учун тўғри штабга борди. У кечқурун ертўлага шундай бир кайфиятда кириб келдики, Ростов шу чоққача дўстини бу ҳолатда кўрмаган эди. Денисов гапиришга мажоли йўқ, энтикар эди. Ростов «сенга нима бўлди» деб сўраган эди, у хириллаб, зўрга командир сўкди, деди холос.

Денисовни бу аҳволда кўриб, қўрқиб кетган Ростов унга «кийимингни ец» деди-да, дарҳол докторга одам юборди.

— Мени қароқчиликда айбласалар-а! Оҳ, тагин сув бер, айбласа айблайверсин, мен бу муттаҳамларнинг қоувурғасини синдираман дедим, синдираман, шаҳаншоҳга ҳам арз қиласман. Муз бер, муз! — деди у.

Полк доктори келиб кўриб «қон олдириш керак» деди. Денисов жун босган қўлидан бир коса қоп-қора қон олингандан кейин бир оз енгил тортиб, нима бўлганини гапириб берди.

— У ерга бориб,— деди у,— «Қани бошлиқларинг?» дедим. Кўрсатиши. «Бирлас сабр қилмайсизми» дейишди. «Мен хизматдаги одамман, ўттиз чақирим йўлдан келдим, кутишга фурсатим йўқ, кириб айт» дедим. Шундан кейин ўрибошининг ўзи чиқиб, менга таълим бермоқчи бўлиб, «Бу қароқчилик» деди. «Озиқ-овқатни олиб ўз солдатларига бериш қароқчилик эмас, озиқ-овқатни олиб ўз чўнтағига солини қароқчилик бўлади» дедим. «Хўп. Комиссионернинг олдига кириб қўл қўйинг, сизнинг ишингиз ўз полкингизга юборилади» — деди. Комиссионернинг олдига кириб қарасам... Биласанми, ким ўтирипти? Буни қара-я! Бизни очликдан ким ўлдираётни дегин,— деб Денисов қон олдирган қўли билан столни шундай қаттиқ урдики, стол ағанаёзди-ю, устидаги стаканлар сакраб кетди, — Телянин! «Ҳа-ҳа, бизни очликдан ўлдираётган сенмисан ҳали?» деб тумшуғига боплаб солмайманми... «Ҳа, сен фалон, писмадон» деб сўкиб кетди. Лекин нима бўлса ҳам мен аламимни олдим,— деб суюниб қичқирди Денисов қоп-қора мўйлаблари орасидан оппоқ тишларини кўрсатиб.— Одамлар орага тушмаганда ўлдирап эдим.

— Ҳой, мунча бақирасан, ўзингни бос,— деди Ростов.— Мана тагин қон оқди, шошма, бошқатдан боғлаш кепрак.

Унинг қўлини бошқатдан боғлаб ётқизиши. Эртасига таъби очилиб, қайфи чоқ бўлиб, уйғонди.

Бироқ қиём вақтида полк адъютанти жиддий ва хафа бир алфозда Денисов билан Ростовларнинг ертўласига келди ва полк командири майор Денисовга ёзган қогоzinи кўрсатди; бу қофозда полк командири кечаги воқеанинг тафсилотини сўраган эди. Адъютант бу ишининг оқибати ёмон бўлишини, ҳарбий суд комиссияси тайнинланганигини, бу иш ҳозир талончилик ва ўзбошимчаликка қарши қаттиқ кураш бораётган бир вақтга тўғри келганлиги учун осон қутилган тақдирда унвонидан маҳрум бўлишини айтди.

Даъвогарлар ишни шундай қилиб кўрсатган эди: майор Денисов араваларни тортиб олгандан кейин, маст ҳолда озиқ-овқат бўлими бошлиғи олдига кириб, сабабсиз уни ўғри деган, уйдан чиқариб ҳайдашганда у канцелярияга кириб, икки чиновникни уриб, бирининг қўлини чиқартган.

Денисов Ростовнинг бошқа саволларига кулиб: ўзларидан ҳам жиндай қўшиптилар, лекин булар ҳаммаси икки пулга арзимайди, мен ҳеч қандай суд-пуддан қўрқмайман, агар бу абраҳамлар дарҳақиқат менга тегмоқчи бўлсалар, мен ҳам оналарини кўрсатаман,— деди.

Денисов бу-ғалвалар тўғрисида писанд қилмасдан гапирап, лекин Ростов дўстини жуда яхши билганлиги учун унинг суддан қўрқаётганини ва оқибати ёмон бўлишига кўзи етиб, ичдан азоб чекаётганини пайқади. Турли маълумотлар сўраб, суддан ҳар куни қофоз кела бошлади ва 1 майда Денисов эскадронни ўзидан каттароқ кишига топшириб, ўзбошимчалик қилгани тўғрисида озиқ-овқат комиссиясига жавоб бериш учун дивизия штабига бориш ҳақида буйруқ олди. Шундан бир кун бурун Платов икки казак полки ва икки гусар эскадрони билан душман мавқеини разведка қилган эди. Денисов одатдагича довюраклигини кўрсатмоқчи бўлиб цепнинг олдида борди. Француз ўқчилари отган ўқлардан бири унинг сонига тегди. Бошқа вақтда эҳтимол Денисов бунақа енгил ярадор бўлганида полкдан кетмас эди. Лекин ҳозир у шундан фойдаланди-да, дивизияга боришдан бош тортиб, госпиталга кетди.

Июнь ойида Фридланд жанги бўлиб, бу жангда павлодарчилар иштирок этолмади ва бунинг кетидан яраш бўлди.

Дўстининг хумори тутиб юрган; кетгандан бўён ундан ҳеч қандай хат-хабар ололмаган, унинг иши нима бўлди, яраси қандай бўлди деб хавотир тортиб юрган Ростов ярашдан фойдаланиб Денисовни кўргани госпиталга кетди.

Госпиталь икки марта рус ва француз қўшинлари томонидан таланган кичкинагина прусс қишлоғида жойлашган эди. Ёз фасли бўлиб, дала жуда чиройли бўлгани учун бу қўрғонча емирилган тому деворлари, жулдур кийинган аҳоли, касал ҳамда маст солдатлар санқиб юрган ифлос кўчалари билан айниқса кўнгилсиз кўринарди.

Госпиталь ромлари синган, ойналари тешилган гиштин бир бинода жойлашган бўлиб, ҳовли атрофи деворлари батамом вайрон бўлиб кетган эди. Ҳовлида яралари бойланган, ранглари сарғайган ва юзлари шишган бир неча солдат кезиб юрар ва офтобда ўтиради.

Ҳовлига кириш билан Ростовнинг димогига мурда ва касалхона ҳиди кирди. У зинада сигар чекиб тушиб келаётган рус ҳарбий докторини ва унинг кетидан келаётган рус фельдшерини кўрди.

— Ўзимни мингга тақсим қилолмайман ахир,— дерди доктор,— кечқурун Макар Алексеевичнинг олдига келгин, мен ўша ерда бўламан.— Фельдшер ундан яна нимадир сўради.

— Э! Билганингни қиласкер! Барибир эмасми? — Докторнинг кўзи зинадан чиқаётган Ростовга тушди.

— Нима қилиб юрипсиз бу ерда, тўрам? — деди доктор.— Нима қилиб юрипсиз? Ё ўқ тегмади, деб терламага гирифтор бўлмоқчимисиз? Бу ер моховхона.

— Нега? — деб сўради Ростов.

— Терлама, отагинам. Қадам босган одам ўлади. Фақат биз, Макеев иккаламиз (фельдшерга ишора қилди) ҳозирча омонмиз. Аллақачон беш доктор ўлди. Янги доктор келди дегунча, бир ҳафта ўтмай қарайсизки тамом,— деди у хийла мамнуният билан.— Прусс докторларини чақирдик. Иттифоқчиларимизнинг ҳуши йўқ.

Ростов докторга шу ерда ётган гусар майори Денисовни кўрмоқчи эканини айтди.

— Билмайман, хабарим йўқ, отагинам. Битта ўзим уч госпиталь, 400 дан ортиқ касалга қарайман! Ҳали ҳам шу-

курки, савоб талаб прусс хонимлари бизга ойида икки қадоқдан кофэ билан тивит юборишиб турди, бўлмаса ҳолимиз хароб бўларди.— У илжайди.— 400 та-я, отагинам. Яна ҳар куни менга янгидан-янги касал юборишади. 400 тача бор? А? — деди у фельдшерга қараб.

Фельдшер жуда чарчаган кўринарди. У лақма доктор қачон кетаркан, деб хуноб бўлиб ўтирганга ўхшарди.

— Майор Денисов,— деди яна Ростов,— Молитенда ярадор бўлган эди.

— Ўлди шекилли. А? Макеев,— деди лоқайдлик билан доктор фельдшердан сўраб.

Бироқ фельдшер докторнинг сўзини тасдиқ қилмади.

— Бўйи узун, ўзи саригроқ кишими? — деб сўради доктор.

Ростов унга Денисовнинг қиёфасини тасвиirlаб берди.

— Бор эди шунаقا бир киши,— деди доктор худди суюниб кетгандай — ўлди шекилли, майли, мен аниқлайман, менда рўйхат бор эди. Рўйхат сендами, Макеев?

— Рўйхат Макар Алексеевичда эди,— деди фельдшер,— офицерлар палатасига марҳамат қилинг, ўзингиз кўрасиз,— деб илова қилди Ростовга қараб.

— Кирмай қўя қолинг, отагинам! — деди доктор: — яна ўзингиз бу ерда қолиб кетманг.— Лекин Ростов докторга таъзим қилди-да, фельдшердан кузатиб қўйишини сўради.

— Яна мендан ўпкалаб юрманг,— деди доктор зина тагидан чинқириб.

Ростов фельдшер билан йўлакка кирди. Бу тим қоронги йўлакда касалхона ҳиди шу қадар анқир эдики, Ростов бурнини маҳқам ушлаб, қайси томонга борай, деб ўйлаб қолди. Ўнг томондаги эшик очилиб, ундан иккала қўлида қўлтиқтаёқ, ориқцина, ранглари сарғайиб кетган, яланг сёёқ ва кўйлакчан бир киши чиқди. У ёндарига суяниб, чақнаётган ҳасадли кўзлари билан ўтиб кетаётганларга қараб қолди. Эшикдан уйга қараб Ростов касал ва ярадорлар полда, похол ва шинеллар устида ётганини кўрди.

— Кириб кўриш мумкинми? — деб сўради Ростов.

— Нимасини кўрасиз? — деди фельдшер. Лекин Ростов бу ерга киришини фельдшер истамагани учун солдатлар палатасига кирди.

Боя йўлакда димоги ўрганиб қолган ҳид бу ерда яна ҳам кучлироқ эди. У ҳид бу ерда бошқачароқ — сассиқроқ бўлиб, ташқаридаги ҳидлар шу ердан чиққанлиги билиниб турар эди.

Катта деразаларидан қуёш тушиб турган бу узуна уйнинг икки томонида, касал ва ярадорлар девор томонга бош кўйиб, оёқ томондан ўтишгагина йўл қолдириб ётишарди. Буларнинг кўни беҳуш бўлгани учун кирганларга эътибор қилмади. Эс-ҳуши жойида бўлганлар ўрнидан турди, баъзилари озиб, сарғайиб кетган юзини кўтариб қаради; ҳаммасининг нигоҳида ёрдам умиди, ўлка ва бироннинг соғлигига ҳасад ифодаси бўлиб, Ростовдан кўзини олмас эди. Ростов уйнинг ўртасига келди ва эшиги очиқ турган нариги уйга қараб, у ерда ҳам икки томонида шу хилда ётган касалларни кўрди-да, тўхтаб индамасдан атрофига қаради. У шундай ҳолатни кўраман деб ўйламаган ҳам эди. Худди оёғи остида, ўртадан қолдирилган йўлда, полда (казак бўлса керак, сочи айланмасига қирқилган эди) бир касал деярли кўндаланг ёгарди. Казак йўгон қўл ва оёқларини тарвайтириб, чалқанча ётган эди. Унингюзи кўкариб кетган, кўзлари олайиб, фақат оқигина қолган, қўл ва оёқларининг қизил томирлари чиқирилдай бўртиб чиққан эди. У бошини полга уриб, хириллаб алланима деди ю кейин ўша сўзни такрорлайверди. Ростов унинг сўзига қулоқ бериб, нима деяётганини англади. У: «Ташнаман-ташнаман!» — дерди. Ростов уни ўрнига ётқизиб, сув берадиган одам бормикин, деб у ёқ-бу ёққа қаради.

— Ким бу ерда касалларга қарайди? — деб сўради у фельдшердан. Шу вақтда нариги уйдан касалхона хизматкори — фургончи солдат чиқди-да, оёғини тап-тап ерга уриб, Ростовнинг олдига келиб гоз турди.

Солдат Ростовни касалхона бошлиғи гумон қилди шекилли:

— Жаноби олийларига соғлиқ тилайман! — деб қичқирди кўзларини катта очиб.

— Олгин буни бу ердан, сув бер буига,— деди Ростов казакни кўрсагиб.

Солдат кўзларини ҳалигидан ҳам каттароқ очиб, бўйинни чўзиб, маминуният билан:

— Жоним билан, жаноби олийлари,— деди-ю, лекин жойидан қўмирламади.

Ростов ичида: «Йўқ, бу ерда ҳеч нарса қилиб бўлмайди» деди ю ерга қараб чиқиб кетмоқчи бўлган эди, бироқ ўнг томонда бирор тикилиб турганини пайқаб, унга қаради. Озиб, скелетга ўхшаб қолган, ранг-рўйи сарғайган, оқарган соқоли ўсиб кетган кекса бир солдат бурчакда, шинель устида Ростовга тикилиб ўтирас эди. Унинг ёнида ўтирган

бир солдат Ростовни кўрсатиб, шивирлаб, унга нимадир дерди. Ростов чол бир нима сўрамоқчи эканини англади. У яқинроқ бориб чол бир оёғинигина бу клаб ўтирганини ва иккинчи оёғи эса тиззадан юқори кесилганлигини кўрди. Чолнинг иккинчи томонида, ундан анча нарида бошини орқага ташлаб, ҳаракатсиз ётган касал ёшгина солдат бўлиб, ранги мумдай сарғимтири, бурни пучуқ, юзини сепкил босган ва кўзлари ичига тортиб кетган эди. Ростов бу пучуқ солдатга қараган эди, бутун вужуди жувиллашиб кетди.

— Э, бу, ахир...— деди у фельдшерга.

— Шунча айтдик, жаноблари,— деди кекса солдат жағи титраб.— Эрталабоқ ўлган эди. Итмас, одам-ку, ахир...

— Ҳозир одам юбораман, олиб кетади, олиб кетади,— деди фельдшер шошиб-пишиб.— Марҳамат, жаноблари.

— Кетдик, кетдик,— деди дарров Ростов ва ерга қараганича тикилиб турган бу ҳасадли ва таънакор кўзлардан тезроқ йироқлашишга ҳаракат қилиб, қимтиниб уйдан чиқди.

XVIII

Фельдшер йўлакдан ўтиб Ростовни эшиклари очиқ турган уч уйдан иборат офицерлар палатасига олиб кирди. Бу уйларга каравотлар қўйилган, касал ва ярадор офицерлар шу каравотларда ётган ва ўтирган эди. Буларнинг баъзилари касалхона халатида уйларни айланиб юрарди. Офицерлар палатасининг биринчи уйида даставвал Ростовнинг кўзи кичкинагина, озғин, бир қўли йўқ, бошида қалпоқ ва эгнида касалхона халати, трубка чекиб юрган кишига тушди. Ростов қаерда кўрганини эсламоқчи бўлиб, бу одамга синчиклаб қаради.

— Худо шу ерда кўришишни насиб қилган экан-ла,— деди кичкина киши,— Тушин, Шенграбенда сизни аравага тушириб олиб борган Тушин эсингиздами? Биз ҳам қўлни топширдик, мана...— деди ва кулимсираб халатининг бўш енгини кўрсатди.— Василий Димитрич Денисовни қидириб юрибсизми? Ҳамхонангиз! — деди у, Ростов кимни қидираётганини фаҳмлаб,— шу ерда, шу ерда,— деди ва Ростовни кулги товушлари чиқаётган бошқа уйга олиб кирди.

Ҳали солдатлар госпиталида димоғига кирган ўлик ҳиди ҳануз кетмасдан, ўша ҳасадли кўзлар кузатаётганини

ҳануз сезиб ва кўзлари ичига тортиб кетган ёш солдат кўз ўнгидан нари кетмасдан Ростов ичиди: «Қандай қилиб шу ерда яшаб, ҳатто кулишиб ўтиришипти?» — деб қўйди.

Соат 11 дан ошган бўлса ҳам Денисов ҳануз кўргага ўраниб ётган эди.

— Э, Ростов-ку! Бормисан, бормисан! — деб қичқирди ўша полкдаги сингари қувноқлик билан; лекин Ростов Денисовнинг гап оҳангидан ва сўзларидан бу одатлагича такаллумфизиллик ва хушҳоллик тагида алланечук ёмон яширин бир туйғу борлигини сезиб, унга ачинди.

Унинг яраси анчайин бўлишига қарамай, олти ҳафтадан бери битмаган эди. Госпиталда ётган бошқа касалларга ўхшаб унинг юзи ҳам заҳил ва шишинқираган. Лекин Ростовни бу нарса эмас, балки Денисов уни кўриб худди хурсанд бўлмаганга ва сохта табассум қилганга ўхшагани ҳайратда қолдирди. Денисов на полк тўғрисида бир нарса сўради ва на урушнинг умуман бориши тўғрисида. Ростов шу ҳақда гапирганда ҳам Денисов қулоқ солмади.

Ростов ҳатто шуни пайқадики, полкни ва умуман госпиталдан ташқари ўша бошқа эркин ҳаётни эслаш Денисовга малол келаянти. У бурунги ҳаётни эсдан чиқаришга тиришгандай, озиқ-овқат бўйим мудири билан бўлган можаро ҳақидаги ишигагина қизиқцандай кўринар эди. Ростов ўша иш тўғрисида сўраган эди, у дарров ёстиги остидан комиссиядан келган қозони ва унга ёзган жавобининг ҳали кўчирилмаган нусхасини олди.

У ёзган жавобини ўқиркан, жонланиб кетди ва ўз душманларига қанақа заҳарли сўзлар айтганини Ростовга жуда билдиromoқчи бўлди. Денисовнинг госпиталдаги ўртоқлари Ростовни — ёруғ дунёдан келган одамни энди ўраб олмоқчи бўлишган эди, Денисов қофозларини ўқий бошлиши билан яна тарқалиб кетишиди. Ростов уларнинг башарасидан бу воқеани эшитавериб зерикканларини фаҳмлади. Фақат уларнинг ёнидаги каравотда ўтирган семиз суворий офицери қовоғини солиб, трубка чекиб каравотида ўтираверди ва қўлсиз, кичкина Тушин бош чайқаб қулоқ солаверди. Хат ярим бўлганда суворий офицери Денисовни тўхтатди.

— Менимча,— деди у Ростовга қараб,— тўғридан-тўғри шаҳаншоҳдан афв сўраш керак. Энди мукофот ҳам кўп бўлармиш, балки афв этар.

— Шаҳаншоҳдан мен афв сўрайман! — деди Денисов илгаригидай овозга қизғинлик ва салобат бериб, лекин

барибир товушидан фойдасиз асабиятгина акс этди.— Нима деб? Мен қароқчи бўлсан эди, афв сўрардим. Қароқчиларни фош қилганим учун мени айблаяптилар. Суд қилса, қила-версин, мен ҳеч кимдан қўрқмайман. Мен шаҳаншоҳга, ватанга ҳалол хизмат қилдим, ўғирлик қилганим йўқ. Мени унвондан маҳрум қилиш ва... Мана, мен уларга очиқдан-очиқ шундай деб ёздим: «агар мен ўғри бўлсан эди...»

— Хатни-ку қотирибсиз-а,— деди Тушин,— лекин гап бунда эмас, Василий Димитрич,— деди у ҳам Ростовга қараб,— бўйинга олиш керак, аммо Василий Димитрич кўнмаяпти. Аудитор ҳам, ишингиз чатоқ демадими, ахир?

— Чатоқ бўлса бўлаверсин,— деди Денисов.

— Аудитор ёзиб берган ўша илтимосномага қўл қўйиб,— деди давом этиб Тушин,— булардан бериб юбориш керак. Буларнинг (у Ростовга ишора қилди) штабда албатта ёр-ошнолари бордир. Бундан қулайроқ фурсатни тополмайсиз.

— Қилмайман бунақа абраҳликни, демадими,— деб Денисов унинг сўзини бўлди-да, яна қофозларни ўқий-верди.

Ростов гарчи Тушин ва бошқа офицерлар бераётган маслаҳат тўғри эканлигини ва агар Денисовга ёрдам қилиш қўлидан келса, ўзини жуда баҳтли ҳисоблашни билса ҳам, бироқ Денисовни кўндиришга журъат қилмади: у Денисовнинг ўз қарорида қатъий эканлигини ва дарғазаб бўлишга ҳақли эканини биларди.

Денисов заҳарли сўзлардан иборат хатларини бир соатдан ортигроқ ўқиб тамом қилганидан кейин Ростов ҳеч нарса демади ва Денисовнинг яна тўпланган госпиталдаги ўртоқлари суҳбатида кўрган-билганлари тўғрисида гапириб, бошқаларнинг ҳикояларига қулоқ солиб, куннинг қолган қисмини хафа бир ҳолда ўтказди. Денисов бутун оқшом қовоғини очмади ва гапирмади.

Ростов ярим кечаси кетмоқчи бўлиб ўрнидан турди-да, «Бирон топшириқ йўқми?» — деб Денисовдан сўради.

— Ҳа, тўхта,— деди Денисов ва офицерларга бир қараб қўйиб, ёстиғи остидан қофозларни олди-да, сиёҳдон турган деразанинг олдига бориб хат ёзгани ўтириди.

— Афтидан, қамчи билан қозиқ қоқиб бўлмайдиганга ўхшайди,— деди каттакон конвертни Ростовга узатаркан. Бу шаҳаншоҳ номига аудитор ёзиб берган илтимоснома бўлиб, бунда Денисов озиқ-овқат маҳкамасининг айби хусусида ҳеч нарса демасдан, фақат афв сўраган эди.

— Бериб қўй, афтидан... — деди ю уёғини айтмай, иржайиб қўйди.

XIX

Ростов полкка қайтгач, Денисовнинг иши ҳақида полк командирига маълумот берди ва кейин шаҳаншоҳ номига ёзилган хатни олиб Тильзитга жўнади.

13 июнда француз ва рус императорлари Тильзитга келишган эди. Борис Друбецкой ўзининг бошлиғи бўлмиш каттакон бир зотдан, мени ҳам Тильзитга борадиган мулоғимлар қаторига қўшинг, деб илтимос қилди.

— Je voudrais voir le grand homme¹, — деди у Наполеон тўғрисида гапириб. У ҳам бошқалардек Наполеонни ҳамма вақт Буонапартे дер эди.

— Vous parlez de Buonaparte², — деди унга кулумсираб генерал.

Борис ўз генералига савол назари билан қаради-да, унинг тегишиб сўраганини дарҳол фаҳмлади.

— Mon prince, je parle de l'empereur Napoléon³ — деди у. Генерал жилмайиб унинг елкасига қоқиб:

— Катта одам бўласан, — деди ва Тильзитга ўзи билан бирга олиб кетди.

Императорлар учрашган куни ўша бир неча киши жумласида Борис ҳам Неманда эди; у вензелли солни, Наполеоннинг нариги қирғоқдан, француз гвардиячилари олдидан ўтиб кетганини, Неман бўйида Наполеоннинг келишини кутиб, ошхонада ўтирган император Александрнинг ўйчан юзини, иккала император қайиққа тушганини, солга олдин етиб келган Наполеон тез-тез қадам ташлаб бориб, Александрни қаршилаб, унга қўл берганини ва иккала император павильонга кириб кетганини кўрди. Борис олимақомлар доирасига киргандан буён атрофда бўлаётган ҳодисаларни диққат билан қузатишга ба дафтарчасига ёзиб қўйишга ўрганиб қолган эди. Тильзитда бўлган учрашув вақтида Борис Наполеон билан бирга келган одамларнинг номини, улар кийиб келган мундирларни сўраб олди ва катта одамларнинг оғизларидан чиқкан сўзларга диққат билан қулоқ солди. У императорлар павильонга кириб

¹ Мен буюк кишини кўриш орзусидаман.

² Буонапартени айттаётисизми?

³ Князь, мен император Наполеонни айттаётиман.

кетган вақтда соатга қараган эди, Александр павильондан чиққанда ҳам соатига қарашни эсдан чиқармади, сұхбат бир соату әллик уч минут давом этди: Борис тарихий аҳамияттаға әга деб билгани бошқа фактлар қаторида буни ҳам ўша оқшом ёзиб қўйди. Императорнинг мулоzимлари унча кўп бўлмаганлиги учун мансабпарат кишига императорлар сұхбати вақтида Тильзитда бўлиш жуда катта гап эди, шунинг учун ҳам Борис Тильзитга борганидан кейин ўзини хийла кўзга кўринарлик бўлиб қолган сезди. Одамлар уни танийдигангина эмас, ҳатто унга қарайдиган ва эътибор қиладиган бўлиб қолди. У икки марта топшириқ билан шаҳаншоҳ ҳузурига борди, шунинг учун шаҳаншоҳ ҳам уни таниб қўйди, энди бутун сарой аҳли ундан бурунгидай бегонасирамайдиган, амалдорлар орасида кўринмаса, ҳатто ҳайрон қоладиган бўлиб қолган эди.

Борис бошқа бир адъютант — поляк графи Жилинский билан ҳамхона эди. Парижда тарбия кўрган поляк Жилинский бадавлат одам бўлиб, французларни жуда яхши кўрар, Тильзитда у билан Бориснинг уйига деярли ҳар куни ионушта ва тушлик қилгани гвардиядан ва бош штабдан француз офицерлари келишар эди.

24 июнда кечқурун Бориснинг ҳамхонаси граф Жилинский француз ошиналарини зиёфат қилди. Бу зиёфатда жуда азиз меҳмон бўлган Наполеоннинг бир адъютанти, француз гвардиясининг бир нечта офицери, кўхна француз аристократияси уругидан бўлган бир ёш бола — Наполеоннинг маҳрами бор эди. Мана шу куни Ростов бирор танимасин деб кечаси фуқаро кийими кийиб Тильзитга келди ва Борис билан Жилинскийнинг уйига тушди.

Бутун армия сингари Ростов ҳам душмандан дўстга айланиб қолған Наполеон ва французларга нисбатан бош квартира ва Борисда юз берган ўзгаришга тушуниб етмаган эди. Бонапарт ва французларга қарши армияда ғазаб, нафрат ва қўрқувдан иборат мураккаб бир ҳис ҳануз кучли эди. Ростов яқиндагина Платов полкидан бўлмиш бир казак офицер билан гаплашганида, агар Наполеон асир олинса, унга шаҳаншоҳ деб эмас, жинояткор деб муомала қиласр эдик, деб баҳслашган эди. Яқиндагина Ростов йўлда бир ярадор француз полковнигини учратиб, қонуний подшоҳ билан жинояткор Бонапарт орасида ҳеч қандай сулҳ бўлиши мумкин эмас, деб қизишиб гапирган эди. Шунинг учун Ростов Бориснинг квартирасида француз мундиридаги офицерларни кўриб ҳайрон қолди, чунки жанг май-

донида бу мундирларга тамоман бошқача қарашга ўрганиб қолган эди. Эшикдан бошини чиқарип қараган француз офицерини кўриши биланоқ душманни кўрганида ҳамиша пайдо бўладиган ўша уруш ҳисси, душманлик ҳисси унинг бутун вужудини қамраб олди. У бўсағада тўхтади-ла, русчалаб Друбецкой шу ерда турадими, деб сўради. Борис даҳлиздан бегона овозни эшитиб югуриб чиқди. Ростовни кўргани замон унинг юзида, аттанг, дегандай бир ифода пайдо бўлди.

— Э, сенмисан, хуш келибсан, хуш келибсан,— деди у ҳарқалай жилмайиб, сўнгра Ростовга яқин борди. Бироқ Ростов унинг дастлабки кайфиятини пайқади.

— Бемаврид келдим, шекилли,— деди Ростов,— келадиган эмас эдим-ку, лекин бир иш чиқиб қолди.

— Йўқ, мен полқдан қандай қилиб чиқиб келганингга ҳайрон бўлаётиман —«Dans un moment je suis à vous»¹— деди у ичкаридан чиқсан товушга жавобан.

— Бемаврид келганга ўхшайман, — деди Ростов яна.

Бориснинг юзидаги аттанг ифодаси йўқолди: у афтидан нима қилиш тўғрисида ўйлаб бир қарорга келди шекилли, ўзгача бир осудалик билан Ростовни иккала қўлидан ушлаб, бошқа уйга солиб кирди. Унинг Ростовга осудалик билан қараётган кўзларини гўё алланечук бир парда, шу ҳаётнинг кўк кўзойнаги қоплаб турар эди. Ростовга шундай кўринди.

— Кўйсанг-чи, наинки сенинг келишинг bemavrid бўлса,— деди Борис. У Ростовни стол ростлаб қўйилган уйга олиб кирди. Унинг исм ва фамилиясини, ҳарбий хизматда бўлиб, гусар офицери ва ўзининг қадрдан дўсти эканлигини айтиб, меҳмонлар билан таништириди — Граф Жилинский le comte N. N., le capitaine S. S.²— деди у меҳмонларни Ростовга таништириб. Ростов қовоини солиб французларга қарар экан, истар-истамас таъзим қилиб, индамай қўя колди.

Жилинский сухбатига яна бир рус аралашганини ёқтирамали шекилли, Ростовга индамай қўя қолди. Борис янги одам меҳмонларга малол келганлигини сезмагандай Ростовни қандай хуш алфозда қабул қилган бўлса, ҳануз ўшга алфозда ва ҳамон кўзларини ўша парда қоплаган ҳолда

¹ Лаббай, ҳозир.

² Граф Н.Н. , капитан С.С.

ўтириб, сұхбатни қизитишга тиришар әди. Французлардан бири чүрк әтмай ўтирган Ростовга юзланиб, французларга хос одоб билан: — Тильзитта императорни күраман деб келгандирлар да,— деб сўради.

— Йўқ, ўзимнинг ишим бор әди,— деб қўя қолди Ростов.

Бу жавоб Борисга ёқмаганлигини пайқаб Ростовнинг таъби хира бўлди ва одатда таъби хира бўлган одамга туюландек худди ҳамманинг кўзига ёмон кўринаётгандай, ҳаммага халал берадиганда, назарида, бўлди. Ҳақиқатан ҳам у ҳаммага халал бериб, яна бошланган сұхбатга қўшилолмай бир чеккада ўтирас әди. Мөхмонарнинг ҳар бир қараши унга «бу ерда нима қилиб ўтирипти», деяётгандай бўлар әди. У ўрнидан туриб, Бориснинг олдига келди.

— Мен сени сиқиб қўйдим,— деди у секин,— юр, айтадиган гапимни айтиб, кейин кета қолай.

— Йўғ-э, ҳеч ҳам,— деди Борис.— Агар ҷарчаган бўлсанг, юр, менинг уйимга кириб чўзил, дам ол.

— Ҳа, ростдан ҳам...

Иккови кичкинагина уйга, Бориснинг ётоғига кирди. Ростов ўтирасдан худди Борис бир гуноҳ қилиб қўйгандай тажанг бўлиб, Денисовнинг ишини гапириб берди ва ундан «Генералинг орқали Денисов тўғрисида шоҳдан кечирим сўраш ва хатни унга етказиш қўлингдан келадими» деб сўради. Иккови холи қолганда Ростов Бориснинг кўзига қарай олмаслигига биринчи марта ишонч ҳосил қилди. Борис оёғини чалмаштириб, чап қўли билан ўнг қўлининг ингичка бармөқларини силаб, худди қўл остидаги кишининг бераётган маълумотига қулоқ солаётган генералдай тоғ атрофга боқиб, тоғ ўша парда қоплаган қўзлари билан Ростовга тикка қараб, унинг сўзларини тинглар әди. Ростов ҳар гал кўз кўзга тушганда ҳижолат бўлиб ерга қарап әди.

— Шунақа бир иш бўлганлигини эшитган әдим, лекин шуни биламанки, подшоҳ бу хусусда жуда қаттиқўл. Буни зоти олийга билдириш керак эмас, деб ўйлайман. Менимча, тўғридан-тўғри корпус командирига илтимос қилиш яхшироқ. Умуман, менимча...

— Ёрдам қилгинг келмаса, тўғрисини айтиб қўя қол,— деди Ростов Бориснинг кўзига қарамай, деярли қичқириб.

Борис кулимсиради.

— Аксинча, қўлимдан келган ёрдамни қиласман, лекин мен ўйлаган әдимки...

Шу çoқ нариги уйдан Жилинский Борисни чақирди.
— Хўп бор, бор... — деди Ростов. У зиёфатга ҳам чиқмай, кичкина бўлмада ёлғиз ўзи анчагача нари-бери юриб, французларнинг нариги уйдан чиқаётган ғовур ва кулгиснга қулоқ солди.

XX

Ростов Денисовнинг иши тўғрисида гаплашиш учун Тильзитга ноқулайроқ бўлган бир кунда келди. У фрак кийганлиги ва Тильзитга бошлиғидан ижозатсиз келганлиги учун навбатчи генерал ҳузурига ўзи киролмас, Борис эса, истаган тақдирда ҳам бу ишни Ростов келган куннинг эртасига қилолмас эди. Шу куни, 27 июнда, ярашнинг дастлабки шартлари имзоланган эди. Императорлар бир-бирига орден берди: Александр фахрий Легион ордени, Наполеон эса биринчи даражали Андрей орденини олди ва француз гвардияси батальонининг Преображенский батальонига берадиган зиёфати ҳам шу кунга тайинланган эди. Шаҳаншоҳлар шу зиёфатга келишлари керак эди.

Ростов Бориснинг олдига келиб, шу қадар ўнгайсиз аҳволда қолди ва ундан шунчалик ихлоси қайтдики, меҳмонлар кетгандан кейин Борис кирганида ўзини уйқуга солди ва афтини кўрмайин, деб эртасига эрталаб чиқиб кетди. Ростов эгнида фрак, бошида шляпа, французларни ва уларнинг мундирларини, рус ва француз императорлари турган кўча ва ҳовлиларни кўриб, томоша қилиб, шаҳарда айланиб юрди. У зиёфатга ҳозирлик кўриб майдонга столлар қўйилаётганини, кўчаларда рус ва француз байроқлари рангидаги матоларга катта қилиб А N туғролари ёзиб қўйилганлигини кўрди. Ўйларнинг деразаларига ҳам байроқ ва туғролар осиб қўйилган эди.

«Борис ёрдам қилишни истамади, мен ҳам ундан ёрдам сўрамайман. Шу гап — гап,— деди Николай ўзича.— Орамиз очиқ, аммо мен Денисовнинг иши тўғрисида қўлимдан келганича ҳаракат қилмасдан, ҳаммадан ҳам кўра муҳими, хатни шаҳаншоҳга бермасдан бу ердан кетмайман. Шаҳаншоҳга!! Шаҳаншоҳ шу ерда!» — деди Ростов Александр тушган ҳовлига бенхтиёр яқин келиб.

Шоҳнинг чиқишига тайёргарлик кўрилаётган бўлса керак, мулизимлар келишмоқда, ҳовлиниң олдида отлар турар эди. «Шаҳаншоҳни албатта кўраман,— деди Ростов

ишида,— шу хатни ўз қўлим билан бериб, ҳамма гапни айтиб бера олсан эди... Наҳотки фрак кийганим учун мени қамаб қўйиша? Йўғ-е! Шаҳаншоҳ ким ҳақли эканини билиб қўяр эди. У ҳамма нарсага тушунади, ҳамма нарсани билади. Ундан одилроқ ва олижаноброқ одам борми? Хўп, бу ерда турганим учун мени қамаб қўйиша нима бўлинти,— деди ўзича шаҳаншоҳ турган ҳовлига кириб кетаётган офицерга қараб.— Мана, одамлар кираётитпи-ку! Ҳаммаси бехуда гап. Тўғри кираману хатни шаҳаншоҳга тутаман: мени шунга мажбур қилган Друбецкойга ёмон бўлади». Ростов чўнтағидаги хатни пайпаслаб кўриб, ўзи ҳам кутмаган бир дадиллик билан шаҳаншоҳ турган ҳовлининг эшигига томон ўйналди.

«Йўқ, энди Аустерлицдагидай фурсатни қўлдан бермайман,— деди у шаҳаншоҳнинг ҳозир чиқиб қолишини кутиб ва энтикиб.— Оёғига йиқилиб арз қиласман. У мени турғазиб, арзимни тинглайди, ҳатто ташаккур айтади». Ростов шаҳаншоҳ менга: «Бирорга яхшилик қилсан, кўп хурсанд бўламан, лекин адолатсизлик ўрнига адолат ўрнатиш буюк бир баҳтдир, дейди» — деб хаёл қиласар эди. Шаҳаншоҳ турган ҳовлининг эшиги олдида Ростовга «ким экан бу» дегандай қараб турган одамларни четлаб ичкарига кириб кетди.

Эшикдан кирибок, кенг зинадан юқорига чиқилар, ўнг томонда бир ёпиқ эшик, зинанинг остидаги эшикдан пастки қаватга тушилар эди.

— Ким керак? — деди кимдир.

— Зоти олийга хаг, илтимоснома бермоқчиман,— деди Николай қалтироқ товуш билан.

— Илтимоснома бўлса, навбатчига беринг, марҳамат, мана бу ёқقا,— унга пастдаги эшикни кўрсатишиди.— Лекин қабул қилинмайди.

Ростов бу лоқайд товушни эшишиб, ўз қилмишидан қўрқиб кетди: шаҳаншоҳга ҳар чоқ рўпара келиб қолишим мумкин, деган фикр уни шу қадар васвасага солар ва шунинг учун бу фикр шу қадар қўрқинчли эдики, у қочиб кетишига ҳам тайёр эди, бироқ уни қарши олган камер-фуръер навбатчи турган эшикни очди ва Ростов ичкарига кирди.

Уйда ўрта бўйли, семиз, ўттиз ўшларга борган, оқ чоловор ва қўнжи узун этик, оқ батист кўйлак (ҳозиргина кийган бўлса керак) кийган бир киши турар, камердинер унинг орқасида туриб ипак кашта тикилган чиройли подтяжкасини тугмаламоқда эди. Ростовнинг кўзи негадир шу под-

тяжкага тушди. Бу одам нариги уйдаги ким биландир сўзлашмоқда эди.

Ростов кирганда у:

— Bien faite et la beauté du diable¹, — деяётган эди.

Ростовни қўриб, гапдан тўхтади ва қовоини солиб:

— Хўш, нима дейсиз, илтимоснома? — деб сўради.

— Qu'est-ce que c'est?², — деб сўради нариги уйдаги киши.

— Encore un petitionnaire³, — деб жавоб берди подтяжкали киши.

— Айтинг, бошқа вақтда келсин. Ҳозир чиқадилар, жўнаш керак.

— Кейин, кейин, эртага келинг... Ҳозир фурсат йўқ...

Ростов чиқиб кетмоқчи бўлган эди, подтяжкали киши тўхтатиб:

— Илтимоснома кимдан? Сиз ким бўласиз? — деб сўради.

— Майор Денисовдан,— деб жавоб берди Ростов.

— Сиз ким бўласиз? Офицермисиз?

— Мен поручик, граф Ростов бўламан.

— Жасоратни кўринг-а! Аризани ўз командирингизга беринг. Боринг, боринг,— деди ва камердинер тутган мундириини кия бошлади.

Ростов қайтиб даҳлизга чиққанда, эшик олдида тўла парад формасидаги бир қанча офицер ва генераллар турган эди. Николай шуларнинг олдидан ўтиб кетиши керак эди.

Ростов дадиллигим ҳам қурсин деб, ҳарчоқ шаҳаншоҳга рўпара келиб қолишдан ва унинг олдида шарманда бўлиб, соқчи билан жўнатилишидан қўрқиб, жуда хунук иш қилиб қўйганини англаб, ерга қараганича эшикдан чиқиб, ўзларига оро берган мулоғимлар орасидан ўтиб кетаётган эди, таниш бир овоз уни чақирди ва бир қўл йўлини тўсади.

— Сиз, отагинам, фрак кийиб бу ерда нима қилиб юрибсиз? — деб сўради йўғон бир товум.

Бу одам шу урушда шаҳаншоҳнинг айрим марҳаматига сазовор бўлган суворий генерали бўлиб, Ростов хизмат қиласидаган дивизиянинг собиқ бошлиги эди.

Ростов, у-бу деб амал-тақал қила бошлаган эди, бироқ

¹ Қад-қомати келишган, яхши нарса.

² Нима ўзи?

³ Яна биттаси арзга келилти.

генералнинг очиқ чеҳра билан илжайиб турганини кўриб четга чиқди-да, ҳаяжон ичидан бутун воқеани айтиб берди ва генералдан ўзи биладиган ўша Денисовнинг ишига аралашишни сўради. Генерал Ростовнинг сўзларини эшитгандан кейин жиддий равишда бош чайқади:

— Аттанг, аттанг, яхши йигит эди; қани хатни бер-чи.

Ростов хатни бериб, Тенисовнинг бутун ишини айтиб беришга улгуар-улгурмас, шпорларини жиринглатиб, зинадан тез-тез тушиб келаётган кишиларнинг қадам товуши эшитилди. Генерал зинага яқинроқ бориб турди. Шаҳаншоҳнинг мулозимлари зинадан тушиб отларга томон борнишди. Аустерлицга борган ўша жиловдор Эне шаҳаншоҳнинг отини олиб келди ва зинадан енгил қадам товуши эшитилди, бу қадам товушини Ростов дарров билди. Ростов бирор таниб қолиши ҳавфини ҳам унутиб бир неча томошабин аҳоли билан бирга эшик олдига яқин борди ва ҳурмат қилиб юргани ўша юзни, ўша ангорни, ўша кўзни, ўша рафторми, ўша буюклик ва ҳалимлик тажассумини икки йилдан кейин яна кўрди. Шаҳаншоҳга нисбатан бўлган муҳаббат ва мафтунлик туйгуси унинг қалбида яна бурунгидай алана олди. Преображенскийчилар мундири, оқ лос терисидан тикилган шим, қўнжи узун этик кийган, Ростов билмайдиган юлдуз таққан (бу фахрий легион ордени эди) шоҳ шляпасини қўлтиғига қистириб, йўлакай қўлқоп кийиб эшик олдига чиқди. У тўхтаб кўз қараши билан ҳаммаёқни мунавар қилиб, атрофга назар солди, баъзи генералларга бир неча оғиз сўз айтди, Ростов хизмат қилалигидан дивизиянинг собиқ бошлигини таниб кулимсиради ва чақириди.

Барча мулозимлар йўлни бўшатишиди, Ростов генералнинг шоҳга нима тўғридадир узоқ гапирганини кўрди.

Шоҳ генералга бир неча оғиз сўз айтдио отига томон бир қадам босди. Мулозимлар ва томошабинлар (Ростов ҳам шуларнинг орасида эди) шоҳни ўраб олди. Шоҳ эгарнинг қошини ушлади-да, суворийлар генералига қараб, ҳаммага эшиттириб, баланд овоз билан:

— Қўлимдан келмайди, генерал, чунки қонун мендан кучлироқ,— дедио оёгини узангига қўйди. Генерал таъзим қилиб бош эгди. Шоҳ отига миниб чоптириб кетди. Ростов хурсандлигидан ўзини унутиб, аламон билан бирга унинг кетидан чопти.

Шоҳ кетган майдонда, ўнг томонда преображенский-чилар батальони, сўл томонда папоқ кийган француз гвардия батальони юзма-юз саф тортиб турар эди.

Шоҳ милтиқ кўтариб салом вазиятида турган бир батальон қанотига яқинлашганда нариги томондаги қанотга бошқа отлиқлар от қўйиб келиши ва Ростов уларнинг олдидаги келаётган Наполеонни таниди. Бу албатта, ўшанинг ўзи эди. Наполеон бошида кичкина шляпа, Андрей лентасини елкасидан ўтказиб олган, оқ камзули устидан кийган кўк мундирининг олди очиқ, устига тўққизил зардўзи жул ташланган зотли кўк араб отини чоптириб келмоқда эди. У Александрнинг олдига келганида, шляпасини кўтариб салом берди, шунда суворий Ростов Наполеоннинг эгарда ўнғайсиз ва зўрга ўтирганини пайқади. Батальонлар «ура» ва «Vive l'Empereur!»¹ деб қичқирди. Наполеон Александрга бир нима деди. Иккала император отдан тушиб бир-бирига қўл берди. Наполеон ёқимсиз, сохта табассум қилиб турар эди. Александр мулойимгина жилмайиб унга алланиям деди.

Француз жандармларининг отлари томошабинларни босиб олай дейишига қарамай, Ростов император Александр билан Наполеондан кўзини олмай, уларнинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб турар эди. Уни худди кутилмаган ҳодисадек, шу нарса ҳайратда қолдирдики, Александр ўзини Бонапарт билан тенг тутар, Бонапарт ҳам Александр билан бу яқинлашуви табиий ва одатдаги бир ҳолдек рус шоҳи билан ўзини баробар тутиб, бемалол муомала қиласар эди.

Александр билан Наполеон орқаларидан мулозимларини эргаштириб, томошабинларга томон бостириб келиб, Преображенский батальонининг ўнг қанотида тўхтади. Аламон императорларга тўсатдан шундай яқин бўлиб қолдик, томошабинларнинг олдинги қаторида турган Ростов «Мени таниб қолмасин тағин» деб қўрқиб кетди.— Sire, je vous demande la permission de donner la légion d'honneur au plus brave de vos soldats²,— деди баланд бир овоз жуда бурро қилиб.

Бу гапни паст бўйли Бонапарт юқорига, Александр-

¹ Яшасин император!

² Шоҳ, солдатларингиздан энг ботирига фахрий легион ордени тақдим этишга рұксат беринг.

нинг кўзига қараб айтаётган эди. Александр бу сўзларга дикқат билан қулоқ солиб, бош эгдию ёқимли табассум қилди.

Наполеон қаршисида ҳамон ғоз туриб олқишилаётган ва қимир этмай ўз императорларига қараб турган рус солдатлари сафига Ростовнинг ғашига тегадиган бир ғуур билин керилиб назар ташлар экан, дона-дона қилиб яна илова қилди:

— A celui qui s'est le plus vaillamment conduit dans cette dernière guerre.¹

— Votre majesté me permettra-t-elle de demander l'avis du colonel?² — деди Александр ва батальон командири князь Козловскийга томон шошиб бир неча қадам қўйди. Бу орада Бонапарт кичкина, оппоқ қўлидан қўлқопини ечиб олдию йиртиб ташлади. Адъютант орқадан югуриб келиб, қўлқопни ердан олди.

— Кимга бериш керак? — деб сўради секин император Александр Козловскийдан русчалаб.

— Зоти олийлари кимга буюрсалар:

Шоҳ энсаси қотиб, қошини чимирди-да, орқасига қайрилиб: — Унга жавоб бериш керак ахир! — деди.

Козловский бир қарорга келгандай солдатлар сафига назар ташлади, Ростов ҳам шу томонда турган эди.

«Мени ахтармаётитимикин?» — деди Ростов ичидা.

— Лазарев! — деб команда берди полковник қовоини солиб. Сафда турган биринчи солдат Лазарев югуриб олдинга чиқди.

— Қаёққа? Мана бу ерда тур! — дейиниши қаёққа боришини билмай турган Лазаревга шивирлаб. Лазарев ўти ёрилиб, полковникка кўз қири билан қараганича тўхтади ва саф олдига чиқарилганда солдатнинг ранги қандай ўчса, бунинг ҳам ранги шундай бўзарип кётди.

Наполеон бошини бир томонга сал буриб, бир нарсанни олмоқчи бўлгандай оппоқ ва семиз қўлини орқага чўзди. Унинг мулоzимлари император нимага қўл чўзганини фаҳмлаб шошиб қолишиди, бир нарсанни бир-бирларига узатишеб шивирлашди; Ростов кеча Бориснинг уйида кўрган маҳрам бола югуриб бориб дарҳол Наполеоннинг қўлига қизил лентали орденни одоб билан берди. Наполеон қарамасдан орденни икки бармоғи билан олди. Наполеон ўз

¹ Бу урушда ҳаммадан кўпроқ ботирлик кўрсатган солдатга.

² Зоти олийлари, рухсат этадиларми, полковникнинг фикрини сўрасам.

императоригагина бақрайиб қараб турган Лазаревнинг олдига келди ва бу қилаётган ишим фақат ўз иттифоқчим учун, демоқчи бўлгандай император Александрга кўз ташлади. Орден ушлаган кичкина оппоқ қўл солдат Лазаревнинг тугмасига тегди. Наполеон гўё шуни билар эдикни, бу солдатнинг умрбод баҳтиёр бўлиши, мукофотланиши ва ҳамманинг ичидаги ажralиб туриши учун ўзининг, яъни Наполеоннинг муборак қўли унинг кўкрагига тегиши керак. Наполеон орденни Лазаревнинг кўкрагига тегизиши билан худди крест солдатнинг кўкрагига ёпишиб қолишини билгандай дарров қўлини туширдио Александрга қаради. Крест ҳақиқатан ҳам ёпишиб қолди.

Хизматга тайёр турган рус ва француздар крестни илиб олиб, мундирга қадаб қўйишиди. Лазарев қархисида бир нима қилаётган, қўллари оппоқ ва ўзи кичкинагина кишига қовоғини очмай бир кўз ташлади-ю, ҳамон гоз туриб яна Александрга тикилди. Унинг бу қараси Александрдан гўё турга турайми ё сафга киришимни буюрасизми ёки яна бирон гап борми, деб сўраётгандай эди. Бироқ унга ҳеч қандай буйруқ бўлмади ва у шу ҳолатда анчагача тек туриб қолди.

Императорлар отланиб жўнашди. Преображенскийчилар сафларини бузиб, француз гвардиячилари билан аралаш-қуралаш бўлиб, ростлаб қўйилган столларга ўтиришиди.

Лазарев тўрда ўтиради; уни ҳамма қучоқлар, табриклиар рус ва француз офицерлари қўлини сиқишар эди. Офицерлар ва томошабинлар аламони Лазаревни бир кўриш учун ёпирилиб келар эди. Столлар қўйилган майдонни рус, француз ғовури ва қаҳқаҳаси босиб кетган эди. Юзлари қип-қизил ва ниҳоятда хурсанд икки офицер Ростовнинг ёнидан ўтиб кетди.

— Зиёфатни қара-я. Барча идиш-товоқлар кумушдан-а. Лазаревни кўрдингми? — деди бири.

— Кўрдим.

— Эртага преображенскийчилар уларни зиёфат қилишар эмиш.

— Лазаревни айт-а, омадини қара-я! Умрбод энди 1200 франк пенсия олади!

— Шапкани кўр-а-а! — деб қичқирди преображенскийчилардан бири француз попогини кийиб.

— Аломат-а, аломат!

— Эшитдингми? — деди гвардиячи офицер иккинчиси-

га,— ўтган куни Napoléon, France, йравоург¹ эди; кеча Alexandre, Russie, grandeur² бўлди, бир кун бизнинг шоҳ уларни мақтайди, бир кун Наполеон. Эртага шоҳ француз гвардиясининг энг ботир солдатига Георгий крести беради. Бермасдан бўладими? У бергандан кейин, бу ҳам бериши керак-да.

Борис ҳам ўз ўртоғи Жилинский билан преображенский-чилар зиёфатини томоша қилгани келган эди. Қайтишда Борис муюлишда турган Ростовни кўриб қолди.

— Ростов! Салом, бугун кўришганимиз ҳам йўқ,— деди Борис ва Ростовнинг хафа ва паришонлигини кўриб,— сенга нима бўлди? — деб сўради.

— Ҳеч нарса,— деди Ростов.

— Уйга кирасанми?

— Ҳа, кираман.

Ростов муюлишда туриб, базм қуриб ўтирганларни узоқдан анчагача томоша қилди. Унинг бошига минг хил фикр-хаёллар келар эди-ю, лекин биронтасини ҳам охирига етказолмас эди. У ёмон хаёлларга борар эди. Гоҳ унинг кўз олдига буткул ўзгариб кетган ва шумшайиб қолган Денисов, қўл-оёғидан ажралганлар, касаллар ётган ифлос госпиталь келар эди. Унинг димоғига касалхонанинг сассиқ ҳиди шунчалик ургандай бўлдики, бу ҳид қаёқдан чиқаётганини билмоқчи бўлиб атрофга қаради. Гоҳ унинг эсига ҳозир император бўлиб турган ва император Александр яхши кўрадиган, ҳурмат қиладиган, қўллари оппоқ, мағур Бонапарт тушар эди. Нима учун одамлар оёғидан, қўлидан ажради, ўлиб кетди? Гоҳ унинг кўз олдига мукофот олган Лазарев ва жазо берилган, гуноҳи кечирилмаган Денисов келар эди. У шундай ғалати фикр-хаёлларга борганини пайқаганида ўзи ҳам қўрқиб кетди.

Преображенскийчилар еяётган овқат ҳиди ва очлик уни ўзига келтирди. Йўлга чиқишдан олдин бирон нарса еб олиши керак эди. У эрталаб кўрган меҳмонхонасига борди. Меҳмонхона ўзига ўхшаш фуқароча кийим кийиб келган офицерлар ва бошқа одамлар билан шу қадар тўлган эдики, Ростовга зўрға овқат тегди. Ўз дивизиясидан бўлган икки офицер унинг ёнига келиб ўтириши. Гап, табиий, сулҳ тўғрисида кетди. Ростовнинг ўртоқлари бўлмиш бу офицерлар ҳам армиянинг кўпчилик қисми сингари, Фридланд

¹ Наполеон, Франция, ботирлик.

² Александр, Россия, буюклик.

урушидан кейин бўлган бу сулҳдан норози эди. Яна туриб берилса, Наполеон хароб бўлар эди, чунки қўшинлари суҳарисиз, ўқ-дорисиз қолган эди, дейишарди. Николай индамасдан овқат ер ва кўпроқ ичар эди. У ёлғиз ўзи икки шиша вино ичди. У хаёлини банд қилаётган нарсаларнинг тагига ета олмасдан қийналар, бу хаёлларга берилиб кетишдан қўрқса ҳам, лекин ўзидан йироқлаштира олмас эди. Бир офицер «Француздарни кўрганда кишининг алами келади»— деганида, Ростов тўсатдан бекордан-бекор шу қадар ғазбланиб бақирдики, офицерлар ҳайрон бўлишди.

— Ундоқ қиласа яхши бўлар эди, бундоқ қиласа яхши бўлар эди, дейишни сизга ким қўйипти! — деб бақирди Ростов бирдан қизариб,— шоҳ қилган иш тўғрисида у-бу дейишга сизнинг нима ҳаққингиз бор? Биз шоҳнинг мақсад ва муддаосини қаёқдан биламиз!

— Мен шоҳ тўғрисида оғиз очганим йўқ-ку,— деди офицер Ростовнинг бу қизишуви мастлик оқибати эканини тушиуниб.

Лекин Ростов унинг сўзига қулоқ солмади.

— Биз дипломат чиновниклари эмас, фақат солдатмиз холос,— деди у давом этиб,— ўлгин, деса ўладиган одамлармиз. Жазо беришса, демак, гуноҳкормиз; у-бу деб ўтиришни бизга ким қўйипти! Императоримиз Бонапартени эътироф қилиб у билан иттифоқ тузилтими, демак шундоқ бўлиши керак экан. Биз ҳар бир ишни муҳокама қилиб ўтирасак, унда подшоҳнинг амри вожиблиги қаёқда қолади? — У столни муштлади,— унда биз худони ҳам танимаган бўламиз, бошқасини ҳам,— деди. Унинг бу сўзи ўртоқларининг наздида ўринисиз бўлса ҳам, лекин ўзининг шу топдаги ҳолатига кўра ўринли эди.

— Бизнинг ишимиз ўйлаш эмас, ўз бурчимизни адо этиб, қилич уришдир, вассалом,— деб бақирди Ростов.

— Ҳам ичиш,— деди бир офицер сўзни қисқа қилишни истаб.

— Тўғри, ичиш,— деди Ростов ҳам.— Ҳой, яна бир шиша бер!

УЧИНЧИ БҮЛИМ

I

1808 йилда император Александр Наполеон билан яна учрашиш учун Эрфуртга борди. Петербург олимақомлари доирасида бу тантанали учрашувнинг буюклиги ҳақида жуда кўп шов-шув бўлди.

1809 йилда икки шоҳи жаҳоннинг (Наполеон билан Александрни шундоқ деб аташарди) яқинлиги шу даражага етдики, Наполеон шу йили Австрияга уруш эълон қилганда, рус корпуси ўзининг собиқ иттифоқчиси бўлган Австрия императорига қарши урушда ўзининг собиқ душмани Бонапартга ёрдам бериш учун чет элга қараб жўнади; бу яқинлик шу даражага етдики, олимақомлар доирасида Наполеон император Александрнинг сингилларидан бирини олса эҳтимол деган гап-сўзлар бўлди. Лекин ўша кунларда рус жамоатчилигининг диққат-эътибори, ташқи сиёсий мулоҳазалардан ташқари, давлат идорасининг барча тармоқларида ўтказилаётган ички ўзгаришларга ҳам айрим эътибор билан қаратилган эди.

Бу орада кишиларнинг ҳаёти, соғлиқдан, касалликдан, меҳнатдан, истироҳатдан, фикрдан, илмдан, поэзиядан, музикадан, муҳаббатдан, дўстликдан, душманликдан ва эҳтирослардан иборат бўлган ҳақиқий ҳаёти Наполеон Бонапарт билан сиёсий яқинлик ё душманликдан қатъий назар, бўлаётган ўзгаришлардан четда, одатдагича ўз йўли билан ўтмоқда эди.

Князь Андрей икки йил қишлоқдан чиқмади. Пьер ўз мулкларида қилмоқчи бўлган, лекин унисини қўйиб бунишини бошлаб, биронтасини ҳам охирига етказа олмаган иш-

ларнинг ҳаммасини князь Андрей овозасиз-несиз осонгина бажарди қўйди.

Пьер қанчалик ношуд, ноуддабуро бўлса, князь Андрей шунчалик уддабуро ва тиришқоқ эди. Ундаги шу хислатларнинг ўзи ошиқча оворагарчиликсиз ишни олдинга суреварар эди.

Унинг бир мулкидаги уч юз дехқон эркин ғаллакорга айлантирилди (бу Россияда биринчи ҳодиса эди), бошқа мулкларидағи дехқонлар эса баршчинадан оброкка ўтказилди. Туғадиган хотинларга қараш учун Богучаровога унинг ҳисобидан ўқиган доя хотин олиб келинди, бир руҳоний ундан ойлик олиб, дехқонлар ва хизматкорларнинг болаларини ўқита бошлади.

Князь Андрей вақтининг бир қисмини Лисие Горида, отаси ва ҳануз энагасининг қўлида бўлган ўғли билан бирга, қолган қисмини эса отаси Богучарово монастири деб атаган ўз қишлоғида ўтказар эди. У Пьерга ўзини дунёning барча ташқи ҳодисаларига қизиқмайдиган қилиб кўрсатган бўлса ҳам, ҳақиқатда, жуда қизиқар эди. У кўп китоб олар, ўзи ёки отасининг олдига ҳаёт қайнаб турган Петербургдан одамлар келганда, бу одамларнинг ички ва ташқи сиёsatдан ўзи, яъни қишлоқдан икки йил чиқмаган одамга қараганда хийла орқада қолганликларини кўриб, ҳайрон бўлар эди.

Ўз мулкларида доир ишлар билан шуғулланиш, тури-ли-туман китоблар ўқишдан ташқари, шу вақтларда князь Андрей мағлубиятга учраган сўнгги икки кампаниямизни ташқидий таҳлил этиш, ҳарбий устав ва тартиб-қоидларини ўзгартириш лойиҳасини тузиш билан ҳам машгул бўлиб юрар эди.

1809 йилнинг баҳорида князь Андрей ўғлининг Рязандаги ўз назоратида бўлган мулкига борди.

Князь Андрей ердан энди бош кўтараётган ўт-ўланларга, қайнин дарахтининг ёзилаётган янроқларига, кўм-кўк осмонда суза бошлаган ошиоқ баҳор булутларига қараб, кўклиам қуёшида исиниб, коляскада кетиб борар эди. У ҳеч нарсани ўйламасдан, баҳри очилиб, атрофни томоша қилиб бормоқда эди.

Бултур Пьер билан суҳбатлашиб ўтгани — ўша кечувдан, ифлос бир қишлоқдан, хирмон жойлардан, майсазорлардан, кўприги ёнида ҳали ҳам қор ётган нишабликдан, қор ва ёмғир ювиб кетган тепаликдан, кузда ғалласи ўриб олинган ва онда-соңда буталар кўриниб турган далалардан

ўтиб, қайинзорга кирди. Ўрмон хийла иссиқ, шабада йўқ, кўм-кўк ёпишқоқ япроқлар қоплаб ётган қайнин қимир этмайди: хазон тагидан барра майсалар ва бинафшалар бош кўтармоқда. Қайинзорда онда-сонда кўкариб турган абадий кўк арчалар кўзга хунук кўриниб, қишини эслатар эди. Отлар ўрмонга кирганда пишқирди, хийлагина терлаган эди.

Лакей Петр кучерга бир нима деган эди, кучер бош ирғитиб қўя қолди. Бироқ кучернинг бош ирғитиб қўйгани кифоя қилмади шекилли, Петр ўтирган ерида қайрилиб хўжасига юзланди.

— Тўрам, одам ҳузур қилади-да, — деди у одоб билан табассум қилиб.

— Нима?

— Одам ҳузур қилади, дейман.

Князь Андрей ичида: «Бу нима деяпти? Ҳа, кўкламни айтаётити шекилли» деди атрофга қараб.— «Ҳаммаёқ кўм-кўк... дарров-а? Қайнин ҳам, шумурт ҳам, ольха ҳам дарров... Лекин дуб ҳали куртакламапти. Мана дуб».

Йўл бўйида бир туп дуб турагар эди. Ўрмондаги қайнин дарахтларига қараганда, афтидан, ўн баравар қари бўлган бу дуб улардан ўн баравар йўғон ва икки баравар баланд эди. Бу баҳайбат, икки қучоққа сифмайдиган дарахтнинг кўп шохлари, афтидан, аллақачонлар синиб тушган, пўстлоқлари кўчиб, ўрнини чўр босган. Бесўнақай, эгри-буғри қўл ва панжа сингари шохлари билан бу қари дуб яшиаб турган қайнин ниҳоллари орасида кўзга жуда хунук кўринар эди. Фақат шугина кўклам латофатига берилмай, на баҳорни кўрар эди, на қуёшни.

«Баҳор, муҳаббат, баҳт-саодат! — дер эди гўё бу дуб,— ҳамон бир хилдаги беҳуда, маъносиз алдов ҳеч кўнгилларингга урмас экан-да! Ҳамон ўша гап, уша алдов! Зотан баҳор ҳам йўқ, қуёш ҳам йўқ, баҳт-саодат ҳам йўқ. Ана, ўликдай бўлиб турган ғариб арчаларга қаранг: мана, менга қаранг, орқамданми, ёнимданми, қаеримдан чиқсан бўлмасин, эгри-буғри қўлларимни кериб турибман, қандай ўсган бўлсам, шундай турибман, сизларнинг орзуларингга ҳам ишонмайман, умидларингга ҳам».

Князь Андрей ўрмондан ўтиб борар экан, худди бир нарсани кутгандай дубга бир неча марта қайрилиб қаради. Унинг остида ҳам гул ва майсалар ўсган, лекин дуб буларнинг ўртасида ҳамон шумшайиб, қовогини согнанича қимир этмасдан турагар эди.

«Ҳа, бу дуб жуда ҳақ гапни айтастипти,— дер эди ичидаги князь Андрей,— бу алдовга бошқалар, ёшлар ишонсин, биз кўпни кўрганмиз, пистонимиз чақилган!» Шу дуб дарахти князь Андрейнинг кўнглига, умидсиз бўлса ҳам, лекин бир талай янги ёқимли ҳазин фикрларни келтирди. Князь Андрей шу саёҳати давомида ўзининг бутун ҳаётини гўё бошқатдан ўйлаб кўрди-ю, ҳеч қанақа иш бошламасдан, ёмонлик қилмасдан, ҳеч нарсанинг ташвишини тортмасдан ва ҳеч нарсан орзу қилмасдан қолган умримни бир нав қилиб ўтказишим керак, деган ўша эски умидсиз хуло-сага келди.

II

Князь Андрей Рязандаги мулкининг васијлик ишлари тўғрисида уезд дворянлар оқсоқоли билан учрашуви керак эди. Уезд дворянлар оқсоқоли граф Илья Андреич Ростов эди. Князь Андрей май ойининг ўрталарида унинг олдига жўнади.

Баҳорнинг иссиқ кунлари бошланган. Ўрмон аллақачон кўклам либосини кийган, кўчалар чанг, кун шу қадар иссиқки, сувни кўрганда кишининг чўмилгиси келар эди.

Князь Андрей оқсоқолдан нималарни сўраши кераклигини ўйлаб, хаёлга чўмгани ҳолда хиёбондан ўтиб, Ростовларнинг Отрадноедаги ҳовлисига келиб қолди. Ўнг томондан, дарахтлар орасидан хотинларнинг қийқириги эшитилди ва бир тўда қизлар югуришиб, унинг йўлини кесиб ўтишди. Ҳаммадан олдинда чопиб бораётган қора соч, қора кўз, нозиккина бир қизча коляскага яқин келиб қолди. Унинг эгнида сариқ чит кўйлак бўлиб, бошидаги оқ рўмолчасининг тагидан соч толалари чиқиб турар эди. У бир нима деб қичқириб келаётган эди, бироқ бегона одамга дуч келиб, унинг афтига ҳам қарамасдан, хохолаб кулиб, орқасига қайтди.

Князь Андрейга нимадир қаттиқ тегди. Кун шундай яхши, қуёш шундай ёгду сочиб турмоқда, теварак-атроф кишининг баҳрини очади, лекин бу нозик-ниҳол гўзал қиз унинг дунёда борлигини ҳам билмайди, билишини ҳам истамайди, у ўзининг айрим, тўғриси, беҳуда, лекин қувноқ ва бахтли ҳаётидан масъуд ва мамнун. «Нимага мунча хурсанд экан? Нимани ўйлаётган экан? Ҳарбий устав тўғрисида, Рязандаги дехқонларни оброкка ўтказиш тўғрисида ўйламаётгандир-ку? Нима тўғрида ўйлаётган экан?

Нимадан мунча мастьул экан?» — дер эди князь Андрей бенхтиёр ўзича.

Граф Илья Андреевич 1809 йилда Отрадноеда ҳамон илгаригидай яъни, бутун губерниядан келадиган одамларни қабул этиб, овга чиқиб, театрга бориб, зиёфатлар бериб, музыка эшишиб яшар эди. У ҳар бир янги меҳмон келгандагуонганидек, князь Андрейнинг келганига хурсанд бўлди ва уни, жон-ҳолига қўймай, ётгани олиб қолди.

Совуқина меҳмондорчилик давомида катта мезбонлар ва муҳтарам меҳмонлар (яқинлашиб келаётган имениналар муносабати билан кекса графнинг уйи меҳмонга тўла эди) князь Андреини гапга солиб ўтиаркан, Болконский нимагадир кулиб ўтирган, бошқа ёшлар орасида кўпроқ шўхлик қилаётган Наташага бир неча марта қараб ўзича: «Нимани ўйлаётган экан бу қиз? Нимадан мунча хурсанд экан?» — деб сўрар эди.

У кечаси бегона жойда ўзи якка қолиб, анчагача ухлай олмади. Китоб ўқиди, кейин шамни ўчирди, яна ёқди. Ички дарпардалар ёпиқ бўлгани учун уй исиб кетди. Князь Андрей керакли қоғозлар шаҳарда, ҳали олиб келингани йўқ, деб уни кечаси қолишга мажбур қилган нодон чолни (у Ростовни шундай дер эди) койиди, унинг гапига кириб, кечаси ётиб қолгани учун ўзидан хафа бўлди.

Князь Андрей ўрнидан турди ва деразани очмоқчи бўлиб борди. Дарпардани очиши биланоқ ой нури, худди ташқарида кўпдан бери шуни кутиб тургандай, лип этиб уйга кирди. Князь Андрей деразаларни ҳам очиб юборди. Тун салқин, ҳаммаёқ жим-жит ва сутдай оппоқ. Дераза остида каллакланган бир қатор дараҳт бўлиб, буларнинг бир томони қоп-қора, иккинчи томони эса кумушдек ярқирав эди. Дараҳтларнинг тагида япроқ ва шохчаларининг у ербу ери кумушдай оқаришиб кўринган барра, нам, жингалак аллақандай бир ўсимлик бор эди. Қоп-қора дараҳтларнинг у томонида шудринг милтиллаб турган том, унинг ўнг томонида тана ва шохлари оқаришиб кўринган каттакон садасимон дараҳт, унинг тепасида оқаришиб турган, деярли юлдузсиз баҳор осмонида тўлин ой. Князь Андрей деразага тирсакланиб, осмонга қараб қолди.

Князь Андрей ётган бўлма иккинчи қаватда бўлиб, юқори қаватдагилар ҳам ҳали ухламаган эди. Юқоридан аёлларнинг овози эшитилди.

— Яна бир марта,— деди бир аёл. Князь Андрей бу товушни таниди.

— Қачон ухлайсан ахир? — деди бошқа бир аёл.

— Ухламайман, уйқум келмаса нима қилай! Яна бир марта.

Иккала аёл қандайдир бир куйининг охирги бандини айтди.

— Хўп яхши-да! Мана энди бўлди, ухлаймиз.

— Сен ётавер, менинг уйқум келмаётитпи,— деди биринчи овоз деразага яқин келиб. У деразадан бошини чиқариб энгашди шекилли, кўйлагининг шитирлаши ва ҳатто нафас олиши эштилди. Ҳаммаёқни жимлик босди, ой ҳам, унинг шуъласи ҳам, сояси ҳам қотиб қолди. Шу ерда турганимни билиб қолмасин, деб князъ Андрей ҳам қимирлагани қўрқиб қолди.

— Соня! Соня! — деди яна ўша биринчи овоз,— ухлаб бўладими! Буни қара, қандай чирсийл! Вой, қандай гўзал! Турсанг-чи, Соня! — деди йиғлагудай бўлиб.— Бундай чиройли кечак қачон бўлган эмас.

Соня истар-истамас алланима деди.

— Йўқ, бир қарагин, ой ҳам шундоқ бўладими! Вой, мунча чиройли бўлмаса! Жонгинам, ширингинам, кел бу ёққа! Кўрдингми? Мана шундай чўнқайиб ўтириб, иккала тиззамни маҳкам қучоқлаб, бор кучим билан толпиниб учсам-кетсан. Мана шундай!

— Кўйсанг-чи, йиқилиб тушасан.

Икковининг тортишгани ва Соняning аччиғи келиб:

— Ахир соат бирдан ошди-ку,— дегани эштилди.

— Ҳамма вакт менга шунаقا қиласан-а! Бор! Бор!

Яна жимлик чўкди, лекин князъ Андрей унинг ҳамон ўша ерда турганини сезар, баъзан секин қимирлаганини ва хўрсиниб қўйганини эшитар эди.

— Оббо, қўймадинг қўймадинг-да! — деди у бирдан қичкириб,— ухласам ухлай қолай! — деб деразани ёпди.

Князъ Андрей негадир «менинг тўгримда бирон нарса демасмиккин» деб қўрқиб, унинг сўзига қуләқ солар экан, ичида: «Менинг бор-йўқлигим билан иши ҳам йўқ! Яна ўша! Худди жўрттага қиласётгандай!» — деди. Унинг қалбида бутун ҳаётига қарама-қарши бўлган, кутилмаган бир ёшлиқ туйғуси ва умиди бирдан уйғониб кетди-да, ҳолатини англашга ўзи ҳам ожизлик қилиб, дарров уйқуга кетди.

III

Князъ Андрей эртасига фақат граф билангина хайрлашиб, хонимларнинг чиқишини кутмай, уйига жўнаб кетди.

Июнь ойининг бошлари эди. Князь Андрей уйга қайтар экан, яна қайинзорга кирди. Уни ҳайратда қолдирган кекса ва қинғир-қийшиқ ўша дуб дараҳти ҳали ёдидан чиқмаган эди. Дўғадаги қўнғироқлар ўрмонда бундан бир ярим ой бурунгидан кўра босиқроқ жиринглар, ҳаммаёқ кўм-кўк ва соя-салқин. Ўрмондаги яккам-дуккам арчалар ҳам ёз латофатига доғ солмасдан, ўрмонга мос тушиб, барра новдалари кўм-кўк тусга кирган эди.

Кун жуда иссиқ, момақалдироқ ҳавоси бўлса ҳам, бир парча қора булат чангид ётган йўл ва барра япроқларга тўрттагина ёмғир ташлади холос. Ўрмоннинг чап томони соя — қоронғи; ўнг томони ҳўл, қуёшда милтирлаб, шабададан хиёл тебраниб турар эди. Ҳаммаёқ гуллаган, гоҳ яқиндан, гоҳ узоқдан булбуллар навоси эшитилиб турар эди.

«Ҳа, мен билан ҳамфир бўлган дуб шу ўрмонда эди,—деди князь Андрей ичида.— Қани ўзи». Ў йўлнинг чап томонига қараб ўша дубни кўрди, лекин ахтараётган дуби шу эканини билмасдан, уни томоша қилди. Қари дуб буткул ўзгариб, кўм-кўк барра япроқларга бурканиб, кечки қуёш нурида тебраниб турар эди. Қинғир-қийшиқ қўлларидан, танасидаги чурлардан, илгариги умидсизлик ва қайғудан асар ҳам қолмаган эди. Тошдай қаттиқ, юз йиллик пўстлоқдан, шундай барра, шундай чиройли япроқлар чиққан эдики, бу япроқлар шу қари дараҳтдан чиққанига киши ишонмас эди. «Ҳа, бу ўша дуб» — деди князь Андрей ва бирдан қулфи дили очилиб, баҳор нашъасига тўлди. Ҳаётида бўлиб ўтган энг яхши дамлар тўсатдан эсига тушди. Осмони баланд Аустерлиц ҳам, хотинининг ўпкаллагандай кўринган жонсиз юзи ҳам, кемада ўтирган Пьер ҳам, тун гўзаллигидан ҳаяжонланган қиз ҳам, оппоқ ойдин кеча ҳам — ҳаммаси бирдан кўз олдига келди.

«Йўқ, ўттиз бир ёшда ҳаёт тамом бўлмайди,—деди князь Андрей бирдан узил-кесил қарорга келиб.— Ўзимда бўлган хислатларни ўзимгина билишим кифоя қилмайди, бошқалар ҳам билсин; Пьер ҳам, қуш бўлиб осмонга учиб кетмоқчи бўлган анави қиз ҳам мени, бир ўзим учунгина яшамаётганлигимни билсин, улар мендан йироқда яшамасин, менинг ҳаётим бошқаларга ҳам таъсир қилсин, ҳаммаси мен билан ҳамнафас бўлсин».

Князь Андрей сафардан қайтиб келгандан кейин, кузда Петербургга кетмоқчи бўлди ва бунга кўп важлар ўйлаб топди. Петербургга бориш ва у ерда ҳатто хизматга кириш учун минг хил бамаъни ва мантиқли сабаблар тайёрлаб қўйди.

У бундан бир ой бурун, қишлоқдан кетиш ҳаёли бошига келишини тасаввур қилмагани каби ҳозир нечук бир вақтлар ўзини ҳаётдан четга тортиб юрганига ҳатто тушуна олмас эди. Үнга шу нарса очиқ-рavшандай эдикى, агар у ҳаёт тажрибасини ишга тадбиқ қылмаса, ҳаётда яна фаол қатнашмаса, бутун тажрибалари бекорга кетади ва маъносиз бўлиб қолади. У илгари нечук бўлиб шунаقا арзимас сабабларга кўра ҳаётдан олган шунча сабоқларидан кейин ҳам яна бирон фойда келтириш, бирорвга муҳаббат қўйиш ва баҳтли бўлиш тўғрисида ўйлашни тубанлик бўлар, деб юрганига энди ҳатто тушуна олмас эди. Энди ақл-идрок уни тамоман бошқа нарсага даъват қиласр эди. Шу сафаридан кейин князъ Андрей қишлоқда зерикадиган, илгариги машғулотлари энди қизиқтирмайдиган бўлиб қолди. У кабинетда кўпинча ёлғиз ўтирас экан, дам-бадам ўрнидан туриб ойна олдига борар ва афтига узоқ қарар, кейин ойнадан юзини ўгириб, зулфини à la grecque¹ тараб ташлаган, зарҳал рамкада мулойимгина табассум қилиб турган марҳума Лизанинг суратига тикилар эди. Лиза энди эрига бурунгидай таънаомуз сўзлар айтмасдан, шундай кулибгина мароқ билан боқиб турар эди. Князъ Андрей қўлини орқасига қилиб, гоҳ қовоғини солиб, гоҳ жилмайиб Пъерга, шуҳратга, деразада турган қизга, дубга, ҳаётини буткул ўзгартириб юборган хотин латофати ва муҳаббатига боғлиқ бўлган номаъқул ва сўз билан ифода қилиб бўлмайдиган жиноятдек маҳфий фикрлар тўғрисида ўйлаб, нари-бери юрар эди. Мана шундай пайтларда агар унинг олдига бирор кирса, малол келиб, чўрт кесар бўлиб, дағал муомала қиласр эди.

Княжна Марья шундай пайтларда кириб:

— Mon cher², Николушкан ҳозир ташқарига чиқариб бўлмайди. Ҳаво жуда совуқ,—деб қолса князъ Андрей мантиқан тўғри бўлса ҳам, лекин ниҳоят даражада совуқ жавоб қайтариб:

— Ҳаво иссиқ бўлса, бола кўйлакчан ҳам чиқар эди, совуқ бўлгани учун иссиқроқ кийнитириш керак, иссиқ кийимни шунга чиқарган-да, ахир. Ҳаво совуқ бўлса, шундоқ қиласди киши, наинки болани соғ ҳаводан маҳрум қилиб ўйда олиб ўтирилса! — дер ва шу билан гўё кўнглидан ўтаётган яширин мантиқсиз гапларнинг аламини

¹ Грекча.

² Азиз дўстим.

бировдан олар эди. Княжна Марья бундай пайтларда ақлий меҳнат эркакларни хўп чўрткесар қилиб қўяди-да, деб ўйлар эди.

IV

Князь Андрей Петербургга 1809 йилнинг август ойида келди. Бу кунлар ёш Сперанскийнинг шуҳрати ва у қиласа-лайтган ўзгаришлар айни авжига чиққан вақт эди. Мана шу август ойида шоҳ коляскада бораётганида коляска ағдарилиб, оёғи майиб бўлди ва уч ҳафта Петергофда туриб, ҳар куни фақат Сперанский билан учрашиб турди. Мана шу вақтларда сарой мансабларини бекор қилиш, колледжский асессор ва статский советник мансаблари учун имтиҳон бериш тўғрисидаги жамоатчиликни ташвишга солган икки машҳур фармондан ташқари, давлат кенгашидан тортиб, давлат маҳкамасигача суд, маъмурият, молия тартиботини, бутун Россия усули идорасини ўзгартиш керак бўлган бутун бошлиқ давлат конституцияси ҳам тайёрланмоқда эди. Император Александр тахтга чиққанида кўнглига туккан, лекин ҳали унча аниқ бўлмаган либерал орзуварини ўз ёрдамчилари бўлмиш Чарторижский, Новосильцев, Коҷубей ва Строгановлар ёрдами билан (Александр ҳазиллашиб буларни comité du salut publicue¹ дер эди) энди рўёбга чиқармоқда эди.

Энди бу ёрдамчиларнинг ўринини фуқаро ишлари бўйича Сперанский, ҳарбий ишлар бўйича Аракчеев эгаллади. Князь Андрей келганидан кейин қўп ўтмай камергер сифатида саройда ҳозир бўлди ва қабул маросимида иштирок қилди. Шоҳ уни икки марта кўрди-ю, лекин бирон оғиз сўз ҳам лойиқ кўрмади. Князь Андрей илгари ҳам мудом «Шаҳаншоҳнинг менга хуши йўқ, менинг юлдузим унга ҳам тўғри келмайди» — деб юрар эди. Шоҳнинг бундай совуқ, эътиборсиз қарashi унинг ўша тахминини тасдиқлади. Сарой аҳллари шоҳнинг бу илтифотсизлигини князь Андрейга изоҳлаб: «1805 йилдан бери хизмат қилмаганингиз учун зоти олийлари сиздан норозилар», — дейишди.

«Бирорни ёқтириш ёки ёқтираслик кишининг ўз иродасига боғлиқ эмаслигини ўзим биламан,— деди ичиди князь Андрей,— шунинг учун ҳарбий устав тўғрисидаги мактубимни шоҳга ўз қўлим билан беришимнинг ҳожати

¹ Ижтимоий нажот комитети.

йўқ, бу ишнинг нақадар муҳим эканлиги ўз ўзидан маълум бўлади». Ўз мактуби ҳақида отасининг қадрдан дўсти, кекса фельдмаршални хабардор қилди. Фельдмаршал бир вақтни белгилаб, уни жуда яхши қабул қилди ва мактубни шоҳга етказиши тўғрисида ваъда берди. Бир неча кундан кейин князь Андрейга, ҳарбий министр граф Аракчеев ҳузурига кирад эмишсиз, деб хабар қилишди.

Тайинланган куни эрталаб соат тўққизда князь Андрей граф Аракчеевнинг қабулхонасида ҳозир бўлди.

Князь Андрей Аракчеевни шахсан билмас ва уни танимас эди, лекин унинг тўғрисида эшитган гаплари ундан ихлосини қайтарган эди.

Князь Андрей бошқа катта-кичик одамлар қатори граф Аракчеевнинг қабулхонасида кутиб ўтирас экан, «Бу одам ҳарбий министр, шаҳаншоҳнинг ўнг қўли, унинг шахсий хислатлари билан кимнинг иши бор, модомики менинг мактубимни кўриш шунга топширилптими, демак унинг қандай ҳал бўлиши шу одамга боғлиқ»,— деб ўйлар эди.

Князь Андрей хизматда, кўпроқ адъютантлик хизматида бўлган вақтларида катта кишиларнинг қабулхоналарини кўп кўрган эди, шунинг учун ҳам қабулхоналарнинг ҳамма икир-чикирларини яхши билар эди.

Граф Аракчеевнинг қабулхонаси бошқа бир характердаги қабулхона эди. Навбат кутиб ўтирган кичик одамларнинг юзидан қимтинганликлари, итоаткорликлари кўриниб турар, каттароқ мансабдорларнинг юзида эса такаллуфсизлик, ўзидан, ўз ҳолати ва кутиб турилган кишидан кулиш ниқоби остига яширилган ўнғайсизлик аломати бор эди. Буларнинг баъзи бирлари ўйчан нари-бери юрар, баъзилари шивирлашиб кулишар, князь Андрейнинг қулоғига: «Сила Андрейич» деган *sobriquet*¹ ва «амакинг кўрсатади» деган сўзлар чалинди, бу сўзлар ҳаммаси граф Аракчеевга қаратилган эди. Бир генерал (катта бир шахс) кўп кутиб қолганига нағен койиб, сёғини чалмаштирганича ўзидан-ўзи тиржайиб ўтирас эди.

Бироқ эшик очилиши билан ҳамманинг юзидан фақат бир нарса — қўрқув аломати акс этди. Князь Андрей навбатчига менинг келганимни яна бир айтиб қўйинг, деган эди бошқалар заҳарханда қилиб, навбатнингиз ўз вақтида келади, дейишди. Адъютант министрнинг кабинетига бир

¹ Лақаб.

нече кишини олиб кириб, олиб чиққандан кейин бу даҳшатли эшикка бир офицерни киргизди. Офицернинг юзидаги ҳақирлик ва қўрқув аломати князъ Андрейни ҳайратда қолдирди. Офицер ичкарида узоқ туриб қолди. Баногоҳ ичкаридан бақириқ эшитилдио раңг-қути ўчган офицер лаблари пирпираган ҳолда чиқди-да, бошини ушлаганича одамларнинг олдидан ўтиб кетди.

Шундан кейин князъ Андрейни эшик олдига ўтқизиши ва навбатчи секин унинг қулоғига: «Ўнгга, дераза томонга»,— деди.

Князъ Андрей унча ҳашаматли бўлмаган, лекин озода кабинетга кириб, стол кетида бели узун, боши узунчоқ, сочи калта қилиб қирқилган, юзини йирик ажин босган, хунук кўк кўзлари устидаги қошлири чимирилган, қипқизил бурни қайрилган қирқ ёшлардаги бир одамни кўрди, Аракчеев бошини князъ Андрейга томон буриб, унинг юзига қарамасдан;

— Хўш, нима арзингиз бор? — деб сўради.

— Менинг ҳеч қандай арзим йўқ, жаноби олийлари,— деди князъ Андрей секин. Аракчеев унга қаради.

— Ўтилинг, князъ Болконский,— деди у.

— Менинг ҳеч қандай арзим йўқ, лекин император ҳазратлари менинг мактубимни жанобларига ҳавола қилган эканлар.

— Маълумлари бўлсинки, азизим, мактубингизни ўқиб кўрдим,— деб Аракчеев унинг сўзини бўлди ва гапни юмшоқлик билан бошлаган бўлса ҳам яна унинг юзига қарамасдан, борган сайин дўнгиллаб давом этди.— Янги ҳарбий қонунлар таклиф қилмоқчимисиз? Қонун кўп, ҳали эскилари ҳам бажарилаётгани йўқ. Ҳозир ҳамма ҳам қонун ёзадиган бўлган, чунки қонунни бажаришдан кўра, ёзиш осонроқ.

— Мен мактубимнинг оқибатини билиш учун жанобларининг ҳузурларига шаҳаншоҳнинг амрлари билан келдим,— деди князъ Андрей одоб билан.

— Мактубингизга резолюция қўйиб комитетга юбордим. Мен маъқул кўрмайман,— деди Аракчеев ёзув столнинг тортмасидан қоғозни олар экан.— Мана! — деди қоғозни князъ Андрейга узатиб.

Қоғознинг бир бурчига қалам билан бош ҳарфга ҳам, имлога ҳам, тиниш белгиларига ҳам риоя қилинмасдан шундай деб ёзилган эди:

«Юзаки тузилган қайсики францууз ҳарбий уставига тақ-

лидан кўчирилган ҳарбий қонун-қоидадан эҳтиёжсиз четга чиққан».

— Мактуб қайси комитетга юборилган? — деб сўради князь Андрей.

— Ҳарбий устав комитетига юборилган, жанобларини аъзо қилиб олиш тўгрисида мен томондан тавсия қилинди. Лекин маошсиз.

Князь Андрей кулимсиради.

— Менга кераги ҳам йўқ.

— Маошсиз аъзо,— деди Аракчеев яна.— Гап шу. Ҳой, чақир, ким бор яна? — деб бақирди у князь Андрейга таъзим қилар экан.

V

Князь Андрей комитет аъзолигига тайин қилинишини кутиб, эски танишлари билан, айниқса сўзлари ўтадиган ва бирон фойдалари тегишига кўзи етадиган танишлари билан яна ошначилик қила бошлади. Князь Андрей бир вақтлари, жанг арафасида, жонсарак бир мароқ ҳол-жонига қўймай уни миллионларниң тақдирни боғлиқ бўлган, келажакни ҳал қиласидиган олимакомлар доирасига тортган вақтларда қандай ҳисни бошдан кечирган бўлса, ҳозир, Петербургда шундай ҳисларни бошдан кечирмоқда эди. У қарияларнинг тажанглигидан, хабардор бўлмаганларнинг қизишидан, хабардор бўлганларнинг сирлигидан, ҳамманинг ҳовлиқиши ва ташвишмандлигидан, мавжудлигидан энди воқиф бўлаётган сон-саноқсиз комитет, комиссиялардан шуни сездики, ҳозир 1809 йилда шу ерда, Петербургда жуда катта ўзгаришга тайёргарлик кўрилаётити ва бу ўзгаришга у танимайдиган ва назарида ажойиб гениал кипни бўлиб кўринган Сперанский саркардалик қилмоқда, ўзи дурустроқ тасаввур эта олмаган ўзгаришга ҳам, бу ўзгаришнинг асосий ташаббускори бўлган Сперанскийга ҳам князь Андрей шу қадар қизиқдики, ҳарбий устав иши тез кунда унинг учун унча муҳим иш бўлмай қолди.

Князь Андрей бир мавқе тутған эдик, унинг учун Петербургнинг ўша замондаги барча турли-туман ва олимаком донраларига кириши жуда осон эди. Ўзгаришлилар доираси князь Андрейни хурсандлик билан қарши олиб, ўзига тортмоқчи бўлди, чунки у, биринчидан, ақл-идрокли ва ўқимишли бўлиб ном чиқарган бўлса, иккинчидан, дех-

қонларни озод қилиш билан либералликда ном чиқарган эди. Норози қариялар доираси эса ўзгаришни ёмонлаб, ундан отасининг ўғли сифатида хайриҳоҳлик кутиб, унга мурожаат қилишди. Хотин-халаж олимақомлар доираси эса шунинг учун ҳам уни яхши қабул қилишди, у бадавлат ва донгдор куёв, урушда ўлди деб овоза бўлган ва хотининг фожиали ўлимни билан ҳамманинг оғзиға тушиб кетган эди. Бундан ташқари, уни илгари танийдиган одамларнинг ҳаммаси бир оғиздан: князъ беш йил мобайнинда яхшиликка томон ўзгаришти, хушфельроқ бўлипти, етилипти, илгариги риёкорлиги, мағрурлиги, кибр ҳавоси қолмай, унда ёши улғайиши билан кишида пайдо бўладиган оғирлик пайдо бўлипти, дейишар эди. У ҳамманинг оғзида, ҳамма унга қизиқадиган, уни кўришга орзуманд бўлиб қолган.

Князъ Андрей граф Аракчеевнинг хузурига кирганидан кейин, эртасига кечқурун граф Кочубейнинг олдига борди. У графга Сила Андреич (Кочубей Аракчеевни мазах қилиб шундай деб атар эди. Князъ Андрей буни ҳарбий министрнинг қабулхонасида пайқаган эди) билан учрашганини айтиб берди.

— Мон cher,¹ ҳатто шу ишни ҳам Михаил Михайлович сиз битира олмайсиз. C'est le grand faiseur.² Мен унга айтаман. Кечқурун келаман деган эди...

— Сперанскийнинг ҳарбий уставга нима алоқаси бор?— деб сўради князъ Андрей.

Кочубей кулими сираб, Болконскийнинг гўллигига ҳайрон бўлгандай, бош чайқади.

— Икковимиз яцинда сизнинг тўғриңгизда, сизнинг озод деҳқонларингиз тўғрисида гапиришган эдик,— деди Кочубей давом этиб.

— Э, мужикларни озод қилган сизмисиз, князъ,— деди Екатерина замонасидан қолган бир мўйсафид Болконскийга нафратомуз қараб.

Князъ Андрей чолни бекорга тажанг қилмаслик учун:

— Ўзи ҳам даромад бермайдиган кичкинагина бир мулк эди,— деб важ қилди ва шу билан чолниг олдида ўзини бир қадар оқламоқчи бўлди.

— Vous craignez d'être en retard,³— деди чол Кочубей-

¹ Азизим.

² У корчалон одам.

³ Орқада қолмай деб қўрқдингизми?

га қараб,— мен бир нарсага тушунмайман,— деди давом этиб,— улар озод қилинса, ерни ким экади? Қонун ёзиш осон, лекин идора қилиш қийин. Худди шунингдек, граф, ҳамма имтиҳон берадиган бўлса, палатага ким бошлиқ бўлади?

— Имтиҳондан ўтганлар бошлиқ бўлади деб ўйлайман,— деди Кочубей оёғини чалмаштириб, чолга қарап экан.

— Менинг қўл остимда ишлайдиган Пряничниковни олинг, ўзи баҳоси йўқ одам, лекин ёши олтмишга борган, шу ҳам бориб имтиҳон берсинми?

— Ҳа, ҳақиқатан бу қийин нарса, чунки илм-маърифат уруғи жуда кам сепилган, лекин...— граф Кочубей сўзини тамом қилмасдан ўрнидан турди ва князь Андрейнинг қўлидан ушлаб, эшикдан кирган новча, сочиmall, тепакал, пешонаси кенг, чўзиқ юзи гайри-табиий оппоқ, қирқларга кирган бир кишига қарши борди. У кўк фрак кийган, бўйнига крест, чап кўкрагига орден тақсан киши—Сперанский эди. Князь Андрей уни кўриш биланоқ таниди ва ҳаётининг энг муҳим лаҳзаларида бўладиган сингари юраги шув этиб кетди. Бу ҳурмат қилганиданми, ҳасадданми, бирон нарса кутгаликданми — ўзи ҳам билimas эди. Сперанский қаандай одам эканлиги афт-ангоридан билиниб турдиган одамлар тоифасидан эди. Князь Андрей ўзи аралашиб юрган кишилар орасида бесўнақай ва дағал ҳаралетлари бундай осуда ва мағур, қисиқ ва ёшланиб турган кўз қарashi, бундай қатъий ва шу билан бирга мулойим, ҳеч қандай маънони ифода қилмайдиган табассуми бундай кескин, товуши бундай майин ва ёқимли, юзи бунчалик оқ, бир оз катта қўллари оппоқ ва сўлқилдоқ одамни кўрмаган эди. Князь Андрей госпиталда узоқ ётиб қолган солдатларнинг юзи шунақа оқариб кетганини кўрган эди. Бу одам давлат секретари Сперанский бўлиб, шоҳнинг ўнг қўли, Эрфуртда Наполеон билан биринчи марта учрашиб сухбатлашганида бирга бўлган ҳамроҳи эди.

Киши сухбатга кирган вақтида, одатда, беихтиёр ҳаммани бир-бир кўздан кечиради, лекин Сперанский сухбатга кирганида ҳеч кимга қарамас ва гапиришга шошилмас эди. У одамлар қулоқ солишиларига ишонган ҳолда секин гапирав ва гапираётган одамигагина қарап эди.

Князь Андрей Сперанскийнинг ҳар бир сўзи ва ҳаракатини айрим диққат билан кузатар эди. Ўз атрофидаги одамларни менсимайдиган кишилар сингари князь Андрей янги одам билан, хусусан Сперанскийдай овозасини кўп

Эшитган одам билан учрашар экан, ундан ҳамиша инсоний камолатнинг чўққисини излар эди.

Сперанский Кочубейга, афсуски вақтли келолмадим, саройда тутилиб қолдим, деди. Шоҳ мени тутиб қолдилар, демади. Князь Андрей бу сохта камтарликни дарров пайқади. Кочубей князь Андрейнинг отини айтганда, у ҳамон ўша табассум билан индамасдан Болконскийга қаради.

— Сиз билан танишганимдан жуда хурсандман, сизни мен ҳам эшитганман,— деди у.

Аракчеев Болконскийни қабул қилгани ҳақида Кочубей бир неча оғиз сўз айтди. Сперанский кўпроқ табассум қилди.

— Ҳарбий уставлар комиссиясининг директори жаноб Магницкий менинг яқин дўстим,— деди у ҳар бир ҳижрава ҳар бир калимани бурро-бурро айтиб,— агар хоҳласангиз, мен сизни у билан таништириб қўяман. (У жумлани тутатиб, бир оз жим қолди). Ҳар қандай хайрли ишда сизни қўллар ва ёрдам берар, деб умид қиласман.

Сперанский атрофига дарров одам тўпланди, ўз чиновниги Пряничников тўғрисида гапирган бояги чол ҳам Сперанскийга савол билан мурожаат қилди.

Князь Андрей гапга аралашмасдан, кечагина ҳеч ким назарга илмайдиган семинарист бўлиб, ҳозир эса, Болконскийнинг ўйлашича, бутун Россиянинг тақдирини мана шу оппоқ, сўлқилдоқ қўлларида тутиб турган Сперанскийнинг бутун ҳаракатларини кузатиб турар эди. Сперанскийнинг чолга фавқулодда, нафратангиз осудалик билан жавоб бериши князь Андрейни ҳайратда қолдирди. Сперанский гўё осмон эди-ю, бу чол ер. Чол қаттиқроқ гапира бошлаган эди, Сперанский кулимсираб, шоҳ маъқул кўрган ишнинг фойда-зарари тўғрисида муҳокама юргизгани менинг ҳаддим сиғмайди, деди.

Сперанский даврада ўтирганлар билан бир оз гаплашганидан кейин ўрнидан турдию князь Андрейнинг олдига келиб, уни уйнинг бир чеккасига олиб борди. У Болконский билан гаплашишни лозим кўрганлиги кўриниб турар эди.

— Муҳтарам мўйсафи бошлаган қизғин суҳбат билан овора бўлиб, сиз билан гаплашмадим, князь,— деди у тиржайиб. Унинг бу тиржайиши гўё ҳозир гаплашган одамларимиз қанчалик майдо одам эканлигини икковимиз ҳам биламиз, деган маънони англатар эди. Унинг бу муомаласи князь Андреяга ёқиб тушди.— Мен сизни кўпдан бери биламан: биринчидан, дехқонларингиз борасида қилган

ишингизни эшитган эдим, бу ишингиз кўпларга ибрат бўладиган ва диққатни жалб этадиган иш; иккинчидан, сиз мунчалик дув-дув гапга сабаб бўлган сарой мансаблари тўррисидаги янги фармондан хафа бўлмаган камергерлардан бири бўласиз.

— Ҳа,— деди князь Андрей,— отам менинг бу ҳукуқдан фойдаланишимни истамас эди, мен хизматни кичкина мансабдан бошладим.

— Қиблагоҳингиз эски одам бўлсалар ҳам ҳозирги замон кишиларидан, мана бу табиий ҳаққониятни тиклайдиган тадбирни қоралаётган одамлардан юқори турсалар керак.

— Бу қоралашлар тагида бирон асос бордир деіман,— деди князь Андрей Сперанскийнинг салобати босаётганини сезиб ва бунга қарши курашмоқчи бўлиб. Сперанскийнинг ҳамма сўзларига қўшилиш унга малол келар эди, шунинг учун ҳам унинг гапига эътиroz қилмоқчи бўлди. Одатан гапга жуда чечан бўлган князь Андрей Сперанский билан гаплашганида гап тополмай қолди. Унинг бутун фикри-хаёли бу машҳур одам билан банд эди.

— Нафсөниятни кўзда тутилганда, асос бўлса бордир,— деб қистириб қўйди Сперанский секин.

— Қисман давлатни кўзда тутилганда ҳам,— деди князь Андрей.

— Сизнинг фикрингизча қалай? — деди Сперанский ерга қараб.

— Мен ҳам Montesquieu тарафдориман,— деди князь Андрей.— Унинг le principe des monarchie est l'honneur, me paraît incontestable. Certains droits et priviléges de la noblesse me paraissent être des moyens de soutenir ce sentiment.¹

Сперанскийнинг оппоқ юзида табассумдан асар қолмади ва бундан унинг истараси иссиқроқ бўлди. Князь Андрейнинг бу гапи, афтидан, унга қизиқ кўринди.

— Si vous envisagez la question sous ce point de vue,² — деб гап бошлади Сперанский. У французчани қийналиб, русчадан кўра товлаброқ гапирса ҳам, лекин буткул осуда гапирмоқда эди.

¹ Монархия шарафига асослангандир, деган гапи менимча ҳақ гап. Дворянларга берилган баъзи бир ҳукуқ ва имтиёзлар назаримда, мана шу туйғуни сақлаш воситаси бўлса керак.

² Агар бу ишта сиз шу нуқтаи назардан қарасангиз.

— Шарафни, l'honneur,— деди у, — ишга зарари етадиган имтиёз билан сақлаб қолиб бўлмайди, шараф, ножўя иш қилмаслик ёки шу шарафни ифода қиласидаган бирон таҳсин ва мукофотга сазовор бўлиш мусобақасига маълум бир манба демакдир.

У келтираётган далил-исботлар қисқа, содда ва равшан эди.

— Шу шарафни, яъни мусобақа маңбанинни ҳимоя қиласидаган қонун-қоида буюк император Наполеоннинг «Légion d'honneur»¹ ига ўхшаш ишнинг муваффақиятига путур етказмайдиган, балки ёрдам берадиган қонун-қоидадир. Бу табақа ёки сарой аҳлларининг имтиёзи эмас.

— Мен бу тӯғрида баҳслашмайман, лекин сарой аҳлларининг имтиёзи ўша муддаога эришганини инкор қилиб бўлмайди,— деди князь Андрей,— ҳар бир сарой аҳли ўз мартабасига лойиқ бўлишини ўз бурчи деб билади.

Сперанский ҳамсуҳбати учун ноқулайроқ бўлган бу баҳсни назокат билан тамом қилмоқчи бўлганини кўрсатиб:

— Ўзингиз бундан истифода қилишни истамадингизку,— деди кулимсираб,— агар чоршанба куни менинг ҳузуримга қадам ранжида қилсангиз,— деди у яна,— мен унгача Магницкий билан гаплашиб, сиз қизиққан нарсаларни гапириб бераман ва бундан ташқари, сиз билан муфасалароқ суҳбатлашиш шарафига ноил бўламан.

У кўзларини юмиб таъзим қилди, à la française,² ҳеч ким билан хайрлашмасдан, киши билмас залдан чиқиб кетди.

VI

Князь Андрей Петербургга дастлаб келган кунларида, хилватда яшаган вақтларида вужудга келган фикр-ўйлари, Петербургда ўзини қамраб олган икир-чикир ғами билан буткул бўталиб кетганини ҳис қилди.

У кечқурунлари уйга келиши биланоқ дарров хотира дафтарчасини олиб, бориши зарур бўлган тўрт-бештажойни ёки маълум соатга белгиланган учрашувни ёзиб қўяр эди. Ҳаёт механизми, ҳамма ерга ўз вақтида етиб бориш зарурлигининг ўзи ҳам уни хийла чарчатиб қўяр эди. У ҳеч иш қилмас, ҳеч нарса тўғрисида ўйламас, зотан ўйлаганий

¹ Фахрий легиони.

² Француз таомилича.

фурсати ҳам бўлмасди, у фақат гапирар, илгари қишлоқда ўйлаб қўйган нарсаларнигина яхшилаб гапирар эди.

Князь Андрей баъзан бир гапни бир қуннинг ўзида бир нечта ўтиришда гапирганини пайқаб таъби хира бўлар эди. Лекин князь Андрей кундузлари шу қадар банд бўлар эдикӣ, ҳеч нарса тўғрисида ўйламас, ўйлашга ҳам фурсати йўқ эди.

Сперанский биринчи марта Коҷубей уйида учрашганда ҳам, кейин чоршанба куни ўз уйида Болконскийни қабул қилиб, у билан узоқ ва самимий равишда холи гаплашганида ҳам князь Андрейда қаттиқ таассурот қолдирди.

Князь Андрей талай одамларни ҳақир ва тубан ҳисоблаб, эришиш орзусида бўлган ўша камолатнинг тирик тимсолини бирон кишида кўришни истаб юрар эди, шунинг учун ҳам Сперанскийни кўрганида ўша ақлу идрок ва фазилат эгаси шу деб дарров ишона қолди. Агар Сперанский ҳам князь Андрей доирасидан бўлиб, ўша хилда тарбияланган ва хулқ-автори ҳам ўшанга ўхшаш бўлганда князь Андрей унинг инсонга хос заиф томонларини дарров топган бўлар эди, бироқ унинг учун жуда галати бўлган бу одамни дурустроқ билмагани сабабли уни ҳурматга сазовор деб билар эди. Бундан ташқари, князь Андрейнинг қобилиятига баҳо берганиданми, ёки уни ўз томонига тортишни лозим кўрганиданми, Сперанский ўзининг холис ва осуда идрокини кўрсатиб, унинг диққатини ўзига тортар ва очиқ айтмаса ҳам бошқаларнинг ҳамоқатини ўз фикрларимизнинг мувофиқ ва чуқурлигини сиз тушунасиз-у, мен тушунаман, деган маънода тилёғламачилик қиласарди.

Чоршанба куни кечқурун бўлган узоқ суҳбатда Сперанский бир неча марта: «Бизда эскидан одат бўлиб қолган доирадан чиқадиган ҳамма нарсага «Э» деб қарашади», ёки жилмайиб: «Лекин биз сих ҳам куймасин, кабоб ҳам деймиз...», ёнки: «Улар бунга тушунишмайди...» деди ва бу гаплар: «Биз, яъни сиз билан менинг уларнинг нималигини ва ўзимизнинг кимлигимини биламиз»,—деган маънода эди.

Сперанский билан бўлган бу биринчи узоқ суҳбат князь Андрейда уни дастлаб кўрган вақтида пайдо бўлган ҳиссии янга ҳам кучайтириди. У Сперанскийни ўз ғайрати ва матонати соясида ҳокимиятни қўлга киргизган ва бу ҳокимиятни Россиянинг баҳт-саодати учунгина ишлатадиган ақл-идрокли ва заки киши деб билди. Сперанский князь Андрейнинг назарида, барча ҳаёт ҳодисаларини ақл-идрок билан изоҳлайдиган, ақл-идрокка мувофиқ нарсалар-

нигина эътироф қиласиган, ҳамма нарсага ақл-идрок билан баҳо берадиган кишидай кўриндики, князь Андрейнинг ўзи шундай одам бўлишни истар эди. Сперанский ҳамма нарсани шундай жўн, шундай равshan қилиб айтиб берар эдик, князь Андрей беихтиёр унинг фикрига қўшилар эди. Агар у бирон тўғрида эътиroz билдирса ва баҳслашса ҳам жўрттага, ўз фикри борлигини ва унинг ҳамма фикрларига қўшилавермаслигини кўрсатиш учунгина шундай қиласиган холос. Ҳамма нарса жойида, ҳамма яхши, лекин Сперанскийнинг илтифотсиз, дилидагини акс этмайдиган нигоҳи ва оппоқ, сўлқилдоқ қўллари унинг кўнглига ғашлик солар эдик, бу қўлларга князь Андрей кишилар одатан ҳукмрон одамларнинг қўлига қарагандай беихтиёр қараб қўяр эди. Бу нигоҳ, бу оппоқ ва сўлқилдоқ қўллар негадир князь Андрейнинг ғашига тегар эди. Бунинг устига яна Сперанскийнинг одамларни ҳақиқири кўриши, ўз фикрларининг тўғрилигига турли-туман йўллар билан далиллар кўрсатиши князь Андрейнинг жигига тегар эди. У муқоясадан ташқари, барча тафаккур воситаларини ишлатар, князь Андрейнинг назарида, бир воситадан иккинчи воситага жуда дадил ўтар эди. У гоҳ амалий иш арбоби бўлиб хаёлпарамастларни қоралар, гоҳ сатирик бўлиб душманларни калака қиласиган, гоҳ ниҳоят даражада мантиққа асосланар, гоҳ бирданига метафизика кўкига кўтаришлар эди. (У мана шу сўнгги исбот воситасини кўпроқ ишлатар эди). У масалани метафизика кўкига кўтарар, макон, замон ва тафаккурни таърифлашга ўтар ва қарши далиллар топиб, яна баҳо-мунозарага киришар эди.

Умуман Сперанский идрокининг князь Андрейни ҳайратда қолдирган энг муҳим хислати, идрок кучи ва унинг қонунлигига бўлган комил ва метин ишончи эди. Сперанскийнинг бошига ҳеч қачон князь Андрей учун энг оддий бўлган фикр,— яъни кўнгилга келган ҳамма нарсани ҳар қалай айтавериш ярамайди, деган фикр келмагани, мен ўйлаган ва эшитган нарсалар беҳуда эмасмикин, деган шубҳага сира бормагани кўриниб турар эди. Сперанский идрокининг мана шу томонлари князь Андрейни ўзига тортар эди.

Сперанский билан танишган дастлабки кунларда князь Андрей бир вақтлар Наполеонга мафтун бўлганидек, унга мафтун бўлиб қолган эди. Сперанский руҳонийнинг ўғли бўлгани, бемаъни одамлар унга ишратпараст руҳонийзода деб нафрат билан қарашлари мумкин эканлиги ва

кўп одамлар шундай деб қараётганлиги князь Андрейни унга нисбатан бўлган ўз туйғуларини эҳтиёт қилишга ва бу туйғуларни ўзида беихтиёр кучайтиришга мажбур қилар эди.

Болконский унинг ҳузурида ўтказган ўша биринчи оқшомда Сперанский қонун чиқарадиган комиссия тўғрисида гапириб туриб, кинояномуз сўзлар билан князь Андрейга: «Бу комиссия эллик йилдан бери мавжуд, миллионлар сарф қилинган бўлса ҳам бир пуллик иш кўрсатгани йўқ, Розенкампф қиёсий қонунларнинг ҳамма моддаларига ёрлиқ ёпишистириди холос»,— деди.

— Давлат мана шунга миллион-миллион пул сарф қилди,— деди у,— биз Сенатга янги суд ҳокимияти бермоқчимиз, лекин қонун йўқ. Шунинг учун ҳам, князь, сиздай одамларнинг хизмат қилмаслиги гуноҳ.

Князь Андрей бунинг учун юридик маълумот керак, менда бундай маълумот йўқ, деди.

— Тўғри, бундай маълумот ҳеч кимда ҳам бўлмасанима дейсиз? Бу *circulus viciousus*,¹ бундан зўр билан чиқиш керак.

Бир ҳафтадан кейин князь Андрей ҳарбий устав тузадиган комиссиянинг аъзоси ва тўсатдан қонун тузадиган комиссия бўлимининг бошлиғи бўлиб қолди. Сперанскийнинг сўровига кўра, у тузилаётган граждан қонунлари мажмуасининг биринчи қисмини олди, *Code Napoléon* ва *Justinian*² ёрдами билан шахс ҳуқуqlари бўлимини тушишди.

VII

Бундан икки йил муқаддам, 1808 йилда ўз мулкларини кўриб Петербургга қайтиб келганидан кейин Пьер беихтиёр Петербург масонларига бош бўлиб қолди. У ошхоналар ва ложалар ташкил қилар, янгидан-янги одамларни аъзоликка тортар, турли ложаларни бирлаштириш ва асл актларни қўлга киргизиш учун ҳаракат қилар эди. Ўз пулига у ибодатхоналар барпо этар, кўп аъзолар хасислик қилиб ионани кам ва вактида бермаганликлари учун камини қўлидан келганча ўзи тўлар эди. Жамият томонидан

¹ Сехрли доира.

² Наполеон кодекси ва Юстиниан кодекси.

Петербургда очилган фақирлар уйининг бутун харажатини деярли унинг ўзи кўтарар эди.

Унинг ҳаёти эса ҳамон илгаригидай кайф-сафо ва айшишратда ўтар эди. Ў ичкилик ичишни ва нафсга бино қўйинши ахлоқсизлик ва разиллик деб билса ҳам, яхши овқатни ва майни ҳушлар, бўйдоқларнинг ишратларидан ўзини торта олмас эди.

Пьер ўз машғулоти ва дилхушлигига авжи берилиб кетган чоғида, масонлик заминда мустаҳкам туришга қанчалик уринса, бу замин шунчалик оёғи остидан ўпирилиб кетаётганигини замон ўтган сайин сеза бошлади. Шу билан бирга Пьер бу замин қанчалик ўпирилиб кетаётганини сезса, шунчалик унга беихтиёр бояганини ҳис қиласр эди. У масонликка кирганида ўзини ботқоққа бехавотир оёқ босган кишидай сезсан эди. Оёқ қўйиб ботиб кетди. Оёғи остидаги замин юмшоқми, қаттиқ эканини билмоқчи бўлиб, иккинчи оёғини қўйган эди, яна ҳам чуқурроқ чўкди-да, беихтиёр тиззасигача ботди.

Иосиф Алексеевич Петербургда йўқ эди. (У кейинги вақтларда Петербургдаги ложалар ишидан четланиб, Москвада туриб қолган эди). Ложа аъзоси бўлмиш барча одамларни Пьер аввалдан танир, шунинг учун ҳам бу одамларга князь Б. эмас, Иван Васильевич Д. эмас, балки фақат ҳаммазҳабим масон деб қарashi қийин, буларнинг кўпчилиги имони суст кишилар эканлигини ҳам илгари билар эди. Масонлик фартуғи ва нишонлари остида буларнинг турмушда уриниб, кўлга киргизган мундир ва орденларини Пьер кўриб турар эди. Пьер ярми ўзига ўхшаш бадавлат бўлмиш ўн аъзонинг даромад дафтарига қайд қилинган ва кўпи нася бўлган 20-30 сўмлик иона берганини кўриб, ҳар бир аъзо ўзининг барча молини ўз яқинига хайр қиласидиган масонлик қасамини эслар, шунда шубҳага тушар, лекин бу шубҳанинг мағзини чақмасликка тиришар эди.

Пьер ўзи танийдиган барча масонларни тўрт гуруҳга бўлар эди: биринчи гуруҳга ложа ишларига ҳам, одам болаларининг турмушини яхшилашга ҳам фаол қатнашмасдан, фақат тариқат илмининг ҳикматлари билан, яъни худонинг уч уйвони ёки мавжудотнинг уч нарса — сера, меркурий, туздан иборатлиги ёки Сулаймон маъбадининг квадрати ва барча шаклларининг моҳияти масалалари билан машғул бўладиган одамларни киргизар эди. Пьер кўпроқ кекса аъзолар кирадиган бу гуруҳни ҳурмат қиласр ва бунга

ўзича, Иосиф Алексеевични ҳам қўшар, лекин буларнинг фикрига қўшилмас, чунки масонликнинг мистика томонлари кўнглига унча ўтиришмас эди.

Иккинчи гуруҳга Пьер ўзини ва ўзига ўхшаган жўяндалар, иккиланиб юрганлар, масонликдан бирон тайинлик йўл тополмаган бўлсалар ҳам, топиш умидида бўлган кишиларни қўшар эди.

Учинчи — энг катта гуруҳга у масонликни ташқи бир кўриниш ва маросимдан иборат деб биладиган, мана шу маросимларга қаттиқ риоя қилса ҳам, унинг мазмуни ва аҳамияти билан иши бўлмайдиган одамларни қўшар эди. Вилларский ва ҳатто асосий ложанинг буюк пири ҳам шу тўпга кирап эди.

Ниҳоят тўртинчи гуруҳга ҳам кўп кишилар, айниқса сўнгги вақтларда масонликка кирган аъзолар кирап эди.

Пьернинг мушоҳадасига кўра бу одамлар ҳеч нарсага эътиқод қилмайдиган, масонликнинг ҳеч бир томони билан иши бўлмаган, жамият кўпчилигини ташкил қиладиган бадавлат, донгдор ва катта одамлар билан яқин алоқада бўлган йигитларга яқинлашиш мақсадидагина масонликка кирган кишилар эди.

Пьер ўз фаолиятига қаноат қилмай қўйди. Масонлик, хусусан ўзи аъзо бўлиб юрган бу ердаги масонлик унинг назарига худди ташқи кўринишга асослагандай кўринди. У масонликка шак келтирмаса ҳам рус масонлиги ўз манбаидан четга кетиб гумроҳликка тушмадимикин, деб ўйлар эди. Шунинг учун ҳам Пьер тариқатнинг олий ҳикматларини ўрганиш учун йилнинг охирида чет элга сафар қилди.

1809 йилнинг ёзида Пьер яна Петербургга қайtdi. Масонларимизнинг чет эл масонлари билан бўлган ёзишмаларидан Пьер чет элда кўп катта одамларнинг ишончига сазовор бўлгани, кўп ҳикматларнинг тагига етгани, олий даражага кўтарилгани ва Россия масонларининг ишларни яхшилаш учун кўп йўл-йўриқлар олиб келаётгани маълум эди. Петербург масонлари хушомадгўйлик қилиб унинг зиёратига келишди. Пьер ҳамманинг назарида худди бир нарсани яшираётгандай ва бир ишин бошлагандай кўринди.

Иккинчи даражали ложанинг тантанали мажлиси тайинланди. Пьер бу мажлисда тариқатнинг буюк пирлари айтган гапларни Петербург масонларига сўзлаб беришни ваъда қилди. Мажлисга ҳамма йифилди. Одатдаги маросимдан кейин Пьер ўрнидан туриб ваъз бошлади:

— Мұхтарам маслакдошлар,— деди у ёзилган нутқини қўлида тутган ҳолда қизариб ва дудуқланиб.— Ложа хилватхонасида ўтириб маросимларни адо этиш кифоя қилмайди, амалий иш керак... иш. Биз фафлатдамиз, ҳолбуки амалий иш қилишимиз керак.— Пьер дафтарини олиб ўқий бошлади:

«Соф ҳақиқатни ёйиш ва эзгулик тантанаси учун,— деб ўқиди у,— одамларни бидъатдан ҳалос қилишимиз, замона рұхига түғри келадиган қонун-қоидаларни тарқатишимиз, ёш авлоднинг тарбиясига мутасадди бўлишимиз, ғоят катта ақл-идрок эгалари билан алоқа риштасини маҳкамроқ боғлашимиз, хурофот, имонсизлик ва нодонликни жасорат ва ақл-идрок билан енгишимиз, бир маслак бирлаштирган, ҳокимият ва куч эгаси бўлмиш бизга содиқ кишиларни ўюштиришимиз керак.

«Мазкур мақсадларга эришмоқ учун эзгулик қусурдан устун келиши керак, шунга тиришмоқ керакки, ҳалол одам қилган эзгуликлари бадалига шу дунёда абадий мукофотга эришсин. Лекин шу буюк мақсадга эришиш йўлида бизга энг катта нарса — ҳозирги сиёсий тузум монелик қилмоқда. Бас, шундай экан, нима қилмоқ керак? Революцияга йўл очайликми, ҳаммаёқни ағдар-тўнтар қилайликми, кучни куч билан даф этайликми? Йўқ, биз бу фикрдан жуда узоқмиз. Ҳар қандай мажбурий ислоҳот мазамматга сазовардир, чунки, одамлар шу куйча қолаберса, ислоҳот ҳеч қандай яхшилик келтирмайди, чунки ақл-идрок жабрга муҳтож эмас».

«Тариқатнинг бутун иши иродаси мустаҳкам, эзгу ақидаларининг бирлиги билан бир-бирига боғланган одамларни бирлаштиришга асосланмоғи керак: бу ақида қаерда бўлмасин, бор кучи билан қусур ва нодонликни таъқиб қилмоғи, истеъод ва эзгуликка ҳомий бўлмоғи — одамлар орасидан муносибларини териб олиб, уларни бизнинг жамияти-мизга бирлаштироғи керак. Тариқатимиз ўшандагина ҳукмрон бўла оладики, агар у боши бузуқларнинг қўлини секин боғлаб, ўзларига билдирилмасдан, уларни идора қила олса. Хуллас, шундай бир ҳукмрон усули идора таъсис қилиш керакки, бу усули идора ижтимоий тартиботни бузмасдан бутун дунёга тарқалсан ин ва бунда барча давлат тузумлари ўз ҳолица қолиб, тариқатимизнинг буюк мақсадига, яъни эзгуликни қусурдан ғолиб келишига монелик қиладиган ишлардан бошқа ҳамма нарсани қилаверсин. Христиан динининг ҳам мақсади шундан иборат. Христиан

дини ақл-идрок эгаси ва эзгу бўлишни, ўз манфаатлари учун энг яхши ва заки зотларнинг панд-насиҳатларига қулоқ осишни таълим бериб келди».

«Олам зулумот қучоғида бўлган чоқларда фақат ваъз-насиҳатнинг ўзи кифоя қилар эди, чунки ҳақиқатнинг янгилиги унга куч бағишилар эди, лекин ҳозир эса бошқа куччироқ бир восита топиш керак. Энди ўз туйғулари ҳукмида бўлган киши эзгуликда ҳиссий бир гўзаллик кўра билиши керак. Одам боласининг кўнглидан эҳтиросни чиқариб ташлаб бўлмайди; бу эҳтиросни фақат олижаноб мақсадларга томон йўналтириш керак, шунинг учун ҳам ҳар бир киши ўз эҳтироси нафсини эзгулик доирасида қондириши ва бизнинг тариқатимиз мана шунга воситалар топиб бериши лозим».

«Агар ҳар бир давлатда бизнинг бир нечта ишончли кишиларимиз бўлса, буларнинг ҳар бири ёнига ўзига ўхшаш яна икки кишини тортса, буларнинг ҳаммаси чамбарчас алоқада бўлса, ана унда инсониятнинг баҳт-саодати учун ҳозир ҳам кўп ишлар қилиб қўйган тариқатимиз учун ҳамма имконият пайдо бўлади».

Пъернинг бу ваъзи катта таъсир қилибгина қўймай, балки ложадагиларни ҳаяжонга солди. Бу ваъзниң тагида иллюминат¹ларнинг хатарли нияти бор деб билган кўпчилик масонлар унинг нутқини хуш қабул қилмай, Пъерни ҳайратда қолдирди. Пири аъзам Пъерга эътиroz билдира бошлади. Пъер ўз фикрларини жон-жаҳди билан яна ҳам ривожлантира бошлади. Анчадан бери бунаقا қизғин мажлис бўлмаган эди. Мажлис аҳли икки гуруҳга бўлинди. Бир гуруҳи Пъерни иллюминатликда айблади, иккинчи гуруҳ эса, унинг фикрларига қўшилди. Пъер бу мажлисда биринчи мартаба одамларнинг фикри бу қадар турли-туман бўлишини ва бир ҳақиқат икки кишига икки хил бўлиб кўринишини кўриб ҳайрон қолди. Унинг фикрига қўшилгандай кўринига масонлар ҳам ҳатто бу сўзларни маълум бир доирада, ўзларича тушунишар, Пъер эса бунга рози бўлмас, чунки бу фикрларни ўзи қандай тушунган бўлса, бошқаларга ҳам худди шундай тушунтиришни истар эди.

Мажлис тамом бўлгандан кейин пири аъзам Безуховга истеҳзо ва киноя билан гапириб, қизиққонлик қилдинг,

¹ Иллюминатлик — Европада бўлган, кейинчалик масонларга қўшилган баъзи бир диний-сиёсий жамиятларнинг номи.

бу мунозарала фақат эзгуликка бўлган муҳаббатнинг гина эмас, нафсониятни ҳам ўртага солдинг, деб танбеҳ қилиди. Пьер унинг сўзига жавоб бермади ва қисқагина қилиб, менинг таклифим қабул қилинадими-йўқми, деб сўраб қўя қолди. Унга, қабул қилинмайди, деб жавоб беришиди. Пьер мажлиснинг одатдаги расмиятларини кутмасдан, ложадан чиқиб уйига кетди.

VIII

Пьер яна ғуссага тушди, ўзи ҳам мана шундан қўрқиб юрар эди. Ложада нутқ сўзлаганидан кейин у уч кун ҳеч кимни қабул қилмасдан ва ҳеч қаёққа чиқмасдан уйида — диванда ётди.

Бу орада у хотинидан хат олди. Хотини мактубида бир учрашишни жуда-жуда сўраб, уни соғинганлигини, бутун умрини унга бағишламоқчи эканини ёзган эди.

Мактубнинг охирида хотини шу бир-икки кун ичида чет элдан Петербургга қайтмоқчи эканлигини билдирган эди.

Шу хатни ўқиб бўлгандан кейин Пьернинг хилватхонасига у кўпда ёқтиромайдиган масонларнинг бири кириб келди ва маслаҳат тариқасида хотинига нисбатан қилаётган қаттиқ-қўллиги инсоф юзасидан эмаслигини, тавба қилган одамларнинг гуноҳини кечирмаслик билан масонликнинг биринчи шартини бузәётганини айтди. Шу вақт қайноаси — князъ Василийнинг хотини, муҳим бир иш тўғрисида гаплашмоқчиман, менинг олдимга бирров келиб кетинг, деб илтимос қилиб киши юборди. Пьер бу гаплардан, буларнинг ҳаммаси тил бириктириб, хотини билан яраштиromoқчи бўлаётганларини англади ва бу нарса унга ҳозирги кайфиятида ҳатто малол келди. Унинг учун барибир: Пьер ҳаётда ҳеч нарсага муҳим иш деб қарамас, ўзини қамраб олган ғусса таъсири остида ўз эрки ҳам, хотинини жазолаш тўғрисидаги аҳдида қаттиқ туриб олиш кераклиги ҳам кўзига кўринмас эди.

«Ҳеч ким ҳақли, ҳеч ким гуноҳкор бўлмагандан кейин, демак, у ҳам гуноҳсиздир-да», — дер эди Пьер ўзича.

Агар Пьер хотини билан ярашгани дарҳол розилик билдираган бўлса, бунга сабаб фақат ғуссадан юрагига қил сифмай, бирон чора қўришдан ожиз бўлиб ўтиргани эди. Ҳозир хотини кириб келса, у ҳайдаб чиқармас эди. Ҳозир унинг хаёlinи банд қилаётган нарса олдида хотини

билин ярашиш-ярашмаслик масаласи нима деган гап, барий-
бир эмасми?

Пъер хотинига ҳам, қайнонасига ҳам жавоб қайтармас-
дан, бир куни кечқурун йўлга ҳозирланиб, Иосиф Алексе-
евич билан кўришмоқ мақсадида Москвага жўнаб кетди.
У хотира дафтарига шундай деб ёзди.

«Москва, 17 ноябрь.

Ҳозиргина пирим ҳузурларидан келдим ва кўрган-
кечиргандаримни шошиб-пишиб ёзаётубман. Иосиф Алексе-
евич фақирликда умр кечиради ва уч йилдан бери қат-
тиқ қовуқ касалига мубталодир. Ҳеч ким ҳеч қачон унинг оҳ-
воҳини, ёки иолишини эшитган эмас. Фақирона овқатини
ейдиган соатларидан бошқа ҳамма вақтини — эрталабдан
ярим кечагача илм билан машғул бўлиб ўтказади. У мени
хуш қабул қилиб, ўзи ётган каравотга ўтқизди: мен унга
шарқ ва Қуддуси Шариф рицарларининг ишорасини қил-
дим, у ҳам менга шу ишора билан жавоб берди ва кулум-
сираб, Пруссия ва Шотландия ложаларида нималарни
кўриб ва нималарни ўрганиб келганини сўради. Мен ҳам-
масини билганимча ҳикоя қилдим, Петербургдаги ложамида
таклиф қилган нарсаларимни, ложада мени ёмон қарши
олишганини, масонлар билан орам бузилганини айтиб
бердим. Иосиф Алексеевич хийла ўйлаб кўрганидан кейин
бу тўғрида менга ўз фикрларини баён қилди. Шу ондаёқ
бутун ўтмишим ва келажақдаги йўлим кўзимга яққол кў-
риди қолди. У, тариқатимизнинг уч аъмоли эсингда борми,
деб сўраб, мени ҳайратда қолдирди ва кейин ўзи буларни
бирма-бир баён қилди; бу аъмолнинг биринчиси: маросим-
ларни ангглаш учун ва кўнгилда сир тутиш; иккинчиси: шу
маросимларни қабул қилиш учун дилни поклаш ва тўғри йўл-
га тушиш; учинчиси: мана шу хилдаги покликка интилиш
билан инсониятни тўғри йўлга солишдир. Шу уч аъмолдан
қайси бири муҳимроқ ва асослироқ? Албатта, дилни пок-
лаш ва тўғри йўлга тушини асосдир. Биз ҳар қандай шарт-
шароитда ҳам фақат мана шу мақсадга томон интилишимиз
мумкин. Шу билан бирга бу мақсад биздан жуда кўп меҳ-
нат талаб қиласди, шунинг учун ҳам биз мағурурлик орқа-
сида гумроҳликка тушиб, бу мақсадни назардан қочирамиз-
да, ё дилимизни пок қилмасдан туриб маросимни ҳаром-
ҳариш адо қилишга киришамиз ва ёки ўзимиз разолат ва
фисқ-фужурнинг тимсоли бўла туриб, бани башарни тўғри
йўлга солмоқчи бўламиз. Иллюминатчилик ижтимоий
ишлар билан шуғуллангани ва ғууруга берилгани учун

ҳақиқий таълимот бўла олмайди. Мана шу асосда Иосиф Алексеевич нутқимни ҳам, бутун фаолиятимни ҳам қоралади. Мен унинг бу фикрига ич-ичимдан қўшилдим. Оиласвий турмушимдан гап очилганда, у шундай деди: «Ҳақиқий масоннинг вазифаси, мен сизга айтгандай, ўз-ўзини такомиллаштиришдан иборат. Лекин биз кўпинча ҳәётимизнинг барча қийинчиликларини ўзимиздан четлатсак, шу мақсадга тезроқ эришамиз деб ўйлаймиз; аксинча, сultonим, деди у менга, кундалик турмуш ғалаёнлари ичида гина биз қўйидаги уч асосий мақсадга эриша олишимиз мумкин: биринчиси — ўз-ўзини билиш, чунки инсон ўзини фақат муқояса йўли билангина билиши мумкин; иккинчиси — ўз-ўзини такомиллаштириш, бунга фақат кураш натижасида эришилади; учинчиси — асосий эзгуликка эришиш, бунга фақат ўлимга муҳаббат қўйиш билан муваффақ бўлиш мумкин. Ҳаётнинг фонийлиги унинг беҳудалигини кўрсата олади ва ўлимга азалий муҳаббат қўйишимизга ёки янги ҳаёт учун қайта тирилишимизга ёрдам бера олади». Бу сўзлар шунинг учун ҳам қийматлики, Иосиф Алексеевич қаттиқ жисмоний азоб тортаётганига қарамасдан, ҳеч қачон ҳаётдан иолмайди, ўлимни эса севади, лекин дили пок ва олижаноблигига қарамасдан, ўзини ўлимга етарли даражада тайёр сезмайди. Кейин пирим коинотнинг буюк квадратининг моҳиятини менга тушунтириб, уч нарса ва етти рақами ҳар бир нарсанинг асосини ташкил этишини айтиб берди. У менга Петербург масонларида узоқлашмаслигимни, ложада фақат иккинчи даражали вазифани ўтаб, масонларни мағрурлик гидробидан қутқазиб, уларни ўз-ўзини билиш ва такомиллаштириш ўйлига бошлашга ҳаракат қилишни маслаҳат берди. Бундан ташқари, у менга биринчи навбатда ўзимга ҳушёр бўлишимни айтиб, мана шу дафтарни берди. Мен бундан кейин ҳар бир қилган ишим ва ҳар бир қўйган қадамимни шу дафтарга ёзиб юраман».

«Петербург, 23 ноябрь.

Яна хотиним билан бирга турибман. Қайнонам олдимга йиғлаб келди ва Элен шу ердалигини, унда гуноҳ ўйқлигини, мен уни ташлаб, баҳтсиз қилганимни айтиб, икки оғизгина сўзига қулоқ солишимни илтимос қилди. Агар Элен билан рўпара келиб қолсам, сўзини қайгара олмаслигимни билар эдим. Кўнглимдаги шубҳалар борасида кимдан маслаҳат ва ёрдам сўрашимни ҳам билмай қолдим. Пирим шу ерда бўлсалар, бу тўғрида менга маслаҳат берар эдилар. Ўз бўлмамга кириб, Иосиф Алексеевичнинг хатини ўқиб,

унинг сўзларини эслаб, шу хулосага келдим: ёрдамимга муҳтож одамнинг илтимосини қайтармаслигим, ҳар кимга, айниқса, менга шунчалик боғланиб қолган одамга ёрдам қўлимни чўзишим, муқаддас бурчимиň ўташим керак. Эзгулик туфайли унинг гуноҳини кечирар эканман, у билан ярашишим фақат маънавий бир муддао бўлсин. Мен шу қарорга келдим ва Иосиф Алексеевичга шундай деб ёздим. Хотинимдан бутун ўтган гапларни унтишини сўраб, агар мендан ўтган бўлса кечир, лекин сен кечирадиган гуноҳ қилганинг йўқ, дедим. Шу сўзларни унга айтиш менинг учун жуда қувончли эди. У билан рўпара бўлишим менга нақадар оғир эканлигини билмай қўя қолсин. Катта ҳовлининг болахонасига кўчиб чиқдим, янгилик дилимни ёритиб юборди».

IX

Одатдагидай ўша вақтларда ҳам олимақомлар доираси саройда ва балларда бирга йиғилишаркан, ҳар қайсиининг ўзига хос томони бўлган бир неча даврага бўлинар эди. Шу давранинг энг каттаси Наполеон иттифоқчиси бўлмиш граф Румянцев билан Caulaincourt ини¹ француз давраси эди. Элен эри билан ярашиб, Петербургга кўчиб келиши биланоқ шу даврада энг кўзга кўринарли ўринни эгаллади. Унинг ўйига француз элчихонасининг маъмурлари, Наполеон иттифоқи оқимига қарашли бўлган ҳамда ўз фаросат ва назскатлари билан шуҳрат қозонган кўп кишилар келиб туришар эди.

Элен иккала императорнинг машҳур учрашуви чоғида Эрфуртда бўлиб, Наполеоннинг Европадаги дикқатга сазовор одамлари билан танишиб келган эди. Эрфуртда у ҳаммани мафтун қилган эди. Наполеоннинг ўзи ҳам Эленни театрда кўриб, бу ким, деб сўраган ва унинг ҳусн-жамолига қойил қолган эди. Соҳибжамол танинг хотин сифатида Элен ҳамманинг оғзини очириб қўйгани Пьерни ҳайратда колдирмас эди, чунки Элен ёши улғайган сайин очилиб бормоқда эди. Лекин уни ҳайратга соглан нарса — хотинининг шу икки йил мобайнода «d'une femme charmante, aussi spirituelle que belle² бўлиб танилганлиги эди. Машҳур prince de Ligne³ унга хат ёзса саккиз саҳифа ёзарди.

¹ Қоленкур.

² Қанчалик гўзал бўлса, шунчалик ақлли, жонон хотин.

³ Князь де Линь

Билибин ўзининг moſ¹ биринчи марта трафиня Безухова сұхбатида айтиш учун сақлаб юрар эди. Графиня Безухованинг салонига кира олиш ақл дипломи ҳисобланар эди; Эленнинг зиёфатига борадиган ёшлар сұхбатда гапирғани гап бўлсиз деб кечаси билан китоб ўқиб чиқишар, элчи хона мирадалири ва ҳатто элчилар унга ишониб, дипломатия сирларини айтишар, қисқаси Эленнинг маълум даражада таъсири бор эди. Хотинининг ўта аҳмоқлигини биладиган Пьер унинг сиёсат, поэзия ва фалсафадан сўз очиладиган зиёфат ва меҳмондорчиликларида баъзан иштирок қиласар экан, энсаси қотиб ўтирасар эди. Бу ўтиришларда Пьер фокусчи ҳозир алдамчиликгининг миси чиқиб қолишидан хавотир олгандай, ҳамиша хавотир тортиб ўтирасар эди. Бироқ шундоқ салонга бош бўлиш учун аҳмоқлик керак бўлганиданми ёки алданаётганлар шу алданишдан бирон зазвқ олишаётганиданми, бу алдамчиликнинг таги очилмас эди ва Елена Васильевна Безухова шу қадар d'ine femme charmante et spirituelle² деб ном чиқаргани эдики, у нақадар бетамиз ва бемаза гаплар айтмасин, ҳамма унинг ҳар бир сўзига қойил қолар ва бу сўзларни остидан унинг ўзи хаёлига ҳам келтирмаган чуқур маъноларни излашар эди.

Бу гўзал кибор хотинга Пьердай бир эр керак эди. У паришонхостири-телбанамо бир одам, ҳеч кимга халал бермайдиган, сұхбатларнинг баландпарвоз руҳига зиёни тегмайдиган grand seigneur³ эргина эмас, балки хулқан ўз хотинининг латофати ва адаб-одобига қарама-қарши бўлиши билан уни бошқаларнинг кўзига янада яққолроқ кўрсатишига хизмат ҳам қиласар эди. Пьер шу икки йил мобайнида маънавий нарсаларга буткул берилиб кетганлиги ва ҳамма бошқа нарсага чин нафрат кўзи билан қараганилиги натижасида хотинининг ҳеч қизиги бўлмаган сұхбатларда ўзини лоқайд, беларво ва ҳаммага хайриҳоқ тутадиган бўлиб қолган эдики, бунга сунъий равишда эришиб бўлмас ва бу нарса Безуховни беихтиёр ҳурмат қилишга мажбур этар эди. У хотинининг меҳмонхонасига худди театрга киргандай кирав, ҳаммани танир, ҳамманинг келганинига бир хилда хурсанд бўлар ва ҳаммага бир хилда лоқайд қарап эди. Баъзан у ўзи қизиқсан гапга қўшилар ва шунда les messi-

¹ Ўткир сўзларини

² Чиройли, ақлли хотин

³ Гран — сенъор.

eurs de l'ambassade¹ бор-йўқлигига ҳам эътибор қилмасдан ямланиб, шу пайтда суҳбатга буткул мос келмайдиган фикрларини айтар эди. Бироқ de la femme la plus distinguée de Pétersbourg² тентак эри деган фикр одамларнинг миясига шундай ўрнашиб қолган эдики, унинг бу қилиқларига ҳеч ким au sérieux³ қарамас эди.

Эленинг уйига кунда келиб кетадиган йигитлар орасида Борис Друбецкой ҳам бор эди. Борис ҳарбий хизматда ўзини анча ўнгариб олган ва Элен Эрфуртдан қайтиб келгандан кейин Безухов оиласида жуда яқин киши бўлиб қолган эди. Элен уни топ page⁴ деб атар, уни гўдак ўрнида кўрар эди. Элен бошқаларга қандай жилмайса, Борисга ҳам шундай жилмаяр, лекин бу жилмайиш баъзан Пьерга малол келар эди. Борис Пьерга айрим, унга муносиб ва маъюс бир эҳтиром билан муомала қиласа эди. Унинг бу хилдаги эҳтироми ҳам Пьерга ёқмас эди. Пьер бундан уч йил бурун хотинининг қилган ҳақоратидан шу қадар азоб чеккан эдики, энди биринчидан, Эленни ўз хотини ҳисобламаслик, иккинчидан, кўнглидан шубҳага ўрин бермаслик билан ўшандай ҳақоратланиш эҳтимолидан ўзини чистда тутар эди.

«Йўқ, bas bleu⁵ бўлиб, илгариги енгилтаклигидан қайтгандир,— дер эди Пьер ичида — ҳеч қачон bas bleu бирорвга кўнгил қўйган эмас» — дер эди у, қаердандир олинган бу қонда-қонунга сўзсиз ишониб. Бироқ шуниси қизиқки, хотинининг меҳмонхонасида Борисни кўриши (Борис деярли доим шу ерда эди) Пьерга жисмоний таъсир этар, унинг бутун қўл-оёгини боғлаб қўяр, лоқайдлиги ва эркин ҳаратига барҳам берар эди.

«Ажабо, уни нега бунаقا хушламай қўйдим,— дер эди Пьер ичида,—илгари ҳатто менга жуда маъқул эди».

Киборлар назарида Пьер катта бой, машҳур хотиннинг кўрнамо ва қулунч эри, если тентак, ҳеч иш қилмайдиган, лекин бирорвга зиёни тегмайдиган кўн яхши ва одамохун эди. Шу вақтларда Пьеринынг қалбида эса унга кўп нарсаларни очиб берган, уни кўп матнавий шубҳаларга солгани ва унга шодлик багишлаган жуда мураккаб ва мушкул ички тараққиёт юз бермоқда эди.

¹ Элчихона маъмурлари

² Петербургда энг дилбар хотиннинг

³ Жиддий

⁴ Менинг маҳрамим

⁵ Кўк пайпок. (Илмга берилиб кетган хотинларга истеҳзо тарийкасида берилган от.)

Пьер ўз хотира дафтарини давом этдириб, шу вақт ичидан мана шуларни ёзди:

«24 ноябрь.

Соат саккизда туриб, Китоби Мұқаддас ўқидим, кейин хизматга (Пьер ўз пирининг маслаҳатига кўра, комитетлардан бирига хизматга кирган эди) бордим. Тушликка қайтиб келдим, ўзим ёлғиз тушлик қилдим (Графиняning уйнда менга ёқмайдиган меҳмонлар кўп эди), меъёри билан еб, меъёри билан ичдим, тушликдан кейин масонларучун пъесалар кўчирдим. Кечқурун графиняning олдинга кириб Б. тўғрисида қизиқ воқеани айтиб бердим, ҳамма қаҳқаҳа уриб кулгандагина бу нарсани чакки айтганимни билдим».

«Таъбим очилиб, хотиржам бўлиб ётдим. Э худойи карим, менга ўзинг кўрсатган йўлдан юришга, яъни 1) қаҳргазабнинг бир қисмини оғирлик ва пурбардорлик билан, 2) нафсни қаноат ва нафрат билан енгишга, 3) узлатни ихтиёр қилишга, лекин: а) давлат хизматидан, в) оиласга ғамхўрлик қилишдан, с) дўстона муносабат ва д) иқтисодий машгулотлардан четланмасликка ёрдам бер».

«27 ноябрь.

Кеч турдим, вақтли уйғонган бўлсан ҳам тургани эриниб, тўшакда узоқ вақт ётдим. Худоё худовандо! Мени ўзинг қўлла. Ўз йўлингдан юришга ёрдам қил. Китоби Мұқаддасни ўқидим, лекин лозим бўлган туйғу билан ўқиганим йўқ. Масон Урусов келди. Фоний дунё тўғрисида гаплашдик. Шаҳаншоҳнинг янги ниятларини айтиб берди. Мен энди мазаммат қилмоқчи бўлган эдим, бироқ ўз қоидамни ва пирамининг «ҳақиқий масон лозим бўлган вақтда фаол давлат арбоби бўлиши, аралашмоғи лозим бўлмаган нарсани фақат кузатибгина туриши керак» деган сўзларини эслаб, индамай қўя қолдим. Тилим — душманим. Масонлардан Г. В. ва О. лар келишди. Бир одамни масонликка қабул қилиш тўғрисида суҳбатлашиб олдик. Булар менинг зиммамга риторлик вазифасини юклашди. Мен бу ишга ўзимни ожиз ва номуносиб сезаман. Кейин маъбаднинг 7 устуни ва зиналарининг шарҳи тўғрисида сўз кетди. 7 илм, 7 эзгулик, 7 қусур, мұқаддас руҳнинг 7 эҳсони Масон О. гапга жуда чечан эди. Кечқурун қабул маросими бўлди. Бинога янгитдан берилган зеб-зийнат бу маросимиning дабдабасини ошириб юборди. Борис Друбецкой масонликка қабул қилинди. Уни мен тавсия қилдим ва ўзим

ратор бўлдим. У билан қоронги маъбадда турган вақтимда аллақандай бир туйғу мени ҳаяжонгә солди. Уни ёмон кўришимни сезиб қолдим ва бу туйуни енгизига уриниб ҳам кўрдим. Шунинг учун мен уни фалокатдан қутқазиб, ҳақиқат йўлига солишини истадим, лекин унинг тўрисидаги ёмон фикрлар кўнглимдан нари кетмали. Унинг жамиятга киришдан мақсади одамлар билан яқинлашиш ва бизнинг ложамиздаги кишиларнинг ҳимояси остида бўлишдан иборат деб ўйладим. Менинг шундай фикрга келишимга, биринчидан, унинг мендан бир неча марта «ложаларнингда N. ва S. лар борми?» (албатта, мен бунга жавоб беролмас эдим), деб сўрагани сабаб бўлса, иккинчидан, муқаддас тариқатимизга ихлоси йўқдай кўрингани сабаб бўлди, менимча у инсоннинг ташки томони билан кўпроқ машгул бўлган ва шу билан қаноатлангани учун маънавий жиҳатдан ўзини яхшилашга фурсати йўқ эди. Бирек у, назаримда, мунофиқдай кўринди, қоронги маъбадда юзма-юз турган вақтимизда менинг сўзларимга таҳқиromуз кулаётгандай бўлди. Шунинг учун унинг ялангоч кўкрагига ўқталиб турган қиличимни тиқиб юборгим келди. Мен кўнглимдаги шу шубҳаларимни масонларга ва буюк пирга удалаб айта олмадим. Э, халлоқи олам! Ёлгои гирдобидан қутулиш учун ҳæk йўлни топишга мадад қил».

Шу сўзлардан кейин хотира дафгаридан уч саҳифа ташланиб, қуидаги сўзлар ёзилган эди.

«Масон В. билан узоқ холи ўтириб, таълим бўладиган гаплар гаплашдик. У менга масон А. нинг кетидан қолма, деб маслаҳат берди. Билишга лойиқ бўлмасам ҳам кўп нарсалар менга аён бўлди. Алонаи — халлоқ оламнинг номи. Элоним — подшоҳи оламнинг номи. Учинчи ном, ифода қилиб бўлмайдиган, *Борлик* маъносидадир. Масон В. билан қилган сухбатларим эзгулик йўлида менга малад берали, мени бардам қилади ва мени бу йўлла барқарор қилади. У билан бирга ўтирилган бақтда шак-шубҳаси ўрини йўқ. Бизнинг муқаддас ва ҳамма нарсани ўзичига оладиган таълимотимиз билан ижтимоий файларнинг гарб таълимоти орасидаги фарқ кўзимга яққол кўриниб қолди. Дунёвий фан англамоқ учун ҳамма нарсани бўлакларга бўлади, ўрганмоқ учун ҳамма нарсани ўлдиради. Тарикатнинг муқаддас илми ҳамма нарсани муттаҳид, ҳамма нарсани бир бутун ва тирик ҳолда ўрганади. Учлик — сера, меркурий ва туз бўлиб, бутун коинот шулардан вужудга келади. Серада зайдун ва олов хоссаси бор; у туз билан қўшилганда

олов хусусиятига эга бўлгани сабабли, унда катта куч тудиради ва шу куч воситаси билан меркурийни тортади, маҳкам тутиб туради ва у билан қўшилишиб айрим жисмлар вужудга келтиради. Меркурий суюқ, учib кетадиган маънавий бир моҳиятга эга — Масеҳ, муқаддас рух, худо демакдир».

«З декабрь.

Уйқудан кеч уйғондим, китоби Муқаддасни ўқидим, лекин туйғусиз ўқидим. Кейин чиқиб залда айланиб юрдим. Фикр қилмоқчи эдим бироқ ундан тўрт йил бурун бўлиб ўтган бир воқеа эсимга тушди. Жаноб Долохов дузелдан кейин мени Москвада кўриб: «Хотинингиз олдингизда бўлмаса ҳам энди кўнглингиз буткул таскин топгандир»,— деди. Мен ўшандада унга ҳеч нарса демаган эдим. Ҳозир ўша учрашувнинг бутун тафсилотини хаёлимдан кечириб, ичимда унга энг қаттиқ сўзлар айтиб, қаттиқ ботадиган жавоблар бердим. Ғазабим энг авжига чиққанда ўзимга келиб, бу фикрлардан воз кечдим; лекин пушаймонлигим лозим даражада бўлмади. Кейин Борис Друбецкой келди ва турли туман олди-қочдилар тўғрисида гапириб ўтирди; мени унинг келишидан феълим айниди-ю, унга бадҳазмроқ бир нима дедим. У ҳам мендан қолишимади. Мен, аччиғим келиб, унга бир талай дағал ва бўлмағур гапларни айтдим. У индамади. Мен эса фурсат ўтгандагина ўзимга келдим. Ё раббим, мени у билан сира муомала қилолмайман. Бунга менинг иззати нафсим сабаб. Мен ўзимни ундан юқорироқ тутганим учун ундан минг марта пастроқ бўламан, чунки у менинг дағалликларимни кўтаради, мен эса, аксинча, уни кўргани кўзим йўқ. Ё раббим, сендан тилайман, мен унинг олдида ўз қабоқатимни кўпроқ кўрай ва шундай йшлар қилайки, бундан унга бир фойда етсан. Тушликдан кейин ухладим, кўзим уйқуга кетганда кимдир чап қулоғимга баралла: «Сенинг» кунинг деб айтди.

Туш кўрдим, тушимда қоронгида кетаётган эканману бирдан итлар қуршаб олипти, лекин қўрқмасдан борар эмишман; кичикроқ бир ит тўсатдан чап обёғимни тишлаб, ҳеч кўйиб юбормас эмиш, мен уни қўлим билан боса бошладим. Уни итқитиб ташлашим билан ундан каттароги ёпишиди. Мен уни кўтардим, кўтарганим сайн ит каттароқ ва оғирроқ бўлаверди. Шу пайт масон А. пайдо бўлиб қолди-да, мени қўлтиқлаб бир бинонинг олдига олиб келди; бу бинога кириш учун энсиз бир тахтадан ўтиб бориш керак эмиш. Мен оёқ қўйишим билан тахта эгилиб тушиб кетди, мен

зўрға қўлим етадиган деворни ушлаб чиқа бошладим, минг маشاққат билан деворга чиқдиму бошим бир томонда, оёғим бир томонда бўлиб осилиб қолдим. Орқамга қайрилиб қарасам, масон А. девор устида ўтириб, менга хиёбон билан боғни кўрсатиб турипти, боғда ҳам ажойиб муҳташам бир иморат бор экан. Ўйгониб кетдим. Худоё худовандо! Халлоқи олам! Менга тирмашган итдан, яъни эҳтиросларимдан, бурунги ҳамма эҳтиросларимнинг кучини ўз ичига олган сўнгги эҳтиросимдан халос бўлишга, тушимда кўрганим эзгулик маъбадига киришга ёрдам бер».

«7 декабрь.

Туш кўрсам, Иосиф Алексеевич менинг ҳовлимда ўтирипти, мён жуда суюниб уни зиёфат қилмоқчи эмишман. Мен бошқа бир одамга гап сотаётган эмишману, тўсатдан, бу қилиғим унга маъқул бўлмаслиги эсимга тушиб, унинг олдига бормоқчи ва уни қучоқламоқчи бўлибман. Бироқ олдига бориб қарасам, юзи ўзгариб ёшариб қолипти. У менга тариқатимизнинг таълимотидан алланимани секин-секин гапираётитти, мен унинг гапини эшитолмаётубман. Кейин ҳаммамиз уйдан чиқсан эмишмиз, шу ерда ғалати бир ҳодиса рўй берипти, Биз полда ўтирган ёки чўзилиб ётган эканимиз. У менга бир пима деди. Мен эсам ўзимнинг хассослигимни унга кўрсатмоқчи бўлибман ва унинг сўзларига қулоқ солмасдан ўзимнинг ички ҳолатимни ва худонинг менга насиб қилган лутф-марҳаматини кўз олдимга келтирибман. Кўзларимга ёш келипти ва унинг шу ҳолатимни пайқаганидан хурсанд бўлибман. Бироқ у афтимга таассуф билан қараб, сўзини чала қўйиб, иргиб ўрнидан турган эмиш. Мен чўчиб, айтилган сўзлар менга таалуклими, деб сўрабман. У эса саволимга жавоб бермасдан, мулоҳимгина қарабди ва шундан кейин икковимиз тўсатдан менинг қўш каравот турган ётогимга кирибмиз. У каравотнинг бир четига чўзилди, менинг унга эркалангим келиб ёнига ётмоқчи бўлибман. У менга гўё: «Ростини айгинг, энг яхши кўрган нарсангиз нимадир? Шуни билганмисиз? Билгандирсанз, деб ўйлайман»,— деган эмиш. Мен бу саволдан хижолат бўлиб, энг яхши кўрган нарсам ялқовлик дебман. У ишонқирамасдан бош чайқабди. Мен яна ҳам кўпроқ хижолат бўлиб, сизнинг маслаҳатингизга кўра, хотиним билан бирга турсам ҳам, лекин унга эр эмасман, дебман. У эътиroz қилиб, хотинингизни ўз навозишингиздан маҳрум қилмаслигингиз керак, дебди ва бу менинг бўйнимдаги бурчим эканлигига ишора қилибди. Бироқ мен

«Йўқ, буидан мен номус қиласман», — деб жавоб қайтарибман ва тўсатдан ҳамма нарса кўзимдан фойиб бўлди. Уйғониб кетсан Китоби Муқаддаснинг бу сўзларини ўйлаб ётган эканман: «Абадий ҳаёт инсон учун нурдир, нур қорон-филикда нур сочади ва қоронғилик уни ниҳон қилолмайди» Иосиф Алексеевич юзи яшарган ва нуроний эди. Шу куни пиридан мактуб олдим, у ўз хатида эр-хотинлик бурчлари тўгрисида ёзипти».

«9 декабрь.

Кўрган тушидан юрагим ўйнаб уйғондим. Мен Москва-даги ҳовлимда катта истироҳат бўлмасида ўтирган эмишман ва меҳмонхонадан Иосиф Алексеевич чиқиб келипти. Мен унда қайта бино бўлиш жараёни вужудга келганини дарҳол пайқаб, уни қарши олгани югурибман. Мен унинг қўлларини ўпар эмишман, у эса мендан «Юзим ўзгариб кетганини пайқадингми?» — деб сўраган эмиш. Мен уни қучогимдан қўймай, афтига қарабман, унинг юзи ёшарган, лекин бошида сочи йўқ, қиёфаси буткул ўзгарган эмиш. Мен унга: «Сизни тасодифан кўриб қолсам ҳам танир эдим»— дер эмишман ва ичимда: «Шу гапим ростми?» дер эканман. Бирдан қарасам, пири ўлиқдай ётипти; лекин аста-секин ўзига келди ва икковимиз катта кабинетга кирдик. Унинг қўлида қалин қоғозга ёзилган катта китоб бор эмиш. Мен унга: «Бу китобни мен ёздим», — дер эмишман. У менинг бу сўзимга бош эгиш билан жавоб берди. Мен китобни очиб қарасам, унинг ҳамма саҳифаларида чиройли суратлар чизилган эмиш. Бу суратлар руҳнинг ўз маъшуқаси билан бошдан кечирганилари эканини билар эмишман. Бу саҳифаларда шаффоғ баданига ҳарир кийимлар кийиб, булутларга томон пареоз қилаётган соҳибжамол қизнинг тасвирини кўрибман. Бу қиз Кўшиқлар Кўшиғининг тасвиридан бошқа нарса эмаслигини билар эмишман. Бу суратларга қараб ножӯя иш қилаётганимни сезар эмишману, лекин бу саҳифалардан кўзимни олишга ожиз эканман. Худоё худовандо, ўзинг сақла! Худоё худовандо, агар мени ўз ҳолимга ташлаб қўядиган бўлсанг, бу сенинг хоҳишингдир, агар бунга ўзим сабабчи бўлсанг, ўзинг йўл кўрсат. Агар ўзинг қўлламасанг, бу фосиқликда ҳалок бўламан».

XI

Ростовларнинг пул жиҳатидан тортаётган қийинчиликлари қишлоқда ўтказилган икки йил давомида ҳам барҳам топмади.

Гарчи Николай Ростов ўз ниятида қаттиқ туриб, узоқ бир полкда хизмат қилиб, пулни эви билан сарф қиласа ҳам Отрадное ҳаёти шундай бир тарзда ва хусусан Митинъка ишни шундай олиб борар әдики, қарз йилдан йилга кўпайиб бормоқда әди. Кекса графнинг назарида бу аҳволдан қутқазадиган бирдан-бир чора хизматга кириш бўлиб кўринди-да, хизмат ахтариб Петербургга келди: бу ерда ҳам иш ахтармоқчи ва ҳам, ўзи айтмоқчи сўнгги дафъа қизларини хурсанд қилмоқчи әди.

Ростовлар Петербургга кўчиб келгандан кейин орадан кўп ўтмай Берг Веранинг қўлини сўради, бунга унинг отонаси розилик берди.

Ростовлар гарчи Москвада олимақомлар доирасига мансуб бўлсалар ҳам буни ўзлари билмай ва қайси доирага мансуб эканликлари тўгрисида ўйламай, Петербургда уларнинг доираси аралаш ва нотайн эди. Ростовлар Петербургда провинциал бўлиб қолишли. Москвада Ростовлар қайси доирага мансуб эканлигини суриштирмай, боқиб юрган одамлари энди бу ерда ўзларини Ростовлардан юқори тутишар әди.

Ростовлар Петербургда ҳам Москвадаги сингари меҳмондўст бўлиб, буларнинг ўйларига турли-тумак одамлар: Отрадноедати қўшилари, ўртачол кекса помешчиклар ўз қизлари билан, фрейлина Перонская, Пьер Безухов, уезд почта мудирининг Петербургда хизмат қиладиган ўғли келиб туришар әди. Эркаклардан Ростовлар хонадонига тез кунда яқин бўлиб қолганлар Борис, кекса граф кўчада учратиб уйига олиб келган Пьер, куни бўйи Ростовларнида ўтириб катта графиня Верага худди куёв бўлиш ниятида бўлган йигитдай муомала қиладиган Берг әди.

Берг Аустерлиц жангидаги ярадор бўлган ўнг қўлини атайин ҳаммага кўрсатар ва ҳеч кераклиги бўлмаган қиличини чап қўлида ушлаб юрар әди. У Аустерлиц воқеасини шу қадар кўп ва шундай писанда қилиб ҳикоя қилар әдики, эшитган одамлар унинг бу қилмиши мувофиқ ва муносиблигига ишонди ва натижада Берг шу жангда қатнашгани учун икки мукофот олди. Финляндия урушида ҳам у иш кўрсатишга муваффақ бўлди. Бош қўмандон адъютантини граната осколкаси ўлдиради ва Берг шу осколкани кўтариб бошлиғига олиб боради. Берг бу воқеа тўгрисида ҳам Аустерлиц воқеаси сингари, шу қадар кўп ва шу қадар писанда қилиб галирдики, бунга ҳам ҳамма ишониб унинг қилмишини маъқуллади ва Финляндия уруши

учун ҳам икки мукофот олди. 1809 йилда у орденли, гвардия капитани бўлиб, Петербургда алланечук бир қулай жойда хизмат қиласа эди.

Бергнинг фазилатлари тўғрисида гапирилганда баъзи бир шаккоклар кулишса ҳам унинг яхши ва жасур офицер эканлигини, катталар унинг ҳақида яхши фикрда эканликларини, ўзи боадаб ва бориб-бориб катта мартабага эга бўлажагини ва жамоат олдида зўр эътибор қозонажагини инкор қилиб бўлмас эди.

Бундан тўрт йил бурун Берг Москва театрининг партерида бир немис ўртоғини учратганида унга Вера Ростовани кўрсатиб, немисчалаб: «Das soll mein Weib werden»¹ деган ва шу минутдан бошлаб унга уйланмоқчи бўлган эди. Петербургда Ростовларни ва ўзининг ҳолатини чамалаб кўриб, энди фурсат етди, деган мулоҳаза билан Веранинг қўлини сўради.

Бергнинг таклифи аввал уларнинг энсасини қотирди: наҳотки нотайин бир Лифлянд дворянининг ўғли графиня Ростованинг қўлини сўраса! Бироқ Берг характерининг асосий хусусияти шундай маъсум худбинликдан иборат эдики, Ростовлар беихтиёр модомики ўзи бунинг яхши ва ҳатто жуда-жуда яхши эканлигига бу қадар қаттиқ ишонибди, демак яхши бўлар экан, деган қарорга келишди. Шуни ҳам айтиш керакки, Ростовларнинг иши чатоқлигидан куёв бехабар деб бўлмасди, ундан ҳам муҳимроғи Вера йигирма тўртга кирган, катталар қатори ҳамма ерга борадиган бўлган бўлса ҳам соҳибжамол ва фаросатли қиз бўлишига қарамай, шу чоққача ҳеч ким унга киши қўймаган эди. Бергнинг таклифига розилик билдирилди...

— Мана, кўрдингизми,— деди Берг ўзининг ўртоғига (ҳамманинг ҳам лўсти бўлишини билгани учунгина уни дўстим деб атар эди).— Кўрдингизми, мен ҳаммасини ўйлаб кўрганман, ўйлаб кўрмаган бўлсан ва бу ишнинг бирон чакки томони бўлса, уйланмас эдим. Мана эди, аксинча, ота-онам таъмин бўлишиди, мен уларга Остзей ўлкасидан жой ижара олиб бердим, ўзим эса бейўриқ сарф қилмайдиган одамман. Оладиган шу ойлигим ба хотинимнинг давлати билан Петербургда туришим мумкин. Яхши туришим мумкин. Мен пул деб уйланайтганим йўқ, буни пастилик деб биламан, лекин турмуш бўлгандан кейин ҳар қалай, эр-хотин ўз ҳиссасини қўшиши керак. Мен хизмат қиласман,

¹ Мана шу қизни оламан.

унинг таниш-билишлари, унча-мунча давлати бор. Замонамиизда шунинг ўзи ҳам катта гап эмасми? Ҳаммадан муҳими шуки, унинг ўзи чиройли, одобли қиз, мени яхши кўради...

Берг қизарип илжайди.

— Мен ҳам уни яхши кўраман, чунки фаҳм-фаросатли, жуда яхши қиз. Мана унинг синглисини олинг, иккovi бир қориндан тушган бўлса ҳам кичкинаси буткул бошқа, феълатвори ҳам совуқ, ақли ҳам бир тарзи... бадҳазм... менинг қаллигим эса... у бизнигига... «овқатланишга келасиз» демоқчи бўлган эди-ю, яна айниб «чой ичгани келасиз» деди-да, оғзидан папирос тутунини ҳалқа-ҳалқа қилиб чиқарди. Бу тутун ҳалқаларида унинг баҳт тўғрисидаги ширин хаёллари акс этар эди.

Бергнинг таклифидан аввал энсаси қотган Ростовлар оиласи кейинчалик шундай маврилларда бўладиган сингари шод-хуррам бўлди, лекин бу шод-хуррамлик самимий эмас, юзаки эди. Бу тўйдан Веранинг ота-онаси гаранг ва хижолатда эканлиги сезилиб тураг эди. Булар Верани худди унча яхши кўрмаганилларидаи, куёв чиққандা икки қўллаб топшираёттанилларидаи хижолат бўлаётгандай эдилар. Ҳаммадан ҳам кекса граф кўпроқ хижолат эди. У нима сабабдан хижолат бўлаётганлигини эҳтимол ўзи ҳам айттолмас, лекин бунинг сабаби пул масаласи эди. У қўлида қанча пул борлигини, қарзи қанча эканлигини, Верага сеп қилиб нима бера олишини мутлоқ билмас эди. Иккала қизи туғилгanda ҳар қайсисининг сепига уч юздадан крепостной деҳқон ишлайдиган мулк аталган эди: бироқ бу мулклардан бири сотилиб кетди, иккинчиси эса, гаровга қўйилган бўлиб, гаров муҳлати аллақачонлар ўтиб кетган ва сотилиши керак, шунинг учун бу мулкни бериш тўғрисида ўйлаш ҳам мумкин эмас эди. Пули ҳам йўқ эди.

Берг билан Вера уназилганига бир ойдан ошган, тўйга бир ҳафта қолган бўлса ҳам граф ҳануз сеп тўғрисида бир қарорга келгани ва бу тўғрида хотини билан гаплашгани йўқ. Граф гоҳ Верага Рязандаги мулкнинг бир қисмини бермоқчи, гоҳ ўрмонини сотмоқчи гоҳ вексель бериб, пул қарз олмоқчи бўлар эди. Тўйга бир неча кун қолди деганда Берг бир куни эрталаб барвақт графикниг кабинетига кирди ва мулойимгина жилмайиб, бўлажак қайнотасидан одоб билан графикя Веранинг сепига нима берилишини сўради. Шундай савол берилишини кўпдан бери кутиб юрган график

шу қадар гангиб қолдики, ўйламай-нетмай, оғзига келган гапни айтди қўйди:

— Яхши қилдинг, сўрадинг, сени рози қиласман...

У Бергнинг елкасиға қоқиб, гапни қисқа қилиш мақсадида ўрнидан турди. Бироқ Берг мулойимгина жилмайиб, «Верага берадиган сепингиз нима эканини билмасам ва учидан бир нима олмасам, қизингизни олмасликка мажбур бўламан»,— деди.

— Чунки, ўзингиз ўйлаб кўринг, граф, оиласми таъмин қилиш учун қўлимда нақд пул бўлмай туриб уйлансан, разиллик қилган бўламан.

Гап шу билан тамом бўлди: граф ўзининг олий ҳимматлигини кўрсатмоқчи бўлиб ҳамда Бергнинг яна бирон нарса сўраб қолишидан қўрқиб, саксон минг сўмга вексель берадиган бўлди. Берг тавозе билан жилмайиб графнинг елкасидан ўпди-да, ундан жуда миннатдор эканлигини билдириш билан бирга шу пулдан ўттиз мингини нақд олмай туриб уйлана олмаслигини айтди.

— Ҳеч бўлмаса йигирма мингини беринг, граф,— деди у яна,— унда фақат олтмиш минг сўмга вексель берасиз.

— Хўп, хўп,— деди граф шошиб-пишиб,— лекин кечирасан, дўстим, йигирма минг нақд бериб яна саксон мингга ҳам вексель бераман. Қани, ўп мени.

XII

Наташа ўн олти ёшга кирган, 1809 йил, яъни Наташа Борисни ўпгани ва иккови йилини бармоғи билан санаганига тўрт йил бўлган эди. У ўшандан бери Борисни кўргани йўқ, Соняниңг олдида ҳам, онасининг олдида ҳам Борисдан гап очилиб қолса, Наташа ўтиб кетган иш, худдї бу гаплар бир болалик эди, ҳозир буни эслаб ўтиришнинг ҳожати йўқ, дегандай жуда эркин гапирав эди. Лекин Борисга берган вაъдам ҳазилмиди ёки мени унга боғлайдиган чинакам ваъдамиди, деган ўй унинг қалбини тирнар эди.

Борис 1805 йилдан бери, Москвадан армияга кетганидан бери Ростовлар билан кўришгани йўқ. У бир неча марта Москвага келиб, Отрадное яқинидан ўтган бўлса ҳам Ростовларнига кирмади.

Наташа баъзан «мени кўргиси йўқдир-да» деб ўйлар ва катталарниңг Борис тўғрисида маҳзун бир оҳангда гапиришлари унинг бу тахминини тасдиқлар эди.

— Бу замонда мөхр-оғибат ҳам кетиб қолган,— дер эди графиня Борисдан гап очилганда.

Кейинги вақтларда Ростовларницидан оёғи тортилиб-роқ қолган Анна Михайловнанинг димоги хийла шишиган эди, у келган вақтларида ўғлининг фазилатлари ва ҳозир эришган мартабаси тўғрисида қувончдан энтикиб гапирав эди. Ростовлар Петербургга келганда Борис кўргани келди.

У Ростовларницига келар экан, қалбини ҳаяжондан холи деб бўлмас эди. Наташа хақидаги хотирот Бориснинг энг нафис хотироти эди. Лекин шу билан бирга болалик чоқларидаги муносабат ўзи учун ҳам, Наташа учун ҳам мажбурият бўлолмаслигини унинг ўзига ҳам, ота-онасига ҳам очиқ билдиришни қасд қилган эди. У графиня Безухова билан жуда яқин бўлиб қолганлиги туфайли, киборлар доирасидан жуда яхши мавқени әгаллаган, мўлтабар бир зотнинг ишончига сазовор бўлганлиги туфайли хизматда ошиғи олчи бўлиб қолган эди, унинг нияти Петербургнинг энг бой қизларидан бирига уйланиш эдикси, бу ниятни амалга ошириш ҳозир осон эди. Борис Ростовларнинг меҳмонхонасига кирганида Наташа ўз бўлмасида эди. У Бориснинг келганини эшишиб, қизарив, гул-гул очилиб, югуриб меҳмонхонага чиқди.

Наташа деганда Бориснинг кўз олдига бундан тўрт йил бурунги Наташа — калтагина кўйлак кийган, жингалак соchlари остидан қора кўзлари чақнаб турадиган, қиқир-қиқир кулладиган қиз келар эди, шунинг учун ҳам ўзгариб, буткул бошқача бўлиб кетган Наташа кирганда унинг оғзи очилиб қолди. Наташа унинг бу ҳолатини кўриб, ўзида йўқ хурсанд бўлди.

— Ҳа, шўх ўртоқчангни танидингми? — деди графиня. Борис Наташанинг қўлини ўпди ва унинг бунчалик ўзгариб кетганига ҳайрон қолганини айтди.

— Жуда ҳам очилиб кетибсан.

— Бўлмаса-чи,— дерди Наташанинг шўх кўзлари.

— Ладам қариптиларми? — деб сўради Наташа ундан. Наташа ўтириди ва Борис билан графинянинг гапларига аралашмай, болалигидаги куёвни бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Борис унинг мулойимгина тикилиб ўтирганини сезиб, ўнгайсизланар ва ҳар замон унга бир қараб қўяр эди.

Бориснинг мундири, шпори, галстуги, причёсткаси — ҳаммаси *comme il faut*¹ эди. Буни Наташа ҳозир пайқади.

¹ Жойида.

Борис графиняниң әнидаги креслода әнбошроқ ўтириб, ҹап қўлидаги жуда тоза, юпқа ва ялтироқ қўлқопини ўнг қўли билан дам-бадам тортиб қўяр экан, Петербург олимақомларининг кайф-сафоси ҳақида оғзининг таъмини олиб гапирап, Москвада ўтказилган эски даврлар ва таниш-билишларни мийигида кулиб эслар эди. У олимақомлар тўғрисида гапириб туриб, әлчи берган бални, бу балда ўзи қатнашганини NN билан SS нинг уйига таклиф қўилганлигини ҳам, Наташаниң сезишича, атайлаб айтиб ўтди.

Наташа ер остидан унга қараб жим ўтирап эди. Унинг бу нигоҳи Борисни тобора кўпроқ безовта ва хижолат қилас әди. У тез-тез Наташага қараб гапдан тўхтар эди. Ўн минутча ўтиргандан кейин у ўрнидан туриб хайрлашди. Ҳалиги мароқли, бенбо ва бир қадар истеҳзоли кўзлар ҳануз унга тикилиб турар эди. Борис шу биринчи келишидан кейин ўзига-ўзи: «Наташа менинг учун ҳали ҳам бурунгидай жозибали, лекин мен бу ҳисга берилмаслигим керак, чунки бунақа мол-дунёсиз қизга уйлансан, мавқеим барбод бўлади, уйланиш ниятим бўлмагандан кейин аввалги муносибатни тиклаш одамгарчиликдан эмас»,— деб қўйди. Борис Наташа билан учрашмасликка аҳд қилди-ю, лекин бир неча кундан кейин яна келди ва шундан кейин тез-тез келиб, әртадан кечгача ўтирадиган бўлиб қолди. Наташа билан ҳоли гаплашиш, эски гапларни эсдан чиқариш керак, ҳар қандаи бўлганда ҳам мени сизни ололмайман, чунки мендақа мол-дунёсиз йигитга сизни беришмайди, дейиш унга зарурдай туюлар эди. Бироқ бунга ҳеч муваффақ бўлолмас ва бу гапларни айтишга тили бормас эди. У кундан-кун чалкаш ҳолатга тушиб бормоқда эди. Онаси ва Соняниң фахмлашича, Наташа Борисни ҳамон илгаригидай яхши кўрадиганга ўхшар эди. У Борисниң энг яхши кўрадиган ашуаларини айтиб берар, альбомни кўрсатар, қистаб альбомига бирон нарса ёздирап, ҳозирги дамлар қандай яхши, деганга ишора қилиб, эски гапларни эслагани қўймас эди. Шунинг учун ҳар куни Борис айтмоқчи бўлиб келган гапларини айттолмасдан, нима қилганини, нима учун келганини, бу ишларниң оқибати нима бўлишини ўзи ҳам билолмасдан, чучмал бир аҳволда қайтиб кетар эди. Борис Эленниң уйига бормай қўйди, ундан ҳар куни гина қилиб ёзилган хатлар олиб турса ҳам, барни бир кунини Ростовларникида ўтказар эди.

Бир куни кечқурун кекса графиня инқиллаб-инқиллаб бошида кулўта, эгнида кофточка, уламасини олиб қўйиб, битта қилиб ўрган қисқа ва сийрак соchlари қалин сурфдан тикилган кулўтаси остидан чиқиб турган ҳолда, гиламча устида кечки ибодатни адо қилиб ўтирган эди, шу чоқ уйнинг эшиги тийк очилди-ю, пайпоқсиз туфли кийган, онасига ўхшаш эгнида кофточка, жингалак қилиш учун сочини қофоз пилталарга ўраган Наташа югуриб кирди. Графиня ўгирилиб қизига қаради ва қовоғини солди. Графиня: «Наҳот шу ўрним ўлим тўшагим бўлса?» — деб сўнгги оятни ўқиб, ибодатини тамом қилаётган эди. Графиняning ибодати бузилди. Қизариб кетган, кайфи чоғ Наташа онаси ибодат қилаётганини кўриб, бирдан тўхтади ва ўтирди-да, ўзига ўзи таҳдид қилиб беихтиёр тилини чиқарди. Онаси ибодатини давом эттираётганини пайқаб оёқ учida чопқиллаганича каравот олдига борди, сёқчаси билан туфлиларини ечиб, графиня тагин шу менинг ўлим тўшагим бўлмасин, деб хавотир олаётган ўринга чиқди. Бу ўрин баланд, парқу тўшаклардан иборат бўлиб, бири биридан кичик бешта ёстиқ қўйилган эди. Наташа иргиб ўрнига чиқиши билан парқу тўшакка ботиб кетди ва девор томонга ағанади-да, тиззасини қучоқлаб оёқларини ўйнатиб, пиқир-пиқир кулиб, гоҳ бошини кўрпага буркаб, гоҳ чиқариб онасига қараб ётар эди. Графиня ибодатини тамом қилгандан кейин, қовоғини очмай, ўрин ёнига келди, лекин Наташа бошини кўрпага буркаб олганини кўриб, одатдагича мулоимгина жилмайиб:

— Хўш, хўш,— деди.

— Ойи, гаплашиб ўтирсан майлими? — деди Наташа.—

Бир марта томогингиздан ўпай, яна бир ўпай, бас,— у онасиning бўйнидан қучоқлаб, багбақасидан ўпди. Онаси билан муомалада Наташа зоҳирлан қўпол кўринса ҳам аслида шу қадар ҳушёр ва элчилик эдики, онасини қандай қучоқламасин, унга ҳеч қачон озор ҳам етмас, малол ҳам келмас, ноқулай ҳам бўлмас эди. Графиня ёстиқقا бошини қўйди, Наташа бир-икки ағанаб, бошини ёстиққа қўйиб, қўлинни кўрпадан чиқариб жиддий қиёфага киргандан кейин:

— Қани, нима гапинг бор? — деб сўради онаси.

Наташанинг мана шундай кечалари, отаси клубдан келгунча графиня олдинга кириб, гаплашиб ўтириши она боланинг энг севган лаззатли дамлари бўлар эди.

— Нима демоқчи эдинг? Мен сенга...

Наташа қўли билан онасининг оғзини ушлади.

— Борис тўғрисида гапирмоқчисиз, ўзим биламан,— деди у жиддий,— ўзим ҳам шунинг учун кирган эдим. Гапирманг, ўзим биламан. Йўқ, айтинг! — У қўлини онасининг оғзидан олди.— Айтинг, ойи, Борис яхши йигит-а?

— Қизим, сен ўн олтига кирдинг. Сенинг ёшингда мен эрга теккан эдим. Сен Боряни яхши йигит дейсан. Ҳа, жуда яхши йигит. Мен ҳам уни ўз ўғлимдай яхши кўраман. Хўп, сен нима демоқчисан?.. Муддаонг нима? Сен унинг бошини буткул айлантириб қўйдинг, кўриб турибман...

Графиня шу гапларни айтиб, қизига қаради. Наташа узала тушиб, қимир этмай каравотнинг бурчакларидан биридаги қизил ёғочдан ўйиб ясалган сфинкс¹га қараб ётар, шунинг учун ҳам графиня қизини ёnlамасигагина кўрар эди. Графиня унинг юзидағи жиддият ва чуқур фикр ифодасини кўриб ҳайратда қолди. Наташа ҳам онасининг сўzlарига қулоқ солар ҳам ўйланиб ётар эди.

— Хўш, нима бўлишти? — деди Наташа.

— Унинг бошини айлантириб нима қиласан? Бундан мақсад нима? Унга тегишинг мумкин эмаслигини-ку биласан.

— Нима учун? — деди Наташа ҳамон ўша вазиятда ётиб.

— Шунинг учунки, у ҳали ёш, камбагал, ўзимиизга қариндош... Ўзинг ҳам уни яхши кўрмайсан.

— Сиз буни қаёқдан биласиз?

— Биламан. Бу яхши эмас, қизим.

— Шуни хоҳласам-чи.

— Беҳуда гапларингни қўй,— деди графиня.

— Шуни хоҳласам-чи...

— Наташа, мен жиддий...

Наташа онасини гапиргани қўймай, унинг каттакон қўлини тортди-да, қўлининг орқасидан, кафтидан, қўлини яна айлантириб, бармоқларининг юқориги бўғинларидан, кейин бўғинларнинг орасидан ўпди, кейин шивирлаб: «Январь, февраль, март, апрель, май» — деб яна бармоқларининг юқориги бўғинидан ўпа бошлади.

— Гапиринг ойи, нега индамайсиз? Гапиринг,— деди Наташа онасига қараб. Унга меҳр билан тикилиб турган

¹ Сфинкс — ярми одам, ярми шер ҳайкал.

онаси гўё нима демоқчи бўлганини ҳам унугтандай кўринар эди.

— Бу яхши эмас, жонгинам. Сизларнинг болалик муносабатларингни ҳамма ҳам билавермайди, ўйимизга келадиган бошқа йигитлар унинг сенга бунчалик яқинлигини кўришса, сенинг тўғрингда кўнгилларига бирон гап келиши мумкин, бундан ҳам муҳимроғи, бу муносабат Бориснинг ўзини ҳам қийнаб қўяди. Эҳтимол Борис ўзига муносиб бойроқ қизни топгандир, мана энди у девона бўлиб юрипти.

— Девона бўлиб юрипти? — деди Наташа онасининг сўзини такрорлаб.

— Ўзимдан қиёс. Менинг бир Сошип-им бор эди...

— Биламан, Крилла Матвеич, у чол-ку?

— Унинг ёш чоқлари ҳам бўлганди. Менга қара, қизим, мен Борис билан гаплашаман. Бунақа ҳар куни келавермасин...

— Келгиси келса нима учун келмасин?

— Чунки бунинг оқибати яхши бўлмайди.

— Қаёқдан биласиз? Қўйинг, ойи, индаманг. Шу ҳам гап бўлдими! — деди Наташа худди бир нарсасини бирор тортуб олаётгандай.— Хўп, тегмайман, икковимиз ҳам шунга хурсанд эканмиз, келаверсин.

Наташа жилмайиб онасига қаради.

— Тегмайман, шундай келиб-кетиб юради.

— Бу қандай бўлади, қизим?

— Шундай келиб-кетиб юради, аммо тегмайман.

— Шундай келиб-кетиб юради,— деди графиня қизининг сўзини такрорлаб ва бирдан бутун гавдасини силкитиб, кампирона кулди.

— Бас, кулаверманг,— деб шовқин солди Наташа.— Бутун каравотни силкитиб юбордингиз, худди менга ўхшаган сиз ҳам серкулгисиз... Шошманг...— У онасининг иккала қўйини ушлаб, бир бўғинини ўпди.— Июнь, июль, деб бир қўйини, август деб бошқа қўйининг бўғинини ўпди.— Ойи, у мени жуда яхши кўрадими? Сизнинг назарингизда қалай, сизни ҳам шунақа яхши кўришганми? Жуда жуда яхши йигит, лекин менинг дидимдаги йигит эмас. У меҳмонхонадаги соатга ўхшаш ингичка, узун...— Тушунаяпсизми? Ингичка, биласизми, кулранг, оқ...

— Нега бўлмаган гапни гапирасан? — деди графиня.

Наташа давом этди:

— Наҳот тушунмасангиз? Николинъка бўлса тушунар эди. Безухов кўк, қизил аралаш тўққўк, тўрт бурчак.

— Сен унга ҳам ғамза қилиб юрибсан,— деди графиня кулиб.

— Йўқ, у франмасон, билиб олдим. Ўзи яхши, қизил аралаш тўққўк. Сизга қандоқ қилиб тушунтирсам экан.

Шу чоқ ташқаридан графнинг:

— Графиня,— деган товуши эшитилди.— Ухлаганинг йўқми? — Наташа ирниб ўрнидан турди-да, туфлисини қўлига олиб, яланг оёқ ўз бўлмасига қараб чопди.

Унинг уйқуси келмади. Ў, нега мен тушунган нарсани ҳеч ким тушунолмайди, нега менинг кўнглимдагини ҳеч ким англолмайди, деб, ўйлаб ётар эди.

«Соня-чи? — деди Наташа ичиди, мушукчадай ухлаб ётган, соchlари узун Соняга қараб.— Йўқ, бу қаёқдан билсин? Бу яхши қиз. Николинъкага кўнгил қўйгани қўйган, бошқа ҳеч нарса билан иши йўқ. Ҳатто ойим ҳам тушунмайдилар. Ажабо, мунча ҳам ақлли бўлмасам... «Наташа шундай яхши қизки,— деди у ўзи тўғрисида худди бу гапни жуда ақлли, энг яхши бир эркак айтиётгандай тасаввур қилиб...— Ҳамма, ҳамма жиҳатдан у мукаммал қиз,— дер эди шу эркак,— у ниҳоят даражада ақлли, дилкаш ва ундан кейин чиройли, ниҳоят даражада чиройли, эпчил, сузишга ҳам, от миннинг ҳам уста, овози-чи, овози! Аломат овози бор дейин мумкин!» Ў Херубиниев операсидан энг яхши кўрадиган бир сатрини айтди-да, ўзини тўшакка ташлади ва уйқуси келаётганидан хурсанд бўлиб, шамни ўчиргани Дуняшани чақирди, Дуняша чиқиб кетмасданоқ у бошқа, бундан ҳам яхшироқ, ҳаётдагидай ҳамма нарса осон ва гўзал бўлиб, фақат ҳаётдагидан кўра бошқароқ бўлгани учун яна ҳам яхшироқ бўлган уйқу оламига кетди.

Эртасига графиня Борисни чақириб гаплашди ва шу кундан бошлаб у Ростовларникидан оёғини тортди

XIV

1810 йил арафаси, 31 декабрда Екатерина мансабдорларидан бирининг уйида le réveillon¹, бал бўлди. Бу балга дипломатия корпуси ва подшоҳ келиши керак эди.

Ўша мансабдорнинг Инглиз соҳилидаги маълум ва машҳур ҳовлиси сон-саноқсиз чироқлар билан порлаб турар эди. Қизил мовутдан пойандоз солинган дарвозахонада полиция ва жандармларгина эмас, балки полицмейстер ва ўнларча полиция офицерлари ҳам туришар эди. Дарвоза-

¹ Тунги зиёфат

хона олдидан извошчилар жўнаб турагар, махсус лакейлар ва шляпасига пат тақсан лакейлар билан янгидан-янги извошлар келиб тўхтар эди. Извошлардан мундир кийган, орден ва лента тақсан эркаклар тушар, атлас ва сухсур пўстин кийган хонимлар тарақлаб очилган пиllапоялардан секин тушиб, дарвозахонага солинган мовут пойандозлардан шарпасиз тез-тез қадам босиб ўтишар эди.

Дарвозахона олдига ҳар гал извош келиб тўхтаганда оломон шивирлар, одамлар шапкаларини бошларидан олишар эди.

— Подшоҳми?.. йўқ, министр... Шаҳзода... элчи.. жигасини кўрмаётибсанми? — дейишар эди ўзаро одамлар. Бошикалардан кўра яхшироқ кийинган бир киши, ҳаммани таниса керак, ўша даврадаги машҳур мансабдорларнинг ҳаммасини номма-ном айтар эди.

Мехмонларни учдан бири аллақачон балга келган бўлса ҳам Ростовлар уйидан келадиганлар ҳали ҳам шошиб-пишиб ясан-тусан қўлмоқда эди.

Ростовлар оиласида бу бал тўғрисида кўп гап-сўз бўлди, кўп тайёрлик кўрилди, бордию таклифиома юборилмаса, бордию кўйлак битмаса, бордию ҳамма нарса кўнгилдагидай бўлчай қолса, деб кўп ташвиш тортишиди.

Балга Ростовлар билан бирга графиняниң дугонаси ва қариндоши бўлмиш Марья Игнатьевна Перонская ҳам борадиган эди, бу озгин, ранг-рўйи сарниқ хотин эски саройнинг фрейлинаси бўлиб, Петербург олимақомлари доирасида провинциал Ростовлар оиласига бошчилик қилар эди.

Ростовлар кечқурун соат ўнда фрейлинани бирга олиб кетгани Таврида бобига келишлари керак эди, ҳозир соат беш минут кам ўн бўлса ҳам, қизлар ҳануз кийиниб бўлишмаган.

Наташа бунақа катта балга умрида биринчи бориши. У шу куни эрталаб соат саккизда уйқудан туриб, бутун кунни ташвиш-тараддуд билан ўtkазди. Эрталабдан бошлаб унинг бутун фикр-ёди фақат ўзи, онаси ва Соняниң яхшироқ кийиниб боришида бўлди. Соня билан графиня ҳамма ихтиёрии унга қўйиб беришди. Графиня тўқ қизил бархат кўйлак, иккала қиз ипак пушти ички кўйлак (чехол), устидан белига қизил гул тақилган оқ ҳарир кўйлак киймоқчи эди. Прическалари à la grecque¹ бўлиши керак эди.

¹ Юнонча.

Энг муҳим ишлар қилиб бўлинди: оёқлар, қўллар, бўйинилар, қулоқлар алоҳида эътибор билан ювилди, атир сепилди, упа қўйилди; нафис гулли шоҳи пайпоқ, бантикли оқ атлас бошмоқлар кийилди, причёскалар ҳам қарийб тайёр бўлди. Соня ҳам, графиня ҳам кийиниб бўлишиди; лекин ҳамманинг ташвишини тортаётган Наташа ҳали кийиниб бўлмаган эди. У озгин елкаларига пеньюарини ташлаб, ойна олдида ўтирасида ўтириб, нозик бармоғи билан қаттиқ қисиб сўнгги лентани тақмоқда эди.

— Ундай эмас, ундай эмас,— деди Наташа бошини ўгириб ва оқсоч қиз қўйиб юборишга улгурмаган сочини маҳкам ушлаб.— Бант бунаقا бўлмайди. Бу ёққа кел.

Соня келиб энгашди. Наташа лентани бошқача қилиб тақиб қўйди.

Наташанинг сочини ушлаб турган оқсоч қиз;

— Шошманг, хоним, бундай қилманг,— деди.

— Оббо, қўя туриңг! Мана энди дуруст бўлди, Соня.

— Бўлаёздиларингми? Соат ўн бўлиб қолди,— деди графиня нариги уйдан.

— Ҳозир, ҳозир, сиз бўлдингизми, ойи?

— Фақат шляпа кийсам бўлди.

— Ўзим кийгизиб қўяман, сиз киёлмайсиз,— деди Наташа.

— Соат ўн бўлиб қолди-ку.

Балга соат ўн яримда етиб борадиган бўлишган, бироқ Наташа ҳали кийиниб бўлмаган, яна Перонскаяни олиб келиш учун Таврида боғига ҳам бориш керак эди.

Наташа причёскасини қилиб бўлгандан кейин Сонянинг олдига келиб, унинг у ёқ-бу ёғига кўз ташлади-да, кейин югуриб онасининг олдига чиқди. Ў онасининг бошини ўзига ўгириб, унинг оқ соchlаридан наридан-бери ўпиди, яна чопқиллаганича юбкасини тикаётган қизлар олдига келди.

Ҳамма Наташанинг юбкасини битишига қараб қолган, юбка жуда узун бўлгани учун икки қиз шошиб-пишиб ипни тишлари билан узиб, юбкани тикишмоқда: учинчи қиз, лаби ва тишида тўғнағич, графиня билан Соня орасида чопиб юрмоқда: тўртинчиси, қўлини баланд кўтариб, ҳарир қўйлакни тутиб турмоқда эди.

— Мавруша, бўла қол, чироғим!

— Ўймоқни беринг, хоним.

— Бўлаёздиларингми ахир,— деди графиня эшикни очиб.— Мана атир. Перонская маҳтал бўлиб қолди.

Оқсоч қиз этаги қайтаришган ҳарир кўйлакни иккала бармоги билан кўтариб, пуфлаб, силкитиб, шу билан қўлида ушлаб турган нарсасининг нағислигини кўрсатар экан:

— Битди, хоним,— деди.

Наташа кўйлагини кия бошлади.

— Ҳозир, ҳозир кирманг, дада,— деди у эшикни очган графга ҳарир кўйлак ёқасидан бошини чиқаришга улгурмай. Соня эшикни ёпди. Бир дақиқадан кейин графни киргизишиди. Граф кўк фрак, пайпоқ ва бошмоқ кийган, атир сепган ва ўзига оро берган эди.

— Вой, дада, бирам чиройли бўлиб кетибсанзи! — деди Наташа уйнинг ўртасида туриб кўйлагининг бурмаларини тузатар экан.

— Кимиrlаманг, хоним, қимиrlаманг,— деди чўккалаб, кўйлакнинг у ёқ-бу ёғини тортиб тузатаётган оқсоч қиз лабидаги тўғнағични тили билан у ёқдан-бу ёққа сурисиб.

— Ихтиёр ўзингда-ку, лекин яна узунроқ,— деди Соня Наташанинг кўйлагига қараб, афсусланиб.

Наташа катта ойнага қарамоқчи бўлиб, иарироқ борди. Кўйлак дарҳақиқат узун эди.

— Худо ҳақи, бекач, узун эмас,— деди полда унинг кетидан эмаклаб юрган Мавруша.

— Узун бўлса, букамиз. Бирпасда букамиз-да,— деди Дуняша ва кўкрагидаги рўмолчадан игна олиб, полда ўтирганича ишга киришди.

Шу пайт барҳат кўйлак ва шляпа кийган графиня тортиниб-қимтаниб, секин қадам босиб уйга кирди.

— Ўҳӯ! Гўзалим! — деб қичқирди граф,— ҳаммала-рингдан ўзи чиройли!..

У графиняни қучоқламоқчи бўлган эди, графиня қизарив, кийимим гижим бўлмасин деб, ўзини орқага тортди.

— Ойи, шиллангизин ёшибироққа кийинг, келинг, бошқатдан ўзим кийгизиб қўйй,— деб Наташа онасига қараб юргурган эди, уининг этагини тикиб ўтирган қизлар кетидан чопишга улгuriшмади-ю, ҳарир кўйлакнинг бир парчаси уларнинг кўлларида қолди.

— Вой, худо! Бу қандай бўлди! Худо ҳақи билмабман.

— Майли, майли тикиб қўяман, билинмайди,— деди Дуняша.

— Гўзалим! Гўзалим! — деди эшикдан кириб келган момо,— Соняни қаранглар-а, баракалла!..

Ниҳоят соат ўндан чорак ўтганда каретага тушиб жўнашди. Лекин ҳали Таврида боғига ҳам бориш керак эди.

Перонская тап-тайёр бўлиб ўтирган экан. Қари, ўзи хунук бўлишига қарамай у ҳам Ростовлар сингари лекин унчалик шошилмасдан (чунки кунда ясан-тусан қилиб ўрганиб қолган эди) тайёрлик кўрган, буришган-тиришган баданини яхшилаб ювган, атир сепган, упа қўйган, ўшалар сингари қулоқларининг орқасини яхшилаб ювган эди; сариқ кўйлак кийиб, туғро тақиб, меҳмонхонага чиққандা унинг ҳам кекса оқсочи Ростовларнинг момоси сингари бекасининг ясан-тусанини кўриб завқи келди. Перонская Ростовларнинг ясан-тусанини мақтади.

Ростовлар унинг дидини, ясан-тусанини мақташди, прическа ва кўйлакларини авайлаб, соат ўн бирда кареталарига тушиб жўнашди.

XV

Наташа шу куни эрталабдан бошлаб бирон дақиқа ҳам бўш вақти бўлмагани учун балда нималар бўлишини ўйлагани қўли ҳам тегмаган эди.

Энди рутубатли совуқ ҳавода, чайқалиб бораётган тор ва гира-шира каретада ўтиаркан, Наташа биринчи марта балда, чарогон залда нималар бўлишини кўз олдига келтириди: музика, гуллар, танца, шаҳаншоҳ, Петербургнинг энг яхши ёшлари. У кўз олдига келтирган нарсалар шу қадар ажойиб эдики, шундай бўлишига ўзи ҳатто ишонмас, бу ажойиб нарсалар тор ва қоронги каретадаги таассуротга сира ҳам мос келмас эди. У балда нималарни кўришини, қизил мовут пойандоз солингган йўлкадан ўтиб, даҳлизга кириб, гўстинни ечиб, икки томонига гуллар қўйилган ёруғ залдан Соня билан онасидан олдинроқда бораётганида билди. У мана шундагина ўзини балда қандай тутиши кераклигини эслади ва балга келган қиз ўзини қандай тутиши зарур деб ўйлаган бўлса, ўзини шундай улугвор тутишга тиришди. Бироқ, хайриятки, бу нарсаларни кўриб кўзлари ўйнаб кетганини ўзи сезиб қолди, у ҳеч нарсани аниқ кўролмас, юраги гупиллаб урар эди. У ўзини кулгили кепатага соладиган рафтор қилолмас ва юраги орзиқиб, ҳаяжонини яширишга бор кучи билан тиришиб борар эди. Унинг мана шу рафтори ўзига жуда ярашар эди. Буларнинг

олдида, кетида шулар сингари бал кўйлаги кийган меҳмонлар ҳам шулар сингари секин-секин гаплашиб кириб боришмоқда эди. Зинадаги катта ойнада оқ, ҳаворанг, пушти кўйлаклар кийган, очиқ бўйин, билакларига марварид ва бриллиантлар таққан хонимларнинг акси кўринар эди.

Наташа ойнага қаради ва ўз аксини бошқалардан ажратса олмади. Ҳамма аралаш-қуралаш бўлиб, ажойиб бир намойишга айланган эди. Биринчи залнинг эшиги олдида бир қиёмдаги ғовур, қадам товуши, салом-алик садолари Наташанинг қулоғини қоматга келтирди, зиё ва жило унинг кўзларини қамаштирди. Ярим соатдан бери эшик олдида меҳмонларга *charme de vous voir*¹, деб турган эр-хотин уй эгалари Перонская билан Ростовларни ҳам шу сўзлар билан қарши олишди.

Оқ кўйлак кийган, қора соchlарига бир ҳилда гул таққан икки қизча бараварига бир ҳилда таъзим қилганда уй бекаси нозик ниҳол Наташага беихтиёр тикилиб қолди. У меҳмонларни табассум билан қарши олар экан, Наташага қараб бошқача табассум қилди. Бека Наташага қараб, афтидан ўтиб кетган олтин қизлик даврини ва биричи мартаба кўрган балини эслади. Унинг эри ҳам Наташани кўзи билан кузатиб, графдан, қайси бири сизнинг қизингиз, деб сўради.

— *Charmante*²,— деди у бармоқларининг учини ўпид.

Меҳмонлар шохни кутиб, залнинг эшиги олдида тиқилиб туришар эди. Графиня шу одамларнинг олдинги сафидан жой олди. Наташа бир неча киши, бу қиз ким экан, деб сўраганини ва қараганини сезди. У сўраётган одамларга маъқул бўлганини билиб қўнгли жойига тушди. «Бизга ўхшаганлар ҳам бор, баттарлари ҳам бор»,—деди у ичидা.

Перонская балга келган энг катта одамларни графиняга ном-баном айтиб берди.

— Мана бу Голландия сафири, кўраётпизми, мўйсафид,— деди Перонская бир тўда хотинларни кулдириб турган қалин, жингалак оқ сочли кинини кўрсатиб.

— Ана у Петербург маликаси графиня Безухова,— деди у эшикдан кириб келаётган Элеини кўрсатиб.

— Қаранг-а! Марья Антоновнадан қолицмайди. Уни қаранг, ёшу қари ҳамманинг кўзи шунда. Ҳусндан ҳам,

¹ Хуш келибсизлар.

² Гўзал.

ақлдан ҳам берган... шаҳзода шунга... шайдо бўлиб юрган эмиш. Ана у иккала хотин атрофида хунук бўлишига қарамай эркак ундан ҳам кўпроқ.

Перонская хунуккина қизи билан бирга залдан ўтиб кетаётган бир хонимни кўрсатди.

— Мана бу миллионер қиз,— деди Перонская,— ана улар шунинг харидорлари.

— Ана, у Безухованинг укаси — Анатоль Курагин,— деди у кеккайиб, хонимлар оша қаёққадир қараб ўтиб кетаётган, чиройли кавалергард йигитни кўрсатиб.— Жуда ҳам чиройли-а! Нима ледингиз? Шу миллионер қизга уйлантириб қўйишмоқчи эмиш. Сизнинг cousin-нингиз Друбецкой ҳам бу қизга оснилиб юрипти. Миллион-миллион пули бор эмиш. Қим бўлар эди, Франциянинг элчиси-да,— деди у графинянинг саволига жавобан. — Қаранг, худди пошшога ўхшайди.— Коленкурни кўрсатиб, давом этди у.— Ҳар қалай дилкаш, француздар жуда дилкашда, сұбат учун булардан дилкаши бўлмайди. Э, ана, Марья Антоновна! Ҳали ҳам ҳаммадан ўзи чиройлик-э! Одми кийинганини қаранг. Ажойиб!

— Ана у кўзойнаклик, семиз, машҳур франмасондир,— деди Перонская Безуховни кўрсатиб.— Хотинига солишибтириб қаранг, унинг олдида бу бир пандавақи.

Пьер йўғон гавдасини лапанглатиб, худди бозорда юргандай одамларни туртиб-суриб, ўнг-сўлга пала-партиш ва очиқ чеҳра билан бормоқда эди. У, афтидан, одамлар орасида кимнидир қидирмоқда эди.

Наташа таниши Пьеरга, Перонская айтмоқчи, бу пандавақига суюниб қаради; у билардики, Пьер одамлар орасидан буларни, айниқса Наташани ахтариб юрипти. Пьер, балга бораман ва сизни йигитлар билан таништираман, деб Наташага ваъда берган эди. Бироқ Пьер буларга томон келаётib оқ мундир кийган, қорачадан келган, ўрта бўйли, чиройли бир йигит олдида тўхтади. Бу йигит дераза олдида туриб лента ва орденлар таққан — узун бир киши билан гаплашмоқда эди. Наташа шундай қараши биланоқ ўрта бўйли, оқ мундир кийган йигитни таниди. Бу йигит Болконский бўлиб, Наташанинг кўзига яшаргандай, хушҳолроқ бўлгандай ва очилиб кетгандай кўринди.

— Ана, яна битта танишимиз, Болконский, кўраётибсизми, ойи? — деди Наташа князь Андрейни кўрсатиб.— Эсингизда борми, Отрадноеда турганимизда келиб, ётиб кетган эди.

— Сиз уни танийсизми? — деди Перонская.— Афтини кўргани тоқатим йўқ. Il fait à présent la pluie et le beau temps.¹ Шунча ҳам кеккайганки, асти қўйинг. Отасига торған. Сперанский билан қалин бўлиб олган, иккаласи аллақанақа лойиҳалар ёзаётитти. Хотинларга қилаётган муомаласини қаранг! Ана у хотин гапираётитти-ю, у тескари қараб турилти,— деди Перонская князь Андрейни кўрсатиб.— Шу хотинларга қилаётган муомаласини менга қилса, роса бошлар эдим.

XVI

Тўсатдан ҳамма қимиirlаб қолди, ғовур кўтарилиди, ха-лойиқ эшикка томон интилди, кейин икки томонга чекинди, орадан музика садоси остида подшоҳ залга кириб келди. Унинг кетидан эр-хотин уй эгалари келишмоқда эди. Подшоҳ ўнгга, сўлга бош иргатиб, худди шу таъзим-тавозедан тезроқ қутула қолай дегандай, жадаллаб борар эди. Му-зикачилар подшоҳга аталган тексти билан ўша вақтда маш-хур бўлган полькани чалишди. Бу текст шундай бошланар эди: «Александр, Елизавета, бизни мағтуб қилингиз...» Подшоҳ меҳмонхонага кирди, ҳамма эшикка ёпирилди; афт-ангари ўзгарган бир неча киши ючишиб-пишиб уйга кирди-ю, яна қайтиб чиқди. Халойиқ эшик олдидан яна чекинди; ичкарида уй бекаси билан гаплашаётган подшоҳ кўринди. Гангиб қолгандай кўринган бир йигит хотинларнинг эшик олдидан нарироқ туришларини сўради. Баъзи хотинлар олимақомлар доирасининг адаб-одобла-рини унугран бир қиёфада, пардоз-андозларини бузиб бўлса ҳам эшик олдила тиқилишиб туришар эди. Эркаклар полькага танца қилгани хонимлар олдига келиб жуфт-жуфт бўлишди.

Халойиқ йўл очди, подшоҳ жилмайиб, уй бекасининг кўлидан ушлаб, музика мақомига эътибор қилмай, жўн юриб меҳмонхонадан чиқди. Унинг кетидан М. А. Нариш-кина билан уй эгаси, булардан кейин эчилар, министрлар, турли-туман генераллар чиқишиди. Перонская буларнинг номини графиняга айтиб турар эди. Хонимларнинг ярми-дан кўпи кавалер топган бўлиб, танца қилмоқда ёки танца қилгани тайёрланмоқда эди. Наташа ўзи, онаси ва Соня билан бирга девор остига қисиб қўйилган ва танцага так-

¹ Ҳозир ҳамма унинг шайдоси.

лиф қилинмаган озчилик хотинлар қаторида қолганини сезди. У нозик қўйларини осилтириб, бўртиб қолган кўкраги бир маромда кўтарилиб тушиб, энтикиб, жуда зўр хурсандликка ҳам, катта баҳтсизликка ҳам тайёр турган бир алфозда жавдираётган чиройли кўзларини олға тиккан эди. Унинг кўзига на подшоҳ кўринар эди ва на Перонская кўрсагатеётган катта кишилар — унинг бутун фикр-ёди бир нарсада эди: «Наҳотки ҳеч ким менинг олдимга келмаса, наҳотки шу тўпда танца қилолмасам, наҳотки ҳозир, афтидан, мени кўрмаётган шунча эркакнинг кўзи менга тушмаса ва тушган тақдирда ҳам худди: «Э, бу эмас, унга қарашнинг нима ҳожати бор, деб ўйласа? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Булар мен танцага қанчалик иштиёқманд эканлигимни, танцага нақадар моҳир эканлигимни, мен билан танца қилишса, қанчалик хурсанд бўлишларини силишлари керак ахир».

Узоқ давом этган полька Наташанинг қулоғига ҳазин бўлиб, хотиротдай эшитила бошлади. Унинг ўпкаси тўлди. Перонская буларнинг олдидан нарироқ кетди. Граф залнинг нариги томонида, графиня, Соня ва Наташа эса ҳеч кимга кераксиз, ортиқча бўлиб, бу бегона одамлар орасида, худди ўрмонда якка ёлғиз қолгандай туришар эди. Князь Андрей бир хоним билан буларнинг олдидан ўтиб кетди-ю, афтидан, буларни танимади. Чиройли Анатоль илжайиб, ёнидаги хоним билан гаплашиб ўтиб борар экан, Наташага худди деворга қарагандай қаради. Борис буларнинг олдиндан икки марта ўтди, лекин ҳар икки гал юзини тескари ўтириди. Танцага тушмаган Берг хотини билан буларнинг олдига келди.

Оилавий икир-чикир тўғрисида гаплашгани балдан бошқа жой қуриб кетгандай, буларнинг шу ерда бир жойга йиғилишлари Наташага жуда малол келди. У яшил кўйлаги тўғрисида нимадир деяётган Веранинг гапига ҳам қулоқ солмади, афтига ҳам қарамади.

Подшоҳ ниҳоят, сўнгги марта бирга танца қилган хоними олдида тўхтади (у уч хотин билан танцага тушди), музика тинди; ташвишманд адъютант югуриб келиб, Ростовлар девор тагида туришган бўлса ҳам яна нарироқ туришларини сўради, яна босинқи, одамнинг зэвқини келтирадиган ёқимли вальс садоси авжга минди. Подшоҳ табассум қилиб, залга қаради. Бир минут вақт ўтди, лекин ҳеч ким танца бошламади. Танца мутасаддиси адъютант графиня Безухованинг олдига келиб, уни танцага таклиф

қилди. Графиня жилмайиб қўлини кўтарди-ю, унинг афтига қарамасдан, елкасига қўйди. Ўз ишига моҳир адъютант-мутасадди хонимнинг белидан маҳкам ушлади-да, шошилмасдан, аввал давранинг четидан бир глиссадда юрди, залнинг бурчагига боргандা хонимнинг чап қўлидан ушлаб айлантира бошлади; тобора жадалроқ чалинаётган музика садоси орасидан адъютантнинг чаққон ва енгил сёқларидаги шпорларининг бир қиёmdа шицир-шицир қилиши эштилиб турар, ҳар уч мақомда бир айланган вақтда хонимнинг бархат кўйлагининг этаклари ёйилиб, яшнаб кетгандай кўринар эди. Наташа буларга қараб, нима учун вальснинг биринчи доирасида мен танца қилмадим, деб йиғлагундай бўлди.

Князь Андрей эгнида суворийлар полковниги киядиган оқ мундир, оёғида пайпоқ ва бошмоқ, кайфи чоқ, биринчи сафда, Ростовлардан салгина нарида тикка туар эди. Барон Фиргоф Давлат Кенгашининг эртага мўлжалланган биринчи мажлиси тўғрисида у билан гаплашмоқда эди. Князь Андрей Сперанскийга яқин бўлгани ва қонун чиқаридиган комиссиянинг ишларида қатнишиб юргани учун ҳар хил мини-минилар тарқалған бу мажлис тўғрисида аниқ маълумот бера олини мумкни эди. Лекин у Фиргофнинг гапига қулоқ солмасдан, гоҳ шоҳга, гоҳ танца қилмоқчи бўлсалар ҳам даврага киргани ботинолмай турган кавалерларга қараб турар эди.

Князь Андрей полшоқ олдида танца қилгани бетламай турган кавалерларни, танцага қачон таклиф қилинар эканман, деб ҳиқиллаб турган хонимларни кузатар эди.

Пьер князь Андрейнинг олдига келиб, унинг қўлини ушлади.

— Сизнинг танцага ҳушнингиз бор, шу ерда менинг професе,¹ кичкина Ростова юрипти, танцага таклиф қилинг,— деди у.

— Қаерда? — деб сўрзди Болконский.— Кечирасиз,— деди у баронга қараб,— бу тўғрида кейин гаплашамиз, балда танца қилиш керак,— у Пьер кўрсатган томонга қараб қадам босди. Князь Андрей тарвузи қўлтиғидан тушиб, суратдай қотиб қолган Наташани кўриб қолди. У Наташани таниди, дилидан нималар ўтაётганини сезди, бунақа жойга биринчи марта келганини англади, дераза тубида ўти-

¹ зехиминга ёқадиган

риб айтган гапларини эслади-да, хушхол чехра билан кулимсираб графиня Ростованинг олдига келди.

— Рухсат этинг, сизни қизим билан таништирай,— деди графиня қизариб.

— Жоним билан, агар графиня мени эсдан чиқармаган бўлсалар, кўп хурсанд бўламан,— деди князь Андрей ва Перонскаянинг «Болконский дағал» деган гапига мутлақо хилоф ўлароқ одоб ва тавозе билан Наташанинг олдига келди ва таклиф қилиб, айтган сўзини тугатмасданоқ, унинг белидан ушлади. У вальсга бир давра танца қилишни таклиф этди. Наташанинг ноумидликка ҳам, қувончга ҳам тайёр турган чеҳраси бирдан очилиб, миннатдорлик ифода этди ва маъсум табассум қилди.

Кўркқан ва қувониб кетган Наташа қўлини кўтариб, князь Андрейнинг елкасига қўяр экан, йиги аралаш пайдо бўлган табассуми билан гўё: «Мени мунча интизор қилдинг», — дер эди. Булар танца қилгани даврага кирганларнинг иккинчи жуфти эди. Князь Андрей ўз даврининг танцага моҳир одамларидан бири эди. Наташа ниҳоят даражада яхши танца қилди. Унинг балга хос атлас бошмоқ кийган нозик сёқлари ерга тегмас, юзи эса хурсандлигидан гулгул очилган эди. Унинг очиқ бўйин ва билаклари озғин, хунук эди. Эленнинг елкаларига қараганда унинг елкалари озғин, кўкраги билинар-билинмас, қўллари ингичка эди, бироқ Эленнинг очиқ билак ва елкаларини кўравериб, одамларининг кўзи қотиб қолган, Наташа эса умрида биринчи марта билак ва елкаларини очган, агар шундай бўлиши зарур деб уни кўндиришмаганда, шу алфозда сдамларнинг кўзига кўрингани номус қиласидиган бир қизчадай кўринар эди.

Князь Андрей танца қилишни яхши кўрар эди, одамларнинг сиёсий ва баландпарвоз гаплар билан мурожаат қилишларидан тезроқ қутулиш, подшоҳ шу ерда бўлганлигидан вужудга келган тортиниш кайфиятига барҳам бериш учун танца қилмоқчи бўлиб, Наташани танлади, чунки аввало шу билан танца қилгин деб Пьер айтди, ундан кейин бошқалар орасида кўзига шу яхшироқ кўринди. У Наташанинг нозик ва хипча белидан ушлаши биланоқ Наташа унга шу қадар яқин туюлди, шу қадар яқин бўлиб жилмайдики, унинг гўзаллигидан князь Андрей маст бўлди. У танца қилиб бўлиб, нафасини ростлаганидан кейин, танцачиларга қарап экан, ўзини бардам ва яшаргандай сезди.

Князь Андрейдан кейин Наташани танцага таклиф қилгани Борис, бални бошлаб берган адъютант ва яна бир неча йигитлар келишди, Наташа ўзидан ортган кавалерларни Соняга бериб, ниҳоят хурсанд бўлиб ва қизариб, бал тамом бўлгунча танца қилди. Бу балда одамларнинг диққатини нима тортаётганини Наташа пайқамади ҳам, кўрмади ҳам. У подшоҳнинг француз сафири билан узоқ гаплашганини ҳам, бир хоним билан айрим илтифот кўрсатиб сўзлашганини ҳам, фалон шаҳзода фалон-фалон деганини ҳам, Элен қанча одамларни мафтун қилиб, фалончининг айрим илтифотига сазовор бўлганини ҳам пайқамади. У ҳатто подшоҳни ҳам пайқамади, унинг кетганини ҳам танца қизиб кетганидангина билди холос. Тамаддидан олдин чалингандан бир шўх куйга князь Андрей яна Наташа билан танца қилди. У Наташа билан биринчи дафъа Отрадное хиёбонида икки мартаба учрашганини, Наташа ойдин кечада ухломаганини, ўзи унинг товушни бенхтиёр қулоқ солганини эслатди. Наташа бу сўзларни эшитиб қизариб кетди ва князь Андрейни бенхтиёр қулоқ солинига ундаған ҳис худди уятли бир нарса бўлгандай ўзини окладай бошлади.

Князь Андрей киборлар ичидаги ўсган барча кишилар сингари, киборлар доирасида киборлар таъсиридан холи бўлмаган одамлар билан қўришишни ҳушлар эди. Наташанинг ҳар нарсага ҳайрон қолиши, ҳар нарсадан хурсанд бўлиши, тортиниб туриши ҳатто французчани хато гапириши князь Андреяга ёқиб қолди. У Наташага назокат ва айрим эътибор билан муомала қиласар эди. Наташа билан энг оддий ва анчайин гапларни гапиришиб ўтирас экан, князь Андрей унинг айтиётган гапларидан эмас, балки ички ҳушбахтлигидан қувониб, порлаган кўзларини ва табассумини кўриб завқ қиласар эди. Наташа таклиф қилинганида табассум билан ўрнидан туриб, залда танца қилиб юаркан, князь Андрей унинг айниқса тортиниброқ қилган гўзал ҳаракатларини мароқ билан томоша қиласар эди. Куй ярим бўлганда Наташа танцанинг бир фигурасини туғатиб, ҳансираганича жойига бориб ўтирди. Уни яна бир кавалер танцага таклиф қилди. Чарчаган ва ҳансираган Наташа йўқ демоқчи бўлди шекилли-ю, лекин дарҳол қўлини кўтариб кавалернинг елкасига қўйди-да, князь Андреяга жилмайиб қаради.

У шу жилмайиши билан: «Мен-ку жон деб дам олиб сиз

билаи ўтиар әдим, ўзим ҳам чарчаганман, лекин кўрмай-сизми, мени қўйишмаяпти, бунга бениҳоят хурсанд ва бахтиёрман, мен ҳаммани яхши кўраман ва буни иккаламиз ҳам тушунамиз» ҳоказо ва ҳоказолар демоқчи бўлар эди. Танца қилган кавалери кетгандан кейин Наташа фигура ўйнамоқчи бўлиб, иккита хонимни олиб келиш учун зал бўйлаб чопиб кетди.

«Агар Наташа аввал аммаваччасининг, кейин ана у хотининг олдига борса, менинг хотиним бўлади», — деб қўйди князь Андрей Наташага қарар экан беихтиёр. Наташа аввал аммаваччасининг олдига борди.

«Кишининг хаёлига баъзан хўп беҳуда нарсалар келади, — деди князь Андрей ичида, — лекин бу қизнинг бунчалик дилбар, бунчалик гўзаллигига тан бериш керак, бундай жойларда бир ой танца қилишга улгурмай эрга тегади... Бундоқ қиз бу ерда жуда кам топилади», — деди князь Андрей ўзича Наташа корсажидаги гулни тўғрилаб уннинг ёнига ўтиар әкан.

Машқнинг охирида кўк франкли кекса граф буларнинг олдига келди. У князь Андрейни ўз уйига таклиф қилди ва қизидан: «Хурсандмисан?» — деб сўради. Наташа жавоб ўрнига жилмайиб қўйди, унинг бу жилмайиши гўё ўпка-лаб: «Наҳотки шуни сўраб ўтирсангиз?» — деганга ўхшар эди.

— Умримда бунчалик хурсанд бўлган эмасман! — деди Наташа ва отасини қучоқламоқчи бўлиб ориқ қўлларини кўтарди-ю, лекин дарров туширди. Буни князь Андрей пайқади. Наташа умрида бундай хурсанд бўлган эмас, у шундай хурсанд әдики, киши бундай вақтларда жуда эзгу ва меҳрибон бўлиб, дунёда ёвузлик, баҳтсизлик ва ғам-ғусса деган нарсалар борлигига ишонмай қўяди.

Пьер биринчи марта шу балда хотинининг олимакомлар доирасида тутган мавқедан ўзини таҳқирланган сезди. Унинг қовоғи солиқ, хаёли паришон эди. Пешонасини тириштириб, дераза олдида кўзойнэк орқали қараб турар әкан, ҳеч нарсани кўрмас эди.

Наташа овқатга бораётib унинг ёнидан ўта бошлади.

Пьерни ғам босиб турганини кўриб Наташа ҳайрон қолди ва унинг қаршисида тўхтади. Унинг Пьерга ёрдам қилгиси, ўз хурсандлигидан унга ҳам пича юқтиргиси келди.

— Хўп хурсандчилик қилдик-да, граф, шундай эмасми? — деди у Пьерга.

Пьер унинг нима деяётганига тушунмади шекилли, анграйиб, кулимсиради.

— Ҳа, кўп хурсандман,— деди у бир оздан кейин.

«Наҳотки шулар, айниқса Пьер Безуховдай яхши одам бирон нарсадан норози бўлиши мумкин бўлса»,— деди Наташа ичида. Наташанинг назарида балга келган одамларнинг ҳаммаси эзгу, дилбар, бир-бирига меҳрибон ва яхши кишилар бўлиб, ҳеч ким ҳеч кимни хафа қилмайдиган, шунинг учун ҳам ҳаммаси хушбахт кишилар эди.

XVIII

Эртасига князь Андрей кечаги бални эслади-ю, лекин бу тўғрида узоқ ўйламади. «Ҳа, бал жуда яхши бўлди. Бундан ташқари... Ҳим, Ростова жуда дилбар қиз. Унда қандайдир бир янгилик, ўзига хос, петербургликларда учрамайдиган, уни бошқалардан ажратиб турадиган бир нарса бор». Кечаги бал тўғрисида князь Андрей фақат шунигина ўйлади-ю, чой ичганидан кейин, ишга ўтирди.

Бироқ ҷарчаганиданми ёки кечаси уйқудан қолганиданми, шу куни унинг иши барор топмади: ишламасдан, одатдагича, қилган ишларини бекорга чиқарди ва бирор келганини пайқаб хурсанд бўлди.

Келган киши турли комиссияларда хизмат қиладиган, Петербург олимақомларининг суҳбатларидан қуруқ қолмайдиган, янги ғоя ва Сперанскийнинг муҳлиси ва Петербургнинг тинимсиз жарчиси Бицкий бўлиб, бу одам маслакни кўйлак сингари модага қараб танлайдиган ва шунинг учун ҳам бир маслакнинг қизғин тарафдори бўлиб кўринадиган кишилардан эди. У ташвишманд бир алфозда шляпасини бошидан олиши биланоқ югуриб князь Андрейнинг олдига кирди-да, дарҳол гап бошлади. У Давлат Кенгашини подшоҳнинг ўзи очган шу бугунги мажлиси тафсилотидан ҳозиргина хабардор бўлиб, шу тўғрида шавқ билан гапира кетди. Подшоҳнинг нутқи жуда фавқулодда нутқ экан. Бу нутқ фақат конституцион монархлар сўзлайдиган нутқлардан эмиш. «Подшоҳ тўғридан-тўғри айтдики, Кенгаш билан Сенат давлат табақасидир. Ў айтдики, давлат идораси зулмга эмас, балки мустаҳкам асосга таяниши керак. Подшоҳ айтдики, молия ишлари ҳам қайта тузилиши ва ҳисобот ишлари ҳам эълон қилиниши керак»,—

деди Бицкий маълум сўзларни таъкидлаб ва кўзларини катта очиб.

— Шундай, ҳозирги воқеа бутун бир даврни, тарихимизда энг буюк даврни ташкил қиласди,— деди Бицкий сўзининг охирида.

Князь Андрей Давлат Кенгашининг очилишини сабрсизлик билан кутиб, унга жуда катта аҳамият бериб юрган эди, бироқ унинг очилгани ҳақидаги хабарни эшитганидан кейин бу ҳодисага жуда лоқайд қараганига, кўзига анчайин бир нарса бўлиб кўринганига ҳайрон қолди. У Бицкийнинг бунчалик шавқ билан айтётган гапларига жимгина, кулумсираб қулоқ соларкан, бошига энг оддий бир фикр келди: «Подшоҳнинг кенгашда нима дегани билан Бицкий икковимизнинг нима ишимиз бор? Бу нарсалар мени хушбахтроқ ва яхшироқ қиласмиди?»

Мана шу оддий мулоҳаза князь Андрейнинг юз берәётган ўзгаришларга бўлган бутун аввалги қизиқишларини маҳв этди қўйди. Шу куни князь Андрей Сперанскийни-кида, мезбоннинг ибораси билан айтганда «*en petit comité*¹ тушлик қилиши керак эди. Мафтун қилишиб юрган кишисининг уйида ва дўстлари суҳбатида тушлик қилишга князь Андрей илгари жуда қизиқиб юрган, бундан ташқари шу вақтгача Сперанскийни ўз уйида кўрмаган эди. Бироқ ҳозир унинг уйига боргиси келмай қолди.

Князь Андрей ҳарқалай, белгиланган соатда Сперанскийнинг Таврида боғидаги унча катта бўлмаган ҳоёлисига етиб борди. Князь Андрей салгина кечикиб, соат бешдан кейин монахларга хос жуда ҳам озода, паркет полли меҳмонхонага кирганида Сперанскийнинг жонажон дўстларидан иборат *petit comité*, йигилиб ўтирган эди. Меҳмонхонада Сперанскийнинг ўзига ўхшаган чувак юзли кичкина қизчаси ва унинг мураббиясидан бошқа аёл йўқ эди. Меҳмонлар Жерьве, Магнишкай ва Столипинлардан иборат эди. Князь Андрей даҳлизга кириши билан баланд овозлар ва саҳна кулгисига ўхшаш сохта, қаттиқ кулги товушини эшитди. Сперанскийнинг товушига ўхшаган бир товуш хахолаб кулмоқда эди. Князь Андрей Сперанскийнинг кулгисини ҳеч қачон эшитмаган, шунинг учун ҳам давлат арбобининг бу хилда баланд, ингичка овоз чиқариб кулиши уни ҳайратда қолдирди.

Князь Андрей меҳмонхонага кирди. Меҳмонлар икки

¹ Дўстлар суҳбатида.

дераза ўртасида, пишлоқ билан тўла чоғроқ стол ёнида турар эди. Сперанский орденларини тақиб, кулранг фрак, афтидан Давлат Кенгашининг машҳур мажлисига кийиб борган ўша оқ жилет, оқ галстугида, хушҳол кайфиятда стол ёнида турар эди. Меҳмонлар уни қуршаб олишган. Магницкий Михаил Михайловичга қараб латифа айтмоқда. Сперанский Магницкийнинг айтадиган гапига олдиндан кулиб қулоқ солмоқда. Князь Андрей меҳмонхонага кирган пайтда кулги Магницкийнинг товушини босиб кетди.

Пишлоқ билан ион кавшашётган Столипин йўғон овоз билан, Жаръве ҳиҳилаб, Сперанский ингичка товуш билан қаттиқ кулишмоқда эди.

Сперанский ҳамон кулар экан, князь Андрейга оппоқ ва нозик қўлини узатди.

— Хуш келибсиз, князь,— деди у. Сўнгра Магницкийга мурожаат қилиб, унинг сўзини бўлди.— Бир дақиқа... Бугун ишдан оғиз очмай, фақат чақчақлашиб ўтирамиз, деб аҳд қилганимиз.— У яна латифагўйга қараб хаҳолаб кулди.

Князь Андрей умиди пучга чиққан кини синигари кулаётган Сперанскийга таажжубланиб қараб турар эди. Унга бу Сперанский эмас, бошқа бир одамдай туюлди. Шу дамгача бунинг бир кўришда билиб бўлмайдиган хислати бор, нимасидир кишини ўзига тортади, деб юрган князь Андрей ҳозир Сперанскийдан ихлоси қайтди қолди.

Гап-сўз бир лаҳза ҳам тинмас ва бутун суҳбат худди латифагўйликка ўхшар эди. Магницкий ҳали ҳикоясини тутатмасдан яна бошқа бир киши бундан ҳам қизиқроқ бир нарсанӣ айтиб бермоқчи бўлди. Бу латифаларнинг кўпи хизмат олами тўғрисида бўлмаса ҳам хизмат қиладиган кишилар тўғрисида эди. Гўё суҳбат аҳли бу кишиларнинг пастлиги тўғрисида узил-кесил бир фикрга келган-у, буарнинг бу кишиларга бўлган муносабатлари фақат мазах-маҳсарадан иборат эди. Сперанский бугун эрталаб бўлган кенгаш мажлисендаги бир кар тўрадан, сизнинг фикрингиз қалай, деб сўраганида, у мен ҳам ўша фикрдаман, деб жавоб берганини айтди. Жеръве тафтниш тўғрисида бутун бошли бир ҳикоя айтиб берди, бу ишининг шоён дикқат бўлган жойи тафтиш ҳайъатининг бетутуруқлиги экан. Столипин дудукланиб гапга аралашиб-да, аевоидан суҳбатга жиддий тус берадиган бўлиб, бурунги тартибдаги сунистеъмоллар ҳақида қизғин гапира кетди. Магницкий Столипиннинг қизиқонлигидан кулди. Жеръве бир ҳазил

қолди, шу билан суҳбат яна боягидай хушчақчақ тус олди.

Сперанский, афтидан, ишдан кейин дўстлари суҳбатида дам олиб хурсандлик қилишни яхши кўрса керақ меҳмонлар буни билиб, уни хурсанд қилиш ва шу билан уларини ҳам хурсанд қилишга тиришар эдилар. Бироқ оу хурсандчилик князь Андрейга оғир ва малол келди. Сперанскийнинг ингичка товуши унинг қулогига ёқмас, унинг тинмай сохта кулиши негадир князь Андрейнинг туйи уларини ҳақорат қиласар эди. Князь Андрей кулмас, менинг ўтиришим суҳбат аҳлига малол келмасмикин, деб ҳавотир олиб ўтирасар эди. Бироқ, унинг кайфияти суҳбатга мос келмаётганини ҳеч ким пайқамади. Ҳамма хурсанд кўринар эди.

Князь Андрей бир неча марта гапга аралашмоқчи бўлган эди, бироқ унинг сўзлари ҳар гал сувдан отилиб чиққан ўқакдай суҳбатга ботмади, буларнинг ҳазил-мутойибасига қўшилолмади.

Булар гапириб ўтирган гаплар ёмон гаплар ҳам эмас, ўринсиз ҳам эмас, ҳаммаси ҳам ўткир ва қизиқ бўлиши мумкин; лекин хурсандчиликка маза киргизадиган нимадир ўтишмас ва булар эса шундай нарса борлигини ҳатто би-чишмас эди.

Тушликдан кейин Сперанскийнинг қизи мураббияси билан ўрнидан турди. Сперанский оппоқ қўли билан қизини эркалаб сийлади ва ўпди. Унинг бу иши князь Андрейга қалбакидай кўринди.

Эркаклар инглизларнинг таомилини қилиб, столдан туришмади ва портвейн ичиб ўтиришаверди.

Наполеоннинг Испанияда қилган кирдикори тўғрисида кетаёттан гапнинг ўртасида (суҳбат аҳли бу кирдикорларни ёқлашар эди) князь Андрей буларга эътиroz қила бошлади. Сперанский кулимсираб, гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлди шекилли, бу гапга ҳеч алоқаси бўлмаган бир латифа бошлади. Ҳамма бир неча дақиқа жим қолди. Сперанский стол кетида ўтириб, винолик шишанинг тиқинини тиқар экан: «Ҳозир яхши винолар жуда азиз бўлиб қолган»,— деди-ю шишани хизматкорга бериб ўрнидан турди. Бошқалар, ҳам ўринларидан туриб, ғовур-ғувур гаплашиб меҳмонхонага чиқишли. Сперанскийга куръер кўйиб кетган иккита хатни беришли. У хатни олиб кабинетига кирди. Сперанский чиқиши билан ғовур босилди, меҳмонлар ўзаро секин-секин гаплаша бошлади.

— Мана энди декломацияга ўтдик! — деди Сперанский кабинетидан чиқиб.— Ажойиб талант! — деди у князь Андрейга қараб. Магницкий дарров ғўдайиб, Петербург-нинг бაъзи машҳур кишилари шаънига ёзган француузча ҳажвий шеърларни ўқий бошлади. Шеър ўқиш давомида унга бир неча марта чапак чалишди. Шеър тамом бўлгандан кейин князь Андрей Сперанскийнинг олдига келиб, хайрлашгани унга қўл берди.

— Ҳа, дарров кетасизми? — деди Сперанский.

— Бирор кечага таклиф қилган эди,— деди князь Андрей.

Жим бўлишди. Князь Андрей унинг ойнадай акс этиб, ботинини кўришга имконият бермайдиган кўзларига яқиндан қараб кулгиси қистади: қандай бўлиптики, у мана шу Сперанский ва унга боғлиқ бўлган ўз фаолиятидан бирон нарса чиқади деб ўйлаб юрган экан? Нечук шу Сперанский қилаётган барча ишларга бунчалик катта аҳамият бериб юрган экан? Князь Андрей у ердан жўнаб кетгандан кейин ҳам узоқ вақт Сперанскийнинг сохта ва сувуқ кулгиси қулогидан кетмади.

Уйига келгандан кейин князь Андрей шу тўрт ой ичида Петербургда кечирган ҳаётини худди бир янги нарсадай эслай бошлади. Ўзи тузган ҳарбий устав лойиҳасини, бу уставни тузиш учун кўп овора бўлганини, қанчадан-қанча китоб кўрганини, бошқа бир бемаъни устав ёзилиб, подшоҳга тақдим қилинганлиги учунгина бу уставни фақат маълумотга олиб, бу ҳақда ҳеч ким оғиз очмасликка ҳаракат қилганини эслади: Берг аъзоси бўлган комитетнинг мажлисларини эслади, бу мажлисларда комитет мажлисларини қай тартиб ва қандай формада ўтказилишига доир ҳамма масалалар ҳар томонлама ва узоқ муҳокама қилинганлигини, ишнинг моҳиятига алоқадор масалаларни эса мумкин қадар четлаб ўтишга ва қисқароқ муҳокама қилишга уринганиликларини эслади. Князь Андрей қонун чиқариш соҳасида қилган ишларини, Рим ва француз қонунлари мажмуасидаги моддаларни бош кўтармай ўтириб таржима қилганини хотирлади ва ўзи ўзидан хижолат тортди. Сўнgra Богучаровони, у ерда нималар билан шуғулланганини, Рязанга борганини, мужикларни, оқсоқол Дронни ва парамграфларга бўлиб, уларга шахс ҳуқуқи берганини эслади ва шунча вақтни шунаقا бекорчи ишлар билан ўтказганига таажжубланди.

Эртасига князь Андрей шу вақтгача бормай юрган жойларига, шу жумладан, кейинги балда учрашиб яна ошнагарчилик бошлаган Ростовларникига борди. Князь Андрей Ростовларникига одамгарчилик юзасидангина эмас, балки тасаввурида гўзал хотирот қолдирган ўша шўх ва дилкаш қизни ўз уйида кўриш учун ҳам бормоқчи эди.

Ҳаммадан олдин уни Наташа қарши олди. Наташа уйда жўнгина кўк кўйлак кийиб юрган экан, князь Андрейнинг назарида Наташа бал кўйлагидан кўра бу кўйлакда чиройлироқ кўринди. Наташа ҳам, Ростовларнинг бутун хонадони ҳам князь Андрейни қадрдан одамдай очиқ юз билан қарши олишди.

Илгарилари князь Андрейнинг бу оиласа унчалик хуши йўқ эди, энди эса буларнинг ҳаммаси кўзига яхши, содда ва меҳрибон кўринди. Петербургда кекса граф шу қадар меҳмондўст ва меҳрибон бўлиб қолган эдики, князь Андрей тушликни ташлаб кетишни ўзига эп кўрмади, «Ҳа, булар меҳрибон, ажойиб одамлар,— деб ўйлади Болконский,— лекин улар Наташалари қанчалик бебаҳо қиз эканлигини тушунмайдилар, албатта, аммо улар бежирим қувноқ бу гўзал қизнинг яна ҳам ажralиб туриши учун жуда мувофиқ бир муҳит ташкил қиласидиган меҳрибон одамлар!»

Князь Андрей авваллари Наташа сиймосида ўзига буткул ёт бўлган, бегона бир олам борлигини сезар эди; бу олам унга маълум бўлмаган севинчлар билан тўла бўлиб, Наташани Отрадное хиёбонида учратган ва ойдин кечада деразадан овозини эшитган маҳалида унинг ғашига теккан эди. Ҳозир эса бу олам унинг ғашига ҳам тегмас, унинг учун бегона ҳам эмас, аксинча, энди унинг ўзи шу оламга кириб, янги бир лаззат топмоқда эди.

Тушликдан кейин Наташа князь Андрейнинг илтимоси билан клавикорд чалиб, ашула айтиб берди. Князь Андрей дераза олдида туриб, хонимлар билан сўзлашар экан, Наташанинг ашуласига қулоқ соларди. Князь Андрей сўзлаб туриб бирдан жим бўлди ва ўпкаси тўлганини сезди, у ҳеч қачон шу ҳолатга тушмаган эди. Князь Андрей ашула айтиётган Наташага қарадио юрагида аллақандай янги ва ёқимли бир ҳис пайдо бўлди. У хушбахт ва шу билан бирга

маҳзун, йиғлагудай ҳеч нарса бўлмаса ҳам йиғлашга тайёр эди. Нима учун йиғлаши керак? Илк муҳаббати учунми? Кичкина киягиня учунми? Орзу-армонлари ушалмай қолгани учунми?.. Келажакка бўлган умидлари учунми?.. Бу саволларга «ҳа» деса ҳам бўларди, «йўқ» деса ҳам. У асосан бир нарса учун йиғлагиси келарди. Бу ҳам бўлса ўзида бўлган аллақандай ниҳоят дараҷада азим ва мубҳам бир нарса билан ўзидаи ва ҳатто Наташадай кичик ва жисмоний нарса ўртасидаги даҳшатли қарама-қаршиликни тўсатдан сезиб қолганлиги эди. Мана шу қарама-қаршилик Наташа ашула айтиётган вақтда уни ҳам изтиробга солар, ҳам хурсанд қиласр эди.

Наташа ашулани айтиб бўлиши билан киязъ Андрей-нинг олдига келди, овозим сизга ёқдими, деб сўради. У сўрашга сўради-ю, кейин буни сўрашининг ҳожати йўқлигини сезиб хижолат бўлди. Киязъ Андрей Наташага қараб табассум қилди ва унинг ашуласи ҳам бошқа ҳамма ишлари сингари ёққанини айтди.

Киязъ Андрей Ростовларникидан кечаси хийли бевакът қайтди. У ётмоқчи бўлиб, ўринга кирдио қарасаки, уйқуси келадиган эмас. У гоҳ шам ёқиб тўшагида ўтирас, гоҳ ўринидан турас, уйқуси қочгани малол келмай яна чўзилар, худди дим уйдан ёруғ дунёга чиққандай таъби очиқ ва дили равшан эди. Ростовани яхши кўриб қолгани хаёлига ҳам келмас ва уни ўйламас эди ҳам. Ў Наташани ҳаёлидагина тасаввур қиласр ва шунинг учун ҳам бутун ҳаёти кўзига буткул бошқача бўлиб кўринар эди. «Ҳаёт барча севинчлари или менинг қаршимда ўз қучогини очиб турганда мен нимадан қўрқиб ўтирибман, нима учун бу тор ва берк рамкада ташвиш тараддуд билан овора бўлиб юрибман?» — дер эди ўзича. У хийла вақтдан бери биринчи марта келажак учун қувончли режалар тузабосилади: У ўз-ўзича, ўғлининг тарбияси билан машгул бўлиш, мурраббий топиб, ўғлини унга топинириш, кейин истеъфога чиқиб, чет элга борини, Англия, Швейцария, Италияни томоша қилиб келининга қарор қиласр. «Модомики ўзимни шунича бардам ва ёш сезарканман, ўз эркимдан фойдаланишим керак,— дер эди ўзича.— Бахтли бўлиш учун бахтга ишониш керак, деб Пьер тўғри айтиган эди; мана энди мен шунга ишондим. Ўлганларни ўликлар кўмиисин, тирик бўлгандан кейин яшамоқ, хушбаҳт бўлмоқ керак»,— деб ўйларди киязъ Андрей.

Бир куни эрталаб полковник Адольф Берг Пьер ҳузурига келди. У оҳорли мундир кийган, подшо Александр Насловичга тақлид қилиб қўйилган чекка соchlари мойланган эди. Пьер Москва ва Петербургда ҳаммани таниганидек буни ҳам танир эди.

— Мен ҳозиргина рафиқангиз графиня ҳузурларига кирган эдим. Илтимосимни рад қилганларига кўп хафа бўлдим. Сиз рад қилмассиз деган умиддаман, граф,— деди у кулумсираб.

— Кандай илтимос экан, полковник? Буюринг.

— Мен, граф, янги ҳовлига кўчиб, буткул жойлашиб олдим,— деди Берг, афтидан, бу хабар бошқаларга ҳам ёқади деган ўйда,— шунинг учун ҳам истардимки, ўзим ва онлам таниш-билишларини чақирсам. (У яна ҳам мулојимроқ жилмайди). Мен сўрар эдимки, графиня икковларингиз лутф кўрсатиб, ўйимга бир пиёла чой ва кечки таомга ташриф буюрсаларингиз...

Фақат графиня Елена Васильевнагина аллақаёқдаги Бергларникига боришни ўзига муносиб кўрмай, шундай таклифни бағри қаттиқлик билан рад қила оларди. Берг нима учун беш-олтита кўзга кўринган кишиларни таклиф қилаётганини, нима учун буларнинг боришидан курсанд бўлишини, нима учун картабозлик ва шунга ўхшаш бемаза ишлардан пулни аяса ҳам, яхши одамлар учун борини аямаслигини шундай бир тарзда галирдики, Пьер унинг таклифини рад қила олмади ва боришга ваъда берди.

— Агар ҳаддим сиғса, айбга буюрмасинлар айтиб қўяй, граф, ўнта кам саккизда етиб борсангиз, ўтириш ёмон бўлмас, менинг генералим ҳам келади. У менга жуда меҳрибон. Овқатланамиз, граф. Илтифотингизни дариф тутманг, граф.

Пьер одатда бирон жойга борса, ҳамиша кечикиб борарди, лекин бугун ўнта кам саккиз ўрнига, Бергларникига чоракам саккизда етиб борди.

Берглар зиёфат ҳозирлигини кўриб, меҳмонларни қабул қилишга тайёр бўлиб ўтиришган эди.

Янги мебеллар қўйиб, кичкина-кичкина ҳайкал ва картиналар билан безатилган янги, озода ва ёруғ кабинетда Берг хотини билан ўтирган эди. Янгигина мундир кийган Берг хотини ёнида ўтириб унга, ҳамиша ўзингдан юқоригоқ одамлар билан ошначилик қилишинг мумкин ва шундай

қилиш керак, чунки ўшандагина бу ошначиликнинг нашъаси бўлади, деб тушунтиради.

— Бирон нарса ўрганасан, бирон ҳожатингни чиқарасан. Мана, қара, мансабга дастлаб қадам қўйганимдан буён қандай яшаб юрибман. (Берг умрини йил билан эмас, балки олган олий мукофотлари билан санарди). Ўртоқларим ҳали ҳеч нарсада йўқ, мен бўлсам бугун-эрта полк командири бўламан. Мана, сизга эр бўлиш шарафига ноил бўлдим (у ўрнидан туриб, Веранинг қўлини ўпди ва энгашиб гиламнинг қат бўлиб қолган бурчини тузатди). Мен буларга қандай қилиб эришдим? Асосан ким билан ошна бўлишни билишим орқасида. Турган гап, баҳиммат ва пишиқ бўлиш керак.

Берг заиф хотиндан устун эканлигига мағрур бўлиб, кулумсиради ва дилкаш хотинининг ҳарқалай эркакларни эркак қиласидиган фазилат нимадан иборатлигини тушунмайдиган заиф бир аёл эканини ўйлаб жим бўлди, Вера ҳам ўз навбатида яхши ва баҳиммат эридан устун эканлигига мағрур бўлиб кулумсиради. Веранинг назарида Берг ҳам бошқа эркаклар сингари ҳётни янгиш тушунарди. Берг ўз хотинига қиёс қилиб ҳамма хотинларни заиф ва ақли калта деб ҳисобларди. Вера эса ўз эрига қиёс қилиб ҳамма эркаклар фақат ўзларини ақлли деб ҳисоблашади-ю, лекин аслида эса балони ҳам билишмайди, гердайган, худбин бўлишади, деб ўйларди.

Берг ўрнидан турди-да, катта пулга сотиб олган тўр рўмоли фижим бўлмасин деб хотинини жуда эҳтиёт билан қучоқлади ва лабининг қоқ ўртасидан ўпди.

— Фақат шунга эҳтиёт бўлиш керакки, дарров бола бўлиб қолмасин,— деди у фикрини беихтиёр давом этдириб.

— Ҳа,— деди Вера,— мен ҳам буни сира истамайман. Жамият учун яшамоқ лозим.

— Княгиня Юсупованинг рўмоли ҳам худди шунаقا эди,— деди Берг хушҳол табассум билан тўр рўмолни кўрсатиб.

Шу чоқ, граф Безухов келди, деб хабар қилишди. Эрхотин ҳар қайсиси, ўэича граф менинг рўй-хотирим учун келди, деб ўйлаб бир-бирига мағрур табассум билан қаради.

«Мана, ошна-офайни орттира билишнинг шарофати,— деб ўйлади Берг,— мана, ўзини тута билиш шарофати!»

— Фақат сендан илтимос,— деди Вера,— мен меҳмонларни овунтириб ўтирганимда, сен гапимни бўлма,

чунки мени кимни нима билан овутиришни, қандай суҳбатда нима гаи гапиришни ўзим биламан.

Берг ҳам кулумсиради.

— Унақа бўлмайди-да, баъзан эркакларга эркакча гап ҳам керак бўлади ахир,— деди у.

Пъерни янгиғина бир меҳмонхонага олиб кириши. Меҳмонхона жуда озода, стол-стуллар эса шундай симметрия билан қўйилган эди, бу симметрияни бузмасдан бирон жойга ўтиришнинг иложи йўқ эди. Шунинг учун ҳам Берг бу симметрияни ўзи бузишга кўзи қиймади шекилли, диванга ва креслога ўтириш билан бу симметрияга иуқсон етказиш ихтиёрини азиз меҳмоннинг ўзига ҳавола қилиди. Пъер симметрияни бузиб, стулни берироқ сурди. Шундан кейин Берг билан Вера бир-бирларига сўз бермай, меҳмонни гапга солиб, зиёфатни бошлаб юбориши.

Пъерни француз элчихонаси тўғрисида гапга солиш керак деган ўй билан Вера дарров шу тўғрида гап бошлади. Берг эркакча гап ҳам лозим деган мулоҳаза билан хотининг сўзини бўлиб, Австрияга қарши урушдан гап очдию умумий гапни қўйиб, беихтиёр ўзига доир гапга ўтди: у Австрия юришига иштирок қилиш тўғрисидаги таклифни, бу таклифни нима учун рад қилганини айтиб берди. Гарчи сўзлар бир-бирига қовушмаётган, Вера эрининг суҳбатга аралашганидан жаҳли чиқаётган бўлса ҳам меҳмоннинг битта бўлишидан қатъий назар, эр-хотин зиёфатимиз яхши бошланди, бизнинг зиёфат ҳам айнан бошқа зиёфатларга ўшайди: мана, чой ичиб, туппа-тузук суҳбат қуриб, шам ёкиб ўтирибмиз, деб бениҳоя хурсанд эди.

Кўп ўтмай Бергнинг қадрдон ўртоғи Борис келди. У Берг ва Вера билан муомалада ўзини юқори ва каттароқ тутарди. Борисдан кейин бир хоним билан полковник, ундан кейин генералнинг ўзи ва ундан кейин Ростовлар келишиди-ю, зиёфат расмана зиёфатлардай бўлиб қолди. Берг билан Вера меҳмонхоналарида мунча одам йифилганини кўриб, ғовур-ғувурни, кўйлакларнинг шитирлашини эшишиб, таъзим-тавозеларни кўриб, лабларидан табассум аrimасди. Зиёфат ҳақиқий зиёфатнинг ўзи эди; айниқса уйни мақтаган, Бергнинг кифтига қоқиб қўйган, карта ўй-кайдиган столни ўрнаштириброқ қўйиш учун оталарча амр берган генерал ҳам киройи генерал эди. Генерал меҳмонлар ичида ўзидан кейин энг мўътабар меҳмон — граф Илья Андреичнинг ёнига келиб ўтириди. Қариялар қариялар билан, ёшлар ёшлар билан суҳбатда, уй бекаси эса Панин-

ларнинг зиёфатидаги сингари кумуш саватчада печенеъ қўйилган чой столи ёнида ўтирас, хуллас, бу зиёфат боши-қ аларнинг зиёфатидан сира қолишмас эди.

XXI

Пьер энг муҳтарам мөхмонлардан бири сифатида карта столига Илья Андреич, генерал ва полковник билан бирга ўтириши керак эди. Пьер Наташа билан рўпара ўтириб қолди ва балдан бўён унинг қанчалик ўзгарганини кўриб ҳайрон бўлди. Наташа хомуш ўтирас эди: у балга борган кунидагидай гўзал эмас, ўзини ҳамма нарсага нисбатан бунчалик ювоща ва лоқайд тутмаса, эҳтимол хунук ҳам бўлиб кўринарди.

«Нима бўлдийкин унга?» — деди ўзича Пьер Наташага қараб. Наташа чой столи олдида, опасининг ёнида ўтираскан, ёнига келиб ўтирган Бориснинг саволларига юзига ҳам қарамай, истар-истамас жавоб берар эди.

Устма-уст бир нечта мос карта ташлаб ва ҳарифининг толеига кўпроқ карта кўтаришга мажбур бўлиб қолган Пьер босилган карталарини йиғишириб оларкан, бирор уйга кирганини ва саломлашаётганини эшишиб яна Наташага қаради.

«Нима бўлдийкин бу қизга?» — деди яна ҳам кўпроқ таажжубланиб.

Кириб келган киши князь Андрей эди. У Наташанинг рўпарасида навозишли меҳрибон бир қиёфада туриб, унга алланима деяётган эди, Наташа бошини сал кўтарган, қип-қизариб кетган, афтидан, ички ҳаяжонини яширишга уриниб, князь Андрейга қараб турарди. Унинг қалбида илгари сўнган ўт яна ёна бошлади. У яна бутунлай ўзгариб кетди. Яна ўша балдаги сингари очилиб, чиройли бўлиб қолди.

Князь Андрей Пьернинг олдига келди. Пьер дўстининг юзида илгари бўлмаган бир ёшлик ифодасини кўрди.

Пьер карта ўйнаётганида бир неча марта жойини алмаштириб, гоҳ Наташага орқасини ўгириб, гоҳ рўпарама-рўпара ўтиреди ва олти ўйин давомида Наташа ва дўстини кузатди.

«Буларнинг ўртасида катта бир гап бўлаётганига ўхшайди» — деган ўй Пьернинг кўнглидан ўтди, севинчли, шу билан бирга аламли ҳис уни ҳаяжонга солди ва ўйиндан хаёлини олиб қочди.

Олти ўйиндан кейин генерал: «Шу ҳам ўйин бўлдими?»

деб ўридаи турди-ю, Пьер қутулди. Наташа бир чеккада Соня ва Борис билан сұхбатлашиб ўтирган эди. Вера на зокатли жилмайиб, князь Андрей билан алланима ҳақида гаплашытган эди. Пьер дўстининг олдига келди-да, гапларинг махфий эмасми, деб сўрагандан кейин, улар ёнига ўтириди. Вера князь Андрейнинг Наташага қараётганини пайқаб, зиёфатда, ҳақиқий зиёфатда ишқ-муҳаббат тўғрисида имо-ишоралар бўлиши шарт, деган мулоҳаза билан князь Андрейни холи топиб, умуман муҳаббат ҳақида ва ўз синглиси ҳақида гап бошлади. Вера шундай ақлли(князь Андрейни у шундай ақлли деб биларди) меҳмон билан гаплашганда ўзининг бутун дипломатик санъатини ишга солиши керак эди.

Пьер буларнинг олдига келганида Вера мамнуният ва мароқ ила гап сотиб ўтирас, князь Андрей эса уялинқи-рагандай (уни бу ҳолатда жуда кам учратиш мумкин эди) кўринарди.

— Сиз бу ҳақда нима дейсиз? — дер эди Вера хиёл табассум билан.— Сиз одамни бир кўришда танийсиз, князь. Натали тўғрисида қандай фикрдасиз? Бир кишига абадий кўнгил қўя қолармикин, бошқа хотинларга ўхшаш (Вера ўзини кўзда тутарди) бирорни бир марта яхши кўриб, ўлгунча ўшанга содиқ бўла олармикин? Мен шундай севгини ҳақиқий севги деб биламан. Сиз нима дейсиз, князь?

Князь Андрей истеҳзоли табассум билан:

— Мен синглингизни яхши билмайман,— деб жавоб берди ва шу табассум билан ўзининг уялинқираганини яширмоқчи бўлди.— Шунинг учун ҳам бундай нозик саволга жавоб беришдан ожизман. Мен шу нарсани пайқадим: хотин киши эркакка қанчалик камроқ ёқса, шунчалик содикроқ бўлади,— деб илова қилиб қўйди ва шу пайт олдига келган Пьерга қаради.

— Ҳа, рост айтасиз, князь, замонамиизда,—деб давом этди Вера (ўзларини замонимизнинг хусусиятларини билган ва унга баҳо берган, замонамиз деган сўзни такрорлашни яхши кўрадиган ва замон ўтиши билан одамларнинг хислати ўзгаради деб гумон қилган маҳдуд кишилар сингари замонамиизни эслаб), замонимиизда қизнинг эрки шунчаки, le plaisir d'être courtiée¹ кўпинча унинг ҳақиқий муҳаббатини босиб кетади. Et Nathalie, il faut l'avouer,

¹ Бифоннинг диққатини жалб этиш истаги.

y est très sensible.¹ Веранинг яна Наташадан гап очгани князь Андрейга ёқмади, афтини буришириб, ўрнидан турмоқчи бўлган эди, бироқ Вера яна ҳам нозикроқ табассум билан гапини давом эттираверди.

— Менимча, ҳеч бир қизга шунчалик кўп киши хуштор бўймагандир,— дерди Вера.— Лекин шу кунгача унга ҳеч ким унча ёқсан эмас. Сизнинг хабарининг бор-а — деди у Пьерга қараб,— entre nous,² ҳатто dans le pays du tendre³ шундай сўйкумли cousin Борис ҳам унга ёқмайди.

— Сиз Борис билан дўстсиз-а? — деди князга Вера.

— Ҳа, мен уни танийман...

— Ў болалигида Наташани яхши кўриб қолганини сизга айтган ҳамдир?

— Болаликда бир-бирларини яхши кўришганмиди? — деб сўради князъ Андрей тўсатдан қизариб.

— Ҳа. Vous savez entre cousin et cousin et cousine cette intimité mène quelquefois à l'amour: le cousinage est un dangereux voisinage. N'est-ce pas?⁴

— Шубҳасиз, шундай,— деди князъ Андрей ва тўсатдан гайри-табиий жонланиб Пьерга: «Сен ҳам Москвадаги эллик ўшли аммаваччаларнингдан ҳушёр бўл», — деб ҳазиллаша бошлади ва ҳазиломуз сўзлар ўртасида уни қўлтиқлаб, бир четга олиб кетди.

Дўстининг бирдан жонланиб кетганлигига ажабланган ва ўрнидан туроётганида Наташага назар ташлаганини пайқаган Пьер:

— Ҳўш, нима гап ўзи? — деб сўради.

— Мен сен билан бир нарса ҳақида гаплашмоқчи эдим,— деди князъ Андрей.— Сен бизларнинг заифона қўлқопимиздан хабардорсан (у масонлик қўлқопи ҳақида гапирмоқчи эди. Бу қўлқоп масонлик жамиятига янги аъзо бўлиб кирган кишиларга ўзлари севгани хотинларга тақдим қилиншилари учун берилади). Мен... Қўй, кейин айтаман...— Ў кўзлари бежо, ўзи бесараижом бир ҳолда Наташанинг олдинга борди ва унинг ёнинг ўтирди. Пьер князъ Андрей

¹ Шуни эътироф этиш керакки, Наталья бу хусусда жуда ҳассосидир.

² Гап орамизда қолсин - ку.

³ Назокат оламида бўлган.

⁴ Биласизми, аммаваччаю - холавачча ўртасидаги дўстлик кўлинча муҳаббатга айланади ҳам. Аммаваччаю-холаваччалик хавфли нарса, Шундай эмасми?

Наташадан бир нима сўраганини ва Наташа қизарib жавоб берастаганини кўриб турарди.

Бироқ шу онда Берг Пьернинг олдига келди ва Испания тўғрисида генерал билан полковник ўртасида бўлаётган биҳсу мунозарага қўшилишини сўраб, уни ҳол-жонига кўймади.

Берг ўзида йўқ, хурсанд ва хушбахт, оғзи қулоғида эди. У берастаги зиёфат жуда яхши ва ўзи кўрган бошқа зиёфатларга айнан ўхшарди. Хонимларнинг нозик сухбатлари ҳам, карта ўйини ҳам, ҳар замон баланд овоз билан гапириб қўйиб, карта ўйнаб ўтирган генерал ҳам, самовар ҳам, печенеъ ҳам, хуллас, ҳаммаси ҳам бўлак зиёфатларга ўхшарди; лекин бошқа зиёфатларда кўриб юрган ва таассуф қилмоқчи бўлган бир нарсагина етишмас эди холос. Бу ҳам бўлса эркакларнинг ўзаро баланд овоз билан сухбатлашилари ва бирон муҳим ва бамаъни нарса ҳақида баҳсу мунозара қилишлари эди. Ниҳоят генерал шундай сухбатни бошлади ва Берг Пьерни худди шу сухбатга тортди.

XXII

Князь Андрей эртаси граф Илья Андреичнинг таклифи билан Ростовларникига тушликка борди ва бутун кунни ўша ерда ўтказди.

Князь Андрей ким туфайли келганини ҳамма сезиб турарди, у ҳам тортина масдан куни бўйи Наташа билан бирга бўлишга ҳаракат қилди. Чўчигаң, шу билан бирга хурсанд ва хушнуд бўлиб кетган Наташанини эмас, балки бутун ўйдагиларнинг юраги бўлажак аллақандай муҳим ишдан ғулғулага тушган эди. Князь Андрей Наташа билан сухбатлашиб ўтирганда графиня уларга маҳзун ва жиддий назар ташлар, мабода князь Андрей қарагудек бўлса, дарров ўзини ҳеч нарсани пайқамаганга солиб, арзимаган бирон гапни бошлаб юборар эди. Соња Наташанинг олдидан кетгани ботинолмас ва шу билан бирга унинг князь Андрей билан гаплашиб ўтиришига халал беришдан қўрқар эди. Наташа князь Андрей билан бирпас ёлғиз қолса, унинг бирон нарса дейишидан қўрқиб, ранг-қути ўчарди. Князь Андрей ўзининг жасоратсизлиги билан Наташани ҳайратда қолдирди. Наташа князь Андрей бир нима демоқчи бўлаётганини, лекин айтишга тили бормай, жасоратсизлик, қилиб ўтирганини сезар эди.

Кечқурун, князь Андрей кетгандан сўнг, графиня Наташа олдига келди ва шивирлаб сўради:

— Хўш, нима бўлди?

— Ойижон, худо ҳәқи, қўйинг, ҳозир мендан ҳеч нарса сўраманг. Буни айтиб бўлмайди,— деди Наташа.

Бироқ шундай бўлса ҳам шу кеча Наташа дам ҳаяжонга тушиб, дам қўрқиб, кўзларини бир нуқтага тикиб онаси-нинг тўшагида узоқ ётди. Онасига гоҳ князь Андрей мақ-таганини, гоҳ чет элга бормоқчиман деганини, гоҳ бу ёз қаерда турасиз, деб сўраганини, гоҳ Борис тўғрисида савол берганини гапирди.

— Лекин мен ҳеч қачон... ҳеч қачон бундай ҳолатга туш-маган эдим! — дерди у.— Унинг олдида мени сур босади, унинг олдида мени ҳамиша ваҳима босади. Нега бундай бўларкинман? Ўшанақа бўлганда, шунақа бўлармикин-а? Ойи, ухладингизми?

— Йўқ, жонгинам, мени ҳам ваҳима босаяпти,— деди онаси.— Бор, ёт!

— Барибир уйқим келмайди. Ҳозир ухлаб бўларканми? Ойи, ойижон, ҳеч қачон бу аҳволга тушмаган эдим-ку! — деди Наташа ўзида пайдо бўлган ҳиссиётдан таажжула-ниб ва қўрқиб.— Ҳеч хаёлимизга келганмиди?..

Наташа князь Андрейни илк дафъа Отрадноеда учрат-ган чофидаёқ яхши кўриб қолгандай бўлган эди. У шундай кутилмаган ва ажойиб баҳтдан, яъни ўшанда танлаган (бунга амин эди) кишисини яна учратганидан ва назарида унга ҳозир ёқиб қолгандай бўлганидан гўё қўрқарди. «Биз шу ердалигимизда Петербургга келиб қолганини қара-я! Балда учрашиб қолганимизни қара-я! Тақдир экан-да, тақдир. Бу ишларнинг ҳаммаси тақдирни өзалдан, ўшанда, биринчи марта кўрганимда юрагим жиз этган эди».

— Яна нималар деди? Бу қанақа шеър экан? — деди графиня хаёл суриб, князь Андрей Наташанинг альбомига сўзган шеърни эсларкан.

— Ойи, у бева-ку, айб бўлмасмикин?

— Кўйсанг-чи бунақа гапларни, қизим, худо дегин, Les mariages se font dans les cieux.¹

— Ойижон, азизим, меҳрибоним, мен сизни қандай яхши кўраман, мен қандай хушбахтман! — деб Наташа ҳаяжон ва хурсандлигидан йиғлаб, онасини қучоқлади.

Худди мана шу пайт князь Андрей Пьернинг уйида На-

¹ Эр хотинлик худонинг иродаси.

ташага бўлган муҳаббатини ва уни олишга жазм қилганинг дўстига сўзлаб ўтиарди.

Шу куни графиня Елена Васильевна уйида тантанали катта зиёфат бўлиб, бу зиёфатга француз элчиси, яқин кунлардан бери графинянинг уйига серқатнов бўлиб қолган шаҳзода, яна бир қанча маълум ва машҳур хоним ва эркаклар келишган эди. Пьер пастда эди. У залларни айланшиб, ўзининг ўйчан-паришонлиги ҳамда кайфсизлиги билан меҳмонларнинг ҳаммасини ҳайратда қолдирди.

Пьер балга борған кундан буён ўзини оғир бир умидсизлик чулғаб олаётганини сезар ва бор кучи билан бунга қарши курашишга тиришар эди. Шаҳзода унинг хотинига яқинлаша бошлаган пайтданоқ Пьер тўсатдан камергерлик рутбасига кўтарилади ва шу кундан эътиборан у киборлар сұхбатида бош кўтара олмайдиган, номус қиладиган, дунё ўзи фоний деган илгариги кўнгилсиз ўйлар тез-тез хаёлига келадиган бўлиб қолди. Айни замонда у изват қилиб юрган Наташа билан князь Андрей орасидаги муносабат, ўз аҳволи ва дўстининг бунга тамоман қарама-қарши бўлган аҳволи унинг кўнгилсиз кайфиятини яна ҳам кучайтириб юборди. Пьер ўз хотинини қанчалик ўйламасликка тиришса, Наташа билан князь Андрейни ҳам шунчалик ўйламасликка тиришарди. Унинг назарида яна абадиятга нисбатан ҳамма нарса пуч, бебақо кўринар, унинг қаршиисида яна: «нечув» деган савол тураг эди. Шунинг учун ҳам у мана шунака кўнгилсиз хаёлларни ўзидан узоқлаштириш умидида кечаю-кундуз масонларга оид ишлар билан шуғулланарди. Соат ўн бирларда Пьер графинянинг ётоғидан чиқиб, эгнида эски халат, папирос тутунига тўлиб кетган пастаккина болохонада, ёзув столи кетига ўтириб Шотландия масонларига оид актларини кўчирайтганда кимдир кириб келди. Бу одам князь Андрей эди.

Пьер малол келгандай:

— Э, сизмисиз! — деди паришонлик билан.— Мен ишлаб ўтирибман,— деб дафтарини кўрсатди. Унинг авзойи ўз ишига дунёнинг кулфатидан овунай деб қараган баҳтсиз кишиларга ўхшарди.

Князь Андрей гул-гул очилган, бениҳоят хурсанд ва ҳайёт шавқидан яшарган чөхра билан дўсти қаршиисида турдида, ўз баҳтига гарқ бўлгани учун Пьернинг қайғули кайфиятини ҳам пайқамай, унга табассум қилди.

— Биласайми, дўстим,— деди у,— кеча мен сенга бир гап айтмоқчи эдим, бугун шунинг учун келдим. Мен ҳеч қачон шундай ҳолатга тушмаган эдим. Ошиқман, дўстим, ошиқ.

Пьер бирдан чуқур хўрсиндио оғир гавдасини князь Андрей ёнидаги диванга ташлади.

— Наташа Ростовагами, а? — деди у.

— Ҳа, кимга бўлардим бўлмаса? Мен ҳеч қачон бунга ишонмас эдим, бироқ бу ҳис мени енгди. Кеча мен азоб ва изтироб чекдим, лекин шу азоб ва изтиробимни дунёда ҳеч нарсага алиштирумайман. Йилгариги ҳаётим ҳаёт эмас экан. Энди кўраётиман, лекин усиз бу ҳаёт ҳаёт эмас. Аммо у мени сева олармикин? Мен ундан хийла каттаман... Нега индамайсан?..

— Менми? Менми? Мен сизга айтмовдимми,— деди бирдан Пьер ва ўрнидан туриб, нари-бери юра бошлади.— Мен ҳамма вақт шуни ўйлаб юраддим... Бу шундай гўзал ва бебаҳо қизки... Бунақа қиз оламда йўқ... Мен сизга айтсан, дўстим, у-бу деб ўтирасдан, шу қизга уйланинг, уйланаверинг. Мен аминманки, дунёда сиздан баҳтли одам бўлмайди.

— Наташа шима деркин?

— Наташа сизни севади...

— Бўлмаган гапларни қўй...— деди князь Андрей Пьернинг кўзларига табассум билан боқиб.

— Севади, биламан,— деди Пьер қаҳр билан бақириб.

— Шошма, аввал сўзимга қулоқ сол,— деди князь Андрей унинг қўйлидан ушлаб, гапдан тўхтатар экан:— Сен менинг ҳолатимга тушунаяпсанми? Юрагимдаги бор нарсани ҳозир бирорга айтиб бермасам бўлмайди.

— Ҳа, хўп, хўп, айтинг, кўп хурсанд бўламан,— деди Пьер. Даҳақиқат унинг юзи ўзгариб, ажинлари йўқолди ва хурсандлик билан князь Андрейнинг сўзларига қулоқ солди. Князь Андрей аввалги князь Лидрей эмас, у ўзгарган ва тамоман бўлак одам бўлиб қолгандай эди. Қани унинг бурунги қайғу-ҳасратлари, ҳаётга нафрат ва умид-сизликлари? Князь Андрей сирини ботиниб айтиши мумкин бўлган бирдан-бир одам Пьер эди, шунинг учун ҳам у юрагида бор гапини дўстига бирма-бир айтиб берди. У гоҳ узоқ келажакни ўйлаб, дадил ва осон режалар тузар, отасининг инжиқлигини деб ўзини баҳт-саодатдан маҳрум ҳилолмаслиги, шу никоҳга ва хотинини ҳурмат қилишга отасини қандай кўндириши, ёки ундан розилик сўраб ўтиришади.

масдан уйланавериш тўғрисида гапиҳар, тоҳ ўзига боғлиқ бўлмаган аллақандай бу янги туйғуга ҳайрон бўларди.

— Агар бирор, сен шунчалик яхши кўриб қолишинг мумкин, деса ишонмас эдим,— дерди князь Андрей.— Бу аввалги ҳисларимга сира ўхшамайди. Бутун дунё менинг учун ҳозир икки бўлакка бўлинган: бир бўлагида — Наташаю у билан бирга бутун баҳт-саодат, умид-орзу, ёргуллик; иккинчи бўлагида, у бўлмаган бўлагида — бутун умид-сизлик, маъюслик ва зулумот...

— Коронгилик ва зулмат,— деди Пьер такрорлаб.— Рост, рост, мен бунга тушунаман.

— Мен ёруғликни севмасдан туролмайман, қандай қилас! Мен бўнга жуда хурсандман. Гапимга тушунаяпсанми? Менинг баҳтимдан хурсанд эканлигинингни билиб турибман.

— Ҳа, шундай, шундай,— деди юрак-багри әзилган Пьер дўстига маҳзун боқиб. Пьернинг кўзига князь Андрейнинг баҳти қанчалик ёруғ кўринса, ўз баҳти шунчалик қора кўринар эди.

XXIII

Ўйланиш учун отасининг розилигини олиши керак эди, шунинг учун князь Андрей эртасига отаси олдига жўнаб кетди.

Отаси юзаки вазминлик билан бўлса ҳам, ичдан унинг сўзларига қаҳру газаб билан қулоқ солди. Қари князь умри тугаб қолган чоғда бирор ҳаётини ўзгартироқчи ва бу ҳаётга бирон янгилик киргизмоқчи бўлаётганини сира тасаввур қилолмас эди. «Шу қолган умримни ўз истагимга мувофиқ ўтказишга қўйсалару, мендан кейин истаганларини қилаверсалар бўлмас эканми?— дер эди ўзича чол. Лекин ўғли билан гаплашганда жуда муҳим бўлган вақтлардагина инплатадиган дипломатиясини ишга солди. Ўзини хийла оғир тутиб, ҳамма нарсани муҳокама қилди.

Биринчидан, Ростовлар оиласи асл-насаби, мол-мулки ва иззат-обрўйига қараганда князь Андрейга муносиб эмас эди. Иккинчидан, князь Андрейнинг бу ёшлиги илк ёшлиги эмас ва саломатлиги ҳам заиф (чол буни жуда таъкидлади), қиз эса жуда ёш. Учинчидан, боласи бор, уни ўшгина бир қизнинг қўлига топшириб қўйиш жуда жабр. Тўртинчидан, ниҳоят, деди чол ўғлига истеҳзоли назар

ташлаб, «Илтимосим шуки, шу ишни бир йил кейинга қолдириб, аввал чет элга бор. Даволан, князь Николга бирон немис мураббий топиб кел, буни ўзинг ҳам орзу қилиб юрар эдинг, ана ундан кейин, агар муҳаббатинг, эҳтиросинг ҳеч қўймаса кучли бўлса, майли, уйлан. Менинг сўнгти сўзим шу, билиб қўй...» — қари князъ ўз қарорида қагъий әканлигини кўрсатадиган бир оҳанг билан сўзини тамом қилди.

Чол бу гапларни айтганда икки нарсани: ё бу муҳаббат бир йилга тоб беролмаслигини, ёки унгача ўзи ўлиб кетишни кўзда тутиб айтганини князъ Андрей билиб туради, шунинг учун ҳам отасининг хоҳишини бажо келтиришга қарор берди: Наташанинг қўлини сўраб, тўйни келаси йилга қолдирмоқчи бўлди.

Князъ Андреј Ростовларникига сўнг дафъа борганидан кейин уч ҳафта ўтгач, Петербургга қайтди.

Наташа онаси билан сўзлашган кунининг эртаси куни бўйи. Болконскийга кўз тутди, лекин ундан дарак бўлмади. Эртасига, индинига кутди, князъ Андрей келмади. Пьер ҳам келмади. Наташа князъ Аидреининг отаси олдига борганидан бехабар, унинг бедарак бўлиб кетишига ҳайрон эди.

Уч ҳафта шу зайлда ўтди. Наташа бирон ёққа боришини истамас эди. У кўнгли ғаш, худди бир нарсасини йўқотгандай хонама-хона юрар, кечалари эса онасининг ҳам олдига бормасдан яшириқча йиғлар эди. У ҳар нарсага қизариб-бўзариб кетар ва аччиғи келарди. Назарида ҳамма унинг умидлари пучга чиққанини билгандай, шунга кулаётган ва унга ачинайтгандай туюларди. Унинг ички лард алами нақадар зўр бўлса ҳам мана бу нафсоният алами унинг бир дардини минг дард қилаётган эди.

Бир куни у графиня олдига кириб, бир нима демоқчи бўлди-ю, бирдан йиглаб юборди. Унинг кўз ёшлари нима учун таъзир еганини билмаган ва кўнгли тўлиб кетган гўдакининг кўз ёнига ўхшар эди.

Графиня Наташани овута бошлади. Наташа онасининг сўзларига аввал жим қулоқ солиб ўтирган эди, кейин тўсатдан унинг сўзини бўлди.

— Қўйинг, ойи, мен уни ўйлаётганим ҳам йўқ. Ўйлашни ҳам истамайман! Шундай келиб юрган эди, келмай қўйди холос...

У овози қалтираб кетиб, бир йиғлагудай бўлди-ю, лекин ўзини қўлга олди ва осудалик билан давом этди:

— Мен ҳеч эрга тегмоқчи ҳам эмасман. Ундан кўрқаман.

Энди сира, сира эсимга келмайди...

Шу гаплардан кейин эртасига Наташа эрталари хурсандлик бағышлагани учун ўзига ёқиб, эсида қолган эски күйлагини кийди ва балдан буён тарк қылған ҳаёт йўсунини бошлаб юборди. Чой ичиб бўлгандан кейин у кучли аке садо бергани учун яхши кўриб қолган залига кирди ва ашула машқ қила бошлади. Биринчи дарсни тамом қилгандан кейин залнинг ўргасига келиб тўхтади ва ўзига жуда ёқиб қолган бир мусиқий парчани тақоррлади. Бўш зални тўлдириб юбориб, кейин аста-секин бу қўнгироқдай (ўзи учун эса ногаҳоний туюлган) овозига суюниб қулоқ солди ва тўсатдан хурсанд бўлиб кетди. «Бу тўғрида мунча ўйлашнинг ҳожати йўқ, шундай ҳам яхши» — деди у ичидаги гижирлайдиган паркет полда оддий қадам ташламасдан дам пошнаси ва дам оёғи учидаги (оёғида яхши кўрадиган кавиши) залнинг у ёғидан-бу ёғига юра бошлади ва худди ўз овозига севиниб қулоқ солгандай товонининг тапиллашига, оёқ учининг тичирлашига хурсанд бўлиб қулоқ солди. Ойна олдидан ўта туриб, ойнага қаради. Унинг юзи ойнада гўё: «Мана мен! Кўп яхши! Менга ҳеч кимнинг кераги йўқ», — деб турарди.

Лакей кириб зални йиғиштирумокчи бўлган эди, Наташа ижозат бермади, унинг кетидан эшикни беркитиб олиб, яна зал бўйлаб юра бошлади. Шу кундан бошлаб у янга илгариги ҳолатига, ўзини севадиган ва ўзига-ўзи мафтун бўладиган ҳолатига қайтди. Наташа учинчи бир шахс, эркак зоти номидан ўзига-ўзи: «Жуда гўзал қиз-да бу Наташа! Ўзи ёш, чиройли, хушловоз, ҳеч кимга ҳалал бермайди, фақат уни ўз ҳолига қўйинглар!» — дер эди.

Бироқ уни нақадар ўз ҳолига қўйишмасин, у барибир ўзини тинчтолмас, буни ўзи ҳам дарҳол сезар эди.

Даҳлизнинг кўча эшиги очилиб, кимдир, «куйдаларми?»— деб сўради ва оёқ шарпаси эшитилди. Наташа ойнага қараб турган бўлса ҳам ўзини кўрмади. Даҳлиздаги товушга қулоқ солди. Ойнада ўзини кўрганида ранги оппоқ оқариб кетган эди. Келган киши ўша эди. Наташа гарчи эшик тирқишидан унинг товушини зўрға эшиштаётган бўлса ҳам бу одам князъ Андрей эканлигини аниқ биларди.

Ранги қути ўчган ва кўрқиб кетган Наташа югуриб меҳмононага чиқди.

— Ойи, Болконский келди! — деди у. — Ойи, энди қандай бўлди, жуда ёмон бўлди-ку! Мен... азоб чекишни истамайман! Энди нима қилдим?

Графиня жавоб беришга улгуролмаган ҳам эдикӣ, князъ Андрей меҳмонхонага кирди; унинг жиддий юзидан ҳаяжон аломати билиниб турарди. Наташани қўриши биланоқ чехраси очилиб кетди. Графиня билан Наташанинг қўлини ўпди ва диван ёнига ўтирди...

— Кўпдан бери сизни қўриш шарафидан маҳруммиз,— деб графиня сўз бошлаган эди, князъ Андрей айтмоқчи бўлган сўзини тезроқ айтишга ошиқаётган бўлса керак, графинянинг сўзини бўлди.

— Келолмаганимнинг сабаби шуки, бир муҳим иштўрисида гаплашмоқчи бўлиб, отамнинг олдига борган эдим. Кеча кечқурун қайтиб келдим,— деди у Наташага кўз ташлаб.— Сиз билан гаплашадиган гапим бор, графиня деди у бир минут жим қолгандан кейин.

Графиня чуқур хўрсииб ерга қаради.

— Марҳамат, буюринг,— деди графиня.

Наташа чиқиб кетиши лозимлигини билса ҳам чиқиб кетолмади, унинг томоғига бир нарса келиб тиқилди ва тортинасадан кўзларини катта-катта очиб князъ Андрейга қараб қолди.

«Ҳозир-а? Шу дақиқада-я? Йўқ, ундоқ бўлмаса керак!»— деб ўйлади Наташа.

Князъ Андрей яна Наташага қаради ва бу қарашдан Наташа янгишмаганига ишонди.— Ҳа, ҳозир, мана шу дақиқада унинг тақдирни ҳал бўлаётитпи.

— Наташа, сен чиқиб тур, кейин чақираман,— деди графиня пичирлаб.

Наташа қўрқкан ва ёлборган назар билан князъ Андрей ва онасига қарадию уйдан чиқиб кетди.

— Мен, графиня, қизингизнинг қўлини сўрагани келдим,— деди князъ Андрей.

Графинянинг юзи бирдан қизарди-ю, лекин ҳеч нарса демади.

— Сиз сўрасангиз...— деб аста-секин сўз бошлади графиня. Князъ Андрей эса унинг кўзларига қараб, жим турарди.— Сиз сўрасангиз... (графиня хижолат тортиди) жонимиз билан... бosh устига, хурсандман. Эрим ҳам...аминманки... Лекин Наташанинг олдидан ўтиш керак...

— Сизнинг розилигингизни олганимдан кейин Наташа билан сўзлашаман... розилик берасизми? — деди князъ Андрей.

— Розиман,— деб графиня қўлини унга узатди ва князъ Андрей ўпиш учун бошини эгганда, графиня ҳам қимтиниб-

тэртиниб, назокат билан унинг пешонасидан ўпди. Графиня бўлажак куёвини ўз ўғли каби севишини истаса ҳам, лекин уни бегона сезар ва ундан қўрқар эди.

— Мен аминманки, отаси бунга рози бўлар,— деди графиня — аммо сизнинг қиблагоҳингиз...

— Мен ўз режамни отамга айтдим. У кипи рози бўлдилар, фақат шу шарт биланки, тўй бир йилдан кейин бўлсин, дедилар,— деди князъ Андрей.— Мён мана шуни сизга айтмоқчи эдим.

— Дуруст, Наташа ҳали ёш-ку, лекин бир йил жуда узоқ.

— Бошқа чора йўқ-да,— деди князъ Андрей хўрсиниб.

— Ҳозир Наташани юбраман,— деди графиня ва уйдан чиқиб кетди.

— Ҳудоё худовандо ўзинг қўлла! — дер эди графиня қизини ахтараркан. Соня Наташа ўз ётогида эканини айтди. Графиня унинг олдига кирди. Наташа ўз каравотида ўтириб ранги қути ўчган ва қўзларини санамга тикканича тез-тез чўқиниб алланима деб пичирлаётган эди. Онасини кўриши биланоқ иргиб ўрнидан турди ва:

— Ойи, нима бўлди? Нима деди? — деб унинг бўйнига осилди.

— Бор, олдига чиқ. Қўлингни сўраяпти,— деди графиня. Бу сўз Наташага совуққина айтилгандаи туюлди... Графиня югуриб чиқиб кетаётган қизининг кетидан хафа бўлган, мазаммат қилаётган бир оҳангда:

— Бор, бор,— деди ва оғир хўрсинди.

Наташа меҳмонхонага қандай кирганини ҳам билмай қолди. Эшикдан кириб, князъ Андрейни кўрдию тўхтади. «Наҳотки шу бегона одам энди менинг учун ҳаммадан яқинроқ бўлса» — деб ўзига савол берди ва дарҳол бу саволга ўзи жавоб қайтарди: «Ҳа, энди менинг ҳам жопиму жаҳоним шу одам».

Князъ Андрей бошини қўйи солиб унинг олдига келди.

— Мен сизни биринчи дафъа қўришимдаёқ севиб қолганман. Сизнинг лутфингиздан умидвор бўлишим мумкиниш?

Князъ Андрей шу сўзни айтиб Наташага қаради ва унинг юзидаги жиддий ифодани кўриб, ҳайратда қолди. Наташанинг юзидаги бу ифода: буни сўраб ўтиришинг нима ҳожати бор? Ўзи билиниб турган нарсага шубҳа қилишининг нима кераги бор? Туйғуни сўз билан ифода қилиб бўлмагандан кейин гапириб ўтириш нимаси, деб турар эди.

Наташа князь Андрейга яқинроқ келиб тўхтади. Князь Андрей унинг қўлини олиб ўпди:

— Сиз мени севасизми?

Наташа худди алами келгандай:

— Ҳа, ҳа,— дедиу чўқур нафас олди ва сўнг энтикиб йиғлаб юборди.

— Нега йиғлайсиз? Нима бўлди сизга? — деб сўради князь Андрей.

Наташа йиғи аралаш кулумсиради:

— Оҳ, мен қандай баҳтлиман,— деб жавоб берди, унга яқинроқ бориб сал энгашди ва худди ўзидан шундай қилсан майлими, деб сўраётгандай бир лаҳза ўйлаб қолдину кейин князь Андрейни ўпид олди.

Князь Андрей унинг қўлини ушлаб, кўзига қараб туараркан, ўз қалбida илгари Наташага бўлган севиини топмади. Унинг қалбida қандайдир ўзгариш юз берди: гўзал ва шоирона сирли орзулар йўқолиб, унинг ўрнига Наташанинг хотинлар ва гўдакларга хос заифлигига ачиниш, унинг садоқати ва ишончи олдида қўрқиши, ўзини Наташага абадий боғлайдиган бурчнинг оғирлиги ва шу билан бирга қувончли эканини эътироф қилиш ҳиссен пайдо бўлди. Унинг юрагидаги ҳозирги муҳаббат гарчи илгаригидай гўзал ва шоирона бўлмаса ҳам, лекин аввалгидан кўра жиддийроқ ва кучлироқ эди.

Князь Андрей Наташадан кўзини олмай,— тўй бир йилдан кейин бўлишини айтдиларми? — деб сўради.

Наташа унинг саволига қулоқ бермай: «Наҳот мен кичкина қизча (ҳамма мени шундай дер эди) бўлсан? Наҳот мен шу дақиқадан эътиборан ҳатто отам каби бир киши ҳурмат қиласиган шу ёт, азиз ва ақлли одамнинг хотини бўлиб, у билан тенг бўлсан? Наҳот шу рост бўлса? Наҳот энди улгайган бўлсан? Наҳот энди ҳар бир қадамимни билиб қўйишим ва ҳар бир сўзимни ўйлаб айтишим керак бўлса? Ҳа, у мендан нима сўраётган эди?»

— Йўқ,— деб жавоб берди. Аммо ўзи князь Андрей нимани сўраганини билмас эди.

— Мени кечиринг,— деди князь Андрей — сиз ҳали жуда ёшсиз, мен эса ҳаётнинг аччиқ-чучугини кўп кўрганман. Сиз учун кўрқастипман. Сиз ўзингизни билмайсиз.

Наташа унинг ҳар бир сўзига зўр диққат билан қулоқ солса ҳам, лекин маъносига тушунолмас эди.

— Менинг баҳтимни пайсалга соладиган бу бир йилни ўтказиш мен учун нақадар оғир бўлса ҳам,— деб давом этди

князь Андрей — лекин сиз бу муддатда ўзингизни сиаб кўрасиз. Бир йилдан қейин мени бахтиёр қилишингизни ўтинаман; лекин унгача эркингиз қўлингизда. Унашилганимиз ўртада қолади, агар сиз мени яхши кўрмаганингизга ишонч ҳосил қиласангиз ва ёки бошқа...— деди князь Андрей сохта табассум билан.

— Бу гапларнинг нима ҳожати бор? — деди унинг сўзини бўлиб Наташа.— Биласизми, мен сизни Отрадноега биринчи марта келганингиздаёқ яхши кўриб қолганиман,— деди Наташа. У ҳақиқатни айтаётганига имони комил эди.

— Бир йил ичида сиз ўзингизни билиб оласиз...

— Бутун бир йил! — деб юборди Наташа тўй бир йилдан кейин бўлишини энди англаб.— Нега энди бир йилдан кейин? Нега энди? — князь Андрей бунинг сабабини Наташага тушунтира бошлади. Бироқ бу сўзлар Наташанинг қулоғига кирмас эди.

— Бошқа чора йўқми? — сўради Наташа.

Князь Андрей унинг саволига жавоб бермади. Лекин унинг юзидағи ифода бу қарорни ўзгартириш мумкин эмаслигини кўрсатиб турар эди.

— Бу кўп ёмон! Кўп ёмон! — деди тўсатдан Наташа ва яна йиғлаб юборди.— Мен бу бир йилни кута-кута ўламан! Йўқ, бўлмайди, бу жуда оғир! — у қаллифининг юзига қараб, эзилаётганини ва эсанкираб қолганини кўриб:— Майли, майли, мен ҳаммасига қодирман, — деди тўсатдан Наташа йиғини кўйиб.— Мен кўп хушибахтман!

Граф билан графиня уйга киришди ва бўлажак куёв билан келинга фотиҳа беришди.

Шу кундан бошлаб князь Андрей Ростовларникига куёв сифатида келиб кетадиган бўлди.

XXIV

Фотиҳа ҳам бўлмади, Наташани Болконскийга унашилганлиги ҳам ҳеч кимга айтилмади, князь Андрейнинг ўзи шуни талаб қилди. Тўйни бир йил орқага суришига мен сабаб бўлдим ва унинг оғирлигини ҳам ўзим кўтаришим керак, деди князь Андрей. Мен шу берган сўзим билан ўз тақдиримни Наташа тақдирига абадий боғладим, лекин унинг бошини боғлаб қўйишни истамайман. Унинг эрки ўз қўлида бўлсин. Агар беш-олти ойдан кейин севмаганини сезиб қолса, унда рад қилишга ҳам ҳақли бўлади, деди князь Андрей. Албатта граф ҳам, графиня ҳам, Наташанинг ўзи

ҳам бу сўзларга қулоқ беришни истамасди, лекин князь Андрей сўзида туриб олди. У ҳар куни Ростовларниги келса ҳам Наташага ўз қаллигидай қарамай, уни сизлар ва фақат қўлидангина ўпар эди. Унаштирилгандан кейин иккаласи орасида буткул бошқача, яқинроқ, жўн муносабат пайдо бўлди, бу уларнинг илгариги муносабатига сира ўхшамасди. Шу вақтгача улар гўё бир-бирини билмас эди. Иккови ҳам илгари ҳеч нима бўлмаганида бир-бирига қандай қараганини эслаб ўтиришни яхши кўрар эди. Иккови илгари ўзини самимий бўлмагандай, ҳозир эса буткул ўзгариб, самимий ва оддий кишилар бўлиб қолгандай сезарди.

Дастлабки кунларда Ростовлар оиласи князь Андрей билан муомалада бир ўнғайсизлик сезар, Болконский улар назарида бўлак олам кишисидай кўринарди. Шунинг учун Наташа уйдагиларни князь Андрейга эл қилиш учун кўп уриниб, ифтихор билан уларга: «У зоҳиран бошқа олам кишисидай кўринса ҳам ҳақиқатан ўзимизга ўхшаган бир одам, мен ундан сира тортинмайман, ҳеч ким ҳам тортин-маслиги керак» деб ҳаммани ишонтирас эди. Бир неча кундан кейин Ростовлар оиласи Болконскийга эл бўлиб қолди ва унинг олдида тортиниб-нетиб ўтирмасдан яна илгаригидай яшай берди.

Князь Андрей граф билан хўжалик, графиня ва Наташа билан зеб-эйнат, Соня билан альбом ва кашта ҳақида жуда яхши гаплаша билар эди. Баъзан оила аъзолари ўзаро ва князь Андрей олдида гаплашганда бу ишнинг қандай юз берганини ва бунинг шундай бўлиши олдиндан маълум бўлиб қолганини айтиб, ҳайрон қолишарди. Князь Андрейнинг Отрадноега келгани, Ростовларни Петербургга кўчгани, князь Андрей билан Наташанинг бир-бирига ўхшагани (буни Болконский биринчи марта Отрадноега келганида энага пайқаган экан), 1805 йилда Андрей билан Николайнинг сўзга бориб қолгани ва яна бир қанча ҳодисалар шу ишнинг бўлишидан дарак берган эмиш.

Графнинг ҳовлисида келин билан куёв бўлган уйларга хос шоирона бир дилгирлик ва сукунат ҳукмрон эди. Ҳамма бирга ўтирган вақтларда ҳам кўпинча ҳеч ким чурқ этмас эди. Бошқалар туриб кетиб, келин билан куёв ёлиз қолганда ҳам жим ўтиришар эди. Улар келажак ҳаётлари тўғрисида камдан-кам гаплашарди. Князь Андрейнинг бу ҳақда сўз очгани на юраги бетлар эди, на тили борар эди. Наташа унинг бошқа туйгуларини ҳамиша билганидай

буни ҳам билди индамас эди. Бир куни Наташа унинг ўғли тўғрисида гап очди. Князь Андрей қизариб (у энди ҳар нарсага қизарар ва бу Наташага жуда ёқар эди) ўғлим биз билан турмайди, деди.

— Нега? — деб сўради Наташа чўчиб.

— Мен бобосини ундан жудо қилолмайман, ундан кейин... — Наташа унинг мулоҳазасини англаб дарров:

— Вой, мен уни қандай яхши кўрар эдим! Лекин мен биламан; сиз, икковимизни ҳам айблашга баҳона топилмасин дейсиз,— деди.

Кекса граф баъзан князь Андрей олдига келиб, уни ўпар, Петянинг тарбияси ва ё Николайнинг хизмати ҳақида маслаҳат сўрар, кекса графиня эса буларга қараб уф тортиб ўтирар эди. Соня ҳамиша келин билан күёвга халал беришлини қўрқар, ҳеч лозим бўлмаган ҳолда ҳам уларни холи қолдириш учун ҳар хил баҳоналар топишга тиришар эди. Князь Андрей гапираётган чоғда (у гапга чечан эди) Наташа ифтихор билан қулоқ солар, ўзи гапирганда эса уни зўр дикқат билан кузатадиганини пайқаб ҳам юраги така-пука бўлар ва ҳам қувонар эди. У таажжуб билан ўз-ўзидан: «У мендан нимани изляяпти? Шу қараши билан мендан нимани топмоқчи бўлаётити? Менда нима камчилик бор эканки, кўзлари билан шуни изляяпти»,—дея сўрар эди. Наташа баъзан ўзига хос бўлган бир қувноқ кайфиятга кирап ва шунда князь Андрейнинг кулгусига қулоқ солиш ва унга қараашни яхши кўрар эди. Князь Андрей камдан-кам кулар, лекин кулганда ҳам жону дили билан куларди. Наташа ҳар гал шунаقا кулгидан кейин ўзини унга анча яқин сезар эди. Қаршисида турган ва яқинлашиб келаётган айрилиқ чўчитмаса, Наташа ўзини буткул баҳти ҳисоблар эди.

Князь Андрей Петербургдан кетишидан бир кун олдин Пьерни бирга олиб келди. Пьер балда бўлганидан буён Ростовларникига келгани йўқ эди. У паришонҳол ва хижолат кўринар эди. У графиня билан гаплашиб қолди. Наташа Соня билан шахмат столи олдига ўтириди ва шу билан князь Андрейни ҳам ўз ёнига чақирган бўлди. Князь Андрей келди.

— Сиз Безуховни кўпдан буён танирсиз-а? — сўради у Наташадан.— Маъқулми сизга?

— Ҳа, кўп яхши киши, лекин сал ғалатилиги бор-да,— деди Наташа. У Пьер тўғрисида гапиаркан, одатдагича,

унинг паришонҳоллиги ҳақидаги латифаларни, ҳатто ўзлари тўқиган латифаларни айтиб берди.

— Биласизми, мен унга сиримизни айтдим,— деди князь Андрей.— Мен уни болалигидан биламан. Баҳоси йўқ одам. Сиздан илтимос шуки, Натали,— деди тўсатдан жиддий.— Мен кетаётиман, худо билади нималар бўларкин. Кўнглингиз совиб қолиши... Биламан, бу тўғрида гапирмаслигим керак. Лекин фақат шуни айтмоқчиманки, менинг йўқлигимда сизнинг бошингизга нима тушса...

— Нима тушарди?

— Қандай мусибат юз бермасин,— давом этди князь Андрей.— Сиздан илтимос шуки, m-He Sophie қандай ҳодиса рўй бермасин, маслаҳат ва ёрдам сўраб шунгагина мурожаат қилинг. Паришонликка паришон ва ғалати одам бўлса ҳам, лекин баҳоси йўқ.

Бу айрилиқ Наташага бунчалик таъсир қилишини отонаси ҳам, Соня ҳам, князь Андрейнинг ўзи ҳам билмаган эди. Қип-қизариб кетган, ҳаяжонланган, дийдаси қотиб қолган Наташа худди айрилаётганини билмайдигандай шу куни уйда ивирсиб юрди. Князь Андрей у билан хайрлашиб, сўнгги марта қўлини ўпганда ҳам йиғламасдан фақатгина:

— Кетманг! — деди холос. Лекин бу сўзни у шундай бир товуш билан айтдики, князь Андрей ҳақиқатан ҳам қолсаммикин, деб ўйлашга мажбур бўлди ва кейинчалик ҳам бу сўз узоқ вақт эсидан чиқмади. Князь Андрей кетганда ҳам Наташа йиғламади; у бир неча кун йиғламасдан ўз хонасида ўтириди, ҳеч нарсага қизиқмади, фақат gox-goх «Оҳ, нима учун кетдийкин?» — деб қўяр эди.

Бироқ князь Андрей кетиб, орадан икки ҳафта ўтгач, Наташа тўсатдан маънавий хасталикдан тузалиб, аевалги ҳолатига қайтди, аммо унинг чеҳраси узоқ вақт касал ётиб, энди тузалган боланинг чеҳрасига ўхшар эди.

XXV

Князь Николай Андреевич Болконскийнинг саломатлиги ва характери шу сўнгги йилда ўғли кетгандан кейин жуда заифланиб қолди. У илгаригидан ҳам асабиyoқ бўлиб, бўлар-бўлмасга жаҳли чиқадиган ва ўзининг бутун заҳрини княжна Марьяга тўқадиган бўлди. У княжнага гўё яна ҳам қаттиқроқ руҳий азоб бериш учун энг заиф жойларини излар эди. Княжна Марья икки нарсага ҳирс қўйған

ва шунинг учун упинг қувончи ҳам шу икки нарса: бирижияни Николушка, иккинчиси-дин бўлиб, кекса князь мана шу икки нарсага ёпишгани ёпишган эди. Нима тўғрида гап очилмасин, князь албатта гапни қари қизларнинг мутасабиллиги ва ёки болаларни эркалатиб бузиб қўйишларига олиб борар эди. «Сен уни (Николушкани) ўзингга ўхшаган қари қиз қилмоқчимисан, бекорга уринма, князь Андрейга қиз эмас, ўғил керак, ўғил» — дер эди. Ёки made-moiselle Bourienne мурожаат қилиб, княжна олдида ундан: «Бизининг поплар ва иконлар сенга ёқадими», — деб ундан сўрар ва ҳазиллашар эди.

У ҳамиша княжна Марьяни таҳқир қиласа ҳам қизи, отаси кечиришим керак, деган хаёлни кўнглига келтирмас эди. Наҳотки отаси унинг олдида гуноҳкор бўла олса? Наҳотки шундай меҳрибон (княжна буни ҳарқалай билар эди) отаси ноҳақ бўла олса? Ҳақ деган гапнинг ўзи нима? Княжна ҳеч қачон «ҳақ» деган мағрур сўз ҳақида ўйлаган ҳам эмасди. Инсониятнинг барча мураккаб қонунлари унинг назарида содда ва равshan бир қонундан иборат бўлиб, бу ҳам бўлса севиш ва ўз жонини фидо этиш қонуни эди, бу қонунни инсоният учун муҳаббат билан азоб чеккан худонинг ўзи яратган. Бошқа одамларнинг ҳақ ва ноҳақлиги билан унинг нима иши бор? У ўзи азоб чекиши ва севиши керак ва шундай ҳам қилиб юрибди.

Қишида Лисие Горига князь Андрей келди. У хурсанд, вазмин, ҳалим ва назокатли бўлиб, княжна кўпдан буён уни шу кайфиятда кўрмаган эди. Княжна укасига бир нарса бўлганини сезди, лекин князь Андрей ўз севгиси ҳақида опасига сўз очмади. Кетадиган куни князь Андрей отаси билан нима тўғриладир узоқ суҳбатлашди ва жўнаётганида княжна Марья иккаласи ҳам бир-биридан хафа эканлигини найқади.

Княжна Марья князь Андрей кетгандан кейин Лисие Горидан Петербургга ҳамма қизлар сингари ўз укасига олиб беришни орзу қилиб юрган дугонаси Жюли Карагинага мактуб ёзди, дугонаси шу кунлари Туркияда ҳалок бўлган акасига мотам тутиб юрган эди.

«Азиз ва меҳрли дўстим Julie, ғам-ғусса чекиши иккамизнинг ҳам қисматимиз экан.

Сизнинг мусибатингиз шу қадар зўрки, мен буни худонинг сизга кўрсатган айрим марҳамати дебгина биламан. Худойим шу билан сизни (яхши кўргани учун) ва азизу меҳрибон онангизни синовдан ўтказмоқчи. Оҳ, дўстим,

дин, ёлғиз дин бизга тасалли берадигина эмас, балки умид-сизликдан қутқаради. Инсон ўзининг ожиз ақли билан идрок қилолмайдиган нарсани фақатгина дин изоҳ қил-слади: нега, нима учун ҳаётда ўз баҳт-саодатини топа оладиган, ҳеч кимга азоб бермайдиган ва ҳатто бошқаларнинг баҳтли бўлиши учун ҳам зарур бўлган юксак туйғули, соғ қалбли, яхши одамларни худойи таоло ўз даргоҳига чақиради-ю, бадфеъл, бирорга икки пулли фойдаси тегмайдиган, заарали ёки ўзига ҳам, бошқаларга ҳам юқ тушадиган кишиларни қолдиради. Мен биринчи марта кўрган ўлик азиз келинимнинг ўлигидир. Мен бу ўликни ҳеч қачон эсдан чиқармайман ва шу ўлик менда шундай таассурот қолдириди. Худди сиз тақдири илоҳийдан, шундай яхши акам нега ўлиб кетди, деб сўраганингиздай мен ҳам, бирорга зиёни тегиш у ёқда турсин, қалбида эзгулик қилишдан бошқа нияти бўлмаган бу беозор фаришта Лиза нима учун ўлиб кетди, деб сўраган эдим. Нима учун экан денг, дўстим, унинг ўлганига мана, беш йил бўлди. Мен ўзимнинг ноқис ақлим билан унинг нима учун вафот қилганига, бу ўлим парвардигори оламнинг чексиз лутфу марҳаматининг бир ифодаси эканлигига тушуна бошладим, худойи таолонинг барча кирдикори ўз бандаларига бўлган беҳадду ҳисоб муҳаббатининг кўринишидирки, биз бунга аксари тушуна олмаймиз. Мен кўпинча: Лиза фариштадай маъсум бўлгани учун барча оналик бурчини адо қилишга ожизлик қилдимикин, деб ўйлайман. Ёш хотин сифатида унинг ҳеч қандай камчилиги йўқ эди. Лекин она сифатида балки у шундай камчиликсиз бўла олмас эди. Энди бизга, айниқса князь Андрейга энг гўзал хотирот ва чуқур таассуф қолдирганидан ташқари у, эҳтимол, у ерда, мен орзу қилишга ҳам журъат қилолмаган жойга эга бўлса. Лиза худонинг бунчалик лутфу марҳаматига сазовор бўлганидан ташқари, бу бемаҳал ва даҳшатли ўлим барча гам-гуссаларидан қатъий назар, менга ва укамга кўп яхши таассурот қолдириди. Лиза вафот қилгани кунлари бу фикрлар бошимга кела олмасди. Келганда ҳам дарров ўзимдан йироқлаштирас эдим; аммо энди буткул аниқ ва равшан бўлиб қолди. Бу сатрларни сизга ёзишдан мурод, дўстим, менинг учун ҳаёт қонуни бўлиб қолган инжилнинг бир ҳақиқатига, яъни худонинг иродасисиз инсоннинг бошидан бир толатуки ҳам тушмайди, деган ҳақиқатига сизни ишонтириш холос. Унинг иродаси эса бизга бўлган чексиз муҳаббатига бўйсунади; шунинг учун ҳам бошимизга нима келмасин, ҳаммаси унинг неъма-

тидир. Сиз келаси қишини Москвада ўтказасизларми, деб сурбенз. Гарчи дийдорингизни кўриш орзусида бўлсам ҳам, лекин Москвага боришни ўйламайман ва орзу қилмайман. Агар бунинг сабабкори Бонопарт десам, сиз ҳайрон бўласиз. Бунга сабаб қиблагоҳимнинг саломатликлари куидан-кунга заифлашаётгани: бу киши мунозарани қўтара олмайди, чунки жizzаки бўлиб қолган. Қиблагоҳимни ўзигиз биласиз, кўпинча сиёсий масалалар тажанг қиласди. У кини Бонопартни бутун Европа подшоҳлари ва айниқса буюк Екатерина невараси бўлмиш шаҳаншоҳимиз билан ўзини тенг тутиб муомала қилаётганини сира-сира ҳазм қилолмайдилар. Мен ўзингизга мъълум, сиёсий масалаларга ҳеч қизиқмайман, лекин қиблагоҳимнинг сўзларидан ва Михаил Иванович билан қиласдиган суҳбатларидан дунёда шимма ҳодисалар юз бераётганидан ва айниқса Бонопартега кўрсатилаётган иззату эҳтиромлардан хабардорман; менимча бутун ер юзида фақат шу Лисне Горида уни на буюк киши деб танишади ва на француз императори деб. Отам мана шу нарсани кўтаролмайдилар. У киши назаримда, аксар сиёсий масалаларга бўлган ўз нуқтаи назарлари ва фикру мулоҳазаларини ўйлаб-нетиб ўтирмасдан айтаверишларини билиб ва бунинг орқасида юз берадиган баҳс-мунозараларни сезиб, Москвага кўчишни унча истамаяптилар. Борган тақдирда ҳам муолажадаи кўрган барча фойдалари Бонапарте тўғрисида бўладиган баҳсу мунозаралар орқасида чипакка чиқиб кетади ва мен бунга аминман. Ҳар ҳолда бу масала яқин ўртада ҳал бўлади. Оилавий ҳаётимиз аввалгида! Фақат укам Андрей бу ерда йўқ холос. Кейинги кунларда укам жуда ўзгариб қолди, бу ҳақда мен сизга ёзган эдим. Бошига тушган мусибатлардан кейин у энди, шу йил руҳан ўзига келди. Болалик чогида қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай: меҳрибон, назокатли ва жуда бебаҳо одам бўлиб қолган. Унинг учун ҳаёт ҳали тамом бўлмаганини, менимча, энди ўзи англади. Лекин руҳан бардам бўлиб қолган бўлса ҳам жисмоний томондан жуда заиф. У аввалгидан кўра озган, асабийроқ бўлиб қолган. Шундан ташвишдаман. Чет элга сафар қилиб, кўп яхши қилди. Докторлар ҳам кўпдан буён шуни маслаҳат бериб келган эди. Чет элдан тузалиб келар деб умид қиласман. Сиз ўз хатингизда Петербургда князъ Андрейни энг фаолиятли, ўқимишли ва ақлли йигитларнинг бири деб ҳисоблашади, дебсиз. Укамни мақтаганим бўлмасин-ку, мен ҳеч қачон бунга шубҳа қилган эмасман. Унинг бу

ерда, ўз мужикларидан тортиб дворянларга қадар қилган яхшиликларининг ҳадду ҳисоби йўқ. Петербургга бориб ҳам у фақат ўзига тегишли ишлар билангина шуғулланди. Мен бир нарсага ҳайронман: қандай қилиб бу миш-мишлар, айниқса сиз ёзган ўша ҳақиқатдан узоқ миш-мишлар Петербургдан Москвага боради? Князь Андрей кичкина Ростовага уйланармиш деган овозалар тамоман ёлғон. Андрейнинг бирорга ва айниқса Ростовага уйланишига мен сира ишонмайман. Нима учун десангиз, биринчидан, гарчи у марҳум хотинидан камдан-кам гапирса ҳам, лекин, менинг билишимча, унинг кўксидаги доғ ҳали-бери кетмайди ва унинг ўрнига бўлак хотин олиб, фариштачамизни ўгай оналиқ қилишни истамайди. Иккинчидан, менинчя, бу қиз князь Андрей ёқтирадиган хотинлар тоифасидан эмас. Князь Андрейни шу қизга уйланишига кўзим етмайди. Ростини айтсан, истамайман ҳам. Жағим очилиб қолди, иккинчи саҳифани ҳам ёзиб тўлдирдим. Хайр, азиз дўстим, сизни худога топширдим. Токи ўз пушти паноҳида сақласин. Менинг меҳрибон дугонам, mademoiselle Bourienne сизни ўпади».

XXVI

Ёзнинг ўртасида княжна Марья Швейцариядан, князъ Андрейдан кутилмаган бир мактуб олди. Князъ Андрей мактубида княжна учун кутилмаган бир хабарни — Ростовага уйланмоқчи бўлганлигини ёзган эди. Бу мактубда бошдан-оёқ икки нарса ёлқинлаб турар эди: бири—қаллифи га бўлган ўтли муҳаббат, иккинчиси—опасига бўлган меҳрибонлик ва ишонч. Князъ Андрей ўз мактубида шу чоқкача ҳеч кимни шу даражада севмаганини, ҳаёт нима эканлигини энди билганини ёзиб, Лисие Горига келганида бу ҳақда отаси билан гаплашган бўлеа ҳам княжнага ҳеч нарса демагани учун узр сўраган эди. Князъ Андрей бу нарсани, агар княжнага айтсан, у отамга розилик беринг, деб илтимос қилиб кўрар, у кишини кўндиrolмасдан бекорга жаҳлинини чиқарар, кейин бунинг жафосини ўзи тортиб ўтирас, деган мулоҳаза билан айтмаган экан. Ундан кейин у вақтда ҳозиргидаи қатъий қарорга келмаган экан. «Ўшанда отам менга бир йил муҳлат белгиладилар. Мана ҳозир ўша муҳлатнинг ярми, олти ойи ўтди ва мен ўз қароримда илгариғидан ҳам қатъийроқман. Докторлар муолажамнинг муддатини узайтирганда, аллақачон ўзим

Россияга қайтар әдим, энди яна уч ой шу ерда қоладиган бўлдим. Сен мени ҳам ва отам билан бўлган муносабатимни ҳам биласан. Мен у кишидан ҳеч нарса умидвор эмасман. Ҳамиша мустақил әдим ва ҳозир ҳам мустақилман. Лекин у кишининг хоҳишига қарши иш қилиш, умрининг охиррида унинг ғазабига гирифтор бўлиш менинг баҳтимнинг ирмини барбод қиласди. Мен ҳозир отамга шу ҳақда мактуб бўяпман. Сендан илтимос шуки, кайфияти яхши бўлган бир вақтни топиб шу мактубни отамга бергин ва у кишини бу ишга қандай қарашидан, берган мұҳлатини уч ойга қисқартира олиш-олмаслигидан мени огоҳлантиргин».

Княжна Марья узоқ иккиланиб, шубҳа ва тоату ибодатдан кейин хатни отасига берди; эртасига кекса князъ осудалик билан деди:

— Укангга ёз, ўлгунимча сабр қилсин... озгина қолди. Яқинда қутуласизлар...

Княжна бир нима деб отасига эътиroz билдиromoқчи бўлган эди, бироқ кекса князъ унга бермасдан, борган сайин бақира бошлади:

— Уйлан, уйлан, ўғилгинам!.. Яхши қавм-қариндош орттирасан!.. Ақлли кишилар-а? Давлатманд кишилар-а? Ҳа. Николушка бинойидай ўгай онага эга бўлади! Ёз, менга қолса, эртагаёқ уйлансан. У Николушкага ўгай она бўлади, мен эсам Буръёнга уйланаман!.. Ҳа, ҳа, ҳа! Ана ундан кейин уканг ҳам ўгай онали бўлади қолади! Фақат шуни айтиб қўйгинки, менинг бўсағамни бўлак хотин зоти босмасин! Уйланса уйланаверсин, лекин хотинини бу ерга олиб келмасин. Балки сен ҳам уканг олдига борарсан? — деди княжна Марьяга қараб.— Марҳамат, йўл очиқ... йўл очиқ... Марҳамат!

Шу можародан кейин князъ бу ҳақда оғиз очмади. Лекин ўғлининг иродаси заифлик қилганига афсуслангани қизи билан бўлган муомалаларидан билиниб турар эди. Кекса князининг қизига қиладиган илгариги пичингларига яна бир пичинг қўшилди, бу ҳам бўлса ўгай она гапи билан ш-ла Bourienne қиладиган хушомадомуз сўзлари эди.

— Нега мен бунга уйланмас эканман? — дер эди қизига князъ.— Туппа-тузук княгиня бўлади!

Дарҳақиқат кейинги кунларда кекса князъ борган сайин француз аёлга ўзини яқин тута бошлади ва княжна Марья отасининг бу қилмишини кўриб, оқибати нима бўларкан деб ҳайратда қолди. Княжна укасига отаси хатни олиб нималар деганини ёзди, лекин бу нарсага балки отамни

кўндиришга муваффақ бўларман деган сўзлар билан ука-
сига тасалли берди.

Княжна Марьянинг овунчоги ва қувончи Николушка билан унинг тарбияси ва Андрей билан дин эди, лекин ҳар бир кишининг ўзига яраша орзу-армони бўлганидай, княж-
нанинг ҳам-қалбида, ҳаётида унга бирдан бир тасалли бера-
диган бир орзу умиди бор эди. Бу тасаллини унга княздан
яшириқча олдига келиб-кетадиган художўйлар — қаландар
ва дарвишлар берар эди. Княжна Марья ҳаётнинг
аччиқ-чучугини қанча кўп тортса, одамларнинг бу фоний
дунёдан ўзларига баҳт-саодат ва роҳату фароғат излаган-
ларига, бу мусассар бўлмайдиган, пуч ва беҳуда баҳту сао-
датга эришиш учун жон қўйдириб, азобу уқубат чекиб,
курашиб, бир-бирларига ёвузлик қилиб юрганларига
шунча ҳайрон бўлар эди. «Князь Андрей хотинини севар
эди, хотини ўлди. Энди у бу ҳам етмагандай, яна бошқа
хотинга кўнгил қўймоқчи. Отам бунга рози эмаслар, чунки
у киши Андрейни аслу насаби дурустроқ ва бадавлатроқ
қизга уйланишини истайдилар. Улар бир кўз очиб юмгунча
ўтиб кетадиган ҳаёт неъматини деб курашадилар, азоб,
изтироб чекадилар, ўз қалбларини, ўлмас қалбларини ха-
роб этадилар. Дунё фоний эканлигини ўзимиз билсан ҳам
бунинг устига Исо ерга тушиб, бу ҳаёт икки кунлик гап,
бу инсон учун бир синов деган бўлса ҳам, биз яна унга
тиш-тироғимиз билан ёпишамиз ва ундан ўзимизга баҳту
саодат излаймиз. Қандай бўлиптики, ҳеч ким бунга тушун-
мапти? — деб сўрар эди ўз-ўзидан княжна Марья.— Бунга
фақат халталарини елкаларига кўтариб, князь кўриб қол-
масин деб (князь сўкиб беришидан қўрқиб эмас, балки уни
гуноҳ иш қилиб қўйишидан сақлаб) орқа эшикдан мени
олдимга келадиган мана шу ҳақиқир қаландар дарвишлар
тушунади холос. Хонумондан, диёрдан айрилиб, бирон
нарсага илашиб қолмайин, деб ҳаётнинг барча нозу неъ-
матидан кечиб, бўз жанда кийиб, бўлак ном билан элма-эл
юриб, бироннинг кўнглига озор бермасдан, эшикларидан
қувганлар учун ҳам, яхшилик қилганлар учун ҳам тоату
ибодат қилиб юришдан бошқа юксак ҳақиқат ва юксак
ҳаёт йўқ!»

Федосьюшка отли, 50 ёшларга бориб қолган, юзи чўтири,
бўйи паст, бир кам гап аёл бор эди, бу аёл 30 йилдан бери
яланг оёқ, белига занжир боғлаб дунёни кезар эди. Княжна
Марья шу хотинни жуда яхши кўрар эди. Бир куни Фе-
досьюшка биттагина лампадка ёритиб турган фира-шира

уйда ўтириб ўз ҳаётини княжнага ҳикоя қилиб берди, шунда тўсатдан княжнанинг бошига: «Дунёда ёлғиз Федосьюшка ҳаётга тўғри йўл топибди», — деган хаёл келдию ўзи дарвишлик қилмоқчи бўлди. Федосьюшка ухлагандан кейин княжна бу ҳақда жуда кўп ўйлади ва ниҳоят ўзи ҳам Федосьюшка каби дарвишлик қилишга қарор берди. У ўз ниятини ёлғиз Акинфея деган бир руҳоний монахга айтди ва руҳоний унинг бу ниятини мақбул топди. Княжна Марья дарвишларга ҳадя қилиш баҳонаси билан кўйлак, чорук, кафтан ва қора рўмол — хуллас дарвишлар киядиган нарсаларни ғамлаб қўйди. У кунда шу нарсалар турган жавон олдига келар, ниятимни амалга оширадиган пайт етмадимикин, деб ўйланиб қолар эди.

Княжна Марья кўпинча дарвишларнинг соддагина ҳикояларини эшитиб, шу қадар ҳаяжонга тушар эдики, ҳатто бир неча марта бутун бору йўғини ташлаб, уйдан қочиб кетишга тайёр бўлиб қолди. Ҳолбуки, княжна Марьяга чуқур маъноли туюлган бу сўзлар дарвишлар учун ёд бўлиб қолган оддий сўзлар эди. Княжна ўз хаёлида ўзини ҳасадни ҳам, инсоний муҳаббатни ҳам, орзу ҳавасни ҳам билмай, әгнида бўз кўйлак, елкасида халта, қўлида ҳасса, Федосьюшка билан бирга чанг йўлдан, у азизу авлиё олдидан бу азизу авлиё олдига бораётган ва ниҳоят ғаму ғусса, оҳу надомағдан узоқ бўлиб, абадий шодлик ва кайфу сафо олами бўлмиш жаннатга етгандай тасаввур қиласа эди.

Княжна ўз-ўзича дер эди: «Бир ерга бориб, тоату ибодат қиласман, бу ерга ўрганмасдан туриб, бошқа жойга кетаман. Шундай қилиб, то оёқларимнинг дармони қуриб, йиқилиб ўлгунимча юраман ва охири ғаму ғусса, оҳу надоматдан узоқ бўлган сокит абадиият оламига кўчаман».

Бироқ отаси ва айниқса кичкина жияни Кокони кўргач, ўз ниятини амалга оширишга ожизлик қиласа, кейин мен гуноҳкорман, чунки отам билан жиянимни худодан ҳам ортиқ кўраман, деб яшириқча йиғлар эди.

ТУРТИНЧИ БҮЛИМ

Инжилнинг ривоятига кўра, илк одам худонинг ғазабига гирифтор бўлиб жаннатдан ҳайдалганига қадар лаззат-фароғатни ишламасликдан, бекорчиликдан топган экан. Ҳайдалгандан кейин ҳам одамнинг ишламасликка бўлган ҳаваси йўқолмагти, лекин одам ишламасдан туролмайди, бунга сабаб фақат бир бурда ионимизни пешана тери тўкиб топишимиз керак бўлганлигигина эмас, балки ўзимизнинг маънавий хислатимизга кўра ишламасдан баҳузур юролмаслигимиздир. Фойидан келган бир нило ишламасдан юрганинг учун гуноҳкорсан, дейди. Агар одам бекор ўтириб бир фойда келтира оладиган, ўз бурчини адо қила оладиган бир ҳолатни топа олса эди, унда у илк одам кўрган лаззат-фароғатниң бир томонини қўлга киритган бўлар эди. Бизда бутун бир табақа — ҳарбийлар табақаси мана шу мажбурий ва ҳеч ким таъна қилолмайдиган бекорчиликдан баҳраманддир. Ҳарбий хизматининг кишини ўзига тортадиган асосий томони ҳам мана шу мажбурий ва ҳеч ким таъна қилолмайдиган бекорчилик бўлиб келган ва бўлажак ҳам.

Николай Ростов 1807 йилдан кейин ҳам Денисовдан қабул қилиб олган эскадронда командир бўлиб, Павлоград полкида ўз хизматини адо этаркан, мана шу лаззат-фароғатдан беармон баҳраманд бўлиб юрар эди. Ростов москвалик таниш-билишлари кўрганда, салгина *mauvais genre*¹ бўлипти, дегудай қўполгина йигит бўлиб қолган бўлса ҳам, лекин жўралари, қўл остидаги кишилар ва бошлиқлари уни яхши кўришар, ҳурмат қилишар, ўзи ҳам ҳаётидан

¹ Кўрсроқ.

хурсанд эди. Кейинги вакъларда, 1809 йилда, оиласи кўпичча хат ёзиб кўжалик ишлари кун сабии оғирлашиб кетаётганидан шиноят қиласар, тезроқ келиб чол-кампир, ота-онасининг кўнглини ташитишнини, хурсанд қилинни сўрар эди.

Николай бу мактубларни ўқиркан, булар мени турмушнинг барча ташвиши-сараддудидан қутулиб, тирич ва осуда яшаб юрган муҳитидан мақрум қўлмоқчилар, деб кўрқар эди. Ў эртами кечми, яна елжасига олакуррикун тушиб, гоҳ ҷалкашиб, гоҳ эшакага мелаётган хўжалик ишлари, саркорнинг ҳисоб-китоби, жамжалу фития, ташни билинлик, ўтиришлар, Сонининг муқабобати ва унга берган вальдалари жаби бир талай ижир-чикир бижан тўла бўлган ҳёт гидробига жириб қолинини сезар эди. Буларният ҳаммаси ниҳоят даражада муникул ва чигал ишлар эди, шунинг учун у онасининг мактубларига қачон борини ҳаконда оғиз очмасдан, Ma chère matante¹ деган сўзлар билан бошиланиб, votre obéissant fils² деган сўзлар билан тамом бўладиган классик услубда ёзишган совуққина мактублар билан жавоб қайтарар эди. 1810 йилда ота-онасидан мактуб олди. Мактубда Наташа Болконскийга фотиҳа қилинганини, кекса князининг хоҳишига кўра тўй бир йилдан кейин бўлшин айтилган эди. Бу хатдан Николай ҳам хафа бўиди ва ҳам ўзини таҳқирлаган сезди. Аввало Наташани эрга тегиб, уйдан кетиб қолишига кўнгли бўлмас эди, чунки уйдаги-ларнинг ҳаммасидан ҳам Наташани кўпроқ яхши кўрар эди. Иккинчидан, ўзининг гусарча нуқтаи мазарига кўра шу кунлари уйда бўлмаганига афсусланди; уйда бўлса борми, улар билан қуда бўлиш унчалик катта шараф эмаслигини ўша Болконскийга кўрсатиб қўяр эди, чунки агар Наташани севса, савдои отасининг розилик бериш-бермаслигига қарамасдан, уйланиши мумкин эди. Николай отпуска олиб, Наташани қаллиғ бўлиб қолганини бир қўриб келсанмакин деб ҳам ўйлади, лекин манёврлар яқинлашиб қолди. Соња тўғрисида мулоҳаза, ҷалкашиб кетган кўжалик ишларининг ваҳимаси эсига тушиб, яна бормайдиган бўлди. Аммо ўша йилнинг баҳорида Николай онасининг графдан яшириқча ёзган мактубини олди ва шу мактубни ўқиб чиқишига мажбур бўлди. Онаси ўз мактубида, агар келиб хўжалик ишларини ўз қўлингга олмасант, бутун молу мулк-

¹ Мушфиқ ва меҳрибон онамга.

² Сизнинг итоаткор ўғлинигиз.

дан айрилиб, ҳаммамиз кафангадо бўлиб қоламиз деб ёзган эди. Граф шу қадар заиф, Митинъкага шу қадар ишонганд, шу қадар сахий ва ҳамма уни шу қадар алдайдики, ишлар кундан-кунга ёмонлашаётитпи. «Агар мени ва бутун уй ичимизни бадбаҳт қилишни истамасанг, худо ҳақи, тезда етиб кел»,— деб ёзган эди графиня.

Бу мактуб Николайга қаттиқ таъсир қилди. Унинг ақли бундай ҳолатларда нима қилиш кераклигига етар эди.

Энди истеъло бериб бўлмаса ҳам отпуска олиб уйга бориб келиши зарур бўлиб қолди. Лекин нима учун бориши зарурлигини ўзи билмас эди. Тушликдан кейин у ухлаб олиб, кўпдан буён минмаган Mars номли бўз асов айғирини эгарлатди-да, миниб чиқиб кетди. Бироқ терлаб, кўпиклаб кетган отда қайтиб келганидан кейин Лаврушкага (Денисовнинг хизматкори Ростовга қолган эди) ва кечқурун келган ўртоқларига отпуска сўраб уйга кетаётганини айтди. Штабдан ротмистрлик увонига ўтказилган ўтказилмаганлитини билмасдан (бунга жуда қизиқар эди), ёки сўнгги маневр учун Анна нишонини олиш-олмаслигини эшитмасдан туриб кетишни ўйлаш унинг учун қанчалик қийин ва ажабланарли бўлмасин, граф Голуховский савдолашган ва Николай икки мингга сотаман деб гаров бойлаган саман тройкани поляк графига сотмасдан кетишни ўйлаш нақадар ажиб бўлмасин, ўз панналари Боржазовская шарафига зиёфат берган уланлар қасдига гусарларнинг ҳам панна Пшаздецкая шарафига бериладиган зиёфатлари усиз ўтишини ўйлаш нақадар ғалати кўринмасин — Ростов билардики, бу гўзал ва ёруғ оламни ташлаб, беҳудагарчилик ва чигалликдан иборат бўлган аллақандай бир оламга бориши керак. Бир ҳафтадан кейин унга отпуска беришди. Полкдаги гусар ўртоқларигина эмас, балки бригададаги ўртоқлари ҳам киши бошига 15 сўмдан пул йиғиб Ростов шарафига зиёфат беришди, зиёфатда икки тўп музикачилар машқ қилишди, икки тўп хор ашула айтди; Ростов майор Басов билан трепака деган рус халқ куйига ўйнаб берди; маст офицерлар Ростовни қучоқлашди, кўтара-кўтар қилишди; ерга тушириб юборишли, учинчи эскадрон солдатлари яна кўтара-кўтар қилиб, ура! — деб қичқиришди. Зиёфат тамом бўлгандан кейин Ростовни чанага солиб, бир станцияга кузатиб кўйишиди.

Йўлнинг ярмигача, яъни Кременчугдан Киевгача Ростовнинг хаёли одатдагича эскадронда бўлди, бироқ ярим йўлдан ўтгандан кейин саман отли тройкани ҳам, вахмистр

Дожойвейкуни ҳам эсдан чиқарип, Отрадноедагилар нима бўлди, қай аҳволда экан, деб бетоқатлик билан ўз-ўзидан сўрай бошлади. Отрадноега қанча яқинлашса (гёй руҳий туйғу ҳам жозиба кучи масофа квадратига тескари нисбатда бўлган табиат қонунига бўйсунгандай), уй тўғрисида шунча кўпроқ ўйларди; Отрадноега бир станция қолганда у ямшикка уч сўм ароқ пули берди ва уйга етганда ёш бола сингари энтикиб эшикка қараб чопди.

Кўришиш шодлигидан ва «ошиқмасам ҳам бўлар экан, ўша ўзим кўрганларим-ку»,— деган ғалати бир норозилик туйғусидан кейин Николай уйнинг одатдаги ҳаётига кўнига бошлади. Ота-онаси ҳам ўша аввалгидай, лекин сал қариган эди холос. Улардаги ўзгариш илгари бўлмаган алланечук бир ташвиш ва баъзан юз берадиган келишмовчиликдан иборат эдик, бу ҳам бўлса Николайнинг кейинчалик билишича, хўжалик ишларининг думи хуржунда бўлиб қолганлигидан келиб чиқкан экан.

Соня йигирмага қадам қўйиб, энг чиройли бўлган вақтлари эди. Николай келганидан бери ундан баҳт ва муҳаббат барқ ураг эди, унинг мана шу соф самимий муҳаббати Ростовнинг ҳам баҳрини очиб юборди. Петя билан Наташани кўриб Ростов жуда ҳайратда қолди. Петя 13 га кириб, капката, чиройли, қувноқ, одобли, шўх бола бўлиб, овози ўзгариб қолган эди. Акаси Наташага ҳайрон бўлиб, узоқ қарапкан:

- Бутунлай бошқача бўлиб кетибсан-ку,— деб кулди.
- Хунук бўлиб қолибманми? — деб сўради Наташа.
- Аксинча, лекин савлатли бўлиб қолибсан. Княгиня-да! — деди Николай шивирлаб.
- Албатта! — деди Наташа қувониб.

Наташа акасига князь Андрей билан ораларида бўлган ишқ-муҳаббатни, унинг Отрадноега келганини ҳикоя қилиб берди ва охирги хатини кўрсатди.

— Хурсандмисан ахир? — сўради Наташа акасидан.— Мен жуда хотиржам ва баҳтиёрман.

— Жуда хурсандман,— деб жавоб берди Николай.— У одамларнинг сараси. Жуда севиб қолганмисан ахир?

— Нима десам экан,— деди Наташа акасининг саволига.— Бир вақтлари Борисни, муаллимни, Денисовларни ҳам яхши кўрган эдим. Лекин бу муҳаббатим тамоман бошқача. Хотирим жам, аминман. Биламанки, дунёда бундан яхшироқ киши бўлмайди, шунинг учун ҳам хотирим жам, кўнглим тўқ, димофим чоғ. Ҳеч ҳам илгаригига ўхшамайди.

Николай тўйни бир йилдан кейин бўлишига норозилик баён қилди, бироқ Наташа: «Бўлак илож йўқ эди. Отаси-нинг розилиги бўлмасдан туриб, менинг ўша оиласа кириш им яхши бўлмас эди, буни ўзим хоҳладим»,— деда жон куйдириб Николайга тушунтира кетди.

— Сен ҳеч ҳам, ҳеч ҳам тушунмайсан,— деди Наташа. Николай жим қолди ва синглисинг фикрига қўшилди.

Акаси Наташага қараб кўпинча ҳайрон қолар эди. Наташа севгили ёридан айрилиб, изтироб чекиб юрган қизга сира ўхшамас эди. У аввалгидай осуда, тинч ва қувноқ эди. Бу нарса Николайн ҳайратда қолдирди ва ҳатто Наташани Болконскийга унаштириб қўйганларига шубҳа кўзи билан қарашиб мажбур қилди. У Наташанинг ўшанга тегиши аниқ эканлигига ишонмади, чунки князь Андрей билан Наташани бирга кўргани ҳам йўқ эди, шунинг учун ҳам у бўлажак тўйга аллақандай биршубҳа билан қаради.

«Нега тўйни қолдиришилти? Нега фотиҳа қилиш-мапти?» — деб ўз-ўзига савол берарди Николай. Бир куни Николай синглиси ҳақида онаси билан гаплашди ва она-сини ҳам бўлажак тўйга баъзан ишонгиси келмаслигини англаб, ҳам таажжубланди ва ҳам суюнди.

Графиня қизини эрга берадиган оналарга хос бир норо-зилик билан князь Андрейдан келган хатни ўғлига кўр-сатаркан:

— Мана, декабрдан олдин келолмайман деб ёзипти,— деди.— Қанақа иши чиқиб қолди экан? Қасалдир-да! Соғлигининг мазаси йўқ. Наташага айтма. Унинг хурсандлигига ишонма: бу қизлик даврининг сўнгги кунлари. Мен ҳар гал ундан хат келганда қай аҳволга тушишини яхши биламан. Худо нешанасини очсин, балки ҳаммаси яхши бўлар,— дер эди ҳамиша графиня сўзини тамом қилар экан. Ўзи баҳоси йўқ одам.

II

Николай келган кунлари жиддий ва ҳатто индамас бўлиб юрди. Бу зор қолгур хўжалик ишига аралашиб зарурати уни қийнар, аралашмасликка иложи йўқ, чунки онаси уни шунинг учун чақирирган эди. Бу ошиқча юқдан тезроқ қутулиш мақсадида у келганига уч кун бўлди деганда, қаерга борялсан, деган саволга жавоб ҳам бермасдан, қовоғини согланича тўғри Митинъканинг филигелига борди ва ундан ҳаммасининг ҳисобини сўради. Бу ҳамма-сининг ҳисоби нимадан иборатлигига қўрқиб, ўти ёрилган

Митенькадан кўра Николайнинг ўзи камроқ тушунарди. Митенька билан сўзлашиш ва ҳисоб-китоб узоққа чўзилмади. Флигель даҳлизизда кутиб ўтирган саркор, оқсоқол ва земский ёш графнинг борган сайин баландроқ бўлаётгандай туюлган овози аввал қандай гудурланганини ва кейин чинқирганини қўрқув ва мамнуният билан эшилди, бирин-кетин оғзидан чиқаётган ҳақорат ва дашном сўзларига қулоқ солишиди.

— Ўфри! Кўрнамак! Қаллангни кесаман сен итнинг... Мен сенга отам эмасман... бехонумон қилдинг-ку...— ва ҳоказо. Кейин булар кўзлари қонга тўлиб, ўзи қип-қизариб кетган ёш граф Митенькани ёқасидан ушлаб, судраб чиққанини, сўқаётган чоғида боллаб уни кетига телиб: «Йўқол. Иккинчи сен аблажни қадаминг бу ерларга тегмасин!» — деб қичқирганини яна ҳам кўпроқ мамнуният ва қўрқув билан кўришиди.

Митенька олти зинали зинапоядан учиб тушдию гулзор ичига кириб кетди (Отрадноеда ким бир гуноҳ қилиб қўйса, шу гулзорга кириб қутулар эди. Митеньканинг ўзи ҳам шаҳардан маст бўлиб келиб, шу ерга беркинар эди. Митеньканинг қўлидан қочган кўп отрадноедагилар бу гулзорнинг халоскор кучини билишар эди).

Митеньканинг хотини билан қайнисинглиси қўрқиб, уйнинг эшигини очиб даҳлизга чиқишиди, даҳлизда ярқи-ратиб ювилган самовар қайнаб ётар ва бир томонда хўжалик мудирининг қуроқ кўрпа ташлаб қўйилган баланд тўшаги кўриниб турап эди.

Ёш граф бўғилганича гурс-гурс қадам ташлаб, буларга эътибор қилмасдан, ёnlаридан ўтиб уйга кириб кетди.

Флигелда нима ҳедиса юз берганини ўшандәёқ қизлардан эшилган графиня, бир томондан, энди хўжалик ишларимиз ўнгарилиб кетар, деб кўнгли тинчиган бўлса, иккинчи томондан, ўғлим хафа бўлмадимикин деб ташвишга тушди. У бир неча марта оёқ учида Николайнинг уйи эшиги олдига келди ва устма-уст трубка чекаётганига қулоқ солди.

Эртасига кекса граф ўғлини бир чеккага чақирди ва мулоийимгина кулумсираб:

— Отаси ўргилсан, бекорга қизишибсан! Митенька ҳаммасини айтиб берди,— деди.

«Шу бемазагарчилик оламида ҳеч нарсага тушунмаслигимни ўзим ҳам билар эдим», — деб ўйлади Николай отасининг сўзидан кейин.

— Сен бу 700 сўмни дафтарга ёзмапсан, деб аччиғланибсан. Ахир бу дафтарга транспортлаб¹ ёзилган эди. Сен иккинчи саҳифага қарамабсан.

— Дадажон, унинг ўзи абллаҳ ва ўғри одам, биламан, қиласиган ишимни қилдим. Агар сиз истамасангиз, мен аралашмайман ва унга ҳам ҳеч нарса демайман.

— Йўқ, ундоқ эмас, жигарим (граф ҳам хижолат эди. У хотинининг мулкини дурустроқ удалолмаганини сезиб, болалари олдида ўзини гуноҳкор ҳисобласа ҳам лекин қандай қилиб йўлга қўйиши билмас эди). Ҳеч ким ундоқмас, ўзинг бош бўлишингни сўрайман, мен қариб қолдим. Ундан кейин мен...

— Йўқ, дадажон, агар сизни хафа қилган бўлсам ке-чиринг... Мен бу ишларни сизча билмайман.

«Мужиклари ҳам қурсин, пули ҳам, транспортлаб иккинчи саҳифа ёзилиши ҳам қурсин,— деди ичиди Николай.— Бир вақтлари карта ўйинда транспорт нималигини билар эдим, лекин саҳифада транспортлатиб ёзишни сира тушунмайман,— деди ўзича ва шундан кейин бунақа ишларга аралашмай қўя қолди. Фақат бир куни графиня ўғлини чақириб, Анна Михайловнанинг икки минг сўмга берган вексели бор, шуни нима қиласан, деб сўраганида Николай:

— Нима қилар эдик; сиз бунинг ихтиёри сенда дедингиз; мен Анна Михайловнани ҳам, Борисни ҳам ёмон кўраман, лекин улар биз билан бир вақтлари дўст бўлган ва камбағал кишилар. Шунинг учун ҳам мана шундай қиласиз қўймиз-да! — деди-да, векселни йиртиб ташлади. Кекса графикня суюниб кетганидан ҳўнграб йиғлаб юборди. Шу воқеадан кейин ёш Ростов ҳеч қандай хўжалик ишига ара-лашмади ва катта шавқу ҳавас билан янги касбига берилиб, кунда отасининг сон-саноқсиз итларини олиб овга чиқа-диган бўлди.

III

Совуқ тушиб қолган, куз ёмғири ивитган ерлар эрталабки изғириндан қотган. Кўм-кўк барра ўтлар моллар пайҳон қилган кулранг кузги буғдоӣ ва қизғиш гречиха палаклари оралаган, оч-сариқ баҳори анғиздан ажралиб турар эди. Августнинг охирларида қорайиб турган кузги әкин ва

¹ Давомини иккинчи саҳифага ёзиш.

апгизлар орасида кўм-кўк оролдай бўлиб турган чўққи ва ўрмоилар энди, кўкариб қолган кузги буғдой орасида, сириқ ва оч-қизил оролга ўхшаб турипти. Товушқонлар тўлиёзган, тулки болалари ўрмалайдиган, ёш бўрилар ҳам итдан каттароқ бўлиб қолган. Айни ов вақти. Ёш, гайратли овчи Ростовнинг итлари овга уста бўлиб қолдинга эмас, балки овдан жуда чарчаган эди, шунинг учун овчиларнинг умумий кенгашида итларга уч кун дам бериб, 16 сентябрда йўлга чиқишига, овни бўри болалари тўлиб ётган Дубравадан бошлишга қарор қилинди.

14 сентябрда вазият мана шундай эди.

Бутун кун овга ҳозирлик кўриш билан ўтди; ҳаво совуқ ва изғирин эди. Бироқ кечга томон осмонни булат қоплаб, ҳаво исий бошлади. 15 сентябрда ёш Ростов эрталаб эгнида халат, ойнадан қараб кун ниҳоят даражада ов бол эканини кўрди: осмон ҳудди эриб, аста-секин ерга тушаётгандай эди. Ҳавода юқоридан пастга секин-секин тушаётган ғубор заррачалари ёки тумандан бошқа ҳеч қандай ҳаракат йўқ. Богдаги яланғоч дарахтларнинг шоҳларида томчилар ярқирап ва эндигина тушган ҳазонлар устига томарди. Қировдан ярқираб турган кулранг полизлар сал нарироққа бориб туманинг қора пардаси остида кўздан йўқолар эди. Николай ҳўл ва лой айвончага чиқди, бу ердан чириган ҳазон ва ит ҳиди анқиб турарди. Қора кўзлари бўртиб чиққан Милка лақабли кети катта ола ит эгасини кўриб, ўрнидан турди, керишди, товушқонга ўхшаб чўзилди, кейин бирдан иргиб турди-ю, Николайнинг бурун ва мўйловларини ялади. Яна бир този ит, эгасини кўргач, белини эгиб, гулзор йўлкасидан зинага қараб ўзини отди ва думини қилпиллатиб, Николайнинг оёқларига ўзини суркай бошлади.

Шу чоқ ҳеч ким тақлид қиломайдиган, овчиларгагина хос ҳам йўғон ва ҳам ингичка овоз:

— О, ҳой! — деб қичқирди ва муюлишдан қўлида қамчи, сочи украинчасига қирқилган, юзини ажин босган ашаддий овчи-итбоқар мўйсафиДанило чиқди. У ҳамма нарсага овчиларга хос бир ўзбилармонлик ва менсимаслик билан қаарарди. У хўжасини кўриб, бошидан черкесча папахини олди ва таҳқиромуз қаради. Унинг бу хилда таҳқиромуз қараши хўжасига малол келмас эди, чунки ҳеч нарсани назар-писанд қилмайдиган ва ҳаммадан ўзини устун тутадиган Данило Николайнинг ўз одами ва овчиси эди.

Николай овбоп ҳавони, ширкороит ва овчини кўрганида маъшуқасини кўриб, илгариги ҳамма ниятларини унугтган

кишидай, ов иштиёқида ёнаётганини ва юраги орзиқиб кетаётганини сезиб:

— Данило! — деб қичқирди:

Протодиакон¹ овозига ўхшаган, итларни олқишилай бериб хириллаб қолган йўғон овоз:

— Лаббай тўрам! — деди ва чақнаган қора кўзлар жим турган хўжайинига ер остидан тикилди, бу кўзлар гўё «Ҳа, тоқатинг тоқ бўлятими»—деб туради.

— Ҳаво яхши-а? Ов ҳам қилламиз, от ҳам чоптирамиз-а?—деди Николай Милканинг бошини силаб.

Данило жавоб бермасдан, фақат кўзини қисиб қўйди.

— Хабар олиб келгин деб эрталаб Уваркани юборган эдим,—деди у бир оз жим қолгандан сўнг,— Отрадноедаги ўрмонга кўчишти, ўша ерда увиллашаётити дейди. (Кўчишти дегани щуки, булар иккаласи кўзлаб юрган бўри ўз болалари билан Отрадное ўрмонига ўтипти, уйдан икки чақирим келадиган бу ўрмонзорни булар ов учун махсус ажратиб қўйган эди).

— Энди жўнасан ҳам бўлар? — деди Николай.— Бор, Уваркани айтиб кел.

— Бош устига!

— Отларга ем бермай тур!

— Хўп бўлади.

Беш минутдан кейин Данило Уваркани олиб, Николайнинг каттакон кабинетига кириб келди. Данило баланд бўйли бўлмаса ҳам мебель ва уй жихозлари орасида от ё айиқни кўриш кишида қандай таассурот қолдирса унинг кабинетда туриши ҳам шундай таассурот қолдиради. Данилони ўзи ҳам сезиб, секин галиришга, уйдаги бирон нарсани синдириб қўймайин деб қимирламай туришга ва сўзни қисқароқ қилиб бу қоронги уйдан тезроқ ёруғ дунёга чиқиб кетишга тиришиб, одатдагича эшик олдида турди.

Николай савол-жавобдан кейин итларининг ҳолатини Данилодан суриштириб билгач, (Данилонинг ўзи ҳам овга боришини истарди) отларни эгарлашни буюрди. Данило энди чиқай деб турганда югуриб Наташа, унинг кетидан Петя кирди. Наташа соchlарини тарамасдан, кийинмасдан энаганинг каттакон рўмолини ўраб олган эди.

— Сен кетяпсанми? — деди Наташа,— ўзим ҳам билган эдим! Соня кетишмайди деди. Лекин шундай ҳавода ов қилмаслик мумкин эмаслигини билардим.

¹ Бутхона жизматчиси.

— Кетяпмиз,— деди Николай истар-истамас, чунки бугун овни каттароқ қилиши ниятида бўлганилиги учун Наташа билан Петяни олиб боргиси келмаган эди.— Лекин бўри овламоқчимиз, сен зерикиб қоларсан.

— Бўри овнии қанчалик яхши «ўришимни ўзинг биласан-ку,—деди Наташа.—Шу ҳам гапми, ўзи кеталиган бўлиб, отни эгарлатаётиди-ю, бизга индамайди!

— Русларга тўсиқ писанд эмас, борамиз!—деб қичқирди Петя.

Николай Наташага қараб:

— Э, айттандай, сен бормагин, ойим бормасин дедилар,— деди.

— Йўқ, бораман, бораман дедим, бораман,— деди Наташа,— Данило, айт, бизга ҳам от эгарласин. Михайло менинг итларимни олиб борсин,— деди у бош итбожарга.

Хўжасининг кабинетида Данило бусиз ҳам ўнғайсизланиб турган эди, ойимқизнинг унга бевосита мурожаат қилиши буткул гангитиб қўйди. Шунинг учун у худди бу гапларга алоқаси бўлмагандай, ойимқизнинг бирон жойига тегиб кетмайин деб қўрққандай, бошини қуви согланича, тезроқ чиқиб кетишга ошиқди.

IV

Ҳамма вақт сон-саноқсиз овчи ит сақлаб келган ва энди буларнинг ҳаммасини ўғлига берган кекса граф шу куни, 15 сентябрда, ҳафсаласи келиб, ўзи ҳам овга чиқадиган бўлди.

Бир соатдан кейин овчилар овга тайёр бўлиб, эшик олдига йиғилди. Николай алланима деб мурожаат қилмоқчи бўлган Наташа билан Петя ёнидан, худди майда гапларга қулоқ соглани фурсатим йўқ, дегандай қовоғини солиб ўтиб кетди. У овчи итлардан тортиб ҳамма нарсани кўздан кечирди, овчи билан бирга бир гала итни жўнатди, ўзи жийрон Дои отига миниб олди-да, итларига ҳуштак чалиб, гарамларни оралаб Отрадноёдаги овгоҳга қараб йўл олди. Кекса графнинг Вифлянка лақабли акта ўйноқи отини графнинг жиловдори етаклаб олди, графнинг ўзи дорожкага тушиб, унинг учун ажратиб қўйилган овгоҳга бориши керак эди.

Овга олиб чиқилган този итларнинг сони 54 та бўлиб, буларни 6 та тозиси¹ ва бош итчи идора қилиб борарди.

¹ Тозиши - ов вақтида този итларни идора қиладиган овчи.

Хўжалардан бошқа яна 8 киши 40 дан ортиқ овчи итларни ҳайдаб бормоқда. Шундай қилиб, овга 130 та ит ва 20 та отлиқ овчи чиққан эди.

Ҳар бир ит ўз лақаби ва эгасини, ҳар бир овчи ўз вазифасини биларди. Қўрадан чиқиш биланоқ ҳамма ғовур-гувур кўтармасдан, тартиб билан аста-секин Отрадное ўрмони йўлидан дала бўйлаб кетаверди.

Ҳамма даладан худди юмшоқ гилам устида юргандай жимгина борар, баъзан йўлдан ўтилганда отлар кўлмак сувларни кечиб шалоплатиб қўярди. Туман ҳамон аста-секин ерга тушмоқда, ҳаво сокит, илиқ ва жимжит. Аҳёнда бирон овчининг ҳуштак чалиши, отларнинг пишқириши, ўз галасидан четга чиққан итга урилган қамчи товуши ётинг вангиллаши эшитиларди холос.

Бирон чақиримча йўл босгандан кейин Ростовларнинг рўпарасидан, туман орасидан, бешта отлиқ итлари билан намоён бўлди. Олдинда мўйловлари оппоқ, чиройли бир мўйсафид келмоқда эди.

Чол яқин келганда Ростов:

— Салом, амаки,— деди.

— Кўп яхши. Ўзим ҳам билувдим,— деди чол (бу одам Ростовларнинг узоқ қариндоши, унча бой бўлмаган қўшиларидан эди),— ҳавони кўриб сабринг чидамаслигини билувдим, жуда яхши қилибсан. Кўп яхши! Тезроқ бўла қол, бўлмаса ҳаш-паш дегунча кўз олдингдан бўри болаларини овлаб кетишади.

— Ўзим ҳам ўша ёққа боряпман. Нима қилдик, галани қўшиб юбормайликми? — деб сўради Николай.— Қўшашайлик...

Този итларнинг ҳаммасини бир галага қўшиб юборишиди. Чол билан Николай ёнма-ён кетишиди. Рўмолга бурканниб олган ва хурсандликдан кўзлари оловдай ёниб турган Наташа буларга етиб келди. Наташа билан бирга опасидан сира айрилмайдиган Петя, овчи Михайло ва энагаси қўймасдан Наташага қўшиб юборган брейтор¹ ҳам бор эди. Петя негадир кулар, огини ураг ва жиловидан тортарди. Наташа Арабчик номли қора отида баҳазур ўтиаркан, отни усталик билан жиловлаб борар эди.

Чол Наташа билан Петяга ҳўмрайиб қаради. У ов каби жиддий бир ишга бундай енгил-елли қарашни ёмон кўрарди.

¹ От минишни ўргатадиган муаллим.

— Салом, амаки жон, биз ҳам кетяпмиз,— қичқириди Петя.

— Саломга-ку салом-а, лекин итларни босманглар,— деди чол жиддий тарзда.

— Николенка, Трунила хўп ажойиб ит-да! Мени таниди,— деди Наташа яхши кўрадиган този ит ҳақида.

«Трунила аввало жўн ит эмас, този» — деди Николай ичиди ва синглисига жиддий бир тарзда қаради ва бу қарав билан шу пайт ўзи билан Наташа орасида қанчалик катта фарқ борлигини унга билдирамоқчи бўлди. Наташа буни фаҳмлади.

— Булар бирорвга халал беришади деб ўйламанг, амаки,— деди Наташа.— Биз бир чеккада қимир этмай турамиз.

— Жуда яхши қиласизлар, графинечка,— деди амаки.— Лекин эҳтиёт бўлинглар, тағин отдан йиқилиб тушманглар.

Юз саржин нарида Отрадное ўрмони оролдай бўлиб кўриниб турарди. Овчи итларни идора қиладиган кишилар ўрмонга етишди. Николай този итларни қайси томондан овга солиб юбориш ҳақида амаки билан қатъий бир қарорга келгандан кейин Наташага бир чеккароқдан жой кўрсатди ва ўзи чуқурликнинг у томонига ўтиб кетди.

— Ҳа, жиян, бўрининг каттасини кўзлаяпсанми,— деди амаки,— ҳушёр бўл, тағин қўлдан чиқариб кўйма.

— Қанақаси тўғри келса-да,— деди Ростов — Карай ҳид оляпти! — деди амакининг саволига жавобан. Карай қари ва хунук бир ит бўлиб, катта-катта бўриларни ёлғиз ўзи тутиб ном чиқарган эди. Ҳамма жой-жойига бориб турди.

Кекса граф ўғлининг овга ишқибоз эканлигини билиб, кечикишдан қўрқди ва итчилар ҳали овгоҳга бориб етмасдан, қизариб кетган икки бетини лорсиллатиб қора отлар қўшилган дрожкада ўз овгоҳига етиб келди, пўстинини тузатиб, ов аслаҳаларини тақди, ўзига ўхшаб қариб қолган Вифлянка лақабли силлиқ, тўқ ва ювош отига минди. Дрожкани қайтариб юборишди. Овчи бўлмаса ҳам ов таомилини яхши биладиган граф Илья Андреич бутазорнинг четига чиқди, тизгинни йиғди, эгарга дурустрсоқ ўрнаштида, ўзини овга тайёр сезиб, жилмайиб қайрилиб қарди.

Графнинг ёнида камердинери — бир оз оғирлашиб қолган эски чавандоз Семён Чекмаръ турарди. Чекмаръ эгасига ва отига ўхшаб семириб кетган уч бўрибосар итни

занжиридан ушлаб турарди. Иккита сезгир кекса ит занжирсиз чўзилиб ётарди. Юз қадамча нарида, ўрмоннинг четида графниң яна бир жиловдори — ўтакетган чавандоз ва ашаддий овчи Митъка турарди. Граф қадимги таомилга кўра овдан олдин қумуш қадаҳни тўлғазиб ов майи (запеканка) ичди, жиндайгина овқатланди ва бордо деган севимли виносидан ҳам ярим шиша ичib олди.

Илья Андреич вино ичганидан ва отда юрганидан сал қизарған, намланган қўзлари йилтиллаб турар, ўзи пўстинга ўралиб, эгарда ўтиаркан, кўчага олиб чиққани чоғланган гўдакка ўхшар эди.

Озғин юzlари буришиб қолган Чекмаръ ишларини саришта қилиб бўлиб, ўттиз йилдан бери хизматини қилиб, бирга яшаган хўжасига қараб турар ва унинг димони чоғлигини сезиб, яхшигина бир суҳбат бошланишини кутарди. Ўрмоннинг орқасидан яна учинчи бир киши секин чиқиб (бу ов қоидасини яхши биларкан шекилли) графниң кетида тўхтади. Бу соқоли оптоқ хотинча капот, бошига узун қалпоқ кийиб олган чол қизиқчи Настасья Ивановна ёди.

— Хой, Настасья Ивановна,— деди унга секин граф кўз қисиб: — Овни ҳуркистанг, Данило онангни кўрсатади-я.

— Ўзим биламан ... — деди Настасья Ивановна.

— Тисс! — деди граф ва Семёnga қараб: — Наталья Илиничнани кўрмадингми? Қаерда у? — деб сўради.

— У киши Петр Ильич билан бирга Жаров бурганзорида қолдилар,— деди Семён кулумсираб.— Қиз бўлиб туриб, овни шунча яхши кўрадилар-а!

— От минганини айтмайсанми, Семён,— деди граф,— эркакни ҳам йўлда қолдиради.

— Ҳа, одам ҳайратда қолади. Жуда чақон-а!

— Николушка қаёқда? Лядов ўрмонида юриптимикин?— деб сўради граф ҳамон шивирлаб.

— Ҳа, ўша ердалар. Овни қаердан бошлашни у киши яхши биладилар. Чавандозликини шунчалик ҳам сув қилиб ичиб юборганларки, баъзан Данило иккаламизнинг оғизимиз очилиб қолади,— деди Семён хўжасига бунақа сўзлар ёқишини билиб.

— Шунақа устами? Отга хўп ярашади-да!

— Худди эгарга қуйиб қўйғандай! Қайси куни Заварзин бурганзорида тулкини ҳуркитиб юбордик. Николай Ильич шу от ҷоптириб қувладилар-э, асти қўйинг, не-не

чавандозларни кўрдиму, бунақасини кўрган эмасман! Бунақаси йўқ!

— Бунақаси йўқ! — деди граф Семёnnинг сўзи дарров тамом бўлганига афсуслангандаи бўлиб.— Бунақаси йўқ,— деди у яна пўстинининг этагини қайириб тамаки қутисини оларкан.

— Қайси куни ҳаммамтиз ибодатхонадан тартиб билан чиқиб келаётган эдик, бирдан Михайло Сидорич,— деб Семён яна сўз бошлаган эди, сокит ҳавода вовиллаб ов кувлаётган икки ё уч тозининг овози эшитилди. Семён қулоқ сола бошлади ва дамини чиқармасдан, хўжасига бармоғини силкитиб, шивирлади.— Бўри болалари устидан чиқиб қолиши... Тўғри Лядов ўрмонига қувлаб кетишаштипти.

Граф юзида табассум, қўлида **тамакидон**, тамаки ҳидлашни ҳам эсдан чиқариб, узоққа, икки ўрмон туташган жойга қараб қолди. Итлар ҳургандан кейин Данилонинг бўриларга бурғу чалгани эшитилди. Бу итлар ҳам аввалги уч итга қўшилиб ҳура кетди; бу ҳуриш итларнинг бўри қуваётганлигини кўрсатар эди. Итчилар энди итларни олқишиламасдан қийқиришар ва бошқа овозларнинг ичидан Данилонинг гоҳ йўғон ва гоҳ чинқириб чиқаётган овози ажралиб турарди. Бу овоз гўё бутун ўрмонни тўлдириб ундан ҳам нарироққа чиқар ва узоқ-узоқ далаларга ёйилиб кетарди.

Бир неча дақиқа қулоқ солиб туришгандан кейин граф ва унинг жиловдори този итларнинг икки галага бўлинганини пайдади; жуда қаттиқ ҳураётган каттароқ бир гала узоқлаша бошлади, иккинчи гала эса, графнинг ёнидан ўтиб, ўрмон бўйлаб чопиб кетди. Данилонинг шу гала ичидаги қийқириб бораётгани эшитилиб турарди. Ҳар иккала галанинг ҳуриши бир-бирига қўшилишиб кетар ва яна узоқлашарди. Семён чуқур нафас олди ва ўралиб қолган ёш кўплакнинг занжирини тузатмоқчи бўлиб энгашди. Граф ҳам чуқур нафас олди ва қўлидаги тамакидонга кўзи тушиб, уни очди-да, бир чимдим тамаки олди.

— Орқангга қайт,— деб бақирди Семён ўрмон четига чиқсан кўплакка қараб. Граф чўчиб кетиб, қўлидаги тамакидонини тушириб юборди. Настасья Ивановна отдан тушиб, тамакидонни ердан олди.

Граф билан Семён уни кузатиб туришарди. Тўсатдан итларнинг ҳуриши шу қадар яқинлашиб қолдикি, итлар-

нинг акиллаши ва Данилонинг қийқириши уларнинг қулоғи тагидан эшитилаётгандай бўлди.

Граф қайрилиб қаради ва ўнг томонда Митъкани кўрди. Митъка кўзларини чақчайтириб графга қаради ва олға, ўнг томонга қаранг, деб шапкаси билан ишора қилди.

Митъка:

— Кўйма! — деб шундай бақирдики, худди бу сўз кўпдан бери томоғига тикилиб турган-у, ҳозир тўсатдан циқиб кетгандай туюлди. У итларни қўйиб юборди ва ўзи граф томонга от қўйди.

Граф билан Семён от чоптириб, ўрмон этагидан узоқлашди ва сўл томонда бўрини кўриб қолишиди. Бўри лапанглаб, секин-секин сакраб, уларнинг сўлроғидан, боя граф билан Семён турган ўрмоннинг чеккасига қараб бормоқда эди. Фазабланган итлар қаттиқ ҳуриди ва тўзид отларнинг оёғи остидан югуриб, бўрига ҳужум қилди.

Бўри тўхтади, нафас қисар касалига мубтало бўлгандай, дўнг пешана бошини зўрға буриб итларга бир қаради-да яна аввалгидай лапанглаб, бир-икки сакрадио думини ликиллатиб ўрмонга кириб кетди. Шу ондаёқ рўпарадаги ўрмон этагидан уч този йиглаётгандек инграб, биринкетин отилиб чиқди ва буларнинг ҳаммаси бўри кириб кетган жойга қараб чопди. Итлар ўтиб кетгандан кейин қайрилиб қолган финдик ниҳоллари орасидан Данилонинг терга пишган, кул ранг оти кўринди. Данило бели узун отга қизариб, терлаб кетган пешанасидаги оппоқ соchlари тўзиган ҳолда, бошяланг, олдинга энгashiб муштдайгина қалишиб ўтиради.

— Ҳаю! Ҳаю! — деб қичқиравди у. Графни кўрганда унинг кўзлари чақмоқдай ёниб кетди.

— Аттанг,— деди у графга қараб, қамчинини кўтариб.— Бўрини қўлдан бериб қўйдиларинг, овчилар! — деди ва хижолат бўлган, чўчиб кетган граф билан ошиқча гаплашиб ўтиришга ҳафсаласи қолмагандай, ахта отининг терлаб кетган биқинига жаҳл билан қамчилаб, аламини шундан олди-ю, този итлар кетидан от қўйиб кетди. Граф худди таъзир егандай кулумсираб қаққайиб туар ва шу кулумсираши билан гўё ўз ҳолига Семённинг раҳмини келтирмоқчи бўларди. Бироқ Семён йўқ: у буталарни оралаб, бўри кетидан от қўймоқда эди. Овчи итлар ҳам бўрини қува бошлади, бироқ бўри буталар орасига кириб кетди ва ҳеч ким уни қўлга тушира олмади.

Николай Ростов бу орада йиртқичнинг ўрмондан чиқиб қолишини кутиб, ўз жойида турганди. У шовқин-суроннинг дам яқинлашуви ва дам узоқлашувидан, товушини танийдиган итларининг ҳуришидан, итчиларнинг дам яқиндан ва дам узоқдан эшитилаётган овозларидан оролда ҳозир нима бўлаётганини англади. Ростов оролда чўги-бўри Борлигини, този итлар икки галага бўлинганини, шу атрофда итлар олқишлианаётганини ва бирон ёмон ҳодиса юз берганини биларди. У ҳар соқ шу томондан бўри чиқиб қолишини кутарди. Бу бўрининг қайси томондан чопиб чиқиши ва итлардан қанақа қилиб қочиши ҳақида у минг хил тахминлар қилди. Кута-кута ҳафсаласи пир бўлди. Шу бўри менинг рўпарамдан чиқиб қолса нима бўларкаи деб бир неча марта худога ёлворди. Арзимайдиган бир нарса учун зўр ҳаяжонга тушган кишилар худога қандай сифинса бу ҳам шундай бир ихлос ва эҳтирос билан худога ёлворди. «Эй, худо, шуни шундай қилсанг нима бўларкин? Сенинг азимлигингни ва бунақа нарсани сендан сўраб ўтириш гуноҳлигини биламан, лекин ҳар нечук бўлса ҳам худо ҳақи, шундай қилгинки, она бўри менинг олдимдан чиқиб қолсину Карай ҳув анави ердан қараб турган «амаки»нинг кўз олдида бўрининг бўғзидан ғиппа бўғиб олсин». Шу ярим соат ичида Ростов жавлираётган кўзлари билан ўрмон этагида қад кўтариб турган камшох икки дубга, қирғонини сув ювиб кетган чуқурликка, ўнг томондан, дараҳтлар орасидан қўриниб турган амакининг шапкасига минг марта қарандир.

«Йўқ, бу баҳт менга насиб бўлмас,— деди у ичида.— Насиб бўлса, нима қиларкан! Йўқ, бўлмас! Карта ўйинда ҳам, урушда ҳам ҳеч қачон омадим келган эмас». Шу лаҳзада кўзига Аустерлиц жангги ва Долохов кўриниб кетди. Николай жон-жаҳди билан ҳали ўнгга, ҳали сўлга қараб, итларнинг ҳуриши ва одамларнинг шовқин-суронига қулоқ соларкан, ўз-ўзига: «Умримда бир мартағина она бўри тутсам армоним қолмасди»,— деди. У яна ўнга қаради ва яйдоқ дала бўйлаб шу томонга бир нарса чопиб келаётганини кўрди. «Йўқ, бу бўри бўлмаса керак»,— деб ўйлади ва кўпдан бери орзу қилиб юрган нарсаси рўёбга чиқсан кишидай енгил нафас олди. Унинг буюк орзуси — осонгина, шовқин-суронсиз, тантанасиз рўёбга чиқди қолди. Ростов кўзларига ишонмади ва унинг бу шубҳаси бир лаҳзадан сал

ониқ давом этди. Бўри даладан чопиб келаётib, йўлидаги чуқурдан оғиргина сакраб ўтди. Бу йиртқич орқаси ола, қаппайтган қорни қизғимтил она бўри эди. У мени ҳеч ким кўраётгани йўқ, деб ўйласа керак, аста-секин чопиб келмоқда эди. Ростов дамини чиқармай, итларга қаради. Итлар бўрини кўрмасдан, ҳеч нарсани пайқамасдан, баъзилари ётган ва баъзи бирлари тикка турганди. Кекса Карай тиржайиб, сариқ тишларини шақиллатиб, ғазаб билан сонидан бурга ахтарар эди.

— Бос, ол! — деди Ростов шивирлаб. Итлар қулоқларини чимириб, занжирларини шиқирлатиб, сакраб туришди. Карай бутини қашиб, ўрнидан турди-да, қулоқларини чимириб, бир тутам туки осилиб турган думини ли-киллатди. Бўри ўрмондан узоқлашиб, шу томонга қараб чопиб келаётган чоғда Ростов ўзича: «Итларни қўйиб юборайми? Йўқми? — деб қўйди. Тўсатдан бўрининг афту башараси ўзгарди; умрида ҳеч қачон кўрмаган ва унга тикилиб турган одамзод кўзини кўриб, сесканиб кетди ва овчига томон бошини хиёл қийшайтириб, олға боришни ҳам, орқага қайтишни ҳам билмай тўхтаб қолди. Бўри ўзича: «Бор, нима бўлса бўлсин, олға!» — деди шекилли, ҳеч қаёққа қарамасдан лўкиллаб олға юрди.

Николай қаттиқ товуш билан:

— Бос!.. — деди ва унинг саман оти ўз-ўзидан шиддат билан тепаликка қараб чопаркан, чуқурдан ўтиб, бўрининг йўлини тўсди. Итлар ҳам шамолдай учиб, ундан ўзиб кетди. Николай на бақираётган товушини эшитар, на от чоптириб кетаётганини сезар, на итларни кўрар ва қаерга кетаётганини биларди; у фақат яна ҳам тезлаб, пастқамликдан тикка чолиб кетаётган бўрини кўради холос. Сағриси кенг ола ит Милька бошқа итлардан ўзиб кетди ва бўрига яқинлашиб қолди. Ана, етай деб қолди... Мана, ётди ҳам. Бироқ бўри унга бурилиб қаради ва Милька, одатдагича, унга ҳамла қилиш ўрнига тўсатдан думини кўтарди-ю, олдинги оёғини тираб қолди.

— Бос! Бос! — деб қичқирди Николай.

Шу онда қизил този Любим Милькадан сакраб ўтдию бор кучи билан ўзини бўрига ташлаб, унинг сонидан тишлади. Бироқ қўрқиб кетгандай, бўрини қўйиб юбориб нарёққа ўтди. Бўри кетини ерга қўйди, тишларини тиржайтириди ва яна ўрнидан туриб, олға қараб югурди. Унинг кетидан бир аршин орқада итлар қувиб кетди.

«Кетиб қолади! Йўқ-е, худо урдими», — деди ўзига Ни-

колай ҳамон хириллаган овоз билан итларни олқишиларкан.

У кўзларини жавдиратиб, бирдан бир умиди бўлмиш қари ити Карайни изларкан:

— Карай! Бос! — деб қичқиради, Қари ит бор кучини йигиб, иккала кўзи бўрида, унинг олдини тўсмоқчи бўлиб, ён томондан ҳалпиллаб чопарди. Бироқ бўрининг тез-тез сакраши билан итнинг ҳалпиллаб югуришиб суръатига кўра, Карайнинг мўлжали янглиш эканлиги кўриниб турар эди, Николай отини чоптириб ўрмонга яқинлашиб қолди, агар бўри шу ўрмонга кирса, қўлдан кетиши аниқ эди. Шу чоқ рўпарадан ити билан келётган бир овчи чиқиб қолди. Демак, ҳали умид бор, Николайга бегона, бошқа бир галадан бўлмиш каттакон чипор ёш ит бир сакраб бўрининг олдини тўси ва уни ағанатиб юборди. Бўри кутилмаган фавқулодда бир тезлик билан ўрнидан турдию чипор итга оғиз солди. Биқини ёрилиб, қонга беланганд кўпрак инграб муккаси билан йиқилди.

— Карайгинам! Отагинам!..— деб йиглади Николай.

Сонида бир тутам жуни осилиб ётган қари Карай бўрининг бир лаҳзагина тўхтаганидан фойдаланиб, беш қадам наридан унинг йўлини кесиб чиқди. Бўри худди хавфни пайқагандай, думини қисиб, Карайга бир хўмрайиб қарадиу яна аввалгидан ҳам тезроқ чопа кетди. Бироқ, шунда Николай қари ити Карайга бир нима бўлганини кўрди. Карай кўз юмиб очгунча ўзини бўрининг устига ташладио иккаласи думалаб, ўша ердаги чуқурга тушиб кетди.

Николай ит билан бўри чуқурда олишаётганини, итнинг остидан бўрининг оқ туки, узалиб ётган орқа оёғи, чимирилган қулоқлари ва энтикиб турган калласини (Карай бўрини бўғзидан тишлаб олган эди) кўрди; ўз севимли итини шу ҳолатда кўриш Николайнинг умрида ёнг бахтли лаҳзалардан эди. Николай энди эгарнинг қошидан ушлаб тушимоқчи ва бўрини ханжар билан чопиб ташламоқчи бўлаётган чогида тўсатдан бўри итларнинг тагидан бошини кўтарди ва олдинги оёқлари билан чуқур лабига тармашди. Бўри тишларини тиржайтириб (Карай уни қўйиб юборган эди), икки орқа оёғи билан сакраб чуқурдан чиқди ва думини қисиб, итларнинг ҳужумидан қутулиб яна олға қараб югорди. Жўйлари ҳурпайган Карай майиб ёки ярадор бўлган бўлса керак вўрга чуқурдан чиқди.

Николай умидсизлик билан

— Ё раббий! Нима ёмонлик қилувдим! — деб қичқирди.

Амакининг овчилари нариги томондан от қўйиб бўри-нинг йўлини тўсди ва итлари яна бўрини тўхтатиб ўраб олишди.

Ҳар гал бўри орқа оёғи билан ўтирганда Николай унинг жиловдори, амаки ва унинг овчиси бўри атрофида қийқи-рар, ҳайқирав, отдан тушмоқчи бўлар ва бўри қамалдан чиқиб қочмоқчи бўлгандада яна от чоптирав эди.

Данило бу ҳайқириқларни эшитиши биланоқ ўрмон чеккасига чиққан эди; Карай бўрини босганини кўриб, иш тамом бўлди, деб отини тўхтатди. Бироқ овчилар отдан тушмаганини, бўри яна қочиб қутулмоқчи бўлганини кўриб Данило бўрининг кетидан чолмай, Карай сингари унинг олдини тўсиб чиқмоқчи бўлди ва амакининг итлари бўрини иккинчи марта тўхтатганда, бўрига етиб олди.

Данило, чап қўлида яланғоч ханжар, отига устма-уст қамчи бериб, жимгина чопиб келмоқда эди.

Қўнфир бир от ёнидан пишқириб ўтиб, бирор отдан гур-силлаб ўзини ерга ташлагандан кейин Николай қараса, Данило итлар орасида узала тушиб, бўрининг қулогидан ушламоқчи бўлаётитти. Ишнинг тамом бўлгани итларга ҳам, овчиларга ҳам, бўрига ҳам маълум бўлиб қолди. Бўри қўрққанидан қулогини чимириб, туришга уринган эди, итлар яна унга ёпишди. Данило ўрнидан сал турди-да, худди чўзилишга ҷоғланаётгандай олдинга қалқиб, бутун оғирлиги билан ўзини бўрининг устига ташлади ва унинг қулогидан ушлаб олди. Николай ханжар билан бўрини ўлдирмоқчи бўлган эди, бироқ Данило шивирлаб: «Қўй, ўлдирма, тумшуғини бойлаб оламиз»,—деди ю кейин вазиятини ўзгартириб, оёғи билан бўрининг бўйнидан босди. Бўрининг оғзига чўп қўйиб, танғиб олишди, оёқларини боғлашди ва Данило уни у ёқ-бу ёққа думалатиб қўрди.

Овчилар чарчашган бўлса ҳам, лекин шоду хуррам, каттакон тирик бўрини ҳуркиб пишқираётган отнинг устига ташлаб, бўрига қараб акиллаётган итлар билан биргаликда қароргоҳга жўнашди. Икки ёш бўрини този итлар, учтасини шикори итлар тутипти. Овчилар ҳаммаси ўз овини олиб келди, қандай ов қилганини гапириб берди ва она бўрини томоша қилгани унга яқин келишди, бўри оғзида чўп, катта бошини осилтириб, қуршаб олган ит ва одамларга шиша сингари кўзлари билан қараб турарди. Одамлар қўл теккизганда бўри боғланган оёқлари титраб, ҳаммага ваҳшиёна ва шу билан бирга термилиб боқар эди.

Граф Илья Андреич ҳам етиб келиб, бўрига қўл теккизиб кўрди.

— Ўҳу, буни қаранг-а! — деди у.— Жуда катта-ку, она бўрими? — деб сўради у ёнида турган Данилодан.

— Ҳа, она бўри, тўрам,— деб жавоб берди.

Граф бўрини қўлдан чиқариб юборганини ва Данило билан тўқнашганини эслаб:

— Лекин ёмон ашаддий овчи экансан.— деди.

Данило индамади, фақат уялинқираб маъсум ва ёқимли табассум қилди.

VI

Кекса граф уйига жўнади. Наташа билан Петя ҳам дарров етиб борамиз деб ваъда беришди. Вақт ҳали эрта бўлгани учун овчилар яна овни давом эттиришди. Тушдан кейин този итларни пастқамликдаги қалин чакалакка қўйиб юбориши. Николай анғизда туриб, барча овчиларини кўриб турарди.

Николайнинг қаршисида кўкаламзор бўлиб, унинг овчиси мана шу кўкаламзордаги финдиқ бутасининг нариги томонида, чуқурликда турган эди. Този итлар қўйиб юборишлиши биланоқ Николай Волторин деган итнинг таниш овозини эшитди; бошқа итлар ҳам унга қўшилиб гоҳ жим бўлиб, гоҳ ҳуриб қува кетди. Бир дақиқадан сўнг тулки кўринди, деб оролдан товуш беришди ва итлар галаси пастқамликка тушадиган нишабликдан кўкаламзорга қараб чопди.

Николай пастқамликдаги чакалакзордан от чоптириб бораётган қизил телпакли итбон ва итларни кўриб турар, нариги томондаги кўкаламзорда ҳозир тулки кўринади, деб кутар эди.

Чуқурликда турган овчи қўзғалиб итларни қўйиб юборди ва Николай буталарни оралаб, думини ҳурпайтириб, қочиб бораётган қип-қизил, пастаккина ғалати бир тулкини кўрди. Йитлар тулкига етай-етай деб қолди. Мана, етди ҳам. Тулки айёрга қилиб, уларни ғафлатда қолдириш мақсадида, ўртада гир айлана бошлади ва пахмоқ думини ўйнатиб, борган сайин тез-тез айлана кетди. Кимнингдир оқити, ундан кейин қора бир иғ ўзини тулки устига ташлади, итлар аралашиб кетди ва ниҳоят тулкини қуршаб, хиёл тебрабиб туриб қолиши. Икки овчи от чоптириб итлар-

нинг олдига етиб келди, булардан бири қизил телпак, иккйинчи нотаниш, кўк кафтан кийган эди.

«Ўзи нима гап? — деди Николай ичидан.— Бу овчи қаёқдан пайдо бўлди? Амакининг овчиси эмас-ку!»

Овчилар тулкини итлардан қутқариб олишди ва анчагача уни отга ўнгармасдан туриб қолишди. Уларнинг олдидан қантариб қўйилган отлар турар ва итлар эса чўзилиб ётар эди. Овчилар қўл силтар, афтидан тулкини бир нима қилаётганга ўхшар эди. Ўша ердан бурғу садоси эшишилди, бу ёқалашиш ишорати эди.

— Илагиннинг овчиси бизнинг Иван билан уришаётганга ўхшайди,— деди Николайнинг жиловдори.

Николай синглиси билан Петяни чақириб келгани жиловдорини юборди, ўзи дарров итчилар този итларни тўплайлётган ерга борди. Бир неча овчи ёқалашаётган овчиларга томон от қўйиб кетди.

Николай отдан тушди, етиб келган Наташа ва Петялар билан бирга иш нима билан тамом бўлишини кутиб, този итлар олдидан тўхтади. Ёқалашаётган овчи тулкини отига ўнгариб, ўрмон четидан чиқди ва ёш хўжаси олдига келди. Ўзоқдан шапкасини олиб, ҳурмат билан гапиришга уринган бўлса ҳам, лекин ранг-кути ўчиб газабдан энтикоқда эди. Бир кўзини уриб кўкартирган бўлсалар ҳам, афтидан буни ўзи сезмаганга ўхшар эди.

— Ҳа, нима гап ўзи? — деб сўради Николай.

— Буни қаранг-а, бизнинг итлар овлаган овни у тортиб олар эмиш! Тулкини-ку, менинг кул ранг қанжифим босди. Ана гапу! Тулкини олар эмиш! Мен унга кўрсатиб қўйдим. Тулкини ўзим ўнгариб олдим. Мана бунга тобинг қалай? — деди овчи худди ҳали ҳам душмани билан гаплашаётгандай ханжарини кўрсатиб.

Николай овчига индамади, синглиси билан Петядан мени шу ерда кутиб туринглар, деб илтимос қилди-да, ўзи душманларни бўлмиш Илагиннинг овчилари турган жойга қараб кетди.

Голиб овчи бошқа овчилар олдига бориб отдан тушди ва сўзларига зўр мароқ ва хайриҳоҳлик билан қулоқ солаёғган кишиларга ўз ботирлигини ҳикоя қилиб берди.

Воқеа шундай бўлган эди: Ростовлар билан уришиб қолган ва судлашиб юрган Илагин Ростовларга қарашли ўрмонда ов қилиб юрган экан, ҳозир Ростовларни кўриб, буларнинг или босган овга атайн ўз итини солдириб юборипти.

Николай ҳеч қачон Илагинни кўрган эмас, лекин ўз мuloҳаза ва муҳокамаларида одатан ўрта мавқе тута билгани учун, эшитган миш-мишларига кўра, бу помешчикни ниҳоят даражада ёмон кўрар ва уни ашаддий душмани деб ҳисоблаб юрар эди. У ҳозир қамчинини маҳкам ушлаб, ўз душмани билан дурустроқ қўалашиш мақсадида қаҳргазаб билан Илагинга томон от қўйиб кетди.

Ўрмондан чиқиши биланоқ қаршисидан қундуз телпак кийган, чиройли қора от мингани ғемиз бир барин чиқиб қолди, уни икки жиловдор кузатиб келмоқда эди.

Николай душманим деб билган одами басавлат, хуштавозе ва айниқса ёш граф билан танишиш иштиёқида бўлган бир барин экан. Илагин Ростовга яқин келиб, эҳтиром юзасидан бошидан қундуз телпагини олди, овчилар ўтасида юз берган бу ҳодисага тағсусуф билдириди, бошқаларнинг ити овлаган овга ўз итини қўйган овчисига жазо беражгини айтди ва Ростовни ўзига қарашли ўрмонда овқилишга таклиф қилди.

Наташа акам бирон ёмон иш қилиб қўймасин, деб ҳаяжон билан Николайдан сал орқароқда бормоқда эди, бироқ иккала душманни жуда қуюқ салом-алик қилганини кўриб, кўнгли жойига тушди ва бўларнинг олдига келди. Илагин Наташани кўриб, қундуз телпагини яна ҳам баландроқ кўтарди ва жилмайиб, графиня ўз ҳусн латофатлари ва овга ишқибоз бўлганликлари билан Дианага ўхшаб кетадилар, мен бу кишининг гўзалликлари ҳақида кўп эшитганман, деди.

Илагин овчисининг гуноҳини ювмоқчи бўлиб, Николайнинг бу ердан бир чақирим нари, тепалик әтагидаги ўрмонига бирга овга боришини жуда-жуда сўради. Айтишига кўра, у ерда қуён кўп, Илагин ўзи овламоқчи бўлиб асрраб юрган экан. Николай унинг таклифини қабул қилди ва овчилар икки баравар кўпайишиб йўлга тушди.

Илагиннинг тепалик әтагидаги ўрмонига даладан бориши керак эди. Овчилар қатор тизилиши. Хўжалар ёнма-ён кетишли. Амаки, Ростов, Илагин бир-бировининг итига суқланиб қарар ва кўзларини жовдиратиб бу итлар орасидан ўз ити билан рақобат қила оладиганни излар эди. Николай Илагиннинг итлари орасида кичкина ва ориққина бўлса ҳам лекин жуда чайир, тумшуғи узун, қора кўзлари бўртиб чиқсан олақанжиқ итни кўриб оғзи очилиб қолди. У Илагиннинг итлари кўп яхши деб эшитган эди, ҳозир бу чи-

ройли олақанжиқни кўриб, унинг ўз Милькаси билан рақо-
бат қила олишига кўзи етди.

Илагин бу йилги ҳосилот тўғрисида суҳбатлашиб бора-
ётган чоғда Николай унга олақанжиқ итни кўрсатиб,
назари илмагандай:

— Итингиз чакки эмас, олғирми? — деди.

Илагин лоқайд товуш билан:

— Буми? Ҳа, ёмон эмас, олғир,— леб қўйди. Ерза деган
бу итни у қўшнисидан ўтган йили уч хонадон уйи ити ба-
далига олган эди.— Бу йил бизда ҳам ҳосилнинг мазаси
йўқ денг, граф,— деди Илагин давом этиб. Кейин ёш граф-
нинг назокатига жавобан назокат кўрсатмоқчи бўлиб,
унинг итларини кўздан кечирди ва семизлиги билан кўзга
ташланган Милькани кўрсатиб:

— Сизнинг ҳам бу олачипорингиз чакки эмас! — деди.

— Ҳа, дуруст, ёмон чопмайди,— деди Николай. «Қани
энди, ҳозир шу далада бир каттакон қуён кўринса-ю мен
сенга бу ит қанақа ит әканлигини кўрсатсан»,— деди ичидা
ва қайрилиб жиловдорига қаради,— ҳозир ким қуён топса,
бир сўм бераман,— деди.

— Мен бир нарсага ҳайронман,— деб давом этди Ила-
гин.— Нега баязи овчилар бирорларнинг ити ва овига
ҳасад қилиб юришаркин? Мен бўлсан, граф, ов қилишдан
кўра мана шунаقا гашт қилиб юришга кўпроқ ишқибоз-
ман... Шундай кишилар билан бирга сайр-саёҳат қилиб
юришдан яхши истироҳат борми (у Наташага қараб яна
бошидан қундуз телпагини олди), қанча овладинг, деб
терисини санаб ўтиришга ҳушим йўқ.

— Ҳа, албатта.

— Ёки нега менинг итим босмасдан фалончининг ити
босди, деб куюб ҳам юрмайман, мен итларнинг ов қуваёт-
ганини томоша қилиб ўтирсан бас, нима дедингиз граф?
Мен шундай деб ўйлайманки...

Шу чоқ орқада қолган бир итбоннинг:

— Ол-ол! — деган ҳайқириғи эшитилди. У анғизнинг
баландроқ ерида тураркан, қамчисини кўтариб, «ол-ол!»
деб қичқиравди. (Бу ҳайқириқдан ва қамчи кўтаришдан
маълум бўлди, у пусиб ётган қуёнга дуч келиб қолипти).

— Қуён кўриб қолди шекилли,— деди Илагин бепар-
волик билан.— Нима қилдик граф, овлаймизми?

Николай унинг саволига жавобан:

— Ҳа, ўша ёққа бориш керак... Бирга овлаймиз-да! —
деди ва Ерза билан амакининг Ругай лақабли қизил итига

қаради. Унинг Милькаси бу иккала ит билан сира ҳам рақобат қилолмасди. У Илагин ва амаки билан бирга қуён кўришган томонга қараб бораркан, ўзича: «Хайр, энди бўлганича бўлди, булар Милькамни қулоғидан айирмаса гўрга эди» — деди.

Илагин қуённи кўриб, қолган овчининг олдига бориб:

— Жуда каттами? — деб сўради ва ҳаяжон билан Ерзага қараб ҳуштак чалди.

— Сиз ов қилмайсизми? — деди у шумшайиб бораётган амакига қараб:

— Мен суқулиб нима қиласман,— деди амаки.— Сизнинг ҳар бир итингиз бир қишлоқ бадалига олинган, минг сўмлик ит. Сиз овга солаверинг, мен томоша қилиб тураман.

— Ругай! Маҳ, маҳ! — деб чакирди Илагин,— Ругаюшка! — деб юборди яна у беихтиёр, шу эркалаш билан бу итни яхши кўриши ва бутун умиди шу итда эканини ифодалаб. Наташа иккала чолни ҳам, акасини ҳам ичдан ҳаяжонда эканини кўриб ўзи ҳаяжонга тушди.

Овчи тепаликда қамчисини кўтариб турган эди. Хўжалар ўша томонга аста-секин йўл олишди. Уфқда бораётган тозилар қуён ётган еридан бошқа томонга бурилди, хўжалари қолиб, овчилар ҳам ўша томонга бурилишди. Ҳамма аста-секин салобат билан бормоқда эди.

Николай қуённи кўриб қолган овчига юз қадам яқин борганда:

— Қайси томонга қараб ётипти? — деб сўради. Бироқ овчи жавоб беришга улгуролмай, эрта эрталаб қаттиқ совуқ бўлишини сезган қуён ётолмасдан ўрнидан сакраб турди ва қоча кетди. Бир гала този итлар ғуж бўлиб, ҳуришганича қуён кетидан қувлади. Бошқа шикорий итлар ҳам този итлар кетидан қуёнга қараб отилди. Аста-секин, товш чиқармай бораётган барча овчи итбонлар: — Тўхта! — деб итларни сурисиб, този ва шикорий итларни олқишилаб, дала бўйлаб кетишли. Осоишта Илагин, Николай, Наташа ва амаки итлар билан қуёнданд бўлак нарсани кўрмай, ов босаётган итларни бир лаҳза бўлса ҳам кўздан қочириб қўйишдан қўрқиб, шамолдай учиб боришишоқда эди. Қуён каттакон ва чаққон экан. У ўрнидан сапчиб туриши биланоқ қочмади, балки атрофдан эшитилётган шовқин-сурон ва тапура-тупурга қулоқ солди. Итлар яқинлашганга қадар у ўн мартача секин сакради, ниҳоят хавфни сезиб, қулайроқ бир томонни кўзлаганидан сўнг қулоқларини чимириб, жони борича чопди. У анғизда ётган олд томон-

даги ўтлоқ лой эди. Қуённи пайқаб қолган овчининг бўлак итлардан олдинроқда бораётган икки ити ҳаммадан бурун ўзини қуёнга отди; бироқ бу икки итнинг етишига анча қолганда Илагиннинг олачипор Ерзаси булардан ўзиб кетди, қуён билан орасида бир қадам қолганда ўзини қуёнга ташлади ва думидан тишлаб олдим деб гумон қилиб, думбалоқ ошиб кетди. Қуён ўзини бир ўнглаб олди-ю, яна аввалидан ҳам чаққонроқ чопди. Энди кети катта, олачипор Милька Ерзадан ўзиб қуёнга етай-етай деб қолди.

Шу онда қувониб кетган Николайнинг:

— Милюшка! Жигарим! — деган овози эшитилди. Милька ҳозир қуёнга етиб, уни тишлаб олмоқчи эди, бироқ қуёнга етиб, ундан ўзиб кетди. Қуён тўхтади. Чиройли Ерза яна ўзини қуёнга отди ва худди бу гал хато қилмайин, дегандай думига тумшуғи тегаёзган бўлса ҳам оғиз солмади.

Илагиннинг ўзгарган, йиғламсираган товуши эшитилди:

— Ерзенка! Жоним!

Лекин Ерза унинг ёлворишини эшитмасди. Итлар босадиган чорда қуён бир сакрадио ўзини анғиз билан ўтлоқ орасидаги увотга ташлади. Яна Ерза билан Милька қўш отга ўхшаб ёнма-ён югуриб, қуёнга яқинлашди; аммо уватда қуённинг югуриши осонлашди, шунинг учун итлар орқа-роқда қолди.

Шу чоқ яна бир овоз:

— Ругай! Ругаюшка! — деди ва амакининг Ругай лабли қизил ва дўнгпешана ити бўйини чўзиб, белини эгиб, олдинда баравар чопаётган иккала итга етиб олди, улардан ўтди, бор кучини йиғиб жуда тез суръат билан югуриб қуёнга етди-ю, уни йўлдан четлатиб, ўтлоқка қочирди ва тиэзасигача лой кечиб, қаҳр-ғазаб билан унинг кетидан яна ҳам тезроқ чола кетди ва қуён билан бирга дўмбалоқ ошиб лойга белангани кўринди. Итлар қуённи ўраб олишди. Бир дақиқадан сўнг овчилар ғуж бўлиб турган итлар олдига етиб келишди. Суюниб кетган амаки отидан тушдию қуённинг тўпифини кесди. У қони оқсин деб қуённи силкитаркан, атрофига бесаранжом кўз югуртирас, ўзини қандоқ тутишини ва нима дейишини билмай, ўзича: «Ана бу яхши бўлди... Мана буни ит деса бўлади... бир сўмлигини ҳам, минг сўмлигини ҳам бир чўқиша қочирди. Кўп яхши!» — дерди у энтикиб ва худди бирорни сўкаётгандай атрофига бокиб: гўё ҳамма унинг душмани, ҳамма уни алдаб келган эди-ю, ниҳоят ўзини кўрсатиш унга

энди мұяссар бўлган эди. «Мана минг сўмликларинг! Кўп яхши!»

— Ругай, ма! — деди у қуённинг тупроққа беланган оёғини итга ташлаб.— Маҳ! Ош бўлсин! Кўп яхши!

Николай ҳам ҳеч кимнинг сўзига қулоқ солмай, ўзининг гапини ҳам бирор эшитиш-эшитмаслигига эътибор, қилмай:

— Менини ҳам боплади, ёлғиз ўзи уч марта қуёнга етиб олди,— деб қичқиради.

Илагиннинг жиловдори:

— Оббо, нима қипти, қуённинг ёнидан ўтиб кетди-ку!— деди.

— Қуён йўлдан тойғандан кейин ҳар қанақа жайдари ит ҳам боса олади-да,— деди қизарган, от чоптириш ва ҳовлиқишидан нафаси тиқилиб қолган Илагин. Шу пайт Наташа ҳам нафасини ростлаб олмасдан хурсандликдан шундай чинқириб юбордики, қулоқлар қоматга келди. Бошқа овчилар бир-бирига сўз бермай ифода қилаётган хурсандликни Наташа шу чинқириқ билан ифодалади. Бу чинқириқ шу қадар ғалати эдик, агар бошқа вақт бўлса ўзи ҳам бу ваҳшиёна товушдан мустар бўлар ва бўлак кишилар ҳам таажжубланарди. Амакининг ўзи қуённи боғлади, эпчилик билан уни отининг сағрисига ташлади-да, худди шу билан ҳаммани мазаммат қилган ва сизлар билан гаплашиб ўтиргани фурсат йўқ, дегандай отига минди-ю жўнаб қолди. Ҳамманинг тарвузи қўлтиғидан тушиб таҳқирланган ҳолда жўнаб кетишиди ва анчагача ҳеч ким аввалги ҳолатига келолмади. Булар анчагача лойга беланган, букри қизил Ругайга қараб кетишиди. Ит занжирини шиқиллатиб, ғолибларга хос осудалик билан амакининг кетидан бормоқда эди.

Николайнинг назаридаги бу ит «ов босиши бўлмаса, мен ҳам бошқа итлар сингари бир итман, лекин овга келганда менга ета олмайсизлар» — деб турарди.

Хийладан кейин амаки Николайнинг олдига келиб, унга сўз қотганда Николайнинг боши осмонга етди, чунки Николай шунча ишдан кейин амаки мени назар-писанд қилмас, деб ўйлаган эди.

VII

Кечқурун Илагин Николай билан хайрлашиб, уйига кетди. Николай овга қизиқиб ўз ҳовлисидан жуда узоқ-

лашиб қолгани учун амакининг таклифига кўниб, овчилари билан бирга унинг Михайловка деган қишлоғида туайдиган бўлди.

— Агар меникига борсаларинг, кўп яхши бўларди,— деди амаки уларга.— Кўряпсизларми, ҳаво рутубатли. Меникида дам олардиларинг, графинюшкани дрожкада олиб боришарди.— Амакининг таклифи маъқул бўлди, дрожка олиб келгани бир овчи Отрадноега юборилди-да, Николай Natasha билан Петяни олиб амакиникига жўнаб кетди.

Катта-кичик хизматкорлардан беш киши хўжаларни қарши олгани кўча эшигига югуриб чиқди. Ўнларча ёшиқари, хотин-халаж овчиларни томоша қилгани орқа эшикдан каллаларини чиқариб қараши. Natasha дай ойимбека қизнинг от миниб келгани амакининг хизматкорларига шу қадар қизиқ туюлдики, улар ҳатто уялиб-нетиб ўтирамасдан Natasha нинг олдига келишди, унинг кўзларига қараши ва худди одам тилини билмайдиган, унинг ҳақида нима деса барibir тушунмайдиган бир ғалати нарсани кўраётгандай унинг ҳақида гапира кетишиди.

— Аринка, буни қара, бир ёnlама ўтирипти! Ўзи ўтириптию этаклари осилиб ётипти!.. Кўлида бурғу ҳам бор-а!

— Ё алҳазар, пичоини қара...

— Татар қизидир-да!

— Нечук думбалоқ ошиб тушиб кетмадинг? — деб сўради бир довюрак қиз Natasha дадан.

Амаки ёғочдан солинган ва дарахтлар ўртасида қолиб кетган чоғроқ қўраси олдига келиб, отдан тушди-да, хизматкорларини кўздан кечириб бўлгандан кейин, меҳмонлар билан овчиларни қабул қилгани ҳамма нарсани тайёр қилинглар, ошиқча кишилар кетсин, деб бақириб амр-фармон берди.

Ҳамма ҳар томонга чопиб кетди. Амаки Natashaни отдан туширди ва қўлидан ушлаб, шалоқ пиллапоядан чиқариб кўйди. Ёғоч уйнинг деворлари шувалмаган, ичи унча тоза эмас, бу уйда турувчилар уйни тоза тутишга ҳафсаласи йўқлиги кўриниб турган бўлса ҳам, лекин уйни ифлос деб бўлмас эди. Даҳлиздан олма ҳиди анқиб тураг, деворларга бўри ва қуён терилари осиб қўйилган эди.

Амаки меҳмонларни даҳлиз орқали стол ва қизил стуллар қўйилган кичкинагина залга, ундан кейин давра стол ва диван қўйилган меҳмонхонага, у ердан титилиб кетган

диван қўйилиб, ислиқи гилам тўшалган, деворларига Суворов, амакининг ота-онаси ва ўзининг мундир кийиб олдирган сурати осиб қўйилган кабинетига олиб кирди. Бўлмадан тамаки ва ит ҳиди анқиб туради.

Бўлмада амаки меҳмонларга, баҳузур ёзилиб ўтиринглар, дедиу ўзи чиқиб кетди. Ругай орқасидаги лойи ҳали тозаланмаган ҳолда, бўлмага кирди ва диванга ётиб, тили ва тиши билан ўзини тозалай бошлади. Бўлманинг эшиги йўлакка очилар, йўлакда эса пардалари йиртилиб кетган тўсиқ кўриниб туради. Тўсиқнинг орқасидан хотин кишининг кулгиси ва шивирлаган товуши эшитиларди. Наташа, Николай ва Петя ечиниб диванга ўтиришди. Петя ёнбошлиб дарров ухлаб қолди. Наташа билан Николай жим ўтиришарди. Уларнинг юзлари чўғдай ёнар, қоринлари оч бўлса ҳам, кайфлари чоғ эди. Ака-сингил бир-бираига қараб ўтиришарди (овдан кейин бўлмада ўтириб, Николай синглисидан эркак сифатида афзал эканлигини кўрсатишни ошиқча деб билди); Наташа акасига қараб кўз қисди ва ака-сингил ўзларини тута олмай ва кулишга баҳона топгани ҳам улгурга олмай хоҳолаб юбориши.

Кўп ўтмай, амаки казакин, кўк чоловор ва кичкинагина ётик кийиб уйга кирди. Наташа илгарилари Отрадноеда амакини шу кийимда кўрганда кулиб, мазах қилган эди, ҳозир эса бу кийим назарига оддий сюртук ва фракдан қолишмайдигандай кўринди. Амакининг ҳам кайфи чоғ эди. У ака-сингилнинг кулгисига наинки хафа бўлди (у, менинг турмушимдан бирор кулиши мумкин, деган гапни хаёлига ҳам келтирмас эди), балки буларнинг сабабсиз кулгисига ўзи ҳам қўшилди.

— Оббо, кичкина графиня-еї, мен сиздай қизни сира кўрган эмасман,— деди у ва узун чўбиқли бир трубкани Ростовга узатди, калтароқ кесилган бошқа биттасини одатдагича бармоқлари орасига қистирди.— Куни бўйи эркак кишидай отда юриб чарчамади-я!

Амаки кирганидан кейин, ҳаял ўтмай, оёқ шарпасига кўра яланг оёқ бир қиз эшикни очди, уйга семиз, юзлари қип-қизил, қирқ ўшларга борган, бафбақалари осилиб турган, қалин лаблари қип-қизил чиройли бир аёл патнис кўтариб кирди. Хотин очиқ чеҳра ва жозибали бир ҳаракат билан меҳмонларга боқди ва таъзим қилди. Амакининг экономкаси бўлмиш бу хотин ўзи семиз, қорни ва кўкраги олдинга чиқсан, боши орқага кетган бўлса ҳам енгил қадам босар эди. У келиб патнисни столга қўйди, оппоқ ва сўл-

қилдоқ қўллари билан шиша, газак ва таомларни столга апил-тапил териб бўлгач, эшик олдига бориб, жилмайиб турди. Бу хотин шу туриши билан Ростовга гўё: «Мана, кўрдингми! Амакинг қанақа киши эканлигини энди билдингми?» — деб турар эди. Нега билмасин, фақат Ростов эмас, балки Наташа ҳам Анисья Фёдоровна кирганида амакининг қоши нима учун чимирилганлигини, лабига хиёл ажин солтани мамнун табассумнинг маъносини англаған эди. Патнисда салат, вино, қўзиқорин, қора ундан ёпилган ёғли нон, хом асал, асалдан қилинган ичимлик, чақилган ва чақилмаган ёнғоқ ва ёнғоқ ҳолва бор эди. Кейин Анисья Фёдоровна асал ва шакар мураббоси, чўчқа пешноби ва ҳозиргина қовурилган товуқ келтириб қўйди.

Буларнинг ҳаммасини Анисья Фёдоровнанинг ўзи тайёрлаган ва ўзи пиширган. Буларнинг ҳаммасидан Анисья Фёдоровнанинг диди ва пазандалиги кўриниб турарди. Буларнинг ҳаммаси Анисья Фёдоровнанинг озодалиги, фаҳм-фаросати ва меҳмондўстлигини кўрсатиб турарди.

Анисья Фёдоровна столдаги емишлардан Наташа олдига олиб қўяркан:

— Қани, олинг, графиня! — деди, Наташа ҳамма нарсадан еди. У худди мунақа ёғли нон, асал, ёнғоқли мураббо ва товуқни ҳеч қачон кўрмаган ва умрида емангандай эди. Анисья Фёдоровна чиқиб кетди. Ростов ва амаки ўтган ва бўлажак ов тўғрисида Ругай ва Илагиннинг итлари ҳақида гаплашиб, олча наливка ичиб, тамадди қилиб ўтиришди. Наташа кўзларини милтиллатиб, диванда буларнинг сўзига қулоқ солиб ётарди. У бир неча марта бирон нарса есин деб Петяни ҳам уйғотмоқчи бўлди, бироқ Петя алланима деб ғуринглади-ю, уйғонмади. Наташа бу ерда шу қадар баҳри очилиб хурсанд бўлдики, ҳатто дрожканинг тез келиб қолишидақ кўрқар эди. Тўсатдан чўкиб қолган жимликдан сўнг (одатдан ўз ёр-ошналарини биринчи марта чақирган кишилар уйида шундай бўлади) амаки меҳмоннинг хаёлига келиб турган сўзга жавоб бериб шундай деди:

— Мана шундай қилиб, умр кечириб юрибман... бир кун келиб, ўласан кетасан киши. Шундай бўлгандан кейин, ёмонлик қилиб нима қиласан?

Бу сўзларни айтаркан, амакининг юзи чуқур маънени ифода қилди ва ҳатто чиройли бўлиб кетди. Ростов шу он отаси вакўшниларининг амаки ҳақидаги мақтовларини беихтиёр яслади. Амаки бутун губернияда беғараз ва олижаноб бир дарвиш сифатида ном чиқарган эди. Уни оиласий ма-

салаларни ҳал қилгани чақиришар, васий қилишар, унга ўз сир-асрорларини айтишар, уни суд ва бошқа ишларга сайлашар, бироқ у жамоат ишларидан ҳамиша ўзини тортиб, куз ва кўкламни ахта отига миниб дала айланиш, қишини уйда ўтириш, ёзни эса тўқай бўлиб кетган боғида ёнбошлаб ётиш билан ўтказарди.

— Нега хизматга кирмайсиз, амаки? — деб сўради Ростов.

— Хизмат қиласр эдим, ташладим. Ишдан чиқиб қолганман. Миямга ҳеч нарса кирмайди. Хизмат сизлардан-да, менинг ақлим ожизлик қиласди. Ов бўлса — бошқа гап.

— Эшикни очиб қўйинглар! — деб бақирди у.— Нега ёпиб қўйдиларинг! — Амаки айтмоқчи «колидор»нинг охиридаги эшикдан овчи-хизматкорлар турадиган уйга кириларди. Яланг сёқ бир киши шапиллаб борди-ю, ўша уйнинг эшигини очиб қўйди. Йўлакдан музика садоси баралла эшитила бошлади: бирор мөҳирлик билан балалайка чалмоқда эди. Бу садога аллақачондан бери қулоқ солиб ўтирган Наташа дурустроқ эшитмоқчи бўлиб, йўлакка чиқди.

— Кучерим... Митъка чаляпти... яхши балалайка олиб берганман. Жон-дилим музика,— деди амаки. Амаки овдан қайтиб келганда Митъканинг овчилар бўлмасида балалайка чалиши расм бўлиб қолган эди. Амаки шу музикани яхши кўрар эди.

Николай бу музика менга жуда-жуда ёқди, деса худди айб бўладигандай, бир менсимаслик билан:

— Яхши! Жуда яхши чаляпти,— деб қўйди.

Наташа бу сўзни акаси қай тарзда айтганини сезиб:

— Жуда яхши чаляпти дейсизми? Яхшигина эмас, ажойиб, гўзал чаляпти,— деди таънаомуз. Амакининг дастурхонига қўйилган қўзиқорин, асал ва наливкалар, дунёдаги энг яхши ноз-неъматлар бўлгани сингари, бу музика ҳам шу лаҳзада Наташага музика санъатининг энг чўққисидай туюлди.

Музика садоси тиниши билан Наташа эшикка қараб:

— Сўраймиз, яна бирон нарса чалиб беринг,— деди. Митъка балалайкани созлади ва яна «Бариня» куйи янграб кетди. Амаки хиёл табассум билан бошини бир томонга қийшайтириб, музика садосига ҳузур қилиб қулоқ солиб ўтиради. Бариня куйи бир неча марта қайтарилди. Балалайка бир неча марта созланди ва шу оҳанг яна қайтарилди. Эшитувчилар бу куйни эшитган сари эшитгиси келар эди.

Анисья Фёдоровна кирди ва барваста жуссаси билан кесакига суюниб турди.

— Эшитяпсизми чалишини,— деди у Наташага, айнан амакининг табассумига ўхшаш табассум билан.— Жуда боллайди-да.

— Ўх, ана шу жойини боплалмаяпти-да! — деди түсатдан амаки қўл силтаб.— Бу жойини бошқачароқ чалиш керак, бошқачароқ!

— Вой, сиз ҳам чалишни биласизми? — деб сўради Наташа амакидан. Амаки индамай қулумсираб қўйди.

— Қара-чи, Анисьюшка, гитаранинг тори бутунми? Анчадан бери қўлимга олганим ҳам йўқ,— деди амаки.

Анисья Фёдоровна ўз хўжасининг амрини бажо келтиргани енгил-енгил одим отиб чиқиб кетди-ю, бирпасдан кейин гитарани олиб келди.

Амаки ҳеч кимга қарамасдан, гитаранинг чангини пуфлади, қоқ суяқдан иборат бармоқлари билан унинг қорнига чертиб, созлади ва креслога дурустроқ ўрнашиб олди. У артистона бир ҳаракат билан гитаранинг бўғзидан ушлади ва Анисья Фёдоровнага кўз қисиб, торни бир чертди-да, «Бариня»ни эмас, «По улице мостовой» деган бир машҳур қўшиқни аста-секин қойил қилиб бошлади. Николай билан Наташанинг ҳам қалби (Анисья Фёдоровна қалби сингари) шу музика мақомига жўр бўлди. Анисья Фёдоровна қизариб кетиб юзини рўмолча билан беркитди ва кула-кула уйдан чиқиб кетди. Илҳоми келиб кетган амаки боя Анисья Фёдоровна турган жойга қараб, ҳамон зўр диққат ва ҳафсала билан куйни чалмоқда эди. Куй авжига чиқиб, мақом тезлашганда амакининг юзида, айниқса оқарган муйловлари остида табассум аломатлари пайдо бўлди.

Машқ тамом бўлганда Наташа:

— Мунча гўзал, мунча гўзал! Яна бир нарса чалиб беринг, амаки, деб қичқирди ва ўридан дик этиб туриб, амакини қучоқлаб ўпди ва худди бу қандоқ бўлди дегандай «Николинъка, Николинъка!» деб акасига қаради.

Амакининг машқи Николайга ҳам жуда маъқул бўлди. Амаки бу куйни яна қайтарди. Гул-гул очилиб кетган Анисья Фёдоровна яна эшикда пайдо бўлди, унинг кетидан бошқа кишилар ҳам кўринди... Амаки қўшиқнинг «Муздай булоқ бошида, қиз тўхта деб қичқирар» — деган бандини чалди ва чаққон ҳаракат билан елкаларини ўйнатиб, гитаранинг қорнига бир чертдию тамом қилди.

Наташа ҳаёти худди шунга боғлиқ бўлгандай жон-дили билан:

— Яна битта, яна битта! — деб ялинди. Амаки ўрнидан турди. У гўё ҳозир икки кишидан иборат бўлиб, бири бу хушчақчақ кишига жиддий тарзда кулумсираб қўйди, хушчақчақ киши эса, соддалик ва салиقا билан барча қоидаларни ўрнига қўйиб, ўйинга ҳозирлана бошлади.

— Қани, жиян! — деб амаки гитара чаләётган қўли билан Наташага ишора қилди.

Наташа елкасидан рўмолини ташлади, югуриб амакининг олдига борди ва иккала қўлини белига қўйиб, ғамза қилди.

Муҳожир француз хотин тарбия қилган бу графинеч-канинг суюк-суюгига қандай қилиб, нечук бўлиб рус табиати бунчалик сингиб кетибди, бу муқомларни у қаердан ўрганипти! Бу мақомни *pas de châle* аллақачонлари сиқиб чиқариб ташлаши керак эди-ку? Бироқ ўйиннинг руҳи ҳам, услуби ҳам, ўша амаки кутгандек таҳлит қилиб, ўрганиб бўлмайдиган, айнан соф рус руҳи эди. Наташа ўрнидан туриб, тантана ва ифтихор билан муғомбirona жилмайгандা, шу куйга ўйнай олармикин, деб кўрқиб ўтирган Николай ва бошқалар, унинг ўйинини кўриб, кўнгиллари жойига тушди ва завқ билан томоша қилишди.

Наташа шу қадар ўхшатиб, шу қадар қойил қилиб ўйин туша бошладики, Анисья Фёдоровна ўйинга керакли рўмолчани унга дарров берди; нозик, зариф, шоҳи ва бархат кийиб ўсган, Анисьяга бегона бўлган Наташа Анисьянинг ўзига, унинг отасига, онасига, холасига ва ҳар бир рус кишисига хос бўлган нарсани туйганини кўриб, кулиб турган кўзларига ёш келди.

— Баракалла, графинечка,— деди амаки ўйнаб бўлгандан кейин хурсанд бўлиб кулиб.— Баракалла, жиян! Худо яхши эр берсин сенга.

— Аллақачон берган,— деди Николай кулумсираб.

Амаки ҳайрон бўлиб:

— А? — деди Наташага қараб. Наташа қувноқ табасум-ла бош ирғитди.

— Яна қанақа денг! — деди Наташа. Бироқ шу гапни айтиши билан хаёлига тамоман бошқа, янги бир фикр келди. Нега Николай «Аллақачон берган» — деб кулумсираб қўйди? У шунга хафамикин, хурсандмикин? Менинг Болконским бунақа хурсандчиликларни хушламайди ва билмайди деб ўйляяпти шекилли? Йўқ, бўлганда ҳаммасига

жуда яхши тушунарди. У ҳозир қаердайкин, деб ўйлади, Наташа ва тўсатдан юзи жиддий тусга кирди. Бироқ бу ҳолат фақат бир лаҳза давом этди ҳолос. У ўзича «Бу тўғрида ўйлаш керакмас», — деди-ю, яна кулумсираб амакининг ёнига ўтириди ва ундан тағин бирон нарса чалиб беришини сўради.

Амаки яна бир куй ва бир вальс чалиб берди, кейин пича жим туриб, бир йўталиб олгач, ўзи севадиган овчилар қўшиғини бошлади:

Кеча оқшомда илк бор
Ерни оппоқ қилди қор...

Амаки гап куйда эмас, сўзда, куй ўз-ўзидан келаверадиган нарса, сўзсиз куйнинг ўзи бўлмайди, куй фақат қўшиқнинг яхшироқ чиқиши учунгина хизмат қиласди, деган содда ҳалқ ақидаси билан қўйлар эди. Шунинг учун ҳам қўшларнинг сайрашига ўхшаш бу шуурсиз қўшиқ жуда чиройли ва ёқимли чиқарди. Наташа амакининг қўшиғига буткул мафтун бўлди. У арфа ўрганишдан воз кечиб, гитара ўрганишга жазм қилди. Наташа амакининг гитарасини сўраб олиб, ўша заҳоти бир куйни чалишга чоғланди.

Соат тўққиздан ошганда Наташа билан Петяни олиб кетгани линейка¹, дрожка ва буларни излагани чиқкан уч отлиқ келди. Келган одамнинг айтишига қараганда граф билан графиня буларнинг қаёқда қолиб кетганини билолмай, жуда хавотир бўлишипти.

Петяни ўликдай кўтариб чиқиб линейкага ётқизиши. Наташа билан Николай дрожкага чиқиши. Амаки Наташани ўраб-чулғаб, зўр меҳр-муҳаббат билан хайрлашди. Амаки буларни кўприккача пиёда узатиб қўйди, кўприк бузук бўлганлиги учун сувдан кечиб ўтиш керак эди ва овчиларга фонус олиб олдинда боришни буюрди.

— Хайр, жиянгинам! — деди амаки қоронғида. Бу овоз Наташа илгари әшитган овоз эмас, балки «Кеча оқшомда илк бор» деган куйни куйлаган овоз эди.

Улар ўтиб кетаётган қишлоқда чироқлар милтиллар ва тутун ҳиди келар эди.

— Хўп аломат киши-да, бу амаки! — деди Наташа катта йўлга чиқилганда.

— Ҳа,— деди Николай,— совқотаётганинг йўқми?

¹ Линейка - усти ёпиқ экипаж.

— Йўқ, мен жуда яхши боряпман, жуда яхши,— деди Наташа акасининг саволига таажжубланиб, иккови анчагача жим боришиди.

Тун қоронғи ва рутубатли, отлар кўринмайди, фақат лой кечгандა уларнинг оёқ товушларигина эштиларди.

Ҳаётниң турли-туман таассуротларини мунчалик зўр шавқ-завқ билан сезиб ва бу қадар тез ўзлаштирадиган бу ҳассос маъсум қалбдан нималар ўтаётпти экан? Нечук буларнинг ҳаммаси унинг қалбига сиғаётган экан? Наташа жуда хурсанд эди. Уйга озгина қолганда Наташа тўсатдан: «Кеча оқшомда илк бор» куйини куйлади. У йўл бўйи шу куйни эслашга тиришиб келган эди, ниҳоят эслади.

— Ахир эсладингми? — сўради Николай.

— Сен нимани ўйлаётган эдинг, Николенъка? — деб сўради Наташа. Иккови бир-бирига шу саволни беришни яхши кўрарди.

— Менми? — деди Николай эслаб.— Мен аввал қизил ит Ругай тўғрисида ўйладим: Ругай амакининг ўзгинаси. Ругай одам бўлганида амакини ўз олдидан бир қадамнари жилдирмас эди, чавандозлиги учун бўлмаса ҳам яхши одам бўлгани учун. Жуда яхши одам-а? Шундай эмасми? Сен ўзинг нимани ўйладинг?

— Менми? Шошма, шошма. Ҳа, мен аввал шуни ўйладимки, мана биз ҳозир уйга боряпмиз. Худо билади, бу қоронғида қайси томонга боряпмиз. Бордию Отрадноега эмас, ажойиб-гаройиб бир юрга бориб қолсак. Кейин яна шуни ўйладимки, йўқ, бўлак нарсани ўйлаганим йўқ.

— Биламан, ана уни ўйладинг,— деди Николай кулумсираб. Наташа унинг кулумсираганини сезди.

— Йўқ,— деди Наташа гарчи шу онда бўлак нарсалар билан бирга князь Андрейни ва амакининг ашуласи унга маъқул бўлишини ўйлаётган бўлса ҳам.— Ҳа, яна йўл бўйи Анисьюшканинг қандай яхши ўйнаб берганини ўйлад келдим,— деди Наташа. Николай Наташанинг ўз ўзидан қиқирлаб кулиб юборганини эшитди.

— Биласанми,— деди Наташа тўсатдан,— мен шуни биламанки, бунақа хурсандчилик, бунақа яхши истироҳат бўлак мұяссар бўлмайди.

— Бекор айтибсан-да, бўлмаган гап,— деди Николай ва «Хўпам синглим бор-да! Бундан бўлак бунақа дўстим ҳам, улфатим ҳам йўқ ва бўлмайди ҳам. Нега эрга тегяптикин? Доимо мен билан шунақа сайр-саёҳат қилиб юрса бўлмасмиди?» — деб ўйлади.

«Зап яхши одам-да Николай» — деди ўзича Natasha ҳам.

— Э! Мөхмөнхонанинг чироғи ҳали ҳам ёниб туриптику,— деди Natasha тун қоронғисида шуъла сочиб турган деразани кўрсатиб.

VIII

Граф Илья Андреич дворянлар оқсоқоллигини ташлади, чунки бу жуда серчиқим иш эди. Лекин унинг хўжалик ишлари ҳали ҳам ўнғарилгани йўқ. Natasha билан Николай кунда ота-онасининг махфий гаплашганини кўрар ва отабоболаридан қолган сердаромад ҳовли билан Москва ёнидаги мулкни сотиш тўғрисида қилаётган маслаҳатларини эшитишарди. Илья Андреич оқсоқолликни ташлагандан кейин келди-кетди камайиб, Отрадное ҳаёти илгаригига қараганда хийла тинч бўлиб қолган бўлса ҳам, ҳарқалай, катта ҳовли билан флигель одамга тўла, дастурхон ёзилганда лоақал 20 кишига ёзилар эди. Буларнинг ҳаммаси шу уйда яшаб, оила аъзосига айланган ёки графнинг ҳовлисида туриши зарурдай бўлиб қолган кишилар эди. Масалан, музикачи Диммлер ва унинг хотини, танца муаллими Фогель ва унинг бола-чақаси, шу уйда яшаб қариган қизкампир Белова ва бошқалар; Петянинг муаллимлари, қизларнинг собиқ мураббиялари ва ўз уйларидан кўра графникида яшащни яхшироқ ва қулайроқ деб билган бирмунча одамлар. Аввалгида унақа катта, меҳмондорчиликлар бўлмаса ҳам кундалик ҳаёт шундай ўтардики, граф билан графиня ҳаётни бусиз тасаввур қилолмас эди. Ов дов-даскасини Николай аввалгидан ҳам ошириб юборган, отхонада ҳали ҳам 50 та оту 15 та отбоқар, туғилган куилар нишонланганда ҳали ҳам қимматбаҳо тухфалар олинади, бутун уездга тантанали зиёфатлар берилади; граф Илья Андреич билан ҳариф бўлиб карта ўйнашга катта бир фойда чиқадиган иш деб қарайдиган қўшнилар билан кунда карта ўйналади ва юз сўмлаб ютқизилади.

Граф ўз ишларига ўргимчак уясига тушгандай ўралишиб қолган, лекин иши чалкашиб кетганига, борган сайин чалкашиб кетаётганига ишонмасликка ҳаракат қиласар ва шу билан бирга бу ўргимчак уяни узиб ташлашга ҳам, ё бўлмаса қутулиш учун сабр билан буни бартараф қилишга ҳам ўзини ожиз сезарди. Графиня меҳрибон қалби билан

болалари хонавайрон бўлаётганини, айб графда эмаслигини, унинг хулқан шундоқ бўлишдан бошқа чораси йўқлигини, (гарчи яширса ҳам) графнинг ўзи ва болаларининг хонавайрон бўлаётгани учун азоб чекаётганини сезар ва ёрдам бериш учун чоралар излар эди. Графиняниң хотинларга хос нуқтаи назаридан қараганда бу аҳволдан қутулишнинг бирдан-бир чораси — Николайни бирон бой қизга уйлантириш эди. Графиняниң сўнгги умиди шу эди. Агар Николай онаси топган қизга уйланмаса у вақтда ишнинг ўнгарилишидан буткул умид узиш керак. Графиняниң топган қизи — Жюли Каагина эди. Жюли жуда олижаноб бир ота-онанинг фарзанди бўлиб, Ростовлар уни болалигидан танирди. Акалари ўлгандан кейин Жюли, ота-онасининг мол-дунёси ёлғиз ўзига қолиб, бой қиз бўлиб қолган эди.

Графиня ўғлини Каагинанинг қизига уйлантириш ниятида Москвага — Жюлиниң онасига хат ёзиб, ундан жавоб олди. Каагина мактубида мен розиман, лекин у ёғи қизимга боғлиқ, деб жавоб қайтарган ва Николайні Москвага таклиф қилган эди.

Графиня бир неча марта ўғлига иккала қизимнинг ҳам бошини иккита қилдим, энди бирдан-бир мурод-мақсадим сени уйлантириб, келин кўриш деб кўз ёши қилди. Агар шу орзум рўёбга чиқса мен гўримда тинч ётардим, деди. Ундан кейин кўзлаб юрган бир нозанин қизи борлигини айтиб, уйланиш тўғрисида ўғлининг фикрини билмоқчи бўлди.

Гап келганда графиня Жюлини мақтаб қўяр ва Николайга байрам кунлари Москвага бориб ўйнаб келишни маслаҳат берарди. Николай бу сўзларнинг тагида нима борлигини фаҳмлаган эди. Шунинг учун бир куни, яна шундан гап очилгандан, онасини очиқроқ гапиришга даъват этди. Графиня ўғлига: «Энди ишларимизнинг ўнгарилиб кетиши сенинг Каагинага уйланишингга боғлиқ», — деди.

Николай ўзини олижаноб кўрсатмоқчи бўлиб:

— Э, агар мен бирон камбағал қизни яхши кўриб қолган бўлсан, сиз мол-дунё туфайли номусинг ва муҳаббатингдан кеч дермидингиз, ойижон? — деб сўради.

Бироқ Николай бу гап онасига қанчалик қаттиқ тегишини ўйламаган эди.

— Йўқ, сен менинг гапимга тушунмадинг, — деди ойиси гапини йўқотиб қўйиб. — Сен менинг мақсадимга тушунмадинг, Николенъка. Мен бахтли бўлишингни истайман—

деди графиня яна, лекин бу гапни чин кўнглидан айтмаёт-
ганини сезиб, чулдираб қолди ва йиғлаб юборди.

— Ойижон, йиғламанг, агар истагингиз шу бўлса, рўйи
рост айта қолинг. Сизнинг хурсандлигингиз учун мен
ҳамма нарсадан, ҳаётимдан кечишмни ўзингиз биласиз,—
деди Николай.— Мен сизни деб ҳамма нарсани ҳам, ҳатто
севгимни ҳам қурбон қиласман.

Бироқ графиня масалани бундай қўймоқчи эмас эди:
у ўғлиниң қурбон бўлишини эмас, балки ўзи унга қурбон
бўлишни истар эди.

— Йўқ, сен тушунмадинг. Кел, қўй бу гапни,— деди
графиня кўз ёшини артиб.

«Бордию мен бир камбағал қизни яхши кўрсам,— деди
ўзича Николай.— Нима, мол-дунё деб муҳаббатимдан, но-
мусимдан кечарканмани? Шу гапларни менга айтишга
ойимнинг тили қандай бордикин? Соня камбағал қиз бўл-
гани учун уни яхши кўролмас эканманми? Камбағал қиз
бўлгани учун унинг соғ муҳаббати ва садоқатини қабул
қилолмас эканманми? Қўғирчоқ Жюлидан қўра мен шу
Соня билан минг марта баҳтлироқ бўларман. Қалбим менинг
иҳтиёrimда эмас. Модомики Соняни яхши кўрар эканман,
демак, муҳаббатим менинг учун ҳамма нарсадан кучлироқ
ва юксакроқ».

Николай Москвага бормади ва графиня ҳам уйлантириш
тўғрисида бўлак оғиз очмади. Лекин графиня ўғли сепсиз
Соня билан кундан-кунга яқинлашиб бораётганини сезиб
хафа бўлар ва баъзан жаҳли чиқарди. Ҳамиша Соняга дўн-
ғиллаб юргани, ҳар баҳона билан унга ёпишгани, сизлаб,
«жонгинам» деб унинг жонини олиб юрганига ўзини-ўзи
койиса ҳам, лекин шундай қилмасдан тура олмас эди.
Эзгу графиня ҳаммадан қўра бу камбағал, қора кўз жияни
Соняниң мунчалик ҳалимлиги, мунчалик меҳрибонлиги,
ўз пушти паноҳларига мунчалик содиқ ва вафдор эканли-
гига, Николайнин жону дили билан яхши кўришига, бирон
тўғрида ҳам таъна қилгани ўрин йўқлигига жиғибийрон
бўлар эди.

Николайнинг отпускаси ҳам тамом бўлай деб қолди.
Бўлажак куёв князь Андрейнинг Римдан тўртинчи марта
мактуби келди. Князь Андрей ўз мактубида иссиқ иқлимда
тўсатдан ярам очилиб қолмаганида аллақачон йўлга чи-
қардим, энди янги йилнинг бошларигача туришга мажбур-
ман, деб ёзган эди. Наташа ўз қаллиfinи ҳамон аввалгидай
севар, бу севги ҳамон аввалгидай ҳассослик кўрсатарди.

Бироқ, тўртинчи ойнинг охиrlаріда айрилиқ билиниб, баъзан маъюс бўла бошлади ва бу маъюсликка қарши курашишга ўзини ожиз сезди. Наташа ўзига-ўзи ачинар, шундай кунлари айшу ишратсиз ва ёру ҳамдамсиз бекор ўтиб кетаётганига ҳайfi келарди.

Ростовларнинг уйи кўнгилсиз бўлиб қолди.

IX

Святки¹ байрами ҳам келди. Лекин Ростовларникида катта ибодатдан, қўни-қўшни ва хизматкорларнинг тантанили ва шу билан бирга жонга тегадиган табрикларидан, яни сарпо кийишдан бўлак ҳайит шарафига ҳеч нарса бўлмади, 20 даражалик совуқ бўлган шамолсиз ҳаво, кўзни қамаштирадиган қуёшли кун, юлдузлар чараклаған қишики тун эса шундай байрамни нишонлайдиган бир нарса бўлишини тақозо қилиб турарди.

Ҳайитнинг учинчи куни тушликдан кейин бутун хонадон уй-уйига тарқалди. Қуннинг энг зериктирадиган маҳали эди. Эрталаб қўшниларникига бориб келган Николай истироҳат бўлмасида ухлаб қолди. Кекса граф ўз **қабинетида** дам олиб ётар, Соня меҳмонхонадаги давра столда кашта тиккани нусха солиб ўтирас эди. Графиня карта очмоқда эди. Қизиқчи чол Настасья Ивановна маҳзун қиёфада, дераза олдидা икки кампир билан гаплашиб ўтирганди. Наташа уйга кирди, нима қиляпсан, деб Соняning олдига бориб, унинг қилаётган ишига қаради, кейин ойисининг олдига бориб индамай туриб қолди.

— Нега дайдиб юрибсан? — деди ойси.— Нима керак сенга?

— Ўша керак менга, ўша... Ҳозир, шу топда керак менга, — деди Наташа табассумсиз, кўзларини порлатиб.

Графиня, бошини кўтариб, қизига тикилиб қаради.

— Қараманг ойи, қараманг, ҳозир йиғлаб юбораман.

— Ўтири, ўтири,— деди графиня.

— Ойи, ҳозир уми менга топиб беринг. Нима учун мен шу аҳволда хароб бўлиб кетяпман, ойи?..— унинг дами ичига тушди, кўзларидан милдираб ёш оқди ва графиняга билинтираслик учун, лип этиб уйдан чиқиб кетди. Ү истироҳат бўлмасида бир оз ўйлаб тургандан кейин хизматкор

¹ Христианларнинг рождестводан бошлаб икки ҳафта давом эта-диган диний байрами.

қизлар туралган уйга кирди. У ерда қари оқсоч ташқаридан совқотиб, ҳансираб чопиб кирган қизчага алланима деб вайсаб ўтирган эди.

— Ўнаш ҳам эви билан-да,— дерди кампир.— Ҳар нарсанинг ўз вақт-соати бор.

— Қўй, Кондратьевна, ўйнасин,— деди Наташа.— Бор, Мавруша, ўйна!

Маврушага жавоб бериб, Наташа зал орқали даҳлизга чиқди. Даҳлизда бир қари ва икки ёш хизматкор карта ўйнаб ўтирганди. Наташа кириши билан улар ўйинни тұхтатиб ўринларидан туришди. «Буларга нима буюрсам экан?» — деди Наташа ичида.

— Никита, югуриб бориб!.. — «Қаёққа юборсамикин?» — Югуриб бориб, ҳовлидан хўрзни олиб кел! Миша, сен сули келтиргин.

— Озгина олиб келсам бўладими? — деди Миша жони кириб.

— Ҳа, бор, тезроқ бор,— деди чол.

— Фёдор, сен менга жиндай бўр топиб бер.

Наташа буфет ёнидан ўта туриб, гарчи чой вақти бўлмаса ҳам, самовар олиб киришни буюрди.

Ростовларнинг уйида буфетчи Фокадан баджаҳлроқ одам йўқ эди. Наташа ўз ҳукмини ўшангага ўтказишни яхши кўрар эди. Фока Наташанинг сўзига ишонмади ва дарҳақиқат самовар қўйиш керакмикин деб, сўрагани кетди.

— Бу ойимқиз-а! — деди Фока Наташага ёлғондан хўмрайиб.

Уйда ҳеч ким Наташа каби хизматкорларга мунчалик иш буюрмас ва уларни югуртирмас эди. У хизматкорларга лоқайд қарай олмас ва уларга иш буюрмасдан турса олмас эди. Шу иши билан Наташа гўё «қани, шундай қилсам хизматкорлар мендан хафа бўладими-йўқ», — деб уларни синаб кўрмоқчи бўларди, бироқ хизматкорлар ҳеч кимнинг амрини Наташанинг амри сингари бажонидил бажаришмас эди. Наташа коридордан аста-секин бораркан: «Нима қилсамикин? Қаёққа борсамикин?» — дерди ичида.

— Наастасья Ивановна, менга қаранг, мендан нима бино бўлади? — деб сўради Наташа рўпарасидан чиқиб қолган қизиқчи чолдан.

— Сендан бурга, игначи ва чигиртка бино бўлади, — деб жавоб берди қизиқчи чол.

«Э, худо-ей, ҳамон ўша гап-а! Ўзимни қаерга урсамикин-а? Ўзимни нима қилсамикин-а?» У чопқиллаб боло-

хонага чиқди. Болохонада Фогель хотини билан турарди. Фогелнинг уйида икки мураббий ўтирган, столга тарелкаларда ёнгоқ, бодом, майиз қўйилган эди. Мураббиялар Москвада арzonчиликми, Одессада арzonчиликми, деб нарху наво ҳақида гаплашиб ўтирас эди.

Наташа омонатгина ўтириди, қошларини чимириб, жиддий қиёфада уларнинг сўзига бирпас қулоқ солди-ю, кейин ўрнидан турди.

— Мадагаскар ороли,— деб қўйди Наташа. Ма-да-гаскар,— деди яна ва т-те Schossning «нима дедингиз?» деган саволига жавоб ҳам қайтармасдан чиқиб кетди.

Наташанинг укаси Петя ҳам болохонада эди. У кечаси мушак отмоқчи бўлиб, оғаси билан мушак ясамоқда эди.

— Петя! Петенька!— деди баланд овоз билан Наташа.— Мени пастга тушириб қўй.— Петя югуриб келиб, орқасини тутди, Наташа унинг бўйнидан маҳкам ушлаб орқасига минди ва Петя опасини опичлаб, лўкиллаб пастга туша бошлади.— Йўқ, керакмас, Мадагаскар ороли,— деди яна Наташа ва гурс этиб унинг орқасидан ўзини ташлаб, пастга тушиб кетди.

Наташа гўё қўл остидаги юртни айланиб, ўз ҳокимиятини синаб ва ҳамманинг фармонбардор эканлигига ишонч ҳосил қилгандай бўлса ҳам, ҳарқалай юраги сиқилаётганини сезди, залга кирди, гитарани қўлига олди, шкафчанинг орқасига, қоронғига ўтириди-да, Петербургда князь Андрей билан бирга кўрган операсидан эсида қолган бир парчани чалмоқчи бўлиб гитарани созлади. Сиртдан қулоқ солган киши бирон куйни дингиллатиб ўтиргандир-да, деб ўйлаши мумкин эди, бироқ бу садолар Наташанинг кўз олдида бир олам хотиротни гавдалантираш эди. У шкафчанинг орқасида, буфетнинг эшигидан тушиб турган ёруғликка тикилиб, гитара чалиб, хотиротга берилиб ўтирас эди. У хотирот гирдобига буткул фарқ бўлиб кетди.

Соня қадаҳ кўтариб залдан буфетга ўтиб кетди. Наташа буфетнинг қия турган эшигидан Соняга қаради ва унинг ўтгани ҳам, қия эшикдан тушиб турган ёруғлик ҳам назарига хотиротдай кўринди. «Ҳа, айнан шундай бўлган эди»— деди Наташа ичидা.

— Соня, шу қайси куй? — деди Наташа гитаранинг ўғон пардасини босиб.

Соня чўчиб кетиб:

— Вой, сен шу ердамидинг! — деди ва келиб гитарага қулоқ солди.

— Билолмадим. Бўрон эмасмикин? — деди Соня ҳато қилмадимикин, деб кавотир олиб.

«Ҳа, ўшанда ҳам Соня айлан шумака чўчиған, айнан шунақа желгим ва тортиниб жилтмайтан эди,— деди ичиди Наташа — ўшанда ҳам айлан шуидай... бу қизга бир нарса етмайди, деб ўйлаган эдим».

— Йўқ, бу Воденоидаги хордай, фаҳмлаяпсанми? — деди Наташа ва Соня дурустроқ тушунсин, деб хорнинг кўйини кўйлади.

— Қаёққа бординг? — деб сўради Наташа.

— Қадаҳнинг сувини янгилагани чиқувдим. Ҳозир нусха солиб бўламан.

— Сен ҳамиша бирон нарса билан бандсан. Мен ўзимни ҳеч нарса билан өвунтира олмайман,— деди Наташа.

— Николенъка қани?

— Ётилти шекилли.

— Соня, бор уйғот,— деди Наташа.

— Наташа ашула айтамиз, деб чақиряпти дегин,— Наташа ўтириб нега шу ҳолатга тушиб қолганини ва бу қандай ҳолат эканини ўйлади-ю, бироқ бу саволга жавоб беролмасдан ва жавоб бера олмаганига афсус ҳам қилмасдан, яна у билан бирга юрган кунларини ва унинг эҳтиросли кўзлар билан қараганини эслади.

«Вой, кошки тезроқ қелса экан. Ўша келадиган кун муссар бўлмас, деб қўрқаман. Ҳаммадан ҳам кўра ёшлигим ўтиб кетаётганини айтмайсизларми! Ҳозирги латофатим унгача йўқолади. Балки у бугун-эрта келиб қолар, балки аллақачон келиб меҳмонхонада ўтиргандир. Балки кеча келгандиру, мен эсимдан чиқариб қўйгандирман». Наташа ўрнидан турди ва гитарани қўйиб меҳмонхонага чиқди. Ҳамма оила аъзолари — муаллимлар, мураббиялар ва меҳмонлар чой столидаги чой ичиб ўтирган эди. Хизматкорлар стол атрофида тикка туради, князь Андрей эса йўқ эди. Ҳаёт ҳамон ҳар кунгидай давом этмоқда эди.

— Э, мана Наташа келди,— деди Илья Андреич Наташини кўргач.— Қани кел, ёнимга ўтири.

Бироқ Наташа отасининг олдига бормасдан, онасининг олдиди тўхтади ва худди бирорни излаётгандай атрофга қаради.

— Ойи! — деди Наташа.— Ҳозир уни менга топиб беринг, тезроқ топиб беринг.— Шундай деди ё зўрға ўпкасини тутди.

Наташа стол ёнига ўтириди-да, катталарнинг ва ҳозир

столга келиб ўтирган Николайнинг суҳбатига қулоқ солди.

«Вой тавба-е! Вой тавба-е! Ҳамон ўша одамлар, ўша гапу сўз. Дадам ҳам пиёлани худди ўшандагидай ушлаб, ўшандагидай чой пулаб ўтирибдилар!» — деди Наташа ичида, уйдагилар ҳамон бир хил, ўзгармай юргани учун юрагида пайдо бўлган нафратни сезиб.

Чой ичиди бўлгандан кейин Николай, Соня ва Наташа ўзлари яхши кўрадиган уйга—истироҳат бўлмасига кириб кетишиди; улар ҳамиша шу ерда бир-бирларига кўнгил сирларини айтиб ўтиришарди.

X

Истироҳат бўлмасига кириб ўтиргандан кейин Наташа акасидан сўради:

— Сенга ҳам баъзан шундоқ туюладими: гўё барча яхши ҳодисалар аллақачонлар бўлиб ўтиб кетгану энди ҳеч нарса бўлмайди. Ҳамма нарса одамни зериктирадигина эмас, балки ғуссага солади.

— Туюлиш ҳам гапми! — деди Николай.— Менга ҳамма нарса жойида, ҳамма хурсанду, аммо буларинг ҳаммасидан одамлар аллақачон тўйган ва энди ҳамма ўлиши керакдай туюлган эди. Польда бир куни сайиляга бормадим... У ерда музика чалинаётган эди... Шу қадар зерикдимки...

Наташа унинг сўзини оғзидан олиб:

— Ҳа, ҳа, бу ҳолатни биламан, биламан,— деди.— Мен кичкиналигимда шунаقا бўлган эдим. Эсингдами, бир куни олхўри туфайли жазо беришган эди. Сизлар ҳаммаларинг танцага тушган эдиларинг, мен эсам дарсхонада йиглаб ўтирган эдим, ҳеч эсимдан чиқмайди: мен ҳам хафа бўлган эдим, ҳам ҳаммага ачинган эдим, ўзимга ҳам. Ҳаммага, ҳаммага ҳам ачинган эдим. Ҳаммадан ҳам шуниси алам қилған эдик, мен бегуноҳ эдим. Эсингдами? — деб сўради Наташа.

— Эсимда,— деди Николай.— Мен кейин олдингга бориб, сени овунтирмоқчи бўлган эдим. Биласанми, жуда куюнган эдим. Ҳаммамиз ҳам жуда ғалати эдик. Менинг битта ўйинчоғим бор эди, ўшани сенга бермоқчи бўлган эдим, эсингда борми?

— Сенинг ҳам эсингда борми,— деди Наташа ўйчан табассум қилиб,— бир вақтлари, кичкиналик чоғимизда, анови эски ҳовлимиизда амаки бизларни кабинетига чақирган эди, қоронги эди, кириб қарасак кабинетда...

— Барзанги турган экан,— деди Никодай қувноқ табассум билан Наташнинг сўзини оғзидан олиб.— Эсдан чиқармиди? Мен ҳалигача билмайман, ўша ростдан ҳам барзангимиди, ё биз уни тушимизда кўрганмидик, ёки бизга ҳикоя қилиб беришганмиди?

— Ҳа, ўзи қора, тишлари оқ эди, бизга қараб турган эди.

— Соня, сизнинг ҳам эсингиздами? — деб сўради Николай.

— Ҳа, ҳа, шунаقا бир иш бўлган эди,— деди Соня тортиниброқ.

— Мен дадам билан ойимдан ўша барзангини сўраган эдим,— деди Наташа.— Улар, ҳеч қанақа барзанги йўқ эди, дедилар. Мана, сенинг ҳам ёдингда экан-ку!

— Наҳот эсимдан чиқса, тишлари кўз олдимдан кетмайди.

— Жуда ғалати, худди тушимда кўргандайман. Шунаقا нарсаларни яхши кўраман.

— Залда тухум юмалатиб ўйнаганимизда тўсатдан иккита кампир келиб гиламда айланга бошлагани эсингдами? Шунақа бўлганмиди? Ҳўп ўйнаган эдик-а?

— Эсимда. Ҳов дадам кўк пўстин кийиб, зинапояда милтиқ отганлари сенинг ҳам эсингда туриптими? — Учови кулумсираб, кўнгилсиз қарилик хотиротини эмас, балки туш воқеликка аралашиб кетадиган, узоқ бир замонлар бўлиб ўтган латиф ёшлик хотиротини шавқ-завқ билан эслаб, нимагадир қувониб, кулиб қўйишар эди.

Соня, гарчи шулар билан бирга ўсган бўлса ҳам, одатдагича, буларга қўшила олмас эди.

Булар хотирлайдиган нарсаларнинг кўпини Соня эслай олмас, эслай оладиган хотироти ҳам буларники сингари унинг қалбida поэтик туйғулар уйғотмас эди. У фақат Наташа билан Николайнинг шодлигига шод бўлар ва буларга ҳамнафас бўлишга тиришар эди.

Соня биринчи марта буларнинг уйларига келганидан гап очилгандагина у сухбатга қўшилди. Соняниг Николайдан қўрққанини, энага Николайнинг камзилчасидаги шнурни кўрсатиб, сени шунга тикиб қўямиз деб қўрқитганини гапириб берди.

— Ҳа, эсимда бор: сени карам остида туғилган деб айтишган эди,— деди Наташа,— бу гап ёлғонлигини билсан ҳам, ишонмасликка журъат қилолмаган эдим, хижолат бўлган эдим.

Шу пайт оқсоч қиз эшикдан бошйни тиқиб шивирлаб:

— Ойимқиз, хўрозни олиб келишди,— деди.

— Керак эмас, Поля, айт, олиб кетсин,— деди Наташа.

Истироҳат бўлмасида бораётган сұхбат вақтида Диммлер уйга кирди ва бурчакда турган арфа олдига борди. У мовут филофни очаётганида арфа диинглаб садо берди.

Меҳмонхонадан графинянинг:

— Эдуард Карлич, мосъе Фильдинг бир чалиб беринг, мен яхши кўраман,— деган овози эшишилди.

Диммлер чалишга ҳозирланди-да, Наташа, Николай ва Соняга қараб:

— Ёшлар, мунча ювош бўлиб ўтирибсизлар! — деди.

— Ҳа, фалсафа сотиб ўтирипмиз,— деди Наташа унга қайрилиб қараб. Сұхбат яна давом этди. Энди гап туш тўғрисида бораётган эди.

Диммлер арфа чала бошлади. Наташа секин, оёқ учida юриб, столдаги шамни ташқарига олиб чиқди ва қайтиб келиб яна ўз жойига астагина ўтириди. Уй, айниқса, улар ўтирган диван қоп-қоронғи, лекин катта-катта деразалардан тўлин ойнинг кумушдай шуъласи полга тушиб турар эди.

Диммлер чалиб бўлгандан кейин, арфани қўя қолишни ҳам, ёки яна бирон нарса чалишни ҳам билмай, секин-секин диинглатиб ўтирганда Наташа акаси билан Соняга яқинроқ силжиб деди:

— Биласанми, киши шунаقا ўйлайверса, туғилмасдан бурун дунёда нималар бўлганини ҳам билиши мумкин дейман...

— Бу метампикоза,— деди Соня. У ҳамма вақт яхши ўқир ва ўқиган нарсаларининг ҳаммасини эсида сақлар этди.— Мисрликларнинг ақидасига кўра, инсоннинг рухи асли ҳайвонда экан-у, ўлганидан кейин яна ҳайвонга қайтар экан.

— Йўқ, мен бунга ишонмайман, наҳотки бизнинг руҳимиз ҳайвонда бўлса,— деди Наташа музика тугаган бўлса ҳам шивирлаб.— Мен шуни биламанки, биз аллақаерда фаришта бўлганмиз, дунёни кўриб кетганмиз, шунинг учун ҳам ҳозир ҳаммаси эсимизда...

Диммлер секин буларнинг олдига келиб:

— Мумкинми, мен ҳам сұхбатларингга қўшилсан,— деди ва ўтириди.

— Агар биз фаришта бўлган бўлсак, нима сабабдан

тубан түшибмиз? — деди Николай.— Йўқ, бундоқ бўл-
маса керак.

— Нега тубан түшибмиз, ким айтди сенга? Фаришта
бўлган бўлмасак авваллари нима эканлигимни мен
қайдан биламан? — эътиroz билдирид Наташа.— Рух аба-
дий-ку ахир... агар мен абадий яшасам, демак мен илгари
ҳам яшаганман ва абадий яшайман.

— Лекин абадиятни тасаввур қилиш қийин,— деди
Диммлер. У гарчи ёшларнинг олдига назари илмай келган
бўлса ҳам, ҳозир худди шуларнинг ўзларидаи секин ва
жиддий гапира бошлади.

— Нима учун абадиятни тасаввур қилиш қийин экан?—
деди Наташа.— Бугун яшаётимиз, эрта ҳам яшаймиз,
ундан кейин ҳам яшаймиз, уч кун бурун ҳам яшаган
эдик.

— Наташа! Энди сенинг навбатинг. Бирон нарса айтиб
бер,— деди нариги уйдан графиня.— Нима, худди суиқасд-
чилардай ўтирибсанзлар.

— Ойи! Ашула айтгим келмаяпти,— деди Наташа,
лекин ўрнидан турди.

Ҳеч кимнинг ҳам, ҳатто қари Диммлернинг ҳам сух-
батни чала қолдириб, истироҳат бўлмасидан кетгиси кел-
мади. Наташа ўрнидан тургандан кейин Николай клави-
корд олдига ўтириди, Наташа одатдагича залнинг ўртасига
бериб, овоз яхши садо берадиган ерда турди ва онасининг
севимли куйни бошлади.

Ашула айтгим келмаяпти, деган бўлса ҳам у шундай
яхши ашула айтиб бердики, аллақачонлардан бери шундай
ашула айтган эмас, кейин ҳам узоқ вақт шундай ашула
айтгани йўқ. Граф Илья Андреич ўз кабинетида Митенъка
билан гаплашиб ўтирган эди, қизининг овозини эшитиб,
ўйнагани ошиқиб дарсини наридан бери тугатган боладай,
саркорга амру фармон бера туриб бирдан гапини йўқотиб
қўйди ва ниҳоят жим бўлди. Митенъка ҳам ашулага қулоқ
бериб, граф олдида кулумсираб, тикка туриб қолди. Нико-
лай кўзини синглисидан олмай, у билан бирга нафасини
ростларди. Соня ашулани тингларкан дугонаси билан
ўзи ўртасида бўлган бир дунё фарқни, салгина бўлса ҳам
дугонаси каби жозибали бўлиш жуда қийин эканлигини
ўйлар эди. Кекса графиня, ҳам хурсандликдан ва ҳам маҳ-
зунликдан кўзларига ёши олиб, жилмайиб ўтиракан, ҳар
замонда бир бош чайқаб кўяр эди. Графиня қизи тўғрисида,
ўзининг ёшлиги ҳақида, Наташанинг князъ Андрей билан

Бўлажак тўйи алланечук ғайри табиий ва қўрқинчлидай бўлиб кўринганлиги тўғрисида ўйлар эди.

Диммлер графинянинг ёнида ўтириб, кўзларини юмиб ашула тинглар эди.

— Графиня, бу европача ашула айта оладиган талант,— деди ниҳоят Диммлер,— ўқитишининг ҳеч кераклиги йўқ, ёқимлилигини, зарифлигини, кучини қаранг...

— Оҳ! Мен бу қизимдан жуда қўрқаман, жуда қўрқаман,— деди графиня ким билан гаплашаётганига эътибор ҳам қилмасдаң. Унинг оналик туйгуси Наташада одамларда бўлмаган алланечук хислатлар борлигини ва шунинг учун ҳам бахтли бўлмаслигини айтиб турар эди. Наташа ашула айтастган чоғда ўн тўрт ўщли Петя суюнганича югуриб кирди ва ниқобпўшлар келаётганини айтди.

Наташа бирдан ашулави тўхтатди ва укасига:

— Тентак! — деб қичқирди-да, югуриб бориб ўзини стулга ташлаб, йиглаб юборди ва кейин анчагача ўзини тўхтата олмади.

— Ҳеч нарса бўлгани йўқ, ойижон, шундай ўэзим. Петя мени қўрқитиб юборди,— деди Наташа кулумсирашга уриниб, лекин ҳамон кўзларидан ёш милдираб оқар, ўзи ёнтикар эди.

Айиқ, турк, майхоначи, ойимбека ниқобини кийиб кулгили ва қўрқинчли бўлган хизматкорлар одамларни ҳам қўрқитиб ва ҳам хурсанд қилиб, аввал тортиниброқ даҳлизда қисилишиб туришди-да, кейин бирин-кетин залга киришди, аввал уялинқираб, кейин борган сайин очилиб бир варакайига ашула, ўйин-кулги ва тўполон қилишди. Графиня ниқоб кийганларни таниб, уларнинг афт-башарасини қўриб, кулиб меҳмонхонага чиқиб кетди. Граф Илья Андреич очилиб кегиб, буларнинг ўйинларини томоша қилиб, залда ўтираверди. Наташа, Соня, Николай ва Петя гойиб бўлиб қолди.

Ярим соат ўтгач, залда бошқа ниқобпўшлар орасида юбка кийган қари бир ойимбека пайдо бўлди, бу Николай эди. Петя турк қизи, Диммлер — масхарабоз, Наташа — гусар. Соня кўмир билан қош ва мўйлов чизиб — черкас бўлиб олган эди.

Ниқобсизлар буларни хурсанд қилиш учун ўзларини ҳайрон бўлган ва танимаганга солиб, мақтаб юборганларидан кейин ниқобпўшлар ҳақиқатан ҳам кийимларимиз жуда яхши экан, яна бирон кишига кўрсатайликмикин, деган хаёлга боришли.

Ҳаммани ўз тройкасида айлантириб келишни истаб қолған Николай ниқобпӯш хизматкорлардан ўнтачасини олиб амакиникига боришни таклиф қилди.

— Вой, қўйсаларинг-чи, амакининг ўтини ёриб юбора-сизлар! — деди графиня,— кошки бир яир б ўтирадиган жой бўлса. Борсаларинг, мана, Мелюковаларникига боринг-лар.

Мелюкова ҳам шунаقا мураббий ва мураббия тутадиган сер бола-чақа бева хотин бўлиб, Ростовлардан тўрт чақирим нарироқда тураг эди.

— Мана бу яхши маслаҳат, ма chére,—деди ҳафсаласи келиб қолган кекса граф,— келинглар, болалар, мен ҳам ниқоб кийиб сизлар билан бораман. Пашетани ўзим ишга солмасам бўлмайди.

Лекин графиня кекса графга ижозат бермади, чунки шу кунлари граф оёқ оғриқ бўлиб юрган эди. Ҳамма графиня-нинг фикрига қўшилди ва Йлья Андреич бормайдиган бўлди. Агар Луиза Ивановна (m-me Schoss) борса қизларни ҳам юборадиган бўлишди. Ҳамиша тортинчоқ ва журъатсиз бўлган Соня Луиза Ивановнага юринг, деб ҳаммадан кўпроқ ялинди.

Соняниг кийими ҳамманикidan чиройли эди. Унинг кўмир билан чизган қошлари ва мўйлови ўзига жуда ярашган эди. Ҳамма уни мақтади ва у хурсандликдан ўзига хос бўлмаган хушнуд бир ҳолатга кириб, гул-гул очилиб кетди. Йчки бир овоз унга: «Сенинг пешананг ё шу бугун очилади, ёки ҳеч қачон очилмайди»,— дер ва у эркакча кийимда буткул бошқа одамдай кўринар эди. Луиза Ивановна бирга боришга кўнди ва ярим соат ўтар-ўтмас, тўртта тройка қўнгироқларини жиринглатиб, музлаган қор устидан шувиллаб, эшик олдида ҳозир бўлди.

Бу байрамга ҳаммадан кўра Наташа қувноқ кайфият берди, бу қувноқ кайфият ундан бунга, бундан унга ўтиб, жуда кучайиб кетди ва ҳамма ташқарига чиқиб шовқин-сурон кўтариб, ченаларга ўтирганда авжига чиқди.

Тройкалардан иккитаси кунда миниладиган оддий тройка бўлиб, учинчиси, ўртага зотли Орёл йўртоқ от қўшилгани кекса графники, тўртинчиси — ўртага пастаккина қора бароқ от қўшилгани Николайнини эди. Николай кампир кийими устидан гусарча плаш кийиб олиб, қўлида тизгин, ўз ченасининг ўртасида тураг эди.

Тун шу қадар ёруғ эдики, Николай отларнинг ой нурида товланиб турган гамгаларини ва отларнинг дарво-

захонанинг қоронғи айвонида шовқин-сурон кўтариб турган одамларга чўчигансимон қараётган кўзларини баралла кўриб туар әди.

Николайнинг ченасига Наташа, Соня ва яна икки қиз чиқиши. Кекса графнинг ченасига Диммлер, унинг хотини ва Петя чиқди; бўлак чаналарга эса ниқобпўш хизматкорлар чиқиши.

Йўлда Николай отасининг тройкасидан ўзиб кетишни мўлжаллаб графнинг кучерига:

— Қани, Захар, ҳайд! — деб қичқирди.

Кекса графнинг Диммлер ва бошқа ниқобпўшлар ўтирган тройкаси, худди музга ёпишиб қолгандай ғажиллаб, сон-саноқсиз қўнгироқларини жиринглатиб ҳаммадан олдин йўлга тушди: шатакдаги отлар шотига жипслалиб, тошдай қаттиқ ва ярқираб турган оппоқ қорни ўририб юриб кетди.

Николай биринчи тройка кетидан қўзғалди: унинг кетидан бошқа чаналар ҳам жангир-жунгир, шовқин-сурон кўтариб ҳаракат қилди. Тор йўлдан аввал отларни йўртириб юриши. Богни оралаб бораётганларида яйдоқ дарахтлар йўлга кўндаланг соялар солиб, ой нурини тўсиб турган әди, ялангликка чиқилгандан кейин эса олмосдай ярқираб, кўкимтири товланиб, ой нурига ғарқ бўлган поёнсиз кенглик очилиб кетди. Олдинда бораётган чана ўнқирчўнқир йўлда кўтарилиб-кўтарилиб тушар; унинг кетидан бораётган чаналар ҳам худди шу ҳолда саҳро сукунатини бузиб, бирин-кетин қатор тизилишиб бўради.

Сокит ва совуқ ҳавода Наташанинг:

— Қаранглар, қуён изи! Жуда ҳам кўп! — деган товуши эшитилди.

— Ҳа ойдинда баралла кўриниб турипти, Nicolas! — деди Соня ҳам. Николай қайрилиб Соняга қаради ва унинг юзини дурустроқ кўрмоқчи бўлиб энгашди. Савсар ёқали пальтосига ўраниб олган, қоши ва мўйлови қоп-қора Соня унинг кўзига тамоман бошқача, жуда латиф, жуда ширин, жуда яқин ва шу билан бирга жуда узок кўринди.

«Илгари шу Соня әди», — деди Николай ичиди ва яқинроқдан унга қараб жилмайди.

— Ҳа, нега қараётибсиз, Nicolas? — деди Соня.

— Шундай, — деди Николай ва яна отига томон қайрилди.

Чаналар сийқа қилиб юборган, ой нурида тақалар изи кўриниб турган катта йўлга чиққандан кейин отлар жилов-

ларини силкита-силкита илдамроқ юриб кетди. Сўл томондаги шатак от бошини згиб, иргишилаб ён қайшини тортар, ўрталагиси эса қулоқларини чимириб талпинар ва гўё «бошлайми, ё ҳали вакт борми?» деб сўрар эди. Сон-саноқсиз қўнғироқларини жиринглатиб анча узоклашиб колган Захарнинг тройкаси оппоқ қорда қорайиб кўринар. Ўндаги кишиларнинг кулги ва қийғоси эшитилиб турар эди.

Николай тизгинни силтаб, қамчини кўтариб:

— Қани, шоввозлар! — деб бақирди. Тройканинг қай суръатда учиб бораётганини қаршидан эсаётган шамолнинг кучидан ва шатак отларнинг тобора тезроқ оёқ ташлашидан билиш мумкин эди.

Николай орқасига қайирилиб қаради. Бўлак тройкалар ҳам шовқин-сурон кўтариб, ўртадаги отларни қамчилаб етиб келмоқда эди. Николайнинг ўртага қўшилган оти чарчашни билмасдан, лозим бўлса яна ҳам тезроқ чопишга тайёр эканини кўрсатиб илдам чопиб бормоқда эди.

Николай биринчи тройкага етиб олди. Улар бир тепаликдан тушиб, анҳор бўйидаги каттакон йўлгачи чиқишиди.

«Қаёққа келиб қолдик! — деди Николай ичиди.— Косяй луг бўлса керак. Йўқ, унга ўхшамайди. Бу Косяй луг ҳам эмас, Дёмкина гора ҳам эмас, худо билади қаёққа келиб қолдик. Бу аллақандай сеҳрли жойга ўхшайди. Бор, қаер бўлса майли!» — деди ва отларига қичқириб биринчи тройкадан ўзмокчи бўлди.

Захар овларнинг тизгинини тортди ва ўгирилиб қарди, унинг бутун юзи ва коцларини қиров боғсан эди.

Николай отларни қўйиб берди: Захар ҳам қўлларини кўтариб ҳайт-ҳайтлаб отларни югуртира кетди.

— Қани, ҳайданг, тўрам! — деди у Николайга. Тройкалар ёнма-ён елдай учиб кетди ва отларнинг тапир-тупири ҳам тезлашди. Николай бўлак тройкалардан ўза бошлади. Захар ҳамон қўлини чўзиб, тизгинни силтаб борарди.

— Ўтиб бўпсан, тўрам! — деди Захар Николайга қичқириб. Николай яна отларига қамчи босди-ю, ундан ўзиб кетди. Отлар тўзишиб юборган қуруқ қор ўпқинлари чанадагиларнинг юзларига урилар, сон-саноқсиз қўнғироқлар жиринглар, тапира-тупур шаталоқ отаётган отларнинг оёғи билан тройкаларнинг сояси бир-бирига қўшилишиб кетарди. Ҳар томондан шувиб бораётган чаналарнинг товуши ва хотин-халажнинг қий-чуви эшитилар эди.

Николай яна отларни тўхтатиб, атрофга разм солди.

Қор босиб ётган ва ой нурида мавж уриб турган ўша сеҳрли кенгликтан бўлак нарса йўқ эди.

«Захар чапроққа бур, деб қичқиряпти, нима қиламак буриб? Ростдан ҳам Мелюковаларникига боряпмизми? Наҳот шу Мелюковка бўлса? Худо билади биз қаёққа боряпмиз, худо билан бизга нима бўлаётитпи — ғалати иш бўлаётитпи, лекин шундай бўлгани жуда яхши», — деди ўзига Николай. У қайрилиб чанага қаради. Чанада ўтирган ғалати кишилардан бири — мўйлов ва қошлиари ингичка бир ноганиш киши:

— Қаранг, мўйлови ҳам, киприклари ҳам оппоқ бўлиб қолипти, — деди Николайни кўрсатиб.

«Бу Наташа шекилли, — деди Николай ўзича. — Буниси эса *m-me Schoss*, балки у эмасдир. Мана бу мўйловли черкасни танимайман-у, лекин яхши кўраман».

— Совқотаётганиларинг йўқми? — деб сўради Николай. Улар жавоб бермай, кулиб юборишди. Орқадаги чанада ўтирган Диммлер, афтидан қизиқ бир нарсани айтиб қичқирди, лекин унинг нима деганини эшишиб бўлмади.

Бўлак овозлар ўнга:

— Ҳа, ҳа, — деб, кулиб жавоб қайтаришди.

— Ажойиб бир сеҳрли ўрмонга келиб қолдик-ку! Қора кўланкалари мавж уриб, ўзи олмосдай чақнаётитти; қатор-қатор мармар зиналари товланиб, сеҳрли биноларининг томлари кумушдай оқариб, йиртқичларининг овози қулоқни қоматга келтириб турипти. Агар шу Мелюковка қишлоғи бўлса, худо билади қайси ерларни айланиб келибмиз! — деб ўйлади Николай.

Дарҳақиқат бу Мелюковка эди. Оқсоқ қизлар билан хизматкорлар, қўлларида шам, югуриб дарвозахонага чиқишиди.

Дарвозахонадан кимдир:

— Ким келди? — деб сўради.

— Графнинг уйидан келган ниқобпўшлар бўлса керак, отлардан танидим, — деб жавоб беришиди овозлар.

XI

Пелагея Даниловна Мелюкова барваста ва бағайрат аёл эди. У кўзиди кўзойнак, эгнида ҳалат, меҳмонхонада қизларини атрофига тўплаб, овунтириб ўтирган эди.

Улар аста-секин мум қўйиб, ҳосил бўлгани ҳар хил шаклларга диққат билан қараб ўтирганда, даҳлиздан говурғувур ва оёқ шарласи эшитилди.

Гусар, ойнбека, ажина, масхарабоз ва айиқ бўлиб келгандар даҳлизда ўйталиб, қиров босган юзларини артиб залга киришди; залда дарров шамлар ёқилди. Масхарабоз бўлиб олган Диммлер, ойнбека бўлиб олган Николай ўйин бошлаб юборишди. Болалар қий-чув кўтариб никобпўшларни ўраб олишди, никобпўшлар эса юзларини бекитиб, овозларини ўзгартириб, мезонга таъзим қилишди ва уйда қатор тизилишиб туришди.

— Вой, ҳечам таниб бўлмайди-я! Вой, Наташани кўринглар! Кимга ўхшаб қолипти! Ростдан ҳам аллакимга ўхшайди-я! Эдуард Қарлич ҳам жуда чиройли бўлипти-да! Мен танимапман-а! Ўйинни ҳам боллади-я! Вой, ўлай черкаси ҳам бор экан! Сонюшкага хўпам ярашиптими. Буниси ким экан? Бизларни хўп хурсанд қилдиларинг-да! Никита, Вания, стол тузанглар! Биз жим-жит ўтирган эдик.

— Хо-хо-ха! Гусарни кўринглар, гусарни! Ўғил болага ўхшайди, мана оёқлари ҳам!.. Мен кўролмаяпман,— деган товушлар эшитилди.

Мелюкованинг қизлари яхши кўрадиган Наташа улар билан бирга нариги уйга кириб кетди. Нариги уйга пўк кўмири, ҳар хил халат, эркакча кўйлак олиб келиниши керак эди. Қизлар хизматкорлар узатган бу нарсаларни қиятурган эшикдан ялангоч қўлларини узатиб олишди. Ўн минутдан кейин Мелюкова оиласида бўлган барча ёшлар никобпўшларга қўшилишди. Пелагея Даниловна меҳмонлар учун жой, хўжа ва хизматкорлар учун овқат тайёрлаш ҳақида амр-фармон бериб бўлганидан кейин, кўзида кўзойнак, ўзини кулгидан зўрга тийиб, никобпўшлар орасида юаркан, ҳарчанд яқиндан қараса ҳам уларни танимас эди. У фақат Ростовлар билан Диммлернигина эмас, балки ўз қизларини ҳам, улар кийиб чиқсан эркакча халат ва мундирларни ҳам танимас эди.

У мураббияга қараб:

— Э, бу ким экан? — деди Қозон татари бўлиб чиқсан қизини кўрсатиб.— Ростовлардан бири шекилли. Қани, жаноб гусар, сиз қайси полкда хизмат қиласиз? — деб сўради Пелагея Даниловна Наташадан.— Қани, бу туркка ширин чалпак бер,— деди у овқат ташиётган буфетчига.— Ширин чалпакни буларнинг шариати ман қилмайди.

Пелагея Даниловна баъзан танца қилаётганларнинг (улар, биз никоб кийганмиз, бизни ҳеч ким танимайди деб ҳар хил муқомларни қиларди) ажойиб ва шу билан бирга кулигили муқомларига қараб, юзини рўмолчаси билан

беркитиб, бутун гавдасини силкитиб, қотиб-қотиб кампирона куларди.

— Сашинетамни кўринглар, Сашинетамни! — дер эди у.

Қўл ушлашиб, рус халқ ўйинини ўйнаб ва куйларини куйлагандан кейин Пелагея Даниловна хўжа ва хизматкорларни бирга тўплаб катта бир давра қилди; узук, каноп ва бир сўмлик пул келтиргандан сўнг умумий ўйин бошланиб кетди.

Бирон соат ўйналгандан кейин ниқобпўшларнинг кийимлари фижим бўлиб, тахи бузилди. Пўк кўмиридан чизилган қош ва мўйловлар ўйин-кулгидан қизариб, терлаганда ёйилиб кетди.

Пелагея Даниловна ниқобпўшларни таний бошлади, уларнинг кийимларига таҳсин ўқиди, бу кийимлар айниқса қизларга ярашипти, деб мақтади ва шунчалик хурсанд қилганлари учун ҳаммага ташаккур баён қилди. Меҳмонларни меҳмонхонага олиб кириб зиёфат қилишди, хизматкорларга эса залда овқат беришди.

Мелюковаларникида яшайдиган қари қиз овқат устида:

— Ҳаммомда фол очиш жуда қўрқинчли бўлади-да,— деб қолди.

— Нега? — деб сўради Мелюкованинг катта қизи.

— Ҳаммомга бориб фол очишга юрак керак...

— Мен бораман,— деди Соня.

— Ойимқиз, ҳаммомда фол очганда нима ҳодиса юз берганини айтиб беринг,— деди Мелюкованинг иккинчи қизи...

— Бу мана шундай бўлган эди,— деб сўз бошлади қари қиз.— Бир ойим қиз фол очмоқчи бўлиб бир хўroz ва икки кишилик овқат олиб ҳаммомга борипти. Бирпас ўтиргандан, кейин қўнғироқларини жиринглатиб, чаналар келаётгандай бўлипти, сўнгра, бироннинг оёқ шарпаси эшитилипти. Бир вақт қараса, дуппа-дуруст одамга ўхшаган бир офицер кириб келиптию қизнинг ёнига, товоқчанинг олдига ўтирипти.

Наташа кўзларини олайтириб:

— А! А! — деб қичқириб юборди.

— Худди одамдай гапирап эканми?

— Ҳа, хулди одамдай қизга ялина бошлапти. Қиз эса уни хўroz қичқиргунча, гапга тутиб туриши керак экан, у қўрқиб юзини қўли билан беркитиб олипти. Шунда ҳалиги одам қизга ёпишипти. Хайриятки, бошқа қизлар етиб келишипти...

— Қўйсанг-чи, буларни қўрқитиб нима қиласан! —
деди Пелагея Даниловна.

— Ойижон, ўзингиз ҳам фол очардингиз-ку! — деди
қизи.

— Омборда қанақа фол очишади? — деб сўради Соня.

— Ҳозир ҳам очса бўлади: омборга боришади ю қулоқ
солишиади. Агар гурс-гурс қилган садо эшишилса, хосияти
йўқ, агар буғдои шар этиб тўкилиб кетса — яхши бўлади,
баъзан шундай ҳам бўладики...

— Сиз омборга борганда нима бўлган эди, ойи?

Пелагея Даниловна кулумсираб:

— Нима бўлгани эсимдан чиқиб кетипти... Барибир ҳеч
қайсиларинг бормайсизлар-ку?

— Нега, мен бораман. Пелагея Даниловна, ижозат
беринг, мен борай,— деди Соня.

— Ҳа, майли, қўрқмасанг бора қол.

— Луиза Ивановна, майлими борсам? — деб сўради
Соня.

«Колечко» ўйналганда ҳам, «веровочка» ўйналганда,
«рублик» ўйналганда ҳам, гаплашиб ўтирилганда ҳам
Николай Сонянинг олдидан кетмади ва унга буткул бош-
қача кўз билан қаради. У худди шу бугун, мана шу пўк
кўмиридан чизилган қош-мўйлов гуфайли Соняни дурустроқ
билгандай бўлар эди. Соня ҳақиқатан ҳам шу кеча жуда
хурсанд, гул-гул очилган ва ниҳоят даражада чиройли бў-
либ кетган эди. Николай уни ҳеч қачон шундай кайфиятда
кўрган эмас эди.

«Э, бу шунчалик чиройли экан-у, мен қайларда юриб-
ман, нима қилиб юрган эканман!» — деди ўзича Николай
Сонянинг ёнаётган кўзларига, мўйловлари остидан кўри-
ниб турган кулдиргичларига қараб; у Сонянинг шунаقا
жилмайнишини ҳам биринчи марта кўраётгандай бўлди.

— Мен ҳеч нарсадан қўрқмайман,— деди Соня.— Ҳо-
вир борсам майлими? — у ўрнидан турди. Омбор қайси
томонда эканлигини, жим туриб қандай қулоқ солиш ке-
раклигини унга тушунтиришиди ва пўстин беришди. Соня
пўстинни бошига олиб Николайга қаради.

«Бу қиз жуда оғатижон-ку,— деди Николай ичида.—
Нега шу вақтгача анқайиб юрибман!»

Соня омборга бормоқчи бўлиб даҳлизга чиқди. Николай
исиб кетдим деган баҳона билан шошиб-пишиб эшикка
чиқди. Одам кўплигидан уй дарҳақиқат исиб кетган эди.

Ташқари ҳамон ўшандай совуқ, ўшандай ойдин, лекин

ёруғроқ эди. Тун шу қадар ёруғ, қор юлдузга ўхшаб шундай чақнар эдики, киши осмонга қарагиси келмас ва ҳақиқий юлдузларни пайқамас эди. Осмон қоронғи ва кўнгилсиз, ер юзи эса кишининг баҳрини очарди.

«Аҳмоқман, аҳмоқ! Шу вактгача нимани кутиб юрган эканман,—деди Николай ичидаги югуриб ташқарига чиқди-да, ҳовлини айланиб, орқа зинага чиқиладиган йўлга қараб борди. Соня шу ердан ўтишини биларди. Йўл бўйига саржин қилиб қўйилган ўтинни қор босган ва унинг сояси ерга тушиб турар эди; япроқлари тўкилган қари арғувон шу ўтин оша қор ва йўлкага ёнбошдан кўланка солиб турар эди. Бу йўлка омборга томон борар эди. Омборнинг ёғоч девори, қор босиб ётган томи ойдинда худди қимматбаҳо тошдан ясагандай ярқираб турипти. Боғда дараҳт қарсиллаб кетли, яна жимлик чўқди. Николай ҳаво билан эмас, балки абадий ёш бўлган алланечук куч ва шодлик билан нафас оларди.

Хизматкор қизлар турадиган уйнинг зинапоясидан оёқ товуши эшитилди, қор босиб ётган зинанинг сўнгги поғонаси гижирлади ва қари қизнинг:

— Мана шу йўлкадан тўппа-тўғри борасиз, ойимқиз лекин орқангизга қараманг! — деган овози эшитилди.

Соня унга жавобан:

— Мен қўрқмайман,— деди ва йўлкадан нафис бошмоқчалари билан қорни гарчиллатиб, Николай турган томонга қараб келаверди.

Соня пўстинга ўралиб келмоқда эди, икки қадам беррида Николайнини кўриб қолди. Николай ҳам Сонянинг кўзига илгари ўзи билган ва унча-мунча ҳайнишиб юргани Николай эмас, балки бошқача кўринди. Николай заифона кўйлак кийган, соchlари тўзиган, лабларида Соня илгари ҳеч қачон кўрмаган қувноқ табассум. Соня дарров унинг олдига борди.

Николай Сонянинг ой шуъла сочиб турган юзига қараб: «Тамоман бошқача-ю, лекин ўшанинг ўзи»,— деди ичидаги. У пўстин остидан қўлинни ўтказиб, Соняни қучоқлади, бағрига босди ва куюк пўк ҳиди келиб турган мўйловли лабларидан ўпди. Соня ҳам Николайнинг лабининг қоқ ўртасидан ўпди ва нозик қўлларини чиқариб, унинг икки бетидан ушлади.

Иккови фақатгина:

— Соня!.. Nicolas! — деди холос. Иккаласи омборга бирга боришидю қайтишда ҳар қайсиси ўзи чиққан эшикдан кирди.

Пелагея Даниловналарникидан қайтишда ҳамма нарсадан доимо хабардор бўлиб юрадиган зийрак Наташа шундай қилдики, Луиза Ивановна билан ўзи Диммлер ўтирган чанада, Соня билан Николай хизматкор қизлар ўтирган чанада кетишиди.

Николай энди чаналардан ўзмасдан, бир маромда от ҳайдаб бораркан, ажойиб ой нурида ҳадеб Соняга қарап, унинг гоҳ соя ва гоҳ ёруғлик тушаётган мўйловли юзидан аввалги ва ҳозирги Сонясини изларди. Соняга қарап экан, минбаъд ундан айрилмасликка аҳд қилди. Аввалги ва ҳозирги Сонясини топганида бўса туйғуси билан аралашиб кетган пўк ҳидини эслаб, совуқ ҳавода қониб-қониб нафас олар, кўз олдидан ўтаётган ер ва чақнаётган осмонга қараб, ўзини яна сеҳрли олам қучоғида сезарди.

— Соня, сен яхши ўтирибсанми? — деб сўрар эди у ҳар замон.

— Ҳа, сен-чи? — деб жавоб берарди Соня.

Ярим йўлда Николай тизгинни кучерга берди ва ўзи бир минуттагина Наташаларнинг олдига келиб, синглисинг ёнига, чананинг четига ўтирди.

— Наташа,— деди секин французчалаб — биласанми, Соня ҳақида қатъий қарорга келдим.

— Ўзига айтдингми? — деб сўради Наташа бирдан гул-гул очилиб кетиб.

— Оҳ, бу қошу мўйлов билан жуда ғалати бўлиб кетибсан-ку, Наташа! Хурсандмисан, ахир?

— Вой, шу қадар хурсандманки, асти қўй! Шу иш туфайли сендан хафа бўлиб юрган эдим. Сенга айтганим йўқ, Соняга нисбатан яхши қўлмовдинг. Соня олижаноб қиз. Жуда-жуда хурсандман. Баъзан жуда ёмон бўламан, аммо Сонясиз ёлғиз ўзим баҳтли бўлишни виждоним қабул қилас мас эди,— давом этди Наташа.— Мана энди муродимга етдим. Бўпти, бор, югур!

— Шошма, сабр қил. Жуда ғалатисан-да! — деди Николай. У синглисига тикилди ва унда кишини мафтун қилалиган алланечук фавқулодда ва латиф бир нарса борлигини энди пайқади.

— Афсоновий гўзал бўлиб кетибсан! А?

Наташа унга жавобан:

— Ҳа, жуда яхши қўлдинг,— деди.

«Агар илгари унинг бундайлигини билсайдим,— деди

ицида Николай,— аллақачонлар нима қилай деб сўрар эдим ва нима буюрса шуни қиласдим-у, олам гулистон бўлар эди».

— Сен хурсандмисан ахир, яхши қилдимми?

— Вой, жуда яхши қилдинг! Қайси куни шу тўғрида ойим билан уришиб қолдим. Соя сенинг бошингни айлантирган эмиш, ойим шундай дедилар. Шу ҳам гавми! Ойимни сўкиб беришимга сал қолди. Ҳеч қачон ҳеч кимга Соя ҳақида бирон оғиз ёмон сўз айтишга йўл қўймайман, чунки у қизларнинг сараси.

Наташа шу сўзларни чин қалбидан айтиётптими, деб Николай яна синглисига қараб:

— Яхши қилдимми, ахир? — деб сўради ва кейин этигини гарчиллатиб чанадан ўзини ташлади ва ўз чанасига қараб югуриб кетди. Чанада савсар телпаги остидан кўзлари чақнаб турган ва хурсандлиги ичига сифмай кетаётган мўйловли ҳалиги черкас — Соя ўтирас эди ва бу Соя албатта увинг бўлажак саодатли ва садоқатли рафиқаси эди.

Уйга келгандан кейин ойимқизлар Мелюковаларникида қилган ўйин-кулгиларини оналарига айтиб бериб, ўз бўлмаларига кириб кетишли. Улар кийимларини ечиб, пўк кўмиридан чизилган мўйловларини артмасдан, ўз баҳтсаодатлари ҳақида узоқ гаплашиб ўтиришли. Эрга теккандан кейин қандай яшашлари, эрлари қандай дўст бўлиши ва ўзлари қандай баҳтли бўлишлари ҳақида гапиришли. Наташанинг столида кечаси Дуняша тайёрлаб қўйган ойналар турган эди.

— Шу кунлар қачон мұяссар бўларкин? Ҳеч қачон мұяссар бўлмас деб қўрқаман... Шу кунларга етсак, қандай яхши бўларди! — деди Наташа ўрнидан туриб, ойналарни олгани борар экан.

— Ўтири, Наташа, шояд суйганингни ойнада кўрсанг,— деди Соя. Наташа шамларни ёқиб, ўтириди.

— Мўйловли бир кишини кўряпман,— деди Наташа ўз афтини ойнада кўриб.

— Кулманг-да, ойимқиз,— деди Дуняша.

Наташа Соя ва оқсоқ қиз ёрдами билан икки ойнани бир-бирига рўпара қилиб қўйди. Наташанинг юзи жиддий тусга кирди ва ўзи жим бўлди. У узоқ ўтириб, ойнада қатор бўлиб кўринган шамнинг аксига қарап экан, эшитган ҳижояларига кўра, шу хира ойнада тобутни, уни, яъни князь Андрейни кўрарман деб умид қиласди. Бироқ кичкина-

гина дөгни ҳам одам ва ё тобут деб гумоң қилишига қанчалик тайёр бўлмасин, барибир ҳеч нарсани кўролмади. У тез-тез киприк қоқиб, сийаларнинг олдидан туриб кетди.

— Нега бошқалар кўради-ю, мен ҳеч нарсани кўролмайман,— деди Наташа.— Қани, сен ўтири-чи, Соня: бугун албатта сен фол очишинг керак,— деди у. — Лекин менинг учун очгин... Бугун мени қўрқув босяпти!

Соня ўтирди, ойнани ўзига тўғрилаб қўйди ва қарай бошлади.

— Мана, ҳозир Софья Александровна албатта кўрадилар,— деди шивирлаб Дуняшга.— Сиз нуқул куласиз.

Соня бу сўзларни ҳам, Наташанинг шивирлаб:

— Албатта кўради, мен ҳам биламан, Соня бултур ҳам кўрган эди,— деганини ҳам эшилди.

Уч минутча ҳамма жим ўтирди. Наташа «Албатта!» — деб шивирлади-ю, у ёғини айтмади... Соня тўсатдан олдидаги ойнани нари суриб, қўли билан кўзини ушлаб:

— Оҳ, Наташа! — деди.

— Кўрдингми? Кўрдингми? Нимани кўрдинг? — қичқирди Наташа ойнани ушлаб тураркан.

Соня ҳеч нарсани кўргани йўқ эди, у кўзини пилпиллатиб ўрнидан турмоқчи бўлганида, Наташанинг «албатта!» деган сўзи қулогига кирди... У Дуняшани ҳам, Наташани ҳам алдашни истамасди, лекин шу ҳолатда ўтириш ҳам оғир эди. Қўли билан кўзини ушлаганида қандоқ қилиб ва нима учун қичқириб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Уни кўрдингми? — деди Наташа Соняни қўлидан маҳкам ушлаб.

— Ҳа, Шошма... мен... кўрдим,— деди Соня беихтиёр. Лекин Наташа «уни» деганда Николайни кўзда тутдими ё Андрейни кўзда тутдими — буни Соня билмас эди.

«Ҳа, кўрдим десам нима бўлади? Бошқалар кўради-ку? Мени кўрган-кўрмаганимни бирор билиб ўтириптими?» — деган ўй лип этиб Сонянинг кўнглидан ўтди-ю:

— Ҳа, кўрдим — дея қолди.

— Қалай экан, қалай? Тикка туриптими, ё ётиптими?

— Йўқ, қарасам... Аввал ҳеч нарса кўринмади, кейин қарасам ётипти.

— Андрей ётиптими? Касал эканми? — деди Наташа дугонасига кўзларини катта очиб.

— Йўқ, аксинча, аксинча, чеҳраси жуда очиқ эди, у менга қайрилиб қаради,— Соня шу гапларни айтаркан, худди шуларни ўз кўзи билан кўргандай бўлди.

— Ундан кейин-чи, Соня, ундан кейин-чи?
— Ундан кейин яхши кўролмадим. Кўк, қизил бир нарса...

— Соня, у қачон келаркан? Қачон дийдорини кўраман! Э, худоё! Ундаи ҳам хавотирман, ўзимдан ҳам қўрқаман, ҳаммаси ҳам мени даҳшатга солади...— деди Наташа ва Соняниг тасалли беришларига «миқ» этмасдан кўрпага кирди ва шам ўчирилгандан кейин ҳам анча вақтгача қимир этмай, музлаган ойнадан тушаётган ойнинг нурига қараб ётди.

XIII

Святки байрамидан кейин кўп ўтмай Николай онасига Соняни яхши кўришини, унга уйланишга қатъий қарор берганини айтди. Соня билан ўғли ўртасидаги бу муносабатни аллақачонлар пайқаган ва шу гапни кутиб юрган графиня Николайнинг сўзларига индамасдан қулоқ солди ва кейин, кимни олсанг ихтиёр ўзингда, лекин шунн билгинки, агар Соняни олсанг на мен фотиҳа бераман ва на отанг, деди. Николай биринчи марта онаси ундан норози эканлигини ва ўғлини қанчалик яхши кўрса ҳам бурайидан қайтмаслигини сезди. Графиня қовоғини очмасдан ва ўғлининг юзиға қарамасдан эрига одам юборди; граф келгандан кейин графиня икки оғиз сўз билан ўғли олдида бу масалани эрига айтмоқчи бўлди, бироқ ўзини тутолмай, аламя келиб, ҳўнграб йиғлаб юборди ва уйдан чиқиб кетди. Кекса граф унча ботинолмай бўлса ҳам, ўғлини инсофга келтиришга ҳаракат қилди ва бу ниятингдан қайт, деб илтимос қилди. Николай, мен бу ниятимдан қайта олмайман, деб қолгандан кейин отаси уф тортди ва дами ичита тушиб, дарров гапни тўхтатдию графиня олдига чиқиб кетди.

Граф ҳар гал ўғли билан сўзга борганила хўжалик ишлари оқсоқланиб қолгани учун унинг олдида ўзи айли эканини сезиб турарди, шунинг учун ҳам Николай бой қизга уйланишдан воз кечиб, сепсиз Соняни оламан, деганида ундан хафа бўлиши мумкин эмас эди,— бу суҳбат натижасида графга шу нарса яна ҳам яққолроқ аён бўлдики; хўжалик ишлари оқсоқлаб қолмаганда Николайга Сонядан мувофиқроқ хотин йўқ, хўжалик ишлари оқсоқлаб қолганига бирдан-бир сабаб унинг ўзи ва тарк этиши амримаҳол бўлган эски одати ва ҳамда жигаргўшаси Митенька эди.

Ота-онаси бу ҳақда Николайга бўлак оғиз очмади; лекин уч-тўрт кун ўтгандан кейин графиня Соняни чақирди; ўзи ҳам, Соня ҳам кутмаган бир бағритошлик билан: «Ўғлимнинг бошини айлантиряпсан, кўрнамак»,— деб Соняни қийин-қасосга олди. Соня «лом» демай, бошини эгиб, графинянинг тиканли сўзларига қулоқ солди, лекин ундан нима истаётганларига сира тушуна олмас эди. Соня ўз пушт паноҳларига жонини фидо қилишга ҳам тайёр эди. Ўнинг бутун фикр-зикри шуларга жонини қурбон қилишдан иборат эди; лекин ҳозир ким туфайли ва ниманинг баҳридан кечиши кераклигини ҳеч билолмас эди. У графиня ва бутун Ростовлар оиласини яхши кўрмаслиги, шуннингдек Николайнин севмаслиги ва баҳт-саодати шу севгига боғлиқ әканлигини билмаслиги мумкин эмас эди. Соня маъюс ва ғамгин бўлиб, гап сўраганда ҳам жавоб бермайдиган бўлиб қолди. Николай бу аҳволни кўриб сабри чидамади ва дурустроқ гаплашгани онасининг олдига кирди.

Николай онасига Соня иккаламизнинг гуноҳимиздан ўтинг, розилик беринг, биз эр-хотин бўлайлик деб ялиниб ҳам кўрди, агар Соняга шунаقا дағал муомала қилсангиз, сиздан яшириқча ҳозирнинг ўзидаёқ уйланаман, деб пўписа ҳам қилиб кўрди.

Графиня ўғлига шу чоққача ҳеч қачон кўрилмаган бир совуққонлик билан: энди балоғатга етдинг, мана, князь Андрей отасининг розилигига қарамасдан уйланяпти, сен ҳам уйланишинг мумкин, лекин шуни билиб қўйки, мен бу интриганкани ҳеч қачон келиним демайман, деб жавоб берди.

Интриганка сўзини эшитиб жон-пони чиқиб кетган Николай онасига бақириб, ўз туйғумни сотишга мажбур қиласиз, деб ҳеч қачон ўйламаган эдим, деди, агар масала шундай бўлса, сўнгги дафъя айттайки... Бироқ Николай онаси ўғлининг авзойига қараб ваҳима билан кутган ва эҳтимол иккি орада умр бўйи совуқ бир хотира бўлиб қоладиган қаттиқ сўзни айтишга улгуrolмади, чунки шу онда эшик орқасида буларнинг можаросига қулоқ солиб турган Наташа раңг-кути ўчиб, уйга кирди ва акасининг овозини босиб юбориш учун:

— Николенька, бекорчи гапларни қўйсанг-чи! Бас қил, бас! Сенга айтяпман, бас қил,— деб қичқирди.

— Ойижон, ўзим айланай, бу ундоқ эмас... Ойижонгигам, жоним,— деди у онасига қараб. Графиня ўғли билаш муносабати буткул бузилиб кетишини сезиб ўти ёрилаёт-

ган бўлса ҳам, лекин ўжарлик ва жаҳл устида ён беришни истамас эди.

— Николенъка, сен чиқ, ҳозир чиқ, кейин сенга тушунтириб бераман. Ойижон, ойижонгинам, менга қаранг,— деди Наташа ойисига.

Наташанинг сўзлари пойма-пой бўлса ҳам, лекин ўзи кўзлаган ўша натижани берди.

Графиня энтикиб, юзини қизининг кўкрагига қўйди, Николай эса ўрнидан турди ва бошини ушлаганича уйдан чиқиб кетди.

Наташа буларни яраштиришга бел боғлаб, ишни шу даражага етказдики, Николай келажакда Соняни хафа қилмаслик тўғрисида онасидан сўз олди ва ўзи ҳам отонасидан яшириқча бирон иш қилмасликка ваъда берди.

Полкда ишларини тўғрилаш, истеъро бериш, қайтиб келиб Соняга уйланишга қатъий қарор бериди, Николай, отонаси билан ораси бузилганига кўнгли чўккан бўлса ҳам, лекин ўзини ошиқи бекарор сөзиб, январнинг бошларида полкига жўнаб кетди.

Николай жўнагандан кейин Ростовлар уйидан файз кетди. Графиня руҳий ҳолати ёмон бўлиши орқасида касалдай бўлиб қолди.

Соня ҳижрон доғидан ҳам кўра графинянинг пичингларидан кўпроқ ғамгин эди. Граф ишлари чалкашланиб кетганига ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ ташвишманд, хўжалик ишлари эса бирон қатъий чора кўришини талаб қиласлар эди. Москвадаги ҳовли билан Москва ташқарисидаги боғни сотиш зарур бўлиб қолди, аммо бунинг учун Москвага бормай иллож йўқ эди. Бироқ графинянинг бетоблиги сафарни кундан-кун орқага суришга мажбур этмоқда эди.

Ўз ёридан айрилган биринчи кунларни кишига билинтирмасдан, ҳатто хуш-хурсандлик билан ўтказган Наташа энди кундан-кунга ҳаяжонланиб, сабрсизлик қила бошлади. Ишқ-муҳаббатга бағишлишим мумкин бўлган шундай ёшлик чоғларим бекорга ўтиб кетяпти, деган ўй Наташани қийнамоқда эди. Князь Андрейдан келадиган мактублар кўпинча унинг аччиғини келтиради. Мен кечаю кундуз танҳо, унинг ёди билан яшасам-у, у ёлғиз ўзи сайр-саёҳат қилиб, янги жойлар, янги одамларни кўриб, томоша қилиб юра берса, деган ўй унинг нафсониятига тегар эди. Князь Андрейдан келадиган мактублар қанчалик қизиқ бўлса, Наташанинг алами шунчалик ошар эди. Ёрига

ёзадиган мактублари наинки ўзига тасалли бермас эди, ҳатто кўнглига тегадиган ва сохта бир вазифадай кўринмар эди. У мактуб ёзишга иўнок, чунки овози, табассуми ва кўз қараши билан ифода қилинганга ўргантган ўша нарсаларниг мингдан бирини ҳам хатда ифода қила олмас эди. У нима ёзаётганига ўзи эътибор қилмай, классик услубда қуруқ-қуруқ мактублар ёзар, графиня эса имло хатоларини тузатиб берар эди.

Графиня хасталикдан ўигарилмади. Лекин Москвага боришни орқага суриш ҳам энди мумкин бўлмай қолди. Наташанинг сепини гамлаш, ҳовлини сотиш керак эди. Бундан ташқари бу қиши князь Николай Андреевич Москвага кўчиб келган, шунинг учун князь Андрейни аввал Москвага келади деб кутишар, Наташа эса, аллақачон келгандир, деган қаноатда эди.

Графиня қишлоқда қоади, граф эса Соня билан Наташани олиб январнинг охиrlарида Москвага жўнади.

БЕШИНЧИ БУЛИМ

Наташа князь Андрейга унаштирилгандаң кейин Пьер тұсатдан, ҳеч қандай сабабсиз, шу тарзда ортиқ ҳаёт ке-чира олмаслигини сезиб қолди. У ўз пири очиб берган ҳақиқаттаң нақадар қаттиқ ишонған бўлмасин, ўзини ботинан такомиллашга камоли иштиёқ билан берилган дастлабки кунларида нақадар хурсанд бўлған бўлмасин, Наташани князь Андрейга унаштирилгандан ва Иосиф Алексеевич ўлгандан кейин (бу ҳақда ўша куилари хабар келган эди) бирдан аввалги ҳаётининг нашъаси бутунлай йўқолди. Энди илгариги ҳаётининг негизигина қолдик, у ҳам бўлса ҳовли-жойи, шу кунлари катта бир зот билан дон олишиб юрган хотини, бутун Петербург билан қиласидиган ошна-оғайнигарчилиги ва кишини зериктирадиган расмиятлардан иборат бўлған хизматигина эди. Ўша аввалги ҳаёти барча ифлосликлар билан унинг кўз олдида тұсатдан гавдаләнди. У хотира ёзмай қўйди, масон биродарлар сухбатидаң ўзини тортди, клубга қатнайдиган, кўп ичадиган бўйдоқ йигитлар билан улфатчилик қиласидиган бўлиб, шундай йўлга кириб кетдики, графиня Елена Васильевна эрига қаттиқ танбех беришни лозим кўрди. Пьер хотини ҳақ эканини сезди, унинг обрўйини тўкмаслик учун Москвага жўнаб кетди.

Ў ҳазон бўлған ва ҳазон бўлиб бораётган княжналар, беҳисоб хизматкорлар яшайдиган Москвадаги катта ҳовлисига келиши биланоқ шаҳарни айланыб, тиллакорлик ризалари олдида соң-саюқсиз шамлар ёқиб қўйилган Иверская бутхонасини кўриши биланоқ, қор босиб из тушмаган Кремль майдонини, Сивцева Вражка кўчасидаги фойтунлар ва қулбаларни, ёшларини яшаб, ошларини ошаб,

аста-секин умрини тугатаётган Москвалик чол-кампирларни, Москва тўраларини, Москва балларини ва Москва инглиз клубини кўриши биланоқ дарров ўз ўрнини, ўз қароргоҳини топгандай бўлди. У Москвада тинчини топди, эски ва ифлос бўлса ҳам, ўрганиб қолган иссиққина тўнини кийгандай яйради.

Москвадаги ёр-ошналари, қариялардан бошлаб болаларгача ҳамма уни худди кўпдан буён йўлига кўз тиккан, дастурхонда ўрни ҳамиша йўқланган азиз меҳмондай қарши олишди. Москва киборлари учун Пьер жуда дилкаш, саҳий, ақлли, хушфеъл, хушчақчақ тентак бўлиб, паришсон-ҳол ва самимий эски рус тўраси эди. Унинг ҳамёни мудом очиқ ва шунинг учун доимо бўш эди.

Бенефис ташкил қилиш, bemаза картина ва ҳайкаллар сотиб олиш, хайрия ишлари жамиятига пул бериш, суҳбатга лўлиларни таклиф қилиш, мактабларга қараш, зиёфат ва ичкиликлар ташкил қилиш, масонлар ва бутхоналарга ёрдам бериш, китоблар сотиб олиш — шуларнинг ҳаммасига Пьер тайёр эди. Ундан жуда катта пул қарз олган икки дўсти агар хабардор бўлиб юрмаса, у бутун бор-йўғини одамларга бўлиб берарди. Клубда бўладиган зиёфат ва ўтиришларнинг биронтаси усиз ўтмас эди. Иккшиша марго ичиб ўз жойи — диванга ёнбошладими, дарров ҳамма уни қуршаб олар, гап-сўз, мунозара ва ҳазил-мутёйиба бошланиб кетарди. Агар битта-яримтаси ўзаро қизаришиб қолса, Пьер мулойимгина жилмайиши ва ўринли ҳазили билан дарров яраштириб қўярди. Масонларнинг ошхона ложалари Пьерсиз ўтса, албатта кўнгилсиз ва ланж ўтар эди.

Ичкиликсиз ўтган зиёфатлардан кейин у қувноқ улфатларининг илтимосини ерга қўялмай, улар билан бирон жойга борадиган бўлиб, жилмайиб ўрнидан турса, ёшлар хурсандликдан шовқин-сурон кўтаришарди. Балларда кавалер етишмай қолса у танцага тушарди. Жувонлар ва қизлар шунинг учун ҳам уни яхши кўришарди, у ҳеч кимга айрим илтифот қилмасдан, ҳаммага бир хилда меҳрибонлик кўрсатар ва айниқса зиёфатдан кейин жуда ширин сўз бўларди. Унинг тўғрисида «Il est charmant, il n'a pas de sexe»¹ — дейишарди.

Пьер истеъфога чиқиб, қолган умрини Москвада ўтказиб юрган юзларча камергернинг бири эди.

¹ У жуда олижаноб киши, унинг учун жинс деган нарса йўқ.

Агар бундан етти йил бурун, чет элдан келган кунлари бирор унга ўзингни ошиқча уринтирмасанг ҳам бўлади, чунки сенинг келажак йўлинг азалдан қуайян ва минг югурсанг ҳам сенинг мавқеингдаги кишилар нима бўлса сен ҳам ўшандай бўласан, деса ўти ёрилиб кетарди. Бу сўзга ишониши ҳам мумкин эмас эди. Ахир жон-дили билан гоҳ Россияни республикага айлантиришни, гоҳ Наполеон бўлишни, гоҳ файласуф, гоҳ саркарда бўлиб, Наполеонни мағлуб қилишни истаган шунинг ўзи эмасмиди? Башарият зотининг нуқсонларини билган ва уни ислоҳ этиш мумкинлигини англаган, ҳамді ўз-ўзини такомиллашни энг юксак даражага етказишни истаган шунинг ўзи эмасмиди? Мактаб ва касалхоналар очган, крепостной деҳқонларини озод қилган ҳам шунинг ўзи эмасмиди?

Оқибат нима бўлди денг? Оқибат бевафо хотиннинг бой эри, ейишни, ичишни яхши кўрадиган, керилиб ҳукуматни унча-мунча сўқадиган, истеъфога чиққан камергер, Москва инглиз клуби ва Москва жамиятининг севимли аъзоси бўлиб қолди холос. У, мен ҳам энди истеъфога чиққан москвалик бир камергер бўлиб қолдим, деган сўзга сира кўнига олмас, чунки етти йил бурун шу хилдаги камергерларга ўзи нафрат билан қарап эди.

Баъзан ҳозир кечириб юрган ҳаётим муваққат ҳаёт деб, ўзига тасалли берар, лекин унга ўхшаган қанча кишилар бу ҳаёт ва бу клубга оғизлари тўла тиш, бошлари тўла соч билан кириб, бу ердан ўттиз икки тишлари тушшиб, бошларида бир тола тук қолмай чиққанларини кўриб, ваҳимага тушар эди.

Пьер мағур дамларида ўз мавқеи ҳақида ўйласа, назарида, истеъфога чиққан бўлак камергерларга сира ҳам ўхшамас эди. У ёмон кўриб юрган, бўлак камергерлар паст, аҳмоқ кишилар бўлиб, ўз мавқеларидан рози ва хурсанд эдилар. «Мен эсам ҳали ҳам ўз мавқеимдан рози эмасман, ҳали ҳам мен башарият .учун бирон нарса қилиш иятидаман,— дер эди у. Камтар бўлган дамларида эса ўз-ўзига: «Балки бошқа ҳамкасларим ҳам ҳаётда бўлак йўл топиш учун менга ўхшаш ҳаракат қилган, жон куйдиргандир? Лекин вазият, жамиятнинг инсон қарши тура билмайдиган кўр кучи уларни ҳам мени сурган томонга сурис қўйгандир?» — дер эди. Москвада бирмунча вақт яшагандан кейин Пьер ўзига ўхшаган ўртоқларидан ортиқ нафратланмай қўйди, ҳатто уларга ўрганди, уларни яхши кўрадиган, хурмат этадиган уларга ўзидай ачинадиган бўлиб қолли.

Пьер ҳаётдан ноумид бўлиш, руҳизликка туниш, ҳаётга нафрат билан қараши каби эски одатларини ташланган бўлса ҳам, лекин илгари уни қамраб олган дард энди ичига уртган ва бу дард бир дақиқа ҳам тинчитмас эди. У ҳаётда юз берәёттан ҳодисаларнинг маъносини англаш учун бемхтиёр ўйланиб қоларкан, бир кунда бир неча марта таражжубланиб ўз-ўзидан: «Нима гам? Нега шундай бўляпти? Дунёда қандай ҳодисалар юз берәётитпи?» — деб сўрар ва бу саволларга жавоб йўқлигини тажрибадан билганлиги учун шошиб-пишиб бу фикрларни ўзидан йироқлатишга тиришар, қўлига китоб олар, ё югуриб клубга борар, ёки шаҳар миниш-мишларидан лақиллаш учун Апполон Николаевич оллига югурап эди.

«Ўз танига оро беришдан бўлак ҳеч бир нарсани билмайдиган ва дунёда энт аҳмоқ хотинлардан бири бўлган Елена Васильевна одамлар назаридаги энг ақлли ва нозик табиат кўринарди, ҳамма унинг слидида тиз чўқади, — деб ўйларди Пьер. Наполеон Бонапарт бир вақтлари буюк киши эди, ўшанда ҳамма унга нафрат билан қаради, у разил ва лўттибоз бўлгандан бўён император Франц ўз қизини унга рағбиқонуний бўлса ҳам хотинликка бериш ҳаракатида юритти. Испанияликлар 14 июнда француэларга ғолиб келганликлари учун католик руҳонийлари орқали худога ҳамду сано юборадилар, француэлар эса 14 июнда испанияликларни енганиларли учун яна ўша католик руҳонийлари орқали худога ҳамду сано юборадилар. Менинг масон биродарларим ўз яқинимиз учун жоннимизни фидо қилишга тайёрмиз, деб қон билан қасамёд қилганлар, лекин фақир-бечоралар учун пул йиқсанда бир сўм ҳам хайр қилмайдилар, Астрея ложани Изловчи Манна ложасига қарши уруштирадилар, ҳақиқий Шотландия масон гиламчаси ва маъноси ҳеч кимга маълум бўлмаган, ҳеч кимга кераги йўқ, акт тўғрисида жон куйдиралилар. Ҳаммамиз ҳам озор берган кишининг гуноҳини кечириш, ўз яқинини севиш ҳақиқадаги христиан дини қонунига эътиқод қиласиз ва шу қонунга биноан Москвада кирқ карра ибодатхона бино қилганимиз. Шундоқ бўлишига қарамасдан, кеча бир қочоқни қамчи билан савалашди, ўша севиш ва кечириш қонуни йўлида хизмат қиладиган поп ўлимта ҳукм қилинган солдатга ўлим олдида ўпгин деб хоч тутди». Пьер шу ўйларни бояндан кечирар ва бу умумий, ҳамма эътироф қиладиган риёкорликка қанчалиқ

ўрганиб қолған бўлмасин, дар гал янги бир нарса топғандай ҳайратда қоларди.

«Мен бу риёкорлик ва чалкашликини биламан,— дер эди Пьер ўзича,— лекин бу англаган нарсаларимнинг барини уларга қандоқ қилиб айтсан экан? Мен айтишга оғиз ўнглаганимда ҳамиша шуни пайқар эдимки, мен кўрган ва англаган нарсани булар ҳам кўришади-ю, лекин кўрмасликка ҳаракат қилишади. Демак шуидай бўлиши керак эканда! Лекин мен ўзимни қаёққа қўяй? Кўплар, айниқса руслар сингари ээгулик ва ҳақиқат бўлиши мумкин эканини кўриш ва шунга ишониш қобилиятига эга, лекин шу билан бирга, ёвузлик ва ёлғонни жуда яқъол кўриб тургани учун ҳаётда жийдий бирон иш қилишдан ўзини охиз сезар эди. Ҳар бир меҳнат соҳаси унинг кўзига ёвузлик ва алдамчиликка боғлиқ бўлиб кўринвар эди. У ким бўлишни истамасин, қайси ишга қўл урмасин, ёвузлик билан алдамчилик уни кўкрагидан итарғар ва фаолият йўлини тўсар эди. Лекин пачоражи, яшамоқ ва яшамоқ учун бирон иш билан шуғулланмоқ керак. Ҳаётнинг ҳал этилиши мумкин бўлмаган бу масалалари искаижасида эзилиш жуда даҳшатли, шунинг учун ҳам Пьер бу нарсаларни эсдан чиқариш мақсадида ўзини тўғри келган хурсандчилик қучогига ташларди. У турли-туман йиғилишларга борар, ичклиникни беармон иchar, ҳар хил картиналар сотиб олар, бинолар колар ва айниқса кўпроқ китоб ўқирди.

У қўлига тушган китобни ўқир, шу қадар кўп ўқирдики, уйга келганда лакейлар уни ечинтираётганда ҳам кўзини китобдан олмас, қўлида китоб билан ухлаб қолар эди; уйқудан турниши биланоқ меҳмондорчилик ва клубга борар гап сотишдан кейин айшу ишрат, хотинбозликка ўтар, айшу ишратдан яна гап сотиш, китоб ўқиши ва вино ичишга кўчар эди. Вино ичиш унинг учун ҳам жисмоний ва ҳам мзънавий бир талабга айланди. Докторлар гарчи семиз бўлганлиги учун унга вино ичиш зарарли эканлигини таъкидласалар ҳам барибир у ичклиникни ташламас эди. У ўзи пайқамасдан каттакон оғзига бир неча стакан вино қуйиб, тани яйраганда, одамларга меҳрибон, ақлли масаланинг моҳиятига тушумай, ҳар нарсага ҳозиржавоб бўлгандагина ўзини жуда яхши сезарди. Фақат бир-икки шиша вино ичгандан сўнг Пьер илғари уни ваҳимага солған ҳаётнинг чигал ва даҳшатли тугуни учалик қўрқиничли эмаслигини сал-пал идрок этарди. Боши фувиллаган ҳолда гап сотиб ўтирганида ҳам, одамларнинг гапига қулоқ соласт-

ганида ҳам ёки түшлик ва кечки тамаддиқдан кейин китоб ўқиб ўтирганида ҳам ҳамиша шу тугуннинг бирон томонини кўриб турарди. Лекин винонинг таъсири остида у ўзига: «Ҳечқиси йўқ. Мен бу тугунни ечаман, мана ҳаммасини ўйлаб қўйганман. Лекин ҳозир фурсатим йўқ, кейин буларнинг ҳаммасини бир бошдан ўйлаб кўраман!» — дер эди. Лекин шу «кейин»нинг ҳеч вақт соати келмас эди.

Эрталаб, наҳорда, ўша саволлар шу қадар чувалиб, ҳәл қилиб бўлмайдиган кўринардики, Пьер шошиб-пишиб қўлига китоб олар ва олдига бирор келиб қолса ниҳоят хурсанд бўларди.

Пьер баъзан солдатлар урушда, душман ўқи остида беркиниб турган чоғларида хавф-хатарни сепсалтириш учун бирон нарса билан овнармиш, деған сўзни эслар эди. Унинг назарида одамлар ҳам ҳаётда шу солдатларга ўхшарди: бирор иззатталаблик, бирор картабозлик, бирор қонун ёзиш, бирор хотинбозлик, бирор ўйинчоқ, бирор сиёсат, бирор ов, бирор ичкилик, бирор давлат ишлари билан шуғулланиб овнарди. «На аҳамиятли нарса бор, на аҳамиятсиз, ҳаммаси бир гўр, фақат шу ҳаётдан ўзимни обқоча билсан бўлгани, фақат шуни кўрмасам, шу мудҳиш ҳаётни кўрмасам бас!..» — деб ўйлар эди Пьер.

II

Қишининг бошларида князь Николай Андреич Болконский қизи билан Москвага қўчиб келди. Ўтмиши, ақлидрохи ва оригиналлиги орқасида айниқса ўша кунларда император Александр салтанатининг шуҳрати пасайгани ҳамда Москвада французларга қарши ватанпарварлик оқими ҳукмон бўлгани сабабли князь Николай Андреич дарров москваликларнинг ҳурматига сазовар бўлди ва ҳукуматга қарши оппозициянинг Москвадаги марказига айланди.

Князь шу бу йил жуда қариди. Унда қариллик аломатлари жуда яққол кўрина бошлади: ўтирган жойида тўсатдан ухлаб қоладиган; аллақачонги воқеалар эсида тургани ҳолда кечагина бўлиб ўтган ҳодисаларни унутадиган, Москва оппозициясининг бошлиғиман деб гўдакларча мақтансақчилик қиласидиган бўлиб қолди. Лекин, шундай бўлса ҳам, чол айниқса оқшом кезлари эгнида пўстин, бошида ула сепилган парик, чой ичгани чиққанида ўтирганларнинг биронтаси луқма ташлаб қўйиши биланоқ ўтмиш ҳақида

тўхтаб-тўхтаб ҳикоя қиларкан, ёки ҳозирги аҳвол тўғрисида яна ҳам кўпроқ ўйлаб-ўйлаб, кескин тарзда ўз фикрини сўзларкан, ўтирган меҳмонларнинг ҳаммасида ўзига нисбатан катта ҳурмат ҳисси уйғотарди. Келадиган кишиларга бу қадимги уй катта-катти ойналари, бурунги замондан қолган мебеллари, упа сепган лакейлари, ўтган асрдан қолган тили заҳар ва ўзи мияли чол эгаси, унинг атрофида парвона бўлиб юрган ҳалим қизи, дилкаш француз аёли билан ҳашаматли ва ажойиб бўлиб кўринарди. Лекин келиб-кетадиган кишилар уй эгалари билан икки-уч соат ҳамсуҳбат бўлганда, суткада уйнинг ички ҳаёти ўтадиган яна 22 соат вақт борлигини ўйлашмас эди.

Сўнгги вақтларда, Москвада, мана шу ички ҳаёт княжна Марья учун жуда ғифир бўлиб кетди. Москвада княжна энг қувончи нарсаларидан — дарвешларининг суҳбати ва хилватда ҳаёт кечиришдан маҳрум бўлди, Лисие Горида эса мана шу икки нарса унга тасалли берар ва кўнгилни кўтарарди. Унинг учун пойтахт ҳаётининг ҳеч қандай қизиги ва хурсанд бўладиган томони йўқ эди. Княжна киборлар суҳбатига қатнашолмас эди. Чол ўзи бормайдиган жойга қизини ёлғиз юбормаслиги ва соғлиги ёмон бўлганлиги учун ўзи уйдан чиқмаслигини ҳамма билганлиги сабабли княжна Марьянини зиёфат ва ўтиришларга таклиф қилишмас эди. Эрга тегиш орзусидан княжна бутунлай воз кечди. Баъзан уйларга келадиган ва княжнани олишлари мумкин бўлган йигитларни князь Николай Андреич қандай совуқ ва ғазаб билан қарши олганини ва ҳайдаб юборганини княжна қўриб туарди. Княжна Марьянинг дўсти ҳам йўқ эди; шу гал Москвага келганида икки жонажон дўстидан ихлоси қайтди: илгари ҳам унча сирдош бўлмаган ҳозир кўзига ёмон кўринадиган ва баъзи сабабларга кўра княжна ундан узоқлашадиган бўлиб қолди; княжна беш йил муттасил хатлашиб юрган дугонаси Жюли билан Москвада шахсан учрашганида унинг буткул ўзгариб, бегона бўлиб қолганини сезди. Акалари ўлгандан кейин отасининг ёлғиз вориси бўлган, Москвадаги жуда бой қизлардан бири ҳисобланадиган Жюли шу кунлари киборлик нашъасини сурмоқда эди. Уни ёш-ёш йигитлар қуршаб олган, ўз фикрича, буларнинг ҳаммаси тўсатдан Жюлиниң фазилатларига баҳо берадиган бўлиб қолган эди. Жюли ёшлиги ўтиб кетаётган кибор қизларнинг шундай бир даврини бошдан кечирмоқда эдик, бу даврда шунаقا қизлар ҳозир эрга тегсан тегдим, бўлмаса эрдан қолдим, деб ўйлайди. Княжна

Марья пайшанба кунлари хат ёзадиган бўлак одами қолмаганини ҳелаб маъсумгина жилмайиб қўярди, чунки илгари у хат ёзиб юрган Жюли ҳозир Москвада эди. Княжна ҳар ҳафта у билан учрашиб турса ҳам бу учрашишлар унга ҳеч қандай хурсандлик бағишламас эди. Княжна Марья оқшомларини бир неча йил бир хотинницида ўтказиб, кейин унга уйланишдан воз кечган қари муҳожир каби Жюлиниг шу ерда эканлигига ва энди хат ёзадиган кишиси бўлмаганлигига афсусланар эди. Москвада княжна Марья гапланшиб ўтирадиган, дард-ҳасрат қиласидиган бир одами йўқ, ҳолбуки сўнгги вақтда унинг юраги янги ғаму фуссаларга тўлиб кетгган эди. Князь Андрейнинг чет элдан қайтадиган маҳали ва уйланадиган пайти яқинлашиб қолди, унинг отамни кўндириб қўй, деган илтимоси бажарилмадигина эмас, балки иш бутунлай чатоқ бўлгандай эди. Бусиз ҳам қўи вақт кайфи бузилиб юрган кекса князь графиня Ростованинг номини эшитиши билан жон-пони чиқарди. Кейинги кунларда княжна Марьянинг дарди устига янги дард бўлган ҳарса олти яшар жияни Николушкага берадиган дарси бўлди. Княжна жиянини ўқитаётган чоғларида, ўзи ҳам отаси сингари тажанг бўлиб қолганини сезиб, қўрқиб кетар эди.

Қизишмаслигим керак, деб минг ўзига таъкид қилса ҳам Николушкани ўқитиш ниятида қўлига хатчўп олиб, француз алифбесини очдими, ўзидағи билимни болага жуда тез, жуда осонгина бера қолгиси келарди, ҳозир амманинг аччиғи келади, деб қўрқиб ўтирган бола салгина эътибор-сизлик кўреатса, асабийланар, титрар, шошиб қолар, аччиғланар, бақиран, баъзан Николушкани қўлидан ушлаб силтаб қўяр ва жазо бериб уни бурчакка тикка турғизиб қўяр эди. Болани бурчакка тикка турғизиб қўйиб, ўзининг баджаҳллиги ва бадфеъллигига ўзи йиғлар, Николушка аммасининг йиғланини эрмак қилиб, рухсатсиз бурчакдан чиқар, княжна олдига келиб унинг кўз ёшидан ҳўл бўлган қўлларини юзидан олар ва овунтирап эди. Лекин княжна ҳаммадан ҳам қўпроқ отасининг феъли айниганига қайтуар эди. Кекса князь ҳадеб қизига ёпишадиган ва кейинги кунларда унга нисбатан бераҳмлик қиласидиган бўлиб қолган эди. Агар отаси кечаси билан ухламай сажда қилиб чиқ деса, урса, ўтин ташигин, сув олиб келгин деб мажбур қилса — аҳволим оғирлашди деган сўз княжна Марьянинг хаёлига ҳам келмас эди; лекин ўз қизини жуда-жуда севадиган ва севгани учун ҳам ўзини ва ҳам қизини қийнай-

диган бу зөлм ота қизини атайлаб ҳақорат қилиш, ерга уришгагина эмас, балки ҳамма ишда доимо сен айбli, деб исбот қилишга ҳам қодир эди. Кейинги кунларда кекса князь княжна Марынни ҳаммадан ҳам кўра кўпроқ қийнайдиган янги бир қилиқ чиқарди — бу ҳам бўлса унинг m-lle Bourgienne билан жуда яқинлашиб олганлиги эди. Ўғлининг уйланиши ҳақида ёзган хатини олганда кекса князь: «Агар Андрей уйланса мен ҳам Bourgienneни оламан», — деб ҳазиллашган эди, шу ҳазили ўзига маъқул бўлиб қолди шекилли, фақат княжнани ҳақорат қилиш учунгина кейинги кунларда зўр бериб (княжнага шундай кўринар эди). M-lle Bourgienne меҳрибончиллик қиладиган бўлиб қолди ва қизидан норозилигини билдириш учун Bourgiennега хушомад қила бошлади.

Бир куни, Москвада, княжна Марья олдида, кекса князь (княжнага отаси атайлаб шундай қилгандай кўринди) m-lle Bourgienneнинг қўлидан ўпди ва эркалаб бағрига босди. Княжна Марья қип-қизариб уйдан чопиб чиқиб кетди. Кўп ўтмай княжна Марья олдига қувноқ товуш билан алланималар деб жилмайиб m-lle Bourgienne қирди. Княжна Марья шошиб-пишиб кўз ёшини артди-да, гурс-турс одим отиб Bourgienne олдига борди ва француз аёлга беихтиёр бақириб билирлади:

— Бу разиллик, бу пастлик, бирорнинг заифлитидан фойдаланиб... — У оғзига келган сўзни айтмади. — Йўқолинг, уйимдан чиқиб кетинг, — деб қичқирди ва йиғлаб юборди.

Эртасига князь қизига индамади; лекин княжна Марья шуни пайқадики, тушлик вақтида отаси аввал m-lle Bourgienne олдига овқат қўйишни буюрди.

Тушликдан кейин буфетчи кофени одатдагича аввал княжна Марья олдига қўйган эди, бирдан князнинг жони-пони чиқиб, ҳассасини буфетчи Филиппга отиб юборди ва ўша ондаёқ уни солдатликка юбориш ҳақида фармон берди.

— Қулоқларига гап кирмайди... Икки марта айтдим!.. Қулоқларига кирмайди! Менинг уйимда энг азиз одам шу: бу қиз менинг энг яхши дўстим, — деди князь бақириб. — Агар сен яна бир мартаба — бу ҳақда кекса князь биринчи марта қизига ғазаб билан мурожаат қилди — яна бир мартаба кечагидай ўзингни тутолмасанг, — уйнинг хўжайнини ким Эканлигини сенга кўрсатиб қўяман! Йўқол! Кўзммга кўринма! Уэр сўра!

Княжна Марья ҳам ўзи ва ҳам буфетчи Филипп учун (Филиппнинг илтимосига кўра) Амалья Евгеневна ва отасидан узр сўради.

Шундай пайтларда княжна Марьининг қалбидаги ўзини қурбон қилишни истаган одамнинг фурурига ўхшаш бир туйғу пайдо бўлар эди. Мана шундай кезларда княжна мазаммат қилиб ўтирган отаси олдида турган кўзойнагини кўрмасдан, тўсатдан пайласлаб излар, ё ҳозиргина бўлган ишни эсдан чиқариб қўяр, ё дармони қуриған оёқлари билан дилдираб қадам босар, ёки заифлигимни бирор пайқамадими, деб орқасига қайрилиб қарап ва ё энг ёмони шу эдикиси, тушлик вақтида гапга соладиган меҳмонлар бўлмаса, чол тўсатдан салфеткани тушириб юбориб, қалтироқ бошини тарелка устига эгиб пинакка кетар эди. «Отам қариб, заифланиб қолиптию мен яна уни мазаммат қилиб юрибман», — дер эди княжна Марья ўзи-ўзидан нафратланиб.

III

1811 йилда, Москвада, тез донғи чиққан Метивье деган бир француз доктор яшарди; у узун бўйли, чиройли, французларга хос назокатли ва москваликларнинг айтишларига кўра, жуда омилкор доктор эди. Олимакомлар доираси уни доктор сифатида эмас, балки ўзларига тенг киши сифатиди қабул қилишар эди.

Медицинадан кулиб юрадиган князь Николай Андреич кейинги вақтларда Mr Bourgienneling маслаҳатига кўра шу докторга ўз уйига йўл берди ва унга ўрганиб қолди. Метивье ҳафтада икки марта князь олдига келиб кетар эди.

Ҳазрати Николай куни, князни туғилган куни билан табриклагани эшиги олдига бутун Москва келди, лекин князь ҳеч кимни қабул қилгани ижозат бермади, у бир неча кишининг рўйхатини княжнага бериб, фақат шуларни тушликка чақиришни буюрди.

Эрталаб табрик этгани келган Метивье княжнага мен доктор сифатида de force et la consigne¹ журъат қилдим, деб князь ҳузурига кирди. Шу именина куни нима бўлдики, эрталабдан бошлаб кекса князининг кайфияти ниҳоят даражада ёмон эди. У одамларнинг гапига тушумаган ва

¹ Буйруқни куч билан бузишга.

уларга гап тушунтира олмагандай бўлиб, тушгача уйда хархаша қилиб юрди. Княжна Марья отасининг индамасдан, тўнғиллаб юриши, одатда, бир пақиллаб кетиш билан тамом бўлишини билар эди, шунинг учун бугун эрталабдан буён худди ўқлаб, тепкисини кўтариб қўйилган милитиқ олдида ана отилиб кетади, мана отилиб кетади деб кутиб тургандай хавотир олиб юрди. Кун доктор келганга қадар тинчлик билан ўтди. Докторни уйга киргизиб, княжна Марья қўлида китоб, меҳмонхона эшиги олдида ўтири, чунки кабинетда бўлаётган ҳамма нарсани шу ердан эшитиш мумкин эди.

Княжна аввал ёлғиз Метивъенинг, ундан сўнг отасининг товушини эшитди, кейин ҳар иккала товуш баравар эшитилди-да, эшик очилиб, бўсағада қўрқкан ва рангқути учган Метивъенинг қора кокилли келишган фигураси билан князь намоён бўлади; князь бошида қалпоқ ва эгнида халат, жаҳлдан афт-башараси ўзгариб, кўзлари олайиб кетган эди.

— Тушунмаяпсанми? — бақирав эди князь,— мен тушуниб турибман, француз жосуси, Бонапартнинг қулисан, йўқол менинг уйимдан, жосус, йўқол! — чол эшикни қаттиқ ёпди.

Метивье елкаларини қисиб, шовқинни эшитиб нариги уйдан югуриб чиққан *Mlle Bourieenne* олдига борди.

— Князь касалнамо,— *la bile et le transport au service*. *Tranquillisez-vous je repasserai demain¹*,— деди Метивье ва бўса маъносида бармоғини лабига қўйиб, шошибишишиб чиқиб кетди.

Эшик орқасидан туфли кийган оёқ шарпаси ва «жосулар, хиёнаткорлар, ҳамма ёқни хиёнаткор босибди! Ўз уйимда ҳам мени бирпас тинч қўймайдилар!» — деган шовқин эшитилар эди.

Метивье кетгандан кейин кекса князь қизини чақириб, бутун аламини ундан олди. Кекса князь нима учун жосусни менинг олдимга киргиздинг, деб княжнага ёпишди. У княжнага рўйхат тузиб бер, шу рўйхатда бўлмаган одамларни киргизмасинлар, деб қайта-қайта писанда қилмаганмиди. Нима учун энди бу абраҳни киргизтилар! Айб албатта княжнада! «Бу қиз мени бирпас ором олгани қўймади, хотиржам бўлиб ўлгани қўймади» — дер эди кекса князь.

¹ Сафро ва қон миясига урипти. Ташибиши тортманг, мен эртага келиб кетаман.

— Йўқ, онагинам, энди бўлди, чиқиб кетинг, чиқиб кетинг! Тоқатим тоқ бўлди,— деди кекса князъ ва уйдан чиқиб кетди. Худди княжна бир амаллаб ўзини юпатиб қўйишидан қўрқандай яна қайтиб келди ва ўзини оғир тутишга тиришиб, илова қилди: «яна жаҳл устида айтди деб ўйламанг, ҳеч қанчалик жаҳлим чиққани йўқ, хўп ўйлаб кўриб айтдим; гап шу,— чиқиб кетинг, бўлак бошпана изланг!..» — Аммо чол ўзини тутолмади ва яхши кўрадиган одамларгагина хос бир ғазаб билан ўз қилмишидан ўзи азоб чекиб, титраб-қақшаб қизинга бақириб:

— Кошки бирон каллаварам буни ола қолса экан!— у эшники ёпди ва т-ле Bourguenne ни кабинетига чақириб, жим бўлди.

Соат икки деганда тушликка чақирилган олти мўътабар зот келди. Булар машҳур граф Растопчин, князъ Лопухин ва унинг жияни, кекса князнинг қадрдон дўсти генерал Чатров ва ёшлардан Пьер, Борис Друбецкой бўлиб, меҳмонхонада князни кутиб ўтиришарди.

Шу кунлары Москваға отпуска олиб келган Борис князъ Николай Андреич билан танишишни истади ва унинг ғончига шунчалик сазовор бўлди, ёшларга рўйхуш бермайдиган князъ истисно тариқасида уни қабул қилди.

Князнинг ҳовлиси шаҳарга довриғи кетган катта даргоҳ бўлмаса ҳам, бу ерга келадиган меҳмонлар 5—6 кишидан ошмаса ҳам, лекин бу ҳовлида меҳмон бўлиш бир шараф ҳисобланар эди.

Борис буни бир ҳафта бурун англади, ҳазрати Николай куни бош қўмонидон Ростопчинини уйига таклиф қилганида Растопчин боролмаслигини айтиб, Борис олдида:

— Шу куни мен ҳамиша князъ Николай Андреичнинг зиёфатига бораман,— деган эди.

— Э, шундайми,— деган эди бошига қўмонидон,— князъ қалай?

Қадимги услубда ясатилган, кўҳна мебеллар қўйилган барҳаво, баланд меҳмонхонада, тушда йиғилишиб ўтирган бу кичкина давра суд маҳкамасининг тантанали мажлисига ўхшар эди. Ҳамма хомуш ўтирас, сўзлашгандা ҳам оҳис-та-оҳиста сўзлашар эди. Князъ Николай Андреич меҳмонлар олдига хомуш ва жиддий алфозда чиқди. Княжна Марья ҳар кунгидан кўра сокит ва ювош кўринар эди. Шу топда унинг қулоғига гап кирмаслигини пайқаб, меҳмонлар унга ноилож сўз қотишар эди. Граф Растопчин гоҳ

шаҳардаги ва гоҳ сиёсат соҳасидаги сўнгти янгиликлар ҳақида гапириб, сұхбатни ёлғиз ўзи қизитиб ўтиради.

Лопухин билан кекса генерал ҳар замонда бир гапта аралашиб қўяр, князь Николай Андреич буларнинг сұхбатига худди докладга қулоқ солиб, ҳар замонда бир бөш иргитиш ва ё бирон сўз айтиш билан докладларингни маълумотга оламан, деган олий суд раиси сингари қулоқ солиб ўтирад эди.

Сұхбатнинг боришидан сиёсат оламида бўлаётган ишларни ҳеч ким маъқулламаганлиги кўриниб турар эди. Гап афтидан, аҳвол кун сайин оғирлашиб бораётганини тасдиқлайдиган воқеалар ҳақида борар; лекин ҳар бир сўз ва муҳокаманинг ажабланарли томони шунда эдикни, сўз шаҳаншоҳ оғизга олинадиган бир чегарага етиши билан ё гапираётган киши сўзини қисқа қилар ва ё бошқа бирор унинг гапини бўлар эди. Тушлик устида сўнгги сиёсий янгиликлардан, Наполеон Олденбург герцогининг мулкини босиб олганидан, Россия барча Европа саройларига Наполеонга душманона нота юборганидан сўз очилди.

Қароқчи босиб олинган кемага қандай муносабатда бўлса, Бонапарт Европага шундай муносабат қиляпти,— деди граф Растопчин минг марта айтган сўзини яна такрорлаб.— Подшоларнинг сабру тоқатига ва ёки кўр бўлиб қолганига ҳайрон бўласан киши! Энди навбат папага келди, Бонапарт ҳеч қандай истиҳола қилмасдан, католик дини бошлигини таҳт-тожи билан яксон қилмоқчи бўлаётитпи ҳамки, ҳеч ким индамайди! Олденбург герцогининг мулкини забт қилганлиги ҳақида ёлғиз бизнинг подшоҳимиз эътироз билдирид ҳолос. У ҳам бўлса...— граф Растопчин подшоҳ мазаммат қилинадиган чегарага келиб қолганини фаҳмлаб, дарров гапдан тўхтади.

— Олденбург герцоглиги ўринига бўлак бир мулкни тақлиф қилишипти,— деди князь Николай Андреич.— Мен мужикларни Лисье Горидан Богучарово ва Рязанга кўчирганим сингари улар ҳам герцогларни бир жойдан иккинчи жойга кўчиришяпти.

Борис одоб билан гапга аралашиб:

— Le duc d'Oldenbourg supporte son malheur avec une force de caractère et une résignation admirable¹,— деди. У шунинг учун ҳам бу гапни айтдики, Петербургдан кела-

¹ Ольденбург герцоги бошига тушган бу мусибатни зўр матонат ва сабру бардош билан кўтаряпти.

ётганида йўлакай герцогнинг хузурига кириш шарафиға неил бўлган эди. Князь Николай Андреич ёш йигитнинг бу гапига бир нима демоқчи бўлгандай унга бир қарадио ҳали гўдак ҳисоблаб индамай қўя қолди.

— Мен Ольденбург масаласи ҳақида ёзилган эътирозимизни ўқиб, унинг жуда ёмон услубда ёзилганлигига ҳайрон қолдим,— деди граф Растопчин беш бармоғидай яхши биладиган масала ҳақида бепарволик билан гапираётган кишига ўхшаб.

Пьер нотанинг ёмон ёзилганлиги нима учун бу кишини ташвишга солипти, деб Растопчинга анграйиб қаради.

— Граф, нотанинг мазмуни зўр бўлса унинг қай услубда ёзилганлигининг нима аҳамияти бор? — деди Пьер.

— Mon cher, avec nos 500 mille hommes de troupes, il serait facile d'avoir un beau style¹, — деб жавоб берди граф Растопчин. Пьер нотанинг услуби нима учун Растопчинни ташвишга солаётганини энди англади.

— Мирза жуда сероб бўлиб қолган шекилли,— деди кекса князь,— Петербургда нотагина эмас, балки янги қонунлар ҳам ёзишяпти. Менинг Андрюшам у ерда Россия учун том-том қонунлар ёзди. Ҳозир ҳамма ёзадиган бўлиб кетган! — деди князь ва ғайритабий кулди.

Бир дақиқача жимлик чўқди; кекса генерал йўталиб, бошқаларнинг диққатини ўзига жалб қилди:

— Петербургдаги сўнгги кўрикда бўлган бир воқеани эшитдиларингми? Франциянинг янги элчилари ўзларини қандай тутганларидан хабарларинг борми?

— Нима? Ҳа, қулоғимга чалингандай бўлган эди; зоти олийларининг ҳузурида бир беҳуда сўз айтипти.

— Зоти олийлари Франция элчисининг диққатини гренадер дивизияси ва тантана маршига жалб этиптилар,— давом этди генерал,— элчи ҳеч эътибор қилмапти ва ҳатто Францияда биз бунақа арзимайдиган нарсаларга аҳамият бермаймиз дейишга журъат қилипти. Подшоҳ бунга жавобан ҳеч нарса демаптилар. Кейинги кўрикда подшоҳ унга ҳеч эътибор қилмаптилар.

Ҳамма жим бўлди, подшонинг шахсига оид бўлган бу масала ҳақида ҳеч ким фикр юргизиши мумкин эмас эди.

— Беандишалар! — деди князь.— Метивъени биласизларми? Мен уни ҳали уйимдан ҳайдаб юбордим. Бугун шу

¹ — Эй, дўстим, 500 минг қўшин бўлганда яхши услубда ёзиш ҳам осон бўларди.

ерда эди. Менинг олдимга ҳеч кимни киргизманглар деб тайинлаган бўлсам ҳам уни киргишишти,— деди князь қизига газаб билан бир қараб; князь француз докторига нималар деганини ва Метивъенинг жосуслигига нима учун ишонганини гапириб берди. Князь кўрсатган далил-исботлар, гарчи етарли ва очик-ойдин бўлмаса ҳам, лекин ҳеч ким эътиroz қилмади.

Қовурма билан шампан виноси келтирилди. Меҳмонлар қари князни табриклаб, ўринларидан туришди. Княжна Марья ҳам отасининг олдига келди.

Князь қизига бир хўмрайиб қаради-да, кейин буришган, соқоли қирилган юзини унга тутди. Чолнинг бутун афтангори, эрталабки гап ҳали эсимда, мен ўз ниятимдан қайтганим йўқ, ҳозир фақат меҳмонлар туфайли бу ҳақда индамай турибман, деб тураг эди.

Қаҳва ичгани меҳмонхонага чиқилганда чоллар бирга ўтиришди.

Князь Николай Андреич анча очилди ва бўлажак уруш тўғрисида ўз мулоҳазасини айтиб берди.

Модомики, деди князь, биз немис билан иттифоқчи бўлиш йўлини кўзларканмиз, модомики, Тильзит сулҳига кўра Европа масалаларига аралашарканмиз, Наполеонга қарши олиб борадиган урушимизнинг оқибати ёмон бўлади. Биз на Австрия тарафини олиб урушишимиз керак ва на Австрияга қарши. Биз барча сиёсатимизни Шарқда амалга оширишимиз керак, Бонапарт масаласига келганда, чегараларимизни қуролли кучлар билан таъминлашимиз ва қаттиқ сиёsat олиб боришимиз кифоя. Бонапарт ҳеч қачон еттинчи йилдагидек рус чегарасидан ўтишга журъат қилмайди.

— Э, князь, биз французлар билан урушиб бўлибмиз,— деди граф Растворчин.— Биз ўз устод ва худоларимизга қарши яроғ кўтаришга журъат эта олармидик? Ёшларимиз ва хонимларимизга қаранг. Ҳозир худомиз французлар-у, жаннатимиз Париж бўлиб қолган!

У, ҳамма эшитсин деб, атайлаб баланд овоз билан гапира кетди.

— Кийимда ҳам, фикрда ҳам, туйфуда ҳам французларга тақлид қиляптилар! Мана сиз, Метивъени француз ва аглаҳ бўлгани учун ҳайдаб юборибсиз, хонимларимиз эса унинг кетидан эмаклаб юришади. Кеча бир зиёфатга борган эдим, ўтирган беш хонимдан учтаси католичка экан, булар папанинг ижозати билан якшанба кунлари ҳам

кашта тикармис. Ўзлари эса, ҳаммом вивескасидағи хотынларга ўхшаб, гап көлгандың айтдым, кечирасизлар, сал бўлмаса қип-яланғоч бўлиб ўтиришипти. Ёшларни кўринг, князъ, музейдан Буюк Петр калтагини олиб, русчасига боцлаб солгинг келади, токи бу аҳмоқлик бошларидан чиқиб кетсин!

Ҳеч ким индамади. Кекса князъ кулумсираб Растопчинга қаради ва тасдиқ мақомида бош иргитди.

Растопчин ўзига хос бир чаққонлик билан ўрнидан турди ва князга қўл узатаркан:

— Хайр, жаноби олийлари, саломат бўлинг,— деди.

Кекса князъ унинг қўлини ушлаб, ўптиргани юзини тутаркан:

— Сен ҳам омон бўл, дўстим, сенинг суҳбатингга ҳамма вақт муштоқман! — деди.

Растопчин билан бирга бўлак меҳмонлар ҳам туришди.

IV

Княжна Марья, меҳмонхонада чолларнинг муҳокама ва гап-сўзларига қулоқ солиб ўтирас экан, бу сўзлардан ҳеч нарса тушунмади; у фақатгина отамнинг менга қилаётган дағал муомаласини меҳмонлар пайқамаяптимикин деб ўйларди холос... Княжна Марья шу чоққача уйларига уч марта келиб кетишга улгурган Друбецкойнинг бутун тушлик давомида қилаётган айrim эътибор ва хушомадини ҳам пайқамади.

Князъ меҳмонлар билан уйидан чиқиб кетгандан кейин, Пьер қўлида шляпа, кулумсираб княжна Марья олдига келди, княжна паришонҳол ва савол назари билан унга қараб турар эди.

Пьер княжнадан:

— Майлими яна бир оз ўтирсан? — деб сўради ва оғир гавдасини княжна ёнидаги креслога ташлади.

— Марҳамат, марҳамат,— деди княжна. Унинг кўзлари: «Сиз ҳеч нарсани пайқамадингизми?» — деб турар эди.

Пьернинг кайфияти жуда яхши эди, чунки тушликдан кейин ҳамиша хушҳол бўларди. У ерга қараб жилмайиб турарди.

— Бу йигитни кўпдан бери танийсизми, княжна? — деб сўради у.

— Кимни?

— Друбецкойни дейман.

— Йўқ, яқинда...

— Сизга ёқадими?

— Ҳа, анча ёқимли йигит... Нега сўраяпсиз? — деб сўради княжна Марья ҳамон отасининг эрталабки қилмисшини ўйларкан.

— Негаки, мен бир нарсани билдим — бу йигит, одатан, Петербургдан Москваға бирон бой қизга уйланиш мақсадидагина отпуска олиб келади.

— Сиз шуни кузатиб юрганимидингиз? — деб сўради княжна Марья.

— Ҳа, — деди Пьер кулумсираб. — Ҳозир қаерда бир бой қиз бўлса бу йигитни ўша ерда кўрасиз. Мен унинг бу ишитини афту башарасидан биламан: У ҳозир икки орада қолган: Сизни танласамикан, *mademoiselle Жюли Карагинани танласамикан*. *Elle est très assidue auprés d'elle.*¹

— Жюлиниг ўйига бориб турадими?

— Ҳа, жуда тез-тез бориб туради. Ҳозир хушомад қилишда янги бир усул чиққанини биласизми? — деди Пьер қувноқ табассум билан. У афтидан, шўхлиги тутиб, одамларни мазах қилиб юрадиган бир кайфиятда эди ва шу қилиғи учун кўпинча ўзининг хотира дафтарида сўниб юарди.

— Йўқ, билмайман, — деди княжна Марья.

— Энди Москва қизларига ёқиш учун *il faut être mélancolique. Et il est très mélancolique auprès de m-lle² Карагина*, — деди Пьер.

Княжна Марья ҳамон ўз қайғусини ўйларкан, меҳрибон Пьерниг юзига қараб:

— *Vraiment?*³ — деб сўради ва ўзича деди: «Агар рози дилимни бировга айтгани журъят этсам юрагим анча бўшар эди. Айтсам ҳам фақат Пьергагина айттар эдим. Бу жуда меҳрибон ва олижаноб одам. Балким анча енгил тортар эдим. Балким у бирон маслаҳат берар эди!»

— Сиз ўшанга тегармидингиз? — деб сўради Пьер.

— Оҳ, граф! Шундай вақтлар бўладики, ким бўлмасин, барибир, тегишга рози бўламан, — деб юборди княжна Марья йиғламсираб. — Оҳ, яқин кишиигни севиш ва унга

¹ Жюлига у астойдил хушомад қилиб юрипти.

² Маҳзу бўлиб юриш керак. У Жюли Карагина олдида ҳамиша ўзини маҳзун тутади.

³ Ростданми?

кулфатдан бошқа нарса келтира олмаслигингни билиш...— давом этди княжна титроқли товуш билан — ва бошқа иложинг йўқлигини сезиш нақадар оғир! Шунда фақат бир чора қоладики, бу ҳам бўлса чиқиб кетиш, лекин мен қаерга кетаман?

— Княжна, нима деяпсиз, нима бўлди сизга?

Княжна Марья сўзини тугатмасдан, йиғлаб юборди.

— Бугун менга нима бўлганини ўзим ҳам билмайман. Менинг сўзларимга қулоқ солманг, айтганларимнинг ҳам масини эсдан чиқаринг.

Пъернинг кайфи қочди. У зўр ташвиш билан княжналан нима ҳодиса рўй берганини, юрагидаги аламини айтишни сўради; бироқ княжна, яна айтган гапларимни эсдан чиқаринг, нима деганимни ўзим ҳам эслолмайман, сиз биладиган битта ташвишдан бўлак ғамим йўқ, бу ҳам бўлса князь Андрейнинг уйланиш масаласидир ва мен шу масала устида ота-бала уришиб қолмасин, деб қўрқаман,— деди.

— Ростовлардан хабарингиз борми? — деб сўради княжна Марья гапни бошқа ёқقا бурмоқчи бўлиб.— Яқинда кўчуб келишармиш. Ҳар кун кўзим Андрейнинг йўлида. Мен уларнинг шу ерда учрашишини истар эдим.

Пъер кекса князни назарда тутиб:

— Бу ишга у киши қандай қарайди? — деб сўради. Княжна Марья бош чайқади.

— Нима ҳам қилиш мумкин? Бир-икки ойдан кейин ийил тўлади. Бунинг шундай бўлиши ҳеч мумкин эмас. Мен князь Андреини биринчи дақиқада юз берадиган ҳодисалардан холос этмоқни истардим. Мен истар эдимки, тезроқ келишсин. Мен графиня Ростова билан кўришмоқ умидидаман... Сиз уларни кўпдан бери танийсиз,— деди княжна Марья,— бир нарсани сўрайман, лекин ростини айтинг, бу қиз қанақа қиз ва унинг тўғрисида қандай фикрдасиз? Лекин ҳақиқатни айтинг, чунки, биласизми, Андрей отамнинг хоҳишлирига қарши шу ишни ихтиёр қилиб, катта хатарга йўл очяпти. Мен шуни билмоқчи эдимки...

Ноаниқ бир табиий туйғу Пъерга, бу писанда ва бор ҳақиқатни айтинг, деб ёлворишлар остида бўлажак келинига нисбатан княжна Марьяда бир норозилик ҳисси борлигини кўрсатиб турар эди. Княжна Марья князь Андрейнинг бу қизга уйланаётганини Пъер ҳам номаъқул ҳисоблашини истар эди, бироқ Пъер ўйлаганидан ҳам кўра кўпроқ сезганини гапирди.

— Билмадим, саволингизга қандай жавоб берсам экан,—

деди Пьер қизарыб ва нима учун қизарганини ўзи ҳам билмай.— Бу қиз қанақа қиз әканлигини мен мутлақо билмайман; мен уни таҳлил этишдан ожизман. Мафтун қиладиган қиз. Лекин нимаси билан мафтун қилишини айта олмайман, унинг тўғрисида айтадиган гапим шу.

Княжна Марья бу сўзларни эшишиб хўрсишиб қўйди ва юзи: «Мен сиздан шуни кутиб, қўрқиб ўтирган эдим»,— деб турар эди.

— Ўзи ақлли қизми? — деб сўради княжна Марья.

Пьер ўйлаб қолди.

— Менимча йўқ,— деб жавоб берди Пьер,— балким ақлли ҳамдир... унинг ақлли бўлиши шарт әмас... Йўқ, у фақат дилбар холос.

Княжна Марья норози тарзда бош чайқади.

— Оҳ, мен уни севишни истардим. Сиз агар у қизни мендан илгари кўрсангиз шуни айтинг албатта.

— Шу яқин орада кўчиб келишар эмиш,— деди Пьер.

Княжна Марья ўз ниятини Пьерга айтиб берди. У Ростовлар кўчиб келишлари билан оқ бўлажак келини билан танишиш ва кекса князни унга ром қилиш ниятида эди.

V

Борис Петербургда бой қизга уйлана олмаганидан кейин шу мақсад билан Москвага келди. Москвада у уйланиши мумкин бўлган икки бой қиз—Жюли Карагина билан княжна Марья эди ва Борис булардан қайси бирини танлашни билмай қолди. Княжна Марья, хунуклигидан қатъий назар, Бориснинг кўзига Жюлидан кўра жозибалироқ кўринган бўлса ҳам, негадир Болконскаяга хушомад қилиш унинг учун ўнғайсиз бўлди. Борис сўнгги марта кекса князнинг именинасида учрашганда княжнага бир неча марта муҳаббат изҳор қылмоқчи бўлди, аммо княжна унинг сўзига қулоқ солмаган эди шекилли, ҳар гал пойма-пой жавоблар қайтарди.

Жюли, аксинча, ўзига хос бир тарзда бўлса ҳам, унинг хушомадларини жон деб қабул қиласр эди.

Жюли 27 ёнда. Акалари ўлгандан кейин у жуда бой қиз бўлиб қолган. У буткул хунук бўлиб қолган бўлса ҳам, лекин ўзини чиройликкина әмас, балки аввалгидан ҳам жозибалироқ ҳисоблар эди. Унинг ўзи тўғрисида нотўри хуласа чиқаришига сабаб, биринчидан, бой қиз бўлиб қолиши бўлса, иккинчидан, ёши улғайган сайин әркаклар

ҳеч қандай мuloҳазага бормасдан у билан муомала қилишлари ва унинг уйида бўладиган кечки таом ва катта зиёфатлардан бўйинларига ҳеч қандай мажбурият олмасдан баҳраманд бўлишлари эди. Бундан ўн йил бурун бўйи етган, 17 ёшли қиз бўлган уйга ҳар куни бориш ва ўзини унга боғлааб қўйишдан қўрқсан эркак, энди бехавотир кунда борар ва у билан муомала қилганда ўзини бўйи етган қиз билан эмас, балки ҳар қандай жинсга тааллуқли бўлмаган бир таъиши билан муомала қилаётгандай тутар эди.

Карагиналарниг уйи шу қиши Москвада дилкаш ва меҳмондўст уйлардан бўлиб қолди. Бериладиган зиёфат, уюштириладиган кечалардан ташқари Карагиналар уйида ҳар куни катла-катта суҳбатлар бўлар, келган меҳмонларниг кўпи эркаклар бўлиб, улар кечаси соат 12 ларда овқатланиб соат 3 ларгача ўтириб қолишарди. Жюли бормаган бирон бал ҳам, томоша ҳам, театр ҳам йўқ. Унинг туалети ҳам ҳамиша энг янги мода туалет бўлар эди. Бироқ, шундай бўлса ҳам, Жюли ҳамма нарсадан ноумид бўлгандаи кўринар, кўрган одамига, мен дўстликка ҳам, муҳаббатга ҳам, ҳаётнинг ҳеч қандай хурсандлигига ҳам ишонмайман, мен барча роҳатни у дунёдан кутаман, дер эди.

Жюли ўзини жуда катта умидлари пучга чиққан, энг севимли кишисидан айрилган ёки унинг қаттиқ алдовига тушган қизлардай тутар эди. Гарчи у бунақа нарсаларниг яқинига бормаган бўлса ҳам, одамлар унга шунақа деб қарап ва ўзи ҳам мен ҳаётда кўп кулфатларни кўрдим, деб ишониб юрар эди. Унинг хурсандлик қилишига халал бермаган бу маҳзунлик, уйига келган йигитларниг ҳам у билан қиласиган ўйин-кулгиларига халал бермас эди. Уларниг уйига келган ҳар бир меҳмон аввал уй бекасининг кайфиятига мувофиқ ўзини маҳзун тутар, кейин дунёвий гаплардан гапирав, тан ца қиласар, ақлий ўйинлар билан шуғулланар, баҳри байт айтишар эдики, бу Карагиналар уйида расм бўлиб қолган эди. Фақат баъзи бир йигитлар ва шу жумладан Борис, Жюлининг маҳзун руҳий ҳолатига берилиб кетар, Жюли ҳам бунақа йигитлар билан дунёниг бевафолиги ҳақида узоқ холий суҳбатлашиб ўтирав, уларга ҳар хил қайгули суратлар чизилган ҳикматли сўзлар ва шеър ёзилган альбомни кўрсатар эди.

Жюли Бористга хийла меҳрибон эди: унинг ҳаётдан бунчалик тез ноумид бўлганига афсусланар, ўзи ҳаётда кўп кулфатлар тортган киши бўлиб, унга дўстона тасалли берар ва ўз альбомини кўрсатар эди. Борис унинг альбомига

икки ниҳолни чизиб бундай деб қўйди: Arbres rustiques,
vos sombres rameaux secouent sur moi les ténèbres est la
mélancolie¹.

Бошқа бир жойга мақбара расмини чизиб, бундай деб
ёзди:

La mort est secourable et la mort est tranquille.

Ah! contre les douleurs il n'ya pas d'autre asile.²

Бу байг Жюлига жуда ёқди.

— Il y a quelque chose de si ravissant dans le sourire
de la mélancolie³, — деди Жюли китобдан айнан кўчириб
олинган шу сўзларни такрорлаб.

C'est un rayon de lumière dans l'ombre, une nuance
entre la douleur et le désespoir, qui montre la consolation
possible.⁴

Бунга жавобан Борис шу шеърни ёзди:

Aliment de poison d'une sime trop sensible,

Toi, sans qui le boheur me serait impossible,

Tendre mélancolie, ah! viens me consoler,

Viens calmer les tourments de ma sombre retraite

Et mêle une douceur secrète

A ces pleurs, que je sens couler.⁵

Жюли арфада энг ҳазин куйларни чалиб берди.

Борис ҳам унга «Бечора Лиза» ни ўқиб берди ва ўқи-
етган вақтида ҳаяжондан бир неча мартаға энтикиб тўх-
таб қолди. Катта ўтиришларда учрашганда Жюли билан
Борис ўзларини дунёда бир-бирига лоқайд, бири иккинчи-
сига тушунадигэн кишилардай турар эди.

Карагиналарникига тез-тез бориб турадиган ва бў-
лажак қудаси билан улфат бўлиб олган Анна Михайловна
таг орасида Жюлининг сепига нималар берилишини аниқ
билиб олди (Пензадаги икки мулк билан Нижегороддаги

¹ Қишлоқ ниҳоллари, сенинг қора шохларинг менинг устимга зул-
мат ва қайгу соянини солади.

² Ўлим халоскор эрур, ўлим осойиштадир.

Азобдан қутулмокнинг йўқдир ўзга чораси.

³ Маҳзун табассумда мафтун этувчи чексиз бир нарса бор.

⁴ Бу кўланкага тушган нур, қайгу билан ноумидлик орасидаги
бир нарса бўлиб, таскин топиш мумкинлигини кўрсатади.

⁵

Ўга нозик бир қалбининг заҳаролуд таоми
Сен, о сенсиз кулмагай менинг баҳтим - толеим.

Кел, эй овут кўнгилини, молиҳулё туйғуси,

Гўшанишин чоғимда азобларга барҳам бер!

Ва бир истакким яна; шашқатор кўз ёшимга
Омухта эт, омухта, сирли нашъаю сафол

ўрмонларни беришмоқчи эди). Анна Михайловна худонинг тақдирига тан бериб, ўғлиниг тақдирини бой қиз тақдирига боғлаган бу латиф маҳзунликка катта ихлос билан қарап эди.

— Toujours charmante et mélancolique, cette chérie Julie,¹ — дер эди у бўлажак келининг.— Уларнинг уйида киши роҳат қиласи, дейди Борис. Ўғлим жуда кўп ноумидликларни кўрди, у жуда ҳассос,— дер эди бўлажак қудасига.

— Оҳ, дўстим, сўнгги кунларда Жюлига шу қадар ўрганиб қолибманки, тасвир эта олмайман,— дер эди Анна Михайловна ўғлига.— Ҳа, уни севмасдан бўлар эканми, у фаришта-ку. Оҳ, ўғлим, ўғлим! — у бир дақиқа жим бўлди.— Унга шундай раҳмим келдики, асти қўявер! — деб давом этди Анна Михайловна.— Бугун Пензадан келган ҳисобот ва мактубларни кўрсатди (у ерда катта мулклари бор), бечора ҳаммасига ўзи бош қотириши керак. Уни шундай алдашадики!

Борис онасининг бу сўзларига қулоқ соларкан, хиёл кулумсиради. У онасининг содда-муғамбирлигига ичидаги кулиб қўйса ҳам, лекин унинг сўзларига қулоқ солди ва ҳар замонда бир савол бериб, Жюлини, Пенза ва Нижегороддаги мулклари ҳақида баъзибир нарсаларни сўраб олди.

Жюли аллақачондан бери маҳзун хушторининг муҳаббат изҳор қилишини кутиб, унга тегишига тайёр бўйиб юрган эди; бироқ қачон эрга тегарман деб ҳиккилаб юриши ва сохта ҳаракатлари Бориснинг ихлосини қайтариб қўйди ва Борис ҳақиқий муҳаббатдан бутунлай маҳрум бўлиш ваҳимаси билан бу ишни пайсалга соларди. Унинг отпускаси ҳам тамом бўлай деб қолди. У ҳар куни Карагина-ларнига келиб бутун вақтини шу ерда ўтказар ва ҳар келганида: «Эртага албатта муҳаббат изҳор қилиб қўлини сўрайман»,— деб ўзига-ўзи сўз берар эди. Аммо Жюлиниг рўпарасида ўтириб, унинг ҳамиша упа сепилган қип-қизил юзи ва иягига, сузилиб турган кўзлари ва ҳазинликдан эр-хотинлик даврини сургани ўташга тайёр турган афту башарасини кўриб, Борис, гарчи ўз хаёлида ўзининг Пенза ва Нижегороддаги мулкларининг эгаси ҳисоблаб ва бу мулклардан келадиган даромадларни ўзича тақсимлаб юрган бўлса-да, бу қатъий сўзни айтишдан

¹ Бизнинг дилкаш Жюлимиз ҳамон гўзал ва маҳзундир.

ўзини тўхтатар эди. Жюли Бориснинг иккиланиб юрганини кўриб, баъзан мен унга ёқмайман шекилли, деган хаёлларга борса ҳам, лекин ўзича: «Борис мени яхши кўргани учун ҳам шунаقا тортичоқлик қилиб юрипти», — деган хотинча хом хаёллар билан ўзига тасалли берар эди. Аммо у тоқати тоқ бўлиб, маҳзунликдан асабиятга ўта бошлади ва Бориснинг кетиши олдида қатъий бир тадбир кўрди. Бориснинг отпускаси тамом бўлаётган кунлари Москвада, Карагиналар уйида, Анатолий Курагин пайдо бўлганда Жюли, тўсатдан маҳзунликни тарқ этиб, жуда очилиб кетди ва Курагинга сер илтифот бўлиб қолди.

— Mon cher, — деди ўғлига Анна Михайловна, — je sais de bonne source que le prince Basile envoie son fils à Moscou pour lui faire épouser Julie¹. Мен Жюлини шу қадар яхши кўраманки, агар бу иш шундай бўлса мен жуда жуда ачинаман. Сен нима дейсан, дўстим? — деди Анна Михайловна ўғлига.

Кизни қўлдан бериб, аҳмоқ бўлиб қолиши, Жюли уйида маҳзунлик билан ўтказган бир ойнинг бекорга кетиши, Пензадаги мулклардан олинадиган ва ўз хаёлида минг хил режалар тузиб, аллақачонлар сарф қилинган даромадлар бошқа бирорнинг, айниқса Анатоль каби аҳмоқнинг қўлига ўтиши Борисга алам қилди. У Карагиналарнига бу гал қатъий ният билан, Жюлиниг қўлини сўраш нияти билан кетди. Жюли хушҳол ва беғам кайфиятда уни қарши олди, кечак бўлиб ўтган балда қилган хурсандчиликларини шақиллаб гапириб берди ва унинг қачон кетишини сўради. Борис, гарчи муҳаббат изҳор қилиш ниятида келган ва ўзини мулойим тутишга ҳаракат қилган бўлса ҳам, ғаши келиб, хотинларнинг бевафолиги, уларнинг хафаликдан хурсандликка кўчиши осон эканлиги, хотинларнинг кайфияти ким хушномад қилишига боғлиқ экани ҳақида гапира кетди. Бу сўзлар Жюлига қаттиқ тегди ва у: «Ха, бу гапингиз рост, ҳадеб бир ошни ича бериш кишининг кўнглига тегади», — деди.

— Шунинг учун ҳам сизга маслаҳат берар эдимки, — деб Борис бир жончиқар гап бошламоқчи бўлиб оғиз ростлади-ю, аммо шунча меҳнатим барбод бўлиб, Москвадан мақсадимга ета олмасдан кетаманми (у ҳечқачон бекорга бир қадам босган одам эмас), деган ўйга борди

¹ Дўстим, мен ишончли манбалардан шуни билдимки князь Василий ўғлини Жюлига уйлантириш мақсадида уларнига юборяпти.

ва ҳалиги алам қилган нарса эсига тушдию у гапини тугатмасдан, Жюлиниг ғазабдан ўзтариб кетган хунук юзини курмаслик учун ерга қаради ва шундай деди: «Мен сиз билан уриштани келганим йўқ. Аксинча...— У нарёгини айтсан бўлармикин деб, Жюлиниг авзоини билмоқчи бўлиб, юзига қаради. Бирпаста Жюлиниг юзида асабиятдан асар ҳам қолмади. Унинг сузилиб турган кўзлари Борисга қараб жавдираб турар эди. «Мен буининг дийдорини камроқ кўриш йўлини ҳамма вақт топишим мумкин,— деди ичиди Борис.— Аммо бошланган ишни охирiga ётказиш керак!» У қизарип бошини кўтарди ва Жюлига қараб: «Менинг сизга бўлган муҳаббатимни ўзингиз биласиз!» — деди. Бундан бўлак сўзнинг ҳожати йўқ эди: Жюли гул-гул очи-либ кетди; бироқ у Борисни шундай пайтларда айтиладиган гапларни айтишга, яъни «Мен сизни жуда яхши кўриб қолдим. Шу чоққача бирон хотинни шунчалик севмаган эдим»,— дейишга мажбур қилди. Жюли билардики, Пензадати мулки ва Нижегороддаги ўрмонлари бадалига шуни талаб этишга ҳадди сиради ва шу истагини қондирди.

Келип билан куёв, бошларига зулмат ва ҳазинлик сояси-ни соладиган дарахтларни ҳам унутиб, келажакда Петербургда ҳашаматли уй-жой қилиш, киборлардан кимларниг уйига бориш, тантанали тўйга ҳозирлик кўриш ҳа-қида планлар тузишли.

VI

Граф Илья Андреич январниг охирларида Наташа билан Соняни олиб Москвага келди. Графиня ҳамон хаста бўлгани учун бирга кела олмади ва унинг тузалишини кутиб тургани фурсат бўлмади: шу кечаю кундуз князь Андрей Москвага келиши керак, бундан ташқари Наташанинг сепи учун лозим бўлган нарсаларни олиш, Москва ташқарисидаги боғни сотиш, кекса князниг Москвада эканидан фойдаланиб бўлажак келинини унга танишириш зарур эди. Ростовларнинг Москвадаги уйлари жуда совуқ эди; бундан ташқари Илья Андреич графинясиз бир неча кунгагина келтани учун кўпдан бери таклиф этиб юрган Марья Дмитриевна Ахрасимованикига тушишта қарор берди.

Ростовлар кўч-кўронлари билан тўрт арава бўлиб, кечқурун Марья Дмитриевнанинг Старая Конюшина кўчасидати ҳовлисига кириб келишиди. Марья Дмитриевна бир

ҳовлида ўзи ёлғиз турар, чунки қизи аллақачон эрга тегиб кетган, ўғиллари ҳарбий хизматда эди.

Марья Дмитриевна ҳали ҳам қоматини тик тутар, ўз фикру мулоҳазасини ҳали ҳам одамларнинг бетига шартта шартта гапираверар, ҳали ҳам бутун вужуди билан гүё бошқаларни ҳар қандоқ заифлик ва ҳар қандай ҳирс-ҳавас учун сўкар (ўзи бу нарсаларни эътироф қиласе эди), саҳардан бошлаб поч-пўстинини кийиб, уй-рўзғор юмушлари билан шуғулланар, ҳар байрам куни тушки ибодатга, бутхонадан чиқиб тўғри қамоқхона ва турмаларга борар (унинг бу ерда ҳамма вақт иши бўлиб, бу иш ҳақида ҳеч кимга оғиз очмас эди), бошқа кунлари эса кийиниб, ишлари тушиб келган ҳар хил одамларни қабул қиласе, ундан кейин овқат қилгани ўтирас (ёғли ва мазали овқат вақтида ҳамина 3—4 меҳмон ҳозир бўлар эди), дастурхон йиғиштирилгандан сўнг бир наъбат карта ўйиар, кечалари эса бошқаларни газета ва янги китоб ўқиб беришга мажбур қиласе, ўзи бунга қулоқ солиб, иш тикиб ўтирас эди. У уйидан жуда камдан-кам чиқар, чиққанида ҳам фақат шаҳарнинг энг мўътабар одамлари уйигагина борар эди.

Ростовлар келганда Марья Дмитриевна ҳали ухламаган эди. Даҳлиз эшиги ёнич этиб очилди-ю, совуқ ташқэридан ичкарига Ростовлар ўз хизматкорлари билан кириши. Марья Дмитриевна кўзойнагини бурни устига тушириб қоматини баланд кўтариб, зал эшиги олдила тураркан, кираётганларга қовоғини солиб жиддий қиёфада қаради. Агар Марья Дмитриевна шу он меҳмонларни юклари билан қайси уйга жойлаштириш ҳақида хизматкорларига амр-фармон бериб, ғамхўрлик қиласа, булар келиши унга ёқмади, ҳозир ҳайдаб чиқаради деб ўйлаш мумкин эди.

— Графникими? Бу ёққа олиб кел,— деди у ҳеч ким билан салом-алик қиласдан чамадонларга ишора қилиб.— Қизларни бу ёққа, чап томонга! Ҳа, нега қаққайиб қолдиларинг! — деди хизматкор қизларга.— Дарров самовэр кўйинилар! — Кейин совуқда иккала бети қип-қизил бўлиб кетган Наташанинг телпагидан тортиб: — Дўмбокқина бўлибсан, очилиб кетибсан-ку! — деди у.— Вой, музлаб кетибсан-ку, ечина қол тезроқ,— деб қичқирди у қўлинни ўймоқчи бўлаётган графга.— Жуда совқотгандирсан! Чой билан ром беринглар! Соношкага,— деди у Соняга. Шу французча саломлашиш билан Соняни унча назари илмаганини ва шу билан бирга унга меҳрибон эканини кўрсатди.

Меҳмонлар тоза кийимларини кийиб, у ёқ-бу ёқларини тузатиб, чойга чиққанларида Марья Дмитриевна бир бошдан яна ҳаммани ўпди.

— Қадамларинг бош устига, меникига тушганларингга жуда-жуда хурсандман. Кўпдан буён кўз тутиб юрган одам, деди у Наташага маъноли қараб,— чол шу ерда, ҳар кун ўғлининг келишини кутади. У билан албатта танишмоқ керак. Хўп, бу ҳақда кейин гаплашамиз,— деди у Соняга бир қараб олиб. Ўнинг бу кўз қараши Соня олдидা бу ҳақда гапиришни истамаганини кўрсатар эди.— Менга қара,— деди графга,— эртага нима ишинг бор? Кимни чақирмоқчисан? Шиншин бир,— Марья Дмитриевна бир-бир бармоғини букди,— йиғлоқи Анна Михайловна — икки. У ўғли билан Москвада юрипти. Ўғли уйланяпти! Қейин Безухов. У ҳам хотини билан шу ерда. Безухов хотинидан қочиб Москвага келган эди, хотини орқасидан етиб келди. Ўзи чоршанба куни меникида меҳмон бўлган эди. Буларни ёса,— деди у қизларга қараб,— эртага Иверскаяникига олиб бораман, у ердан чиқиб Обер-Шальманикига кирамиз. Албатта янги сарпо тикирсаларинг керак! Мендан ибрат олманглар, ҳозир кўйлакларнинг енги буткул ўзгариб кетган. Қайси куни кичкина княжна Ирина Васильевна келган эди, ишонасизларми, енги қўлига катта бочка кийиб олганга ўхшайди-я! Кунда янги мода чиқяпти! Хўп, ўз ишларинг қалай? — деди Марья Дмитриевна кекса графга қараб.

— Ишлар жуда тикилинч бўлиб кетди,— деб жавоб берди граф.— Бир томондан латта-путта олиш керак, иккинчи томондан ҳовлига, Москва ташқарисидаги боғга харидор топиш керак. Агар илтифот қилиб ижозат берсалар бир вақтни топиб, қизларни сизга топширас эдиму ўзим бир кунгагина Марьинскоега бориб келар эдим.

— Бўпти, бўпти, бу ҳақда ташвиш тортма, менинг уйимда қизларингга ҳеч нарса бўлмайди. Менинг уйим Васийлар Кенгашидан қолицмайди. Борадиган жойларига олиб бораман, керак бўлса уришаман, эркалайман,— деди Марья Дмитриевна каттакон қўли билан ўзининг сўйкимлиси ва чўқинтирган қизи Наташанинг ёноқларини ушлаб.

Эртаси куни эрталаб Марья Дмитриевна қизларни Иверская ва Обер-Шальманинг уйига олиб борди. Обер-Шальма ундан жуда қўрқар эди, шунинг учун, тезроқ кета қолсин деб, нарсаларини унга ҳатто заарига бўлса ҳам сотар эди. Марья Дмитриевна сепга нимаики керак бўлса ҳамма-

сии буюрди. Қайтиб келгандан кейин у Наташадан бўлак ҳаммани уйдан чиқариб, ўз суйкимлисини олдига чақирди.

— Қани, кел энди, гаплашайлик. Қуёв қуллуқ бўлсин. Яхши йигитни топибсан! Жуда хурсандман. Мен уни мана шундайлигидан (у қўлини ердан биргаз кўтарди) биламан.— Наташа севинчдан қизариб кетди.— Мен уни ва бутун хонадонини яхши кўраман. Энди қулоқ сол. Чол князь Николай ўглининг уйланишига қарши эканлигидан хабардорсан. Бадфеълроқ чол! Албатта, князь Андрей ёш бола эмас, отасидан ижозат сўрамай, уйланиши ҳам мумкин, лекин ўша даргоҳга кирадиган бўлганингдан кейин чолнинг раъйига қарамаслигинг яхши эмас, орада розилик ва муҳаббат бўлиши керак. Сен ақлли қизсан, қандай қилиш кераклигини ўзилг биласан. Сен яхши йўл тут, ақл билан иш қил. Оlam гулистон бўлади қолади.

Бу сўзларни эшишиб Наташа, Марья Дмитриевнанинг назарида уялганидан индамади, аммо, аслида эса, Наташа князь Андрей билан орасида бўлган ишқ-муҳаббатга бирорлар аралашишини ёқтирумас, назарида бу муҳаббат одамларнинг ҳеч бир ишига ўхшамас ва буни гўё ўзидан бўлак ҳеч ким тасаввур қила олмас эди. У князь Андрейни севар ва ёлгиз шуни билар, князь Андрей ҳам Наташани севар ва бугун-эрта келиб уни тўй қилиб олиши керак. Шундан бўлаги билан Наташанинг иши йўқ эди.

— Биласанми, мен чолни кўпдан бери танийман, қайнининг Машенькани ҳам яхши кўраман. Қайнинингил бошга тўқмоқ бўлса ҳам, лекин бу пашшага ҳам озор бермайди. Қелин билан мени таништириб қўйинг, деб мендан илтимос қилган эди. Эртага даданг билан бирга борасан, унга меҳрибонлик қилгин, сен кичиксан. Қуёвинг келгунча сен опаси ва отаси билан иноқ бўлиб олсанг яхши бўлади. Нима дединг?

— Яхши бўлади! — леди истар-истамас Наташа.

VII

Эртаси куни Марья Дмитриевнанинг маслаҳатига кўра, граф Илья Андреич қизини олиб князь Николай Андреичнинг уйига кетди. Граф Илья Андреич бу меҳмондорчиликка истар-истамас борадиган бўлди, чунки ҳеч оёги тортмас эди. Илья Андреич халқ лашкари йигиб юрган кунларида кекса князь билан учрашгани ҳали-ҳали ёдида: граф Илья Андреич кекса князни ўз уйига таклиф қил-

танида кекса князь, одамларни уз вақтида етказио бермадинг, деб уришиб берган эди. Наташа эса энг яхши кўйлагини кийиб, боришга жуда иштиёқманд эди. «Ҳеч мумкин эмаски, уларга ёқмасам,— дер эди ичиди Наташа,— мен ҳамиша ҳаммага ёқар эдим. Улар нимани истаса, ўшани қилишга тайёрман. Бирин отаси бўлгани учун, бирин опаси бўлгани учун севинига ҳозирман. Наҳот улар мени севмас!»

Улар каретага тушиб, князь Николай Андреичнинг Вздвиженко кўчасидаги эски ва бефайз ҳовлисига келишиди.

— Э, худо, ўзинг мадад қил,— деди граф ярим ҳазил, ярим жиддий, лекин Наташа отаси даҳлиэзга кирганида шошиб қолганини, князь билан княжна уйдами деб ботинолмай сўраганини сезди. Буларнинг келиши ҳақида князь билан княжнага хабар берилгандан сўнг хизматкорлар орасида саросималик юз берди. Мехмон келди деб чопиб борган лакейни бошқа лакей залда тўхтатди ва иккаласи нима тўғридадир шивирлашди. Бир оқсоқ қиз залга югуриб кирди ва княжнанинг юмини айтиб, шошиб-пишиб алланималар деди. Ниҳоят бир бадқовоқ лакей чиқиб, Ростовларга «Князь қабул қилолмайдилар!» деди. Ҳаммадан олдин меҳмонларнинг олдига т-ле Bourgieenne чиқди. У ота-болани айрим назокат билан қарши олди ва буларни княжна ҳузурига олиб кирди. Княжна ҳаяжонлангани ва қўрқанидан қизариб-бўзариб кетган бўлса ҳам ўзини шод-ҳуррам тутишга уриниб, меҳмонларни қарши олгани югуриб келди. Биринчи кўришдаёқ Наташа княжнага ёқмади. Княжнанинг назарига у жуда олифта, енгилтак ва димоғдордай кўринди. Княжна Марья бўлажак келинини кўрмасдан илгари унинг ҳусн-латофати, ёшлиги ва баҳтсаодатига беихтиёр ҳасад қилиб юрганини ва князь Андрейни ундан қизғанганини унугланган эди.

Наташани ёқтиргмагани устига княжна Марья яна шунинг учун ҳам ҳаяжонга тушган эдики, Ростовлар келишиди, деб кекса князга хабар берилганда, князь кўзим учганийўқ, керак бўлса княжнанинг ўзи қабул қиласверсин, менинг олдимга кирмасин, деб бақириб берди. Княжна Марья Ростовларни қабул қилишга қилди-ю, лекин буларнинг келганига тўни тескари бўлган князъ яна бирон дилсиёлик қилмасин, деб юраги пўкиллаб турар эди.

— Мана, азиз княжна, ашулачи қизимни олиб келдим,— деб граф таъзим қилди ва худди кекса князнинг кириб қо-

лишидан хавотир олаётгандай орқасига қаради.— Танишганларингга ниҳоятда курсандман... Афсус, минг афсуски, князъ ҳали ҳам ҳаста эканлар. Агар рухсат этсангиз, княжна, мен чорак соаттина Наташани қўйиб, югуриб Собачья Площадкага, Анна Семёновна олдига бориб келмоқчи эдим.

Илья Андреич бу дипломатик айёрликни, аввало бўлажак келин билан қайнисингилни ҳоли қўйиш(кейин қизига буни айтган эди), иккинчидан, князъ билан рўпара келиб қолмаслик учун ўйлаб чиқарди. У княздан қўрқарди. Илья Андреич кекса княздан қўрқишини Наташага айтмаган бўлса ҳам, лекин Наташа буни отасининг ваҳимага тушгани ва тангиб қолганидан пайқади ва хўрлиги келди. У отасининг бу қилмишидан қизарди ва қизаргани учун ўзидан яна ҳам хафа бўлди, сўнтра ўзини дадил тутиб, «мен ҳеч кимдан қўрқмайман» демоқчи бўлгандай княжнага беибо ва тик қаради. Княжна трафнинг бу тадбирини жуда маъкуллади ва Анна Семёновнанинг уйида узоқроқ ўтиришини сўради. Илья Андреич кетди.

Mlle Bougiенне гарчи княжна Марья ўз келини билан ҳоли гаплапишини истаб, унга шунча кўзларини жавдиратиб қараса ҳам, уйдан чиқмади ва Москванинг кайфу сафоси ва театрлари ҳақида Наташа билан гаплашиб ўтираверди. Ҳали даҳлизда хизматкорлар орасида юз берган довдираш, отасининг хавотир тортаётгани, княжнанинг қабул қилганимга шукур қўлсинлар, деяётгандай туюлган файри-табиий ҳаракатлари Наташага қаттиқ тегиб кетган эди. Шунинг учун ҳам ҳамма нарса кўзига балодай бўлиб кўринди. Княжна Марья ҳам унга ёқмади. Княжна унинг назарида жуда хунук, риёкор ва тўнг кўринди. Наташа тўсатдан руҳан қунишиб кетди ва файриихтиёрий бир тарзда эътиборсизлик билан муомала қила бошлади, бу нарса княжнанинг яна ҳам ихлосини қайтарди. Беш минут давом этган оғир ва сохта суҳбатдан сўнг йўлакдан туфли кийган оёқ шарпаси эшитилди. Княжна Марьянинг авзойи ўзгариб, кайфи учиб кетди ва эшик очилиб оқ қалпоқ билан халат кийган князъ кирди.

— Эҳ, ойимқиз,— деди кекса князъ,— ойимқиз, графиня... Агар янглишмасам... графиня Ростовадирлар... авф этарсиз... Авф... Билмабман, ойимқиз. Худо ҳақи, қадам ранжида қилганингиздан хабарим йўқ. Шунинг учун ҳам шу кийимда кирдим. Авф этарсиз... Худо ҳақи, хабарим йўқ.— Бу сўзларни, айниқса худо сўзини князъ шу

қадар тайри табиий ва ёқимсиз оҳангда писандаги қилдики, княжна Марья на отасининг юзига қарагани журъат қилилар эди ва на Наташанинг. Наташа ҳам ўрнидан туриб, таъзим қилгандан кейин нима дейишини билмай қолди. Ёлғиз m-lle Bourgienne ёқимли жилмайиб турарди.

— Авф этарсиз, авф этарсиз! Худо ҳақи билмабман,— деб чол гудурлади ва Наташани бошдан-оёқ кўздан кечириб, чикиб кетди. Князъ кетиандан кейин m-lle Bourgienne сўз қотиб, чолнинг хасталиги ҳақида гапирди. Наташа билан княжна Марья индамай, бир-бирига қараб турар ва иккови айтадиган гапини айтмасдан бир-бирига қанчалик узоқтиклиса, бир-бири ҳақида шунчалик ёмон ўйларга борар эди.

Граф қайтиб келганда, Наташа княжна Марьяяга нисбатан назокатсизлик қилиб, суюниб кетди ва дарров жўнайдиган бўлди, шу топда Наташанинг назарига бу қари ва тўнг княжна ҳаммадан ёмон кўринди, чунки у ҳам Наташани шундай иоқулай аҳволга қўйди ва ҳам ярим соат ўтириб князъ Андрей тўғрисида оғиз очмади. «Ахир мен-ку бу француз аёл олдиди биринчи бўлиб князъ Андрейдан сўз оча олмас эдим» — дер эди Наташа ўзича. Шу онда княжна Марья ҳам айнан шу нарсани ўйлаб қийналаётган эди. У Наташага нималар демоқчи бўлаётганини билса ҳам, лекин m-lle Bourgienne бунга халал берар ва ҳамда нима учундир князъ Андрейни Наташага уйланиши ҳақида гапириш унга сифир туюлар эди. Граф хайрлашиб уйдан чиққандан кейин княжна Марья югуриб Наташа олдига келди-да, унинг қўлидан ушлади ва чуқур хўрсиниб: «Шошманг, мен сиз билан...» — деди. Наташа негадир княжна Марьяяга кулиб қараб турарди.

— Азизим, Наталья,— деди княжна Марья,— укам ўз баҳтини топганига жуда-жуда хурсандман...— Княжна Марья ёлғон гапираётганини сезиб тўхтади. Наташа нима учун княжна сўздан тўхтаганини пайқади ва бунинг сабабини англади.

— Менимча, княжна, энди бу ҳақда гапириш ўнғайсиз,— деди Наташа. Бу гапни Наташа зоҳиран ғурур билан әнсаси қотиб айтган бўлса ҳам, лекин ўпкаси тўлганини сезди.

«Вой ўлай, нима дедим, нима қилдим!» — деди ўзига Наташа ташқарига чиқиши биланоқ.

Шу куни Наташа тушлик қилгани тезда чиқавермади. У ўз бўлмасида ўтириб ёш боладай энтикиб йиғлади. Соња унинг тепасида тикка туриб соchlаридан ўпаркан:

— Наташа, нега йиғлайсан? — дер эди.— Улар билан неча пуллик ишинг бор! Қўй, ҳечқиси йўқ!

— Йўқ, биласанми, одамга жуда алам қилади... Худди мен...

— Қўй, Наташа, айб сенда эмас-ку. Сенга нима? Кел, менинг ўп,— деди Соня.

Наташа бошини кўтарди ва ҳўл юзини дугонасининг юзига қўйиб, уни ўпди.

— Нима десам экан, билмайман. Айб ҳеч кимда ҳам эмас, ўзимда,— деди Наташа.— Лекин одамга жуда алам қилади. Оҳ, кошки тезроқ келса экан!

Наташа тушликка кўзларини қизартиб чиқди. Марья Дмитриевна гарчи кекса князь буларни қандай қарши олганидан хабардор бўлса ҳам Наташанинг бу ҳолатини кўриб, ўзини билмасликка солди ва дастурхон устида граф ва бошқа меҳмонлар билан чақчаклашиб ўтираверди.

VIII

Ростовлар шу куни кечқурун Марья Дмитриевна олиб келган билет билан операга кетишиди.

Наташанинг боргиси йўқ эди, лекин бу меҳрибончиликни Марья Дмитриевна Наташа туфайли қилгани учун боришга мажбур бўлди. Наташа кийиниб, залда отасини кутиб турганида каттакон ойнага қаради ва ҳуснини кўриб яна хафа бўлди, лекин бу хафалик ёқимли ва нашъали хафалик эди.

«Э худоё, агар у ҳозир шу ерда бўлганда мен илгаригидай тортиниб-қимтиниб эмас, балки бутунлай бошқачасига маҳкам қучоқлаб олардим-да, илгари қандай менга ҳирсу ҳавас билан қараб, қандай шавқу завқ билан кулган бўлса яна ўшандай қараш ва ўшандай кулишга мажбур қилар эдим. Унинг кўзлари кўз ўнгимдан кетмайди! — деб ўйлади.— Унинг отаси ва опаси билан неча пуллик ишим бор. Мен унинг ўзини, ўша юзи, ўша кўзлари, маъсум ва шу билан бирга мардона жилмайишларини яхши кўраман... йўқ, уни ҳозирча ўйламаганим, буткул эсдан чиқарганим яхшироқ. Бу интизорликдан ўлиб бўлдим. Ҳозир йиғлаб юбораман,—у зўрга ўзини тутиб, ойнанинг олдидан нари кетди.—«Қандай қилиб Соня Николайни шундай яхши кўриб туриб, шундай осудалик билан сабр-бардош қилиб юрипти экан!» — деди ичиди Наташа, қўлида елпигич, кийиниб келаётган Соняга қараб. «Йўқ, бу буткул бошқача. Мен бунаقا бўлолмайман!»

Шу онда Наташанинг ўзи шундай эриб кетган, кўнгли

шундай юмшаб қолган эдики, унга ҳозир севиши ва севимли эканини билиш камлик қиласы: Шу топда у ўз ёрини қу-чоқлаб олгиси, у билан юрагида түлиб-тошиб ётган ишқ-муҳаббат түғрисида сұзлашгиси келди. У каретада, отаси ёнида ўтириб, музлаган ойнадаи лип-лип этиб күринаёт-ган чироқларга хаёл суреб қараб бораркан, ўз ёрини яна ҳам күпроқ яхши күриб қолган ва ўзини яна ҳам маҳзун бўлиб кетган сезди-да, қаерга ва ким билан бораётганини унуди. Ростовлар каретаси сон-саноқсиз кареталар орасига кириб, филдираги қорда аста-секин ғижирлаб, театрга этиб борди. Наташа билан Соня этакларини йиғишириб, дарров каретадан тушишди; графни лакейлар тушириб қўйди ва учови эркак, аёллар ва афиша сотаётган кишилар орасидан ўтиб, пастки қаватдаги ложалар йўлагига қараб кетишиди. Қия турган эшиклардан музика садоси эшитилмоқда эди.

— Nathalie, vos cheveux¹, — деди шивирлаб Соня. Капельдинер² одоб билан югуриб хонимлардан олдинга ўтди ва ложа эшигини очди. Бирдан музика садоси янгради бўйин ва билаклари очиқ хонимлар ўтирган ёруғ ложа ва хушбичим мундирлар кийган эркаклар ўтирган ёруғ партер порлаб кетди. Нариги ложаги кираётган бир хоним Наташага, хотинларга хос ҳасад кўзи билан қаради. Парда ҳали очилмаган, оркестр увертюра чалмоқда эди. Наташа кўйлагини тузатди ва қаршидаги чароғон ложани кўздан кечириб Соня билан бир ўтириди. Кўпдан буён сезмаган туйғуси — юзларча кўз менинг ялангоч билакларим билан бўйнимга тикилиб турибди-ку, деган ҳам ёқимли ва ҳам ёқимсиз туйғу тўсатдан уни қамраб олди ва шу туйғуга мос келадиган бирталай хотирот, орзу ва ҳаяжон кўз олдида гавдаланди.

Бу иккала чиройли қиз — Наташа билан Соня ва кўпдан бери Москвада кўринмай кетган граф Илья Андреич ҳамманинг диққатини ўзига тортди. Бундан ташқари, Наташани князъ Андрейга унаштирилганини ва Ростовлар ўшандан бери қишлоқда турганиликларини одамлар унчамунча билишарди, шунинг учун ҳам Россияда энг бадавлат кўёв — князъ Андрейнинг қаллиғига ҳамма мароқ билан қаарди.

Наташа, одамларнинг айтишича, қишлоқда яшаб очи-

¹ Наташа, сочингга қара.

² Театрда билетларга мувофиқ жой кўрсатадиган киши — билетёр.

либ кетган эди, бу кечада ҳаяжонга тушгани учун яна ҳам чиройлироқ бўлиб кетди. Ҳайт ва гўзаллик барқ уриб турганлиги, шу билан бирға одамларга лоқайд қараши билан у ҳаммани ҳайратда қолдирди. Унинг қора кўзлари ҳеч кимни изламасди, одамларга лоқайд қарап, тирсагидан юқорисигача очиқ бўлган нозик қўлларини дуҳоба рампага қўйиб, афишани увертюра мақомига ғижимлаб ўтирад эди.

— Хув аваби Аленинани кўрдингми? — деди Соня.— Онаси билан ўтирипти шекилли.

— Ё тавба! Михаил Крилич яна ҳам семириб кетипти,— деди кекса граф.

— уни қаранглар! Анна Михайловнанинг шляпасини кўринглар!

— Карагиналар! Жюли билан Борис ҳам шу ерда, худди куёв билан келиндай ўтиришипти.

— Друбецкой Жюлини олмоқчи экан! Ҳали анигини билдим,— деди улар ложасига кирган Шиншин.

Наташа отаси қараган томонга қараб йўғон ва қипқизил бўйнига (упа сепилганини Наташа биларди) марваридлар таққан Жюлини кўрди. Жюли гул-гул очилиб, онасининг ёнида ўтирад эди.

Буларнинг орасидан сочи силлиқ таралган Бориснинг чиройли калласи кўриниб турар эди. У қулоғини Жюлининг оғзига тутиб, жилмайиб турган эди. Борис Ростовларга ер остидан қараб ва жилмайиб қаллиғига бир нима деди.

Наташа ўзича: «Улар биз тўғримизда, мен билан унинг (князь Андрейнинг) тўғрисида гапираётитти,— деб ўйлади. Жюли мендан рашк қиляпти-ю, Борис уни юпатяпти шекилли! Ҳавотир тортмаса ҳам бўлади! Кошки буларнинг биронтаси билан ишим бўлса экан!»

Жюли билан Бориснинг орқасида, бошида кўк шляпа худонинг тақдирига тан берган ва хуш-хурсанд бир алфозда Анна Михайловна ўтирад эди. Уларнинг ложасинда Наташа биладиган ва яхши кўрадиган бир нашъя — келин-куёвлик нашъаси ҳукм сурар эди. Наташа булардан юзини ўғирди ва тўсатдан эрталаб кекса князъ уйига борганда юз берган хунук воқеа эсига тушди.

«Мени ўз оиласига қабул қилмасликка унинг нима ҳақи бор экан? Ҳа, кел қўй, ўзи келгунча бу ҳақда ўйламаганим яхши!» — деди ўзича Наташа ва партерда ўтирган танишнотаниш кишиларга қарай бошлади. Партерда биринчи қаторда, ўртада, орқасини рампага бериб, қалин ва жингалак сочларини юқорига тараб, эронча костюм кийган Доло-

хов турар эди. У ҳамманинг диққатини ўзига жалб этишини билиб, театрнинг энг кўзга кўринарли жойида, худди ўз уйда тургандай бамайлихотир турган эди. Унинг атрофига Москванинг энг кўзга кўринган ёшлари тўплланган, лекин у ҳаммадан айрилиб турар эди.

Граф Илья Андреич кулиб, қизариб кетган Соняга аввалги хушторини кўрсатди.

— Танидингми? — сўради граф, сўнгра Шиншинга қараб:— Бу қаердан пайдо бўлиб қолди? Аллаққаёқа йўқолиб кетга́н эди-ку? — деб сўради.

— Йўқолиб кетган эди,— деди Шиншин.— Қавказда ёкан, у ердан ҳам қочипти. Эронда катта бир князга министр бўлган эмиш, ўша ерда шоҳнинг биродарини ўлдиритти: энди бутун Москва хонимлари унинг шайдоси бўлиб юришипти, Dolochoff le Persan¹, деб оғизларидан мой томади. Ҳозир ҳамманинг оғзида шу: ҳамма унинг олдида бош эгади, ҳамма унга сажда қиласди, жуда тансиқтабаррук бўлиб қолган,— деди Шиншин.— Долохов, Анатоль Курагин деб хонимларимизнинг эси кетади.

Нариги ложага бўйи баланд, сочи узун, ўзи чиройли, икки шода катта-катта марварид таққан, бўйни билан очиқ турган елкалари момиқдай оппоқ ва семиз бир хоним кирди, қалин шоҳи кўйлагини шалдиратиб узоқ ўрнашди.

Наташа унинг бўйни, елкалари, прическаси ва марваридига беихтиёр тикилиб қаради ва бу чиройли елка ва марваридга ҳаваси келди. Натаща иккинчи марта кўз ташлаганида бу хоним ҳам қайрилиб қаради ва кўзи граф Илья Андреичнинг кўзига тушгач, унга бош ирғитиб табассум килди. Бу хоним Пьернинг хотини графиня Безухова эди. Қиборлардан танимайдиган кишиси бўлмаган граф Илья Андреич энгашиб у билан сўзлаша кетди.

— Қачон келдилар, графиня? — деди Илья Андреич.— Кираман, кираман, кириб қўлларини ўпаман. Ишим чиқиб қолиб, мана, қизларимни ҳам бирга олиб келган эдим. Семёнова жуда яхши ўйнайди дейишади,— деди Илья Андреич.— Граф Петр Криллович бизни доим йўқлаб турдилар. У киши шу ердами?

— Ҳа, келмоқчи эди,— деди Элен ва диққат билан Наташага қаради.

Граф Илья Андреич яна ўз жойига ўтирди.

— Жуда чиройли-а? — деди у Наташага шивирлаб.

¹ Эронлик Долохов

— Чиройли ҳам гапми! — деди Наташа. — Ошиқ бўлишга арзиди! — Шу он увертиоранинг сўнгги садоси янгради ва дирижёр чўпининг тиқиллагани эшитилди. Кечиккан бир неча эркак партерга кириб ўз ўринлариға ўтиришди ва парда очилди.

Парда очилиши билан ложа ва партерда жимлик чўқди, мундир ва фрак кийган ёш-қари ҳамма эркакларниң ҳам яланғоч бўйинлариға дуру гавҳар таққан барча хотинларниң ҳам диққат-эътибори саҳнада бўлди. Нагаша ҳам саҳнага қаради.

IX

Саҳнанинг ўртасига текис тахталар ташланган, икки томонига дараҳтлар сурати солинган картиналар қўйилган, орқада тахталарга полотно тортилган эди. Саҳнанинг ўртасида қизил корсаж ва оқ юбка кийган қизлар ўтирас әди. Оқ шоҳи кўйлак кийган бир семиз қиз пастаккина скамейкада ўтирас, бу скамейканинг орқа томонига кўк картон ёпишириб қўйилган эди. Буларниң ҳаммаси аллақандай бир ашулави айтмоқда эди. Ашула айтиб бўлгандан кейин оқ кўйлак кийган қиз суфлёр будкасига яқин келди ва унинг олдига тор шоҳи чоловор кийган, бошида жиға, белига ханжар таққан бир эркак келиб тўхтади ва қулочларини ёйиб ашула айта бошлади.

Аввал чоловори тор киши, ундан кейин қиз ашула айтди. Кейин иккаласи ҳам жим бўлди, музика янгради. Эркак киши оқ кўйлакли қизнинг қўлидан ушлади, афтидан бирга ашула айтмоқчи бўлиб, музика мақомини кутмоқда эди. Иккови бирга ашула айтди ва бутун зал қарсак чалиб шовқин кўтарди, саҳнада ошиқ-маъшуқни тасвиirlаб турган эркак билан хотин кулумсираб қўл қовуштириди ва таъзим қилди.

Наташа қишлоқдан келганлиги ва жиддий кайфиятдан бўлганлиги учун бу нарсаларниң ҳаммаси унга ғалати ва ажиб кўринди. У операнинг мазмунини кузата олмади, ҳатто музикага ҳам қулоқ сола олмади: фақат бўялган картонларни, ғалати кийимлар кийиб, саҳнага тушиб турган, шуълада ғалати ҳаракатлар қилаётган, гапираётган, ашула айттаётган эркак-аёлларни кўрар, булар ниманидир тасвир қилаётганини билса ҳам, лекин ҳаммаси назаридаги шуқадар сохта ва шу қадар сунъий кўринар эдикни, актёрларниң қилмишига тоғ үялар, тоғ кулгиси келар эди. У бошқалар ҳам менга ўхшаш кулгиси қистаб, энсаси қотиб ўтирипти-

микин, деб атрофдаги томошабинларга қаради, бироқ ҳамманинг дикқат-эътибори саҳнада, ҳамманинг юзидан мафтунлик акс этар, аммо бу мафтунлик Наташанинг назарига сохта кўринарди. Наташа ҳеч нарсага тушунмай ўзича: «Шундай бўлиши керакдир-да!» деди. У ҳали партнерда ўтирган бошлари ялтироқ кишиларни кўздан кечирап, ҳали ложада ўтирган бўйин ва қўллари яланғоч хонимларга, айниқса, нарити ложада қарийб қип-яланғоч бўлиб ўтирган Эленга қаар әди. Элен бутун зални ёритиб турган ёруғ шуъла ва одамларнинг ҳовуридан иситган илиқ ҳавода яйраб, мулойимгина табассум қилиб, саҳнадан кўз олмай ўтирас әди. Наташа кўпдан буён сезмаган сархушлик ҳолатига аста-секин кела бошлади. У ўзини ҳам, қаерда ўтирганинни ҳам, кўз олдида нималар бўлаётганини ҳам унугиб қўйди. У хаёл сурис қараб ўтиракан, бир-бирига ҳеч қандай алоқаси бўлмаган минг хил фикру хаёллар тўсатдан бошига келарди. У гоҳ иргиб рампа устига чиқиб, актриса айтган ашулани айтгиси келар, гоҳ яқинида ўтирган чолни елпигичи билан туртмоқчи бўлар, гоҳ энгашиб Эленни қитиқлагиси келар әди.

Янги бир ария бошланишини кутиб, саҳнада жимлик чўкканда Ростовлар ўтирган ложанинг эшиги ғич этиб очилди ва томошага кечиккан эркак кинининг оёқ шарпаси эшитилди. «Ана, Курагин келди!» — деди Шиншин шивирлаб. Графиня Безухова бу кирган кишига табассум билан қайрилиб қаради. Наташа графиня Безухова қараган томонга қараб, ниҳоят даражада гўзал бир адъютантни кўрди: у кибр ёа назокат билан буларнинг ложасига томон келмоқда әди. Бу гўзал йигит Анатоль Курагин бўлиб, Наташа уни бир вақтлари Петербургда, балда кўрган әди. У ҳозир эполет ва экслебант таққан, адъютант мундирида әди. У жуда сиполик билан битта-битта келиштириб қадам ташлаб келмоқда, агар шунчалик гўзал ва келишган бўлмаса унинг рафторига ҳамма куларди. Саҳнада ўйин бошланган бўлса ҳам у ханжар ва шипорларини шиқирлатиб, чиройли калласини баланд кўтариб, гилам тўшалган йўлкадан бамайли хотир бормоқда әди. У Наташага бир қараб олиб, синглиси ёнига келди, ялтироқ қўлқоп кийган қўлини Элен ўтирган ложанинг четига қўйди, бошини бир силкитди ва энгашиб, Наташага ишора қилиб, синглисидан бир нимани сўради.

— Mais charmante!¹ — деди у, афтидан Наташа тўғри-

¹ Жуда-жуда гўзал-ку.

сида. Наташа буни эшитмаган бўлса ҳам, лекин лаблари нинг ҳаракатидан англади. Кейин Анатоль биринчи қаторга борди, бошқалар шунча эҳтиром билан мурожаат қилаётган Долоховни ўртоқларча тирсаги билан туртиб, ёнига ўтириди. Долохов унга қараб кўзини қисиб қўйди ва оёғини рампага тиради.

— Ака-сингил жуда ҳам бир-бирига ўхшайди-я! — деди граф.— Иккаласи ҳам чиройли.

Шиншин Курагиннинг Москвадаги бир қилмишини графга шивирлаб айтиб берди. Наташа Курагиннинг charmantे деганини эшитгани учунгина унинг тўғрисидаги бу гапга қулоқ солди. Биринчи парда тамом бўлди, партерда одамлар бир-бирига аралашиб кетди, кирди-чиқди бошлианди.

Борис Ростовлар ложасига келди, буларнинг табригини жуда оддий тарзда қабул этди, кейин қошларини кўтариб паришонҳол бир алфозда жилмайиб қўйди ва қадлиги Наташа билан Соняни тўйга таклиф қилганини айтгач, чиқиб кетди. Наташа Борис билан кулумсираб, нозу карашма қилиб гаплашди ва бир вақтлари ўзи ошиқ бўлиб юрган ўша Борисни уйланиши муносабати билан табриклади. Наташа ҳозир шундай бир сархуш кайфиятда эдики, назарида ҳамма нарса жўн ва табиий кўринарди. Унинг ёнида ўтирган, елка ва билаклари яланғоч Элен ҳаммага бир хил кулумсираб эди. Наташа ҳам Борисга худди шундай кулумсираб қаради.

Элен ўтирган ложа ва ложанинг партер томони энг маълум ва машҳур одамларга тўлиб кетди, булар бир-бирига навбат бермай шундай гўзал хоним билан таниш эканликларини ҳаммага кўрсатишни истар эди.

Курагин бутун антракт давомида Долохов билан рампа олдида туриб, Ростовлар ложасидан кўзини олмади.

Наташа, Анатоль менинг ҳақимда гапираётитти, деб ўйлар ва шунга қувониб ўтирарди. Наташа Курагин мени ён томонимдан ҳам кўрсин деб қийшайиброк ўтириди, назарида у ён томондан чиройлироқ кўринарди. Йккинчи парда бошланиши олдида партерда Пьер пайдо бўлиб қолди. Ростовлар қишлоқдан келганларидан бўён уни кўришмаган эди. Пьер сўнгги марта Наташа кўрганидан бери семирган бўлиб, афтидан, хафа кўринар эди. У ҳеч кимга қарамасдан тўғри биринчи қаторга томон борди. Анатоль унинг олдига келди ва Ростовлар ўтирган ложага қараб, унга алланималар деди. Пьер Наташани кўриши биланоқ очилиб

кетди ва стуллар орасидан шошиб ўтиб Ростовлар ложасига томон йўналди. Булар олдига келганда у, тирсагини рампага кўйиб, Наташа билан узоқ гаплашди. Наташа Пьер билан гаплашиб ўтирган чоғида графиня Безухованинг ложасидан эркак кишининг овози эшишилди ва бу овозни негадир Курагиннинг овози деб ўйлади. У қайрилиб қараб, кўзи Курагиннинг кўзига тушди.

Курагин унинг кўзларига шундай шавқ-завқ ва меҳр билан кулумсираб тикилиб турар эдики, унга шу қадар яқин ўтириб, унга шундай қараб туриб, унга ёққанлигини била туриб, у билан таниш бўлмаслик жуда ғалати туюлди.

Иккинчи пардада ҳайкаллар тасвир этилган суратлар қўйилган, тўрдаги полотно тешилиб, ой шакли солинган, саҳна олдидаги чироқларнинг абажури кўтарилган эди. Карнай билан контрабас йўғон садо берди, ўнг ва сўлдан қора мантиялар кийган одамлар чиқди. Бу одамлар қўлларини силкитди (қўлларида ханжарга ўхаш бир нарса бор эди), кейин яна аллақандай одамлар югуриб чиқди ва боя оқ, ҳозир эса кўк кийим кийиб чиққан қизни судрай бошлади. Улар қизни дарров судраб кетмасдан, аввал у билан бирга хийла ашула айтишиди, кейин олиб кетишиди ва саҳнанинг орқасида уч марта занг урилгандан сўнг ҳаммаси тиз чўкиб баравар дуо ўқишиди. Шу кўринишда томошабинлар бир неча марта уввос кўтиришди.

Шу парда давомида Наташа бир неча марта партерга қараб Анатолни кўрди. Анатоль қўлини кресло суюнчига ташлаб, Наташага қараб ўтирап эди. Наташа унинг мафтун бўлиб ўтирганини кўриб хурсанд бўлди ва бунинг бирон ножъя томони бордир, деган нарса хаёлига ҳам келмади.

Иккинчи парда тамом бўлгандан кейин графиня Безухова ўрнидан турди, Ростовлар ўтирган ложага қараб (унинг кўкраги буткул очиқ эди) қўлқопли бармоғи билан кекса графга имлади-да, ложасига кирган кишига эътибор ҳам қилмасдан кулумсираб граф билан сўзлаша кетди.

— Нозанин қизларингиз билан мени таништириб қўйсангиз-чи,— деди Безухова.—Бутун шаҳар шулар тўғрисида гапиради-ю, мен таниш эмасман.

Наташа ўрнидан турив, сохибжамол графиняга таъзим этди. Бу гўзал хонимнинг мактоби Наташага шу қадар ёқиб тушдики, у ҳатто хурсандлигидан қизариб кетди.

— Мен ҳам энди москвалик бўлмоқчиман!—деди Элен. Шундай қизларни қишлоқда олиб ўтиргани қандай кўнглингиз бўлди.

Графиня Безухова меҳригиёли хотин, дейишлари бежиз эмас эди. У оғзига келган гапни айтаверар ва айниқса бирозни мақтайдиган бўлса жуда ўринлатар эди.

— Кўйинг, ҳурматли граф, уч-тўрт кун мен қизларингизни ўйнатаи. Ҳозирча мен шу ерда. Сиз ҳам шу ерда экансиз. Буларни бир хурсанд қиласай. Мен Петербургда мақтовингизни кўп эшитганман ва сиз билан танишмоқчи бўлиб юрган эдим,— деди Наташага мудом бир ҳилдаги чиройли табассум билан.— Менинг маҳрамим Друбецкой ҳам сизнинг таърифингизни қилган эди, хабарингиз борми, у ўйланяпти. Кейин эримнинг дўсти Болконский, князь Андрей Болконский ҳам сиз тўғрингизда гапириб берган эди,— деди ва унинг Наташага бўлган муносабатдан хабардор эканлигига ишора қилиб бу сўзни айрим эътибор билан айтди. У дурустроқ танишиш учун томоша тамом бўлгунча қизлардан биронтаси менинг ложамга ўтсин, деб илтимос қилди ва Наташа унинг олдига бориб ўтириди.

Учинчи пардада сон-саноқсиз шамлар ёқиб деворларига соқолли рицарлар сурати осиб қўйилган сарой кўрсатилди. Саҳнанинг ўртасида икки киши туар, булар, афтидан малика билан подшоҳ эди. Подшоҳ ўн қўлини силтади ва қўрққанидан бўлса керак, бир куйни жуда ёмон айтиб, тўққизил рангдаги тахтга ўтириди. Аввал оқ, кейин кўк кийимда чиққан бояги қиз энди ич кўйлакда, соchlари тўзиган ҳолда, тахт ёнида тикка турган эди. Қиз маликага қараб аллақандай бир қайгули куйни айтди, бироқ подшоҳ жиддий қиёфада қўл силтади ва икки томондан яланг оёқ эркак-аёллар чиқиб ўйинга тушди. Кейин скрипкаларда шўх бир куй чалинди, оёқлари йўғон ва яланг қўллари нозик бир қиз бошқа қизлардан ажралиб, саҳна орқасига борди, корсажини тузатди-да ўртага келиб, тез-тез оёгини оёғига уриб сакрай бошлади. Партерда ўтирганларнинг ҳаммаси чапак чалиб, «офарин» деб қичқирди. Кейин бир эркак бурҷакка бориб турди. Оркестрда симбал билан карнай қаттиқроқ янгради ва шу яланг оёқ эркак баланд-баланд сакраб ўйнай бошлади (Бу эркак шу санъати учун йилига 60 минг олар эди). Партер, ложа ва галёркаларда ўтирган томошибинлар жонининг борича чапак чалиб қичқирди ва ўйинчи эркак ўйинни тўхтатиб, кулумсираб ҳалойиққа таъзим қилди. Кейин яна бошқа яланг оёқ эркак-аёллар ўйинга тушди, яна музика садоси остида бир нима деб қичқирди ва яна ҳамма ашула бошлади. Лекин бирдан довул кўтарилиди, оркестрдан хроматик гаммалар ва секинлаб

бораётган септимлар аккоди әйнитилди, яна ўйнаётганлар-нинг ҳаммаси шу ердати одамлардан бигтасини олиб, саҳна орқасига югуриб олиб борди ва парда ёпилди. Томошабинн-лар яна шовқин-сурон кўтариб қичкириши:

— Дюпор! Дюпор! Дюпорни сўраймиз.

Энди булар Наташага ғалати туюлмади. У ҳузур қилиб, хушхол табассум билан теварак атрофига қарап эди.

— N'est-ce pas qu'il est admirable-Duport?¹ — деди Наташата қараб.

Oh, ой!² — деб жавоб берди Наташа.

X

Танаффус вақтида Эленнинг ложасига гур этиб совуқ кирди, эшик очилди, энгашиб, бирон кишига тегиб кетмай деб эҳтиёт бўлиб Анатоль қирди.

— Рухсат этинг, акамни сизга таништириб қўяй,— деди Элен тоҳ Наташага тоҳ Анағолга бесарянжом назар ташлаб. Наташа ялангоч елкаси оша чиройли бошини гўзал фингитта томон буриб жилмайди. Анатоль узоқдан қандай чиройли кўринган бўлса, яқиндан ҳам шундай чиройли эди. У Наташанинг ёнига ўтириди ва Наришкин берган балда учратганидан бери Наташа билан танишиш орзусида юрганини айтди. Курагин эркаклар сұхбатидан кўра хотинлар сұхбатида ақллироқ ва соддароқ бўлар, хотинлар билан дадил ва оддий муомала қиласар эди. Наташани шу нарса ҳайратда қолдирди ва унга шу нарса ёқдик, ёмон деб ном чиқарган бу одамда ҳеч қандай қўрқинчли нарса йўқгина эмас, аксинча, унинг юзида жуда мулойим, ҳалим ва қувноқ бир табассум бор эди.

Курагин Наташадан спектакль тўғрисидаги таассуротини сўради ва ўтган спектаклда Семёнова ўйин вақтида йиқилиб кетганини айтиб берди.

— Биласизми, графиня,— деди тўсатдан у Наташага худди эски ошнаси билан гаплашаётгандай.— Биз костюмли карусель ташкил қилмоқчимиз. Сиз ҳам иштирок қилсангиз жуда яхши бўларди. Ҳаммамиз Архароваларнинг ўйига тўпланамиз. Марҳамат қилинг, келинг, келасиз-а? — деди у.

¹ Ҳақиқатан ҳам Дюпор ҳаммани қойил қолдирди-а?

² Нимасини айтасиз.

Анатоль шу сўзларни айтаркан, кулиб турған кўзларини Наташанинг юзи, бўйни ва очиқ билакларидан олмас эди. Наташа унинг маҳлиё бўлаётганини аниқ билди. Бу гарчи Наташага ёқса ҳам, лекин Анатолнинг шу ерда ўтириши негадир Наташани қисиброқ кўйди ва унга оғир тушди. Наташа ўзи қарамаган чоғда ҳам Анатоль елкала-рига қараётганини сезар, кўзимга қарагани яхшироқ, деб беихтиёр унинг кўзига қарап эди. Аммо кўзи унинг кўзига тушгач, кўрқиб кетар, чунки бошқа эркаклар билан гаплашганида доимо ҳаё босгани ҳолда, Анатоль билан гаплашганида худди парда кўтарилганда туюлар эди. У беш дақиқа ичидаги ўзини бу одамга ниҳоят даражага яқин сезди ва бунинг нечук шундай бўлганини ўзи бўймай қолди. У Анатолдан юзини ўғирганда яна очиқ билакларимдан ушлаб, бўйнимдан ўтмасин, деб ўти ёрилиб кетди. Улар энг оддий нарсалар ҳақида гаплашиб ўтиаркан, Наташа унга жуда яқин бўлиб кетганини сезди. У эркак кишига ҳеч қачон бунчалик яқин бўлмаган эди. Наташа худди: «Бу қандоқ бўлди экан» дегандай отаси билан Эленга қаради, бироқ Элен бир генерал билан гаплашиб ўтиргани учун Наташанинг бу кўз қарашига жавоб бермади, отасининг кўз қараши эса одатдагича факат: «Сен хурсанд бўлсанг мен ҳам хурсандман», — дер эди холос.

Бир ўнғайсиз жимлик чўкканда Анатоль бодомқовоқ кўзларини Наташага мулойимгина тикиб ўтирган эди, Наташа шу жимликни бузиш мақсадида ундан Москва сизга ёқадими, деб сўради. Наташа сўрашга сўрадибо қизаруб кетди. У Анатоль билан гаплашганида ҳамиша бир ёмон иш қилаётгандай бўлар эди. Анатоль худди Наташага далда бермоқчи бўлганда, кулумсираб қўйди.

— Аввал унча ёқмаган эди, чунки шаҳарга ким файз киргизади? Ce sont les jolies femmes,¹ нима дедингиз? Мана энди жуда ёқади, — деди у Наташага маъноли қараб. — Каруселга борамиз-а, графиня? Боринг, — деб Наташанинг гулдастасига қўл узатди ва секингина: Vous serez la plus jolie. Venez, chére comtesse, et comme gage donnez moi cette fleur², — деди.

Наташа ҳам Анатолнинг ўзидаи унинг нима деганига

¹ Чиройли хотинлар.

² Келсангиз ўйиннинг гули бўласиз. Келинг, азиз графиня, шу гулингизни унгача гаровга оламан.

тушунмади, лекин бу сўзларнинг остида бир эгри маъно борлигини сезди. У нима дейиншини билмай қолди ва ўзини эшитмаганга солиб, юзини ўғирди. Лекин юзини ўғириши билан: «У орқамда, менга жуда яқин туритти», — деб ўйлади.

Наташа ўзидан: «У нима ўйладикин? Хижолат бўлдими? Аччиғи келдими? Кўнглидан чиқариш керакdir?» — деб сўради ва ўзини тутолмасдан қайрилиб қарагач кўзи Анатолнинг кўзига тушди. Унинг бунчалик яқин тургани, ишончи, мулойим ва меҳрибон табассуми Наташани мағлуб қилди. Наташа унинг кўзларига тик қараб Анатоль қандай табассум қилган бўлса, айнан шундай табассум қилди ва орадан парда кўтарилганини яна сезиб, юрагига ваҳима тушди.

Яна парда очилди. Анатоль осуда ва хушхол кайфиятда ложадан чиқиб кетди. Наташа отаси ёнига келиб ўтиреди, энди у берилиб кетган оламига буткул муте бўлиб қолган эди. Кўз олдида юз бераётган нарсаларнинг ҳаммаси энди унга табиийдай кўринди. Қаллиғи, княжна Марья, қишлоқда ўтказган ҳаёти эса худди аллақачонлар бўлиб ўтгандай, бирон марта ҳам хаёлига келмади.

Тўртинчи пардада бир шайтон кўринди. У оёғи остидаги тахта сурилиб ўзи пастга тушиб кетгунча қўлларини силкита-силкита ашула айтди. Наташа тўртинчи пардада фаяқат шуни кўрди холос. Нимадир уни ҳаяжонга солди, қийнади ва бунга сабаб Наташа бенхтиёр кузатиб турган Анатоль эди. Театрдан чиқсанда Анатоль уларнинг олдига келиб, кареталарини чақирди ва уларни ўтқазиб қўйди. У Наташани ўтқазаётган чоғида билагидан ушлаб қисиб қўйди. Наташа ҳаяжонга тушиб, қизариб-бўзариб унга қаради. Анатоль кўзларини чақнатиб, мулойим табассум билан унга қараб турар эди.

Наташа уйга келгандагина театрда бўлган воқеани дурустроқ ўйлаб кўрди ва тўсатдан князъ Андрей эсига тушиб уни ваҳима босди; томошадан кейин ҳамма чой ичиб ўтирганда у бирдан баланд овоз билан оҳ чекди-ю, қип-қизариб, ўйдан чопқиллаб чиқиб кетаркан, ўзича: «Вой худо! Хароб бўлдим! Қандай бўлиб мен шунга йўл қўйдим», — деди. Ў қизариб кетган юзини иккала қўли билан қоплаб, нима воқеа бўлганини дурустроқ ўйлаб узоқ ўтиреди, лекин на юз берган воқеанинг тагига етди ва на нима сезаётганини англади. Бўлиб ўтган барча воқеалар кўзига қоронфи, нотайин ва ваҳимали бўлиб кўринди.

Наташа театрда, каттакон ёруғ залда ўтириб куртка-сига ялтироқ пистоилар қадалган, яланг сёқ Diortning музика садоси остида, нам тахтада сакраётганини, қизлар, чоллар ва елкалари бутунлай яланюч Эленинг мағур табассум билан «офарин» деб қичқираётганини ўша ерда,— Элен соясида ўтириб томоша қиласкан, ҳамма нарса кўзига жўн ва «очиқ-ойдин кўринган эди, энди ўзи ёлғиз ўтирганда эса, бу нарсалар тушуниб бўлмайдиган бўлиб қолди. У ўзича: «Нима гап? Нима учун ундан қўрқдим? Нима учун энди виждон азобига тушаётиман?» — дер эди.

Наташа бу ўй-хаёлларини фақат кечаси тўшакка кириб, онаси кекса графиняга айта оларди холос. Агар бу гапларни Соняга айтса, Соня бунга жиддий бир нуқтаи назардан қараб, ё ҳеч нарса тушунмас, ёки Наташанинг шунга иқорор бўлаётганини эшитиб ҳайрон-ҳайрон қоларди. Шунинг учун ҳам Наташа бу қийнаётган нарсани ёлғиз ўзи бартараф қилмоқчи бўлди.

«Князь Андрейнинг муҳаббатидан маҳрум бўлдимми, йўқми? — деб ўзидан сўрар ва яна ўзига тасалли бериб.— Аҳмоқ бўлдимми, шуни сўраб ўтирибман. Менга нима бўлипти? Ҳеч нарса бўлгани йўқ. Мен уят бўладиган бирон иш қилибманми? Бу бўлган воқеани ким билиб ўтирипти, мен уни бўлак кўрмайман ҳам. Модомики шундай экан, демак ҳеч нарса бўлгани йўқ, бунинг нимасига пушаймон бўлиб ўтирибман. Князь Андрей мени шундай ҳам севади. Лекин бу шундай деганим қанақайкин? Вой худо! У шу ерда бўлса бўлмасмиди-я?» Наташа бир лаҳзагина таскин топар, кейин яна алланечук бир инстинкт унга: буларнинг ҳаммаси рост, ҳеч нарса бўлгани йўқ, лекин, князь Андрейга бўлган аввалги соғ муҳаббатинг барбод бўлди, дер эди. Наташа Курагин билан ўзи орасида бўлган сухбатни яна ҳаёлидан кечирар, чиройли ва жасур йигитни қўл сиқаётган вақтида қилган ҳаракати ва мулойим табассумини кўз олдига келтирап эди.

XI

Анатоль Курагин Москвада турар эди, чунки бир йилда йигирма минг сўмдан ортиқ пул сарф қилиб яна шунча қарздор ҳам бўлгани учун (қарз берган кишилар пулни отасидан қисташарди) отаси уни Петербургдан жўнатиб юборди.

Отаси ўғлига шундай деди: «Охирги мартаба қарзингни ярмини тўлайман, лекин шу шарт биланки, агар сен Москва-

га бориб бош қўмандонга адъютант бўлиб ишласанг (мен бу тўғрида гаплашиб келганман) ва ўзингга муносиброқ бир қизни топишга ҳаракат қиласанг». Кекса граф ўғлига княжна Марья билан Жюли Карагинани кўрсатди.

Анатоль отасининг бу шартига кўниб, Москвага кетди ва Пьернинг уйига тушди. Пьер аввал уни унча хуш қабул қилмади, лекин, кейинчалик унга ўрганди, баъзан унинг айш-ишрат мажлислиарнига борадиган, қарз баҳонаси билан унга пул берадиган ҳам бўлди.

Шиншин рост айтган эди: Анатоль Москвага келганидан бери Москва ҳонимларини шайдо қилган эди, уларни айниқса назарга илмаслиги ва афтидан, лўлиларни, ҳамда миши-мишларга кўра ошначилиги бўлган т-Не Georges бошлиқ француз актрисаларини улардан афзалроқ кўриши билан шайдо қилган эди. У Данилов ва Москванинг бошқа бегамлари берадиган базмларнинг биронтасидан қуруқ қолмас, ичкиликда ҳаммани учирив қўяр ва киборлар берадиган барча зиёфат ва балларга борар эди. Одамлар унинг москвалик ҳонимлар билан бўлган бир неча мажароси ҳақида гапиришар ва балларда у баъзи ҳонимларгагина ҳушомад қиласарди холос, аммо қизларни, айниқса кўпчилиги хунук бўлган бой қизларнинг яқинига келмас эди, чунки у бундан икки йил бурун уйланган бўлиб, буни энг яқин дўстларидан бошқа ҳеч ким билмас эди. Бундан икки йил илгари Анатоль хизмат қилаётган полк Польшада турган вақтда унчалик бой бўлмаган бир помешчик ўз қизини олишга уни мажбур қилган эди.

Анатоль кўп ўтмай, хотинини ташлаган ва қайнотасига пул юбориб туриш шарти билан бўйдоқлик ҳуқуқини олган эди.

Анатоль ҳамиша ўзининг мавқеидан ҳам, ўзидан ҳам, бошқалардан ҳам рози эди. У бутун вужуди билан ҳозирги ҳаёти энг яхши ҳаёт эканлигига ва умрида бирон нолойқ иш қилмаганига амин эди. У ўз кирдикори ҳақида бошқаларнинг нима дейишини ҳам, бу ишнинг оқибати нима бўлишини ҳам ўйламас эди. У шу нарсага амин эдики, ўрдак ҳамиша сувда яшаш учун яратилгандай, уни ҳам худо бир йилда ўттиз минг сарф қилиш ва киборлар жамиятида ёнг юксак мавқени ишғол этиш учун яратган. Бу нарсалар Анатолнинг зеҳнига шу қадар ўтириб қолган эдики, унга қараб бошқалар ҳам ўзи шундай бўлиши керакдир деб ўйлар, киборлар доирасидан юксак мавқени ишғол этишига ҳам монелик қилмас, пулни ҳам ундан ҳеч ким аямас, Ана-

толь эса дуч келган одамдан қарз олиб, беришни, афгидан, ўйламас ҳам эди.

У картабозликни билмас, шунинг учун ҳам ўйнаганида ҳеч қачон ютишга умид боғламас эди. У шуҳратга қизиқмас эди. Одамлар унинг хақида нима ўйлади, нима ўйламайди — бу билан иши йўқ эди. У иззатталаб ҳам эмас. У бир неча марта отаснинг ғашига тегиб, ўз карьерасини бузган ва ҳар қанақа иззат-обрўйни масхара қилган киши. У хасис эмас, ким нима сўраса, йўқ дейишни билмайди. Унинг бирдан-бир яхши кўрадиган нарсаси хурсандчилик билан хотинбозлик бўлиб, ақидасига кўра, бу ишларнинг ҳеч бир ёмон томони йўқ эди, аммо бу ишларнинг оқибати бошқаларга қандай таъсир қилиш-қилмаслигини ўйлаб кўришдан ожиз эди, қалбида эса ўзини энг нуқсонсиз ҳисоблаб, бошқа разил ва ёмон одамларга нафрат билан қарап ва парвойифалак бошини баланд кўтариб юрарди.

Худо ўзи кечиради, деган умид билан юрадиган аёл Магдалиналарга ўхшаш бу ишратпараст эркак магдалинларда ҳам биз гуноҳкор эмасмиз, деган бир ички туйғу бўлади. «Аёл Магдалинанинг гуноҳи кечирилади, чунки у кўп севган, эркак Магдалиннинг ҳам гуноҳи кечирилади чунки у кўп айш сурған».

Сургундан ва Эрон воқеасидан кейин яна бу йил Москва-да пайдо бўлган, картабозлик ва айш-ишрат қилиб юрган Долохов петербурглик эски ўртоғи Курагин билан тағин иқинлашиб олди ва ўз мақсад-муддаолари учун ундан фойдалана бошлади.

Анатоль Долоховни ақл-фаросати ва ботирлиги учун астайдил яхши кўрар эди. Долохов ўзининг картабозлик суҳбатларига бўлак кибор бойваччаларни тортиш мақсадида Анатолининг оқсуяклигидан, сертаниш-билишлигидан унинг ўзига билдирмасдан фойдаланар ва уни судраб юрар эди. Анатоль унга кўзлаган мақсадидан ташқари яна бировнинг изму ихтиёрини қўлига олишдан роҳатлангани, шунга ўрганиб қолгани ва бусиз туролмагани учун ҳам керак эди.

Наташа Курагинга хийла ёқиб қолди. У театрдан кейин овқат еб ўтирган чоғида, Долоховга Наташанинг қўллари, бўйни, оёқлари ва соchlарининг чиройлилигини заршуносдай таърифлаб берди ва унинг кетига тушмоқчи эканини айтди. Бундан нима чиқишини ўйлашга Анатоль ожиз эди, чунки у ҳар қандай қилмишидан нима чиқиш ҳақида ҳеч қачон ўйламас эди.

— Яхши-ку, дўстим, лекин бизнинг бўйимиз етмайди,—
деди унга Долохов.

— Синглимга айтаман, Наташани овқатга таклиф қи-
лади,— деди Долохов.— Нима дединг?

— Яххиси сабр қил, эрга тегсин.

— Биласанми,— деди Анатоль,— j'adore les petites fil-
les¹, ҳозир дарров боши айланиб қолди.

Анатолнинг уйланганидан хабардор бўлган Долохов:

— Petite fille² деб-ку бир марта қўлга тушган эдинг,
энди ҳўшёр бўл! — деди.

— Кўр ҳассасини бир марта йўқотади! А? — деди Ан а-
толь мулойимгина жилмайиб.

XII

Театрга борган куннинг эртаси, Ростовлар ҳеч ёққа
боришмади, уларнига ҳам ҳеч ким келмади. Марья Дмит-
риевна, Наташадан яшириқча, нима тўғридадир отаси билан
гаплашди. Наташа булас кекса князъ ҳақида гапиришга-
нини ва нима тўғридадир маслаҳатлашганини пайқади. Бу
нарса Наташани ташвишга солди, унга қаттиқ ботди. У князъ
Андрей йўлида кўзи тўрт бўлиб ўтирган эди, шу куни кел-
мадимикин деб, икки марта қоровулни Вздвиженкага
юборди. Аммо князъ Андрей келгани йўқ эди. Наташа шу
кунлари дастлабки келган кунларидан кўра кўпроқ изти-
роб чекар эди. Ҳижрон доғига яна княжна Марья ва кекса
князъ билан учрашганининг ёқимсиз хотираси, сабабсиз
бир қўрқув ва ташвиш қўшилиб кетди; назарида ё князъ
Андрей ҳеч қачон келмайдигандай ёки у келгунча ўзига
бирон ҳодиса бўладигандай туюлди. У илгаригидай ёлғиз
ўтириб унинг тўғрисида осудалик билан узоқ ўйлай олмас
эди: Князъ Андрейни ўйлаши биланоқ унинг ҳақидаги
хотирасига кекса князъ, княжна Марья, сўнгги спектакль
ва Курагин ҳақидаги хотиралари қўшилиб кетарди. Мен
айбли эмасманми, князъ Андрейга берган аҳдимни буз-
мадимми, деган саволлар унинг олдида яна кўндаланг
бўлиб турар ва у яна кўнглида алланечук мужмал ва қўр-
қинчли бир туйғу тугдира олган бу йигитнинг ҳар бир сў-
зини, ҳар бир ҳаракатини, юзининг ҳар бир ифодасини
барча тафсилоти билан эсларди. Уйдагиларнинг кўзига

¹ Жон-дилим ёш-ёш қизлар.

² Гаш қиз.

Наташа ҳар кунгидан кўра хурсандроқ қўринса ҳам, лекин илгаригидай осуда ва баҳтиёр эмас эди.

Якшанба куни эрталаб Марья Дмитриевна меҳмонларини Могильцидаги Успения ибодатхонасига ибодатга таклиф қилди.

— Серҳашам бутхоналарга ҳушим йўқ,—деди у, афтидан эркин фикрли эканлигига фаҳрланиб.—Ҳамма жойда худо бир. Бизнинг попимиз жуда дилкаш нуроний чол, ибодатни ҳам ўрнига қўяди. Дъяконимиз ҳам ёмон эмас. Мехробда концерт бўлса савоби каттароқ бўладими? Ҳушим йўқ, булар ҳаммаси бекорчи эрмак!

Марья Дмитриевна якшанба кунларини яхши кўрар ва байрам қилишни ҳам билар эди. Шанба кунлари унинг уйи озода, тоза: ўзи ва хизматкорлари ишламас, ҳамма ясаниб, албатта ибодатга борар эди. Байрам кунлари хўжаларнинг тушлиги ранг-бараңг бўлар, хизматкорларга ароқ, қовурилган ғоз ёки чўчқа гўшти берилар эди. Бироқ бу ҳовлида ҳеч кимнинг юзидан Марья Дмитриевнанинг япалоқ ва жиддий юзидаги сингари байрам руҳи акс этиб турмас, бунақа кунларда у эртадан кечгача тантанали бир қиёфага кирап эди.

Ибодатхонадан келиб, кресло ва диванларидан жилдлар олинган меҳмонхонада қаҳва ичиб ўтирилганда Марья Дмитриевнага карета тайёр, деб хабар қилишди ва Марья Дмитриевна меҳмонгча борадиган вақтлардагина ўрайдиган катта рўмолини ўраб, ўрнидан турди-да, князь Николай Андреич олдига бориб, Наташа тўғрисида гаплашиб келишни айтди.

Марья Дмитриевна кетгандан кейин Ростовлар олдига мадам Шальма юборган машиначи — модистка келди ва Наташа меҳмонхонанинг нарёғидаги уйнинг эшигини беркитиб, зўр ҳафсала билан янги кўйлакларини ўлчай бошлиди. У кўклаб қўйилган ва енглари ҳали ёпиширилмаган кўйлакни кийиб, орқасини ойнага солиб, қайрилиб қараётган чоғида меҳмонхонадан отаси ва яна бир хотиннинг бидирлаб гапиришаётганини эшилди ва қизариб кетди. Бу Элленнинг товуши эди. Наташа ўлчаётган кўйлагини ечишга улгурмай эшик очилди ва уйга ширин табассум билан графиня Безухова кирди. У ёқаси тўқ бинафша бархат кўйлак кийган эди.

— Ah, ma délicieuse!¹— деди у қизариб кетган Ната-

¹ Оҳ, менинг дилбарим!

шага.— *Charmante!*¹ Йўқ, дўстим граф, бу иш эмас,— деди у орқасидан кирган графга.— Наҳот одам Москвада туриб уйдан чиқмаса? Йўқ, мен сизни қўймайман! Бугун кечқурун меникида *Ille Georges* декламация ўқиб беради, беш-олти киши келмоқчи, агар сиз *Ille Georges* ҳам йўлда қолдирадиган гўзал қизларингизни олиб келмасангиз, сиздан юз ўғираман. Эрим бу ерда эмас. Тверга кетган, бўлмаса сизларни олиб кетгани юборар эдим. Соат тўқизларда албатта, албатта келинг.— У таъзим қилган таниш модисткага бош иргитиб қўйди ва бархат кўйлагининг жимжимасини жуда чиройли қилиб ёзиб, ойна ёнидаги креслога ўтириди, Элен Наташанинг ҳусн-жамолини тинимсиз мақтаб, гап сотиб ўтириди. У Наташанинг кўйлакларини кўрди, мақтади, ўзининг ҳам Париждан олинган *en métallique*² янги кўйлагини мақтади ва Наташага ҳам шунаقا кўйлак тикиришни маслаҳат берди.

— Лекин, барибир, сизга ҳаммаси ҳам ярашади, гўзалим,— деди у.

Наташанинг лабларидан хўрсандлик табассуми аримасди. Наташа илгари жуда мутакаббир ва димоғдор деб ўйланган, ҳозир эса шунчалик меҳрибон бўлиб қолган бу дилкаш графиня Безухованинг мақтовларини эшитиб, қувониб кетди. У гул-гул очилиб бу меҳрибон, гўзал хотинга ошиқ бўлиб қолгандай бўлди. Элен ҳам Наташанинг ҳуснига маҳлиё ва уни хурсанд қилишга орзуманд бўлиб қолди. Анатоль мени Наташа билан учраштириб қўй, деб илтимос қилган ва Элен шу мақсад билан Ростовлар олдига келган эди. Акасини Наташа билан учраштириш фикри уни анча қизиқтириб қўйган эди.

Элен бир вақтлари, Петербургда, Наташа мендан Борисни тортиб олди, деб хафа бўлиб юрган бўлса ҳам ҳозир буни унуди ва чин қалбидан ўзича унга яхшилик қилмоқчи бўлди. У кетаётганида ўз *protégée* сини бир четга чақириб шундай деди:

— Кеча акам бизникида тушлик қилган эди, кулавериб эсимиз кетди... Томоғидан ҳеч нарса ўтмайди. Фикри хаёли фақат сизда, гўзалим. *Il est fou, mais fou amougueux de vous, ma chère.*³

¹ Қандай гўзал!

² Металл газдан тикилган.

³ У сизга ошиқи бекарор бўлиб қолган, ошиқи бекарор.

Наташа бу сўзларни эшитиб қизариб кетди.

— Ma délicieuse¹ қизарганини кўринг, қизарганини! — деди Элен.— Албатта келинг. Si vous aimez quelqu'un ma délicieuse, ce n'est pas une raison pour se cloîtrer. Si même vous êtes promise, je suis sûre que votre promis aurait désiré que vous alliez dans le monde en son absence plutôt que de dépérir d'ennui.²

«Демак, менинг қаллиғ эканимни бу билар экан, демак, ёри Пьер билан, ўша одил Пьер билан иккаласи бу ҳақда гапиришган, демак, гапириб кулишган экан. Демак, ҳеч-қиси йўқ»,— деб ўйлади Наташа ўзича. Илгари қўрқинчли кўринган нарса Эленинг сўзларини эшитганидан кейин назарига оддий ва табиий бўлиб кўринди. «Бу шунчали grande dame³, шунчали меҳрибон киши, афтидан, мени чин қалбидан севади»,— деб ўйлади Наташа.— Уч-тўрт кун ўйнасам нима бўпти? — деди у ичида, кўзларини катта очиб Эленга қарап экан.

Марья Дмитриевна тушда қайтиб келди. Кекса князга сўзини ўтказа олмаган бўлса керак, дами ичига тушган ва қовоғи солинган эди. У бўлиб ўтган воқеани осудалик билан гапира олмади, чунки чол билан тўқнашиб қолганидан ниҳоят даража ҳаяжонда эди; графнинг саволларига ҳеч нарса бўлгани йўқ, тинчлик, эртага гапириб бераман, деб қўя қолди.

Графиня Безухованинг келганини ва кечага таклиф қилганини эшитиб, Марья Дмитриевна:

— Безухова билан ошначилик қилишни маъқул кўрмайман ва маслаҳат бермайман; ваъда берган бўлсанг, майли боргин, сал очилиб келасан,—деди Наташага қараб.

XIII

Граф Илья Андреич қизларини олиб графиня Безухованинг уйига кетди. Кечада бутун жамоат жам эди. Бироқ буларнинг ҳеч қайсисини Наташа танимади. Граф Илья Андреич келганига пушаймон бўлди, чунки бу ерда ўтирган эркак-аёлларнинг кўпчилиги табиатан енгил деб ном

¹ Гўзалимнинг.

² Агар сиз бирорни яхши кўрсангиз, гўзалим, бу уйдан чиқмаслигингизга сабаб бўлолмайди. Қаллиғ бўлганингиз тақдирда ҳам аминманки, кўёвингиз уйда зерикиб ўтиришингиздан кўра киборлар орасига киришингизни кўпроқ истар.

³ Мўътабар хоним.

чиқарған кишилар эди. Mlle Georges мөхмөнхонанинг бурчидар, ёшлар орасида турған эди. Мөхмөнлар ичида бир неча француз, шу жумладан, Метивье ҳам бўлиб, у Элен келгандан бери кунда ўшанинг уйидаги Граф Илья Андреич карта ўйнагани ўтиради, кизларининг олдидан нари жилмасликка ва Georges нинг ўйини тамом бўлиши биланоқ кетишга қарор берди.

Анатоль эшик олдидаги Ростовларнинг келишини кутиб турған 'екан. У граф билан саломлашиб, дарров Наташанинг олдига келди ва унинг кетидан борди. Анатолни кўриши биланоқ Наташа, театрдаги сингари, унга ёқиб қолдим, деб талтайиб кетди ва шу билан бирга орадан яна парда кўтарилганини сезиб, ваҳимага тушди.

Элен Наташани жуда хурсандлик билан қарши олди, унинг хусн-жамоли ва кийимига мафтун бўлганини айтди. Орадан кўп ўтмай, Mlle Georges кийимини алмаштироқчи бўлиб уйдан чиқди. Мөхмөнлар стулларни четга суриб ўтиришди. Анатоль стулинини Наташа ёнига суриб ўтироқчи бўлган эди, бироқ қизидан кўзини узмай ўгирган граф Наташанинг ёнидан жой олди. Анатоль ноилож орқага ўтиради.

Mlle Georges сўлқилдоқ билакларини очиб, бир елкасига қизил рўмолини ташлаб, креслоларни суриб, бўшатиб қўйилган жойга келиб ғайритабиий бир вазиятда турди. Ҳар томондан шивирлаб уни мақташаётган товушлар эшитилиб туради.

Mlle Georges жиддий қиёфада, қошини чимириб, одамларни кўздан кечирди ва ўз фарзандига бўлган ҳаром муҳаббати ҳақида ёзилган бир шеърни француз тилида ўқий бошлади. У баъзан овозини қўйиб юборар, баъзан тантаналиравишка бошини кўтариб шивирлар, баъзан эса тўхтар ва бақраиб хириллаб қолар эди.

— Adorable, divin délicieux!¹, — деган садолар эшитилди.

Наташа семиз Georges га қараб ўтиради экан ҳеч нарса қулоғига кирмас, кўз олдидаги бўлаётган ҳодисаларнинг биронтасини ҳам кўрмас ва англамас эди; у ўзини яна аввалги ҳаётидан жуда узоқ бўлган ғалати ва ажойиб бир олам қучоғига абадий кириб кетаётганингина сезарди холос; бу ғалати оламда эса на нима яхши, нима ёмонлигини билиб бўлар эди ва на нима ақлликдан, нима беақлликдан эканини англаб бўлар эди. Унинг орқасида Анатоль ўтиради ва На-

¹ Қандай гўзал, қандай дилрабо.

таша уни яқингинасида ўтирганини сезиб, бир нарса бўлишини қўрқиб кутар эди.

Биринчи монологдан сўнг ҳамма ўзининг мафтун бўлганини билдириб, ўрнидан турди ва m-lle Georgesни ўраб олди.

Бошқалар қатори Наташа ҳам ўрнидан турди ва одамларни оралаб актирисага томон бораркан, отасига қараб:

— Мунча ҳам чиройли! — деди.

— Сиз бор жойда уни гўзал деялмайман,— деди Наташанинг орқасидан бораётган Анатоль. Бу сўзни Анатоль шундай бир вақтда айтдики, буни Наташадан бўлак ҳеч ким эшитмади.— Сиз жуда-жуда гўзалсиз... Сизни кўрганимдан бери бирон лақиқа ҳам...

— Кетдик, кетдик, Наташа,— деди қизини олиб келгап граф.— Жула гўзал экан!

Наташа индамай отаси олдига келди ва унга ҳайратомуз савол назари билан қаради.

Бир неча номер декломациядан кейин m-lle Georges кетди ва графиня Безухова меҳмонларни залга таклиф қилди.

Граф кетмоқчи бўлган эди, бироқ Элен бехосдан бўлган балимни бузманг, леб ялинди ва Ростовлар қоладиган бўлишиди. Анатоль Наташани вальсга таклиф қилди ва вальс вақтида Наташанинг бели ва билагидан ушлаб, сиз жуда ravissante¹, мен сизни яхши кўраман, деди. Экосез гақтида Наташа яна Анатоль билан танца қилди ва шунда, холи қолган маҳалда, Анатоль индамай Наташага қаради. Наташа вальс вақтида эшитган сўзим тушиммиди, ўнгимми, леб шубҳага тушди. Танцанинг бир мақоми тугаган чоғда Анатоль яна Наташанинг қўлини қисиб қўйди. Наташа қўрқиб кетиб Анатолга қаради, бироқ унинг мулойим, ёқимли ва жилмайиб турган юзига кўзи тушниб, айтмоқчи бўлган сўзини айттолмади ва ерга қаради.

— Бунақа сўзларни айтманг, мен бошқа бир йигитни яхши кўраман, мени ўшанг унаштиришган,— деди Наташа шошиб-пишиб. У Анатолга қаради. Анатоль бу сўзни эшитиб хижолат ҳам бўлмади, парво ҳам қилмади.

— Бу тўғрида менга гапирманг. Бу билан менинг нима ишим бор? — деди Анатоль.— Мен сизни жуда-жуда яхши кўриб қолганимни айттаётибман. Сиз шунақа дилбар бўлсангиз мен нима қилай?.. Танцани давом эттирайлик.

¹ Жозибали.

Жонланиб кетган ва ҳаяжонга тушган Наташа кўзлари олазарак атрофга қарап экан, одатдагидан кўра хурсандроқ кўринар эди. Шу кеча нималар юз берганини Наташа деярли билмас эди. Экосез ва грос-фатерга танца қилишди, отаси энди кетайлик деганда, у яна бир оз ўтиришни илтимос қилди. Наташа қаерда бўлмасин, ким билан гаплашмасин, Анатоль кузатиб турганини сезар эди. Яна шу нарса ҳисида бор: кўйлагимни тузатиб келай деб, отасидан ижозат сўраб ташқарига чиққанида Элен кетидан чиқди ва кула-кула акаси ошиқ бўлиб қолганини айтди, Наташа кичкина истироҳат бўлмасида яна Анатолга дуч келди, шунда Элен қаёққадир ғойиб бўлди, иккаласи яна ёлғиз қолди ва Анатоль унинг қўлидан ушлаб ёқимли овоз билан:

— Мен сизнинг олдингизга боролмайман, наҳот бундан кейин сизни кўролмасам? Мен сизни жула-жуда яхши кўраман, наҳот бўлак кўролмасам? — деди Наташанинг қўлини тўсиб, юзини юзига яқинлаштириди.

Анатолнинг чақнаб турган шаҳло кўзлари Наташага шу қадар яқин эдикни, Наташа шу кўзлардан бўлак ҳеч нарсани кўролмас эди.

Анатолнинг шивирлаб:

— Натали? — деган товуши эшитилди ва кимdir Наташанинг қўлини қаттиқроқ қисди.— Натали?!

Наташанинг кўз қараши: «Ҳеч тушуна олмайман гапирадиган гапим ҳам йўқ», — деб турар эди.

Иссиққина лаблар Наташанинг лабига тегди ва шу ондаёқ Наташа яна ўзини эркин сезди. Шу он Эленинг қадам товуши ва кўйлагининг шитирлаши эшитилди. Наташа Эленга қайрилиб қаради, кейин қизариб, кўрқиб Анатолга савол назари билан қаради-да эшикка томон йўналди.

— Un mot, un seul, au nom de dieu¹, — деди Анатоль.

Наташа тўхтади. Анатоль айтмоқчи бўлган шу сўзни эшитиши зарур бўлиб қолди, чунки бу сўз ҳозир нима ҳодиса рўй берганини изоҳлар ва бунга Наташа жавоб қайтара олар эди.

Анатоль афтидан, нима деёнишини ўзи ҳам билмаса керак:

— Nathalie, un mot, un seul!²— деб Элен олдига келгунича шу сўзни такрорлай берди.

¹ Бир оғиз сўзим бор, фақат бир оғиз, худо ҳақи.

² Натали, бир оғиз сўзим бор, бир оғиз.

Элэн Наташани олиб яна меҳмонхонага чиқди. Ростовлар овқатга қолмасдан жўнашди.

Үйга қайтиб келгач, Наташа кечаси билан ухломай чиқди: ҳал этилиши мумкин бўлмаган бир савол — Анатолиин яхши кўраманми, князъ Андрейними,— деган савол уни жуда қийнади. У князъ Андрейни чин қалбидан яхши кўришини аниқ билар эди. Бироқ у, шубҳасиз, Анатолини ҳам яхши кўрар эди. «Яхши кўрмаганимда шундай бўларми? — деди у ўзича.— Модомики шундан кейин ҳам у билан хайрлашиб, табассумига табассум қилибман, модомики шунгача йўл қўйибман, демак, биринчи кўришимдаёқ уни яхши кўриб қолибман. Демак, у шундай меҳрибон, олижаноб ва яхши одам эканки, севиб қолибман-да, бўлмаса севармидим. Ҳам буни ва ҳам уни яхши кўриб қолган бўлсам нима қиласай?» — дер эди Наташа ўзича, бу қўрқинчли саволларга жавоб тополмай.

XIV

Тонг ёришди, яна ўша ташвиш-тараддуд бошланди. Ҳамма ўрнидан турди, қўзғалди, говур-ғувур бошланди, яна модисткалар келди, яна Марья Дмитриевна чиқди ва ҳаммани чойга чақиришди. Наташа худди бир кўз қараш билан ҳаммани бирдан кўрмоқчи бўлгандай, ҳаммага қўзларини катта-катта очиб, ҳаммага бесаранжом назар солар ва ўзини илгаригидай тутишга ҳаракат қиласай.

Марья Дмитриевна нонуштадан кейин (бу Марья Дмитриевнанинг энг севадиган маҳали эди) креслога ўтириди ва Наташа билан кекса графни чақирди.

— Қани, ўтиринглар, дўстларим, ҳаммасини ўйлаб кўрдим, сизларга бирдан-бир берадиган маслаҳатим шу,— деди у гап бошлаб.— Кеча, хабарларинг бор, князъ Николайнинг уйига борган эдим; у билан гаплашиб кўрдим... У менга бақирди. Мен ҳам бўш келмадим! Мен айтадиган гапимнинг ҳаммасини тўкиб солдим!

— Э, у нима деди? — сўради граф.

— Нима дер эди? Мия қолиптими унда... Қулоқ солгиси келмайди. Бечора қизгинани ҳали ҳам қийнаб қўйдик, деди Марья Дмитриевна,— маслаҳат шу: ишларни биткизиб, уйга — Отрадноега қайтинглар. Ўша ерда кутинглар...

— Вой! Йўғе! — деб қичқириб юборди Наташа.

— Йўқ, кетиш керак,— деди Марья Дмитриевна.—

Ўша ерда кутиш керак. Күёв келган тақдирда ҳам бу иш энди жанжалсиз бўлмайди. Ўзи отаси билан холи гаплашиб, кейин олдиларингга боради.

Илья Андреич бу таклиф оқилона таклиф эканини англаб, дарров рози бўлди. Агар чол феълидан тушса, кейинроқ унинг олдига — Москвагами, ё Лисие Горигами бориш маъқулроқ, агар феълидан тушмаса у вақтда унинг розилигисиз факат Отрадноеда никоҳ қилиш мумкин.

— Бу жуда маъқул гап, Наташани унинг олдига олиб борганимга ҳам пушаймонман,— деди кекса граф.

— Нега пушаймон бўласан? Шу ерда туриб иззатини қилмасанг бўлмас эди. Қабул қилмаган бўлса ўзи билади,— деди Марья Дмитриевна сумкасидан ниманидир ахтарар экан.—Мана, сеп ҳам тайёр бўлди, яна нимани кутасизлар, агар бирон нарса битмаган бўлса кейин юбораман. Кетишиларингга кўнглим бўлмаса ҳам, боргандаринг маъқул — деди ва сумкадан излаётган нарсасини топиб, Наташага берди.— Бу княжна Марьянинг мактуби эди. Сенга ёзипти. Бечора жуда-жуда азоб чекаётитти. Графиня Ростова мени ёмон кўраркан демасин, леб қўрқиб ўтирипти.

— Мени ёмон кўриши турган гап,— деди Наташа.

— Бўлмаган гап, қўй бунақа гапларни,— деб Марья Дмитриевна бақириб берди.

Наташа хатни оларкан, ўйламай-нетмай:

— Ҳеч кимга ишонмайман; биламан, у мени ёмон кўради! — деди ва юзида ғазаб аломати пайдо бўлди, Марья Дмитриевна буни кўриб, Наташага тикилиб қаради ва қовоғини солди.

— Сен, онагинам, бунақа дема,— деди у.— Мен ҳақиқатни айтаётибман. Хатига жавоб ёз.

Наташа индамади ва княжна Марьянинг хатини ўқигани ўз бўлмасига қараб кетди.

Княжна Марья ўз хатида икки орада юз берган англашилмовчиликдан ниҳоят даража хафа эканини ёзган эди. «Стам сизга қандай қарамасин, сиз шунга ишонингки,— деган эди княжна Марья хатида,— мен сизни яхши кўраман. Модомики ўз жонимдан ортиқ кўрадиган укам сизни танлабди, сизни яхши кўрмаслигим мумкин эмас».

«Ҳа, айтгандай,— деб ёзган эди княжна— отангиз мени ёқтирамади деб ўйламанг, у киши қари ва ҳам касалманд одам, шунинг учун ҳам сўзларини кўнглингизга олманг; аслида у киши жуда меҳрибон ва олижаноб одам, ўғлини хушбахт қиласиган қизни яхши кўрмай иложи йўқ». Княж-

на хатда Наташа билан кўришмоқчи эканини билдириб, бирон вақтни белгилашини сўраган эди.

Хатни ўқиб бўлгандан кейин Наташа жавоб ёзиш учун ёзув столига ўтириди ва ўйлаб ўтирмасдан, беихтиёр: «Chére reine!», деб бошлаганидан сўнг тўхтаб қолди. «Кечаги ҳодисадан кейин нима ҳам ёза олар эдим? Ҳа, ўшандадай бўлган эди, энди ундоқ эмас», — деди ичиди Наташа хатдан бошини кўтармай. «Князь Андрейга тегмайман де-йими? Шундоқ дейиш керакми? Бу кўп ёмон гап-ку!» Наташа бу қўрқинчли фикрларни ўзидан йироқлаштирмоқчи бўлиб Сонянинг олдига борди ва у билан нусха танлай бошлиди.

Тушликдан кейин Наташа ўз бўлмасига кириб княжна Маръянинг мактубини яна қўлига олди. «Наҳот ҳаммаси тамом бўлган бўлса? — деб ўйлади у. Наҳот бу нарса шунча тез юз бериб, илгаригисини маҳв этган бўлса?» У князь Андрейга бўлган аввалги муҳаббатини эслади ва шу билан бирга Курагинни яхши кўриб қолганини ҳам сезди. У князь Андрейга хотин бўлишини, у билан бирга баҳтли ҳаёт кечиришини (бу тўғрида Наташа жуда кўп ўйлар эди), қўз олдига келтирди ва шу билан бирга ҳаяжондан ёниб, кеча Анатоль билан учрашганини барча тафсилоти билан өслади.

«Иккови ҳам бўлса нима бўлар экан? — дер эди батсан Соши қотиб.— Ўшандада мен буткул баҳтли бўлар эдим, мана энди танлаб ўтиришим керак, лекин иккаласи бўлмагунча баҳтли бўлолмайман. Лекин бу ҳодисани князь Андрейга айтишим ҳам мумкин эмас, айтмаслигим ҳам. Бу ҳозирча ҳеч нарса бўлгани йўқ. Наҳот князь Андрейнинг муҳаббатидан абадий маҳрум бўлсам? Наҳот шунча ғақтдан бери муҳаббати билан яшаган кишимдан маҳрум бўлсам?

— Ойимқиз,—деди уйга кирган хизматкор қиз маҳфий шивирлаб.— Шуни бирор бериб кетди,— хизматкор қиз Сир хат узатди.— Лекин худо ҳақи...— деди яна қиз Наташа хатнислиб беихтиёр ўқиркан. Бу хат Анатолнинг муҳаббат изҳор қилиб ёзган хати эди. Наташа бу хат яхши кўрадиган йигити Анатолнинг хати эканлигидан бўлак нарсага тушунмади. «Ҳа, шу йигигни севаман, бўлмаса шундай бўлармиди? Бўлмаса, Анатолнинг муҳаббат изҳор қилиб ёзган хати менинг қўлимда нима қиласди?»

¹ Азизим княжна.

Анатолиинг Долоховга ёздирган бу мактубни Наташа титроқли қўллари билан ушлаб ўқир экан, ўзи сезган нарсаларнинг ҳаммаси шу мактубда акс этгандай бўлди.

Мактуб шундай бошланган эди: «Ўтган оқшомдан бери менинг ҳаёт-мамотим сизнинг қўлингизда: ё мени севиб баҳтли қиласиз, ёки ўлимга маҳкум этасиз. Бўлак чора йўқ».— Кейин Анатоль яна шу нарсаларни ёзган эди: «Мен биламан, ота-онангиз сизни менга бермайди, бунга бир маҳфий сабаб бор ва буни ёлғиз ўзингизга айтишим мумкин, лекин агар сиз ҳам мени яхши кўрсангиз ва Шунга иқорор бўлсангиз, икковимизнинг бирга бўлишимизга ҳеч қандай куч халал беролмайди. Муҳаббат ҳамма нарсани енгади. Мен сизни ўғирлаб дунёнинг у четига олиб кетаман».

«Ҳа-ҳа, мен ҳам уни яхши кўраман!» — деди ўзича Наташа мактубни қайта-қайта ўқиб ва унинг ҳар бир сўзидан алланечук бир чуқур маънони излаб.

Шу оқшом Марья Лмитриевна Архаровларнинг уйига бормоқчи эди, қизларни ҳам, бирга юринглар, деб таклиф қилди. Наташа бош оғриқ баҳонаси билан уйда қолди.

XV

Мехмондорчиликдан жуда кеч қайтган Соня Наташанинг бўлмасига кириб ҳайрон бўлди: Наташа ечинмасдан диванда ухлаб ётган, унинг олдида, столда, Анатолнинг хати турган эди. Соня хатни олиб ўқиди. У хатни ўқиб, кўзларига ишонмай, ухлаб ётган Наташага, ўзи нима гап, деган маънода қаради. Бироқ Наташанинг юзида бу саволга жавоб бўладиган ҳеч нарса йўқ эди. Наташа осуда, маъсум ва масъуд ётган эди. Соня нафаси тиқилиб, кўкрагини ушлади, кўрқув ва ҳаяжондан қалтираб, ранг-кути учиб, креслога ўтириди ва юм-юм кўз ёши тўкиб йиғлади.

«Нима бўлиб мен пайқамай қолибман? Қандай бўлиб иш шу даражага бориб етипти? Наҳот бунинг князь Андрейдан кўнгли совиган бўлса? Нечук бўлиб Курагинга шу даражага етгунча йўл берипти? Ахир у бир алдамчи ва ярамас одам, буни ҳамма билали-ку. Nicolas нима қилади, энди азиз ва меҳрибон Nicolas бу хабарни эшитса нима дёркин? Уч кундан бери, кеча ҳам, бугун ҳам ҳаяжонга тушиб, феъли айниб юрганининг сабаби шу экан-да?— деди Соня ўзича,— Анатолни яхши кўриб қолиши ҳеч мумкин эмас! Бу хат кимдан келганини билмасдан очган бўлиши мумкин. Бу хат балки Наташанинг ўзига ҳам жуда қаттиқ

теккандир. Наташанинг бунга йўл қўйиши ҳеч мумкин эмас!»

Соня кўз ёшини артиб Наташанинг олдига борди ва яна унинг афтига қаради.

— Наташа! — деди у эшитилар-эшитилмас.

Наташа уйғонди ва Соняни кўриб:

— Э, келдингми? — деди.

Наташа уйқудан уйғонган лаҳзалардагина бўладиган бир меҳр билан дугонасини маҳкам қучоқлади. Бироқ Сонянинг юзидағи изтиробни кўриб, кўнгли ғаш бўлди ва шубҳага тушди.

— Соня, сен мактубни ўқидингми?

— Ха, ўқидим,— деди Соня секин.

Наташа завқ қилиб кулди.

— Йўқ, Соня, сендан энди яшира олмайман — деди у.— Сенга айтмай туролмайман. Биласанми, биз бир-бирровимизни яхши кўрамиз! Соня, жонгинам, у ёзилтики... Соня...

Соня худди ўз қулоғига ишонмаётгандай кўзларини катта очиб Наташага қаради.

— Болконский нима бўлади? — деди Соня.

— Оҳ, Соня, қанчалик баҳтли эканлигимни билсанг окан! — деди Наташа.— Сен ҳали муҳаббат нима эканини билмайсан...

— Наташа, наҳот ўша муҳаббатинг тамом бўлган бўлса?

Наташа, худди Сонянинг саволига тушунмагандай, унга шаҳло кўзларини тикиди.

— Нима, князъ Андрейга тегмайман дейсанми?— деди Соня.

— Оҳ, сен ҳеч нарсага тушунмадинг, тушунмадинг-да, қўй шунақа bemаза гапларни, сўзимга қулоқ сол,— деди Наташа дугонасидан ранжиб.

— Йўқ, мен бунга сира ишонмайман,— деди яна Соня.— Ҳеч тушунмаяпман. Бир одамни бир йилдан буён яхши кўриб келиб, нечук энди тўsatдан... Ахир сен Анатолни бор-йўғи уч мартагина кўрдинг холос-ку. Наташа, бу ганинга ишонмайман, ҳазилингни қўй. Уч кун ичиди киши шунчалик муҳаббатини унутиб...

— Уч кун,— деди Наташа.— Лекин мен Анатолни худди юз йилдан бери севиб келгандайман. Мен ҳеч қачон ҳеч кимни шунчалик севмаган эдим. Сен буни анголмайсан. Соня, шошма, ўтири бу ёрга.— Наташа дугонасини қучоқлаб ўпди.— Менга муҳаббат шунақа бўлади дейишган эди, сен ҳам эшитгандирсан, лекин бунақа муҳаббатни

мен энди кўряпман. Бу илгариги муҳаббатимга ҳеч ҳам ўхшамайди. Бир кўришда уни ўз султоним ва ўзимни эса унинг чўриси сездим. Уни яхши кўрмаслигим мумкин эмас. Ҳа, бутунлай унга чўри бўлдим қолдим. У нима деса ўшани қилишга тайёрман. Сен буни тасаввур ҳам қилолмайсан. Нима қилсам экан? Нима қилсам экан, Соня? — дерди Наташа хурсанд бўлиб ва шу билан бирга қўрқиб.

— Нима қилаётганингни ўйлагин,— деди Соня.— Мен буни ўнданай қўймайман. Бу маҳфий хатларни... Қандай бўлиб сен унинг шу даражагача етишига йўл қўйдинг?— деди Соня ўти ёрилиб ва нафратини зўрга яшириб.

— Иродам йўқ деб сенга айтмовдимми? — деди Наташа.— Наҳот шунга тушумасанг: мен уни севаман!

— Мен бунга йўл қўймайман, мен ҳаммасини айтаман,— деб қичқирди Соня кўзларидан ёш чиқиб.

— Вой, сенга нима бўлди, худо ҳақи... Агар оғзингдан чиқарсанг душманим бўласан,— деди Наташа. — Сен бадбахт бўлишимни истайсанми, сен истайсанки, бизни бирбиrimиздан жудо қилишсинми?

Соня дугонасининг бунчалик қўрқиб кетганини кўриб юраги ачиdi ва йиғлаб юборди.

— Хўп, ораларингда нима ўтди,— сўради Соня.— У сенга нима деди? Нега ўзи бу ерга келмайди?

Наташа дугонасининг бу саволларига жавоб бермади.

— Худо ҳақи, Соня, оғзингдан чиқарма, мени қийнама,— деб ялинди Наташа.— Шуни билгинки, бунақа ишларга аралашиб бўлмайди. Мен сенга юрагимни очдим...

— Бу яшириқча ишларнинг маъноси нима? Нега ўзи ўйимизга келмайди? — сўради Соня.— Нима учун очиқдан-очиқ сенинг қўлингни сўрамайди? Ахир ҳақиқатан ҳам яхши кўриб қолган бўлсанг, князъ Андрей ихтиёрингни ўзингга бериб кетган-ку. Лекин мен бунга сира ишонмайман. Наташа, қанақа маҳфий сабаблар бўлиши мумкин эканини ўзинг ўйлаб кўрдингми?

Наташа ҳайрон бўлиб Соняга қаради. Афтидан, бу савол шу вақтгача унинг хаёлига ҳам келмаган эди, шунинг учун нима деб жавоб беришини билмай қолди.

— Қанақа сабаблар бўлишини билмайман. Бирон сабаб бордир-да!

Соня оҳ чекди ва ишонмай бош чайқади.

— Агар сабаби бўлганда...— давом этди Соня, бироқ Наташа дугонасининг шубҳасини пайқаб, қўрқиб кетди ва сўзини бўлди.

— Соня, шубҳага ўрин йўқ, шубҳаланма, шубҳаланма, тушуняпсанми? — деб қичқирди.

— У сени яхши кўрадими?

— Яхши кўрадими? — такрорлadi Наташа дугонаси-нинг бефаҳмлигига афсус билан жилмайиб.— Ахир хатини ўқиб кўрдинг-ку! Ўзини кўрганмисан?

— Бордио паст йигит бўлса-чи?

— Йўғ-е! Паст? Сен уни билмайсан! — деди Наташа.

— Агар у олижаноб йигит бўлса ё мақсадини очиқ айтиши керак ё сен билан учрашмаслиги керак эди; агар сен шундай деб ёзиши истамасанг ўзим ёзаман, дадамга айтаман,— деди Соня жаҳл билан.

— Мен усиз туролмайман! — қичқирди Наташа.

— Наташа, сенга тушунолмай қолдим. Нима деяпсан ўзи? Дадангни ўйла, Nicolashni ўйла!

— Менга ҳеч ким керак эмас, ундан бўлак ҳеч кимни яхши кўрмайман! Наҳот сен уни паст йигит десанг? Яхши кўришимни билмайсанми? — қичқириб юборди Наташа.— Соня, тур кет, сен билан уришиши истамайман; кет, худо ҳақи кет! Нақадар азоб чекаётганимни кўрмаяпсанми?—деб қичқирди Наташа газабини зўрға босиб. Соня йиғлаб уйдан чиқиб кетди.

Наташа стол ёнига бориб ўтириди ва ўйлаймай-нетмай княжна Марьянинг мактубига жавоб ёзди (эрталабдан бўён жавоб ёзолмай юрган эди). Наташа қисқача қилиб княжна Марьяга шундай ёзди: «Орамизда ўтган англашилмовчиликлар тамом бўлди, князъ Андрей кетаётганида, олижаноблик қилиб, ихтиёrimни ўз қўлимга бериб кетган эди, энди мен ўша ҳуқуқимдан фойдаланиб, сўрайман: ўтган гапларнинг ҳаммасини эсдан чиқаринг, агар мен бирон гуноҳ қилиб қўйган бўлсан авф этинг, мен князъ Андреяга тегмайман». Шу онда буларнинг ҳаммаси Наташанинг назарида жуда жўн ва осон кўринди.

Жума куни Ростовлар қишлоққа жўнашмоқчи эди. Чоршанба куни граф Москва ташқарисидаги мулкига харидор олиб кетди.

Граф кетадиган куни Наташа билан Соняни Курагинлар катта зиёфатга таклиф қилишди ва Марья Дмитриевна буларни олиб ўша ёққа кетди. Шу зиёфатда Наташа яна Анатоль билан учрашди. Соня дугонаси Анатоль билан нима тўғридадир махфий гаплашганини ва бутун меҳмондорчилик давомида дугонасини илгаригидан кўра кўпроқ

ҳаяжонланганини пайқади. Уйға қайтиб келганиларидан кейин Наташа дугонаси сўрамоқчи бўлиб ўтирган гапни айтди.

— Соня, сен унинг тўғрисида ҳар хил бўлмаган гапларни айтган эдинг,— деди Наташа маъсум бир овоз билан, (катталардан мақтov эшитишни истаган болалар шу тарзда гапиришади.)— Бугун биз очиқ гаплашиб олдик.

— Хўш, нима бўлди, нима? У нима деди? Наташа, мендан ранжимаганинга жуда хурсандман. Ҳаммасини айт, ростийни айт, у нималар деди?

Наташа ўйлаб қолди.

— Оҳ, Соня, уни менчалик билсанг эди! У айтдики... У Болконскийта қанақа сўз берганимни сўради. Болконскийга тегиши-тегмаслик ўз ихтиёrimda эканлигини эшитиб суюниб кетди.

Соня чуқур хўрсиниб қўйди.

— Ахир сен Болконскийга тегмайман деганинг йўқ-ку ҳали? — деди Соня.

— Аллақачон деган бўлсам-чиl Болконскийдан айниган бўлсам нима дейсан? Нега энди менинг тўғримда бунақа ёмон ўйларга бораётисан?

— Мен ҳеч нарса ўйлаганим йўқ, мен фақат бир нарсага тушунмаямсан...

— Сабр қил, Соня, ҳаммасини тушунтириб бераман. У қанақа йигит эканлигини кўрасан. Менинг тўғримда ҳам, унинг тўғрисида ҳам ёмон хаёлларга борма.

— Мен ҳеч кимнинг тўғрисида ҳам ёмон хаёлга бормайман. Мен ҳаммани севаман ва ҳаммага ачинаман. Хўш, нима қиласай бўлмаса?

Соня дугонасининг ширин сўзларидан ийиб кетмади. Наташа қанчалик юмшоқ сўзлар билан Соняниг териси орасига киришга ҳаракат қилса, Соня шуичалик ўзини жиддий тутди.

— Наташа,— деди Соня.— Сен бу ҳақда оғиз очма деган эдинг, шунинг учун индамовдим. Мана энди ўзинг гап очдинг. Наташа, мен унинг гапларига ишонмайман. Бу яшириқча ишлардан муород нима?

— Яна! Яна бошдан тушдинг! — унинг сўзини бўлди Наташа.

— Наташа, бу ишингдан кўрқаямсан.

— Нимадаи кўрқасан?

— Ўзингни ўзинг ҳалок қиласан деб кўрқаман,— деди Соня жеркиб, лекин айтган сўзидан ўзи кўрқиб кетди.

Наташа яна тажант бўлди.

— Ҳалок қиласман ўзимни, ҳалок қиласман, иложи бўлса тезроқ ҳалок қиласман! Нима ишларинг бор! Қийин бўлса сизларга эмас, ўзимга қийин бўлади. Қўй мени, қўй, кўзимга ёмон кўриняпсан.

— Наташа! — қўрқиб ялинди Соня.

— Қўй, кўзимга ёмон кўриняпсан! Сен абадий душманимсан!

Наташа ютуриб уйдан чиқиб кетди.

У Соня билан бўлак гапиршмади ва ундан ўзини олиб қочадиган бўлди. У ҳамон қўрқув аралаш дами ичигатушиб, уйларни айланиб юрар, ҳали у ишга, ҳали бу ишга қўл ураг, лекин дарров ташлаб кетар эди.

Дугонасини шу аҳволда кўриш Соня учун қанчалик очир бўлмасин, у кўзини дугонасидан узмай, уни кузатиб юрди.

Граф келишидан бир кун бурун Соня дугонаси Наташа эрталабдан бошлаб, бир нарсани кутаёттандай, меҳмонхонанинг деразаси олдида турганини ва кўчадан ўтиб кетган бир ҳарбийга (Соня бу ҳарбийни Анатоль деб гумон қилди) алланечук ишора қилганини пайқади.

Соня дугонасини яна ҳам кўпроқ диққат билан кузатиб, тушлиқ вақтида ҳам, кечки пайтда ҳам ўзгариб қолганини пайқади. (Берилган саволларга Наташа пойма-пой жавоб берар, бир гапни бошлаб охирига етказмас, ҳамма нарсага кулар эди).

Соня чойдан кейин Наташанинг бўлмасига киргани журъат этолмай, эшик олдида турган оқсоч қизни кўрди. Соня оқсоч қизни киргизиб юбориб, ўзи эшикдан қулоқ солди ва яна Наташага хат келганини пайқади. Тўсатдан Сонянинг бошига, Наташа шу кеча бир балони бошламасин, деган фикр келди ва эшикни тақиллатди. Наташа Соняни киргизмади.

«Бу Анатоль билан қочмоқчи,— деди Соня ичиди.— Бу қиз ҳеч нарсадан қайтмайди. Бугун авзои ҳам хийла бузуқ эди. Амаким билан хайрлашганда ҳам йиғлаб юборган эди. Ҳа, бу аниқ. Анатоль билан қочмоқчи. Энди нима қиласман? — деди Соня Наташанинг бир балони бошламоқчи бўлганидан далолат берадиган қилимишларини эслаб.— Граф бу ерда эмас. Энди нима қилдим? Курагиннинг ўзига хат ёзайми, князь Андрейнинг ўзи бирон ҳодиса юз берса ўшанг мурожаат қилинглар, деб тайинлаган эди-ку? Болконскийга тегмайман деб эҳтимол хат ёзган-

дир? (Наташа кеча княжна Марьяга хат юборган эди). Кошки амаким шу ерда бўлса Экан!»

Бундан Марья Дмитриевнани огоҳлантиришга Соняниг юраги дов бермади, чунки Марья Дмитриевна Наташани бунчалик деб ўйламас эди.

Соня қоронги коридорда турар экан, ўзича: «Мен бу хонадоннинг нон-тузини хурмат этишимни ва Николайни севишими исбот қилишим керак. Уч кун ухламасдан бўлса ҳам бу коридордан жилмайман ва ҳар қандай бўлганда ҳам бу хонадоннинг обрўйини ер билан яксон қилишга йўл қўймайман»,— деди ичида.

XVI

Анатоль сўнгги кунларда Долоховнинг уйига кўчиб келган эди. Ростовани олиб қочиш планини Долохов бир неча кун олдин ўйлаб, пишиқтириб қўйди. Бу план Соня дугонасининг бўлмаси эшигидан қулоқ солиб, уни қўриқ-ламоқчи бўлган ўша куни кечаси амалга ошириладиган эди. Кечқурун соат ўнда Анатоль орқа эшикдан келиши ва Наташа унинг олдига чиқиши керак эди. Курагин Наташани тайёрлаб қўйилган уч отли фойтунга ўтқазиб, Москвадан олтмиш чақирим узоқдаги Каменка деган қишлоқقا олиб кетиши ва у ерда руҳонийликдан чиқиб қолган бир поп буларни никоҳ қилиши керак эди. Кейин Каменкада тайёрлаб қўйилган отлар буларни Варшава йўлига олиб бориши ва у ердан почтахона отларига миниб чет элга қочишлиари керак эди.

Анатоль паспорт, йўлда почта отларидан фойдаланиш учун ҳужжат тайёрлаб қўйиб, синглисидан уч минг, Долохов орқали ўн минг қарз олди.

Икки гувоҳ Долоховнинг уйида чой ичиб ўтирас эди. Булардан бири Долоховнинг югурдаги бўлиб қолган собиқ мунчий Хвостиков ва иккинчиси эса Анатолни чин кўнглидан яхши кўрадиган, оққўнгил ва лапашанг, истеъфога чиқсан гусар Макарин эди.

Долохов деворидан ишифтагача эрон•гиламлари, айиқ терилари ва ханжарлар билан безатилган каттакон кабинетида, эгнида сафар камзули, оёғида этик, счёт ва пул солинган сандиқ олдида турар эди. Анатоль мундиринин ёқалари очиқ, гувоҳлар ўтирган уйдан ўтиб француз хизматкори бошқа хизматкорлар билан юк бойлаётган нариги

ўйга дам-бадам кириб чиқар, Долохов пулларни санаб ёлиб ўтирар эди.

— Менга қара,— деди у Анатолга,— Хвостиковга икки минг бериш керак.

— Ҳа, беравер,— деди Анатоль.

— Макаркани (иккови Макаринни шундай атар эди) рози қил, у сендан жонини ҳам аямайди. Мана, ҳисоб-китоб ҳам битди,— деди Долохов унга ёзувни кўрсатиб.— Шундай эмасми?

Анатоль Долоховнинг сўзига қулоқ солмаётган бўлса керак, лабидан аримаган табассум билан:

— Ҳа, албатта шундай,— деб жавоб берди.

Долохов тақ этиб сандиқни ёпди ва Анатолга истеҳзоли жилмайиб:

— Ҳой, қўй, шу ишнинг баҳридан ўт, ҳали ҳам вақт бор — деди.

— Жинни бўлдингми! — деди Анатоль.— Қўй bemаза гапларни. Агар билсанг эди... Сўз билан таърифлаб бўлмайди.

— Ростдан ҳам қўй шу ишни,— деди Долохов.— Мен сенга чин кўнглимдан айтётибман. Бу қилаётган ишнинг ҳазил иш эмас.

— Яна, яна қитиғимга тегяпсанми? Йўқол, кўзимга кўринма! — деди Анатоль афтини буришириб.— Ҳозир сенинг совуқ ҳазилларинг қулғимга кирмайди,— деди ва уйдан чиқди.

Долохов Анатолнинг кетидан таҳқиromуз кулиб қўйди.

— Менга қара,— деди у Анатолнинг кетидан.— Мен ҳазиллашаётганим йўқ, гапнинг ростини айтётибман, бу ёққа кел!

Анатоль уйга қайтиб кирди ва диққатини бир нуқтага йиғмоқчи бўлиб Долоховга қаради, унинг Долоховга беихтиёр бўйсунаётгани кўриниб турар эди.

— Гапимга қулоқ сол, сўнгги марта айтаман. Мен сен билан ҳазиллашмоқчи эмасман! Мен бирон вақт сенинг гапингни қайтарганимидим? Бу ишларни ким тўғрилади, попни ким топди, паспортни ким олиб келди, пулни ким топди? Ҳаммасини мен топдим, мен тўғриладим.

— Ҳа, хўп, раҳмат. Миннатдор бўлмайди деб ўйлајпсанми?— Анатоль чуқур уф тортди ва Долоховни қучоқлади.

— Ёрдам қилишга ёрдам қилдим, лекин ҳар ҳолда, сенга гапнинг ростини айтишим керак: бу жуда ҳавфли

иши, дурустроқ ўйлаб қараганда жуда беҳуда иш. Ҳа, хўп олиб қочдинг ҳам, шу билаи иш тамом бўлади дейсанми? Бу ишдан хабардор бўлишади, хотининг борлигини билишади, сени айбдор қилиб судга беришади ахир.

— Э, қўй шу аҳмоқона сўзларингни! — деди Анатоль яна афтини буриштириб.— Ахир айтдим-ку сенга! А? — У тез хulosса чиқаришни яхши кўрадиган зеҳни хит кишилар сингари, минг марта айтган сўзини Долоховга яна тақрорлади.— Ахир, айтдим-ку сенга, агар бу никоҳ бекор қилинса,— деди у бармюгини букиб, — демак айб менда бўлмайди, агар шу никоҳ бўлиб қолса, чет элда бунинг тагини ким суриштиради? Шундай эмасми? Йўқ, гапирма, гапирма.

— Қўй шу ишни дейман, қўй! Нима қиласан бошингни балога қўйиб...

— Бор, жонимга тегдинг,— деди Анатоль ва бошини ушлаб нариги уйга чиқдио яна ларров қайтиб кирди ва Долоховнинг ёнидаги креслога ўтири. — Ҳеч шундай бўлган эмас эди! А? Қара, қандай ураяпти! — У Долоховнинг қўлинини олиб юрагига босди— Ah! quel pied, mon chev, que! regard! Une déesse!!¹ А?

Долохов тиржайиб ва чиройли беибо кўзларини чақнатиб Анатолга қаради; у, афтидан, яна Анатолнинг жигтига тегмоқчи эди.

— Ҳа, хўп, бу пуллар тамом бўлса кейин нима қиласан?

— Кейин нима қиласман? А? — деб тақрорлади Анатоль ростдан ҳам келажаги ҳақида ваҳимага тушиб.— Унда нима қиласман? Лекин унда нима қилишимни билмайман... Ҳа, кел, қўй шу бемаза гапларни! Бир гап бўлар да! — У соатига қаради.— Вақт ҳам бўпти!

Анатоль нариги уйга чиқди.

— Қани, бўлдиларингми? Мунча ивирсидиларинг! — бақирди у хизматкорларга.

Долохов пулларни йиғиштириб олди, йўлга чиқадиганларга овқат ва ичимлик олиб келишни буюрди-да, ўзи Хвостиков билан Мақарин ўтирган уйга чиқди.

Анатоль кабинетда, қўлинин боши остига қўйиб, диванда чўзилиб ётар экан, хаёл суриб жилмаяр ва алланималар деб ўзича шивирлар эди.

¹ Оҳ, сёқчаларини, кўз қарашларини айтмайсизми, дўстим!
Ҳур-а, ҳур!

— Бор, бирон нарса егин! Ҳеч бўлмаса бирон қултум ичгин! — деб қичқириди нариги уйдан Долохов.

Анатоль ҳамон юзида табассум:

— Егим келмаса нима қилай! — деб жавоб берди.

— Тургин, Балага келди.

Анатоль ўрнида туриб ошконага чиқди. Балага машҳур извошли эди. У Анатоль ва Долоковни олти йилдан бери билар, ўз тройкаси билан буларнинг хизматини қилар эди. У Анатолийнг (полки Тверда турган вақтда) бир неча марта кечқурунлари Твердан олиб, саҳарда Москвага еткизган ва эртаси яна тройкасида Тверга элтиб қўйган эди. Балага Долоховни бир неча марта таъқибдан ҳолос этган, неча-неча марта икковини лўли қизлар ва ойимчалар (Балага шунаقا деб атар эди) билан шаҳар айлантирган. Бу одам шулар туфайли бир неча марта Москва кўчаларида одам босган ва извошларни ағдариб юборган ва ўзи айтмоқчи, хўжайнилари уни бир неча марта можаролардан қутқазган. Шулар туфайли у бир неча отнинг бошини еган. Булар неча марта уни калтаклаган, неча-неча унга шампанский билан мадера (у мадерани жуда яхши кўрар эди) ичказиб маст қилишган. Балага буларнинг ўрнига бошқа одам бўлса аллақачон Сибирь қилинадиган катта-катта жиноятларини ҳам билар эди. Булар базмларига Балагани тез-тез чақириб турнишар, уни ичишга ва лўлилар олдида ўйнаб беришга мажбур қилишар эди. Долохов билан Анатолийнг минг-минг пуллари шунинг қўлидан ўтар эди. Буларнинг хизматини қилиб, Балага йилида йигирма марта ўз жонини хавф-хатар остида қолдирап, бир неча отни ишдан чиқарар, аммо улардан оладиган пули эса кўрган зарарини ҳам қопламас эди. Лекин, шундай бўлса ҳам, Балага буларни яхши кўрар, извошларни ағдариб, одам босиб, Москва кўчаларида соатига ўн саккиз чақирим йўл босиб елдай от чоптиришни севар эди. Балага извошда ўтираркан, орқасида шусиз ҳам елдай учib бораёттан отларга қараб: «Чу! Чу!» деб бақираётган маст товушни эшитса жони кирав, шусиз ҳам ўти ёрилиб четга чиқаётган мужикларнинг буйинига қамчи билан туширса ҳузур қиласарди, у ўзича: «Хўжайнин деган мана бундай бўлти!» — деб қўяр эди.

Анатоль билан Долохов ҳам Балагани маҳорати, булар яхши кўрган нарсаларни яхши кўргани учун севишар эди. Балага извош кира қиласиганлар билан савдолашар, икки соат айлантиргани учун 25 сўм олар, бошқаларни ўзи кам-

дан-кам олиб юриб, кўпинча йигитларини юборар эди. Лекин ўзи айтмсқчи, хўжайинлари билан ҳамиша ўзи юрар ва хизмати учун ҳеч қачон бир нарса сўрамас, лекин буларнинг қўлига пул тушганини камердинерлари орқали билганда-гина, бир неча ойга бир марта, эрталаб ҳушёр келиб, таъзим қилиб пул сўрар эди. Хўжалари ҳам ҳеч қачон ундан илтифотларини дариг тутишмас эди.

— Мени фалокатдан қутқаринг, отагинам Фёдор Иванович, ёки тўрам,— дер эди у.— Отсиз қолдим, бозорга боряпман, озроқ қарз бериб туринг.

Анатоль билан Долохов қўлларида пул бўлган вақтда минг сўмлаб, икки минг сўмлаб пул беришар эди.

Балага сариф, юзи ва айниқса йўғон бўйни қип қизил, ўзи пакана, бурни пучук, кичкина кўзлари бежо, соқоли қисқа, йигирма етти ёшларга кирган мужик эди. У нимча пўстини устидан шоҳи астарли кўк чакмон кийиб олган эди.

У даҳлизнинг бурчагидаги санамларга қараб чўқинди ва Долоховга калта қўлинй чўзиб:

— Салом, Фёдор Иванич! — деди таъзим қилиб.

— Салом, биродар! Мана ўзи ҳам келди.

— Салом, тўрам,— деди у кирган Анатолга қўл бериб.

— Балага! — деди Анатоль унинг елкасига қўлини ташлаб. Айт, мени яхши кўрасанми, йўқми? А? Қани энди бир хизмат қил... Қайси отларни қўшиб келдинг? А?

— Юборган кишингизнинг айтганига мувофиқ, сиз яхши кўрадиган отларни қўшиб келдим.

— Менга қара, Балага! Отларинг ўлса ўлсинки, уч соатда еткиз. Тушундингми?

— Э, отлар ўлса нима билан борамиз? — деди Балага кўзларини ўйнатиб.

— Ҳой, тумшуғингни ёраман-al Ҳазиллашма! — Анатоль бирдан кўзларини олайтириб бақирди.

— Ҳазиллашганим йўқ,— деди яна извошли кулиб.— Мен бирон марта отларимни сизлардан аяганмидим? Отларни жони борича чоптираман.

— Шундай дегин-да! — деди Анатоль.— Қани ўтири бўлмаса.

— Ўтирсанг-чи! — деди Долохов.

— Тикка туравераман, Фёдор Иванич.

— Нозингни қўй, ўтири, ич,— деди Анатоль ва катта стаканга мадера қуйиб берди. Винони кўриб извошлининг жони кирди. У кўнгил учун аввал «йўқ-йўқ» деди-ю, кейин

паққос кўтарди ва шапкасига қистириб қўйган қизил шоҳи рўмолчани олиб лабини артди.

— Қачон жўнаймиз бўлмаса, тўрам?

— Мана (Анатоль соатига қаради) ҳозир жўнаш керак. Ҳунёр бўл, Балага! А? Ета оласанми?

— Сафаримиз баҳайр бўлса нега етмас эканмиз? — деди Балага.— Тверга етти соатда еткиза олардим-ку? Эсингда Сўлса керак, тўрам.

— Биласанми, мен бир куни, Рождествога Твердан чиққан эдим,— деди Анатоль табассум билан ўтмишни эслаб ва икки кўзини Курагиндан олмай ўтирган Макаринга қараб.— Шу қадар ҳам чоптирган эдики, отларнинг оёғи ерга тегмади десам ишон, Макарка. Бир обозга тўқнашиб икки араванинг устидан ўтиб кетсанк бўладими! А?

— Отлар ҳам от эди-да! — гапга қўшилди Балага.— Мен ўшанда шатакка саман тойларни қўшган эдим,— деди у Долоховга қараб.— Ишонасанми, Фёдор Иванич, 20 чақирим чопди-я; ҳаво совуқ, тизгин ушлаган қўл қовушмайди. Ҳа, эҳтиёт бўлинг, тўрам, деб тизгинни қўйиб юбордиму ўзимни ченага ташладим. «Чу» дейиш нари турсин, бориб етгунча тизгинни ушлаш иложи ҳам бўлмади, уч соатда етдик, фақат битта чеккадаги от ўлди холос.

Анатоль уйдан чиқди ва бир оздан сўнг пўстини устидан кумуш камар боғлаб, савсар телпагини қийшайтириб кийиб (бу телпак унинг чиройли юзига жуда яратшар эди) яна қайтиб кирди. У ойнага қаради ва ойнада ўзини қандай кўрган бўлса, Долохов олдида шундай вазиятда туриб, стакандаги винони олди.

— Хайр, Федя, яхши қол, қилган яхшиликларингга раҳмат,— деди Анатоль...— Хайр, жўралар, ўртоқлар...— у ўйлаб қолди...— бирга ўсган ўртоқларим... хайр,— деди у Макарин ва бошқаларга қараб.

XVII

Анатоль гарчи буларнинг ҳаммаси ўзи билан бирга борадиган ўртоқлари бўлса ҳам, бу ҳайрлашишдан бирон таъсирли-тантанали қайфият туғдирмоқчи эди, шекилли. У қоматини кўтариб, бир оёғини ўйнатиб, баланд овоз билан салмоқлаб гапирди.

— Қани, олинглар стаканларни! Балага, сен ҳам ол! Хайр, ўртоқлар, ёшлиқ давримнинг ҳамдамлари, бирга ўсган, бирга ўйнаган, бирга қайфу сафо қилган дўстла-

рим. Шундай эмасми? Энди шу билан яна қачон кўришар эканмиз? Мен чет элга кетаётибман. Хайр, бирга ўсган жўраларим! Соғлиқларинг учун! Ура!— У стакани кўтарди ва кейин ерга уриб синдириди.

— Соғ бўл,— деди Балага ҳам майни ичиб рўмолчаси билан лабини артар экан. Макарин, кўзларида ёш, Анатолни қучоқлади.

— Э, князь сендан айрилиш менга жуда оғир,— деди у.

— Қетдик, кетдик!— қичқирди Анатоль.

Балага уйдан чиқаётган эди, Анатоль:

— Иўқ, шошма,— деб уни тўхтатди.— Эшикларни ёп, ўтиринглар, ха ана шундай.— Эшикларни ёпиб ҳамма ўтирди.

— Мана энди кетдик, болалар!— деди Анатоль ўрнидан туриб.

Лакей Анатолга муска билан қилич берди ва ҳамма даҳлизга чиқди.

— Э, пўстинни олматмиз-ку?— деди Долохов.— Ҳой, Игнатка! Бор, Матрёна Матвеевнага айт, савсар пўстинни берсин. Мен қизни қанақа олиб қочилишини эшигганман,— деди Долохов кўзини қисиб.— Қизгина, жонини қўлига олиб, уйда қандай юрган бўлса, шу кийимда чиқади, сал ивирсиб қолдингми, отам қолди, онам қолди, деб кўз ёши қилади ва совуқ қотдим, қайт-чи, қайт, деб туриб олади. Йигит деган уни дарров пўстинга ўрайдию чанага солиб кетаверади.

Лакей почапўстинни олиб чиқди.

— Ҳой, каллаварам, савсар пўстинни олиб кел демовдимми? Ҳой, Матрёшка, савсар пўстинни олиб чиқ! — деб Долохов шу қадар қаттиқ бақирдики, овози бутун уйлардан ўтиб кетди.

Елкасига катта рўмол ташлаб олган, қора кўзлари оловдай ёниб турган, қора соchlари жингалак, ўзи нозик ниҳол ва чиройли бир лўли қиз савсар пўстинни олиб чиқди.

— Мана, ол, керак бўлса, сендан аярмидим? — деди қиз, афтидан ҳам пўстинга ачиниб ва ҳам хўжасидан ҳайикиб.

Долохов лўли қизга жавоб бермай, пўстинни олди-да, Матрёшанинг устига ташлаб, уни пўстинга ўради.

— Аввал бундай қиласан,— деди Долохов.— Кейин мана бундай очиб қўйиб, пўстиннинг ёқасини кўтарди.— Кейин мана бундай қиласан, кўрдингми? — У Анатолинг.

калласини пўстиннинг ёқасига яқин келтирди, ундан Матрёша ширингина жилмайиб турар эди.

Анатоль Матрёшани ўпид:

— Хайр, Матрёша,— деди.— Мана, бегам кунларим хам тамом бўлди. Стёпкага мендан салом дегин. Ҳай, хайр, Матрёша, менга бахт тила.

— Худо бахтингни берсин, князь, бахтли бўл,— деди Матрёша лўлича талаффуз билан.

Эшик олдидаги икки тройкани икки важоҳатли извошли ушлаб турган эди. Балага олдиндаги тройкага чиқди ва тирсакларини баланд кўтариб, тизгинни шошилмасдан олди. Унинг тройкаси Анатоль билан Долохов чиқди. Иккинчи тройкага Макарин, Хвостиков билан лакей ўтиришиди.

— Бўлдиларингми? — сўради Балага.

— Чух! — бақирди у тизгинни қўлига ўраб. Тройка Никита хиёбонига қараб йўл олди.

Балага билан иккинчи извошли йигитнинг:

— Чух, жонвор! Чух,— деб қичқираётган товушларигина эшитиларди.

Арбат майдонида тройка бир каретага тўқнашиб, бир нарса шарақлаб кетди, дод овози эшитилди ва тройка яна Арбат кўчасидан шамолдай учиб кетди.

Балага Полновицкка етганда тизгинини икки томондан тортиб, отларни тўхтатли ва бир оз орқага тисариб, Старая Конюшена чорраҳасига бурди.

Извошли иргиб тушиб тизгинни ушлади, Анатоль билан Долохов тройкадан тушиб тротуардан кетди. Дарвозахонага етганда Долохов ҳуштак чалди, ҳуштакка ҳуштак билан жавоб берилгандан сўнг оқсоқ қиз югуриб чиқди.

— Ҳовлига киринглар, ҳозир чиқади,—деди оқсоқ қиз.

Долохов дарвозахонада қолди. Анатоль оқсоқ қизнинг кетидан ҳовлига кирди ва муюлишдан бурилиб зинага қараб чопди.

Марья Дмитриевнанинг Гаврило деган маҳсус аравакаш — лакеи йўғон гавдаси билан Анатолнинг йўлини тўсиб:

— Хоним ҳузурларига марҳамат қилинг,— деди.

— Қанақа хоним ҳузурига? Кимсан ўзинг? — сўради Анатоль энтикиб ва шивирлаб.

— Киринг, фармон шу.

— Курагин! Қайт! — қичқирди Долохов.— Сир очилити! Қайт!

Долохов дарвозахонада Анатолнинг кетидан дарвозани қулфлаб олмоқчи бўлган қоровул билан олишиди. Бор кучини йигиф қоровулни итариб юборди ва қочиб келган Анатолни қўлидан ушлаб, иккаласи эшикдан чиқиб тройкага томон чопди.

XVIII

Марья Дмитриевна йиғидан кўзлари қизарган Соняни кўриб қолди ва воқеани бир бошдан айтиб беришга уни мажбур қилди. Марья Дмитриевна Наташа ёзган хатни Сонядан олиб ўқиди, кейин бу хатни кўтариб Наташанинг олдига кирди.

— Беномус, шарманда! — деди у Наташага.— Садқайи одам кет! — Марья Дмитриевна ҳайратомуз қараб турган Наташани ичкарига итариб, устидан эшикни қулфлаб олди, қоровулга кечаси келадиган одамларни киргизиб, эшикни қулфлаб олишни буюрди, лакейга шу келган кишиларни менинг олдимга олиб кир, деб тайинлади ва ўзи қароқчиларни кутиб, меҳмонхонада ўтирги.

Келган кишилар қочди деб Гаврило хабар бергандан сўнг Марья Дмитриевна қовогини солиб, ўрнидан турди ва қўлини орқасига қилиб, уйда узоқ вақт ўйлаб нари-бери юрди. Кечаси соат 12 бўлганда Марья Дмитриевна чўнтағидаги калитни пайнаслаб кўриб Наташанинг бўлмасига томон борди. Соня йўлақда йиғлаб ўтирган эди.

— Марья Дмитриевна, худо ҳақи, ижоъат беринг мен кирай? — деди Соня. Марья Дмитриевна унинг сўзига қулоқ солмасдан эшикни очиб кирди. «Бу раствогарчилик бу шармандалик, менинг ҳовлимда-я! Беномус, шарманда қиз! Отасига ачинаман, отасига!» — деди Марья Дмитриевна ғазабини босишга тиришиб. «Минг оғир бўлса ҳам айтаман, ҳеч ким оғзидан чиқармасин, графдан ҳам яшираман».— Марья Дмитриевна шаҳдам қадам ташлаб уйга кирди. Наташа қўли билан юзини беркитиб, қимирламасдан диванда ётган эди. Наташа ҳали Марья Дмитриевна эшикни қулфаб кетганда қандай вазиятда ётган бўлса, ҳали ҳам шундай вазиятда ётган эди.

— Яхши, жуда яхши! — деди Марья Дмитриевна.— Менинг уйимда ўйнашбозлик қиласанми? Ўзингни нодонликка солма! Менга қара, мен сенга гапиряпман! — Марья Дмитриевна унинг енгидан тортди. — Қулоқ сол гапимга дейман! Сен ўзингни ўзинг шарманда қилдинг! Мен-ку,

адабингни берар эдим-а, лекин отангга раҳмим келади. Шунинг учун ҳам ундан яшираман энди,—Наташа вазиятни ўзгартирмай ётаверди, лекин унинг бутун гавдаси овоз чиқармай, энтикиб йиғлаётганидан силкинар эди. Марья Дмитриевна Соняга бир қараб олгандан кейин Наташанинг ёнига, диванга ўтирди.

— Хайрият қочиб қутулди, лекин барибир уни топаман,— деди Марья Дмитриевна йўғон товуши билан.— Ҳой, гапираётган гапларимни эшитяпсанми? — У катта-кон қўли билан Наташанинг юзини ўзига томон бурди. Наташанинг афтини кўриб Марья Дмитриевна билан Соня ҳайрон бўлишди: унинг кўзлари қуруқ оловдай ёниб турар, лаблари қисиқ, ёноқлари сўлиган эди.

— Кўйинглар... менга... мен... ўламан,— деди Наташа жаҳл билан ва яна Марья Дмитриевнанинг қўлидан чиқиб ўзини диванга ташлади.

— Наталья! — деди Марья Дмитриевна.— Мен сенга фақат яхшиликни истайман. Ёт, ёта бер, мен сенга тегмайман, лекин менга қулоқ сол... Сенинг қанчалик гуноҳкор эканлигингни айтиб ўтирмайман. Ўзинг биласан. Отанг ҳам эртага келади, мен унга энди нима дейман? А?

Яна Наташанинг гавдаси йиғидан силкинди.

— Мана энди даданг ҳам, аканг ҳам, куёвинг ҳам буни ёшлидади!

— Куёвим йўқ менинг, жавобини бердим,— қичқирди Наташа.

— Барибир,— деди яна Марья Дмитриевна.— Улар эшитса, шундай қўйишади дейсанми? Мен дадангнинг феълини биламан, бордию уни дуэлга чақирса яхши бўладими? А?

— Оҳ, қўйсангиз-чи, ҳамма ишни расво қилдингиз! Нега? Нега? Ким сизни аралашинг деб сўради? — Бақири Наташа дивандан бошини кўтариб ва Марья Дмитриевнага жаҳл билан қараб.

Марья Дмитриевна яна дарғазаб бўлиб:

— Ҳа, нима қилмоқчи эдинг? — бақириб берди — Сени уйга қамаб қўйганмидик? Рўй-рост келса, бирор унга халал берармиди? Нега сени лўли қизга ўхшатиб олиб қочмоқчи бўлибди? Ҳа, хўп олиб қочди ҳам, уни тополмасдик, деб ўйласанми? Отангми, акангми, ё куёвингми топар эди! У абраҳ, малъун, разил!

— Ҳаммаларингдан у яхшироқ,— деб қичқирди Наташа бошини дивандан кўтариб.— Сиз халал бермаганин-

гизда... Ё раббим, нима гуноҳ қилган эдим? Соня, нега шундай қилдинг? Кетинглар!..— У шу қадар куюниб йигладики, фақат ўз қайғусига ўзи сабаб бўлган кишиларгина шундай йиғлаши мумкин. Марья Дмитриевна яна гапирмоқчи эди, бироқ Наташа: «Кетинглар, кетинглар, ҳаммаларинг ҳам мени ёмон кўрасизлар, мендан нафратланасизлар»,— деб қичқирди ва яна ўзини диванга ташлади.

Марья Дмитриевна яна бир неча дақиқа Наташани инсоғга келтирмоқчи бўлиб, бу ишни графдан ишириш керак, агар сен буларни эсдан чиқариб, ҳеч нарса бўлмагандай бўлиб кўринсанг, ҳеч ким ҳеч нарса билмайди, деб унга тасалли бера бошлиди. Наташа бу сўзларга индамади. Йиғламаётган бўлса ҳам, лекин уни энди титроқ босаётган эди. Марья Дмитриевна унга ёстиқ қўйиб берди, устига икки қават кўрпа ёпди, ўзи бориб аргувон гулидан чой дамлаб келди. Бироқ Наташа Марья Дмитриевнанинг сўзларига жавоб бермади.

— Ҳа, майли, ухласин,— деди Марья Дмитриевна уйдан чиқар экан. У Наташа ухлаб қолинти, деб гумон қилиган эди. Лекин Наташа уйғоқ эди; у ранг-қути ўчиб, бир нуқтага тикилиб ётар эди. Наташа кечаси билан ухламади ҳам, йиғламади ҳам, тўшагидан туриб бир неча марта олдига келган Соняга гапирмади ҳам.

Эртасига граф Илья Андреич ваъдасига мувофиқ, ноиншта маҳалила Москва ташқарисидаги боғидан қайтиб келди. Унинг димоги чоғ эди: харидор билан келишган, энди соғиниб юрган графинядан узоқда яшашга ҳеч қандай эҳтиёж қолмаган эди. Марья Дмитриевна уни қарши олди ва кеча Наташанинг тоби қочиб қолди, докторга одам юбордим, бугун бир оз дурустроқ деб айтди. Наташа бугун ўз бўлмасидан чиқмаган эди. У лаблари ёрилган, кўзлари қизарган, дераза олдида кўчадан ўтиб кетаётганларга қараб ўтирган эди. Уйга кирган кишига у ташвишманд назар ташлади. Афтидан, Наташа Анатолдан бирор хабар кутар, ўзи ва ё хати келар, деб кўз тутар эди.

Граф кираётгандага Наташа эррак кишининг қадам товшини эшишиб, кўзларини жовдиратиб қайрилиб қаради ва унинг юзи яна аввалгидаи совуқ ва ҳатто ғазабли бир тусга кирди; отасини кўриб ҳатто ўрнидан ҳам турмади.

— Нима бўлди сенга, фариштам, тобинг йўқми? — сўради граф.

Наташа дарров жавоб бермади.

— Ҳа, тобим йўқ,— деди у.

Графнинг эсанкираб, сенга нима бўлди, нега хаёлинг паришон, ё куёвингта бирон нарса бўлдими, деб берган саволларига Наташа ҳеч нарса бўлгани йўқ, сира ташвиш тортманг, деб жавоб берди. Марья Дмитриевна ҳам ҳеч нарса бўлгани йўқ, деб Наташанинг сўзини тасдиқлади. Граф қизининг ёлғон касаллигидан, унинг паришонхоллигидан, Марья Дмитриевна билан Соянинг мустар-мулзам кўринганидан ўзи йўқлигига бир ҳодиса юз берганини тахмин қилган бўлса ҳам, лекин, бир томондан, суйкумли қизи бирон уятли иш қилиб қўйганини ўйлаш унинг учун жуда қўрқинчли бўлгани, иккинчи томондан, бегамликни яхши кўргани учун нима гап бўлди, деб тагини суриштириб ўтиришдан ўзини слиб қочгани учун ҳеч нарса бўлгани йўқ, деб таскин топишга уринди ва Наташанинг касал бўлиб қолгани сабабли қишлоққа кетиши кейинга қолганига бир оз хафа бўлди холос.

XIX

Пьер хотини Москвага келган кундан бошлаб унинг дийдорини кўрмаслик учун бирон ёқقا кетиш тарафдудига тушди. Ростовларнинг Москвага келиши ва Наташа қолдиргани таассуротдан кейин Пьер ўз ниятини тезроқ амалга оширишга тиришди. У марҳум пири Иосиф Алексеевичнинг хотини олдига — Тверга кетди. Бу хотин эридан қолган қоғозларини Пьерга беришни кўпдан бери ваъда қилган эди.

Пьер Москвага қайтиб келганида унга Марья Дмитриевнадан келган хатни беришди. Марья Дмитриевна ўз хатида Андрей Болконский билан унинг қаллиғига тегишли бир муҳим иш тўғрисида гаплашиш учун Пьерни ўз уйига таклиф қилган эди. Пьер Наташадан ўзини тортар эди. Унинг Наташага бўлган муносабати, назарида хотинли кишининг ўз дўсти қаллиғига бўлган муносабатидан фарқ қилас, лекин негадир мудом у билан учрашишга тўғри келар эди.

«Нима ҳодиса юз бердикин? Мени чақириб нима қиласди экан?» — деди ўзича Пьер Марья Дмитриевнанинг олдига бориш учун кийинар экан. «Қнязъ Андрей тезроқ келиб тўйинни қила қолса бўлар эди!» — деди ўзича Пьер Ахромоваларникига борар экан.

Твер хиёбонида кимдир Пьерни чақирди.

— Пьер! Качон келдинг? — қичқирди бир таниш овоз. Пьер бошини кўтариб қаради. Анатоль икки чопқир кўк

от қўшилған чанада, айрилмас ўртоғи Макарин билан ўтиб кетмоқда эди. Анатоль қундуз ёқасини баланд кўтариб, хиёл бўйнини эгиб, олифта ҳарбийларга ўхшаб ўтирад эди. Унинг юзи қип-қизил, жиға таққан шляпасини қийшайтириб кийгани учун қорда оппоқ бўлиб турган жингалак сочи чиқиб турган эди.

«Мана буни ақлли деса бўлади! — деди ичидা Пьер.— Қилаётган хурсандчилигидан бўлак ҳеч нарса билан иши йўқ, ҳеч нарсанинг ташвишини тортмайди, шунинг учун ҳам ҳамиша димоги чоқ, ҳаётдан рози ва хотири жам. Агар шундай бўла олсам нима истасалар берар эдим!» — деди ичидা Пьер унга ҳасад қилиб.

Ахросимованинг даҳлизида лакей Пьернинг пўстинини еча туриб: «Маръя Дмитриевна ўз ётоқларига киришингизни сўрайдилар», — деди.

Пьер залнинг эшигини очиб, дераза олдида ранг-қути ўчган ва озиб қолган Наташани кўрди. Наташа қайрилиб Пьерга қаради ва қовоғини солиб, совуқ кибр билан уйдан чиқиб кетди.

— Нима ҳодиса бўлди? — деб сўради Пьер Маръя Дмитриевнанинг олдига кирар экан.

— Жуда яхши ҳодиса бўлди! — деди Маръя Дмитриевна.— Эллик саккиз ёшга кириб бунақа шармандагарчиликни кўрмаган эдим.— Маръя Дмитриевна ҳеч кимга айтмасликка Пьердан сўз олганидан кейин Наташа, отонасидан рухсатсиз, куёвига рад жавоби берганини, бунга Анатоль сабабчи эканини, Пьернинг хотини Наташани Анатоль билан танишириб қўйганини ва Наташа отаси йўқлигига у билан қочмоқчи ва унга яшириқча тегмоқчи бўлганини айтиб берди.

Пьер елкаларини қисиб, оғзи очилиб, Маръя Дмитриевна сўзларини тинглар экан, ўз қулоқларига ишонмас эди. Князь Андрей бутун вужуди билан севадиган, илгари бу қадар яхши қиз бўлган Наташа Ростова эндиликда Болконскийдай одамни ҳам аҳмоқ, ҳам уйланган (Пьеर бу сирдан хабардор эди) Анатолга алиштироқчи бўлганини, уни шу қадар яхши кўриб, ҳатто у билан қочишга рози бўлганини Пьер ҳеч ақлига сифдиролмас, тасаввур қилолмас эди.

Пьер Наташани ёшлигидан билгани ва унинг тўгрисида буткул бошқа фикрда бўлгани учун ҳам ҳозир Наташанинг бу тубанлиги, аҳмоқлиги ва бағритошлигига ҳеч ишонгиси келмади. Пьер ўз хотинини эслади. «Буларнинг ҳамаси ҳам бир-бирига ўхшайди», — деди ва ёмон хотин фа-

қат менинг пешанамга битмаган экан, деган нарса хаёлига келди. Лекин у князь Андрейга, унинг ифтихорига ичичидан ачинди. У дўстига қанчалик ачинса, ҳали залда ёнидан, совуқ кибр билан ўтиб кетган Наташадан ўнчалик ихлоси қайтди ва ҳатто ундан нафратланди. Аммо у Наташанинг юраги қайғуга тўлганини, уялганидан ерга кириб кетгудай бўлаётганини ва юзи союқ кибр ифода қилганига ўзи айбли эмас эканлигини билмас эди.

— Қанақа қилиб Анатолга тегарди! — деди Пьер Марья Дмитриевнанинг сўзига.— У ололмас эди: хотини бор.

— Борган сайин миси чиқяпти,—деди Марья Дмитриевна,— йигит бўлмай ўлсин! Аблаҳ экан-ку! Наташа бўлса, икки кундан бери кўзи тўрт бўлиб уни кутиб ўтирипти. Бу гапни унга айтиш керак, ҳеч бўлмаса кўнглини узади-ку!

Марья Дмитриевна Анатолнинг хотини борлигини Пьердан эшиганидан сўнг уни хўп қарғаб юрагини бўшатди ва кейин Пьерни нима мақсадда чақирганини айтди. Марья Дмитриевна кекса граф, ёки шу кунлари келиши мумкин бўлган князь Андрей Болконский (Марья Дмитриевна яширмоқчи бўлган) бу воқеани эшитиб Анатолни дүэлга чақиришмасин деб қўрқар эди, шунинг учун ҳам менинг номимдан қайнингга айт, тезда Москвадан кетсин ва кўзимга кўринмасин, деб Пьерга писанда қилди. Пьер Марья Дмитриевнанинг бу хоҳишини бажаришга ваъда қилди ва шу билан бирга кекса графга, Николайга ва князь Андрейга таҳдид қилаётган хавфни англади. Марья Дмитриевна ўз талабини қисқача ва очиқ қилиб тушунтирганидан кейин Пьерга ижозат берди ва меҳмонхонага томон йўналди.

— Ҳой, менга қара, графнинг бу ишдан хабари йўқ, тагин оғзингдан чиқмасин. Ҳеч нарсани билмагандай бўлиб ўтир,— деди у Пьерга.— Мен бориб Наташага айтай, бекорга интизор бўлиб ўтирмасин! Истасанг қол, бирга тушлик қиласиз,— деди Марья Дмитриевна чиқиб кетаётган Пьерга.

Пьер кекса граф билан учрашиб қолди. Граф ҳам хижолат ва ҳам хафа эди. Наташа, князь Андрейга тегмайман, деб ёзганини бугун эрталаб отасига айтган эди.

— Қийин, қийин экан, тои cher¹,— деди у Пьерга.— Киз болани саришта қиласиган она экан-да! Келганимга

¹ Дўстим.

ҳам жуда-жуда пушаймонман. Сиздан яширадиган гапим йўқ. Эшитдингизми, ҳеч кимнинг олдидан ўтмасдан күёвига «тегмайман» деб ёзиб юборибди. Аввало ўзим ҳам князь Андрейга тегишидан унча хурсанд эмас эдим. Унинг ўзи яхши йигит бўлса ҳам, лекин отасининг хоҳишига қарши иш қилиб баҳтли бўлмас эди. Наташа ҳам эрсиз қолмайди. Лекин, ҳарқалай, шунча вақтдан буён кўнгил қўйиб юрган эди, бу қандоқ бўлдик, тўсатдан ота-онадан рухсатсиз, шундай қилса! Мана энди касал бўлиб ётипти, худо билади нима бўларкин? Ота-онанинг ўрнини босмас экан, граф...— Пьер графнинг юраги эзилиб кетаётганини кўриб, гапни бошқа ёққа бурмоқчи бўлган эди, бироқ граф яна ўз ҳасратини давом эттириди.

Соня ҳаяжонланган бир ҳолатда меҳмонхонага кирди.

— Наташанинг тоби йўқроқ; ўз бўлмасида ўтирипти. Сизни бир кўрмоқчи,—деди Соня Пьерга. Марья Дмитриевна ҳам ўша ерда, сизни чақирияптилар.

— Ҳа, айтгандай, Болконский билан сиз жуда яқинсиз, балки сиз орқали бирон нарса айтиб юбормоқчидир,— деди граф.— Ё раббим! Ё раббим! Қандай тинчгина юрувдим! — У оқарган сийрак чакка сочини ушлаб, уйдан чиқиб кетди.

Марья Дмитриевна Анатолнинг хотини борлигини Наташага айтиб берилти. Наташа бу гапга ишонмай, анифини Пьердан билмоқчи бўлипти. Бу гапни Соня йўлакда, Пьерни Наташанинг бўлмасига олиб бораётган чоғда айтди.

Наташа ранги оқарган, ўзи жиддий қиёфада Марья Дмитриевнанинг ёнида ўтирган эди. Пьер эшикдан кириши биланоқ унга жавдираётган кўзлари билан саволомуз қарди. У Пьерга кулумсирамасдан, бош ирғитмасдан, тик қараб турар эди. Унинг нигоҳи: сен Анатолга дўстмисан, ё бошқалар сингари душманмисан, деб турар эди. Пьер ҳозир Наташага фақат шу жиҳатдан керак эди, холос.

Марья Дмитриевна Пьерга ишора қилиб:

— Мана, айтсин, бу ҳамма гапдан хабардор,—деди Наташага.— Мана, ўзи айтсин, мен рост гап айтибманми ёки йўқми.

Наташа ўқ еган ҳайвон яқинлатиб келаётган ит билан овчига қарагандай гоҳ Марья Дмитриевнага, гоҳ Пьерга қарап эди. Наташани кўриб Пьернинг раҳми келди ва шу билан бирга зиммасига тушган вазифадан нафратланди.

— Наталья Ильинична,— деб гап бошлади Пьер ерга қараб.— Бу гапниңг рост-ёлғонлиги сиз учун барибир, чунки...

— Унинг хотини борлиги ёлғонми, ахир?

— Йўқ, рост.

— Уйланганига кўп бўлганми? — сўради Наташа.— Ростини айтинг.

Пьер қасам ичди.

— Ўзи шу ердами ҳали? — сўради Наташа дарров.

— Ҳа, шу ерда, мен ҳозир кўрдим.

Наташа бўлак гапиришга мажоли қолмади шекилли, мени ўз ҳолимга қўйинглар, деб қўли билан ишора қилди.

XX

Пьер тушлик қилгани қолмай, дарров уйдан чиқди ва жўнади. У шаҳардан Анатоль Курагинни излаб топгани кетди. Курагин деганда унинг бутун қони қайнаб, энтикар эди. Уни тепаликдан, лўлиларнинг олдидан ҳам, Со-топепо — ресторанидан ҳам топмади. Пьер клубга борди. Клубда, одатдагича тушлик қилгани келган кишилар давра-давра бўлиб, шаҳар янтикларидан гаплашиб ўтиришган эди. Улар Пьерни кўриб саломлашди. Пьернинг одатини ва ёр-ошноларини биладиган лакей салом-алик қилгандан кейин кичкина ошконада жой тайёрлаб қўйилганини, князъ Михаил Захарович кутубхонада эканини, Павел Тимофеевич ҳали келмаганини айтди. Пьернинг танишларидан бири обу ҳаво тўғрисида гапириб туриб Пьердан, шаҳарда Курагин Ростовани ўғирлапти, деган гап юрипти, шу ростмикин, хабарингиз йўқми деб сўради. Пьер кулиб, бу гапларнинг ҳаммаси бекорчи гаплар, мен ҳозир Ростовлар олдидан келяпман, деб жавоб берди. У клубдагилардан Анатолни кўрмадиларингми, деб сўради. Бир киши, ҳали келгани йўқ, деб жавоб берди; иккинчи бир киши, тушликка келади, деди. Кўнглидан нималар ўтаётганидан беҳабар, беғам ва лоқайд ўтирган бу одамларга Пьер таажжубланиб қаради. У ҳамманинг келишини кутиб залда айланиб юрди ва Анатоль келмагандан кейин тушлик қилмасдан уйига қайтди.

Пьер излаб юрган Анатоль шу куни Долоховнинг уйида тушлик қилиб, чатоқ бўлган ишини ўнглаш ҳақида у билан маслаҳатлашиб ўтирас эди. Анатолнинг назарига Наташа билан учрашиш зарурдай кўриди. У шу учрашишнинг

иложини топиш учун кечқурун синглиснинг олдига борди. Пьер бутун шаҳарни қидириб, Анатолни тополмай, уйига қайтиб келганида камердинери князь Анатолий Васильевич графинянинг олдиларида ўтирибдилар деб хабар берди. Графинянинг меҳмонхонаси меҳмонга тўла эди. Пьер келгандан буён хотини билан ҳали кўришмаган бўлса ҳам у билан саломлашмасдан (ҳозир кўзига хотини илгаригидан ҳам ёмонроқ кўринаётган эди) меҳмонхонага кирди ва Анатолни кўриб, унинг олдига¹ борди.

— Ah, Pierre,—деди графиня эрининг олдига келиб.— Бизнинг Анатолнинг ҳолини сўрамайсан ҳам . .

Элен эрининг қўйи солган бошидан, бежо кўзларидан, шаҳдам қадам ташлаб келганидан унинг ғазаби тўлиб тошганини пайқади ва гапи оғзида қолди; Элен эрини Долохов билан дуэлга чиққанидан кейин шу ҳолатда кўрган эди.

— Сиз қаерда бўлсангиз, ўша ерда фисқу фужур бўлади,— деди у хотинига.— Анатоль юринг, сизга гапим бор,— деди у Анатолга французчалаб. Анатоль синглисига бир қарадию Пьернинг кетидан бормоқчи бўлиб индамай ўрнидан турди.

Пьер унинг қўлинини ушлаб бир тортди ва эшикка томон йўналди.

Элен шивирлаб:

— Si vous vous permettez dans mon salon¹,— деб гап бошлигаган эди, Пьер унинг сўзига қулоқ солмасдан чиқиб кетди.

Анатоль унинг кетидан одатдагича мардона қадам ташлаб бораётган бўлса ҳам лекин хавотир тортгани юзидан билиниб туарди.

Пьер кабинетга киргандан кейин эшикни беркитиб Анатолга қаради.

— Графиня Ростовага, сени оламан, леб сўз бердингизми? Уни олиб қочмоқчи бўлдингизми? — деб сўради.

— Дўстим,— деди Анатоль французчалаб (суҳбат француз тилида бораётган эди).— Мен бу тарзда қилинадиган сўроқда жавоб бергани мажбур эмасман.

Пьернинг бусиз ҳам оқариб, бўзариб кетган юзи ғазабдан ўзгариб кетди. У каттакон қўли билан Анатолнинг ёқасидан ушлади ва то унинг юзида қўрқув аломати пайдо бўлгунча силкитаберди.

¹ Агар сиз менинг меҳмонхонамда.

— Сиз билан гаплашадиган гапим бор, дедимми...—
деди Пьер.

— Кўйинг, шу ҳам гапми? — деди Анатоль мундири-
нинг таги билан узилиб тушган тугмасини пайпаслаб.

— Сиз ярамас ва аблар одамсиз, мана шу билан каллан-
гизни ээмай ўтирганимга ҳайронман! — деди Пьер, француз
тилида гапираётгани учун сўзни мондалаб. У оғир прес-
папъени дағдаға билан кўтардию яна шошиб-пишиб ўрнига
қўйди.

— Сени оламан деб Ростовага ваъда бердингизми?

— Мен, мен, мен буни ўйлаганим ҳам йўқ, ваъда ҳам
берган эмасман, чунки...

Пьер унинг сўзини бўлди.

— Ростованинг хати қани? Қани Ростованинг хати? —
деди Пьер Анатолга дўғайиб.

Анатоль унга бир қаради-ю, дарров қўлини чўнтағига
солиб ҳамёнини олди.

Пьер хатни олди, йўлида турган столни итариб юборди
ва ўзини диванга ташлади.

— Je ne serai pas violent, ne craignez rien¹, — деди Пьер
Анатолнинг ўти ёрилганини кўриб. — Хат-бир, — деди
Пьер худди дарс пишиқтираётгандай. — Иккинчидан,—
леди у яна ўрнидан туриб нари-бери юрар экан,— сиз
эртагаёқ Москвадан чиқиб кетинг.

— Ахир мен қандай...

— Учинчидан,— деб давом этди Пьер унинг сўзига
қулоқ солмай...— Графиня билан ораларингда бўлган ишни
иқкинчи оғзингизга олманг. Буни ман қилишга ҳеч қандай
ҳаққим йўқлигини биламан, лекин агар озгина виждонинг-
из бўлса...— Пьер бир неча дақиқа уйда нари-бери юрди.
Анатоль стол кетида қовоғини солиб, лабини тишлаб ўти-
рар эди.

— Сизга айшу ишрат керак бўлса, бошқаларга баҳт-
саодат, тинчлик керак, наҳот сиз ўз хурсандлигингизни
деб бошқаларнинг ҳаётини барбод қиласангиз! Сиз менинг
хотинимга ўхшаган хотинлар тоифаси билан кайфу сафо
қилинг! Сизга ўшалар муносиб, ўшалар сизнинг истагингизни
қондиради. Улар худди сизнинг ўзингизга ўхшаш бу-
зуқ, лекин бир бечора қизга сени оламан деб ваъда бериш...
алдаш, олиб қочиш... Сизнинг бу қилган кирдикорингиз
худди чол ва ё гўдакни ўлдиришдай разиллик!

¹ Қўрқманг, мен ҳеч нарса қилмайман.

Пъер жим қолди ва Анатолга ғазаб билан эмас, савол назари билан қаради.

— Мен буни билмайман. А? — деди Анатоль Пьернинг ғазаби босилган сари жонланиб.— Буни билмайман ва билишни ҳам истамайман,— деди у Пъерга қарамасдан, ияги хиёл титраб.— Лекин сиз менинг шаънимга разиллик ва шунга ўхшаш сўзларни айтдингиз. Соште ип хотиш d' honneur¹, мен бунақа сўзларни дейишга йўл қўймайман.

Пъер ҳайрон бўлиб унга қараб туар էкан, унинг нима истаганини сира англай олмас эди.

— Тўпиа-тўғри юзимга айтган бўлсаңгиз ҳам,— деб давом этди, Анатоль — лекин мен...

— Ҳа, дуэлга чақирмоқчимисиз? — деб сўради Пъер мазах қилиб.

— Ҳеч бўлмаса айтган сўзларингизни қайтиб олинг. А? Агар хоҳишингизни ижро қилишимни истасангиз гап шу. А?

— Қайтиб оламан, оламан,— деди Пъер.— Кечирасиз.— Пъер беихтиёр узилган тугмага қаради.— Агар йўлга пул керак бўлса, марҳамат.— Анатоль кулумсиради.

Хотинининг табассумига ўхшаган бу мулојим ва разил табассум Пьернинг жонини чиқариб юборди.

— Ҳа, риёкор, уруғларинг қурсин! — деди Пъер ва уйдан чиқиб кетди.

Эртасига Анатоль Петербургга жўнади.

XXI

Пъер Марья Дмитриевнанинг хоҳишини бажо келтириб, яъни Курагинни Москвадан чиқариб ҳайдаганидан кейин бу хабарни айтгани унинг олдига борди. Марья Дмитриевнанинг бутун уй ичи қўрқув ва ҳаяжонда эди. Наташа касал ва Марья Дмитриевнанинг сёкин айтишига кўра, у Анатолнинг хотини борлигини эшитган кечаси қаёқдандир заҳар топиб ичилти. У заҳардан озроқ ичилти-ю, кейин ўзи қўрқиб кетиб Соняни уйғотиби ва ҳодисадан уни хабардор қилипти. Ўша ондаёқ заҳарга қарши чора кўрилиб, уни ўлим хавфидан қутқариптилар. Лекин, шундай бўлса ҳам, Наташа шу қадар заифланиптики, унинг қишлоқча бориши тўғрисида ўйлаш ҳам мумкин бўлмай қолипти, шунинг учун

¹ Мен ҳалол одамман.

онаси — графиняга одам юборишилти. Пьер гангид қолган графни ва йигидан шишиб кетган Соняни кўрди-ю, лекин Наташани иўролмади.

Пьер шу куни клубда овқатланди ва Ростовани олиб қочмоқчи бўлишилти, деган овозаларни эшишиб, йўқ, бу бўлмаган гап, қайнағам Ростовани олмоқчи бўлиб оғиз соглан эди, бироқ у тегмади — бўлган гап шу, деб ҳаммани ишонтирмоқчи бўлди. Бу воқеани бости-бости қилиш ва Ростованинг обрўйини тиклаш гўё Пьернинг вазифаси бўлиб қолган эди.

У князь Андрейнинг келишига ваҳима билан кўз тутар ва кунда унинг келган-келмаганини билиш учун кекса князнинг олдига борар эди.

Князь Николай Андреич шаҳарга тарқалган овозалар орқали эшишган ва Наташанинг мен укангизга тегмайман, деб княжна Марьяга ёзган хатини ўқиган эди. Князь одатдагидан кўра хурсандроқ кўринар ва ўғлининг келишини сабрсизлик билан кутар эди.

Анатоль жўнаб бир неча кун ўтгандан кейин Пьер князь Андрейдан хат олди. Князь Андрей бу хатида келганидан дўстини хабардор қилиб, унинг келишини сўраган эди.

Князь Андрей келиши биланоқ отасидан Наташанинг укангизга тегмайман деб княжна Марьяга ёзган хатини олиб ўқиди (бу хатни княжнадан ўғирлаб олиб князга берган эди) ва Наташани олиб қочиш воқеасини кекса князъ ўғлига ўзидан пича қўшиб ҳикоя қилиб берди.

Князь Андрей кечқурун келган эди. Пьер эса эртасига эрталаб келди. Пьер князь Андрей ҳам Наташа сингари изтиробда бўлса керак, деб ўйлаган эди, шунинг учун ҳам меҳмонхонага кирганида князь Андрейнинг кабинетида ўтириб Петербургда бўлиб ўтган алланечук бир иғво ҳақида қизғин галираётганини эшишиб ҳайрон қолди. Кекса князъ билан яна бир овоз ҳар замонда унинг сўзини бўлмоқда эди. Княжна Марья Пьерни қарши олгани чиқди ва князъ Андрей ўтирган уйга кўзи билан ишора қилиб ҳамдардлик изҳор қилгандай хўрсаниб қўйди, бироқ Пьер княжнанинг авзойидан бу юз берган воқеадан ҳам, бу хабарни укаси қандай қарши олганидан ҳам хурсанд бўлаётганини сезди.

— Укам, шундай бўлишини кутган эдим, дейди,— деди княжна.— Ўз ҳиссиётини билдиришга унинг иззати-нафси йўл қўймаслигини биламан, лекин, ҳар ҳолда, мен ўйланча куйинмади. Демак, шундай бўлиши керак экан...

— Наҳот шу билан буткул тамом бўлган бўлса? — деди Пьер.

Княжна Марья унга ҳайрон бўлиб қаради. У ҳатто буни сўраб ўтириши ортиқча деб билар эди. Пьер кабинетга кирди. Князь Андрей хийла ўзгариб, афтидан, соғломланиб кетган, бироқ иккала қошининг ўртасига янги ажин тушган эди; у, эгнида фуқароча кийим, отаси билан князь Мешерский қархисида ўтириб қизрин сұхбатлашмоқда эди.

Сўз Сперанский, унинг тўсатдан бадарға қилиниши ва шу кунлари Москвага овоза бўлган унинг уйдирма хиёнати ҳақида бораётган эди.

— Бир ой илгари унга (Сперанскийга) маҳлиё бўлганлар ва унинг мақсадига тушунгани оқизлик қилиб юрганлар энди уни қоралаб, гуноҳкор қилиб юришипти,— деяётган эди князь Андрей.— Бирорни қоралаш, бошқаларнинг айбини унга тўнкаш жуда осон; мен шуни биламанки, агар ҳозирги салтанатда бирон яхши иш қилинган бўлса, бу ўшанинг хизмати!..— Ў Пьерни кўриб гапдан тўхтади. Унинг юзи дарров ўзгарди.— Қелгуси авлод уни қадрлайди,— деб сўзини тугатиб, Пьерга мурожаат қилди.

— Қалайсан? Семирганинг семирган,— деди у хурсандлик билан Пьерни қарши олиб, лекин пешанасида пайдо бўлган ажин яна ҳам чуқурлашди. Пьернинг саволига, ҳа, соғ-саломатман, дўстим,— деб жавоб берди ва заҳарханда қилди. Пьер унинг бу заҳархандаси: «Соғ-саломатман, лекин менинг соғ-саломатлигининг ҳеч кимга кераги йўқ»,— деб турганини билди. Князь Андрей Польша чегарасидан бошлаб йўллар ёмон эканлиги, Швейцарияда Пьернинг танишларини учратгани, чет элдан Десаль деган жанобни ўғлига мураббий қилиб олиб келгани ҳақида Пьерга бир неча оғиз гапириб, яна иккала чолнинг сұхбатига қизгин суръатда қўшилди.

— Агар у хиёнат қилган ва Напалеон билан махфий алоқада бўлган бўлса, албатта, буни ҳаммага эълон қилишар эди,— деди у қизғинлик билан.— Мен шахсан Сперанскийни яхши кўрмас эдим ва яхши кўрмайман ҳам, лекин мен ҳаққоният тарафдориман.— Пьер энди ўз дўстининг ҳолатига яхши тушунди: князь Андрей ички оғир фикр-хаёлларидан ўзини сал бўшатиш учун ўзига буткул ёт бўлган иш ҳақида ҳаяжон билан мунозара қилмоқда эди.

Князь Мешерский кетгандан кейин князь Андрей Пьернинг қўлтиғидан олди ва уни ўз бўлмасига таклиф

қилди. Ўйда синиқ каравот, оғзи очиқ чамандонлар ва санлиқлар турган эди. Князь Андрей чамадонларнинг биридан бир қутича олди ва ундан бир даста қофоз чиқарди. Бу ишларни у индамай ва тезгина қилди, қоматини кўтариб йўталди, унинг қовоғи солиқ ва лаблари қимтилган эди.

— Сенга ошиқча хизмат бўлса ҳам кечир... — Пьер дўсти князь Андрей Наташа тўғрисида гап очмоқчи бўлаётганини билди ва япалоқ юзида таассуф ва ачиниш аломати пайдо бўлди. Князь Андрей унинг юз ифодасини кўриб аччиғи келди, баланд ва ёқимсиз овоз билан давом этди: — Графиня Ростова менга тегмаслиги тўғрисида хат ёзипти, эшитишимга кўра, сенинг қайнағанг унинг қўлини сўраган эмиш? Ростми шу гап?

— Ҳам рост, ҳам ёлғон,— деб Пьер гап бошлага н эди, бироқ князь Андрей унинг сўзини бўлди:

— Мана унинг хати ва суратлари,— деди ва қогоғза ўроғлиқ бир нарсани столдан олиб Пьерга берди.

— Агар графиняни кўриб қолсанг, бёргин.

— Графиня қаттиқ бетоб,— деди Пьер.

— У ҳали ҳам шу ердами? — деди князь Андрей.— Князь Курагин-чи? — деб сўради шошиб-пишиб.

— У аллақачонлар кетган. Графиня ўладиган эди...

— Касал бўлгани чакки бўлипти,— деди князь Андрей ва отасига ўхшаш ёқимсиз заҳарханда қилди.

— Демак, жаноб Курагин графиня Ростовани олмаптида? — деди князь Андрей ва бир неча марта сохта кулди.

— У ўйлана олмас эди, чунки хостини бор,— деди Пьер.

Князь Андрей яна отасига ўхшаб ёқимсиз кулди.

— Ҳозир қаерда юрипти қайнағангиз, мумкинми билсак? — сўради князь Андрей.

— Петербургга кетди... Лекин билмайман ҳозир қаерда экан? — деди Пьер.

— Майли, бунинг фарқи йўқ,— деди князь Андрей.— Графиня Ростовага айтгин: ҳамиша боши очиқ эди, бундан кейин ҳам очиқ ва мен унинг баҳтили бўлишини истайман.

Пьер ўроғлиқ қофозларни слди. Князь Андрей худди, яна нима дейишим керак эди, деб ўйлаб қолган ва ёки, Пьер бирон нарса демоқчимикин, деб қутиб тургандай дўстига қараб қолди.

— Менга қаранг, Петербургда баҳслашганимиз эсин-гиздами? — деди Пьер.— Ҳалиги ўша...

— Эсимда,— деди князь Андрей.— Мен тубан тушган

аёлни кечириви жерак деган эдим, лекин мен, кечира олмайман.

— Наҳот буни ўша билан тенг қилиб бўлса? — деди Пьер. Князь Андрей унинг сўзини бўлди ва шовқин солиб:

— Ҳа, яна қўй қовуштириб, унинг қўлини сўрайими?.. Ҳа, бу жуда олижаноблик бўлар эди-ку, лекин мен sur les brisées de monsieur¹ боришга ожизман. Агар менинг дўстим бўлсанг, бу ҳақда ҳеч қачон оғиз очма... Хайр. Обориб берасанми?..

Пьер унинг олдидан чиқиб, кекса князъ билан княжна Марья олдига кирди.

Чол одатдагидан кўра таъби очилганроқ кўринди. Княжна Марья илгари қандай бўлса, қозир ҳам шундай эди, лекин Пьер шуни пайқадики, княжна укасига ачи-наётган бўлса ҳам, лекин унинг тўйи бузилганига ич-ичидан хурсанд эди. Пьер буларга қараб, Ростовларни булар қанчалик ёмон кўришини, буларнинг олдида князъ Андрейни бошқа кишига алмаштиromoқчи бўлган қизнинг номини ҳам тилга олиш мумкин эмаслигини англади.

Дастурхон устида аниқ яқинлашиб келаётган урушлан гап очилди. Князъ Андрей тинмай гапирав, тоҳ отаси, тоҳ швейцаръ—мураббий Десаль билан баҳслашар ва одатдагидан кўра очилган кўринар, лекин Пьер бу очилишпинг руҳий сабабини яхши билар эди.

XXII

Пьер дўстининг топширигини бажо келтириш учун шу скіпом Ростовлар олдига борди. Наташа тўшакда ётган, граф клубда экан. Пьер хатни Соняга бериб, Марья Дмитриевнанийг олдига кирди; Марья Дмитриевна князъ Андрей бу хабарни эшитиб нима деганини билмоқчи эди. Ўн минутдан кейин Марья Дмитриевнанинг уйига Соня кирди.

— Наташа траф Петр Кирилловични кўрмоқчи,— деди у.

— Ие, графни ўша ёққа олиб кирайми? Уйларинг йигиттирилмаган эди-ку,— деди Марья Дмитриевна.

— Йўқ, Наташа кийиниб меҳмонхонага чиқди,— деди Соня.

Марья Дмитриевна фақат елкаларини қисди.

— Графиня қачон келар экан, жонимда жон қолмади.

¹ У жонсбининг изидан.

Сен ҳамма гапни Наташага айтма,— деди у Пъерга.— Қиз бечора бир аҳволда ётилти, уришгани тил бормайди!

Наташа ранги оқариб, ўзи сўлиб, жиддий қиёфада (Пъер унийг юзида мустарлик аломатини кўрмади) мөхмонхонанинг ўртасида турган эди. Пъер эшикдан кириши биланоқ Наташа саросимага тушиб қолди, афтидан, Пъерни қарши олгани боришини ҳам, уни кутиб туришини ҳам билмай қолди.

Пъер шошиб унинг олдига келди. У, Наташа илгаригидай қўлини узатар, деб ўйлаган эди, бироқ Наташа Пъер олдига келганда оғир нафас олди ва қўлларини осилтириб тураверди; у ашула айтган залнинг ўртасига келиб, қандай вазиятда тўхтаса, ҳозир ҳам ўша вазиятда туриб қолди, лекин ҳозирги кайфияти тамоман бошқача эди.

— Петр Кириллич,— деди Наташа шошиб-пишиб.— Князь Болконский ҳамиша сиз билан дўст эди, ҳозир ҳам дўст,—деди у сўзини дарров тузатиб (Наташанинг назарида илгариги нарсаларнинг ҳаммаси ўзгаргандай кўринар эди).— Бир вақтлари у сизга мурожаат қилишимни маслаҳат берган эди...

Пъер пишиллаб, Наташага қараб турар эди. Шу вақтгача Пъер ўз қалбida Наташани айблар ва ундан нафратланар эди; аммо ҳозир Наташани кўриб, унга шу қадар раҳми келдики, юрагида уни мазаммат этишга ўрин қолмади.

— У ҳозир шу ерда, унга айтинг... кечирсин... мени кечирсин...— Наташа тўхтади, ўпкаси тўлган бўлса ҳам йиғламади.

— Хўп... мен унга айтаман,— деди Пъер.— Лекин... у нима дейишини билмай қолди.

Наташа Пъер айтиши мумкин бўлган гапдан кўрқди шекилли, дарров:

— Йўқ, мен биламан, орамизда ҳеч нарса қолгани йўқ,— деди, — энди буни тиклаб бўлмайди. Мен факат унга ёмонлик қилганим учун қийналяпман. Унга айтинг, мени кечирсин, кечирсин, қилган қилмишларимни кечирсин...— унинг бутун вужуди силкинди, стулга ўтириди.

Пъер Наташанинг аҳволиши кўриб, шу қадар ачиндики, ҳеч қаҷон, ҳеч кимга шунчалик ачинмаган эди.

— Мен ҳаммасини бориб айтаман, яна бир марта айтаман,— деди Пъер.— Лекин... мен бир нарсани билмоқчи эдим...

Наташанинг кўз қараши: «Нимани билмоқчи экан»,— деб турарди.

— Мен бир нарсани сўрамоқчи эдим: сиз уни... севармидингиз... — Пьер Анатолнинг номини аташга тили бормади ва уни ўйлаганда ҳатто қизариб кетди. — Сиз ўша ярамас одамни севармидингиз?

— Уни ярамас деманг, — деди Наташа. — Лекин мен ҳеч нарсани билмайман... — У яна йиглаб юборди.

Пьер Наташага аввалгидан ҳам кўра кўпроқ ачинди, унга нисбатан кўнглида меҳр-муҳаббат туйғуси пайдо бўлди. Унинг кўзларидан ёш оқди, лекин Пьер кўзойнак остидан буни ҳеч ким кўрмайди деб ўйлади.

— Бу ҳақда бўлак гапирмаймиз, дўстим, — деди Пьер.

Пьернинг бу самимий, ҳалим ва ёқимли овози Наташага тўсатдан жуда ғалати туюлди.

— Бу ҳақда бўлак гапирмаймиз, дўстим, мен ҳаммасини унга бориб айтаман. Лекин фақат бир нарсани сўрайман, мени ўз дўстим деб билинг, агар сизга бирон маслаҳатчи керак бўлса ва ёки юрагингизни бўшатадиган бўлсангиз, албатта ҳозир эмас, қачон ўзингизга келсангиз, мени йўқланг, мён тайёрман. — У Наташанинг қўлини ўпди. — Агар сизга бирон ёрдам бера олсан ўзимни баҳтиёр ҳисоблар эдим... — Пьер хижолат бўлди.

— Бундай деманг, мен сизнинг бу илтифотингизга арзимайман! — деб Наташа қичқириб юборди ва уйидан чиқиб кетмоқчи бўлган эди, Пьер унинг қўлидан ушлади. Пьер Наташага яна бир нима дейиши зарур эканлигини билар эди. Лекин бу гапни айтганидан кейин ўзига ўзи таажжубланди.

— Ундоқ деманг, ундоқ деманг, ҳали минг гулингиздан бир гулингиз очилгани йўқ, — деди Пьер.

— Менингми? Йўқ! Мен очилмай хазон бўлдим, — деди Наташа уялиб ва хокисорлик билан.

— Очилмай хазон бўлдим? — деди Пьер унинг сўзини тақрорлаб. — Агар мен мен бўлмай, чиройли ақлли ва йигитларнинг сараси бўлиб, шу билан бирга бошим очиқ бўлса эди, ҳозир оёғингизга бош қўйиб, сизнинг қўлингизни сўрар эдим.

Наташа шу сўнгги кунларда биринчи марта кўнгли юмшаб миннатдорликдан кўз ёши қилди ва Пьерга бир қарадио уйдан чиқиб кетди.

Пьер ҳам ўз навбатида, юраги эзилиб, хурсандликдан ўпкаси тўлди, лекин ўзини тутиб, Наташанинг кетидан даҳлизга чиқди ва зўрга пўстинини кийиб, кўчага чиқди ва бориб чанага ўтириди.

— Қаёққа буюрадилар? — деб сўради извошчи.

«Қаёққа?» — деб сўради ўзидан Пъер. «Энди қаёққа борсаммикин? Наҳот клубга ёки меҳмондорчиликка борсам? Пъер ҳозир сезаётган меҳр ва муҳаббат олдида, Наташанинг ёшли кўз билан маъсум ва ташаккуромуз қараши олдида бошқа одамлар Пъерга ҳеч нарса бўлмай қолди.

Ҳаво ўн даража совуқ бўлса ҳам Пъер айиқ терисидан қилингган пўстиннинг тугмаларини ечиб, яйраб кетган кўкрагини очди.

— Уйга,— деди у.

Ҳаво очиқ ва ссовуқ. Фира-шира, ифлос кўчалар, қора томлар устидаги қора осмонда юлдузлар ярқирамоқда. Пъер осмонга қарап экан, ўз руҳи турган юксаклик олдида ердаги барча тубанликларни сезмас эди. Чана Арбат майдонига келгандა юлдуз тўла кенг осмон Пъернинг кўз олдида намоён бўлди. Осмоннинг ўртасида, Пречистонск хиёбони устида, юлдузлар ўраб олган бўлса ҳам ерга яқинлиги, ёруғлиги, тепага кўтарилиб турган думи билан бошқа юлдузлардан ажralиб турган каттакон комета кўзга ташланиб турган эди. 1812 йилда шу комега ҳақида ҳар хил гаплар бўлған ва бу комета қиёмат-қойим бўлишини кўрсатади, деб айтишган эди. Бироқ думи нур сочиб турган бу юлдуз Пъернинг кўнглига ҳеч қандай ваҳима солмади. Аксинча, Пъер ёшли кўзлари билан бу порлоқ юлдузга қувониб қаради, бу юлдуз тасвир қилиб бўлмайдиган бир суръат билан поёнсиз масофадан ўқдай учиб қоронғи осмоннинг бир жойига санчилди ва думини кўтариб милтиллаб турган сон-саноқсиз бошқа юлдузлар орасидан ёлқинлаб шуъла соча берди. Пъернинг назарида бу юлдуз ўзининг япги ҳаёт орзусида, гул-гул очилаётган, юмшаган ва шу билан бирга бардам бўлиб қолған қалбига мөс келгандай кўринди.